

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

EGYHÁZ ÉS NEVELÉS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM KÖRÉBEN.

KIADJÁK :

ERDÉLYI JÁNOS, **HEGEDŰS LÁSZLÓ,** **SZEREMLEI GÁBOR,**
bölcsezet és nevelés tanára, alsózempléni esperes. hittanár.
a m. t. társaság r. tagja.

SZERKESZTIK :

ANTALFI JÁNOS, **ÁRVAI JÓZSEF,**
gimnáziumi tanár. képezdei igazgató tanár.

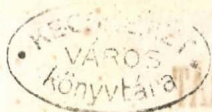
HARMADIK ÉVFOLYAM.

1859.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA JÄGER KÄROLY, A REF. FÖISKOLA BETÜIVEL.

SÁROSPATAKI FÜZETEK

NYOMTATVA SÁROSPATAKON, A HITTUDOMÁNYI ÉS TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR ÉS KÖNYVTÁRÁRŐL

KIRALY:

ERDELYI JÁNOS, NEMZETSÉGI KÖZTUDÓSI ELNÖK, SZEREMLEI GÁBOR, SZEREMLEI GÁBOR, SZEREMLEI GÁBOR

SÁROSPATAK:

ANTALFI JÁNOS, ÁRVAI JÓZSEF

HARMADIK KÖTET

1870.

SÁROSPATAK

NYOMTATVA SÁROSPATAKON, A HITTUDOMÁNYI ÉS TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR ÉS KÖNYVTÁRÁRŐL

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HARMADIK FOLYAM.

JÚLIUS. 16. 1859.

A HAZAI BÖLCSESZET TÖRTÉNELMÉHEZ.

V. LADIVÉR ILYÉS.

Ladivér Ilyés született, 1730 körül, Zsolnán, Trencsénben, hol ugyanoly nevű édes atyja evangélikus lelkész volt*) és esperes**) Kitanúlván az elemi iskolát odahaza s bevégezvén, bár nem tudatik hol, a felső gimnáziumi osztályokat, menő Sárospatakra, honnan Komnai (Comenius) Amós neve ragyogott már mint nagy hírvé nevelőé, hogy a mester modorát elsájátítsa, s egyszersmind a magyar nyelvet is biztosabban magaévé tegye. Mind a kettőt elérvén, Wittembergának vevé útját, hol Scharf, Calovius, Meisner és Cunsad leckéit hallgatván, Erfurtot látogatta meg. Célja volt Belgiumba is kirándúlni, de szülőföldre hívásának engednie kellvén, mint Rezike írja, „isteni és emberi dolgok tudásával, különösen a latin nyelv szépségeivel gazdagon visszatért honába,“ Zsolnára, mely ez időtájon derék iskolát tartott. Három évnél aligha nem tovább volt igazgatója ezen iskolának elfoglaltatva nyilvános és magán tanítással. Munkái nagyobb részének reánk maradását Rutkay Borbély György (Georgius Rutkay vulgo Tonsor Nyírő?) buzgóságának köszönhetjük. Ez ugyanis mind magán

*) Wallaszky. Consp. Reip. Lit. Budae. 1808. 239. lap b. jegyzete.

**) Haan. Jena Hung. 1858. 25. l.

mind közleckéi tantárgyait hűségesen utánírta vagy mástól átvette. A leírás kelte 1656—8. Zsolnára, és 1658—9; Kőszegre esik.

Ugy látszik, emez utóbbi (1659.) évben a zsolnai igazgatóságot a bártfaival, három esztendő mulva pedig, bizonyos, hogy a tanári állomást a lelkészivel cserélte, meghívattván papnak, Teplára, ugyancsak Trencsénbe, hová tanítványai zokogása között, ünnepélyes búcsúbeszédet tartván febr. 18. napján 1662., el is ment. Hivatalába iktattattott Illaván. — Teplai életéről nincsenek előttem adatok.

Az eperjesi gimnázium ez időben szerveztetett ujra, vagyis emeltetett kollégiummá az intézet. Az alapító rendek távolban sem felejték Ladivért és beválaszták az átalakított főiskola tanárai közé mint pedagogiarkhát vagyis oktatás nevelés felügyelőjét 1667., mely hivatalában a sturmfele, Komnai Ámos által tökéletesített módszert még jobban ügyekvék mivelni s valamennyi evangélikus iskolába ország szerte behozni*), de tulajdonképi szakja a logika volt Scharfszerint, párosítva Danhaverével, melyet legtöbb iskola bevett már az országban; aztán csillagászati elemek Nothnagel rendszerén, és vitázó theologia (polemica)**).

E körben élt Ladivér mindaddig, mikor 1671. megindultak a vallásos mozgalmak a protestáns hatás ellen, melyek hullámai az eperjesi virágzó kollégiumot is elboríták s elseprék a következő 1672. év marc. 11. napján, mikor tanárok és tanulók szélnek bocsáttattak a világ minden része felé. Ladivér a tiszolci egyháznál Kishontban találta menedéket és mint lelkész, hivatalt is, de csak kevés időre, mivel mozdúlnia kellett ujonnan. Magyarországot elhagyva most Németországnak eredett, hol a híres thorni (Poroszországban) gimnázium tanársága állott előtte, de azt el nem fogadván, hiába kereste nyugalmát a bujdosásban, — névszerint ekkor látogatta meg Jenát, Danzigot, Königsberget, és Lengyelországban Lesnát, ***) míg végre sok hányatás után Erdélybe került, hol a segesvári iskola falai hözt lón megpihenése. Bód csalódik, midőn utána veti, hogy ott hol-

*) Wallaszky 241. l.

**) Ribini. Memor. T. II 151.

***) Haan. Jéna Hung. 26. l.

tig épületesen tanított *); sőt inkább 1684-ben, mely év az eperjesi kollégium újjászületésének esztendeje, Ladivér volt első az elsők közül, kik meghivattak; és, hittan professzora, el is foglalta vezértanári helyét a kedves intézetben, de sokáig már nem vihete hivatalt, mindössze is csak két esztendő levén hátra életéből, melynek elfolyta után, az egyetemes protestáns tanügy érezhető kárával, meghalt april 2. napján 1686. **). Porai a németajkuak egyházába tétettek örök nyugalomra.

Kevés tanárról maradt fel annyi jó s buzgó emlékezet, mint a mennyit Ladivérről kor- és tisztársa Rezike „Gymnasiologia Hungarica ***) című munkája után tudhatni. Ő nemcsak tudós volt, hanem nevelő is különösen. Mint olyan taníta szónoklatot, észtant, gyakorlati bölcsészetet, majd végre theológiát is ritka szerencsével. Mint nevelő, Komnai Ámosnak közvetlen tanítványa, ő köti össze a hazai neveléstörténetet az erópaival, melyben Ámos korszakot alkotó nevezetesség volt. Már a természettől oktatni, nevelni alkottaték. Szorgalma tanúlni rendkívüli, tanítani példányszerű. Történék akárhány izben, hogy reggeli öt óraker már székében ült s csak a nyugovó nappal ment ki belőle, gyakran ebéd nélkül tanítván napotszaka. Atya nehezen jobb gyermekeihez, mint ő tanítványaihoz. Viszont ezek sem vonzódnak inkább a szülékhez, mint ő hozzá, írja folyvást Rezike. Szerették nem kevésbbé mint félték. Szókása volt bemenni az egyes osztályokba s intéssel, ajándékkal a tudományok szeretetére buzdítani, édesgetni az ifjakat. Vessző, ütleget szerinte nem való az ártatlan növendékekhez. Graciánusokat ohajta inkább tanítókul hogysem Orbiliusokat. Kicsi pajkosságot nem tarta fenýtendőnek. Az elme, szokta mondani, valamint az alma, javító gond kíséretében idővel érik.

Tánításait úgy tette sikeressé, hogy a miket elmondott, azonnal gyakorlatra vivé át, kedveltető okoskodás közben

*) Magyar Áthénás. 154. lap.

**) Wallaszky. 241. lap jegyzetében.

***) Ez a beceses dolgozat mint t. Vandrák András eperjesi iskolaigazgató urtól értesültem iránta, épségben található a hallei egyetemi könyvtár kéziratái között. Nagy szolgálatot tenne a hazai protestáns iskolaügynek, ki másolatát venné s visszaszerezné. Hogy ezt akademiákra járó ifjaink tehetnék legkönnyebb szerrel, magától értetik.

tudakozgatván hallgatóit. Olykor maga foglalkoztatá elmélkedéssel a tanítványt, s felbátorítá ellenmondani, megátadni. Ha ki nem érte valamit, szabad volt kérdést emelni. Püthágorászi azaz vakon hívő oskolát tartani épen nem szándéklott. Szerete hatni különösen körök által, mi abban állott, hogy lecke után a hallgatók egyes csoportokra felekeztek, védő levén egyik, támadó a másik. Kinek hová tetszett, oda csatlakozott. Fenakadás esetében igazítá a védőt nem különben mint a támadót.

Tudós, név szerint pedig bölcész, az akkori tudományos világhoz való viszonyában nagy tisztelője volt a stagiráinak, szinte nagyobb mint, némelyek ítélete szerint, annyi keresztyén filozof mellett már szükség lett volna rá. Szemére is vetették valósággal, hogy az ifjakat nem keresztyén szellemben oktatja; mire ő, bölcész állását igen is jellemzőleg válaszolá: az ujabbkoriaknál inkább követem Arisztótelest, mivel az ész tanítása után irt bölcészete kezére dolgozik a theológiának, s bírja fölvéteiben (hypothesis) a theologusok rokonszenvét. Bölcész állításai között nevezetes, hogy a járuléknak nincs az állománytól külön való, tulajdon léte (accidens non habet suam propriam existentiam, distinctam ab existentia substantiae); az elmében levő egyetemesség a dolog (universale in intellectu est res), p. ily értelem szerint: a dolgot kell nézni, nem a személyt. Ezen és hason szellemű állítások miatt jött ellenkezésbe Zabány (Czabány, Cabány) Izsákkal, ki emez utóbbi tételt 1670. Eperjésen nyilvános vitái tárgyul választotta s megostromolta. Ribini, ha e tudományos versenygés után ítélve mondja Ladivért Zabány kíméletlen rágalmozójának (importunus obtrectator) s mintegy följelenti a maradék előtt *), csak szenvedélyességét árúlja el. Tudva van ugyanis, hogy e két férfiú, netaláni személyes vagy tanaikban eltérő különbözőségek mellett, egyformán levén jártas a vitakozás fegyvereinek forgatásában, nem egyszer állt ki egyező tudományyal Gyula, Zsámbár és Grybec kassai jésuiták ellen, az idő szokása szerint, nyilvános vitára s jó süker kíséretében.

Ladivér nem volt hiával a költői tehetségnek sem. Az idők viszonyai magyarázzák meg, ha e tehetség politikai-

*) Memorab. T. I. 158. lap.

vallásos irányban tört ki nem annyira művészi alakok és szabályok, mint inkább korszerűségi kívánalmak valószínűsítésére; mert habár az ő szövetségéből vette is költeményei tárgyait, de az új idők, nevezetesen a katolikus irány felülkerekedése, tulnyomósága ellen volt fordítva minden elmeél s irány a művek kiállításában. Különösen több színjátékot írt latin nyelven, melyeket tanítványai betanultak s előadtak. Az iskolai színjátékokhoz egyik becses adat. Név szerint felmaradt emlékezete ily című drámájának *Papinianus tetragonos* (az állhatatos, nagylelkű, igazság szerető férfi). *Eleasar constans* (I. Makk. VI.), mely októberben 1669. szinpadra vitetett és, a derék Rezike felfogása szerint, tükör gyanánt fösste mindent, a mit Magyarország szenvedett. Láncokba verve, félig meztelenül, megnyirvákát hurcolák ellenségeik tömlőcre a zsidókat. „Mi más ez“ mond a többször idézett Rezike, „mint előjáték a gályákra vitt rabok történetéhez? Az ő keserves énekök csak a tömlőcökben senyvedő lelkipásztorok jajveszékélése“**).

Ladivér sokat írt, de sajtó alá kevés ment belőle. Munkái közül a legelső fogom kivonatban, a kor tudományos voltának megismertetéséül, magyarítani. Ez a *Pneumatika*, vagy lélekről való tudomány; mely alatt az iskolás bölcsek „animastikája“ értetnék; Ladivér azonban latinul így értelmezi: *doctrina de spiritibus*, s ez által pneumatikáját megkülönbözteti az animastikától; és tárgyaul veszi azt, mi a theologiának is tárgya, u. m. Isten, angyal, lélek; annálfogva szellemtudománynak volna nevezhető, de természetesen, nem mai, hanem a kor vallásos szinületénél fogva, hittani értelemben; véve a *spiritus* vagy *pneuma* szót anyagtalan állomány (*pro substantia immateriali*) helyett (I. fejj.), mely első fejezetben az a kérdés van eldöntve: vannak-e szellemek (*spiritus*) s megismerhetők-e elegendően a puszta ész által? A felelet igenlő. Azon ellenvetésre, hogy a pneumatikában nincsenek tökéletes megmutatások, s ennélfogva nem is dicsőbb az más tudományoknál, bölcészünk így válaszol: a tudományok dicső volta (*nobilitas*) nem a megmutatás bizonyossága után méretik, s ez, mint tudjuk, Arisztótelesnek egyik sarktétele; így Ladivérben mint már érintve volt, a nagy görög bölcész tanítványára ösmerünk ezennel is.

*) Ribini. Memorab. Tom. II. 157.

Ki levén jelölve a tudomány tárgya, most elvéről gondoskodik a második fejezetben. Szerinte, a tárgy elve az, a minek magában van olyan oka, melyből a többiek folynak. Szellemben ilyen ok az anyagtalanság, ebből foly a megne moszlás, hely és idő nélküliség, változatlan ság, mozdulatlan ság. — A szellem mondományai (affectiones) a harmadik fejezet szerint vagy igenlegesek, vagy tagadók; mert tapasztalatfelettségben hamarább tudjuk megmondani: mik nem a dolgok, mint azt, mik (quid non sunt res, quam quid sunt); aztán mikép a járúlék a dolog (állomány) ismeretére vezet, úgy a tagadás világossá teszi a tárgyat. Ilyen tagadólago s mondomány (IV. fejezet) az oszhatlan ság (indivisibilitas). Ilyen logikai oszhatlan ság az individuum (egyén), matematikai a pont, metafizikai a dolgok lényege (essentia). Ha ellentétesen, az anyagnak legelső tulajdonsága az oszhatóság: az anyagtalannak az oszhatlan ság. Mert az ellentéteknek épen azonegy az oka és folyománya. Mozhatlan ság (immobilitas) a szellemek másik tulajdona (V. fej.), mely alatt eltagadtatik tőlök a természettani (fizikai) mozgás, azaz sem helybe sem időbe nem esnek; hogy most Rómában majd Jeruzsálemben legyenek, nincs szükségem időre, mire példa az akarat és képzelődés. A hely nélküliség (VI. fej.) is az anyagtalanságból foly. Vajjon Isten általában nélkülözi-e a helyet? Igenis, különben be volna zárva valami helyre, s a végetlent bekerítné a véges, pedig a bezárolt nem lehet nagyobb a bezárlónál. Ellenben Vorst János (Joannes Vorstius), más kálvinisták példájára, kik az örök életbe mindent testileg odaálmódnak, hogy semmi ne hibázzék, Istent is testinek vallotta nyilvánosan. — Az angyalok szintén nem szükölködnek helyben, azaz nem szorúlnak reá, valamint a lélek sem, mely egésznek marad az egészben és egésznek a részekben is különkülön. Hasonlóul tagadólago s sa játság a szellemben a változatlan ság (immutabilitas), mert ez is az anyagtalanságból jön (VII. fej.). Az szintén egyik tulajdona, mondománya a szellemnek. Hiába vetik ellen, hogy akarat nem kell hozzá, ésigy nem is tartozik a szellemhez; különben is itt, mond Ladivér, a lényeg változhatlan vagy megromolhatlan volta felől van szó. Hiába mondják, hogy az ég is változatlan és mégis test; mert az égnek csak hely és részszerinti mozgás igényül (competit). De továbbá a szellem nem is szenved másulást (alte-

ratio), mivel a tulajdonképi másulás nem eshetik anyag nélkül; aztán mozzhatlansága miatt sem; már pedig a másulás utánságos mozgás (motus successivus). Azonban a véges szellemek is általában változhatlanok bensőleg, azaz nincs bennök, a mi őket megronthatná; külsőleg mind a mellett romolhatók, mert függvén mástól, elveszthetik az attól kapott lényegét és tökélyt. A változatlansággal egy a halhatlanság és romolhatlanság. Amaz különbözik mint általános (absoluta), mely elő- és utórá nézve egyiránt szól, és korlátozott, mely utórészben van. A korlátozott halhatlanság meg nem szakad soha; az, örökös folytatás. A romolhatlanság úgy értetik, hogy a szellem anyagtalan, így nincs benne oly ellenmondás, a mi megrontsa. Isten romolhatlansága világos, az angyaloké rejtelmes, a léleké kétséges és lehető. Az angyalok nem kívánhatják a romolhatóságot, mert akkor ellenkezőt kívánának a tökélylyel, holott a jó angyalok akarata Istenének alá van rendelve; akkor pedig másképp ohajtanának lenni, mint a hogy Istentől teremtettek, mert bünt kívánának, a romolhatóság pedig bűn. Ha végre a szellem mozzhatlan, akkor már nem esik időbe, azaz nem méretik idő által, nem szenved az idő különbségei által, például mult, jövő szerint, mivel örök (VIII. fejj). Mondják ugyan: hol a tartam, ott az idő (ubi duratio, ibi tempus); de más a természeti, más a természetfölötti tartam; mondják, hogy az első ég mozgatója nem lehet idő nélkül; Isten pedig az első mozgató, és így időbe esik; azonban az első mozgató az ész; s az ég mozgása nem kiterjedés szerinti vagy erőszakos, hanem egyenesen az ész által történik. — A lélekről mondják, hogy ép, fogy, vénül; de ez csak annyit tesz, hogy a lélek, mint a test formája, változik.

A léleknek vannak tevőleges (positiv) mondományai is (IX. fejj.); ezek az értelem, akarat és szabadság. Az értelem foly az anyagtalanságból, ily módon: minden anyagtalan, a mennyiben az, érthető; mikép az anyagot anyagi tökélyek követik, úgy az anyagtalant ellenkezők; és anyagnak mint ilyennek, az értelemmel semmi köze. Az akarat képesség valamit akarni vagy nem akarni. Ez következik az értelmiségből, mert csak az értelmesnek lehet akarata; ebből pedig jó a szabadság (liberum arbitrium), mint az akaratnak tetőpontja, midőn vele együttjár a szükségesség.

(necessitas). Istenben van a legfőbb szabadság, egyszersmind a legfőbb szükségesség.

Illetti a szellemeket egyszerűség (simplicitas. X. fej.), mi az anyagtalanságból foly: azaz Isten, angyal, lélek nem esnek természeti összetét (compositio) alá. Az egyszerűség oka a tökélynek, mert minden egyszerű tökélyesb mint az összetett, mivel kevesebbre van szüksége, hogy létezzék. Így Isten legegyszerűbb. Mondják, hogy az összetett, mint tökélyesnek tökélyeshez adása, tökélyesb; ez áll, de nem általánosan; azaz ha teljes tökéletesről van szó, hamis a tétel, ha nem teljesről: igaz. Kérdik: a háromság nincse az egyszerűség ellen? Nincs, mivel a háromságban nincs a hatalomnak és cselekvésnek aránya, így nem is összetettség. Mikép az egy, jó, igaz nem tesz semmivé a lény egyszerűségét, még kevésbbé az atya, fiu, szentlélek személyisége az isteni lényeg egyszerűségét. A háromság nem is jelent három lényegét, hanem csak három személyt, különben három volna benne a lényeg. Azon kérdést illetőleg: vajjon Isten fia egyszerű-e vagy összetett? feleljük az elsőre: igen; mivel ott semmi formásító cselekvés nem jő elő, (quia ibi nihil potest habere rationem actus informantis) s a legtisztább cselekvés nem lehet formásító. A háromság titkában nincs több lény, hanem több lényeg (világos ellentéte az előbbi állításnak). — A szellem mondománya a tökély (XI. fej.), mely háromféle: alaki, erői és kitünő; alaki az igazság, erői az értelmiség, kitünő a jóság. Az anyag oka minden nyavalyának, hiánynak; az anyagtalanság az ellenkezőnek; és tökéletes, hiánytalan Isten, noha mondják: a mit nem csináltak, az nem tökéletes. Azonban ez oly tökéletesről szól, melyhez a tökélyesítő munkássága járult, s mi nem erről beszélünk. Vajjon Isten, állatjában egy és személyében három, tökéletesb-e, mint Isten, állatjában és személyében egy? E kérdésre így felel Ladvér: *quaestio est supervacanea, quia posterior pars quaestionis est impossibilis; deus enim non potest esse unus in persona.* — Isten magát semmi tökélyétől meg nem foszthatja, mivel akkor lényegét vetközhetné le. — A lélek nem tökélyesb az embernél, mert ennek egyik alkatrésze; az egész pedig tökélyesb a részeknél. — Az örökiség (perennitas, XII. fej.) jó a romolhatlanságból. — Az újabb pneumatikusok, mond Ladvér (XIII. fej.), a szellem mondományai-

hoz adják még e hármatot: egység, igazmondás, jóság. Az egység illeti a szellemeket, mivel lények, ez transcendentális egység, szerelmi egység, mikor kettő egy; oszhatlansági egység, mivel szellemek. — Az igazmondás (XIV. fej). háromféle metafizikai, mivel a szellemek lények, logikai, mivel értelmesek, és erkölcsi, mivel szellemek. Az ördögök, midőn hazudnak, természetes állapotban vannak-e? Igazmondás ördögöt nem illet jó dologban; rosszban lehetnek igazmondók, de akkor nem természetes állapotban vannak. Mivel az ember, ki az eset után lett bűnös, szintén úgy nemtermészetes állapotban van, a mi természetes állapotunk levén egykor az ártatlanság stb. — Miben áll a szellemek jósága (XV. fej)? abban, hogy Isten akaratához mérséklük magokat.

Ezek után, melyek a tudomány egyetemese részét tennék, jő a különös rész mint második könyv, melynek tárgya Isten, angyal (jó és rossz), és a mi lelkünk. Az első, mely Istenről tanít, theologia; második, mely a lélekről: animastica; az angyalokról való tudománynak pedig nincs saját neve, mivel a jó angyalokról a természetes bölcész igen keveset tudhat; a rossz angyalokról való tudomány a magia és daimonologia.

A theologia ezen kérdéseket fejtegeti: van-e Isten, föl lehet-e Istent természeti úton is fogni; ezen utolsóra nézve állítja a velünk született eszmét (már Arisztóteles szerint is, ki lelkünket iratlan lapnak állítván, ezt csak tetteleg nem képesleg érté (de actu non de potentia). Van-e természetes ismeret, mint az üdvnek eszköze? A pápisták és reformátusok (pontificii et calvinistae), mond Ladivér, igenlik, mivel amazok jó cselekedetben helyezik az üdvöt, ezek pedig üdvözülni állítják azokat, kikről Isten eleve elvégezte az üdvözülést. Ezután megállapítatik: Istent nem lehet értelmezni (definere). Előhozatnak Püthagorás, Plátó, Triszmegisztusz értelmezéseik; aztán Szenekaé, végre a hébereké. Lény-e Isten? Az Istenről való természetes ismeret befoglaltatik-e a kijelentett tudományba? Vajjon Istent nem kell kiábrázolni, nehogy testnek gondoltassék? A kálvinisták azt mondják nem, mi pedig igen. Mivel ha kép alatt imádtatik is, nem vétetik testül, hanem inkább olyanul, a mi láthatlau.

Ezeket ellenvetésekkel, rájuk adott feleletekkel mindenütt theologiai érdemben döntvén el, átmegy Ladivérünk

Isten tulajdonítmányaira (attributum) általánosan és különösen. Ezek: az ő végetlensége, akarata, igazmondása, jósága, igazsága, mindenhatósága, élete és boldogsága (I—XII).

Harmadik könyv tárgyalja a véges szellemet I—IX. fejezetben. A véges szellemnek végesség az illetősége, addig tart, míg az idő és hely. Az angyalok jók és rosszak. Megvitattatnak eme kérdések: van-e természetes ismeretünk az angyalokról? Vannak-e angyalok? Igen is. Teljes-e az ő lételők? Igen is. Az angyalok szellemek-e vagy testi léttel bíró lények (animalia corporea)? Mivel nem tartozik reájok az állatok értelmezése, tehát szellemek, noha nem oly tökéletesek mint Isten. — Megvitattatik: vannak-e jó angyalok? mikor kezdődött lételők, elveszhetlen-e az ő jóságok? — A jó angyalokról valamint a rosszokról is szükséges tudni, hogy azok megszámlálhatók; van különbség az angyalok között, u. m. egyéni, tökélyi és hivatali. A jó angyalok között van rend. Ők érthetők lesznek érthető módokon. Tudják, ismerik a tiszta ész (rationis purae) lényeit vagy költelmeit, (p. ha fából Istent költ az ész). Anyagi dolgokat is tudhatnak az angyalok. Ismerik a hit dolgait. Tudhatnak Isten titkairól. A mi tárgya emberi értelmünknek az örök életben, ugyanaz mind tárgya az angyali értelemnek is. Továbbá ismeri az angyal nemesak a nemeiket és fajokat, hanem az egyedeket is, mint megismerte Péter apostolt. A jövendőről, mely szükséges, tudhat hozzávetőleg és csalhatlanul; a történhetőkéről csak hozzávetőleg, a véletlenről sehog. Tudnak beszélni, mivel a fogalmakat másoknak nyilváníthatják egymás között is, de azokhoz nem, a kik értelemben alábbvalók. Aztán beszélnek Istennel, midőn dicsérik őt és parancsait végrehajtják, emberi testet ölthetnek, ezen testben ehetnek; de már rossz emberek testét, hihetőleg, nem ölthetik fel a jó angyalok; valamint fölesleges, sőt istentelen az a kérdés: vajjon okatlan állatokba bujhatnak-e; akár mint beszélt is Bileám számára angyal által!

Szinte a nevetségesig menő ellenvetések, p. nemzhet-e, ha tetszik, az angyal, cáfoltatván meg, átmegyünk a rossz angyalokra. Ezen fejezet, szám szerint a harmadik könyvben a hetedik, már egészen besüpped a népi hit és előhit posványába. Vannak-e rossz angyalok? Világos; mutatják a légi tünemények, p. o. szélvészek. (Zárjelben: a szélvé-

szek támadnak 1. természetei okból, 2. Isten és az angyalok lehetnek okai, de 3. nagyobb hatalmat igényel ebben magának a sátán, kinek Isten megengedé, hogy büntesse az embereket). — Vajjon szellemek-e a rosz angyalok? Igenis! Mert alkalmazható reájok a szellemek értelmezése. Hogy az ördögök tisztátalan dolgokat, latorkodást üznek, ez nem másért van, hanem hogy kitüntessék természetök miségét, s gyönyörködését. Ők nem ohajtanak mások lenni, mint a mik, mert minden természetnek kedves az önfentartás. Egy-más iránti szeretetök nagyon kicsi lehet, mikép a rosz embereknél is tapasztaljuk, hogy szeretetök fölszines, ideig óráig való, változó. Isten iránti szeretetök szolgálai, mint az elkárhozott embereké is: csupa kényszerűtség. Az nem volna jobb, hogy ördögök nem lettenek volna. Ki viselné más-kép Isten haragját? Isten igazsága is megengedi, hogy jobb lenniök roszul, mint épen nem. Az ördögök belső tulajdonságai: Az emberek gondolatját megismérhetik; de azért hibázhatnak, mint hibáztak is, nagyobb dicsőségre vágyodván. Rosz levén akarattok mindig, értelmök is csalódhatik. De már az értelem csak Istennek lényege; az ördög lényege pedig nem áll az értelemben tisztán. Van szerzett, nem vele teremtett ismerete. Akaratának tárgya nem a valódi jó, hanem a látszólagos.

Az ördög életbeli cselekvésekre, p. hogy nőjön, nemzzen, nem képes. Csudákat tehet, olyanokat, melyeket az emberi elme nem foghat meg, gyorsaság vagy igézet által; de természetfölöttieket, melyek Istenéi, nem. Igézés, bűvölés volt Sámuel feltámasztása is. Vajjon a boszorkányok lovagolnak-e valósággal, Diána és Heródiás társaságában? Hogy lovagolnak, nem lehetlen, mert az ördögnek van hatalma olyanokon, kik magokat neki adták. De hogy Diánával, az nem igaz, mert Diána soha sem létezett, Heródiás pedig elkárhozván, pokolból nem társalkodhatik a boszorkányokkal. — Ördög műve-e az igézés, babonázás? Az igézés kétféle 1. Egyik az, mikor valakinek oly erős szeme van, hogy tudta, célja nélkül embernek, állatnak árt. 2. Másik az, mely a boszorkányok tulajdona. Az első felett keserű vita foly az orvosok közt. Avicenna úgy hiszi, hogy ez a képzelődéstől ered, p. gerendán járó ember annál hamarabb leesik, mennél gyakrabban gondol arra. Mások ama bűvölést a szellemek megváltozásából (immu-

tatione spirituum) hozzák le, a szemek által. Mert midőn valamit megkívánunk, csudálunk: úgy érezzük, hogy minden idegzetünk megmozdul (commotionem omnium spirituum sentimus), p. a hirtelen való örömben. Az én szellemeim másban is felindíthatják a szellemeket. Továbbá van a szemben valamely mérges erő, mint a krokodil példája mutatja. Így a láz és idegbajokban. Ekkor az ördög él az alkalommal, hogy a maga iránti babonát feltartsa, s mindent elkövet. Így teszi az ördög azt is, hogy nem láthatót látunk, s ellenkezőleg; mert ha a melankholikus betegség egész elferdítheti az érzékeket, miért ne az ördög? Vannak-e átváltozott emberek (lycanthropi)? Némelyek úgy hiszik, hogy vannak az ördög hatalmából, a mennyiben az állományt állománynyá tudja átalakítani. De az ördög sem nemzhet, sem teremthet. Noha beszélik, hogy Litvániában egy időben több farkassá vált emberek voltak, kik aztán előbbi természetökhöz visszatérvén, emlegették állapotjukat. Azonban ha csakugyan farkasokká változtak át, tehát állományilag változtak el: hogyan emlékezhetnek arra, mikor azok voltak? Vajjon támaszthatnak-e szélvészt az ördögök? Felelet: Sehol sincs nagyobb hatalmok, mint a légben, de nem magok tetszése szerint, hanem Isten hagyásából. — Itt sok ellenvetések megcáfoltatnak, bőven van értekezés a mágiáról, melynek egy neme szabados és a fizikához tartozik, más neme tiltott, melynek több fajai és fokai vannak. Legelső faj (infima species), mely hullákkal, főleg akasztottak köteleivel üz varázslatot. Közép, mely a csillagokból hoz erőt tükrökbe, pecsétnyomókba, gyűrűkbe. Isteni, mely keletről ered, s megtudá hogy Jézus született. De elosztatik máskép is, u. m. bűvölésre (infascinationis), és ez, a mágia legrégebb faja, (Exod. 7.) és nem egyéb mint szemcsalódás, mert az ördög megakadályozhatja az érzékek erejét, hogy semmi sem jut beléjük. Így némely emberek láthatlanokká lesznek. Mint egy Simon nevű mágus a kutyákat énekelteté, a képeket járatá: mint egy nő, kit mindenki kancának látott, kivéven Makáriusz nevű barátot, kihez vitték; ez látta nőnek. Hasonlóul egy magdeburgi mágikus kancaszamáron a levegőbe szökött, az emberek fejét levágta, ismét visszatette! és egy Zedékhias nevű héber orvos Lajos király fegyveres katonáit úgy elnyelte, hogy nem lehetett rájuk akadni. Kiténő faj a halottjósági

(necromantia) vagy halottidézés, midőn a holtak lelkei felhivatnak az alvilágból, hogy tőlök jövődőt kérjjenek. Ez is más a nagyobb, más a kisebb. Ez utolsó mikor száraz koponyákból, néhány szóval zsványok jelentetnek. Amaz nagyobb pompával ment végbe és a császárok, birodalmak vagy fejedelmek jövődjéről szólott ily formán: állítottak két oltárt fekete vagy égszin fátylokkal ékesítve, ciprusfával körözve, midőn az állatokat leszurták, a még párolgó részt az oltár körül hordozták, tüzet gyujtván. De az pusztán az ördög csalásága volt, ki a megholtak árnyalakjaiban feljött és választ adott. Soha sem szabad-e a halottaktól tanácsot kérni? A skolasztikusok azt mondják, hogy lehet; mert először csak a vezeklényből kell kijöni a halottaknak, másodsor a halottaktól nem csak politikai hanem theologiai dolgokat is lehet tanulni, régi történészek bizonyossága szerint. — A halottidézők felhivhatják-e a kegyesek lelkeit? A pápisták állítják; noha az okosabbak így módosítják, hogy nem idézés által, hanem midőn lelket idéznek, a boldogok lelkei magoktól megjelennek. — Mint kell hinni az izlandi hegyről, melyet a lakosok Heklának neveznek? Különösen hármat jegyeznek meg róla; 1) ott kiáltások halaltszanak és tűz hányatik ki; 2) két forrás jó a hegyből, egyik meleg, másik hideg a természet felett; 3) e hegy megjósol hadakat és lázadásokat rengésével, innen van, hogy igen sok pápista (pontificii) itt hiszi a vezeklényt és poklot, leginkább azért, mert a hajósok, mikor itt mennek el, felkiáltanak, hogy merre igyekeznek, mondván hogy ez s ez lelket viszik. És ha gyakran beteljesedik is ezen ördögi jövődölés: nem lehet a jövődölésre állítólag következtetni, hanem csak negative; mivel itt az ördög ámit, hogy a babonás hitet maga iránt feltartsa. Neme az idézésnek a hasbeszéd (gastromantia) is, mikor az ördög a hasból ad feleletet, sat. Végre eljutunk

A negyedik könyvhöz, mely az okos lélek lényegéről és tulajdonairól tanít. Ez a legnemesebb tudomány, mert tárgya bizonyos: az okos lélek, melyet megismerünk az okos lélekre tartozó saját eredményekből és mindenek köz megegyezéséből. Az okos lélek állomány, mert nemesb minden járuléknál, mivel a dolog nem lesz általa ilyen vagy olyan, hanem csak létezik egyszerűen. A járulékok cselekvés elve, melyből; azaz közvetlen, de szükségkép

föltesznek egy elvet : mely. Az okos lélek állományi forma; mely eltöröltetvén : eltöröltetik a dolog neve és értelmezése is, az annak állományi formája; ilyen pedig az okos lélek. Ez értelme annak: forma dat esse rei. Az okos lélek primus actus, *εντελέχεια*. Nem csak a gondolkodás elve, hanem a létezésé is. A lélek szerves test által dolgozik, mely él; azaz istenség lényegének része; mely értelmet már a keresztyének előtt a pogányok is helyeseltek. Parmenidesz és Terencius Varró, az okos lelket, a költőkkel együtt, Isten lényegének (essentia) hívták. De e vélemény ellene van az érzéknek, roszaltatik a bölcsészek által, ellentéte a hitnek. — Parmenidesz mondja : omnia sunt unum: ergo anima est pars illius unius h. e. Dei. Ezen okoskodás, mond Ladivér, ama hamis fölvéten (hypothesis) alapúl, hogy Isten valamely végetlen test; azért a következtetés hamis.

Tanít a tenge, érezhető lélekről, mely kettő az okos lélekhez lépcsőül szolgál. — Az okos lélek legelső tulajdonítmánya a halhatlanság, melyről tudott már Plató és Arisztóteles is. — Az okos lélek tulajdonai a romolhatlanság, anyagtalanság; továbbá : egész az egészben és egész a részben is; mivel részei nem esnek egymáson kívül sat.

Imé Ladivér pneümatikai tanainak lehető rövid, de eléggé értesítő kivonata! Kérdezhetné valaki : mit keresett a protestáns bölcsész Ladivér tanításaiban a lelkekről, jó, rosz szellemekről való tudomány? de erre egyelőre nincs más felelet, mint hogy neki a hitet még mindig erősen kellett ölelnie, s a filozófiát szolgálóul engedni a theológiának. A szentkönyvek sok helyütt tanítanak angyalról, ördögről; már ha ezeket eltagadja Ladivér, egyszersmind a szentírást tanítja megvetni. Ezenkívül a népi kedély minden bölcsészeti korszakok után is fog még emlékezni az ördög, boszorkány, sátánfélékre; az ő költészetének nagy része ezekből telik ki. De erről okoskodni, ez uttal, sem helye, sem ideje.

Erdélyi János.

AÜTONOMIA ÉS CENTRALIZÁCIÓ.

A magyarországi prot. egyházban leggyakrabban emlegetett szó az aütonomia; egyházkerületi s egyházmegyei gyűlések termeiben sokszor, a mikor talán legkevesebb ok vagy szükség van rá, felhangzik e szó helyeslő nyilatkozatok kíséretében. Nehezen olvashatunk egy rövid cikket is egyházi bel és külügyeinkről, melyben az aütonomia szóval ha csak egyszer is ne találkozánk. Jöjjön bárhonnas kitől egy vagy más korszerű indítvány, nyilatkozzék bármi úton némely hasznos nézet s üdvös eszme, bizonyosan fog egyik vagy másik oldalon találkozni nem egy két egyén, ki azoknak útát az aütonomia rozsdás fegyverével akarja bevágni. Az aütonomia sokaknak nem egyéb, mint bevehetetlen bástya s biztos menesvár, melyben előitéleteik, akaratosságuk és csökönös elmaradásuk önző szerelmében bátor-ságban lakozhatni vélnek.

Nincs semmi bizonyosabb, mint hogy az aütonomiát lármázók kilenczederésze nem érti e szót, s nem is gondolkozott soha annak fogalmáról s jelentéséről. Nincs semmi bizonyosabb, mint hogy tíz közül kilenc esetben, ha az aütonomia széles palástja alatt lappangó gondolatot napfényre hozzuk, ezt teszi: ez a mi képzelt jogainkkal s szűzvá-laink üdvtelen tehermentességével ellenkezik; a mi néze-tünk s izlésünknek meg nem felel, a mi kényelmünkkel összeütközik sat. Hányszor játszotta már e szó egyházunk-ban a mumus szerepét, melylyel a félénk s gyenge fejű emberek ijesztettek. Azért még mindig ideje e szóval foglalkoz-nunk, s jelentésére nézve tisztába jönnünk.

Itt mindenek előtt az aütonomia fogalma lesz meghatározandó.

Ha az aütonomia fogalmát adni akarjuk, az egyéni és testületi aütonomiát meg kell különböztetnünk.

Az aütonomia az észérőnek a társadalomhoz viszonylott tettekbeni nyilatkozata = okos szabadakarat. Elemezzük e meghatározást, hogy kitűnjék, mennyiben helyes s megáll-ható az? Az aütonomiának tehát alapföltétele az ész; ennek kisebb s nagyobb mértéke szabályozza az aütonomia körét. Hol az ész = 0, ott aütonomiáról szó sem lehet; valamint

határtalan és semmi külviszonyok által nem korlátolt autonómia csak Istenben, a véghetetlen észlányben képzelhető, haugyan az isteni erők s tökélyek emberi fogalom mértéke alá vehetők. Az emberi autonómia pedig az észrón kívül a társadalmi élet viszonya által is szabályoztatik. Egy néptelen tartomány kóbor nomád lakójának, vagy fejletlenebb insti-túciójú társadalom tagjának kétség kívül nagyobb autonómiaja van, mint a fejlettebb (szokott mindennapi értelem-ben veven e szót) s többféle viszonyok által szabályzott társadalomének.

Ez állítás ellentétben látszik lenni a társadalom fogal-mával s céljával, mely nem lehet más, mint az ember tehet-ségének, miveltségi fokának, helyzetének megfelelő szabad-ság és boldogság biztosítása. Ugyde ez a *salus publica suprema lex esto* főtörvény által van korlátozva. In-nen a különféle szervezetű polgári és egyházi államokban az autonómia kisebb s nagyobb köre. Az abszolutizmus és autokrácia, mint a hierárkhia is, minél kisebb körre szorítja azt; mert azt teljesen elnyomni vagy eltörölni semmi em-beri hatalom s intézmény nem képes, míg az ember értel-mi lény marad. A reszpublika s a képviseleti intézményen alapúlt monárkhia, mint a presbitériális egyházi kormány-rendszer meglehetősen tágas tért enged annak. A politikai, sokszor az egyházi küzdelmek, propagandák s forradalmak ez alapra s annak minél tágasb körre leendő kiterjesztésére fektetik erőködéseiket, ambár ez gyakran a vezetők nagyra-vágyásának, hiúságának s kincszomjának is kitűzött cége. S így nem csoda, ha a népek rokonszenvével találkozik; mert autonómia és függetlenség egyenlő lépést tartanak. A már csak eddig mondottak is mutatják, hogy autonómia és szabadakarat rokonok, sőt lényegben egyek. A mit haj-dan a *liberum és servum arbitrium*ról irtak, bizonyos te-kintetben ide is alkalmazható. De látható az is, hogy auto-nómia mindig csak jó értelemben vétethetik; mert valamint a rosszattetés nem szabad akarat, de azzal való visszaélés, épen így visszaélés az autonómiával, midőn az a társada-lom céljával s jólétével jó üzszeütközésbe.

A testületi autonómia az egyénin alapúlván, ennek fo-galma nem lehet más, mint a testületnek az államviszonyok által szabályzott körben kitűzött céljára vezető mozgása vagy munkássága. Működhetik tágas vagy szűkebb kör-

ben a szerint, a mint az államintézmények megengedik, de soha sem attól teljesen függetlenül; mert status in statu jól szervezett államban nem lehet, s ha van, betegség, s következése folytonos küzdés, míg egyik a másikat maga alá hajtja. Ezt bizonyítja a világtörténelem, melynek lapjai telvék a papi és világi uralomnak, ha azok nem egy kézben voltak egyesítve, folytonos küzdéseivel s ellenes hatásaival. Nem feladata e cikknek a folytonos küzdést s egymáselleni hatást a népek történetében lépésről lépésre követni s az eredményt kimutatni. A gondolkodva vizsgáló úgy is tudja azt; de azt is tudja, hogy az újabb korban e téren nevezetes változás történt, s a dolgok menete új forduló ponthoz ért. Mert még az óidőkori népek életében a kormányzat központja a vallásos intézmények s ezeknek kezelői a papok voltak, kiknek kezeiben futottak össze végre is a kormányzat egyes számai, s onnan indult ki minden törekvés, ösztön vagy mozzanat, lett legyen annak következése népemelkedés vagy süllyedés: a reformáció korától fogva megfordított viszonyban áll a dolog. Ma a súlypont az államban s annak intézményeiben fekszik. És a reformáció által a világi elemre átvitt hatalom szükséges következéseit ma már el kell fogadnia az egyháznak, ha multját s elveit megtagadni nem akarja. Így kerekedett felül az állam az egyházon, s ha e kettő ma összeütközésbe jő, csaknem mindig a világi hatalom vergődik túlsúlyra, sokszor a közvélemény által is gyámolítva. Mi lett vagy leend e fordulat eredménye? e kérdésre biztosan majd csak a jövő századok történelme fog felelni. Itt elég a forduló pontot megjelölni, s figyelmet keltetni a dolgok új menete iránt.

Az autonomia politica nem tartozván ez értekezés körébe, szólni akarok valamit az egyházi, különösen a magyarhoni protestáns autonomiáról.

A keresztyén egyháznak államhozi viszonya kezdettől fogva tárgya volt a keresztyén tudósok gongolkodásának s gyakran vitáinak. A zsidó theokráciában az egyház elnyelte az államot. Az egyházi törvények, intézmények és ezek kezelői a papok, mint Isten s ember közti közbenjárók túlszárnyalták a polgári intézményeket s irányadólag vezették azokat. De Krisztus kimondá: Az én országom nem e világból való. Ez a zsidó papifejedelmeket s irástudókat végkép visszariasztotta a keresztyén vallástól. A keresztyén

egyház első időszakában csak túrt s többnyire üldözött állapotban élván, az államhoz semmi vagy igen laza viszonyban állott. De Nagy Konstantin alatt államegyházzá emelkedvén, ez idő óta sorsa szorosán össze volt fűzve az államintézményekkel. A császárok hirdettek zsinatokat, elnököltek azokon, többnyire kedvenceik által vezetve kényök s szeszélyök szerint befolytak a dogmák s hitvallások megapításába, egyik ez, másik amaz tant, vagy hittani véleményt hirdetvén eretneknek, s azok védőit hatalmuk egész súlyával üldözvén.

Hogy az egyháznak ezen alárendelt viszonya annak szabad fejlődését nagy mértékben gátolta, az egyháztörténelem bizonyítja. Ezen tudat vezette bizonyosan törekvésekben azon erős jellemű férfiakat, kik az egyházat az államtól függetlenné tenni, s ha lehet felül is emelni igyekeztek; mert hatás visszahatást idéz elő, túlság túlságra hajt. A római birodalmat folytonosan ért csapások kedveztek e törekvéseknek. Mennél inkább enyészett a császárok hatalma, annál inkább nőtt a püspököké, különösen a római püspöké, ki idő folytán universzális egyházi monárhává, királyok és császárok parancsoló urává vitte ki magát Hildebrand s III. Ince idejében. Ha a római császároknak az egyház belügyeibe ayatkozó hatalma ártott az egyház szabad fejlődésének, s kitérítette azt az ősi kerékvágásból, a római pápák korlátlan hierárkhija csaknem egészen útját állta annak. Míg újra erős jellemű s szellemdús férfiak hosszas küzdése után megjött a reformáció, s ez nemcsak a hittanban hozott elő nevezetes változást, de az egyházi kormányban is. Most különösen nagy mértékben vitatkozás tárgya lett az egyháznak államhozi viszonya.

A *systema hierarchicum* nem lehetvén a protestántizmus elve, csak a *syst. territoriale* és *collegiale* jöhetett vita alá. Amazt védték Luther, Zwingli s általában az első reformátorok bizonyosan bölcs számításból, s csak a külviszonyok s körülmények által kényszerülve, mert a kollegialis rendszer mellett a reformáció elnyomatott volna, — később Thomasius Böhmer; ezt Pfaff, Mosheim, később Schuderoff, Schleiermacher s mások. A vitakérdés maig is nyílt, bár az újabb időben sokat vesztett éliből, a két rendszer nem állván ma oly mereven szemközt.

A mi a dolog érdemét illeti: a *syst. collegiale* eszményi

oldalról fogván fel az életet és társadalmat, a tudomány posztulátumának inkább megfelel, tágabb mozgási körében több szabadságot ígér és adhat, mert függetlenül s hasonjogú viszonyban állván az államhoz, ennek intézményei s beavatkozásai által sem kül sem beléleletnyilatkozataiban a rend és törvény határai közt nem korlátoltathatják, ama jelmondat szerint: „*sum cuique*“. De ha az életet s társadalmat úgy vesszük a mint van, főleg ha az európai keresztyén államok kormányrendszere jelen stádiumát a számításból kifelélni nem akarjuk, nem a tant, hogy szent könyvünk szerint az állam is isteni eredetű, s szintugy erkölcsi célja van, a *collegiale systema* az európai államrendszerben helyet nem találhat, talán még bizonyos ideig Amérikanak lesz fenntartva, — bizonyos ideig mondom — mert hogy a viszonyok fejlődöttével pár század mulva, lehet hogy hamarább is, Amérikanában is másként fognak állni a dolgok, kétséget alig szenved. Napjainkban sokan szeretnek hivatkozni egyházi ügyekben is Amérikára, a számtalan felekezeteknek az államtóli függetlenségére, önfentartási erejére sat. Az egyesült államoknak megvan azon szerencsájök, hogy az onnan került tudósítások többnyire rózsaszínűek; csak itt ott bukkanunk tudósításokra, melyek a színek halványulását sejtetik. Mindenki saját szemüvegén nézi a dolgokat. Az én nézetem szerint Amerika nagyon fiatal még ahoz, hogy a vén Európa története feltjait kitörölje, s az emberiség sok ezredéves életét meghazudtolja. Habár mindent elkövetett is, hogy államintézményeit biztosítsa, bizonyos, hogy az embert emberiségéből ki nem vetkeztethette. Várjatok csak, míg megnépesedett pusztái az embert az emberhez közelebb hozzák, s ez érintkezés folytán különféle nézetek, vélemények s érdekek zsurlódásba jönnek, a szenvedélyeket fölzaklatják, sat. akkor ítéljete! — Ugy látszik, az előjelek már is mutatkoznak.

Igy csak a syst. territoriale maradt fenn Európában, mely a prot. államokban törvények és szerződések által biztosítva különféle formák alatt uralkodik. A syst. territoriale jelmondata: „*Cujus est regio, ejus est religio*“, ma már nem azon értelemben vétetik, mint a régibb időkben, midőn ezen jognál fogva a fejedelem fölhatalmazva hitte magát országában csak egy vallást, a státusvallást tűrni meg, mint Franciaországban XIV. és XV. Lajos, a többit

pedig üldözni, kikergetni, vagy áttéríteni; hanem azon értelemben, mely szerint az államfőnél van jus majestaticum circa sacra, s e főfelügyeleti jognál fogva ügyel a fejedelem, hogy alattvalóinak vallásszabadságuk biztosításék, a polgári jogok élvezetében hitfelekezeti különbségek miatt ne háboríttassanak, a törvényeket, statútumokat megerősíti s öröködi azok végrehajtása felett. — Ily korszerű átváltozással az újabb államintézmények rendszerében uralkodóvá lón a territoriale systema két formában. A legtöbb államokban episkopális és konzisztóriális, egy két államban presbiteri szinodális formák alatt.

Ha már kérdjük: e formák közül melyik jobb? s melyik az egyház szabad fejlődésének s haladásának biztosabb támasza? habozás nélkül felelhetjük: mindkettőnek megvan fény és árnyoldala a gyakorlati életben. Az episkopális és konzisztóriális formák alatt szabályszerűbb a fejlődés, inkább biztosítva a rend s nyugalom, fenntartva a kellő tekintély és befolyás sat.; de könnyen egyoldalúságra, ha nem is hierárkhiára vihet, a szabad egyházi életmozgást előlheti, az egyházat pusztá államintézménynyé alacsonyítván, a népben könnyen szülhet közönyt s hidegséget. A prezsbiteri szinodális rendszer viszont könnyen okhlokráciává fajúlhat, s anárkhiára vezethet, midőn az értelmetlen tömeg túlsulya alatt elvész a rend, zavartatik a nyugalom, gátoltatik a szellemi és erkölcsi haladás sat. És mégis nemcsak azért, mert nálunk magyarországi protestánsoknál a prezsbiteri szinodális alak igazán történelmi fejlemény, hanem azért is, mert ez a prot. egyház aütonomikus életének inkább megfelel, nem volna tanácsos tőle eltávozni; de ok sincs reá, csak helyes és tapintatos törvényekkel a kisebb s nagyobb testületek mozgási és működési köre megalapítva legyen.

Még eddig a magyarországi prot. egyház aütonomiája egyházi törvénykönyvben nincs biztosítva; mert a régi részletes zsinatok kánonkönyvei ilyenül nem tekinthetők, a budai zsinat kánonai pedig megerősítést nem nyertek. Aütonomiája biztosítását tehát csak a bécsi és linci békekötésben keresheti, ámbár én ott csak e klauzula miatt is: *absqne tamen praejudicio catholicae romanae religionis* sat. nem nagy biztosítást látok. Hiszen már maga a prot. egyház létezése praejudicium a római katholika egyházra nézve, s e klauzula felhasználásával később is sok-

szor megháborított a prot. egyház békéje. Azért nekem biztosabb támasz az 179 $\frac{1}{4}$ országgyűlés 26. törvénycikke, melyre a mostani m. kormány is hivatkozik. De ezen artikulusokban szó sincs kollegiális, az államtól független, hanem csak territóriális rendszerről, melyben a fejedelem jus circa sacra szuperinspekciója igen is világosan fenn van tartva: Sua majestas reservat sibi eum stabilire ordinem sat.

Ily értelemben vett autonómiában az államfőtől sem a kezdeményezési (initiativa) sem a segélyezési jogot elvitatni nem lehet. Nem az elsőt, mert a fentirt törvénycikkben világosan bennfoglaltatik; nem az utólsót, mert a fejedelemnek nem annyira joga, mint inkább kötelessége anyagilag is gyámolítani azon egyházat, melynek célja az államnak hú alattvalókat s hasznos tagokat nevelni, s annak erkölcsi célját előmozdítani. És mégis az első a közel múltban mérően tagadtatott, s az utóbbi folytonos ellenmondásra talál, s az azt védők egyházjogban s történetben járatlan embereknek kiáltatnak, s az ily segély általegyházunk autonómiája sírba szállani állíttatik. Mintha az államkormányának néhány százezer forintra volna szüksége, hogy befolyását kormányzatunkba megvásárolja, vagy mi egyháziak pár száz forinttal lekenyerezveszemet hunynánk vagy éppen segédkezet nyujtanánk egyházunk leigázására. Jaj azon szabadságnak, melyet csak a szegénység véd, hiszen már Széchenyi megmondá, hogy azon szokott frázis: „Legyünk szegények, de szabadok“ civilizált államban fából csinált vaskarika.

A mondottakból világos, hogy csak a létező, s törvények által meghatározott viszonyok közt mozoghatunk. És szerencsére e viszonyok elég tágak arra, hogy egyházunk belső fejlesztése s virágzásra emelése nagy munkájában erőnket megpróbáljuk. A magas kormányról hinnünk kell, hogy a territóriális rendszerből a mai államkormányzat filozofiája szerint folyós törvények által meghatározott jogán túl terjeszkedni nem fog, s belügyeinkbe avatkozni nem kíván. Mi pedig egyházunk törvények által biztosított szabadságát könnyelműen föl nem adjuk, de a territóriális rendszer alapján túl sem terjeszthetjük. Kik ezt tenni akarják, s független kollegiális rendszerről álmodznak, kedves álmutyuktól előbb utóbb kellemetlenül fognak felrázatni. Mi-

denkor életbölcsesség jeléül tartatott megalkudni az idővel és körülményekkel. Az árral szemközt csak az erősek úszhatnak, s többnyire ezek is elsodortatnak.

Ha már az eddig mondottak alkalmazását egyes kormányzó testületeinkre megkísérljük, kell, hogy mindenkinek meglegyen saját aütonomiája, de annak köre világos törvényekkel s szabatosan meghatározva azon elv kifolyása legyen: minél több az észérő s értelmi súly, annál nagyobb az aütonomia is, és megfordítva; a mi jelenlegi abnormis állapotunkban nincs úgy. Innen van, hogy egyes egyházak s tekintélyesb egyének az egyházmegye és egyházkerület határozataival bátran és sokszor sikeresen dacolnak, vagy negatív állásba tevén magukat, a felsőbb rendeletek végrehajtását kivihetlenné teszik. Innen van, hogy egyházkormányzatunkban a törvényhozói, bírói és közigazgatási testületek vagy hatalmak mind ez ideig különválasztva nem lévén, — a mi pedig minden jó kormányzatnak mulhatlan kelléke, — ugyanazon testület hozza a statútumokat, s hajtja végre, ha bírja, azokat; viszi a bírói szerepet, s bajlakodik a közigazgatási ügyekkel. Ez igen sok bajaink főforrása. Innen van végre, hogy községeink oly jogok birtokában vannak, melyek nem az övék s nem is kell az övéknek lenni; oly ügyek felett intézkednek, a mikhez nem tudnak s nem is kell tudniok. Ilyen a szuperintendens, egyházkerületi főgondnok, jegyzők, főiskolai hittanár sat. választása. Különben is e jog csak fikció, a mennyiben nagyrészt tanulatlan tagokból álló gyülekezeteinek ezen hivatalokra alkalmas egyéneket távolról sem ismervé, rendszeren lelkészük szava után indulnak, a ki szinte sokszor mások információjára szorúl, vagy titkos sugallatok s befolyások által vezetetik. Ilyen a korlátlan lelkészhívás és elbocsátás joga is, mely a lelkész egyetemess egyházhivatalnoki állásánál foga felsőbb kormányzó testület vagy hatalom joga, a mit a smalkaldicikkekben így találunk kifejezve: az egyháznak hatalmában áll egyházi szolgálkat választani és ordinálni; e végső szó mutatja, hogy itt nem egyes községekről van szó. Melanchthon pedig e jogotépen a püspöknek adná: *si episcopi officio suo recte fungerentur, et curam ecclesiae et evangelii recte garent.* Kálvin, a ki Zsigmond lengyel királyhoz irt levelében episkopális egyházat javasolt, a szabad polgári intézmé-

nyekkel bíró republikánus Helvéciában preszbiteri rendszert állított s az egyháznak adta a lelkészshivást, de a kellő felügyeletet s befolyást fenntartva. E szerint az első reformátorok, sőt ugyanazon egyének is, a különböző államokban a kormányforma s más körülmények tekintetbe vételével az egyházi kormányrendszerre nézve különböző értelemben nyilatkoztak.

Igaz ugyan, hogy egyének alkotják a községet, a községeken, mint alapon nyugszik az egyház: kell tehát, hogy ezeknek is meg legyen saját autonómiájuk. A legkisebb tagja is az egyháznak méltán követelheti, hogy azon eszközöknek birtokában legyen, melyek keresztyén-hitélete ébresztésére s folytonos nevelésére szolgálnak; ilyenek az iskolai nevelés jótékonyaságában részesülés, a szent könyvek szabad olvasása, ige, sákramentomok használata, szóval, a melyek szellemi s erkölcsi életének ébren tartásában s tökélyesítésében, s ez által felsőbb rendeltetésének elérésében segítik. S mint a község külletének is tagja, befolyással bírjon azon ügyekre, melyek a község saját életét illetik s biztosítják. Ilyenek a gyülekezet közjavanak miként kezelése, a jüvedelem hová fordítása, vagyis a számadások felőli értesíttetés, községi előljárók s képviselők választása. De hogy mindenki bár a legkisebb községben is közvetlenül vegyen részt a község ügyeinek intézésében, ez a mennyiben okhlokráciára vezetne, nemcsak nem szükséges, de könnyen veszélyessé is válhatnék az egyházra. Melanchthon szerint *ecclesiae regiminis forma non debet esse democratia, in qua promiscue concedatur omnibus licentia vociferandi, et movendi dogmata; sed democratia sit, in qua ordine, si qui praesunt episcopi et reges, communicent consilia, et eligant homines ad judicandum idoneos.*

A képviseleti elv alkalmazását ohajtjuk tehát a legkisebb községben is, de nem túlságos számban, mert a célos intézkedés, hasznos működés garanciája nem a számban, hanem az értelmiségben, jó akaratban és hitbuzgóságban van. Feltűnő jelleme az újabb időnek, hogy csak jogról és szabadságról ír és beszél, míg hajdan csak kötelesség és törvény említettett. Egyik úgy, mint másik, szélsőség. A népek, mint egyesek miveltsége s jólétének biztosítása a jog és kötelesség, szabadság és törvény józan egyesítésétől feltételeztetik.

A prezsbiterzsinati egyházalkotmány alapja és sarkpontja e szerint a képviseleti elvvel összekötött községrendszer. És ez egymagában mind elég tágas, mind elég biztos alapot nyújt a nélkül, hogy az egyetemes papság eszméjét belevegyítsük vagy segítségül hívjuk. Ez eszme a szellemi kiskorúság, lelki és erkölcsi nyűg ellen jó véd, de az egyház küléletére legkevésbé sem vonatkozik; mert a mit I. Pét. 2. 9. s más parallel helyen olvasunk, az, meggyőződésem szerint a zsidó hittanból kölcsönzött képek általi kifejezése annak, a mit Krisztus fenséges egyszerűséggel ezen szavakban mondott ki: Legyetek tökéletesek, mint a ti menyei atyátok tökéletes. Szerintem az egyetemes papság eszméje oly szellemi s erkölcsi magasság — eszménykép — melyre a hívőknek a hitélet folytonos fejlesztése s tökéletesítése által törekedniök kell; de az egyház külszervezetének az emberi közmíveltség jelen, vagy talán bármely kori színvonalán alapja, kiinduló pontja nem lehet. Az eszme szép, igaz és magasztos; de a téren, hova némelyek átviszik, használhatlan.

Az autonómiaóról szólva nem lehet hallgatnunk a centralizációról. E szónak korunkban veszett nevét költötték, természetesen túlságai miatt; mert az autonómia és centralizáció szerencsés vegyülete, vagy böles egyesítése a legbiztosabb feltétele a társadalom nemcsak fennálásának, de lehető előhaladásának és jólétének is. Valamint a természeti világrendszer az isteni böleség által kellő sulyegyenben tartott vonzó és távozó erőknél (vis centripeta et centrifuga) kölcsönös hatása által tartatik fenn és kormányoztatik, s egyik vagy másik erőnek túlsága vagy újra bemeritené a világot azon örök észerőbe = Isten, melyből kisugárzott, melynek eszméje s gondolata, bölesészeink nyelvén; vagy oly egymást felforgató és semmisítő zürzavarba oszlatná fel, a milyen volt a pogány bölesészek khaósza: épen így az erkölcsi világban a túlságos centralizáció elnyelve minden egyéni s községi életnyilatkozatot, leláncolva minden tetterőt, egy főnek, egy értelmi erőnek öntudatlanul mozgó gépévé változtatná az államkormányt, s az államélet szinterén egy titkos rúgó nyomása után alakoskodó bábokká (marionetten) aljasítaná az okos és erkölcsi szabadsággal bíró embereket; míg a túlságos autonómia okvetlenül anárkhiává fajúlna, rendetlenséget s zavart hozva az államba, s többnyi-

re annak vesztét is okozva. A különböző államok évkönyveiben számos példákra találunk. Nem lehet tagadnunk, hogy a centralizáció eszméje egyszersmind az erő eszméje; de nem öntudatos erkölcsi kényszer által összetett erő hasonló a túlságosan összesűrített gőzhöz, mely szétrúgva üstburokját, romjai alá temetheti a működtetőt; vagy hasonló a kétélű fegyverhez, mely nemcsak ki de befelé is vágthat. Azonban nem célozom a centralizáció elméletével foglalkozni, legkevésbé a politikai téren. Menjünk át a gyakorlati oldalra, a mennyiben az, honi egyházi életünk terén szóba jöhet.

A reformáció kezdetén hazánkban is inkább a hitterjesztés s önfenntartásérti küzdés foglalkoztatá a legjelesebb erőket, s a kisebb nagyobb zsinatok főleg az egyház beléletének fejlesztésére fordíták figyelmüket. Ha merültek is fel később némely tudósok irataiban vagy zsinati kánonokban egyházszerkezési eszmenyilatkozatok, azok inkább egyéni nézetül tűntek fel s csak egyes megyék vagy kerületekre terjedtek ki. Sőt volt idő, midőn az aütonomia legszélsőbb oldala az independentizmus is kezdé fejét felütögetni. Általános egyházszerkezetről annál kevésbé lehetett szó, mert országos zsinat, a hol ilyesmi szóba jöhetett volna, nem is tartathatott. Voltak egyes vidékeknek s kerületeknek az egyházkormányzatra vonatkozó statútumai s kánonai; de azok nem terjedtek ki az egész egyházra, centralizációról pedig szó sem volt mindaddig, mígnem ez előtt mintegy 70 évvel (1787) a magyarországi helytartótanács felhívta az egyházkerületeket a főegyháztanácsrólí nyilatkozatra. Hogy az egyenkénti, mint összes nyilatkozatok tagadólag ütöttek ki, tudva van. A főegyháztanács eszméje elvettetett ugyan, de a centralizációé megmaradt, s szüksége csakhamar nyilatkozott az 1791. budai zsinat kánonaiban, mely megkísérelte ez eszmét egyházalkotmányunkba konvent vagy generale consistorium névalatt bevinni a 19—24 kánonokban, meghatározván annak működési körét, és ha bár magok a kánonok fejedelmi szentesítést nem nyertek is, de ez új intézmény, mely tetteleg életbe lépett, az országos hatóságok által elismertette, az 1848. évig fennállott.

Hogy ez intézmény nem valósíthatta meg az eszmét, melyért léttésített, tudva van. Miért nem? E kérdésre több azérttal lehetne felelni, de elég legyen csak egygyel.

Azért nem, mert szerkezete volt hibás. A főhiba e szavakban feködt: *Quitamen conventus non erit fixum quoddam et continuatum collegium vel dicasterium, sed ex solis superintendentiarum deputatis et repraesentantibus constabit.* Hogy lehetett volna már ily testület—mely szakgatott időköz, s nagyrészt változó személyiségekhez lévén kötve, a rábizott ügyeknek világos tudatával sem birt s azok felett folytonosan nem örködhett—erős tényező az egyház életében? Innen sem felülre azontekintélye, melyet állásának magassága s a képviselt szent ügynek fensége megkívánt, sem alulra azon hatása, mely az összes egyház egyetértését, jólétét és haladását eredményezte volna.

Azért nem kevésbé csodálkoztunk, midőn a közelmúltban a magas kormány leküldött törvénytervébe beigátott főegyháztanács eszméje sokaknál oly határozott ellenszenvre talált. Holott a mi főbajunk eddig az volt, hogy igen is *scopae dissolutae* valánk. Nem ismeri egyházunk gyakorlati életét, a ki ezt tagadni akarná. Ne vegye senki a kákán is csomót kereső akadémikusoknak, még kevésbé öngyalázási viszketegnek, ha gyengéinket s fogyatkozásinkat egyik másik oldalról feltárjuk. Hiszen írva van, hogy hibáink megismerése fél megjobbulás.

Tekintsünk be csak legelébb is egyes egyházi községeink életébe! Mennyi fegyelmetlenség, bűnös mulasztás, rendetlenség, dac, fejtelenség, kölcsönös viszály s versenygés lelkes és hallgatók, prezsbiterium és nép között tárúl szemünk elé! főkép oly helyeken, hol többen vannak magukat kivételes állásuaknak tekintő s miveltségi igényekkel kérkedő hitsorsosaink, kiknek a Prot. Egyházi s Isk. Lapban Dunatiszai oly épületes leckét tartott, esakhogy fájdalom azt épen azok nem olvasták, a kiknek iratott. Szeretnök, ha e vád egyházaink kisebb részét illetné! ekkor is figyelemre méltó baj. De tartok tőle, hogy a kivétel oldalán találkozzunk a kisebb számmal. Hát az egyes egyházak mint állanak e megyéink és e kerületeink irányában? Sajnos, hogy itt is csaknem azon vádakat lehet emelnünk, s ha tesszik, példákkal is igazolnunk. És végre eddigi legfőbb hatóságaink, az egyházkerületek, mi viszonyban állanak egymáshoz? Mint meg annyi külön tartomány vagy felekezet hatóságai, a melyek ez ideig nemesak nem rokonszenveztek,

de sőt vetélkedő, s olykor ellenséges indulattal álltak egymással szemközt. Mindenik ment saját után, melyen előhaladását, üdvét s jólétét elérhetni vélte, nem tekintve sem jobbra, sem balra, nem kérve sem rokonszenvet sem tanácsot a másiktól, legfőlebb csak akkor kiáltva a szomszédba segélyért, midőn a politikai hatalom részéről fenyegető veszélyt látott.

Igy éltünk mi nagy idő óta inkább tengő mint viruló életet. Legfőbb érdemünk, hogy fennmaradtunk, hogy csak így is megvagyunk. És az irt helyzetben s körülmények közt ez is érdem. Vajha tekintetbe vennék ezt azok, kik itthon vagy külföldön elmaradás, élettelenség szemrehányásával illetnek bennünket!

Napjainkban új életre ébredve, midőn nemcsak fennmaradni, de Isten segedelmével haladni s erősödni is akarunk, nem nélkülözhetjük tovább a centralizáció eszméjét. Nélküle megtestesülést nem nyerendő ige marad mind azon szép eszme, mely az egyházi lapokban s folyóiratokban egymás után nyilatkozik. Legyen szabad csak a domesztika vagy egyházi adó üdvös eszméjére hivatkozni, melytől midőn várnók, hogy gyümölcsökkel ékes életfává növendí ki magát, reménynélküli cserjebokorra törpült.

Orvosoljuk, a mennyiben rajtunk áll, a mutatkozó sebeket. Építsük ki egyházalkotmányunk hiányzó részeit. Illeszszünk gépezetébe erős s életre való rúgókat, a melyek ki mint befelé megállják helyöket. Ne hagyjuk feledékenységbe merülni a főegyháztanács eszméjét, mely ilyen rúgóul ajánlkozik, ha ez állásra szilárd, erős jellemű, egyházjog s történelemben jártas, de egyházi életünk gyakorlati oldalával is ismeretes férfiak, szabatosan körülírt működési körrel választatnak.

A fennírt törvényterv 152. §-ban e tanács megalkotatása felső kinevezés által szándékoltatott. Hihetően ebben rejtett az idegenség oka. Azonban hinnünk kell, hogy a magas kormány az államérdekekkel összeférő s törvények által biztosított autonomiánkat ez új intézménynek egyházalkotmányunkba illesztése által nem akará megrövidíteni, s itt, mint a terv több pontjaiban is, nem mondta ki a végszót. Ugy hiszszük, hogy egy, a törvényes kellékek tekintetbevételével összealkotott s az államfő főfelügyeleti jogát tiszteletben tartó zsinatnak az egyház javát s virágzását szíven

hordozó böles és tapintatos választása a fejedelmi szentesítést megnyerendné. S az így választott férfiak magas állásuk feladatát tisztán felfogva, fel és lefelé áldásosan működnének, míg jelenleg a n. m. htartósági osztályok és alsóbb hatóságok prot. egyházjog s történelemben, s aütonomiánkat biztosító törvénycikkek ismeretében nem mindenkor jártasegyénei, nem akarva is sokszor jogainkon sérelmet követnek el, s méltó panaszra adnak okot.

Hogy az aütonomia prot. egyházunknak éltető lege, mely nélkül az meg nem élhet, e hitben mindnyájan egyek vagyunk; de annak mértékére, államhozi viszonyára, valamint az egyes testületek irányábani szabályozására eltérnek nézeteink. E tekintetben s általában egyházszervezetünk nagy munkájában elvül vélném fölállítani: nem azt nézni, mi a legjobb s legtökéletesebb mű papíron, hanem mit bir meg a gyakorlati élet, s mi legcélszerűbb a létező viszonyok, körülmények s miveltségi színvonal szempontjából kiindulva.

Simon József.

VERMIGLI MÁRTYR PÉTER.

Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformirten Kirche. VII. Theil. Peter Martyr Vermigli, von Dr. C. Schmidt. Elberfeld. Verlag von R. L. Friderichs. 1858.

A XVI. század dicső emlékű reformátorai között Mártyr Péter nevét ritkát látjuk előfordúlni. Innen van az, hogy nálunk csakis épen nevéről volt eddigelé ösmeretes. Pedig Olasz hon csudájának Kálvin szerint, a Saverolla hamvaiból fölszállott féniksznek Béza szerint, s a XVI. század legnagyobb és legünnepeltebb theologusának azon kor megállapított értelme szerint nem elég csak épen nevéről ösmertetni általunk. Sőt miután a mai időkben minden lehető szorgalommal kell tanulmányoznunk a XVI. század reformátorainak életét, nem azon változások és történetek sorszerinti illusztrációját, me-

lyek között hánykódott a reformátorok élethajója, hanem ama nagy gondolatokat, melyektől egész életük folyama vezettetett; ama dicső eszméket, melyeknek érvényre és diadalra juttatásaért semmivel nem gondoltak, az ő életöket is drágának nem tartották; és ama nagy kérdéseket, melyeknek megoldására szentelték annyi hányattatások és küzdelmek között állhatatos kitartással és önfeláldozással egész életüket; mindenek fölött azért, hogy ama hitbuzgóság, melyet a reformátorokban az élet megrázó történetei is meglankasztani nem bírtak, életelevenséget nyervén bennünk is, és ama forró szeretet s rendíthetlen ragaszkodás a Krisztus anyaszentegyháza iránt, melytől azok át meg áthatva voltak, lángra kelvén és szilárdulásra emelkedvén közöttünk is, nagy lelki erővel és buzgósággal végezzük egytől egyig a munkát, mely reánk bizatott, és azon ellentétek kiegyenlítését illetőleg, melyek a reformátorok által még kiegyenlíthetők nem voltak, melyeknek kiegyenlítése nekünk tartatott fenn, részünkről minden lehetőt elkövetvén, Isten országának építésében sikeres lépéseket tehesünk: annál fogva a többi reformátorok között minél közelebről szükség megösmernünk Mátyr Péterrel is, ugymint a kinek élete legközelebbi és legszorosabb kapcsolatban áll a XVI. század nagy kérdéseivel, magasztos törekvéseivel és küzdelmeivel.

Mátyr Péter nem az a reformátor volt, milyenek Luther önmagát allegorizálta, mondván: Nekem tuskókat és törzseket kell kiszakasztanom, töviseket és törvényeket kivágnom, pocsolyákat betöltenem, s útat törnöm és egyengetnem; hanem inkább olyan reformátor volt, milyenek ugyancsak Luther Melanchthon Filepet föltüntette: Filep pedig szép csendesen hat, épít és ültet, vet és öntöz nagy kedvvel, miután Isten bőven megadta neki a maga adományait.

Mátyr Péter nagyhatású szónok volt ugyan, de mint-hogy azon idő óta, mikor Olaszországot el kellett hagynia, sem a német, sem az angol nyelvben kellő jártassággal nem bírván szószékre nem léphetett, legfelebb az egyetemi ifjúság előtt tartott latin nyelven egy két predikációt: az ő reformátori működése, mint Melanchthoné is, csak a tanszék-re és az irodalomra szorítkozott.

Reformátori működésének színhelyei Olaszország, Strassburg, Oxford, Zürich és Franciaország valának; irányadó hatása Lengyelországra is kiterjedt. Ropant tudományos készsége, melyet Béza és Kálvin is bámúlni tudott, s melyet a poissy-i szóvitán legnagyobb ellenfelei is méltányolni kénytelenítették, nem csekély adalékot nyújtott a reformált egyház hittanrendszerének megállapításában. Nála e részben kevesen tettek többet.

Ugyanazért, ha szeretetre méltó ritka egyéniségét, rendkívüli lélektulajdonait, a reformáció elvei mellett mind végig szilárdul kitarzott állhatatosságát, sokat hányatott életének nehéz küzdelmeit tekintetbe nem vesszük is: valóban minden körülmény arra int és arra hív föl, hogy a XVI. század imez egyik legjelentékenyebb hitbajnokával közelebről megismerkedjünk.

Ez igénytelen sorok célja e végre, a fentebb kijelölt igen nagy becsű kútfő után töredékes áttekintést nyújtani.

I.

Vermigli Mátyr Péter Florenben született, 1500. szept. 8. Atyja, Vermigli István, gazdag és előkelő család sarjadéka, ugymint a kinek ösei a francia királyok alatt fényes hivatalokat viseltek, anyja Mária Fumantina volt, egyike azon delnöknek, kik akkor Olaszországban valódi klasszikai műveltséggel bírtak. Többi gyermekeik elhalván csak Péter és Felicita ikertestvérek maradtak életben. Mátyr nevét azon fogadástételtől nyerte, melyet anyja sz. Mátyr Péternek tón, ki domonkosszerzetbeli és szigorú hitnyomozó volt, s ebbeli buzgóságának áldozatául esvén, 1252-ben kanonizáltatott, s tiszteletére egy kápolna a Vermigli ház közelében építettett. Azonban az ifju Vermigli nem az ő védszentjének, hanem inkább a születése előtt két évvel, 1498. máj. 23. Florenben megégetett Savanerolla Jéromósnak szelleme szállott. Első oktatását a latin nyelvben anyjától vette. A kegyes érzületű Mária Fumantina általában a mint egy részről nagy gonddal átoltotta gyermekeibe saját keblének nemes és tiszta érzelmeit, ugy más részről korán felköltötte benne az idegenséget ama vallásos és erkölesi nagy romlottság iránt, mely Florenben az al-

sóbb és felsőbb rendűek között uralkodott; a Savanerolla kivégeztetése után pedig, kinek erőteljes predikációi új élet hajnalát kezdték földeríteni, folyvást emelkedőben volt. Egy azon időbeli író megjegyzése szerint: „minél inkább elnyomattak az ő, t. i. Savanerolla követői: annál magasabb fokra hágott ellenfeleinek elbizottsága, s annál arcátlanabban gyakorolták a bűnt mind a világiak, mind az egyháziak, elannyira, hogy épen az tartatott jónak, mit a törvény tilalmaz, s egy bűn sem volt oly gyalázatos, mint a Savanerolla szavainak hitelt adni, és a római udvar reformációját kívánni“.

Anyja hamar elhalt. Utána Marcello Vergilio lón tanítója. Korán feltűnt benne a tudományok iránti lángoló szeretet, az éles ész és rendkívüli emlékező tehetség. Tanulótársaitól, kik előkelő családbeliek voltak, kitűnő miveltséget s előkelő társalgási modort sajátított el. Atyja államhivatálnokká akarta tenni. Vermiglinek ehhez semmi kedve sem volt; sőt már 16 éves korában egyfelől korának erkölcsi romlottsága elől elvonulni, másfelől minden idejét a tudományok tanulására és a kegyes szemlélődésre szentelni ohajtván, ellenállhatlan vágyat érzett keblében fölgerjedni a kolostori élet iránt. Atyja határozottan ellene volt. De Vermigli megmaradt ohajtása és föltétele mellett. Példáját ikertestvére Felicita is követte. Ez is kolostorba lépett. Atyjok örökségéből mindkettőt kitagadta.

Azon kolostor, Fiesole, Florenchez közel, melyben Vermigli 1516. fölvetetett, a szabályozott ágostoniak rendjéhez tartozott, s mind tudományos miveltsége, mind szigorú életmódjára nézve kitűnő hírben állott a többiek fölött. Az intézet élén Egidius von Viterbo állott, tudományosan mivelt ember, minden törekvését oda irányozta, hogy a rendhez tartozók tudományos művekkel foglalkozzanak s szigorú erkölcsi életet éljenek. Vermigli jól érezte magát ez intézetben, különösen azon gazdag könyvtár használhatása mellett, melyet az intézetnek a Mediciek bőkezűsége adott. Az intézet növendékeinek, mint leendő papoknak, a biblia sorszerinti könyveit könyv nélkül kellett betanulni. Vermigli ime különben igen tökéletlen módszer folytán ez intézetnél oly magvaknak jutott birtokába, melyek a folytonos elmélkedés és élettapasztalások által ápolgatva a jövő számára gazdagon fogtak gyümölcsözni.

Felsőbbjei szerették a szerény, csendes, egészen a tudományoknak élő ifjat, s 3 év múlva előhaladását látva, tudományos ösmereteinek gyarapítása végett Páduába küldötték. Itt elsőben is a görög nyelvet kívánta sajátjává tenni, hogy filozofiai és theologiai tanulmányait elébb vihesse. De az egyetemenl senki sem volt, kitől a görög nyelv elemeiben oktatást vehetett volna! A klasszikus világ dicsősége iránt nagy lelkesedéssel buzditották az ifjúságot az egyetemi tanárok, de nyelvtannal senki sem bibelődött!! Vermigli ekként magára hagyatva, saját szorgalma után tette magává a görög nyelvet. Egész éjszakákat töltött a S. Johannis de Verdara kolostor könyvtárában, Benedetto Cusano rokonérzelmű pályatársával, s egymást támogatva kevés idő alatt annyira haladtak a görög nyelvben, hogy az egyetemi közönséges felolvasásokat sikerrel hallgathatták, s Vermigli egészen a filozofiai tanulmányokra adhatta magát. Olaszországban ekkor már az addig rajongó lelkesedéssel űzött platóféle filozofia helyett az Arisztótelesé karoltatott fel. Páduában is arisztótelesféle bölcelet taníttatott. Marc-Antonio Passera, Joh. Bapt. Gonfalonieri és Brandaporo voltak e szakban Vermigli tanítói. Vermigli különösen ez utóbbihoz ragaszkodott. Ettől nyilvános szóvitákra is gyakran felhivatott. Itt szerezte azon dialektikai ügyességet, melynek későbbi időkben oly fényes bizonyságait tüntette föl. Theologiai ösmeretei az egyetemenl nem igen öregbedtek. Simon Ardens és Gasparo von Perugia felolvasásait hallgatta; az Duns Skotus, ez Akvinói Tamás szerint tartotta felolvasásait. Vermigli a közönséges felolvasások mellett maga is tanulmányozta az iskolás doktorokat; különösen tanulmányozta pedig az egyházi atyákat.

Már 26 éves lévén, felsőbbjei elérkezettnek hitték az időt, a klasszikai nyelvekben, dialektikában, iskolás bölceletben kitünően jártas ifjat, mint predikátort, kibocsátani. Sejtelmök sem volt azon következtésekről, melyeket ebbeli intézkedésök maga után vonandott.

Olaszországban még azon időkben a predikálást szerzetesek végezték. Ritka dolog volt, papot, és épen világi papot, predikálni hallani. A szerzetesek faluról falura járva predikáltak a szerint, a mint az év fel-

osztva volt közöttök az ágostonosok és minoriták advent és böjt között, a domonkosok az év többi részében. Predikációik általában, igen szegényen voltak kiállítva. Volt páthosz, volt kézzelábrálással dolgozás, volt a költőkből és bölcselőkből idézés: de az minél kevesebb volt bennök, mi által isten országa építették. Savanerolla azt jegyezte meg az ő idejebeli papoló szerzetesekről, hogy azok „hasonlatosok a zsinagóga fejedelmének házában egybegyűlt énekesekhez és síposokhoz; valamint ezek is szomorú énekeket énekeltek és sípoltak, hogy könyeket fakaszthassanak, a megholt leányzót pedig nem tudták életre hozni: így állanak a mi predikátoraink is a megholt lelkek körül, az ő szórszálhasgató kérdéseikkel, és Arisztóteles, Virgil, Ovid, Cicerótól kölcsönzött hasonlataikkal, s Dante és Petrárkából fölhozott énekeikkel föltámasztani akarván azokat; azonban, olyan gyászzenét csináltak, hogy azzal nem csak a megholt lelkeket életre nem hozzák, hanem magokat az élőket is megölik. „Előre gondolhatni, hogy a egyes érzések között növekedett s tudományosan kiképzett Vermigli nagy hirtnevet fogott ily körülmények folytán predikálásai által kivívni. Valóban nagy hatással is predikált Bresciában, Mantuában, Prizában, Velencében, Bolognában, és épen Rómában is. E mellett Ravennában, Bolognában, Páduában felolvasásokat tartott a klaszszikai irodalom és filozófia fölött. Vercellében pedig páduai pályatársa Kusano fölhívása folytán Homért magyarázta. Így fejtette ki tanítói képességét is, melylyel később Straszburgban, Oxfordban, Zürichben nagy sikerrel működött.

Vermiglit a predikálás a bibliához vezette. A bibliából még eddig csak annyit tudott, mennyit Ficsolóban könyv nélkül betanúlt. Minél komolyabban elmélkedett a bibliának emlékezetében híven megőrzött részei fölött, annál nagyobb szükségét érezte magát a bibliát fölkeresni és használni. A latin szöveg használata részint csakhamar kívánatossá és szükségessé tette előtte az eredeti szöveg megtekintését. Ez volt az első lépés, mely határozott későbbi sorsa fölött. Már Bolognában létekor megtanulta a zsidó nyelvet. Ennek segítségével mind a bibliában, mind a rabbik kommentárjaiban oly nagy jártasságot szerzett, milyennel az ő idejebeli kath. és protest. theológusok közül kevesen dicsekedhettek. Most még nagyobb szorgalommal

tanulmányozta mint eddig is az egyházi atyákat. A kéziratokkal gazdag olasz könyvtárakban gondosan összegyűjtötte az egyház alaptanai fölött a legfontosabb helyeket, melyek az ő theológiai ösmeretének látkörét mind szélesebbé, mind tisztábbá tevék.

Felsőbbjei büszkéek voltak rá. Magasabb polcot néztek ki számára. Spoletoi apáttá tették, egy férfi és két nőzárdat adván felügyelete alá, melyek igen rossz hirben voltak. Vermigli bölcsen alkalmazott rendszabályokkal új életet idézett elő mindegyikben. Predikációival jótékonyan hatott a város lakosaira is. A pártokra szaggatott és egymással folytonos viszátkodásban élt lakosok kedélyei annyira megszelídültek Vermigli nagy hatású predikációi folytán, hogy az ő három évi ott tartózkodása alatt, nyugtalanság a közbékét egyszer sem zavarta meg.

Küldetésének Spoletóban nagy sikerrel megfelelően, újabb előléptetés várt reá. Nápolyban a sz. Péter oltárához címzett kolostor priorjává neveztetett ki. Itt vön határozott irányt jövendőbeli hivatásához azon mozgalmak által, melyek egy idő óta valamint egész Olaszországban, úgy Nápolyban is élénk folyamatban voltak, megragadtatván Vermigli is.

Kétségtelen, hogy ezen mozgalmaknak erős és hatalmas lendületet adott Luther és Zwingli föllépése; azonban magok ezen mozgalmak nagy részben korábbi eredetűek, mint a német vagy a helvétországi reformáció kezdete. Közvetve a klasszikai tanulmányok újraéledése indította meg ezen mozgalmakat. Midőn ugyanis a klasszikai tanulmányok, a helyett hogy mint Németországban a gondolatok és érzelmek fölvilágosodását és nemesbülését eredményezték volna, a hitelenség és erkölestelenség terjedését eszközölték; elannyira, hogy miképen Pico de la Mirandola feltűnő példákat hoz föl e részben, a hitelenség épen a pápai szék-ről és minden tartózkodás nélkül nyilatkozott, az erkölestelenség szintén oly magas fokra hágott a pápavárosban mind az egyháziak, mind a világiaknál, hogy a többiek között Mántuai Baptista kármelita ama nyilatkozatra volt kénytelen fakadni: *vivere qui cupitis sancte, discedite Roma, omnia cum liceant, non licet esse bonum*; midőn a vallásos és erkölcsi átalános elhanyaglás ily szomorú jelenségeit látnák, többen, különösen azok kö-

zül, kik magas állású papok és világiak voltak, komolyan magokba tértek, s az általános elhanyaglás okai fölött gondolkodva mindig elevenebbnek találták a vallásos szükségek öntudatos érzetét keblökben. A vallásos szükségek imez öntudatos érzete hozta létre, és épen Rómában, elébb mint Luther föllépett volna, az oratorium s. amoris jobbára fiatal, de komoly gondolkozású és kegyes érzületű papi és világi, 50, 60 férfi egyesületét. Több tagjai voltak: Giovanni Pietro Karaffa bibornok, később pápa IV. Pál névalatt; Giovanni Matteo Giberto pápai követ Franciaországban, s utóbb veronai püspök; Gaetano da Thiene. Gasparo Kontarini; Reginald Pole. Aloisio Priuli; Giovanni de Morone; Jacopo Nárdi történész; Antonio Bruccioli a bibliát olasz nyelvre fordítván 1530. kiadta az ujszövetséget, 1545. az egész bibliát Velencében; Francesco Berni költész. Céljuk volt: a közromlottságnak útját állani; vagy legalább attól magokat — józan vallásos ösmeretekben egymást kölcsönösen építvén — megmenteni. Az egyesület tagjai annál fogva kizárólag vallásos tárgyakkal foglalkoztak, s különösen Agoston iratainak tanulmányozása által indítatva egészen a megigazulás taná fölötti vizsgálódásra adták magokat. Ennek folytán mélyen érezték az Istennel való benső, mintegy személyes viszonyba lépés szükségét; s mindig erősebben meggyőződtek a felől, hogy az Istennel való ima benső egyesülés, nem az egyház, nem is a külső cselekedetek, hanem egyedül a Megváltóba vetett hit és szeretet által eszközölhető. Látni való e szerint, hogy az egyesület tagjai nem a felszínen állapodtak meg, hanem a keresztyénség mélységére ereszkedtek le. Azt a kérdést karolták fel, mely azon kor legnagyobb kérdése volt: a megigazulás tanát. Ennek előtérbe hozása folytán az ember megszabadult az egyházi intézkedésektől való függés alól. Önmagára utaltatott. Éreznie kellett, hogy másnak érdeme semmit sem tehet ránézve, kivévén Krisztusnak mindenekre kiterjedő érdemét. Tapasztalnia kellett, hogy az ember nem úgy nyerhet léleknyugalmat és idvességet, ha az egyház által, hanem úgy, ha önmaga, mintegy személyesen járul az urhoz. Természetes, hogy ezen tan, a római egyháznak határozottan ellene volt. A megigazulás taná előtt az egész ró-

mai rendszernek össze kelle vala omlania. De az oratorium tagjai nem mentek ennyire. Egyhangúlag kimondották a Krisztusba vetett hit általi megigazulás szükséges voltát; de tovább egy lépést sem tettek a megkezdett ösvényen. Egyfelől a szakadástól való félelem, másfelől azon nézet, hogy az egyháznak külső egységre mulhatlanul szüksége van, visszatartotta őket a további, habár szükségesképen következett lépésektől. Megállhatónak vélték e kettőt együtt: a pápának alája vetni magokat, és tisztább valóságos hitben élni. Jól látták a visszaéléseket s a közromlottság okait; de úgy vélekedtek, hogy: eretnekséggel a dolgon nem segíthetni; a segítségnek e részben a pápától kell jönie. Igen találóan jellemzi ezen következetlenséget Francesco Negri von Bassano graubündteni menekült: „soha nem tudok máskint mint a legnagyobb csodálkozással gondolni Pole bibornokra, barátja Priulira, s a többi nagy tekintélyű férfiakra; a kik nem tagadták ugyan a Jézus Krisztusban való hit általi megigazulást, azonban az ezen tanból szükségesképen folyó következéseket elfogadni épen nem akarták. A pápaságot meghagyni kívánták; a misével és a többi babonás szokásokkal fölthagyni vonakodtak, a melyek az igazi keresztyéni kegyességnek határozottan ellene vannak. Ők azt képzelték, nem foghatom meg: miképen? hogy ezen dolgok a megigazulás tanával megállhatnak! Óh milyen nehéz a gazdagnak bemenni a menyországba! Világi nagyságukról nem akartak lemondani, azért nem merték a fölismert igazságot egész mivoltában fölkarolni, és nyiltan vallani. Ugyanazért az Ur is megtagadja őket egykoron. Hova fejlődik a reformáció ügye Olaszországban, ha Pole, Kontarini sat. az ösvény felén, melyre fölléptek, meg nem állapodnak?! Egy ideig a pápa III. Pál is ezen ösvényen állott. 1536. egy bizottmányt nevezett ki reformterv készítése végett. A bizottmány, melynek tagjai: Karaffa, Kontarini, Pole, Sadolet bibornokok voltak, készített is tervet, de a mely, a helyett hogy a dolog lényegét csak érintette volna is, a külsőségeken állapodott meg, csak az igazgatás és fegyelemtartás körül fennforgó némi hiányokra emlékeztette az egyház fejét. Mind a mellett is a pápa csakhamar föltagyott reformáló céljaival; a bibornokok javítási

tervét félretette. Karaffa pedig pápává levén, egyenesen a tiltott könyvek közé soroztatta.

Az oratorium hoz hasonlólag Olaszország különböző helyein alakultak egyesületek, a többek között Nápolyban is. Jonan Waldes spanyol lovag, Don Pedro de Toledo vicekirály titkárja volt a nápolyi egyesület alkotója. Tagjai tudományosan művelt s magas rangú férfiak és nők voltak. Kitűnőbbek: Pietro Karnesecchi, Marco Antonio Flaminis, Giovanni Francesco Kaserta, Benedetto Kusano, Jacopo Bonfadio, Giulio da Milano. A delnök közül: Izabella Manrica de Bresegna, Giulia Gonzagna, Wittoria Kolonna sat. Sajátságos, mondhatni költői életet éltek. Nem az egyház reformálása, nem a visszaélések megszüntetése, nem a fennálló viszonyok megváltoztatása, hanem saját benső életök fejlesztése és ápolása, a jónak, szépnek, nemesnek csendes élvezése volt egyedüli ohajtásuk és törekvésük. Összejöveteleiket néha Waldesnél az alkirályi palotában, néha Kaserta villájában, néha Wittoria Kolonna mezei lakán tartották. És miután egy ideig a természet elragadó pompájában gyönyörködtek, vallásos tárgyakat hoztak föl s evangyéliomi kérdések fölött vitatkoztak. Waldes magyarázta a zsoltárokat és a Rómába írott leveleket; e mellett tanulságos értekezéseket köröztetett kéziratban a kör tagjai között. A Rómába írott levél folytán tanította a hit által való megigazulást, sőt az előrendelést is, úgy mint azt a reformátorok fölfogták. Meg kell azonban jegyeznünk Waldesről, hogy Tanled János irataiból, melyeknek fordításával már Spanyolországban foglalkozott, s általában a középkori miszticizmusból igen sokat ölel föl és vegyített tanításai közé. Így midőn az előrendelésről tanítván azt sürgetné, hogy: mindennek úgy kell élni, mintha az idvességre volna elrendelve, a fősúlyt a belső világosságra, az unio cum Deo mystica-ra fektette, mely mellett a bibliát is bizvást nélkülözhetni. Ez az oka, hogy Waldes az egyház reformációjáról soha nem szólott; az ő miszticizmusa az egyházat is külsőségnek, annál fogva közönyös dolognak tekintette. Egyébiránt Waldesnek elvitázhatatlan érdeme, hogy: szelid és nemes lelkülete, vallásos buzgósága és lelkesedése, különösen sziveket megra-

gadó ékesszólása által messzekiható körben vizsgálódásra indította az elméket a vallásos tárgyak fölött, s forró érdekel-
tetést keltett föl az evangyéliom szent ügye iránt. Az ő be-
folyása messze kihatott az egyesület tagjain kívül is. Fo-
lengiónak erre vonatkozólag igen nevezetes megjegyzése
van: „Mi folyvást meglepő látványoknak vagyunk szemtanú-
i; nőket látunk, kik inkább hijáavalóságra, mint komoly
elmélkedésre látszanak születve lenni; miveletlen embereket,
katonákat annyira megragadtatni az isteni titkok ösmereté-
től, hogy ha valahol hallatszík valami, mi az élet tökéletes-
ségére vonatkozik, jobbára ezektől jön. Óh ez valóban arany-
idő! Az én Kampaniámban nincs oly tanúlt pap, ki ezen nők-
kel egyszer tartott beszélgetése után bölcsébbé és szentébbé
nem lenne“.

Ezen körbe bejutott Vermigli is. Waldes csakhamar
teljes bizalommal viseltetvén iránta, a reformátorok műveit,
melyeket Németországból magával hozott, egyenként közöl-
te vele. Bucerne a zsoltárookra írott magyará-
zatát; Zwinglinek, De vera et falsa religione és
De providentia Dei című munkáit. Vermiglire küzde-
lemteljes idők következtek. Nem voltak ugyan újak a gon-
dolatok és eszmék, melyek föltárúltak lelke előtt; a bibliai
tanúlmányok, melyekben folyvást elébbre haladt; a vallá-
sos és erkölesi élet sülyedésének ama kiáltó bizonyosságai,
melyeknek egyebütt is ugyan, de különösen Rómában VII.
Kelemen alatt szemtanúja volt; nem különben azon jellem-
zések és észrevételek, melyeket Szavanelóról és pre-
predikációiról gyakran hallott a szülei háznál emlegettetni,
jó előre lerakták ezen gondolatok és eszmék magvait, az ő
fogékony kebelében. Vermigli már régóta bensejében hor-
dozta a reformáció alapeszméit. Azonban a kebelben rejlő
magvak csak most kezdték életre kelni, csak most kezdet-
tek erőt és határozott alakot magokra öltetni, midőn Waldes-
sel vitatkozott, és a reformátorok művei fölött elmélkedett.
A mint egy felől napról napra világosabbá lett látköre a val-
lásos és theológiai ösmeretek mezején, úgy másfelől napról
napra erősebb kétségek és ellenmondások által ostromolta-
tott. Mindent megingatottnak, bizonytalannak, fölforgatott-
nak látott maga előtt. Sokáig kellett elmélkednie, Waldes-
sel sokszor kellett vitatkoznia a reformátorok művei fölött,
sokáig kellett nagy figyelemmel fontolgatnia, míg az evan-

gyéliom tiszta fényű sugárai áttörtek a ködfágyolképeken, melyek szemei előtt lebegtek. Elvégre bekövetkeztek az elmélkedés és tanulmányok eredményei. Vermigli gondolatai megállapodást és világosságot nyertek.

Sokat tett e részben Vermiglire nézve Ochimovali ösmeretsége.

Ochimo Bernát 1487-ben született. Előbb franciskánus, később kapucinus szerzetes. Nem birt ugyan oly tudományos készültséggel, mint Vermigli; de mint szónok, Olaszország elsőrendű csillaga volt. 1536. V. Károly császár egyik böjti predikációját végig hallgatván ime nyilatkozatot tette felőle: wahrlich dieser Mönch konnte steinen-Thränen erpressen. Egyik predikációjában kegyes adományozásra buzdítván hallgatóit, predikációja után 5000 skudi gyült be. A vicekirály előtt Nápolyban mint eretnek bevádoltatván megható ékesszólásával ugy védte magát, hogy az ellene kiadott tiltóparancs visszavétetett, annálfogva ismét papolhatott. III. Pál gyóntató papjául nevezte ki. 1538. Florenceben a rend generálisává választott. 1539. ismét Nápolyba hívatott meg a böjti időszakra. Ekkor jött e két férfiú barátságos összekötetésbe, mely soha többé nem bomlott fel közöttük.

A vallásos szükségek érzete Ochimót is a bibliához vezette. A bibliát tanulmányozván, azon meggyőződésre jutott: 1. hogy Jézus Kuztus eleget tett érettünk, az ő halála által bünboesánatot nyervén számunkra, és mi egyedül az ő benne vetett hit által igazulunk meg. 2. hogy a szerzetesi fogadástételek semmit sem érnek. 2. hogy a római egyház nem irásszerű. Ezekből kiindulva és az evangéliom ösmeretében folyvást öregbedve nyilván hirdette most a nápolyi főtemplomban a hit általi megigazulást, Istennek kegyelmét Jézus Krisztus által, és és Krisztusnak mindenekre elégséges érdemét. Példája által bátoríttatva határozottan föllépett Vermigli is mind az iskolában, mind a kolostor templomában, a nélkül, hogy Róma ellen egyenes támadást intézett volna. Pál apostol Korinth. 1. levelét magyarázván, egy azon időbeli író megjegyzése szerint „oly erős mozgalmat idézett elő, s olyan hirt névet vívott ki, miszerint közönségesen azt tartanák, hogy a ki az ő predikációjára nem jár, rosz keresztyén“.

Gróf Karracciolit egy predikációjával megnyerte az evangyéliomnak.

Az efféle jelenségek nagy aggodalmat támasztottak a római egyház hívei között. Csak alkalomra vártak, hogy Vermigli ellen fölléphessenek. Alkalom hamar mutatkozott. Midőn ugyanis Vermigli a Korinthusi első levél 3. rész 13—15. versét magyarázta, melyen alapítja a római kath. theológia, mint legfőbb szentírásbeli helyen, a purgatoriumról való tudományt, és az apostol ezen szavait: nem birván különben is a purgatoriumról való tant a Krisztusba vetett hit általi megigazulással megegyeztetni, kellő szempontból tekintvén úgy értelmezte; hogy ennek folytán nemcsak azt mutatta meg, hogy a purgatoriumról való tudomány ezen szentírásbeli helyen legtávolabbról sem alapítható, hanem azt átalában is, mint a szentírással ellenkező, annálfogva meg nem állható tudományt tüntette fel: Gaetano da Thiene, az oratorium tagja, épen Nápolyban tartózkodván haladék nélkül értesítette Karaffát és a nápolyi vicekirályt, azon veszélyek felől, melyek az egyházat Vermigli és társainak vakmerő eretneksége miatt fenyegetik. Waldes már meghalt 1540. Okhimo nem volt Nápolyban. Egyedül Vermigli maradt az üldözés tárgyául. Azt sürgették, hogy a predikálástól tiltassék el. Vermigli a pápához föllebbezte ügyét. Valószínűleg Pole és Kontarini közbevetése folytán büntetés nélkül maradt s predikálását folytathatta, azonban csak kevés ideig. Mert egészségi tekintetéből Nápolyból eltétele végett folyamodott. A rend vizitátorává választott. 1541. Nápolyt elhagyta.

Újabb hivatalában, hogy a folyvást terjedő erkölestelenségnek elejét vehesse és a rendnek előbbi jó hirnevét visszaállíthassa, minden szigorúsággal kellett eljárnia. Hozzá is fogott a nagy munkához, annál bátrabban mivel a szerzet protektora Gonzaga Herkules bibornok által hathatósan támogattatott. Azonban a szigorú eljárás következése az lón: hogy a rendhez tartozók, a midőn eddig dicsőségüknek tekintették, most gyűlölségre és boszúra gerjedtek ellene. Nyiltan föllépni nem mertek. Mesterfögáshoz nyultak. A mántuai konventen a lukkai San-Frediano kolostor priorjává választották. Némi előléptetés volt ugyan ez Vermiglire nézve, a mennyiben ez állomáshoz több rendbeli elő-

jogok voltak kötve; például: püspöki törvényhatóság a város fele része fölött; azonban a rendhez tartozók titkos célja ezen látszólagos előléptetésben az volt: egyfelől, hogy a szigorú vizitátortól szabaduljanak; másfelől mivel a lukkaiak és florenciek között régibbidőkbeli versengések forogtak fenn, oda számítottak, hogy Vermigli, máresak mint florenci születésű is, gyűlöletes lesz a lukkaiak előtt, s okvetlenül elbukik. Csalatkoztak.

Vermigli 1541. június elején tartotta a városba bevonulását. Főgondja a kolostor reformálása volt. A káptalanbelieket az egyházi kötelességek teljesítésére visszavitte se végre kápolnákat jelölt ki számokra. A noviciusokból a remekírók és a szentírás tanítása által egészen új nemzedéket törekedett előállítani. Céljához képest több tudósokat hívott az intézetbe, kiknek az evangyéliomi tudomány iránti hajlama ösmeretes volt; az ifjú Celso Martinengo grófot a görög nyelv, Paolo Lacisio-t a latin irodalom, Immanuele Tremelliót a zsidó nyelv tanítására. Törekvései teljes készséggel gyámolítottak a közönséges felsőbb tanintézetek tanárai, különösen Celio Secundo Kurione által is. Maga Vermigli a zsoltárokat s a Rómába írott levelet magyarázta, buzdítván a rend tagjait az egyházi atyák, kiváltképen Ágoston iratainak tanulmányozására. E mellett Német és Helvétországból a reformátorok műveit meghozatván: Melancthon *Loci communes*, Kálvin *Institutio religionis christianae*, Bullinger *Libri duo de origine erroris* című munkáit; ezeknek tanulmányozása folytán mind maga határozottabb álláspontra jutott a hit dolgában, mind meghittebb barátjait, közölvén velök tanulmányait, elébb vitte az evangyéliom ösmeretében. Ennyit kezdett a kolostor és rendje érdekében.

A városiak egyelőre csakugyan ellenszenvvel voltak iránta, mint florenci születésű iránt. De kevés idő múlva e hangulat megváltozott. Tudósok és patrícusok hallgatták olvasásait; templomi predikációira pedig épen tódult a nép. Az általa elhintett magvak jó földbe estek. Már egy kised gyülekezet is alakult az evang. érzelműek közül Vermigli körül; kikhez csatlakozott a 25 éves kanonok Zanchi Jérómós is. Az evangyéliom szent ügye kedvező folyamatnak indult.

Azonban 1541. sept. folytán e kedvező folyamat megzavartatott. A császár V. Károly és a pápa III. Pál Lukkába jöttek értekezletre! a törökök elleni had, voltaképen pedig az eretnekek ellen életbe léptetendő rendszabályok fölött tanácskozendók. Vermigli és az evang. érzelmű lukkaiak, nagy szorongattatások között várták az értekezlet eredményét, annál inkább, mert a római udvartól, miután Kontarini, Pole s a többi szelidebb érzelmű bíbornokok minden befolyásukat elveszítették; és a pápa közvetlenül a sötét érzelmű, vakbuzgó, hajthatatlan Karaffa befolyása alatt állott, engedményeket épen nem, hanem csak azt várhatták, hogy ellenükben a legszigorubb rendszabályok fognak alkalmaztatni. Már 1540. Farnese Sándor bíbornok indítására ime nyilatkozat küldetett mintegy utasításképen Rómából Kontarini, akkor még németországi pápai követhez: „a protestánsokkal való bánásmódra nézve, ezen három út közül lehet választani: 1. Türelem és a lelkiösmeret szabadsága. 2. szelíd eszközökkel való visszatérítés. 3. háború és üldözés. A mi az elsőt illeti: az szóba sem jöhet, mintán a hit megoszthatatlan, a ki azt egészen be nem veszi, az egyháznak tagja nem lehet. Mert az egyház, melynek föladata, a hit felett örködni, Krisztusról való újabb megbízatás nélkül nem adhat az eretnekségnek szabadságot. Tehát csak a két utóbbi között lehet és kell választani. A választás a protestánsoktól függ; ha visszatérnek magoktól az egyházba, jó; különben nem marad egyéb ellenükben, mint — háboru és üldözés“. Azonban Kontarini az 1541. regensburgi birodalmi gyűlésen saját nemes érzelmeit követve és a két egyház közötti kibékülés és egyesülés valósíthatásának forró ohajtásától buzdíttatva annyira engesztelőleg lépett fel, s annyira közeledett a protestáns theológusokhoz, Melancthonhoz és Bucerhez, hogy a teljes egyesülés reményét immár mindkét párt hívei ápolhatták. De a pápa engedményekről hallani sem akart. Kontarini hűtlenségi váddal terheltetett. Megtört szívvel és haldokló reménnyel tért vissza olaszországba. Az udvartól távol kellett maradnia. Vermigli teljesen ösmervén a római udvarban uralkodó hangulatot, minden eshetőségre készen tartotta magát. Még nem jutott ugyan megérésre benne a római egyháztól való különválás gondolata; de a megérés ideje közelgetett.

1542. Jul. 21. megjelent a pápai bulla, mely által a római hitnyomozó törvényszék, „congregatio sancti officii,” fölláztatott 9 bíbornokkal, Karaffa elnöke alatt. Karaffa ugyanis ezt látta életbe lépetendőnek a protesztantizmus ellen. Midőn a pápa e kérdést intézte hozzá: minő eszközöket ajánlana a protesztantizmus, közelebbről, az olaszországi reformációi mozgalmak ellenében? csak egyet tudok, ugymond: szigorúan átviendő inkvizíciót. Loyola épen akkor az udvarnál lévén teljes szívvel és lélekkel osztotta a bíbornok nézetét. Föllállott tehát a hitnyomozó törvényszék s hozzá fogott a szent munkához, az eretnekek hajtóvadászatához ezen alapelvöl indúlva ki: hogy az eretnekek irányában könyörületnek és türelemnek nem kell helyt adni. — Ez határozott a reformáció ügye fölött Olaszországban. Pedig a reformáció ügye már messze haladott. Páviában már 1519. Velencében 1520. olvasták Luther iratait. Modenában 1540. Paulo Ricci evang. gyülekezetet alakított. Maga Moróne bíbornok, ottani pápai követ is, kedvező indúlattal volt az evangéliom hirdetése iránt, miért is IV. Pál pápa (Karaffa) által eretnekséggel vádoltatván tömlöcbe vettetett. Velencében Ochimo gyűjtött evang. gyülekezetet. Bolognában, sat. folyvást olvasták a reformátorok könyveit. Az ágostoniak, kapucínusok, franciskánusok között igen sokan vallották az evang. tudományt. Egy menekült beszélt Zürichben, hogy „mintegy háromezer iskolatanító terjesztette az országban a lutherféle mérget“. — Mindez megváltozott. Karaffa hajthatatlan szigorúsága és az ő „rémitő kinzási készületekkel felszerelt börtönei“ kemény próbára tették az evang. hitben való állhatatosságot. A kisdud gyülekezetek feloszlottak. Azokban, kiknél az evangéliom predikálása szalmatüzet gyújtott az új hit világa kialudt. Sokan erősen megmaradtak hitökben, s vagy menekülniök kellett, vagy áldozatul estek. Sokan megegyeztetetőnek itélték az evang. tannal az egyház külső egységét, a pápaságot; annálfogva a pápa iránti hódolatukat nyilvánították; sokan ellenben még erősebben meggyőződtek a felől, hogy az evang. tan a római rendszerrel meg nem állhat. E történt Vermiglivel is. Vermigli már határozott is e részben 1542. végén; de a határozat kivitelét a legvégső esetre halasztotta. Nem sokára ez is bekövetkezett.

Midőn ugyanis a lukkai püspök Guidiccioni bíbor-nok Rómában tartózkodván értesítettett a felől, hogy a Fregoriána priorja Don Konstantin nyíltan a reformáció tanait hirdeti, San Frediano vikáriusa pedig az urvaesorát kétszín alatt szolgáltatja ki: azonnal írt a tanácshoz, s figyelmeztette azon veszélyes mozgalmakra, melyek a San Fredianoból indulnak ki. Vermigliről ugyan még ekkor szó sem volt, azonban lehetetlen vala a püspök leveléből nem látnia, hogy az ellene tornyosuló fellegek magasra emelkedtek immár a láthatáron. A püspök levelét nyomban követte egy rendelet, melyben az új hitnyomozó törvényszéktől vett megbízás folytán Don Konstantin és a vikárius megbüntetése a tanács előtt sürgettetik. Konstantin megszökött. A vikárius börtönbe került; de a lakosok által kiszabadított. Újra elfogtván Rómába vitetett. Most bekövetkezett az, a mi tovább nem haladhatot. Vermigli is bevádoltatik a hitnyomozó törvényszék előtt, mint főoka azon tévelygésnek, mely Lukkában elterjedett. Genuába idéztetett, hogy a rend káptalana előtt purifikálja magát. A káptalan tagjai jobbára ugyanazok voltak, kiket Vermigli, mint a rend vizitátora, hivatalvesztéssel s száműzetéssel büntetett a kik Karaffa befolyása által egykori állásukat visszanyerték. Jól tudta annál fogva, hogy az egykori szigorú hivatalnokon, ki most eretnekséggel vádoltatva jelenik meg előttök, erős boszút fognak állani; annál inkább, mert a hitnyomozó törvényszék is mellettök áll. Egészen fölfogta helyzetét. Kettő közül kellett választani: vagy purifikálásához kezdenie, hogy állomását megtarthassa, lemondván az evangéliom szolgálatáról, melynek szentelte már teljes szívéből s lelkéből életét; vagy állomását azonnal elhagynia, hogy hitbeli meggyőződését szabadon követhesse. Vermigli ez utóbbit választotta. Sok és nehéz küzdelmek után de épen ezért teljes megérésre jutott ezen határozat lelkében. S ennek végrehajtását tovább nem lehetett halasztania; miután meggyőződött a felől, hogy állása tarthatatlanná lön, s legkevesbet sem használhat többé az evangéliom szent ügyének. Bátran, szilárd lélekkel lépett föl az új, szirtekkal teljes életpályára; és habár sokszor fájdalmas érzésekkel tekintett is vissza a későbbi időkben szeretett kedves honára, de elhatározását soha meg nem

bánta; mert öntudatosan érezte, hogy a jobb részt választotta volt. —

Ingóságairól rendelkezve Paolo Lacisio, Teodosio Trebellio és Giulio Santerenziano barátaival Lukkákat titkon elhagyá, Pizában megállapodott. Még állott ott egy kisded evang. gyülekezet. Itt vette először, bajtársaival együtt kétszín alatt az urvacsorát, sem misem tartóztatván vissza többé már e részben is meggyőződését követethetni. Mielőtt Pizából tovább ment volna, egy iratot és a priori gyűrűt egyik meghitt barátjánál hagyta, a gyűrű Pole bibornokhoz, az irat pedig a lukkaiakhoz egy hónap múlva lévén küldendő. Ez olasz nyelven volt fogalmazva: Catechismus, ovvero esposizione del simbolo apostolico. Igen nevezetes; egyfelől: mert első hozzánk jutott műve Vermiglienek; másfelől: mert ünnepélyes nyilatkozati okmány a pápaságtól való különválása felől. Végre, mert Vermigli benső életének hű rajzát és azon álláspontot tünteti föl, hova Vermigli a bibliai tanulmányok, az egyházi atyák, különösen Ágoston és a reformátorok műveinek tanulmányozása folytán saját erejével emelkedett.

Az elsőbb cikkekben atyáról, fiúról, szentlélekről szólván, nem tér el a kath. nézpontról; csakhogya az összes keresztyénség ime közönséges alapigazságait, evangyéliomi egyszerűségre visszavíve tárgyalja; továbbá Krisztus szenvedését és halálát fejtegetvén nem mulasztja el egy két csípős szóval a búcsújárások okatlanságát megérinteni. De már az egyházzól szóló ciktől kezdve nagyobb eltérést találunk.

Az egyház titkos test. A szentlélektől igazgattatik, ennyiben láthatatlan. Azonban látható is, a mennyiben tagjai azok, kik az evangyéliomot vallják. Mint ilyen, katolikus, azaz közönséges, nem lévén sem egyik, sem másik helyhez kötve. És épen ezen katolikus mivoltából következteti Vermigli, hogy Róma nem szükségesképen való központja és székhelye az egyedül igaz egyháznak. Valamint Isten ura az egész földnek: ugy Krisztus teste is, az egyház, az egész földre kiterjed. Abból senkit sem lehet kizárni, a ki Krisztusban hiszen és a szentíráshoz tartja magát. Ki ez utóbbin túlmegy s emberi tételeket köt hozzá, eretnokségbe esik. Ilyen emberi tételeknek egész halmaza van

a római egyházban, mely a tiszta keresztyén kultushoz sok pogány elemet kötött. Azok pedig, kik az ős tiszta tudományt vallják, elvetik az efféle babonás szokásokat, jóltudván hogy ezek által Krisztus érdeme homályosítatik meg, és a tisztelet, mely egyedül Istené, teremtményekre vitetik az ő életadó igéjének hirdetése nélkül tiszteltetvén. A római egyház erőhatalommal akarja saját tévelygéseit a lelkekre tolni; innen vannak a szakadások és szenvedések a keresztyének között. Mind a mellett Krisztus teste rendületlenül és győzhetetlenül fennáll a világ végezetéig“.

Az egyház igaz tagjai egymás kölcsönös építésére egyesültek. Ebben áll az egyház feladata. Nem legfőbb uralmat vagy földihatalmat gyakorolni, kincseket gyűjteni, országokat hódoltatni, hadat folytatni. Az egyház fegyverei csupán lelkeik: az ige és a lélek. Róma az Isten igéje ellen küzd; nem akarja, hogy a mi megigazulásunknak egyedül igaz alapja predikáltassék; az embereket továbbra is dekrétumai és konstitúcióival megkötözve kívánja tartani. A sákramentumokat, különösen az urvacsorát, eredetiségéből egészen kiforgatta. Ez utóbbi nem Isten jóságának mintegy látható igéje immár, és Krisztus irántunk való szeretetének bizonyossága, halálára emlékeztető vendégség, és az ő véle való egyességünknek hathatós záloga. Az egyháznak Krisztuson kívül más főre nincsen szüksége. Két feje nem lehet: Krisztus és a pápa. Minden tagnak egyedül Krisztus alá kell vettetnie.

Ha azt mondanók, hogy a pápa második fő Krisztus alatt: ezt meglehetne engednünk. Ámde a tapasztalás mutatja, hogy ez a második fő mint járt el hivatalában. A pápák a kolduló barátokra bízta a predikálást, nehéz büntetést szabván rájuk ha szabályaikat áthágják. De mit predikálnak azok? Merő hiábavalóságot s tudatlanságból eredő tévelygést. Ha fölhoznak is néha valami igazságot: olyan homályos szavakba burkolják azt, hogy a hallgató abból épen nem épülhet. A püspökök és prelátusok világi dolgokkal foglalkoznak mitsem gondolva a lélek üdvével. A papság egyéb vétkeiről hallgatok; részint mert szégyenlem magam azok miatt; részint, mert fájdalom! eléggé ösmervék mindenfelé“.

„Az egyházban a fegyelem és rend fenntartása végett visszahozni szükség a régi fegyrendszert; minélfogva azok,

kik megintés után is meg nem jobbnak a gyülekezetből való kirekesztéssel büntetessenek. Csakhogy a fegyelemnek nem egyes ember akaratjától kell függeni. Az egyháznak van joga törvényeket hozni, azokat a körülményekhez képest módosítani, eltörölni. Azonban a törvényeknek olyan dolgokra kell vonatkozniok, melyek Isten dicsőségére tartoznak, nem jövedelemre s földi érdekekre. E mellett ezektől senkinek üdvét nem lehet fölfüggeszteni, sőt folyvást elméjében kell forgatnia, hogy ezek pusztán emberi rendeletek és intézmények; végre nagyra sem nőhet azoknak száma, nehogy általok a keresztyén szabadság korlátoltassék“.

„Bűnbocsánatot csak azok nyerhetnek, kik hit által Krisztushoz köttettek. A hit nem egyéb, mint elfogadása a nekünk nyújtott isteni kegyelemnek. Ennek elfogadására a szentlélektől indittatunk. A természeti állapotban levő embernek a véleszületett romlottságnál fogva ez lehetetlen. A szentlélek munkálkodik isten igéjének predikálása által, mely az engesztelő kegyelmet hirdeti; továbbá a sákramentomok, mint Isten jótéteményei és ígéreteinek látható jegyei által. A sákramentomoknak semmi hatások nincsen, a pusztán velök való élésnél fogva csak úgy lesznek ránk nézve üdvzálogai, ha hiszszük azt, mi azokban láthatólag taníttatik“.

„A predikálás és sákramentomon kívül harmadik eszközül a bűnbocsánatra nézve kisebb nagyobb részben, katolikus szempontból a bűnbánást veszi fel Vermigli, melylyel a kulcsok hatalmát kötötte össze. Az egyháznak Krisztus különös jótéteménye által joga van, a megátalkodott bűnösöket kirekeszteni. Ezen kirekesztésnek addig kell tartani, míg a bűnös töredelmet s bűnön való bánatot nem mutat. Mihelyt a jobbulás küljelei láthatók, azonnal hatalma van az egyháznak, de nem valamely egyháztagnak nyilvánítani, annak részére kibem a jobbulás jelei láthatók, hogy ő ezen pillanat óta, a mennyben megjobbult bűnösnek tekintetik. Később megváltoztatta Vermigli ezen nézetét; ámbar azután is ugy nyilatkozott, hogy kész a bűnbánást sákramentomul elfogadni; de azon föltevés mellett, hogy az csupán jelnek, nem pedig érdemadó cselekvénynek tekintessék“.

„A bűn oka a halálnak azonban a bűn Krisztus által megbocsáttatik, eltöröltetik s ezzel egyszersmind a halál is meggyőzetik. A test föltámadása nem a hit következése; mert a jók is, a roszak is föltámadnak; ámde csak a hívők

jönek ki életre és boldogságra. Nagy vigasztalás van az e felől való reménységben, a földi élet szenvedései és küzdelmei között; ez az igazán hívóknak diadala. Nekiek is, mint Krisztusnak, megdicsőített test adatik. A bűnösök ezt nem hiszik; mivel Isten hatalmát csak ahhoz mérik, mit szemekkel látnak. Az örökélet végre a büntől való megszabadulásban, Isten iránti tökéletes szeretetben s lényegének világos ösmeretében, Krisztussal való fölbonthatatlan egységben áll, ki a halottak közölszülött. Ha mi a szentlélektől indítatva olvassuk a szentírást; ha Istenhez buzgóan imádkozunk; ha a szenvedések között hozzá emelkedünk, vagy igéjének predikálása által, bensőnkben mélyen meg hatva érezzük magunkat: mily örömet, mily vigasztalást érezzük akkor?! mind a mellett is ez még csekély kezdet az örök életnek, melyből azonban sejtethjük annak tiszta és tökéletes boldogságát“.

Pízából szülőhelyének Florencnek vette útját. Fájdalmas érzésekkel lépett annyi idők óta most mint menekült a dicső városba, melyet utóljára látott. Ochimo ott találta. Rómába idéztetvén épen útban volt Róma felé. Megütközve értesült Vermigli sorsa felől. Belátta, hogy elvégre is ő sem várhat egyebet magára. Elhatározta magát Vermiglihez csatlakozva Helvétországba indulni, hol az olasz menekülteket vendégszerető menhely fogadja. Elhagyták Olaszországot; a római egyház méltósága helyett Krisztus keresztyét vették kezökbe, hogy az igazi Krisztust követhessék.

„Vermigli és Ochimo távozása nagy csapás volt a római egyházra nézve“.

Pápay Imre.

(Folytatása következik.)

TÁRCA.

A MAGYAR REF. EGYHÁZI ZENE ÉS ÉNEKTA- NÁRRÓL.

Magyar ref. főiskoláinkban, általában véve a tanrendszerek szervezésekor, a vallásosságra legnagyobb befolyással bíró tudományok közt, az egyházi zene és éneklés tanítására eleitől fogva csekély figyelem fordított; ifjaink, kikből a felekezet leendő tanítóit, énekvezéreit és orgonistáit várta, többnyire a vallásos istenitisztelet céljával s természetével ellenkező jellemű és tartalmú világi és meszterkélte énekek tanulásával gyötrettettek, s egyházi énekeink lélekemelő dallamait ha tudták is valamennyire, néhány évek folyamán keresztül nem gyakorolhatván, csaknem elfeledték; ha pedig magasb zenetudományra akartak szert tenni, azon esetben, saját erszényökbe nyulva, mint valamely kereskedelmi árueikket alku szerint vásárolták meg azt a főiskolai karvezetőtől, vagy más szakavatottól; s gyakran megtörtént, hogy az ily módon szerzett tudomány vásárlának is maradt*). Mig tehát ifjaink egyéb komoly, de a gyakorlati életben sokszor pályájuktól elűtő tudományokban nyakig úsztak, addig

*) De miért is képezte volna magát öntudatosabban egy ref. magyar ifjú is? hányszor megesett, hogy a kik tetemesb költségeket áldoztak önképzetésükre, elzárattott előtők az út a gyarló egyéni érdekek által a jobb állomás elnyerésére! A gazdag alvidék némely ref. gyülekezeteiben, néhány évvel ez előtt az orgonistái s énekvezérei állomások oly sajátzerű s következtelen módon töltettek be, milyenre felekezetünkben a reformációtól fogva talán még példa sincs. Szomorú dolog, hogy éppen azon gyülekezetek, melyeknek mindenkor és mindenben a haladás zászlóját kellene kezökben tartaniok, követtek el oly fonák eljárást az énekvezérei és orgonistái állomás betöltése körül, melynek hallására a nemesebb lélek fölháborodik, de még aggasztóbb az, hogy ily nemű eljárásokra az egyházkerület kevés, vagy éppen semmi figyelmet sem fordít.

Szép a szabadválasztási jog és annak élvezése, csakhogy azzal a nép rovására egyesek, főleg olyanok, kik hittel kötelezték magukat egyházuk szellemi jóllétének is előmozdítására, egyéni gyarló érdekből, magavetiségből a közjó tetemes kárára

az egyházi magasztos zenetudományért lelküket égő szomj hevité, s náluk a legszebb zenészi tehetség csirájában semmivé lett. Ezért van az, hogy főiskoláinkból kikerült s egyházi pályát választott tanulóink, ha járatosok voltak is a tudományok különböző ágaiban, de vallásosan s valódilag énekelni nem tudtak, s mint iskolatanítók is, ha állomásukat elfoglalták, vagy öregebb tisztársaiktól vagy önszorgalom után keserves kinosan tanulták be, s nem ritkán az eredeti dallamtól eltérőleg khorálainkat. Így s ez által fokozatosan oda jutott több gyülekezet, hogy szép számú khorálaink közül csak néhányat volt kénytelen használni egész éveken keresztül, melyeket aztán öntudat és ízlés nélkül, ferdén s mintegy neki rohanva gyakorlott a közönséges istenitiszteleten. Mennyire más irányú más szellemű volna most a magyar ref. egyházi éneklés és orgonázás-mód, ha eleitől fogva egyházi zene és énektanárok működtek volna főiskolánkban!

„Magyar református egyházi zene és énektanár“ sajtószerező szokatlan elnevezés a magyar protestáns világban! Oly valami fontos egyéniség pedig ez, hogy többé nála nélkül egy főiskola sem lehet el; s oly nélkülözhetlen kiegészítő része ez a

vissza ne éljenek. Ha már maguk a népesebb egyházak sem nyújtanak alkalmat a magyar ref. pályázóknak az elválasztás által a további önképzésre, mi buzdítás, mi ösztön, mi inger marad fenn a nemes törekvőknek? Mit mondanánk az oly édes anyáról, ki önszülte gyermekét saját anyai hibája miatt hidegen dobna el kebléről, s kitért karokkal ölelné helyette egy idegent. Megvetnénk és lenéznénk azt, mint olyat, ki megfélejtkezett édes anyai kötelességéről! Ki hibája az, hogy nincsenek képzett magyar ref. énekvezérek és orgonisták? valyon nem az egyházaké-e? minden bizonyjal az! Avagy okai-e a magyar ref. és saját fillérükön temérdek nélkülözéssel képzett énekvezérek és orgonisták, hogy ők a hiú és feszelgő bírálók várakozásának kitűnőleg meg nem felelhettek oly alattomosan előtörő orgonisták ellenében, kik pályázatra nem is jöttek, hanem csak különféle nevetséges levelekben tett ajánlások után tetszetek meg egy némely református öntudat nélküli egyéneknek; s valyon az így, mondhatni egyesek kegyelméből elválasztottak megfelelnek-e máig is a nép várakozásának úgy, mint kellene; valyon mind a választókat, mind a választottakat nem kíséri-e ezért szüntelen a nép gyűlölete; ez-e, ilyen-e a törvényesnek kereszttel választás? Valóban az ily háttérbe szorításért, nemcsak a volt pályázók, hanem minden tisztább és nemesebb érzésű magyar református énekvezér és orgonista megbántva, megsértve érezheti magát; mit tegyünk hogy az ily elkésztő visszaéléseknek útját bevágjuk, mit miveljünk, hogy az ily gyalgó tettekért ne kellessék pirulni önmagunk és mások előtt, mit cselekedjünk, hogy az énekügy életfáján rágódó őrlőszúkat semmivé tehessük, s ellenükben az énekügynek eredményesen használhassunk s az egyházi éneklést a súlyedés tátongó örvényéből kiragadva újjá teremthessük? felelet, állítsunk egyházi zenetanszéket s egy alkalmas tanár vezetése mellett képeztessük ifjainkat minden egyház-kerületben!

szellemi képző társulatnak, hogy működését, hatását, munkásságát e zeneművészies világban többé elhalasztani nem lehet, mert akkor a felekezet ellen egy megbocsáthatlan vétket követnénk el! A külföldi mivelt protestánsoknál azonban már ez ismeretes lény, s mint hatalmas eszköz használtatik a szellemi és érzeményszerű képzés tova- vitelében, míg hazánkban századok hosszú során át sem birt az önzés, a szűkkeblűség, részvétlenség, a szünteleni tervezgetés s áldozatkészség hiánya miatt felekezetünk az emberi képzés főcsarnokaiba ily hasznos egyéneket állítani elő. Megfelejtkeztek erről még azon dicső ősapák is, kik egykor énekeinket saját szerzeményeikkel is gazdagították, az éneklés terjesztésére pedig tetemes áldozatot hoztak; kik az egyházi élet egén még ma is naponként tündöklenek, kiknek fénysugárai a távolból annyi idők lefolyása után is tündöklök felénk, de rápillantani sem merünk, mert a földi dolgok szemléléséhez s vizsgálásához szoktatott látműszereknek könnyen sérülést okoznának. — Magócsi Gáspár, Betlen Gábor, Rákóczi György, mind oly felejthetlen nevek ezek, melyek nagysága előtt hálás tisztelettel kell meghajolnunk, mert állásuk és rangjukhoz, méltóságukhoz és tekintélyükhöz képest nem tartották másodrangú dolognak a többek közt az egyházi éneklés tökélyesítésére is tenni valamit.

Talán ezeknek dicső szelleme lelkesíti jelenleg azon keveseket s hatja át a közjóért, az énekügyért hön dobogó kebelvel bíró, lélekben erős, akaratban szilárd, tettben és kivitelben fáradni nem tudó lelkes egyházi kormányzóinkat is, kik, szemben a közbejövő idegen érdekekkel, küzdve az akadályokkal, létesíteni akarják valahára főiskolájukban az egyházi ének és zenetanárságot. Áldás és szerencse kísérje nemes törekvésteket felekezetünk buzgó vallásos oszlopai, énekügyünk önzés nélküli gyámjai! munkásságtokért századok mulva is mély tisztelettel hajoljon meg előttetek az utókor nemzedéke, áldottak legyenek énekügyünk felkarolásaért egykor a sirban békén és háborítlanul nyugvó tetemeitek s szendergő poraitok is. Azonban minél több szellemi erők csatlakoznak egymáshoz valamely nemes ügy létrehozásában, annál biztosabb szokott lenni az eredmény, ugyanazért kívántunk e tárgyra nézve elmondani némely szükséges dolgokat, tudván azt, hogy valamely nemes ügy érdekében ismeretlen vidékeken átutazó vándornak mindenkor nagy könnyebbségére szolgál az utbaigazítás; kísértjük meg tehát először is, hogy mi tulajdonképen az az egyházi ének- és zenetanár, azután lássuk mik annak teendői, s körülbelől mily formán kell annak teendői körül eljárni.

„Egyházi zene és énektanár“ voltaképen azon egyén, ki a főiskolai tanítóképezdében az egyházkerület gyülekezetei s általában véve az egész felekezet részére énektanítókat, énekvezéreket és orgonistákat képez; hivatásánál fogva tehát fontos személy, a mennyiben közbizodalom útján egy egész egyházkerület teszi le kezébe a leendő nemzetivadék belső hivatalnokainak az egyházi zene és énekképzését; ennél fogva mikor egyesek képzésén működik, nemcsak egyes gyülekezeteknek hanem az egész felekezetnek használ, hűtlenség s avatlanság esetében pedig tesz kárt. Az énekügyre nézve ezek szerint döntő befolyással kell bírnia nemcsak magában a főiskolában, hanem az egyházkerület minden egyes gyülekezeteinek iskoláiban is, máskülönben működésének azon egyházkerületben semmi sikeres összhangzása, egybevágása nem leendő. Ő egy sarkpont, mely körül kell forogni az egész egyházi zene és énekügynek, egy alap melyen nyugszik annak terjesztése, virágzása; egy nélkülözhetlen hivatalnok, ki eljárásaiért Isten és emberek előtt felelős, kinek, ha lélekismeretesen akar működni, le kell mondani minden földi érdekek tulságos hajhászásáról, egyedül az ügynek s az ügyért kell élni; kinek hivatalát a legtávolabbról sem szabad úgy nézni mint valamely kellemetlen terhet és nyűgöt, melyet csak a megélhetésért kénytelen ide s tova vonszolni; hanem arra szükség törekednie, hogy valódi munkássága, szakavatottsága és jelleme által hivatalának fényt, tekintélyt adjon, s tegye azt nemes céljaért mindenek előtt tiszteletessé és nagy becsűvé.

Miután az ily egyházi zene és énektanárnak működését nemcsak magában a képezdében, hanem az egyházi éneklést illetőleg az egyházkerületi népiskolákban is föl kell használni, innen az ő kötelessége, teendője két irányzatú, t. i. belső és külső.

Belső, azaz képezdei teendője:

1. Hogy a leendő énekügyi hivatalnokoknak magát a valódi ref. egyházi zenét és éneklést tanítsa; e tekintetben figyelembe kell venni:

a) A képzésre fölveendő tagokat; erre nézve a zene tanárnak a tanév kezdetén az énekügyi pályára ajánlkozó ifjakat egyenként szervezetileg és tehetség szerint kell megvizsgálni, mert olyanokat, kik tehetségüknél fogva e célra épen nem alkalmasok képzésre felvenni nem lehet; mindazáltal e részben az eljárást úgy szükség intézni, hogy a gyengébb énektehetségűek is, ha kedvök és hajlamok van, bizonyos tekintetben alkalmaztassanak, mert sokszor megesik, hogy a tanító, ha énekképtelen is, de a gyermekek tanítására azért ügyes és alkalmas; viszont megtörténik, hogy a ki

jó énekképességgel bír, természeténél fogva a tanítói pályára hivatva nincs. Ily körülmények között tehát a felvételnél vigyázónak s igazságosnak kell lenni, ennél fogva, kik az ifjak közül középszerű zenetehetségűek, inkább tanítóságra mint énekügy vezetésére képeztesse, kiképzetésük után pedig oly helyre alkalmaztassanak, hol az ő énekkészültségük igénybe nem vétetik; azok pedig, kik az előleges megvizsgálás után jó testszervezetűeknek, alkalmas éneklő hangúaknak, s kielégítő zenefelfogásúaknak találtattak ismét osztályozás alá jöjjenek, mivel, ha valaki szép éneklőhanggal bír, nem következik, hogy magasb zenetan tanulmányozására is alkalmas legyen, ugyanazért a jó éneklőhangúak, de kevesebb zeneképességűek, mire a képzés alatt mindig figyelmet kell fordítani, csak merőn énekvezéreknek s tanítóknak, a kiváló és kitünő zenetehetségűek pedig középtanodai énektanároknak és orgonistáknak képeztesse; ellenkező esetben, ha a zenetanár a tehetségek figyelembe vétele nélkül alkalmazza az ifjakat, működésében biztosan előhaladni nem fog, mert a gyengébbek az erősebbeknek mindig csak akadályai lesznek a képzésnél.

b) A tanítás módot; e tekintetben a zenetanár szerezzék meg a szép, könnyű, világos és értelmes előadást, a tantárgyakat, melyeket tanítani akar mind alkalmas kútfők, mind saját egyéni ismeretei s tapasztalásai után dolgozza ki; továbbá különös tapintattal bírjon a tudományok rendsori fölvetelénél, a szükségtelent a szükségesnek, a nehezebbet a könnyebbnek elibe ne tegye, sem azokkal az ifjakat egyszerre mintegy meg ne rohanja, hanem inkább észrevétlenül s fokozatosan vigye által azokat a bevégezettől a következő tudományra. A képzés, tanítás, oktatás alkalmával pedig a szelídség, jóakarát, őszinteség és bizalom tükrözze magát vissza a tanári arcról, s arra hiúság, gőg, fész, indulatoskodás vagy gúny soha torzvonásait át ne ültesse, hanem a tanár minden mozdulata s beszéde olyan legyen, hogy abból csak a jót, hasznost, üdvöst és nemest tanulmányozhassák az illetők. Jaj az olyan képzésnek, hol a tanár és tanítvány úgy állnak szemben egymással mint ur és szolga, mester és inas, vagy mint enyelgő és játszótárs; hol nem a tudomány fegyverének, hanem az egyéni nevelés s túlfeszített tekintélynek van döntő ereje a tanítványok szorgalmára és erkölcsére; s viszont hol a tanítványok illetlen magaviselete bélyegzi neveltetésöket. Miként a medrében méltóságosan előre hullámzó tükör-tisztaságú folyót a beleömlő több apró iszapos patak csak zavarossá, úgy a tanári égiszépségű hűséget, szorgalmat s igyekezetet is, a növendékek erkölcstelen s fegyelmetlen magaviselete csak

homályossá, lankadtá és sikertelenné szokta tenni; ezért a tanár és tanítványok, mint ugyanazon egy ügynek bajnokai inkább lelki kötelekkel kapcsolódnak egymáshoz; a tanár részéről a megnyerő bánásmód, hű eljárás középszerű készütség mellett is mindenkor kötelező erejű a tanítványokra; s viszont ezek nemes igyekezete, szorgalma, ösztön annak további folytonos működésére. Így, csak így és nem másként leend mindkét részről a cél elérve; a fáradság s buzgalom így és nem másképp fogja meghozni annak idejében a maga gyümölcsét.

c) A tantárgyakat, a mi ezeket illeti, fő dolog e részben az, hogy a zenetanár tekintettel legyen az ifjak osztályozására, a kerületbeli népiskolákra, s a szerint rendezze a tantárgyak kidolgozását, felosztását. Így p. o. azoknak, kik énekvezérek és tanítók lesznek, szükség tudni 1) a református egyházi éneklés, 2) a magyar ref. énekes könyv történelmét; 3) zenetani előismereteket. 4) minden khorál és temetési éneket; 5) négyhangú éneklést, egyházi és nemzeti modorban és tartalom szerint; 6) gyakorlati énektanítást a népiskolákban; a kik énektanárok és orgonisták akarnak lenni, ezeken kívül tudniok kell: 7) az egyházi zenetan általános, 8) újabb zenetan részletes ismeretét, különös tekintettel a harmoniai rendszerre; 9) az orgona tant; 10) a gyakorlati orgonázást; 11) az egyházi zenedarabok szerzeményi tanát; 12) a kötelességi vagy tisztii tant. E tanfajok rendszerbe foglalva csak két fő részre oszthatók; az első részt alkotja az „énekeztetés”, a másodikat az „orgonisták” tudomány; tehát mind a két rész voltaképpen nem egyéb, mint azon tudományok rendszeres ismerete, melyeket az énektan hivatalkokknak elméletileg és gyakorlatilag okvetlen tudni kell. Ha pedig az érintett tudományokat könyvvé alakítjuk, akkor azokból a következő kézi könyveket kell szerkesztenünk, jelesen:

I. „Elméleti és gyakorlati kézikönyv, az egyházi énekek alapos tanulására és tanítására, öntanulmányozás és a tanítási kivitel könnyebb módú végrehajtására; segédeszközül az I. II. III. osztályú népiskolák tanítóinak, s az énekeztetéreknek. E könyv elméleti része a tanítás fokozatos kivitelét, s a khorálok évfolyam szerinti beosztását, a gyakorlati ellenben, a kézen forgó énekeskönyvek hangjegyei s az új hangírás szerint, továbbá hangnemileg szükségelt, s egy két lépcsővel fellebbezett hanghelyzetben átírt khorálokat, a mint t. i. a különböző kiadású énekeskönyvekben is láthatók, foglalná magában.

II. „Kis khorál könyv“ a felsőbb p. o. a IV. V. osztályú nép és vasárnapi énekiskolát gyakorlók számára s a középtanodai

tanulók részére. E könyv három részre osztatnék; az első és második magában foglalná az elméleti részt, ez pedig tárgyalná a) a ref. éneklésmód fejlődési, b) a magyar ref. énekes könyvek szerkezeti történelmét; c) a zenetani előismereteket; a harmadik részt pedig tennék a gyakorlatba vett khorálok a régi egyházi hangnemekben és csak az új hangírásba átirva.

III. „Négy hangú khorálkönyv“, melyben khorálaink közül a legszebbek a régi harmoniai elrendezés szerint volnának áttéve.

IV. „Énekvezéri és orgonistasági tan“, mely tárgyalná az énekvezéri és orgonistai tisztség egyes részeit; nevezetesen a templomi, temetési, nép és vasárnapiskolai éneklést illető teendőit, kötelességeit.

V. „Elméleti és gyakorlati kézikönyv a református egyházi énekléshez alkalmazott alapos orgonázás tanulására“, ebben az elméleti rész főtartalma lenne a régi és újabb harmoniai szerkezet ismertetése, a kettő közti különbség kimutatása, az akkordok kíséreskori használása sat., a gyakorlati rész pedig magában foglalná használatba vett khorálainkat orgonára téve.

VI. „Orgonatan“, mely tartalmazná az orgona történelmét, egyes alkatrészeinek ismeretét, hangolása módját, hibáinak kiküszöbölését sat.; toldalékul hozzá köthető volna az egyházi darabok szerzeményi tana.

Ezek azon könyvek, melyek mint segédeszközök, nélkülözhetlenek az egyházi éneklés és azok vezetői ujjá alakítására, ezek nélkül a zenetanár boldogulni nem fog, a képzést pedig meg sem kezheti; meg kell jegyeznünk, hogy a könnyebb módú megszerzés tekintetéből ezen könyvek tulságos terjedelműek nem lehetnek; de azért megkívántatik, hogy szerkeztük, berendezésük s a kidolgozás oly célirányos legyen, hogy azok magukat egy hamar túl ne éljék, hanem örök becsűek maradjanak.

d) A tanfolyamat és tanrendszert; azon idő, mely alatt a bemutatott tanfajok áttanulása és begyakorlása megtörténik legkevesebb három év lehet. Első év a tehetségek fölismerésére lévén szükséges, inkább csak előkészületi időnek való, mindazáltal ebben is lehetséges némely tudományok bevégezése. A tanfajok közt lesznek olyanok, melyeket az ifjak tehetségi osztályzata miatt együtt és külön kell hallgatni és gyakorolni; együtt hallgathatják p. o. az 1, 2, 3, 4, 5, 6 és 12; külön a 7, 8, 9, 10 és 11. pont alatt felhozott tudományokat, a honnan ebből a következők, hogy a kik

énektanárok és orgonisták is akarnak lenni, azoknak naponként két-annyi tanidő szükségeltetik, mint a merőn énekevezéreknak és tanítóknak.

Azonban bármennyi tanítani valóval legyen is a tanár elhalmozva, a tanfajok helyes beosztása által sokat segíthet mind magán, mind tanítványain; ugyanazért a tudományok kidolgozása után, azok tanításának előre kiszámított rendsora az első mit tekintetbe kell vennie. E végett határozza el, hogy a három évi tanfolyam alatt micsoda tudományokat és hetenként hány óra alatt akar voltaképen tanítani; a felemlített 12 pont alatti tudományok három év alatti tanítási rendszere p. o. ily módon kivihető volna:

I. Folyam. 1. félév. a) Református egyházi éneklés történelem. b) Zenetani előismeretek, p. o. hangjegytan, hangmértéktan, hangsulytan. c) Khorálok, p. o. V. VI. IX. XV. XXXVIII. LXI. LXXXI. C. CXXXIV. CXXXV. CXL. CXLI. CXLIII. CXLVI. CL. Köznap reggeli 1. és délutáni 1. felálló ének. 17. 25. 35. 43. 61. 63. 64. 65. 70. 72. 73. 74. 75. 76. 84. 140. 143. 144. 145. 153. 157. 162. 163. Négyhang szerint: V. VI. XXXVIII. LXI. LXXXI. CXXXIV. CXXXV. CXL. CXLI. CL. d) Orgonázástan kezdő része, egy és két hangú tételek szerint legkevesebb száz gyakorlat.

2. félév. a) Magyar ref. énekeskönyv történelme. b) Egyházi zenetan általános ismerete öszhangzati tekintetben. c) Khorálok, p. o. VIII. XXI. XXIV. XXVI. XXX. XXXI. XLII. XLIII. LXXIV. XCVI. XCIX. CV. CX. CXIII. CXXXVI. — I. X. XIX. XX. XXIII. XXVIII. XXXIV. XXXV. XLVI. L. — 165. 173. 176. 177. 179. 190. 229. Vasárnap reggeli felálló 1. és délutáni felálló 3. köznap reggeli felálló 4 ének.—2. 3. 4. 5. 8. 12. 15. 20. 23. 24. temetési énekek. Négy hangzat szerint: VIII. XXIV. XXX. XLII. XLIII. CV. CX. X. XIX. XX. XXIII. XXVIII. XXXIV. XXXV. L. d) Orgonázástanból három és négy hangú tételes gyakorlatok.

II. Folyam. 1. félév. a) Kötelességi vagy tisztitan, a tempomi és iskolai éneklést illetőleg. b) Khorálok: LVII. LXV. LXXXVIII. LXXX. LXXXIV. XCI. XCII. XCVII. CII. CVI. CXVII. CXXV. CXXVIII. CXXX. CXXXII. CXXXIII. CXXXVII. CXXXVIII. CXLVII. CXLVIII. — 5. 26. 37. 137. 146. 28. 29. 32. 35. 37. 39. 40. 41. 42. 45. 46. 53. 54. 55. 66. 67. temetési ének. Négy hangzat szerint: LXV. LXXXIV. XCI. CII. CXXV. CXXVIII. CXXXVII. CXXXVIII. CXLVII. CXLVIII. c) Ujabb zenetani ismeretek öszhangzati tekintetben. p. o. hangközök tudománya, azok hármóniai egybetétele, szétrakása, öszsz- és széthangzó hangzatok, azok általtételével;

d) az I. folyam első felében tanult khorálok orgonávali vezetése. e) Nehány nemzeti dalok egyhangú tanulása.

2. félév; a) Kötelességi vagy tisztitan a temetési s vasárnapi énekiskola éneklést vezetőleg. b) khorálok: III. XVI. XVII. XXII. XXV. XXVI. XXIX. XXXII. XXXIII. XXXVI. XXXVII. XXXIX. XL. XLVII. LI. LVI. LX. LXVI. LXXIII. LXXVIII. LXXIX. LXXXV. LXXXIX. XCIV. CIII. CIV. Négyhangzat szerint: III. XXII. XXV. XXXII. XXXIII. XXXVI. XXXIX. LVI. LX. LXVI. LXXIII. LXXIX. LXXXIX. CIII. CIV. Zs. 5. 37. 136. 146. 179. 190. dics. s néhány nemzeti dal. c) Az I. folyam második felében tanult khorálok orgonávali vezetése. d) ellenpontozás mesterségéről, fűgákról sat.

III. Folyam. 1. félév. a) Gyakorlati énektanítástan az I. II. osztályu népiskolákban. b) khorálok: CXII. CXIX. CXXII. CXXVI. CXLIV. CXLV. négyhangzattal: CXIX. CXXII. CXLIV. CXLV. Mesterséges temetési énekek. c) a II. folyam első felében tanult énekek közül a szokottabbak orgonávali vezetése. d) elő-, — utójátékok tanulása, e) egyházi zenedarabok szerzése vagy a kompozíció.

2. Félév. a) átalános ismétlése a 1, 2, 3, 4, 5, 6, és 12 pont alatti tanfajoknak. b) az egy és négyhangú khoráloknak. c) a hátra lévő szükségesebb khorálok orgonávali vezetése. d) orgonatan. e) mesterséges négyhangú templomi énekek tanulása f) átalános ismétlése a 7, 8. pont alatti tudományoknak.

Ezek szerint tanulás alá eső khorálok lesznek a) 92 zsoltár. b) 5 előének. c) 35 saját dallamú dicséret. d) 27 temetési ének: összesen: 159 db; ezenkívül nemzeti és népdalok; négy hangzattal pedig 54 zsoltár, 6 dicséret, továbbá néhány mesterséges szerkezetű templomi és temetési énekek.

Az itt felhozott tudományok tanítására hetenként 20 óra szükséges; hogy pedig a hét napjain keresztül a tanár melyik órában mit és hogy tanítson, azt a körülmények s a tanári szorgalom és ügyesség határozzák meg. Annyi világos, hogy szigorú pontosságú s vas szorgalmu tanulók alkalmas vezető mellett három év alatt kiképezhetik annyira magukat, hogy azután, ha a jó igyekezet bennök lesz, önszorgalom útján tovább is képezhetik és tökélesíthetik tehetségüket.

A zenetanár képezdei teendője:

2. A képezdeből állomásra jutott növendékekrei folytonos felügyelés. A kiképzett ifjak alkalmazása az egyházi zenetanár kötelessége; e végett az egyházkerület igazgatóinak szükség figyelmet fordítani arra, hogy az énekügyi állomásokat a mennyire lehetséges a kebelbeli egyházak szaporítsák; a zenetanárnak pedig

arra, hogy tanítványai képzettségük és tehetségük mérfoka szerint igazságosan nyerjenek hivatalt. Az állomások a gyülekezetek anyagi helyzetéhez alkalmazottan lehetnek önállók, vagy p. o. tanítósággal egybekötöttek; azonban az énekügyre nézve sokkal célszerűbb volna, ha az énektanári, énekvezéri, orgonistai s tanítói hivatalok főleg népesebb helyeken egymástól elkülönítettének. Az állomások betöltését tehát hivatalos felszólításra a zenetanár eszközi, kinek ily esetben tekintetbe kell venni az állomás minőségét s a szerint választania arra a szükséges egyéniséget. A kibocsátandó egyénnek a zenetanár utasításokat ad, a mi szerint kezdje meg az illető állomásán énekügyi munkálatát; nagyobb biztosság okáért attól hivatalos eljárására hűségi kötelezvényt vesz, melyet az énekzene tanár hűtlenség esetében ellene fegyverül használ fel; ez által bizonyos tekintetben minden énekügyi hivatalnok függeni fog a képezdei zenetanártól, ki az ő működését, magaviseletét, szorgalmát mindég figyelemmel kíséri. Ha valamelyik kisebb állomáson lévő énekügyi hivatalnok az énekügy terjesztésében különösen kitüntette magát, üresedés esetében azt nagyobbra alkalmazza, mert az igyekezet méltánylása, a buzdítás, ösztönzés ily esetekben is nélkülözhetetlen; a hanyagokat, magukról elfelejtkezetteket s a földi érdekek után tulságosan sovárgókat pedig, mint az énekügynek hűtlen sáfárait és apostolait lejjebbezi, vagy attól végkép felmenteti. Így s ez által soha se lesz az érdem jutalmazása előtt az út bezárva, sem maga szabadjára hagyva a hivatalnok; és az ily eljárás csak az énekügynek lesz jávára és hasznára. Lássuk továbbá a zenetanárnak a képezdén kívüli teendőit.

Ilyen I. Az énekvezéri s orgonistai pályázatokoni jelenléte. Ha az egyházkerület valamely gyülekezetében oly eset adná elő magát, miszerint az egyháztanács, vagy annak egy két félre vezető tagja az énekügyi állomást a képezdei ifjak mellőztével pályázás útján akarja betölteni: ilyenkor az egyházi zenetanár az énekügy érdekében jelenjen meg a hely színén; s mind a bírálókat, s mind a pályázókat vegye szemügyre. Ha a bírálók szakavatottak, azaz olyanok, hogy ismerik az egyházi zene mivoltát, rendeltetését, a magyar ref. egyházi éneklés módot, a kultus és liturgia rendszerét, a mellett nem feszelgők, hanem nemes indulat és készség vezérli őket, akkor csatlakozzék önmaga is; ha pedig, különösen a zenebírálók olyanok volnának, kik nem reformátusok s kik ennél fogva a ref. egyházzene természetéről fogalommal sem birnak, kik inkább a jó napi dijjal, mint belső tiszta meggyőződés ösztönzésére lettek bírálókká, az ily nevetséges eljárás ellen ünnepélyesen

óvást tegyen; mint szintén a más nyelvű s hitvallású pályázók fellépése ellen is; és semmi olyat, mi a magyar ref. énekügy méltóságát, a szertartás tekintélyét csak egy hajszálnyira is megsértené, megtörténni ne engedjen *) az éneklésre nézve.

A képezdei zenetanár mint bíráló főfigyelemmel legyen pályázás alkalmával a pályázók iránt, azok bizonyítványait előlegesen nézze meg, hogy a pályázók tehetségét annál inkább összehasonlíthassa a bizonyítványokban leirtakkal működés alatt; azután tudja ki, hogy valósággal a tiszta hajlam, az énekügy iránti rokonszenv, a tenni és hatni vágyás-e, vagy pedig sajátserű érdekek s mellékes célok azok, melyek pályázni ösztönözték az illetőket! Mert csak azért pályázni mivel „varietas delectat“; vagy azért, hogy azon állomás jövedelmét leendő anyagi jóllétük lépcsőzetűl fölhasználják, a hivatalt pedig mint mellékes dolgot tekintsek, nem azért, hogy maguknak tehetségük, tevékenységük kifejtésére, a közügy jó lélekeli előmozdítására nagyobb, szélesebb hatáskört szerezzenek: az nem valódi reformatus szellemiség, hanem lelketlenség és bűn. Ha szeretjük a jó állomást, akkor szeressük magunkat is képezni, tökélyesíteni; szeressünk hivatalunknak lélek és igazság szerint eleget tenni; szabad és lehet azért mérsékeltén a magunk jóllétét is nemes úton előmozdítani, mert ez magunk és családunk iránti szoros kötelességünk.

A pályázás folyama alatt a képezdei zenetanár tekintetbe vegye a pályázó éneklő hangját, hogy valjon elégséges-e azon gyülekezet vezetésére, tudja-e alaposan a khorálokat, fentartja-e éneklés közben azokat a szükséges hanghelyzetben; említsen fel előtte bizonyos tartalmú egyházi beszédet, hogy valjon tud-e arra alkalomszerű éneket keresni, vagy nem; ha pedig a pályázó egyszers-

*) A magyar ref. énekügyi pályázatoknál különös időtlen szokások kezdtek lábra kapni most egy évtized alatt: némely helyeken a pályázati híresztelésbe kiteszik: hogy csak magyar ref. énekvezér pályázhat; és még is más ajkú más hitelvű lett az énekvezér s orgonista; másutt bírálóknak római katolikus kántorok hoztattak nagy áldozattal, ismét másutt oly egyén is nyert állomást, a ki jó formán csak levéllel pályázott s hol aztán a magyar ref. pályázó csak gúny és neveltség tárgya lett. Ily helyeken rendesen a nép nevében egyes önérdékűek tolják fel magukat a választás alkalmával, azt hívén, hogy itt is lehet oly lélekismeretlen tetteket elkövetni, mind hajdan a korteskedés világában. Ha az énekügyet illetőleg, minden ahoz nem értő szakavatatlan gyalró egyének akarnak vezetői lenni, akkor sohase várjuk annak tökélyesbülését s felvirágzását. Ne illessék tehát e szent dolgot tisztátalan kezekkel olyanok, kikről azt szoktuk mondani: asini ad lyram; s ne emeljék magukat a nép felébe vásárolt vagy ideiglenes tekintélyükkel az ének és közügy tetemes kárára olyanok, kikbe kevés vagy épen semmi vallásos kegyelet, önérdet és buzgóság sincs, hanem kinek mi a hatásköre, ott muttassa ki tevékenységét, hasznos és igazságos voltát, vagy hamar elmuló földi tekintélyét és méltóságát!

mind orgonista is, vigyázzon arra, hogy a hangszínezést helyesen tudja-e megadni a kéz alatti énekeknek, mikép teszi a vezetést különböző jellemű és tartalmu khorálokkal; elő, köz és utójátékai szabályosak-e, s a khorál természetével egybe vágók-e, érzés, buzgóság, ihlettség és öntudat előadásánál tapasztalható-e; továbbá az orgona egyes alkatrészeiről, hibáinak igazításáról is kérdezősködjék; végezetre ha a pályázó egyszersmind iskolatanító is: menjen el vele valamelyik osztályú népiskolába, s énekeltesse a növendékekkel; s jegyezze meg, hogy az illető mi módon vezeti azok éneklését, képes-e éneklőhangjával szűk és zárt helyen egy gyermek tömeg éneklésén felül emelkedni; s kérdezze ki, hogy azok éneklésében mi hibát talált, vagy azon mi javítani s igazítani való van sat. ? így fogja megtudni, hogy a pályázót nemes buzgóság és cél vezérelte-e valósággal oda, vagy más egyéb, s van-e elegendő képessége a rá néző hivatal terheinek illően megfelelni.

Ha a pályázók sokan volnának, működés alatt mindeniket írásilag jegyzetekkel kísérje. Megtörténvén a pályázás, ha az az egész gyülekezet előtt történt, akkor a gyülekezet, ha csak az előljáróság előtt, akkor ez utóbbi teszi a választást. A zenetanár mindenik esetben az illetők véleményét hallgassa ki, s azután mondja ki a magáét; ha azok elágozók volnának, a zenetanár kötelessége komolyan ajánlani azt, ki az ő bírálatának leginkább megfelelt s kinek arcáról becsületességet, jó lelket, maga alkalmazásából ügyességet, szelidséget, tehetségéből életrevalóságot, szorgalmat és igyekezetet lát és tapasztal. A bizonyítványoknak nem kell mindég hinni, mert e részben sok vissza élések szoktak történni.

Ha a választás sikerült, azon esetben a zenetanár kösse szívére a leendő hivatalnoknak az énekügyet, s a mennyire ösmeri azon gyülekezet templomi és iskolai éneklését, adjon egyúttal tanácsot is, a mi szerint megkezdje működését. Szerintünk így történik mind a pályázás mind a választás igazságosan, nem pedig az eddigi nevetséges úton és módon!

2. Az egyházkerületbeli felsőbb és alsóbb iskolai éneklésre való felügyelés. Bármily kiszámításon épült terv szerint működjék is a zenetanár a képezdében, s bármily öntudatos képzettségű énekügyi hivatalnokkal lássa is el lassanként a vidéki gyülekezeteket, de ha azok magukra hagyatnak, vagy idegen beavatkozások jönnek közbe, azon esetben nem lévén összhangzásban a tagok énekügyi eljárása a fő tevékenységével az énekügy reformja keresztül vitetni soha sem fog; szükség tehát, hogy az egyházkerületi kormányzók biztosabb siker végett az egyházi zenetanárnak a kebelbeli összes iskolák énekügyeirei felvigyázzást

is kötelességévé tegyék. Az ilyenmő felvigyázás abban állana, hogy a kerületbeli hivatalnokok énekügy körüli eljárását minden évben egyszer szoroson megvizsgálná, hogy valjon ki tartja meg közülök igazán a kiszabott határt s kimért útat az éneklés tanításában; szorgalma, lelkesedése által ki tünteti ki magát az énekügy terjesztésében; hogy és miként javúl, fejlődik vagy tökélyesül egyes gyülekezetek éneklése vezetőség és kormányzásuk alatt sat. ? az ily vizsgálatot megteheti szünnapok alatt. Utazása alatt aztán egyszersmind az egyes gyülekezeteket is felismeri, úgy szinte az énekügyi hivatalnokokat, azok állását, helyzetét; megvizsgálja az orgonákat, hogy így az ifjak alkalmazásakor annál inkább tájékozhasssa magát. A hol vizsgálat közben a tanulók közt meglepő énektehetségűeket talál, azokat jegyzésbe teszi; s ha lehetséges a tanuló pályára buzdítja; ha pedig, az ily kitűnő tehetségiük szülei szegények volnának, azon esetben az ilyenek részire az egyháztanácstól segélyt eszközöl; így a mit egyes szülék megnem tehetnek, megfogja tenni a nemesebb gondolkozásuak egyesült akarata. Sok gyönyörű tehetséget találhatni gyakran a népiskolák növendékei közt, de a melyek a hideg elnézés, részvétlenség és nem pártolás miatt semmivé szoktak lenni. Mily üdvös és megbecsülhetetlen dolog volna az, ha p. o. a gyülekezetek előljárói a maguk vagy a felekezet részire csak egy kitűnő észtehetségű szegény gyermeket is képeztetnének olykor olykor közköltésen a főiskolában! mily támoszlopi lehetnének idővel az ily nevelésű tanulók a protestestantizmusnak, vagy fáradhatatlan szorgalmu közremunkálói a népnevelés ügyének. Minthogy pedig a nemzetiség ébresztésére a nemzeti dalok tanítása ép oly hatású, mint a milyen befolyású a khoráloké a vallásosságra: tehát a kerületi énekvizsgáló tanár szerkesszen és nyomasson egy kis nemzeti dalkönyvecskét, mely nemzeti és népdalaink közül bizonyos mennyiséget dallamaikkal együtt foglaljon magába, s ennek példányait ossza ki a gyülekezet jól és helyesen éneklő gyermekei közt kitüntetés végett jutalmúl. Természetes, hogy az ily könyvecskék árát az egyház megtéríteni köteles leend, vagy pedig azok kiállítási költségét az egyházkerület fogja viselni, s akkor díj nélkül osztatnak szét legalább a felsőbb osztályú iskolákban. Az ily dalkönyvecskék osztogatása, s tartalmuknak a tantárgyak közé való felvétele által a nemzeti és népdalok éneklése is terjedésnek indulna, s az által némi kis nemzeti öntudatra is vergődnének az eddigi rendszer miatt arról jelenleg fogalommal sem bíró növendékek; maga a népdallás is tökélyesbülne, mi a szabályos egyházi éneklés után nélkülözhetlen szükség.

Bevégezvén körútját az illető tanár, eljárásáról számot ad, s tapasztalásait, észrevételeit nyilvánossá teszi; a szorgalmas énekügyi harcosokat, mint szintén a gyáva vitézeket is mindenik egyházmegye esperesének, s azok által az egyházkerületnek annak idején érdemök szerint feljeleníti. Az énekügy körüli eljárás ily szellemben és modorban azon eredményt vonandja maga után, hogy néhány évek elteltével az egyházi éneklés gyökeresen átalakulván, virágzóbb, tökéletesebb, s rendeltetésének inkább megfelelő állapotra jutna; különösen ha a zenetanár magyar szellemben, öntudatosan, célra vezetőleg, azaz, a vidéki magyar nép szokása, belélete, helyzete s körülményei tekintetbe vételével képezné az ifjakat; s azok képzését nem nézné úgy, mintegy önkéntes kezelésű árucikket, hanem mintegy roppant horderejű magas célt, mely által a leendő nemzeti ivadék öntudatosabb nevelése lesz elérendő.

3. Az egyes gyülekezetekben felállítandó orgona ügyébeni eljárás. Ha az egyházkerületben valamely buzgó és vallásos egyháztanács tagjai, kik még magukat a földi érdekek, vágyak és remények által nem engedték túlzottan a föld rögeibe vagy a testi világhoz leláncoltatni, hanem azokon felül emelkedve az Isten lélekszerinti dicsőítésének, a hívek öntudatos buzgóságának, a rendszeresebb és tökélyesebb egyházi éneklésnek előmozdítására egyező akarattal orgonát akarnának felállítani, azon esetben, a leendő felséges hangszer célirányosabb elrendezése végett a képezdei zenetanár útasítása az illetők által kikérendő. Ennek azon haszna lesz, hogy a készítő művész így ellensúlyozva lévén, az egyháztanács alkut biztosabban köthet, nem leendő annyira csalátságának kitéve. A zenetanár a hely színén megjelenvén, legelőször az illetőkkel együtt megvizsgálja a helyiséget, hol az orgona fog állani. A helyiségnek szabadnak és tágasnak kell lenni, mert ha a hangszer igen magas, vagy szoros és oszlopok által korlátozott helyre tétetik, akkor annak hangja, nem lévén elegendő hullámmozása és visszaverődése gyenge és elzárt lesz. Ha tehát a kar szűk, alacsony, vagy igen magas, az orgona külön állásra teendő, s a földszin felett középszerű magasságban, de úgy, hogy az a templom belalkatával öszhangzó szabatosságú legyen s annak szimmetriáját növelje. A mű, tulságos s felette költséges cirádáktól, aranyozásoktól külsőleg ment, tehát minél egyszerűbb, a mellet izletés és vonzó szerkezetű legyen; ugyanazért az illető művészszel rajz, vagy terv készítenendő, ebből aztán a zenetanár kombinálhat. Az orgona nagyságát a templom és gyülekezet milyensége határozza meg, mert némely templom árkitekturai szerkezeténél fogva erős hanghullám-

zó, másik ellenben ugyanazon okból siket, azaz ekhó nélküli, ily templomban mind a tanítás, mind különösen az énekvezetés felette mellszervezet rongáló. Ha a templom nehéz hangzású több, ha jó, akkor kevesebb változatra van szükség; de mégis inkább nagyobb legyen az orgona mint kicsiny, mert a nagy hangzást mérsékelni lehet, de a csekélyet növelni nem. A változatok növelése következő arányban szokott előre haladni: 6. 10. 14. 18. 20. vagy 8. 12. 16. 20. 24. 30. 32. sat. a gyakorlati életben az orgona nagyság kifejezésére ez szokott használtatni: egész, fél, negyed rész; az orgona egész akkor ha az ugynevezett manualban a legmélyebb változat 16, fél ha 8, negyed rész ha 4 láb mélységű. A zenetanár tehát a mű nagyságára nézve bármelyik rendszert veszi fel, arra vigyázzon, hogy a változatok milyen jellemfajuk lesznek; a honnan a szerződésben kitéve legyen határozottan a változatok neve, hangnagysága; a materialis, vagy megkülönböztetésül a fa, cin, metall és nyel ves nevezete s a mennyire belátása engedi, azokat úgy kell egybe választani, hogy ne éles, visitó, vagy zengő s harsogó, hanem tompa, komoly, méltóságos; bájoló, szelid, nyájas, andalító sat. jelleműek legyenek; hogy így azokat a különböző khorálokhoz, s ünnepélyekhez annál inkább alkalmazni lehessen; a beosztásnál minden negyedik változat pedál legyen, a többi pedig manual. A mi az orgona összes árát illeti, azt a változatok mennyisége szerint legcélszerűbb ajánlani; legillendőbb ár az, mikor a változatokért egyre másra 150—200 frt a értékben fizettetik; ilyenkor aztán már a kül test, mellékváltozatok, és mekhanika, egyszóval az egész ára bele tudatik. Figyelemmel kell lenni még a materiálékra is; p. o. micsoda fából készíti a változatokat az illető művész; legbiztosabb a fehér tölgy, bikk, veresfenyő; angolszász cin; ez utolsó főleg prospektben álló sípoknak felette szükséges, mert ez időnké hosszú során keresztül is ezüst szint fog játszani, míg a művész által öntött mind színét, mind hangját elveszti; *) végezetre a fúvókra is, legjobbak az ugynevezett cylinder fúvók. A mi pedig a készítő művészt illeti, a praktikus a theoretikusnak, e kettő a theoretiko praktikusnak, a reformatus a nem reformátusnak, a biztosítást kimutató a vagyontalannak elébe tétessenek. Végezetre a szerződésbe a jótállási idő mennyiség, körülbelől öt év is beiktattassék. Így ha jól köt, minden bizonynyal jól is fog oldani az egyháztanács.

A mű elkészülvén, ismét a zenetanár bírálndja meg, hogy mikép, azt hosszas lenne itt előadni; ide vonatkozólag csak annyit

*) mivel tulságos ónvegyületet ad annnak. I. S.

mondunk, miszerint legtöbb figyelmet fordítson akkor is arra, mennyiben van a szükséges jellem megadva az egyes változatoknak, nagyságuk egyez-e a szerződésben lévőekkel; nincsenek-e azok kicserélve idegenekkel vagy némely kisebb változatok nincsenek-e keverve fasípokkal; tiszta s tökéletes-e hangzásuk, a hangterület alsóbb oktáviái nem tulnyomók-e a többiek felett, helyes-e egymás közt, s egymással összehasonlítva hangolásuk sat? a fúvókat illetőleg: fentartják-e magukban húzamos ideig játszás nélkül a szelet; a szélfok egyenlő-e mindenikben, s a szelet egyenlően nyomják-e; a mekhanikára nézve: nehéz vagy könnyű járásu-e, műtét alatt tulajágosan nem zörög, nem kopog-e, sat;? szóval hogy a szerződésbe kitett pontok mennyiben mentek helyesen vagy nem teljesedésbe.

Ha a mű kielégítő, belbecséhez képest a zenetanár bírálatát írásba teszi, s az egyháztanácsnak kézbesíti, ki aztán a művésznek a szükséges bizonyítványt a szerint adja által.

Röviden elmondva ezek teendői a képezdei zenetanárnak e részben; megjegyzendő, hogy minden ily alkalommal a képezdeből egy, két tanulót is ki kell vinni a hely színére, hogy azokat gyakorlatilag is belevezethesse az orgonatan ismeretébe.

Az itt elmondottakból látni való, hogy mily szakismerettel s avatottsággal kell bírni a képezdei zenetanárnak, mind elméleti mind gyakorlati tekintetben, ha a szó valódi értelmében magyar ref. énektanárt, énekvezért, énektanítót és orgonistát akarunk nevelni. Ily eljárás mellett, ily működés után nem fogunk látni az énekügy élén lélektelen gépi munkásságu éneklőket, nem kómikai szereplő kántorokat; hanem öntudatosan szorgalommal kiképzett énekvezéreket vagy orgonistákat; olyanokat, kik a magyar ref. egyházi éneklésmód terjesztésére, tökélyesítésére, képességük, készségük, érellyességük s kitartó türelmök által döntőleg fognak hatni, olyanokat, kiket az énekügyi pályára nem egyéni gyarló földi érdekek, hanem nemes hajlam, vonzódás és szeretet vezérelnek, kik az egyházi éneklésnek hű apostolai s reformátorai lesznek, s végre olyanokat, kik hivatásuk, miveltségük s példaadásuak által a nép erkölcsi életére és vallásosságára is eredménydús befolyást fognak gyakorolni.

Adja Isten hogy ugy legyen!

Ivánka Sámuel.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖTÉNETHI KÚTFŐK.

Két érdekes okmány, a magyar reformált egyház multjából.

E becses füzeteknek eleve bevallott s tetteleg is folyvást követett rendeltetésök az, hogy bennök a magyar protestáns egyház történetére vonatkozó s még eddig ki nem adott okmányok, adatok napvilágot látván, a tudomány baráti által felhasználhatókká, s maga az olvasó közönség számára is élvezhetőkké tétessenek.

Lehetlen e nemes célt szívünk mélyéből nem helyeslenünk Uraim! ha elgondoljuk egyházi multunk néha valóban nagyszerű és megindító, s mindenkor tanulságos voltát. Miként a magyar haza a mult századokban a keresztyénségnek: úgy a mi egyházunk; mind e mai napig a protestáns keresztyénségnek végvára, ha délre és keletre tekintünk. Sőt ha másfele tekintünk is, be kell látnunk, hogy egyházunk mindenfelől nem protestáns elemek által környezetetik. Mint tenger közepén egy sziget, melyet sokszor zajongó hullámok csapkodnak s özönlének el. Tisztelet azért azon elhunyt elődök dicső emlékezetének, kik magokat gyakran bujdosóknak nevezték és méltán, mert vagy fáradtsággal elzarándokoltak a távolkülföld tudományforrásaihoz, megtérvén onnan sokan közülök az európai műveltség színvonalára emelkedve, s hozva magokkal a tudomány és hit kincseit az elszigetelt hazába. Így lett az, a mi egyházi multunk igen érdekes és nagy figyelemre méltó vonását alkotja, hogy az európai egyházi társadalom mezején, egyetlen főbb eszme vagy irány sem merült fel, mely a két magyar bazában ne szerepelt volna. Nem csak katholicismus és protestantizmus, s ennek kebelében viszont lutheránizmus és kálvinizmus; de anabaptisták, zocinianusok, szombatosok, puritánok, presbiteriánok, territorialisták, küriárkhák, episkopalisták és hierárkhák állottak s részben még ma is állanak itten erős harcban egymással. A mi, mig egyfelől a magyar elmének és kedélynek életelevenségéről és fogékonyságáról tesz bizonyosságot: másfelől egyházunk történetét oly érdekessé és tanulságossá teszi, milyen talán egy sines a föld protestáns egyházai között. Bevallja ezt, különösen multunk gyászos emlékezetü pontjairól, az egyházi történetírás egyik európai hírű bajnoka, genfi tanár Merle d' Aubigné is, midőn egyházunknak Berlinben, 1854-ben, német nyelven megjelent terjedesebb történetét, irán-

tunk legnemesebb részvétet tanusító előbeszédével látja el. (Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn vom Anfange der Reformation bis 1850, mit Rücksicht auf Siebenbürgen. Mit einer Einleitung von Merle d' Aubigné, Berlin, Wiegandt und Grieben. 1854. 8-drét. XIV. és 658 lap). Sejtik egyházi történetünk ezen nagy érdekü voltát, azon külföldi lelkes hitfeleink is, kik mint a biztos hir tartja, igen tekintélyes pénzösszeget gyűjtöttek már öszve, a magyar protestáns egyházi történetírás előmozdítására.

Volna tehát nagy érdekü multunk, történetünk; de történelmünk, históriánk, voltaképen mindeздеig sincs. A mi idevonatkozó munkák ez ideig megjenletek és használatunkra állanak, a mellett, hogy igen sok ponton a legérdekesebb forrásokat sem használhatták fel, a benső egyházi életnek leglényegesebb pontjait egészen mellőzik, s az okadatoló és bölcselő, sőt még az adatokat és forrásokat bíráló történetírás színvonalától is messze maradtak. A magyar protestáns egyház méltó történetírásának hajnala tehát még fel nem derült.

Üdv és áldás azért a Sárospataki Füzetek azon törekvésére, mely szerint a sötét éjben is adatokat keres és gyűjt, hogy midőn majd hasadand a hajnal, a hivatottak munkához láthassanak.

Ezen törekvésnek akarok én is tőlem telhető némi szolgálatjára lenni, midőn a következő lapokon, a magyar reformált egyház s illetőleg Szabolcsmegye multjából, két érdekes okmányt közzé teszek. Egyike ugyan ezeknek közölve volt már e füzetekben, (Második folyam, VI. füzet; 591 s több lapokon) de egy ujabbkori s több pontokon hiányos magán másolatból. Az okmány pedig, mind régiségére, mind tárgyára, mind nyelvére nézve méltán nagy fontosságú; s ennél fogva bizonynal megerdemli, hogy a lehető leg-hitelesebb forrásból közöltessék. Azon példány is ugyan, melyet én itt hű másolatban közlök, a szigorú okmánybírálat szerint nem mondható eredetinek, de igenis az eredetivel egykoru s hivatalos használatra szánt másolatnak. A papíros és kivált a betűk alakja határozottan a XVII. század első felére utalnak, s azon körülmény, hogy ez okmány a debreceni ref egyházmegye levéltárában létezik, kétségen kívül mutatja annak köztekintélylyel is bírását; mert természetes, sőt mulhatlan vala, hogy miután az okmány kiadása idején Szabolcsmegyének több községei (Parlag, Sámson, Aba, Balkány, Szakoly, Gelse, Miháldi, Adon, Gut, Lugas, Acsád, Vámos Pércs, Haláp, Szabolcs és Balsa, Rakomaz, Eszlár, Dob, Szent Mihály, Csege sat. *) a debreceni egyházmegyéhez tartozának, ezen egyház-

*) Mindezek egykor, nev. egy 1621-iki sorozat szerint, anyaegyházak valának, később-

megye esperestjének is kezében légyen azon okmány, melyben Szabolcsmegye rendei a kebelökben lévő minden községek egyházi ügyeiről intézkednek.

I. Szabolcsmegye rendei egyházi ügyekben intézkednek. 1607. majus 21.

Nos Universitas Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus de Szabolcs, damus pro memoria, quod nobis in anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo sexto, die quarta mensis januarii in possessione Petneháza una constitutis et existentibus, exhibiti sunt nobis *) et praesentati per reverendos dominos Concionatores, nomine et in persona reverendi ac doctissimi domini Stephani Dorman de Debrecen, comitatus hujus szabolcsensis senioris, infrascripti articuli, dudum per praedecessores nostros editi et sanciti, quos nos, ex eo, quia eadem litera, ob vetustatem jam dilacerata, sigillisque comitatus nostri carere conspeximus, eosdem articulos pro nunc etiam acceptandos et approbandos denuo renovare, scriptoque mandare sigillisque hujus comitatus nostri, authentica impressione roborare curavimus; **) quorum quidem articulorum series et tenor, sequitur in hac verborum forma:

Anno domini millesimo sexcentesimo septimo, vigesima prima die mensis maii, in possessione Karász, in comitatu de Szabolcs, infrascripti articuli sanciti sunt, per universitatem dominorum nobilium ejusdem comitatus.

Primo. Az mi az templomok építését illeti, unanimi voto statutum az: hogy az templomok mindenütt megépíttessenek, és a hol az kiknek residentíája vagyon, az építtesse. Ha mely nemes embernek penig ott residentíája nem volna, hanem portionatus, tehát az ott való jobbágyok, fizetéssel és egyéb segítséggel mellette légyenek azok. Az mely nemes embernek penig, sok helyeken való

ben azonban, Parlag, Aba, Gut, Lugas, Haláp tökéletesen elpusztultak, s lakosai valószínűen Debrecenbe vonultak. Így pusztultak el még a debreceni egyházmegyéből: Tedej, Nánás mellett, melynek urvacsorai pohara mai napig megvan, Herpály, Boldogfalva; Polgár, Egyek, Rakomaz, Adony mint községek fennállanak ugyan; de a reformált vallásnak bennök többé hire sincs.

Nihil equidem durare diu sub imagine eadem
Crediderim; toties versa est fortuna locorum!

*) Itt is kétszer kitéve: nobis.

**) Talán inkább: sigillique, vagy sigillorumque authentici vagy authenticorum impressione; azonban megállhat úgy is, a hogy közölve van, s én másoltam mindenütt teljes hűséggel.

jószága volna, tehát az ő porciója és része szerént légyen segítségével az szentegyház épületiben; az kinek penig majorsága is volna ott, tehát személyében is segítse része szerint; az kinek penig temetése is volna ott, tehát az is ugy fizessen mint az faluban lakó nemes ember az ő része szerint. Ehez penig értessenek minden faluban lévő paraszt emberek. Az épületi penig sindelből legyen, és esztendő ez korig meglegyen. Az hol penig szentegyház nincsen, tehát az hova filialis oda tartozzék segítséggel lenni, az hova az predikátor jár, az felül megírt mód szerint. Ha kik penig esztendő ez korig az szentegyházakat meg nem építenék, tehát akkorbéli viceispán mindenüve kimehessen, és ha nemes ember az oka, tehát két annyit vehessen rajta, az mennyit az templum fizetésére kellett volna adni. Ismét, ha az falubelieken mulnék el, azokon is hasonlóképen két annyit vehessen, az mennyit oda kellett volna fizetni; és annak felette tizenkét forintot vehessen rajta, melyeket mind az templom építésére fordítsanak. Ha mely szentegyházak penig szigetben volnának az falun kívül, és megépíttetnék, tehát az falubeliek tizenkét forint birság alatt, melyet az viceispán megvehessen, tartozzanak oda menni prédikációt hallgatni.

Secundo. Az predikátorok házához való rét, szántó föld és egyéb pertinentia, melyet vagy nemes ember vagy paraszt ember magához fogott volna, tehát minden megeressze nékiek; ha hol peniglen vagy nemes ember, vagy közrenden lévő, az jószágot kezéhez nem akarná bocsátani, tehát tartozzék, ha nemes lakik az városban, kikelni az predikátor mellett; az viceispán is, ha kívánatik tartozzék kimenni és kezéhez adni az jószágot. Az ministerek oltalmaztassanak személyekben, marhájokban az patrónusoktul.

Tertio. Ha mely nemes ember vét az predikátor ellen, tehát vármegye viceispánya előtt keresse az predikátor; ha az predikátor vét az nemes embernek, tehát esperestje előtt keresse az nemes ember, és statim et de facto tartozzanak mind egyfelől s mind más felől törvényt tenni és executiot. Az bűnnek büntetése felől tartozzanak kimenni az vice ispán uraimék, az articulusok tartása szerint, és minden gonosztévőket érdemök szerint megbüntessenek.

Quarto. Minden falukban bírák legyenek, és egyházfiak, esküttek, mely egyházfiaknak mind predikátor fizetésére, és egyéb egyházi dolgokra gondjok legyen, tizenkét forint birság alatt, melyet vice ispán uram megvehessen, toties quoties az földes ura bírót nem tenne az ki szerin volna. Ennek az birsága vice ispán uramé legyen. Minden város és faluk határában akasztó fát és nya-

sat (nyársat) tizenötöd nap alatt tizenkét forint birság alatt csinaljanak, és az falukban kalodákat.

Quinto. Mivel az orosz batykók, neminemü embereket, kiket az ministerek meg nem esketnek valami bűnök miatt, ő hozzájuk mennek és megesküтик: azért az féle batykókra kimehessen az vice ispán, kergethesse és dijjan változhassék *) ki az vice ispántul; — hanem csak maga vallásán való embereket eskessen meg. Az Vice Ispán pedig az circalást **) az urak jószágán kezdje el. ***)

Sexto. Az mely városhoz vagy faluhoz, ugy mint mater ecclesiához filialisok volnának, és azoktul az ecclesiaktól distrahaltatának és abalienattatának volna; tehát az hova régtől fogva való filialis volt meghadassék, ha az filialis, prédikátort nem akar tartani; ha pedig az filialis prédikátort tarthat, szabad légyen vele, hogy az filialis prédikátort tarthasson.

Quos quidem articulos, nos per juratum notarium nostrum praesentibus literis nostris inseri facientes, annotato Domino Stephano Dorman seniori, ut praefertur hujus comitatus nostri, caeterisque eisdem succedentibus Dominis Senioribus, necnon Verbi Divini Ministris, futuram ad cautelam necessariam, ratione boni publici, sub sigillis hujus comitatus nostri judicialibus et authenticis extradandos duximus et concedendos, communi id svadente justitia et aequitate.

Datum in possessione Petneháza die decima octava mensis januarii, ex sede nostra judiciaria.

Anno Domini millesimo, sexcentesimo, trigesimo sexto. ****)

*) Régi alak e helyett: váltakozhassék.

**) Azaz: körülátogatást, vizsgálatot.

***) A házassági viszonyok, mint e pont is mutatja, nagyon lazák lehettek hajdan. Épen e tárgyra vonatkozik már a Váradon 1624-ben tartott zsinat következő határozata is: „Qui a legitimo ministro, certis et aequis rationibus ducto non copulantur, et ad valachos, ruthenos aut pontificios transfugiunt, ab eis que copulantur, ii e consortio ecclesiae ejiciantur, magistratuique politico ad severe puniendum tradantur.“ Érdekös a hajdani házassági viszonyokra nézve a Zoványiféle XCIX. kánon is, mely így kezdődik: „Observatum est ab olim, nonnullis aut pro mercede vili et infami (egy itce bor egy pipa dohány) ex petulantia suas conjuges vendere, aut facinore execrando aliis pollendas substituere“ etc. Az eféle aligha nem a török világ befolyása.

****) Ezen okmány mind első, mind második kiadásának eredetiben meg kellene lenni a felső szabolcsi egyházmegye levéltárban, s nem lenne érdektelen, ha annak mostani t. c. gondviselője értesitene erről bennünket.

II. A mihálydii egyházi gyűlésben, hol mind világi urak, mind lelkészek számosan voltak jelen, mihálydi predikátor Debreceni Jánost odavaló nemes Pelei Gáspárral megbékéltetik.
1634. márc. 28.

Mi Vay Mihály, Szabolcs vármegyének egyik vice ispánja, Szalay Miklós, Bay István ezen vármegyének szolgabirái; Keresszegi István az Magyar országban az tiszáninnen lévő ekléziáknak püspöke, *) Laskai István hatházi predikátor; Hodászi Miklós derecskei predikátor, Szegedi János böszörményi predikátor, Mesterszállási Ferenc újvárosi predikátor és több atyánkfiai, adjuk emlékezetül mindeneknek az kiknek illik, hogy t. i. in anno 1634. die 28. mensis martii jöttünk volt ide, Szabolcs vármegyében lévő Mihaldiban, vitézlő Pelei Gáspár urunk és ugyan Mihaldiban lakozó Debreceni János nevű predikátor között lévő controversiaknak törvény szerint való eligazítására. De mivelhogy minden kegyes biráknak tisztetek az, hogy az ő előttök perlekedőket mindeneknek előtte az békességre intsék, mi is azon jó keresztyéni indulattal viseltetvén, minekelőtte arra mentünk volna, minthogy patronus és lelki tanító között volt az egyenletlenség, intettük ő kegyelmeket az békességre. Megtekintvén peniglen intercessionkat, mind az két részről accedaltanak ő kegyelmek az békességre, ilyen conditiok alatt, hogy mostan mindjárt bősülettel egymást megkövetvén ő kegyelmek, ez mellett megtekintvén szegenségét az predikátornak, Pelei uram adott az mi tekintetünkért egy tehenet, erre kötvén mi előttünk magokat az két fél, hogy ennekutána semmi eddig közöttök lévő controversiáról meg nem emlékeznek, sem titkon sem nyilván egyik az másiknak, sem nyelvekkel sem fegyverekkel ártani nem igyekeznek, sőt inkább egyik az másiknak becsülettel szolgálnak, semmi uttal móddal egymással nem ellenkeznek. Hogyha peniglen Pelei Gáspár urunk ez közöttünk lévő alkuttatásunkat, valami részében meg nem állaná, hanem az ellen inpingalna csak valami részében is, tehát inquiralván akkoridő Szabolcs vármegyei vice ispánt birájával együtt, csak**) is kihihassa az predikátor Debreceni János, vigore saltem praesentium, megbizonyosodván az dolog, száz magyar forintról satisfactiot inpendaltasson, abscissis et omnibus juridicis re-

*) Keresszegi István, a püspökség mellett megtartotta a debreceni egyházmegyei esperességét is, s itt inkább ezen minőségben szerepel.

**) Egy olvashatlan szó, mely valami törvénykezési latin műszó lehet.

mediis. Viszontag, ha az predikátor is ez ellen inpingalna, inquiralván püspök urunkat Pelei Gáspár, megbizonyosodván az dolog, tisztitől fosztassék meg. Melynek megállására Pelei Gáspár minékünk biráknak stipulatis manibus obstringálta magát.

Datum in possessione Miháldi anno et die supra notato.

Coram nobis: Michaelé Vay, Steph. Bay, Nicol. Szalay, Steph. Keresszegi, Paulo V. Kis Marjai, Nicol. Hodászi, Joan. M. Zegh: Francisco Mesterszállási. (Mindenik aláírás mellett pecsét).

Reménylem, hogy nem veendi rosz neven a tisztelt olvasó, ha a e két okmányra, a minél sikeresebb használhatás érdekében némi világsító jegyzeteket tenni próbálok.

Az első okmány, melyet Szabolcsmegye rendei 1636. jan. 4-dik napján adtak ki másodszor, Debreceni Dormány Istvánt nevezi a szabolcsi megye akkori széniorának. Egy birtokomban lévő kézirati gyűjtemény pedig, melyben h. e. Jobbágy János vámospécsi predikátor, a tiszántuli egyházkerület hivatalnokait, bizonyosan az illető jegyzőkönyvekből, több rendbeli sorozatokban nagy gonddal állította össze, a Debreceni Dormány István széniorságát 1644—1650-re teszi; 1622—1644-ik pedig, tehát az okmány kiadása idejére is, Margitai Pétert nevezi esperestnek. Vagy proszénior lehetett tehát Debreceni Dormány István Margitai Péter mellett; vagy valamelyik forrás hibás. Az ügyet a felső szabolcsi egyházmegye levéltárából lehet eldönteni. *)

De nagy fontosságú az-első okmány kivált keletkezési idejére nézve: 1607. maj. 12, mely tehát épen a bécsi békekötés és Bocskai István halála utáni időkre esik. A békekötést Rudolf császár és király

*) Debreceni Dormány István esperessége tárgyában a zempléni egyházmegye matriculája annyi fölvilágosítást adhat, hogy ő 1650—1646 közt batori lelkész és szabolcsi szénior volt, a mint ezt a hozzá intézett több rendbeli ajánló levelek s az 1646. febr. 7. Sárospatakon s az 1646 febr. 14 a Tholnai ügyében Tokajban tartott zsinat jegyzőkönyve mutatja. Zempléni esperes Miskolci Istvánnak saját kezűleg bejegyzett ajánló leveleinek címe általában ez: Reyer. et Clar. viro Stephano Dormány Debrecino pastori Bathoriensi et dioecesis Szabolcs seniori ect. Egy időben elveszté szeme világát, a mint ezt az 1655. oct. 22. kelt ajánló levél következő szavai mutatják: „Clarissime amicorum, etsi serius quom vólebam, nihilominus sortem tuam prout amicum decet, condoleo deploratissimam quando quidem audivi divinitus oculorum visu orbatum;“ De majd ismét visszakapta szemvilágát, a mint az 1658. sept. 29. kelt ajánló levél szavai bizonyítják: „Clarissime amicorum, quod Dominus tui misertus est et oculorum tuorum Aegyptiacas tenebras mitigando, paululum illuminavit, Deum venero etc.“ (Tom. 1. l. 103, 158, 159, 204, 241, 311. Tom. 11. l. 129).

megerősítette 1606. aug. 6. Prágában kelt oklevelével; az ország alap-törvényei közzé ígtatta az 1608. szeptember 29-dik napjára hirdetett, de csak okt. 22-dikén kezdődött posonyi országgyűlés; Bocskai István pedig meghalt még 1606. dec. 29-dikén. Vegyük fontolóra mindezekhez azon történeti tényt, hogy a tiszántuli egyházkerületnek, 1605. jun. 5-dikén, tehát épen a Bocskaiféle mozgalmat követő béketárgyalások ideje alatt tartott zsinatjából, Vári Tamás szathmári és Pataki Bálint szabolcsi esperestek neveztettek és küldettek ki a végre, hogy Kassán Bocskai István fejedelem elé következő kérelmi pontokat terjesszék:

1. Legyen ő felsége védelmezője az igaz vallásnak, nevezetesen pedig ha valamely városok vagy falvak, vallásunkat önként beveszik, szabad legyen azoknak a patronusok ellenére is evangélikus lelkészt állítani be.

2. Akár nemes akár nem nemes ember, akár szabad városok, ne bánhassanak a lelkészszel tetszésük szerint, hanem az illetékes bíróhoz, t. i. a széniiorhoz vagy szuperintendenshez folyamodjanak.

3. Az elhunyt lelkészek özvegyei, mindaddig míg elhalt férjöknek nevét viselik, minden szolgálattól, adótól, taksától mentek legyenek, ezek azonban az illető széniioroknak engedelmeskedjenek, mert azok felügyelete alá tartoznak, szintugy mint férjök életében.

4. Vagy valamely főiskola (illustre aliquod gymnasium) állíttassék, vagy a meglévő iskolák bővebb adományzással láttassanak el.

5. A madai lelkész, Bekényi János erőszakoskodása ellen védelmeztessek.

6. Az erdélyi fejedelmektől adott védelmi levelek ujlag megerősíttessenek. *)

Ezen kérelmi pontokra, valószínűen a nagy fontosságú békekötési tárgyalások s más országos ügyek s nem sokára elkövetkezett halála miatt nem adhatta meg Bocskai István fejedelem az óhajtott választ; s hogy ezt megadta volna, tudtommal legalább, mind ez ideig semmi biztos nyoma nincs; **) s im ezen körülményben látom én szülő okát, a szabolcsmegyei rendek által tett egyházi intézkedésnek.

*) Mindezek az egyházkerület jegyzőkönyvébe latin nyelven írvák, s általam hű fordításban vannak adva.

**) Tót Ferenc ugyan, Hodászi Lukács életrajza folyamán, homályosan és hiányosan szólván ez ügyről, azt jegyzi meg, hogy Bocskai István fejedelem a Hodásziak kérelmét a papi özvegyekre nézve teljesítette, s ezt Bod Péter Smírnai Polikarpusából (57. l.) Bocskai Istvánnak ott közölt oklevelével támogatja; holott az oklevél tisztán és egyedül csak az erdélyi papok özvegyeiről szól, s egy szóval sem a magyarországiakról. Ha Bocskai adott volna ki valami szabályozó oklevelet: mi szükség volt akkor Szabolcsmegye intézkedésére, s miért nem emlékezik arról sem Szabolcsmegye, sem Báthori Gábor okmánya csak egy szóval sem. Némi kétség azonban

Ugy vélhették t. i. e megyei rendek, hogy Rákóci Zsigmondtól és Báthori Gábortól teljességgel nem várhatnak annyit mint ezeknek derék elődjétől Bocskai Istvántól, sőt annyitsem, mennyit saját körükben önmaguk is megtehetnek: az ország zavargós állapotjában, mintegy kényszerülve érzették magokat a fejedelem véduri szerepét és jogát átvállalni, s mint a megyében különben is földes urak, a z e g y h á z i ü g y e k b e n s különösen azok égetőbb pontjaiban, j u r e t e r i t o r i i i n t é z k e d n i. Ezen vonás az, mely okmányunk tartalmát, egyház-igazgatásunk multjára nézve mindenesetre nagy érdekűvé teszi.

Templomok építése, s a költségviselés arányának egyenes megszabása, egyházfiak állításáról, s a leány gyülekezetek viszonyairól való gondoskodás és intézkedés, sőt részben az okmány többi pontjai is nemdenem olyanok-e, melyek a minden oldalról független s tiszta keresztényen egyházalkotmány elvei szerint, az egyházi hatóságok körébe tartoznak; s ime itt mégis, egy oly tisztán polgári hatóság kezébe kerültek, melyben az egyháznak, mint ilyennek, s a lelkészeknek semmi-nemü képviseltetésük nem volt.

De vajjon a történeti jog szemponjából, mely itt egyedül lehet szabályozó, Szabolcsmegye akkor tisztán protestáns rendeinek kezében, állíthatjuk-e ama jogokat ragadománynak, igazolhatlanoknak?

Semmiképen nem!

Egy tekintet a magyarországi reformáció történetére, legottan meggyőzhet bennünket a felől, hogy vajmi kevés gyülekezet és iskola az a két magyar hazában, mely a maga létre jövetelét és fenmaradását anyagi tekintetben ne a nemességnek, vagy illetőleg a városi tanácsoknak köszönné. Mit is tehetett volna a szegény jobbágyosság, a „misera plebs contribuens, mely nem mindenütt ugyan, de mégis sok helyen,

mégis látszik fennmaradni ez ügyben, mert mint Sinai a maga perében felhozza: 1608. jun. 29. a szathmári zsinatból: „ad illustr. Principem Transylvaniae Gabrielem Bathory legatos ordinavit Sta Synodus Rev. Dominum Nic. Agriensem et R. D. Stephanum Decesium ut privilegia ecclesiae concessa ab illustr. Principe Stephano Bocskay, confirmaret et in omnibus punctis rata faceret. Quod etiam elementer fecit quemadmodum ipsae literae ostendunt. De azt hiszem hogy itt, nem a hat kérelmi pont teljesítéséről, hanem csak az erdélyi fejedelmektől az elválasztott püspökök számára kiadtni szokott megerősítő okmányról vagy talán még inkább az erdélyi papság számára kiadott privilegiumnak Magyarországra való kiterjesztéséről van szó; s még ekkor is nagyon figyelembe veendő, hogy a zsinat 1608. jun. 29. nevezi ki a követeket, s a Báthori Gábor diplomája már a következő hónap 26-dikán kiadatik, nem csak, hanem ezt jun. 29-dikére a protokollumba be is jegyzik. Az is különös, hogy noha Hodászi 1604-ben, tehát Bocskai alatt választatott el: mégis nem Bocskai, nem is Rákóci Zsigmond, hanem Báthori Gábor erősíti őt meg.

csaknem valóságos rabszolgái állapotban tengődött. Egy szóval: a XVI. század társadalmi viszonyai, miként Europa más államaiban: úgy hazánkban is azt hozták magukkal, hogy a protestáns egyházi élet megalapítása és fentartása, igen nagy részben a fejedelmek és földbirtokosok joga és terhe légyen, s így az egyházalkotmány a földbirtok és kegyuraság jogának (jus territorii et patronatus) elvére alaptassék. Hogy e jogot a magyar raformátus nemesség nem gyakorolta oly mértékben, mint a külföldi s még a hazai ágostai hitvallásu nemesség is, oka szerintem az, mert biztos és erős kezekben látta azt az erdélyi református fejedelmeknél, kik azt valóban gyakorlották is, egyetértve és lehetőleg közreműködve a papsággal. Az egyház fentartásának és védelmezésének terhét azonban mégis híven hordozta a nemesség, s ha az ő vére nem hull a csaták mezején: nem tudom, hogy jön létre a bécsi és linci békekötés.

Mindezekből azt következtetem, hogy midőn az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűntével a magyar református nemesség tényező befolyást kezdett az egyházi ügyekben gyakorolni, ez épen nem vala tolokodás vagy bitorlás, mint némelyek állítani szerették, hanem az életadta jogoknak foganatba vétele; s még e felett azt is következtetem, hogyha a magyar protestáns egyházalkotmány történeti alapját keressük és megnevezni akarjuk: az sokkal inkább földbirtokosi és kegyúri, mint hierarkhiai leend. Ezen tételt, melyet nagyon sok történeti adatokkal lehetne támogatni, nem azért nyilvánítottam, hogy a világi résznek bököt csappjak, mely nem természetem, s melyre sem az urak, sem én nem szorultam; hanem azért, hogy a netalán lehető hierarkhiai tévelygéseket némiféle mérsékletre figyelmeztessem.

Nem volt tehát ragadomány Szabolcsmegye rendeineke kezében azon jog, melyet a közlött okmány szerént gyakoroltak; azonban a következő idők jelei azt mutatják, hogy mégis megsokallották azt a tiszántúli tiszteletes atyafiak, kiknek helyzetökből folyó történeti jellemök az, hogy a hierarkhiának legbuzgóbb és legerélyesebb előmozdítói s védelmezői valának; a tiszántúli egyházkerületben t. i. eleitől fogva igen kevés számu volt aránylag a nemesség, tehát nem volt kellő ellensúlyozása a papuralomnak, s a kun, hajdú és más népes szabad városokban, a jeles képzettséggel bíró lelkészek, könnyen felsőségre emelkedhetének. Nehezen türhette a nemesség véd és kegyuri jogait különösen az okmányunk keletkezése idején is (1604 — 1613) igazgatott, vagy talán inkább uralkodott püspök Hodászi Lukács, a ki a mellette lévő atyafiakkal együtt, csakugyan kieszközlött Báthori Gábor fejedelemtől egy 1608. Julius 26-dikán

Gyulafehérváron kelt oly oklevelet *) mely mindezen jogokat, melyeket csak imént Szabolcsmegye rendei vettek magoknak, nagy részben a tiszántuli püspököknek adja.

A második okmány, melyet már magából az eredeti hiteles példányból közlök, szinte nagy érdekű. Mi lehetett a visszázkodás vitélő Pelei Gáspár és a mihálydi prédikátor közt, nincs megnevezve; de hogy tisztán egyházi ügy lehetett, abból lehet következtetni, hogy három világi egyén mellett, nem csak a névszerint elősorolt prédikátorok, hanem még „több atyafiak, azaz papok is voltak jelen annak eligazításán; azaz voltaképen egyházmegyei gyűlés tartatott. Így fogja ez ügyet fel a debreceni egyházvidék egykori esperestje Földvári József is, midőn ez okmány tartalmát következő szavakkal jegyzi fel: „a mihálydi papi gyűlésben, hol mind a két rendből számosan voltak jelen, az oda való prédikátor Debreceni Jánost nemes Pelei Gáspárral megbékéltetik“. Ez okmány érdekes volta tehát kiváltképen abban áll, hogy a világi résznek egyházi gyűlésben való részvételéről egy kétségtelen bizonyosságot mutat fel, mit pedig, különösen a tiszántuli egyházkerületben Sinaival együtt sokan lehetetlennek tartottak. Mielta e két okmányt ösmérem, gyakran kérdésbe tettem magamnak: vajjon ösmerte-e ezeket Sinai, midőn a püspöki egyházkormányzat mellett a maga óriási perét vívta? Ösmerte kétségen kívül, mert ő közelről s távolról igen nagy buzgalommal és sikerrel gyűjtötte az egyháztörténelmi adatokat is, e mellett a debreceni egyházmegyével és papokkal folyvást a legszorosabb egybeköttetésben volt. Ha ösmerte, miért nem emlékezik tehát róluk csak egy ígével is. Azért, mert az ő idejében, s még azután is sokáig, valóban nem a tudomány és igazságszeretet, hanem a prókátorság fegyvereivel harcoltak az egyházalkotmány ügyeiben. Rosz prókátor volna pedig az, ki a maga ellen szóló okmányokat produkálná.

Korunknak azonban, mind világi mind egyházi részről higgadtabbnak s igazságszeretőbbnek kell lenni, semhogy a történelmi adatoknak bátran szemébe nézni ne akarna.

*) Közölve Tót Ferenénél, Hodászi életrajza folytán.

A zempléni helv. hitv. egyházmegye jegyzőkönyvéből.

6. Protectionales serenissimi principis Stephani Bocskai pro sacerdotum viduis et orphanis. Item ejusdem pro autoritate seniorum*).

„Partialis Ujhelini 24 pastorum XI. julii anno 1629“.

„III. Tudakoztam imez három levél felől, hová löttenek, melyeket én az ecclesia ládájában nem találtam. Protectionales serenissimi principis Stephani Bocskai pro sacerdotum viduis et orphanis. Item ejusdem pro autoritate seniorum. Litterae Patakini in arce emanatae de gymnasio, quod proximus ejus patronus sit Spectabilis dominus Rákóczi, inspector vero dioecesis zempléniensis senior“.

„Rsp. Senki nem tudja, hová lött az kettei, az egyiket Stephanus Tholnai mondá, nem tudhatja miképpen akadott légyen az ő kezében. (Pro seniorum autoritate mense novemb. ad me attulit. Oldaljegyzet.) Az többiről tetszett, hogy az ki tudja, holott vagyon, avagy az kinél vagyon, el ne tagadja, el se suppressálja, hanem sub bona conscientia hirre tegye“ (Tom. I. l. 54.)

„Partialis in Vámosujfalu 10. pastorum 1. octobris, anno 1629“.

„Proemium in parochia. Nem chiuda az B. U., hogy az mi adversariusink mint valami fene vadat idegen szemmel látnak bennünket és minden kigyót, békát okádnak professionk és személyünk ellen, melyet non amor religionis nostrae quin potius orthodoxae veritatis odium peperit hoc, hogy idegen elmével és kemény szűvel vadnak ellenünk: hát az kemény szűből egyebet keménségnél nem remélhetünk. De chiuda az, hogy az mindennapi tanításunk által éppült auditorink olyan idegenek hozzánk, hogy mindenkor igaz Idvezitőknek amaz mondása, de mostan legigazabb, hogy refriguit charitas multorum: az mely hidegséget ugy vagyon egy általjában tetésen magunk ellen

*) Ezen okmányok ninesenek ugyan meg az alsózempléni levéltárban, de a jegyzőkönyv itt közlött adatai azt bizonyítják, hogy Bocskai István fejedelem mind a lelkesi özvegyek és árvák protekcionalisát, mind a széniori, illetőleg szuperintendensi igazgatást és tekintélyt megerősítő oklevelet kiadta; azért ez adatok fölvilágosításul és tájékoztatásul szolgálhatnak azon érdekes okmányra s jegyzetekre nézve, a melyeket Révész Imre ur felebb közlött. Igen valószínű, hogy még ezen okmányok napfényre jönnek, ha nem eredetiben legalább párban; mert ugy látszik, hogy azok párban több helyen megvoltak.

nem merészelnek kimutatni, *occulta fortassis pietate inhibente*: de post decessum nostrum minden ellenünk készített nehézségeket familiánk ellen árviz módra kitöltik. Minekokáért mennél szemesbek azok az ártalomra, minekünk annál vigyázóbbaknak kell lennünk az oltalomra, serkengettetvén az apostolnak imez mondásától: *qui domui suae non providet, fidem abnegavit, ethnicoque deterior est*. Vigyáztak erre az mi nem régen urban elnyugott atyáink és az felső magistratussal közölvén dolgokat, olyan protectionalist inpetraltanak familiánknek, melynek akárhol is és akármikor is szabadon örvendézhethénk, ha az sok adversariusok keresztül nem állának. Annakokáért holott ők minden követ mozgatnak ellenünk, mi is el ne sikerüljünk az igazságot, hanem mozogjunk, ha szintén nem futhatunk is. Vigyázásban voltak az tisztántúl való atyánkfiak *superintendens* urammal, és az elmúlt nyáron azon Bocskai István kegyelmes fejedelmünktől emanáltatott diplomát mostani fejedelmünkkel confirmáltatták, kinek cselekedetektől Szepsi Mihály *) uram is felindítván szándékozott azonban megindulni, az mint nekem ez elmúlt cseverteken hozzám küldött Tirnavius collegája által intimálta: melyre mivel magamtól mindjárt nem resolválhattam, partialist is az időnek rövidsége miatt nem convocalhattam, ez elmúlt pénteken Patakra feljövén, az kik ő kegyelmek közül hon voltak, consultalkodtam, mint kelljen cselekedni. Tetszett ő kigyelmeknek, hogy ez helre partialist indicáljak és Mihály uramnak irván kérjem annak az protectionalisknak és Váradra menő legatusának adandó instructiójának párját, melyekre ő kegyelme irásában így felelek. *Legi literas dni Michaelis*.

T. Mihály uram párját a protectionalisknak nem küldött, melyről ezt írta. *Protectionales pro viduis ministrorum tempore felicitis recordationis Stephani Bocskai p. supplicatione ecclesiae, illustriumque personarum intercessione consecutas, volebamus confirmatas reddere per serenissimi principis nostri, statuumque subscriptione ac ratificatione, excitati exemplo reverendissimi. D. Superattendentis transtibiscani, qui hoc ipsum obtinuisse dicitur. Nos repulsam metuentes, non producemus protectionales dictas ad confirmationem. Legatum nihilominus expedire volumus cum humillima supplicatione pro Somogyiensis ecclesiae defensione. Mi is azért a protectionalist alkalmasok időre halasztván: mert elsőben az vármegyében fautorokat kell keresni, magunkhoz édesíteni, hogy annál inkább ne contradicáljanak, ha látják az dominus terrestriseknek is consensusokat“.*

(Tom. I. lap. 74, 75).

*) Abauj-tornai esperes és tarcali lelkész.

„Johanni Görgei seniori comitatus unguensis“.

„Salutem in filio Dei pacemque diu desideratam precatus, fraternam R. T. D. tuique defero benevolentiam“.

„Admodum laudandus reverendorum trans tibiscanorum fratrum et symmystarum in eo conatus, quod non solum pro nunc bene consultum cupiant suae posteritati, verumetiam venturis seclis: in quo praedecessores quoque nostri sanctae recordationis temporibus Bochkajanis non inanem navarant operam, obtinentes scilicet a sua serenitate diploma pro viduis et orphanis nostris ad gustum et salivam ovium nostrum: quo quamprimum uti datum, mox Principe vita defuncto emortuum quoque est. Successit postmodum non quidem in principatu sed in palatinatu comes Georgius Turzó, cui cum antecessoribus nostris diploma illud honorario adjuncto ad approbandum et confirmandum fuisset oblatum, subscriptionem quidem recusavit, certis de causis, sed aliud priori conforme palatinali auctoritate ecclesiae lubens donavit. Statutum illud conabamur quidem per nobiles comitatus approbari, at ex plurimis vix unicus manum adjecit hac cum cautela: salvis dominorum terrestrium juribus, quo obelisco statutum illud jugulavit. Tentatum id ipsum nuper in praesentia suae serenitatis Principis jam demortui, sed Baronum quidam conatum hunc improbarunt. Jam vero, cum postridie ejus diei quo R. T. D. literas acciperem, occasione mercatus kereszturiensis cum venerabili dno Michaele Szepsi, affiné meo honorando, eadem de re contulisset: displicuit nobis et fratribus una praesentibus negotium hoc longius urgere, hoc praesertim exulceratissimo adversariorum nostrorum contra nos animo, contumeliosam formidantes repulsam. Nec injuria. Cum enim de exterminio nostri adlaborant, nos contra de immunitate ab oneribus publicis posteritatis nostrae satagere, quid aliud est, quam legirupas crabrones adversum nos irritare? Supersedemus ergo nos huic labori, meliori tempori nos nostrosque reservantes et animas nostras in spe et silentio pastorum pastori Christo Jesu commendantes. In quo finio, et R. T. D. cum tota fraternitate sua longum feliciter valere discupio. Liscae 25. martii 1630.“ (Tom. I. 93—94).

Hegedűs László.

PROTESTÁNS IRODALMI SZEMLE.

EGYHÁZI BESZÉDEK. Irta Tompa Mihály hamvai reform. pap, egyházmegyei tanácsbíró, s a magyar tud. akadémia I. tagja. Első füzet. Ára 1 frt. 65 kr. új p. Miskolc, Fraenkel B. sajátja. Kecskeméten nyomtatott Szilády Károlynál 1859.

Örvendjünk Tompa M. hazajött! — Mig T. a költészet virágos völgyein fűzte szép zöld babérait bár mennyire gyönyörködünk is feledhetlen szép költeményeiben, mindig fűződött élvezetünkhöz némi fájdalom az ő egyházirodalmon kívül mulató abszентizmusa miatt. Egyházi beszédei melyeket itt bemutatni — nem mindennapi értelemben szólván — szerencsém nagyon hazaérkezését jelentik. Örvendjünk!

Az egyházi beszédek ellen általában sok a panasz. Nem ok nélkül, mert az irodalom egy nemében is annyi gyengét egybefűzve nem találunk, mint az egyházi beszédek gyűjteményeiben. A híres Krisztina, ki a svéd koronával protestáns hitét is elhagyta volt, megkérdezettvén az e miatt aggálykodó német protestáns papoktól: „Miért tért ki“? szokott könnyelműségével és egy éleccel hallgatatta el őket: „Leginkább az unalmas predikációk miatt tértem ki“. Ez nem volt komolyan mondva, mert az a nő komolyságot nem ismert, de a predikációkat illetőleg a mi figyelmünket is érdemlő igazat mondott. A mi egynéhány apostatáinkat nem a predikációk üldözik, de az ur- és honoracionfélé templomkerülők egyenesen ki mondják, az igazi okok érvénytelenségét magok beismervén, hogy predikációink kiállhatlanul unalmasak. Ha és a hol e mentség igaz, ott természetes, ámbar vétkelendő, a templomból való kimaradás. De fájdalom oda jutottunk, hogy a templomkerülés divattá, műveltség és előkelőség jelzőjévé lett, úgy hogy a legjelesb hitszónoklatok is, az előkelőktől üres templomfalakba ütődnek. Csak a nagy ünnepek hozzák be templomainkba az urakat. Ekkori jelenlétök ugyan nagy bizonyosság arra, hogy a vallásos érzületet még a divatszarnok sem írhatja ki végképen a kebelből, de egy két templomlátogatásból, a mint egyfelől magok sem meríthetnek annyi szellemi táplálékot, hogy az élet megszépítése és megnemesítésére elég lehessen, úgy másfelől a középületességre nézve is károsan foly be, mert kedvökért ilyenkor a predikátorok (a ki nem teszi arról nem szólunk) tudóskodnak, filozofálnak, fráziskodnak, a mondatokat ki vasalják, fodroztatják, s ezek közt aztán a legszükségesebb jók csak „rari nantes in gurgite vasto“ jönnek elő, a középületesség nagy

hátrányára. Vizsgáljátok meg a predikációs könyveket, a legjobbakban is az ünnepi beszédek legkevésbé kielégítőek. Szemlézzétek az imakönyveket, nem az ujakat, melyek némi kivétellel alig imák is, hanem az öregeket, kivált a még sok tekintetben utól nem ért Szikszait, nála is a köznapi imák leginkább imák.

Ezen árnyalatok nem borognak a Tompa M. egyházi beszédein, csak a háttérbe festettem azokat, hogy annál illetékesb nézpontról láttassam a hitszónoki talentommal is fényesen megáldott t. szerzőnek főn kijelölt jeles és eszmegazdag egyházirodalmi művét. Az ünnepi beszédek ezen füzetben is különböznek ugyan a közönségesektől, de megjegyzendő hogy itt a különbséget nem annyira a kidolgozás és modor csinálja, mert minden érdekelttség és tanúság nélkül a köznép sem hallgathatja ezeket, hanem inkább a tárgyválasztás mutatja hogy azok inkább a tanult urak számára mint a népek valók. Ilyen tárgyúak kivált: „Tudás és hit“ (husvét); „Jézus erkölcsi bátorsága“ (virágvasárnap); „A nagy vállalatok mért járnak nagy küzdelmekkel“ (u. pénteki); „Lelki ittasság“ (pünkösti); „Jézus tudománya tűz“, (mert létezését biztosít, világosít, melegít, elválaszt, s összeköt, tisztít mint a tűz. Adventi). Az ujévi: „Az idő tanácsa“ és a karácsoni: „A karácsonéji csillag“, célszerű népiesség tekintetében némileg kiemelkednek a többi fölött. Ezen beszédek a népre nézve, ámbár sehol sem borítvák tudós homálylyal, már tárgyuknál fogva, a nagy ünnepeken épen igen szükségesképen előadandó hitigazságok (dogma) körén kívül járnak, pedig a t. szerzőnek hitszónoki jelessége azon fölötté ritka tehetségében áll, hogy egészen népszerű beszédeit is, a közönségeseket t. i., úgy készíti, minélfogva azokat a tudományosan művelt lelkek is nagy gyönyörrel hallgathatják. Ilyen kedves, szép és nagy hatályú beszédek már a füzetekben, a közönségesek mind; kiválólag pedig: „Mi származik a megnyílt földből“? (tavaszi); „A Sámson meséje“; „Alázatosság“; „Mi teszi az embert baromná“? „Mit találunk a természetben“; „A bőség veszélyei“ (gazdag aratáskor); „Szükséges sietség“; „Ajánlatos késelem“; „A vagyon ellenségei“ (hordáskor); „Babona“; „A mindennapi kenyér“ (ujkenyéri urvacsorakor); „Elmondhatjuk-e a szent lecke szavait: „elvégeztetett minden“? (késő őszszel); „Mi marad meg ha az időben minden elmúlik is“ (év utolsó napján). Ezeknek mögöttes állnak, de mégis jeles, s helylyel-közzel ragyogó beszédek a füzetben: „Téli gondolatok“ (első részében tavaszi gondolatokat hoz); „Ház-as-

ságszerzés“ (farsang előtt); „Egyenetlen házasság“ (követeléseit messze viszi, és nagy hiánya, hogy a vegyes házasságból származható hitvallási egyenetlenségről, anyaszentegyházunk ezen legtagasb s naponként szélesbedő részéről, meg nem emlékezik); „Fia k s örökösök vagyunk“ (áldozó csütörtök).

A füzet, mint a főbbiekből is kiszámítható, huszonnégy eredeti beszédet nyújt, mert az év utolsó napjára való kedves beszéd is, melynek alapeszméjét a t. szerző Siegeltől vettnek jelölt ki, ilyen feldolgozás után, teljes joggal eredetinek mondható. Örömmel jegyezzük föl a t. szerző művét, mint egyházi irodalmunk igen nevezetes nyereségét, mert abban a legritkábban egyesülő jelességeket találjuk együtt. Eszmegazdagság, melyet gondolatüresség sehol föl nem vált, szép és kedves nyelvezetű népszerűség, melyet, mint már érintettem, tudományosan művelt lelkek is gyönyörrel hallgathatnak, erős logikai gondolat és eszmeláncolat, mely a fölvelt eszmétől félre nem tévedez, a szentírásnak nagy ismerete, és gyönyörű példáinak célszerűen fölhasználása, a hallgatónak a vastag orthodoxia és a racionalizmus száraz homokjaitól egyaránt távol, a hit és érzelem szép virányain hordozása. Idézhetnék e beszédekből számos helyet, az egyházi ékesszólás szép példáiul, de miért adjam csakán a mit csak egészben lehet valóban éldelni. A ki az egészet olvashatja, az igazolandja ismertetésünk fölhívását: „Örvendjünk“!

A hol annyi szépség ragyog ott csekély pelyheken fön nem akadunk. Ilyen pelyhek e beszédekben is itt ott az inkább értekezésbe való kifejezések, mint: „az erkölcsi világ rend érdeke“ (lap 5, 7.) „erkölcsi célok“ (l. 124,) „egy okföire vinni az eseményeket“ (l. 5.); s az ilyen szépirodalmi kifejezések: „a szivek közeledésének költői alkalma“ (l. 24). Tán tekintélyek is helyeslik az ilyen szólamokat, én pelyheknek tartom ezeket a t. szerző beszédeiben, melyeket annyival inkább lekefélelendőknek vélek, minél szebb és ritkább példányai azok a népszerű egyházi szónoklatnak, mert a mi figyelmes templomi népünk, mihelyt egy oly szót hall, melylyel nincsen tisztában, azonnal elejti figyelme fonalát, és a zsoltárban forgat. A pehelynél pedig valamivel nehezebb kő az, hogy a t. szerző „Lelki ittasság“ föliratú pünkösti beszédében, az első pünkösti nagy eseményt „lelki ittasságnak“ mondja (l. 122). Az ittasság, ha mindjárt lelki is, nem egyéb ittasságnál, mely a tiszta öntudatos munkásságot kirekesztvén, nagyot és állandót elő nem hozhat. A „lelki ittasság“ igen vastag kifejezés a pünkösti esemény jelzésére, és nem finomúl, nem vékonyodik meg az által is, hogy alább (l. 114.) változatossággal kedveért „szent láznak“ mondatik, mely más szóval

rajongást, fanatizmust jelent. A Krisztus nem volt rajongó, nem az apostolok sem. Legvilágosb fényt vet e kérdésre a Pál példája, ki mint Saulus rajongó szent lázban, vagy lelkiittasságban volt, s a Krisztus követőit tüzvel vassal üldözte, mikor pedig lelkiittasságából kijózanult, szent ihlettségbe jött, átszellemült és apostollá lett. Ez az átszellemülés, szent lelkesedés, ihlettség, fejezi ki már, ha egyébiránt emberi nyelv kifejezheti, az első pünköshti nagy eseményt. Ez az, mi nélkül, mint még Cicero mondotta, semmi nagy és dicső nem történhetik. Minél jelesebb már a t. szerző nevezett pünköshti beszéde, annál 'sajnálatosb, hogy a „lelki ittasság“ fonalkint azon végig vonúl. E szónak kicserélése azonban mindent helyre hozand, s ezért e baj olyan kicsiny, hogy föl sem említném azt, de attól félek, nehogy valaki a t. szerző nagy nevével megittasúlva, „lelki ittasságot“ predikáljon, melytől az apostolok olyan távol voltak, mint a hideg közönytől.

A mű kiállítása elég csinos. Nagy kár azonban, hogy a kiadó tulajdonos az elég illetékes 1 fort. előfizetési árt 1 f. 65 kr. bolti árra emelte, mert e miatt a becses mű el nem terjedhet, úgy a mint egyházirodalmi érdekből ohajtandó, és dacára ezen jeles beszédek létezésének, igen sok helyen ezután is csak a már megszerzett régebbiek fognak használatni, pedig ideje volna már hogy a Kis Adám-féle predikációk a térről leszoríttassanak.

Baló Bénéjám.

Erdősi János. Révész Imre urtól barátságos bizodalmas úton kaptunk egy pár nyomtatott ivet ily cím alatt megjelenendő munkájából: „Erdősi János, magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére“. Mint tudatik, a magyar történelmi irodalom legujabb idők szerint ugyancsak előtérbe lépett. Névszerint az irodalom történetének buvárai vevék fel azon kérdést, hogy Erdősi János, a régiek véleménye dacára sem volt protestáns. Ez állítás 1838-óta merült fel Horváth Mihály kezdeményezése után, melyet vitattak, támogattak Podracky, gr. Kemény József és legujabban Toldy. „A magyar költészet kézikönyve“ 1. k. 39—46. lapjain. — Talán fog rá emlékezni egy némely olvasó, hogy Toldy említett munkájának megjelenése után azonnal innen, Sárospatakról írá egy jámbor levelező a Pesti

Naplóban, hogy Toldy állítása, mintha Erdösi J. nem lett volna protestáns, meglelendi cáfolóját: E cáfoló kérdésen kívül Somossi János leende, ki, élőszóval sem közlé bővebben, írásban sem hagyhatá ellenokait, bevégezvén nem sokára életpályáját. Örömmünket kell nyilvánítani, hogy ez ügy meglelte bajnokát, Révész Imrénben, kell, még inkább a felett, hogy a kérdést alkalmasint tisztába hozta, s későbbi téves állításoknak útát bevágta. — Imé, izelítől a becses műből egy szakaszt és pedig azt, mely a felhozott okokat cáfolja még csak, a döntő okok utóbb következtvén. Együttal megjegyezzük, hogy, ha minden jelenségek nem csálnak, dicserít szerzőnek jelen és más művei után ítélve, megtaláltuk a férfit, ki a magyar protestáns egyház történetének megírására mintegy el van hívatva; s reményeink e részben csak azért sem csalódhatnak, mert a kezdet már oda mutat; készségeinek e nagy tárgyra központosítása minden egyházát szerető magyarnál örvendetes üzenet.

Az Erdösi János protestáns volta ellen felhozott erősségek cáfolata.

Erdösi Jánost a protestáns és nem protestáns egyházi és világi irodalom, egészen a jelen század negyedik tizedéig, egyező értelemmel meghagyta a magyar protestáns egyház méltó diszétül és békés birtokában. Még a közönségesen ösmert *Verseghy Ferenc*, esztergommegeyi áldozó pap is: „*Dissertatio de versione hungarica scripturae sacrae*“ című s Budán 1822. megjelent művében, 2. lapon, Erdösit világosan a magyar protestáns biblia fordítók közzé számítja: §. 4. „*Protestantes, his versoribus gloriantus: Benedictus Komjati, Joannes Sylvester, Caspar Heltai*“ sat. sat.

Ha tudomásom nem csal, *Horváth Mihály* váci megyebeli pap, a szépművek és bölcselkedés doctora, hazánk méltán köztiszteletben álló nagy tekintélyű történetírója volt az első, ki „*Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára*“ című s Budán 1838. megjelent művében, mind magának Nádasdy Tamásnak, mind Erdősinek protestans voltát, határozottan tagadta (125. 1.) Az ő nyomába lépett *Podhracky József*, ki az 1841. Tudománytár augusztusi füzetében: „*Erdösi Jánosnak ösmeretlen munkájáról*“ értekezvén, bővebb kitérésben s több érvek alapján mutogatja Erdősink római katolikus voltát. (122. 124. 1.) Helybenhagyja s ismétli ez állítmányt *Gr. Kemény József* is, Uj Magyar Muzeum 1855. évi Febru-

áriusi füzetében (103—4 l.) midőn Erdősi János életéről értekezik. Végre Toldy Ferenc, „*A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időkig.*“ I. Kötet. Pest. 1855. című jeles művében, a 39—46. lapokon Erdősi János életét rajzolván, határozottan állítja, „*hogy Erdősi bár ifjúságában figyelemmel, tán előszeretettel is volt a reformáció iránt, utóbb pedig bibliai munkájához Melancthon tanításaival élt, mégis nem szünt meg katolikus lenni: a mai közvélemény ellenére is bizonyos; — és ezen tételt, t. i. Erdősi római katolikus voltát, már minden elődeinél alaposabb s erősebb okokkal és szabatosabban támogatja.* — De tekintsük meg tehát közelebbről ezen érveket, az Erdősi életfolyamára vonatkozásuk szerinti idő-rendben.

Erdősi nyilván római katolikus volt, mert különben I. Ferdinánd, ki a hit tárgyában szoros orthodoxus vala, s a reformációnak terjedésén épen nem igyekezett, meg nem engedhette volna hogy fiai, a szent írásnak protestáns Erdősi által készített magyar fordítását, vagyis annak ajánlását, elfogadhassák. Ez a Podhracky, Gr. Kemény és Toldi egyik erőssége.

Honnan vették és min alapítják nevezett tudósaink azon véleményyt, hogy Erdősinek először Ferdinándhoz folyamodni s tőle engedelmet kérni és nyerni kellett volna a végre, hogy az ajánlást fiai elfogadhassák: én nem tudom; — de azt látom, hogy az Erdősi ajánló leveléből efélének még csak árnyékát sem lehet kihozni; sőt a XVI. századi s későbbi több példákából, egyenesen azt lehet és kell következtetni, hogy az írók, az ily ajánlásokra előleges engedelmet kérni épen nem szoktak, s kivált a reformátorok, ellenkező nézetű fejedelmekhez s hatalmas személyekhez ajánlásaikkal épen azért fordultak, mert azokat elveiknek s törekvéseiknek megnyerni igyekeztek. Akár kért azonban Erdősi akár nem engedelmet műve ajánlására: annyi csakugyan tény, — s ez tartozik a kérdés velejére, — hogy ő, az új testamentom magyar fordítását, Miksának és Ferdinándnak ajánlotta, kik közül az első 14 éves volt az ajánlaskor, s épen akkor tájban, „*az orthodox buzgalmu*“ Ferdinánd többi gyermekeivel együtt, a határozottan protestáns érületű *Severus* vagy *Schiefer* Farkasnak nevelése és oktatása alatt voltak, a kinek e miatt az udvart el is kellett hagyni.

Magából az ajánlásból pedig, Erdősi római katolikus voltát egy átalában nem lehet következtetni; mert ez szembeszökő képzelenségekre vezetne. Közönségesen ösmert tény ugyan is, hogy maga Luther, a 36, 62, 94 és 109. zsoltárookra írott magyarázatait, 1526. Ferdinánd tesvérének, II. Lajos magyar király özvegyének

Mária királynőnek ajánlotta, még pedig a nélkül, hogy az arról tudott volna valamit elébb, mint akkor, midőn a könyvet maga Ferdinánd, némi aggodalom és szemrehányás mellett megküldötte neki, azt vélte t. i. s nem is alap nélkül, hogy Mária királynő, a reformáció iránt titkos hajlammal bír. Mária azonban, Luther könyvajánlására nézve igen bölcsen azt válaszolta Ferdinándnak, hogy „Luthert attól meg nem tilthatjuk, hogy azt írja a mit akar, akár javamra akár káromra, a mint ezt több keresztyén fejedelmekkel is tette, a kik, sőt maga a császár és ön is, ezt néki meg nem tilthaták;“ egyébiránt nyilvánítja, hogy a könyvről nem tudott semmit, s tudta nélkül ajánltatott az néki. — Továbbá *Melanchthon*, 1529. magának Ferdinándnak ajánlja Dániel próféta feletti magyarázatait: *Danielis enarratio. Praefatio ad Regem Ferdinandum. Hagoñoae. Zwinglius*, *Fidei ratio* című 1530. Juliusban megjelent művét, egyenesen V. Károly császárnak, s még előbb t. i. 1525. *De vera et falsa religione* című nagyobb művét, épen úgy, mint *Kalvin* 1536. a maga nagy hírű *Institucióit*, Ferenc francia királynak ajánlotta. sat. sat. S mindezekből az említett reformátorok római katkolikus voltát ugyan ki következtethetné?

De Podhracky, Erdősi római katkolikus volta mellett, még azt is felemlíti, és pedig fő erősségül, hogy „a mi több, Erdősi ajánló levelében, *lefordításának* okai között ezeket is említi: „*quod alicui fore usui hoc divinum evangeliorum opus existimavi Serenissimae Dominae genitrici Cels. V. lingua nostrae hungaricae haud ignarae. Quippe quae a nostra gente originem ducit. Ferunt enim illam totam, divino cultui deditam esse, ac in templo Domini assidue versari, praecationibusque ac observationibus nocte dieque intentam esse, Annamque sanctissimam illam foeminam, non solum nomine referre, verum etiam re.*“ Ámde nem annak adja itt okát Erdősi, hogy a könyvet miért fordította le, hanem annak, hogy *miért ajánlotta a hercegeknek*, Anna fíjainak; a mi igen nagy különbség, s hogy ezt valaki észre nem veszi, azt csak csudálni lehet. Hogy miért és ki számára fordította e könyvet Erdősi: megmondja ajánló levelének elején és végén is, hol azt kéri, hogy azt a hercegek a magyar nép között terjesszék; megmondja továbbá a „*Magyar néphez ki ezt olvassa*“ verses szózatában. Hogy pedig Annának kegyességét dicséri s magasztalja Erdősi: ebből az ő római katkolikus voltát épen úgy nem lehet következtetni, mint *Melanchthonét* abból, hogy imint idézett ajánló levelében ezt mondja Ferdinándnak: „*semper enim familia vestra praecipuam pietatis laudem habuit.*“ Hol és mikor vallotta azt a protestantismus, hogy a római

katholikusok józan kegyességét s vallásosságát elősmerni és dicsérni nem szabad?

Végre Toldy, még mindezek felett, azt is erősségül állítja fel Erdősi római katolikus volta mellett, hogy az ő Uj testamentomát „*mint akkor még egyetlen katolikus fordítást*“ 1574. Srainhoffer Gáspár Bécsben újra kiadta, s „a hitbuzgó Rudolf királynak s testvérének Ernő főhercegnek ajánlotta, mint oly munkát, mely „ante multos annos per summae eruditionis *pietatisque* virum quemdam (nem quondam, mint T. hibásan írja) Jo Sylvestrum“ fordítva, arra szolgálhat, „ut habeat gens illa fortissima (a magyar) in tanta rerum perturbatione salutarem anchoram, et inde *fidei orthodoxae* incrementum, et aeternae tandem salutis gloriam petere possit.“

Hogy Stainhoffer ajánlása, mely mint fentebb is megjegyeztem, nem egyéb mint az Erdősiének utánzása, magában semmit nem nyom: az már az imént közlöttekéből világos. Ugyanazon „hitbuzgó“ Rudolf királynak ajánlotta Szenci Molnár Albert is a maga szótárának első kiadását, a nélkül hogy római katolikus lett volna. Abból továbbá, hogy Stainhoffer, Erdősit *kegyesnek* nevezi, s fordításának új kiadása által a *fides orthodoxa* növekedését, a magyarok közt előmozdíthatni reményli, ismét nem lehet következtetni Erdősi római katolikus voltát, mert avagy a protestáns ember nem lehet-e *kegyes*, legalább egy nyomdász előtt; és a protestáns keresztyének, a magok hitét sőt egyházát is (mert a *fides* és *ecclesia* közt nagy különbséget kell tenni) nem rendszerént nevezték és nevezik-e *orthodoxanak*? Stainhoffernek, ki sem magyarul nem tudott, mert különben a temérdek sajtó hibát nyomtatványában el nem tűrte volna; sem Erdősi életviszonyait nem ösmerte, mert különben nem nevezné őt „bizonyos Sylvester János nevű férfiúnak,“ *vir quidem Joan. Sylvester nomine*; -- ezen Stainhoffernek mondom, nagy általánosságban tett, határozatlan nyilatkozataiból, Erdősi hitvallására alapos következtetést húzni teljességgel nem lehet.

De mindenek felett érdekes ez ügyben Toldynak azon bizonyítás nélküli s pedig felhívó jeggyel ellátott állítása, hogy az Erdősi bibliai műve akkor még, t. i. 1574. „*egyetlen katolikus fordítás*“ volt. — Bocsánat, de ezen állítványban, vagy inkább véleményben, már első tekintetre nagy hihetetlenség, hogy ne mondjam, képtelenség látszik. Tehát, a magyar római katolika egyház, melynek kebelében oly számos nagy méltóságú és tudományú egyházi férfiak valának, oda lett volna kényszeredve és süjvedve, hogy egy *világi férfiúnak* bibliai fordítását használja, több mint egy századon

keresztül, és pedig a tridenti zsinat egyik kemény végzése ellenére, mely csupán megelőző egyházi vizsgálat után püspöki helybenhagyó tekintélyvel ellátott bibliát enged meg, — a milyen az Erdősié nem volt. De ha az övé lett volna az egyetlen katolikus fordítás, mi az oka, hogy pl. Telegdi Miklós római kath. püspök, a maga evangéliomok magyarázatjáról írott predikációs könyveiben, melyeknek megjelenési ideje (1577, 78, 80) oly közel esik Erdősi bibliájának második kiadásához, azt épen nem használja? mi az oka, hogy Káldi György, a maga magyar bibliájának előszavában, nemcsak az, hogy Erdősiről egy szóval sem emlékezik, sőt magát tartja első bibliafordítónak, ezt mondván: „*Tovább is ellehetett volna a mi nemzetünk magyar biblia nélkül; meglegedvén az igaz tanítónak magyarázásával. Vajjon feltehető-e az, hogy egy tudós jezsuita, mint Káldi, ki 1606. kezdett a biblia fordításához, azaz előtt harminckét évvel, másod ízben megjelent egyetlen katolikus fordítást, — ha ugyan ilyen létezett — nem ösmerte volna? E pontra itt ennyit megjegyezni azt hiszem elég volt; alább a maga helyén meg fogjuk látni azt is, hogy Erdősi biblia fordítása, egészen protestáns elvek alapján áll.*

„*Ha Erdősi protestáns lett volna, hihetetlen, hogy a bécsi egyetemenél tanítói széket nyert volna,*“ mondja Horváth Mih. id. hely. 125 l. „*Erdősinek a bécsi iskolába történt meghívásából is bizonyos, hogy ő Luther tudományának követője nem volt; mert mint annak követője, kivált a reformáció zsengéjében, tanítónak meg nem hivatott volna.*“ — véli Podhracky i. h. 112. l. „*Ezen tanári hivatalt Bécsben Erdősink mint lutheranus bizonynyal el nem nyerhette volna,*“ — említi gr. Kemény i. h. 104. l. Mindezen állitmányok vagy vélemények, noha nagy határozottsággal mondatnak ki, mégis minden bővebb okadatolás nélkül jövéen elő nevezett tudósinknál: az ember hamarjában azt sem tudhatná, hogy miképen cáfolja őket, Toldy Ferenc azonban, i. h. 46 l. már okokat is említi az állitmány mellett, midőn így szól: „*Erdősi nem volt protestáns mert különben nem hivatott volna meg a bécsi egyetemhez tanárnul, hol egy 1537. rendelet szerint, Wittenbergben felavatott tudorok nem alkalmaztathattak, hol egy 1546. rendelet szerint nem lehetett tanárnárrá senki, ki a hittudományi kar, a bécsi püspök s az egyetemi korlátnok vizsgálatukon átesve be nem bizonyítja, hogy „a régi igaz keresztényen vallás híve s az egyház engedelmes tagja,*“ mely rendelet 1554. oda módosítottatott, hogy az új tanár az egyetemi rektor előtt nyilatkoztassa ki „*miszerint orthodox hitű s a katolikus egyház tagja.*“ (lásd Kink. Geschichte. der kaiserlichen Universität zu Wien. 1. 129.)“

Ezen érvekre röviden és előlegesen is szabad legyen ennyit megjegyezni: Az 1537. rendelet mellett bátran lehetett a protestáns Erdősi bécsi tanár, mert ő nem avattatott Wittenbergben tudorrá; a mit nem csak abból következtetünk, mert az ő élete folyamán erről sehol emlékezet nincs, hanem abból is, mert a Wittenbergben doktozálóknak hivatalos sorozatát birjuk (a következő című könyvben: *Liber decanorum facultatis theologiae academiae wittenbergensis. Ex autographo edidit. Car. Ed. Foerstemann. Lipsiae. 1838.*) a hol Erdősinek legkisebb nyoma sincs. Azon magisterséget pedig melyet az Erdősi neve előtt álló M.-ből gyanítánk, s melyről, mint a tudorságtól különbözőről, a kérdéses rendelet nem is szól, — megnyerhette Erdősi, egyszerűen a tanárságra való meghívatása által, vagy akkor, midőn a hébernyelv rendes tanári székéről, a történelemre tétetett által. Az 1546. rendelet mellett, melyet Kink csak felhoz, Raupach pedig egész terjedelemben közöl, ismét lehetett a protestáns Erdősi tanár, mert e rendelet a jövőre szól, s azt rendeli, hogy *ezután, ezentúl* (hinfüro) ne vétessenek fel kellő vizsgálat nélkül a tanárok; de azt egy szóval sem említi, hogy azok, kik hivatalba ezelőtt léptek, szinte vizsgálat alá vettessenek s illetőleg elbocsáttassanak. Egy szóval: ezen rendeletnek Erdősire visszaható ereje nem volt, s a mellett már maga az, hogy ezen rendeletnek létre kellett jőni, csakugyan mutatja annak lehetőségét, hogy az előtt protestánsok is léptek tanárságra; mert különben mi szükség lett volna rája? A felhozott 1554. módosítás pedig, mely már Erdősire nem tartozott, Kink szerint sem zárta el a protestánsok előtt a tanárságot.

Egyébiránt, hogy pusztá dialektikával ne láttassunk harcolni, s hogy azon tételek, melyeket Erdősi életrajzának folyamán, a bécsi egyetem akkori állapotára vonatkozólag felemlítettem, megnyerhesék a kellő szigorú igazoltságot: szükség tárgyunkhoz közelebb járulni, s a vizsgálatunk alatti vélemény ellen, döntő tényeket hozni fel.

Az ausztriai örökös tartományokban, s magában Bécs városában is, épen oly termékeny földet találtak a reformáció magvai, mint Európának bármely országában. Bécsben, még előtte a reformációnak nyilván predikáltak a pápai hatalom s a szerzetesek ellen; a reformáció felderülésével pedig, Ekkenperger, hatalmas főurak védelme alatt vagy elnézése mellett, még a császári várkapornában is, a megújított tudomány szellemében tartott beszédeket; szintigy 1524. Speratus vagy Sprettler Pál is, ki az után elbujdosván, Brandenburgban lett reformátorrá. 1520. s a következő években már széltire olvasták sőt újra nyomtatták Luther könyveit Bécsben, elanynyira, hogy a bécsi püspök 1528. Jul. 28. Ferdinándhoz írott le-

velében, végső kétségbeeséssel sürgeti ezen könyvek megégettetését: *Eya eya, Serenissime Rex! comburentur isti libri, et omnia bene fiunt; . . . „quia Deus est testis, omnia perdentur in Vienna.“* Az ausztriai főnemesek, nagy számmal küldötték mindjárt a reformáció kezdetével fijaikat Wittenbergbe, s falusi jószágaikon igen sok helyen keresztül vitték a reformációt. — Ferdinánd uralkodásának első éveiben, a leghatározottabb szigorúsággal lépett fel a reformáció ellen, nem csak kemény általános parancsot bocsátott az ellen ki 1527. aug. 20. s három ízben is megtiltotta (1524, 39, 48) az osztrák ifjaknak a wittenbergi egyetem látogatását, hanem elnzte s megengedte a lutheran könyvnek nyilvános megégetését s az eretnekek kivégeztetését is. Uralkodásának utolsó éveiben azonban, akár azért mert látta hogy a rohanó árnak nem lehet többé erőszakkal elment állani, akár a magyarországi s németföldi politikai viszonyokból merített ildomosságból, akár mint mémelyek vélik, saját benső meggyőződéséből, nem volt többé ellene a reformációnak, sőt az iránti türelmét nyilván is megbizonyítá. Így lön az, hogy már egy 1547. emlékiratában, a „vallásügyébni alapos tanakodásnak s egy kereszttyén reformációnak szükségét elősmeri,“ Staphylus pedig, egy 1554. Ferdinándhoz intézett tanácsadó emlékiratban nyiltan vallja, hogy „tűzzel vassal nem lehet többé boldogúlni, mert a *nemesség és a nép*, már meg van vesztegetve az eretnekség által. Mind e mellett is azonban meg kell jegyezuünk, hogy magában Bécsben Ferdinánd uralkodása alatt, a protestánsoknak nyilvános és engedélyezett isteni tiszteletök soha sem volt. Mint honunkban, úgy az ausztriai birodalomban is, a nemesség birtokai voltak a reformációnak fő fészkei. — Csak azt jegyzem még meg ez ügyben, hogy a reformáció iránt eleitőlfogva nagy hajlammal viseltetett Miksa uralkodása alatt, a birodalom lakosainak egy tized, sőt némely adatok szerént egy huszad vagy harmincad része is alig vallotta már a római katolika hitet. A XVII. század elején, Rudolf alatt jött el a nagyhirű római katolikus restauráció.

A mi már magát a bécsi egyetemet illeti: ebben a XV. század végén nagy virágzásban állott humanizmus készítette elő a reformáció útját; s hogy az egyetem, mily kétségtelenül hajlott a reformáció elveire, mutatja az, hogy az egyház védelmére, s a reformáció elleni küzdelemre leginkább hívott theologiai szak, minden igyekezete mellett is, darab ideig nem volt képes kivinni azt, hogy a pápának Luthert kárhóztató s a híres Eck által 1520. okt. 14-ről, a bécsi egyetemhez is megküldött bullája kihirdettségé. Magának a püspöknek lágymelegsége, ingadozása vagy restsége, az

egyetemi helytartónak határozott protestánsága, az igazgatók ellenzése, s a rektornak a bulla kihirdetése elleni ünnepélyes óvás-tétele, mind bizonyítják az egyetemnek reformációhoz való hajlását; s ama fontos bulla, csakugyan nem lőn kihirdetve előbb, mint a lutherán helytartónak halála után 1521 elején; mely késedelemért, Károly császár 1520. Dec. 30. Wormsban kelt levelében, a legszigorubban meg is dorgálja a bécsi egyetemet. Mind hijában! valami nagy sikere ennek sem lett, mert imé, midőn Ferdinánd, még ekkor főherceg, 1524. Jul. 4. meghagyta az egyetemnek, hogy tanárai, a forgalomban lévő könyvekből, az eretneki helyeket jelöljék ki és küldjék meg neki: a Jul. 24. tartott egy^otemi gyűlésben, a bölcséleti szak tanárai gunyosan megjegyezték, hogy „hiszen már három évvel ez előtt megtiltották az ily könyvek birtokát és olvasását; mit tudakozódnak hát most olyasmiről, mit olvasni szabad nem volt;“ — az orvosi szak tanárai ezt mondák: „seperjen kiki a maga háza előtt; reánk ez egész ügy, mitsem tartozik;“ a jogi szak, csak a többiekkel együtt ígérkezett a nyomozásba bocsátkozni. 1526-ban, az események rohama, már magát a theologiai szakot is azon nyilatkozatra kényszeríté, hogy ő többé a hit dolgában, bár mit is tenni, merőben képtelen. 1529-ről magok a tanárok nyíltan bevallják, hogy a reformáció pusztítja az egyetemet, s magok közt a tanulók között is már évekkal ez előtt erőt vett a lutherismus; 1527 — 28-ban pedig, az egyetem tanulói népessége, csaknem egészen a nullig lesüjvedett, s midőn 1520-ban még 569 új tanuló iratott be: 1527-ben már ezt mondja a hivatalos jegyzet: „procurator, qui se inscribi fecisset, habuit neminem;“ azon évi april 14: „propter notabilem lapsum universitatis nemo inscriptus est;“ oct. 13: „et quoniam hoc tempore omnia studia et artes omnes decrescant, nihil actum est, quod cartas istas onerare debuit;“ 1528. 14. april.: „propter ruinam universitatis nullus incorporatus est.“ E két évről, a tanulók minden szakokbólí öszves száma 20—30 volt. Ezen süjvedés legnagyobb mértékben érte a theologiai szakot, melynek egész kollégiuma 1529-től kezdve több évtizedeken keresztül, csak két tudorból állott sőt 1549 után, több ízben majdnem végképen eleszűnt:

Ily körülmények közt nem csuda, ha a tehetetlenné lett egyház hatalma és befolyása alól az egyetem kiesett, s az 1533, 37-ben elkövetkezett újra szervezés által, legnagyobb részben állami intézetté tétetett s főcéljául az államszolgálatra való képzés tűzetett ki. Elvesztvén e szerint az egyetem a maga egyházi jellemét, természet szerint megkönnyebbült annak lehetősége is, hogy tanárságra titkos

vagy nyilvános protestánsok lépjenek. Ide járult az is, hogy midőn a Ferdinánd Wittenberget ismételve megtiltó parancsai következtében, a bécsi egyetem népessége némi szaporodást vőn, a protestáns érületű nemesek 1540 körül oda vitték a dolgot, hogy tanuló ifjaik mellett protestáns egyetemekből visszatért, vagy azokból hozatott magántanítókat tartottak, s az ilyeneknek bécsi társaságra való lépését kieszközlötték. Minthogy azonban, az ilyenek közül némelyek, théológiai vitákba s nyilvános egyházi viszálykodásba keveredtek: e miatt lőn Ferdinánd indítva arra, hogy 1546. márc. 3-ról, amaz Ollmüeben kelt kemény parancsot kiadja, miszerént ezentúl, csak kellő hitvizsgálat alatt vétessenek fel a tanárok. Ezen parancsnak azonban kevés sikere lett, mert mindjárt a következő években is *vétettek fel ennek ellenére protestáns tanárok „oly feltétel alatt, hogy korlátaik közt maradnak, s felolvasásaikban théológiai vitáktól tartózkodnak“*.

Ez idő tájban hívta be Ferdinánd is a maga birodalmába az egyházi restauráció vagy anti reformáció nagy bajnokait a jezsuitákat, s ezekre nem csak az egyház protestánsoktólí lehetı megisztítástát, de a nagy buzgalmú és erélyű Kaniziusra közűlök, az egyetem megvizsgálását is reá bízta. E mellett elkezdték a jezsuiták a maguk felolvasásait s nyilvános tanításait mind az egyetemben, mind azon kívül, mindjárt 1551., mint Klaudius Jajus, Nikolaus Lanoius, Petrus Skorrichius, Erardus Avantinus és Joannes Viktoria.

Kanizius, ki az egyetemnek római kathólikus egyházi érdekbőlí vizsgálatát, a trieszti püspökkel s némely tanácsosokkal végezte, különösen veszélyes és botrányos dolognak tartotta azt, hogy protestánsok, ha bár a vallásos vitáktólí tartózkodás feltétele alatt is, tanárságra léphettek. Hogy általában minő nézetök s törekvéseik voltak az egyetemre nézve a jezsuitáknak: egy azon korú író következőkben rajzolja: „*Illud sacerdotum genus, qui se jesuitas vocant, et rei suae propagandae semper diligentes invigilant, Caesari jam ante, — legatorum quorundam Italiae principum hortatu instigato, — persvadent, primoquoque tempore, religionis catholicae vulneribus medicinam esse quaerendam; optimum autem factu fore, si ab academiae emendatione initium sumeretur; plerosque artium et disciplinarum ordinarios doctores, lutherani dogmatis haeresi esse imbutos; . . . quin eo erroris jam esse processum, ut ii, interdum delignantur academiae rectores“ etc.*

Kanizius és társai azonban, noha működésöket, nagy erélylyel és erővel megkezdtek: a műveltebb körökben, s épen magában az egyetemben is mély gyökeret vert protestantizmus ellen, hamarjában nem egy könnyen boldogúlhattak. Ugy látszik, egyelőre nem

eszközölhettek többet némely tanárok elmozdításánál, mit az 1552—54. évek között történt igen számos tanári változásokból következtetek, s azon 1554. évi rendeletnél, mely szerint az új tanárnak, a rektor előtt eskü nélkül, nyilvánítani kellett, miszerint ő „*orthodox hitű s a katholika egyház tagja*“; ugy de ezen rendelet, mint azt Kink is megjegyzi, ismét nem gátolta meg a protestánsok tanárságra lépését, mint a kik t. i. hitvallásaik elvei szerint, nyugodtan nyilváníthatták magokat orthodox hitűeknek s a katholika egyház tagjainak, a minthogy Miksa, néhány héttel trónra lépte után, 1564. szept. 5. kibocsátott rendelete által, csak azt kívánta már, hogy a tanárságra lépendő egyén, csak arról tegyen nyilatkozatot hogy „*kathólikus és a katholika egyház tagja*“, mely által a protestánsok elől minden akadály elhárított, miután nem csak ők magok, de a kormány is befoglalta őket a kathólikus nevezet alá, melyet a római kathólikus névtől határozottan megkülönböztettek; egy 1568. febr. 4-én kelt rendelet pedig már világosan nyilvánítja és megszabja, hogy az ágostai hitvallás követése, a tanárságra lépésnél akadályúl egy általában ne tekintessék. A mit tehát Ferdinánd alatt most kisebb, majd nagyobb nehézséggel, csendesesen kivívott az idők és viszonyok hatalma, s mit a kormány, ha belőle nyilvános botrányok nem származtak, békével nézett: azt most maga az állambatalom, nyilván megadta a protestánsoknak, s egészen 1581-ig, midőn t. i. a római kathólikus eskü Rudolf által szigorú parancsesal ismét visszahozatott, a tanároknak nagy része protestáns volt.

Ezekből láthatja a nyájas olvasó, mily viharos és gyorsan változó hullámzásokon ment keresztül a reformáció korában a bécsi egyetem sorsa, s mennyire nem volt lehetetlen az, hogy kebelében protestáns vallású férfiak tanárságot viseljenek. De hogy semmi ok a kételkedésre ne maradjon, s állítmányunk megdönthetlen szilárdságot nyerjen: ime meg is nevezek néhányat Erdősi ideje tájáról azon bécsi tanárok közül, kik részint titokban, részint nyíltan a protestáns hitet vallották:

1. *Brassikanus* János Sándor, Melanchthon egyik tanítójának fia, Bécsben jogász és polyhisztor, kezdetben nagy hévvel csatlakozott a reformációhoz, némelyek szerint később, a hagyományok elvetése miatt eltért attól, mások szerint Bécsben is titokban mind végig hive maradt.

2. *Muschler* György, Erdősinek tisztvárosa, nagy tekintélyű tanfőú Bécsben, kire bízta Maximilián is a maga gyermekeinek tanítását, s kiről testvére írja, hogy a protestáns hit magvait nagy

önveszélyeztetés közt hintegette, s a predikátorokat is bölcs utasításokkal látta el.

3. *Polites* — Bourgeois — Miklós, szinte Erdősi tisztvárosa, Buchholz írja róla, hogy Muschlerrel együtt protestáns volt, s az 1546. rendelet ellenére vétetett fel, az említett feltétel mellett.

4. *Ziegler* Jakab, szinte Erdősi tisztvárosa, Bécsből elbujdosott, Lutherrel korán levelezésben állott, s az Index librorum prohibitorumban, neve az első rangú eretnekek közt áll.

5. *Stankar* Ferenc, a héber nyelvtanárságban épen Erdősi utóda, a XVI. század egyik legvitázóbb zenebonás protestáns embere, Bécsből eretnokség miatt elűzetett, s az ő zajongása szülte Ferdinánd sokszor emlegetett 1546-ki parancsát. Későbbben sem lett nyugta seholy; bebujdosta Európa nagy részét.

6. *Marcus* Farkas, szinte tanár (?) s e mellett az enns alatti ausztriai nemesség gyermekeinek az egyetemnél preceptora vagy informátora, Stankarral egy korú és sorsú, protestáns volta miatt ama parancs által szinte elűzetett.

7. *Skallichius*, Erdősi kora után nem sokkal, 1557. jutott ideiglenesen tanári székre, s mindjárt tanításainak kezdetén, az Efésusiakhoz írott levelet vévén fel magyarázatra: az egyedül hit általi megigazulásról, s más protestáns elvekről, a római katólika egyház értelme ellen, minden tartózkodás nélkül, a legnagyobb hévvel és tulzással tanított, s midőn mindezért a jézsuiták s más szerzetesek által Ferdinánd előtt bevádoltatott: szeliden megintetett, s az általa helyettesített tanár hazajövén, a nyilvános tanítással felhagyott; nem sokára azonban, ismét protestáns szellemben, nyilvános vitatkozást tartott, melynek következése Bécsből elutasítása lön.

De nem csak protestánsokkal, hanem anabaptistákkal is volt ez időben baja az egyetemnek; így p. o. 1546. dec. 19. Lazius Farkas akkori rektor, *Rottenberg* János *artium magistrum s Molitoris* Gáspárt, mindkettő a Haydenhaym bursának stipendiáriusa „qui ab ecclesia catholica deficientes, ad impiam, damnatamque anabaptistarum sectam transierint“, idézi az egyetemi törvényszék elé.

Mind előtte, mind utána tehát az 1546. évi rendeletnek, nemcsak lehettek, de voltak is protestáns tanárok a bécsi egyetemen, a kik közül azok, kik hitelveiket kellő eszélyességgel titokban tartották, vagy legalább a vitatkozások csatamezejére nem vitték, mindvégig békében maradhattak; a kiket pedig akár szenvedélyök heves volta, akár a körülmények hatalma, a nyilvános vita terére vitt, azok, kivált a jézsuiták hatalmas befolyásának korában, el nem kerülhették a kisebb nagyobb veszedelmet. Ez utóbbiak közzé számítom Erdősit is

kinek melanchthoni szelíd jelleme, műveiből több ponton kitündöklöklik, s ki végső szenvedésteljes sorsában is, elleneire nem haragot lehell, nem bosszúállást kér, hanem csak védelemért és pártfogásért esedezik Ferdinánd előtt, csendes fájdalommal. Őt bizonynyal sokkal inkább a körülmények hatalma, mint saját szenvedélye sodorhatta ilyen helyzetbe.

Toldy és Podhracky folhozzák még Erdösi protestáns volta ellen, a Querela fidei előbeszédének egy pár sorát is; Podhracky minden legkisebb magyarázat és okadás nélkül, Toldy pedig következő felfogással s magyarázattal: „Ezekhez, még Erdösi öntanuskodása is járul. 1551. t. i. így ír ő maga a királynak: „*Fides (t. i. fides catholica — a bécsi protestáns mozgalmakra céloz —) queritur hic se injuste opprimi, praesidiumque implorat: ita et ego, qui sub tutela et praesidio Majestatis Tuae Ser. sum, et fidei christianae cum caeteris, qui juventutis informandae studio in hac schola ejusdem S. M. T. tenentur, sincerus cultor*“ (Podhr. Tár X. 123. 3. l.) ha e szerint Erdösi nem kathólikus, ugy a bécsi egyetem valamennyi tanárai protestánsok voltak“; ugymond Toldy F.

Erdösi előbeszédét, melyből e sorok merítvék, egyikért azért közlém fentebb egész terjedelemben, hogy ama kiszakasztott, s balúl magyarázott szavakra épített vélemény alaptalan és tarthatatlan voltáról, maga a tisztelt olvasó könnyen meggyőződhessek.

Ezen előszóban s az azt követő műben, épen nem egyháztársadalmi vagy felekezeti hitről s hitvallásról, tehát nem fides katólikáról, romano katólikáról, evangélikáról sat. hanem általánosságban a hitről, annak erejéről, méltóságáról, s jelesen az elvről van szó, hogy az ember megigazulásának, idvezülésének egyedüli forrása és eszköze a hit. Az egész művön keresztül ama felekezeti fides katólikának annyivalinkább romano-katólikának nem csak neve, de eszméje sem fordul elő; s a hit ereje és méltósága is, nem megnevezett egyházfelekezeti, hanem egyéni világias, és testi bölcseségből származó s istentagadó erkölcstelen nézetek ellen védelmeztetik, a mint ezt maga Erdösi előbeszédének közepén világosan kifejezi. Ezeket így értvén, merő képtelenség tehát az, hogy Erdösi, midőn a hit méltatlan elnyomatásáról panaszkodik, a bécsi protestáns mozgalmakra célozna; még nagyobb képtelenség pedig Erdösi e művének tartalmát, a szántófldrőli erőszakos elűzetését egészen összekötni, és azt vélni, hogy Erdösit protestáns parasztok, és pedig hivatalnokok parancsára háborgatták és kergették el Bécsben, vagy annak határában, hol mint láttuk, Ferdinánd alatt a protestánsoknak nyilvános istenitisztelezők sohasem, s Miksa alatt is csak négy évig volt,

s hol a nép között a reformáció sohasem jutott oly erőre, hogy egy római katolikus egyetemi tanár, hivatalnokok s protestáns parasztok általi háborgattatásnak lehetőségét bármely történetbuvár megmutathatná, vagy a legmerészebb képzelet is felfoghatná. Sőt, hogy éppen az ellenkezőnek van nagy valószínűsége: azt mind az eddig felemlített ide vonatkozó körülményekből bátran következtethetjük; mind alább bővebben meglátandjuk.

Abból végre, hogy a védelemért esedező Erdősi azt nyilvánítja önmagáról, hogy ő „*a keresztyén hitnek*, a többi bécsi tanárokkal együtt őszinte tisztelője“, azt következtethetni, hogy „ha e szerint Erdősi nem (római) katolikus: ugy a bécsi egyetem valamennyi tanárai protestánsok voltak“, a legsajátságosabb tulzás. Hát nem vallották-e eleitőlfogva a protestánsok, s nem ösmeri-e el még a legszigorúbb római katolikus nézet is, hogy az evangélika egyház, a római katolika s mást Krisztust valló egyházakkal együtt, a *keresztyénség közös alapján áll*? S nem ez-e az Erdősi végnyilatkozatának egyszerű és világos értelme: én ugyan, kit most hatalmas elleneim elnyomtak s háborgatnak, protestáns vagyok; de azért a keresztyén hitnek éppen oly őszinte tisztelője, s a keresztyén anyaszentegyháznak éppen ugy tagja, mint tisztársaim. Valóban uraim! örökre csudálatos és megfoghatatlan volna az, hogy ha Erdősi római katolikus volt, s mint ilyen, protestánsoktól szenvedett elnyomást és háborgatást: azt még is kivált e művében s annak előszavában, egy római hathólikus fejedelem előtt, oly mélyen elhallgatta volna, hogy arról egy igécskét se szóljon.

ÉRTESÍTÉS.

E füzetek utján is nyilvános ígéretet tettem vala a felől, hogy annak idejében híven értesítendem a „különféle papi dolgozatok“ érdemes munkatársait s az iránta érdeklődő tisztelt közönséget, ezen és a testvér „Kecskeméti Közlöny“ — című vállalat anyagi állásáról, részemről nyilvánítván, hogy a netalán leendő haszon, egészen a dolgozótársak tiszteletdíjazására leend fordítva. Most az ikervállalat első (juniusi) füzetei megjelentek. Azonban fájdalom, mint a Papi dolgozatok borítékján is nyilvánítva van, emerre 26, a közlönyre 30 előfizető (mind háromnegyedéves) jött be öszvesen! E valóban megdöbbenőleg csekély, s megvallom várakozásunkon sokkal alul

maradó, pártolást, tán némi önhizelgéssel, az időnek bátorkodván tulajdonítani, az első füzetpárt azon jelentéssel bocsátjuk szét, miszerint az egyenesen hozzánk (Kecskemétre, Fördös Lajos címzete alatt) küldendő megrendeléseket továbbra is előfizetési áron fogjuk, és pedig általunk bérmentesített postai küldéssel ki-elégíteni. Jelesen:

Háromnegyed évre a két folyóirat ára	6 ft. 30 kr. uj p.
„ a Papi dolgozatok „	4 „ 20 „
„ a Közlöny „	3 „ 15 „
Egyes füzet a Papi dolgozatokból	1 „ 40 „
„ Közlönyből	1 „ 5 „

Részünkről mi kiadó szerkesztők, az eddig nyilatkozott csekély pártolás mellett is mindent elkövettünk, hogy füzeteink mind belbecsre, mind külsinra lehetőleg megfeleljenek a méltányos vára-kozásnak; most az illető közönségen van a sor nyilatkozni, és pedig természetesen tetteg, akarja-e föntartani a vállalatot, vagy jobbnak látja, hogy az elessék? Ha az első füzetpár, önmagát ismertetve is, nem fogja magát annyira ajánlani, hogy folyó évi szeptemberig legalább 300 vevővel dicsekedhes-sék, akkor előfizetőinket értesíteni fogjuk vagy a kötelezett füzetek mikénti megjelenéséről, vagy pénzületményeik tisztelettel visszaadásá-ról; mindenkit ünnepélyesen biztosítván, hogy károsodni sem-mi esetre nem fog.

Bátorkodom azért különösen a nyilvános irodalmi s jelesen portestáns közlönyök tisztelt kezelőit, valamint a nt. esperes urakat, továbbá t. t. dolgozótársainkat, s személyes és ügy-barátinkat biza-lommal és tisztelettel fölkérni: sziveskedjenek a füzetek belbecséről, azok áttekintése által, személyesen meggyőződni s ha azokat pár-tolásra méltóknak találандják, körükben ajánlani s azokra előfizető-ket (illetőleg megrendelőket) gyűjteni. Az első füzetek a megren-delőknek azonnal megküldetnek. Kilenc példányra a tizedik ingyen.

A protestáns közönség s különösen lelkész-társaim kezébe biza-lommal teszem le ez önzetlen célú vállalat sorsát.

Szász Károly.

ZÁRSZÓ A SZERKESZTŐSÉGTŐL.

Azon érdekes ponton érintjük a Sárospataki Füzetek életfolyamát a III. folyam kezdetén, hol az a közelebb lejárt II. folyam végén megszakadt: értjük az összes irodalom nagybecsű elismerése és méltánylása mellett közelebről nagyméltóságú gróf Mikó Imre urnak a szerkesztőhöz irt gyönyörű levelét (II. f. X. 1000 l.). Koszorúzhat-e vállalatot szebb siker a szellemi téren, mint a nagyok méltányoló elismerése? lehet-e a Sárospataki Füzetek vezetőinek és munkatársainak méltóbb dicsekvése, mint az elismeréssel teljes helyeslő nyilatkozat? Reánk nézve, mint a kik a Füzetek szerkesztését átvettük, kétszeresen fontos az. Mielőtt csak gyaníhattuk volna is, hogy a távolból a legtekintélyesebb szózat fog bátorítólag nyilatkozni a Sárospataki Füzetek iránya mellett, kimondottuk a t. közönség előtt (ápril 10), miszerint: „Mi a Sárospataki Füzeteket az eddigivel összhangzó s multjával következetes irányban kívánjuk vezetni“; s hogy nem téveteget nézeteknek hódolánk, hogy a kimondott elvhez tántoríthatlanúl kell ragaszkodnunk, a felől örömmel győződünk meg a nagyméltóságú gróf nyilatkozatából is, mely azon időben még reánk nézve egy zárt level titkai közé tartozott. E szerint az irány, melyben működni fogunk, határozottan ki van jelölve; az egyetlen eltérés s talán ugy nevezhető különbség az lesz, hogy a Sárospataki Füzetek még közelebről mint eddig s kizárólag az egyház és tanintézetek ügyeivel foglalkozandnak, határozottan azon körre szorítkozva, melyben a Füzetek az újabb időben működtek, midőn a szerkesztőség jónak látta vitorláit kissé összébb vonva az egyetemes helyett, mely eredetileg célja volt, közelebb a protestáns tudományosság terén maradni, eléggé elfoglalván ez magában is e folyóirat hasábjait. A protestáns egyháznak jelszava s éltető lelke volt eleitől fogva a tudomány. S mi azt hisszük, hogy midőn a tudománynak tesszünk némi szolgálatot, ugyan akkor a protestáns egyház ügyében sáfárkodunk, és mert ennek javát csak amaz által véljük eszközölhetőnek: egész igyekezettel azon leszünk, hogy igaz protestáns elvek alapján az egyház érdekében eszközöljük magának a tudománynak lehető emelkedését. Ezért bár különös figyelmet fogunk fordítani egyetemes prot. miveltségünk leghatalmasabb tényezőire, a tanintézetekre s ennélfogva a protestáns népiskola, képezde, gimnázium és hittani akadémia figyelmünk fő tárgya lesz, ilyenmő tanintézeteink nyilvános közlönyeül a Sárospataki Füzetek

teket ezennel felajánljuk: a végcél előttünk mindig maga az egyház marad. A tiszta egyházas protestáns öntudatot ébren tartani, éleszteni, edzeni, szilárdítani, ez a Sárospataki Füzetek főfeladata. Ennél magasabb célt törekvéseink elé bármily kedvező viszonyok és körülmények közt sem tűzhetnénk, annyival inkább nem a jelenlegi helyzetben.

Ha polgári és társadalmi életünk hajója viharoktól hányatik, ha kormányzatát a mienknél hatalmasabb erő tartja: annál komolyabb kötelesség vár reánk, hogy ne szunnyadozzunk, fejünket az egyház küszöbére hajtva, ne merüljünk álomba vihar között rengő hajó fenekén, hanem ébren legyünk, ébreszszük egymást, hogy csillagainkat szem elől el ne téveszszük. E pár szóhoz „protestáns egyház“ nagyszerű gondolatok csatlakoznak, mely, mint isteni alapon nyugvó intézmény három századra terjedő életéről nyugodtan adhat számot az emberiségnek s nem fog megcáfoltatni, ha állítja, hogy mint létrejöttében a tudománnyal szövetkezett s akarta a hitet jó cselekedetben gyümölesztetni; ez alapon folyvást megmaradt s munkáját önzéstelen szeretettel végezte, nem követelvén semmit a maga számára, nem követelvén semmit máskép, mint az ősszes emberiség érdekében. S mit mutathat fel a protestantizmus három százados élete s működése eredményeül? A civilizációt, melynek magasabb lendületet adott ez idő alatt saját maga kebelében és azon kívül, mint az előtte közvetlenül lejárt ezer év, melynek botlásait kijavítgatta hadak és üldöztetés között.

E három század megváltoztatta Európa arcát, meg az emberek gondolkodását a föld mindazon helyein, hol e szót „protestantizmus“ közelebből ismerik. Elvei meghatották az életet minden irányban. A néposztályok helyzete külsőleg, a nép legső rétegéig, önálló protestáns államokban nem kevesebb, mint általában ohajtandó. Ennyit az anyagi téren kivított eredményről; de hát a szellemi téren bírunk-e valamivel, mit felmutathatunk? Mindenek előtt, miképen gyökerezett meg a tiszta erkölcsiség és valódi humanitás érzete a protestantizmus öntudatában, az általa vallott elvek alapján? kiállhatja-e a versenyt e téren azokkal, kik vele nem tartanak? mi lábón áll kebelében a közértelmiség? vett-e a protestáns egyház ápoló gyámsága alatt észrevehető emelkedést? s ha igen, megtartotta-e a mellett a felekezet, kábitó szerek alkalmazása nélkül, a lélek nyugalmát és csendességét, azaz összeköttetésben maradt-e a mennyekkel? kérdések, melyekre nem szükséges, hogy mi adjuk a feleletet. De e téren, melyről jelenleg a reformáció és protestantizmus multja és jelene felett eltekintünk, a szellemi munkás-

ság terén, büszkén mutatjuk fel annak roppant irodalmát terjedelem, tartalom és hatás tekintetében. Igaz, hogy mi még ez ideig nem gazdagítottuk saját erőnkéből láthatólag a protestáns tudományosság csarnokát, melyben annyi becses kincs van rakásra halmozva, de midőn a reformációról és protestántizmusról s magának az elvnek becséről általánosságban van szó, nem szükséges, sőt nem méltányos a legkevésbé kedvező helyi jelenségek vizsgálatára szorítkozni, vagy ha egy bizonyos pontra nézve ezt tettük, minden tekintetben e szűkre szabott kör határain belül kell maradnunk, s akkor talán nem lesz okunk attól tartani, hogy a protestáns egyház a mérlegen, melynek egyik serpenyőjébe vettetett, túl fog súlyoztatni.

A protestáns egyháznak minden időben megvoltak saját intézkedései, hogy azok által leghívebb szövetségesének, a tudományosságnak, üdvös szolgálatot tegyen: nem fordította el figyelmét soha az iskolákról, de közöttünk a reá nézve nagy fontosságú egyetemes nevelés és oktatás ügyét egész kiterjedésében csak a legújabb időben karolta fel s rakta le tudományos elméleti alapokra nagyobb gonddal és tevékenységgel mint valaha. Itt ismét egy érdekes ponton állunk, a melyen annyi tárgy és annyi jelenet toladodik eléink multból és jelenből.

Ha összehasonlításokat teszünk a nevelés terén, nagy különbséget találunk a mult és jelen törekvése és iránya közt. Az egy évtized előtt történt események mint polgári és társas életünk viszonyait, úgy nevelési rendszerünk alapelveit is sokban megváltoztatták. Mi akkor az alkotmányos nemzetiséggel ugyanazonosított historiai jogok ellenében veszélyesnek látszott, ma szükséggé vált: értjük az egyetemes népnevelést. Akkor az alkotmányt és nemzetiséget képviselő osztály és rend érdekeit veszélylyel fenyegetőnek látszott egy nagy tömeg, mely gondolkodni készül, hogy kézzel fogható differenciák rögtönzött kiegyenlítéséhez lát s talán nem is a legválogatottabb eszközökkel. De mennél valószínűbbek voltak a sejtelmek, annál tarthatatlanabb volt a rendszer. E pillanatban minden megváltozott. Kiegyenlítettek, noha nem minden rombolás és gyászos következmények nélkül az elütő érdekek. A társadalmi viszonyok által kötve tartott prot. konfesszionális nézetek kibontakoztak kötelekeikből, a mi inkább vigasztalás nekünk mint öröm, midőn a tölgynek egyik ágát elcsavarta a vihar, annál dúsabb hajtásokat hozott a másik. Az alkotmányos nyilvános élet megszüntével a protestánsok annál komolyabban s osztatlan figyelemmel fordultak az egyházi és iskolai ügyek felé. Nem nagy tolongás volt ugyan kezdetben tapasztalható a zöld asztaloknál, de a mellett figyelemmel

kisértük mind azt, mi ott történt, s a legkomolyabb helyzetben is megtudtuk különböztetni az egyházi és iskolai ügyeket a polgáriaktól, adott az ég nekünk elég erőt, hogy kérjünk, felszólaljunk és hogy protestánsok maradjunk.

Ezen időből részint az egyházat, részint a tanintézeteket érdeklő több igen fontos rendeletek és határozatok bocsáttattak ki. Az egyházat érdeklőket melyek tartalmuknál fogva végmegállapodásra nem juthattak, mellőzve, jelenleg csak az iskolákat érdeklőkre szorítkozunk. Ezek közt mindig emlékezetes marad a felsőbb helyről „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Wien. 1849“ cím alatt kiadott gimnáziumi tanterv. Az abban kimutatott elvek szerint s alapon kellett a gimnáziumoknak szerveztetnie, vagy a gimnázium címéről is le kellett mondaniok, s még e mellett a szervezettek közt is e különbség állítatott fel: nyilvánosak és nem nyilvánosak. Mi nem akarjuk most azt elsorolni, hogy kölcsönös egyetértés és kellő megfontolás nélkül mely mohón fogadták el kisebb nagyobb egyházi és erkölcsi testületek ezen, a maga remében igen jeles, de sok tekintetben nem nekünk való tervezetet, mely óvatossággal mások; továbbá miként bánták meg elhamarkodásukat amazok s kivántak attól visszalépni némelyek; szóval, mi nem fejtegetjük a dolgok állását jelenleg sem történeti, sem jogi, hanem pusztán tudományos szempontból.

Ehez jogunk van; ezt nemcsak megengedte a magas kormány, hanem úgy látszik megvárja tőlünk, és igen méltán. Vajha megtettünk volna mindent, mit e téren megtehettünk vala és meg kellett tennünk! S mennyiben volt kötelességünk e tervezethez szólani, könnyű lesz kimutatni. A szóban levő tervezet általában az ausztriai birodalomra szól „in Oesterreich“, ennél fogva a gimnáziumokat csak az állambozi viszonyban fogta fel, hátra vannak még a nemzetiségi és konfesszionális viszonyok és érdekek, azokat a törvényes és jogos téren tudományosan és öntudatosan kifejtteni és fentartani az intézetek törvényes tulajdonosainak, ha a magunk részéről általánosságban szólunk, a protestáns egyháznak joga és kötelessége s mi még mind ez ideig nem feleltünk rendszerrel a rendszerre. Vajha megelöztetnénk tudós szakférfiak által, kik ez ügyben legközelebből vannak érdekelve a gimnáziumi tanügy tüzetes tárgyalásában. Addig is legyen szabad itt röviden elmondanunk tapasztalatból merített nézeteket.

Elöljárók, szülék és buzgó tanárok sem egészen nyilvános, sem egészen hallgatag, minden esetre tisztán kivethető meggyőződése,

hogy a gimnáziumok — egyetemesen értve mindazon tanintézeteket, melyek e rovatba esnek, tehát nem kiválólág egyiket vagy másikat — nem adtak oly emelkedést a tudományosságnak, mint a reájok fordított áldozat és a tetemesen megnevekedett tanerő után várni lehetett. S ha ez észrevétel mint eredmény van igazolva, ugy az a legkeserűbb birálat az Entwurfra s illetőleg a rendszerre, ha ugyan keresztülvitelében semmi mulasztás nem történt. Azonban még azt sem fejtettük ki, mi a gimnáziumi oktatás végcélja? mit várhatunk és mit követelünk ilyenemű tanintézeteinktől, melyek protestáns tudományos műveltségünk derekát képezik? Ne tartsuk becsnélkülieknek az elveket, ne emlegessük helyén kívül a gyakorlatot; mert, ide értve a legelső elemi oktatást is, jaj a tudományos téren azon gyakorlatnak, melynek elmélete nincs. S mert mi az elvek fejtegetésével, megvitatásával nem sokat foglalkodtunk, egyedül e körülménynek tulajdonítjuk, hogy nem ritkán hallunk efféle nyilatkozatokat: „a gimnáziumokban a tudományokat kivonatban és gyakorlatilag kell előadni. Lényegében fogva fel a kérdést, egészen másképp áll a dolog. Az elemi oktatás terén a gyakorlattól vonjuk el a kevés elméletet, míg felsőbb rendű tudományos intézetekben az elméletre építjük a gyakorlatot. A gimnázium tudós iskola; célja: előkészíteni a filozófiára s erre minden egyes tanszaknál különös figyelemmel kell lenni. Az enciklopédiai és gyakorlati előadás a gimnázium, mint tudós iskola céljával homlokegyenest ellenkezik. Ime a legfontosabb kérdés sem áll előttünk kellő tisztaságban s ez annál nagyobb hiány, mert a sikert egyedül a végcél szempontjából lehet és kell illően méltányolnunk s minden intézkedéseinket annak megközelítésére kell irányoznunk. Ha még a gimnáziumi oktatás feladatát sem látjuk tisztán, miképen fogunk a hiányok nyomára akadni, vagy miképen fogjuk csak azt is kimondani, hogy ez vagy amaz eljárás hiányos-e; miután csak azon esetben mondhatjuk azt annak, ha a kitűzött célra nem vezet, vagy azzal épen ellenkezik. S lehet-e annál nagyobb hiány eljárásunkban, ha még azt sem tudjuk bizton azaz elvileg kijelelni, mi tartozik a hiányok rovatába?

Nem csudálkozhatunk a felett, ha a gimnáziumok ez ideig nem mutattak fel meglepő eredményt. A gimnáziumi oktatás a legnagyobb szigorral keresztülvitt tudós rendszerbe van ütve; de hát azt megelőzőleg leraktuk-e az elemi oktatás terén az erős és biztos alapot? vagy egy tudós rendszert a nélkül is sikerrel lehet életbe léptetni? a ki alap nélkül épít, romokat épít, s gimnáziumaink, mind addig míg az elemi és népiskolák rendezve nincsenek, körülbelől e szerencsétlen munkában fáradoznak. Alapos elemi kiképezés

nélkül adjuk be csak a gyermekeket a tudós iskolába, menjenek ők oda százanként, menjenek ezrenként, a dolog természetes, de szerencsétlen kimenetelét előre látni lehet; készen kell lennünk mint csalhatatlan eredményre, hogy egy két rendkívüli tehetség ki fogja magát tüntetni, a nagy rész a középszerűség mértékén is alul marad. És ez annál aggasztóbb reánk nézve, mert most a nyilvános élet iskolája, mely hajdan annyi jeleseknek formált, nem gyámolítja feladatunk megközelítésében a tudós iskolákat. S azt újra meg újra állítani merjük, hogy a felsőbb rendű tanintézetek e célnak soha sem fognak az elemi és népiskolák rendezése nélkül megfelelni. —

De hát ebből az következik-e, hogy az elemi oktatásról és a népnevelés érdekében tett intézkedésekről becsmérőleg, fel sem vevőleg beszéljünk? S ha így áll a dolog, nem megfoghatatlan-e, hogyan lehet tudósoktól efféle nyilatkozatokat hallani: azok a képezdék nem fognak fényt árasztani a protestántizmusra. Mi erre egész meggyőződéssel azt válaszoljuk: képezdék nélkül fel nem virulnak gimnáziumaink és akadémiáink. Poroszország több mint 100 évvel ez előtt felállította a képezdékot, s miért nem versenyezhetünk mi vele sem az anyagi sem a szellemi téren, holott azon idő óta nekünk is folyvást voltak akadémiáink? S aztán, ha merjük kérdezni: csak annak van-e valódi becsa a mi fénylik? S az épület alapját semmisnek tekintsük-e, csak azért mert nem ragyog? A protestántizmusnak nem áll egyedül érdekében, hogy legyen egy két tudósa, hanem hogy legyen a tudósok mellett értelmes a nép is, mely azokat méltányolja, s melynek kebeléből állottak ez ideig elő a legnagyobb tudósok, s a mely minden áldozattal kész legyen fentartani az intézeteket, az iskolákat és az egyházat, a minek eszközlése egyenesen a képezdék feladata.

Hogy ez intézetekről is szóljunk, szükséges ezek felállításába, rendezésébe egységet hozni be. Most a mennyi a képezde, ugyanannyi elűtő rendszer: itt algimnáziumi képzettség kivántatik a felvételre, amott elegendő 17 év mellett némi jártasság az elemi tanulmányokban; itt egy évre terjed az összes tanfolyam, ott kettőre, amott háromra. Könnyű belátni, mily kellemetlen zsúrlódás fog ebből nem sokára előállni a népnevelés terén az egyházkerületek közt legközelebb létrejött únió következtében. Egy két év alatt nem lehet az ifjakat a népiskolatanítói pályához kellően képezni. Különbség lévén már a tanítók közt készültség tekintetében, mégpedig kerületenként, különbség lesz az iskolák emelkedésében is; a mire az egyiknek szellemi tekintetben szüksége lesz, azt a másik nem bírja

meg: az egyik vissza fogja tartóztatni haladásában a másikat. Ez előre látható húzalkodás épen nem lehet célja az úciónak. Tehát egység az intézetek felállításában, rendezésében, egység a rendszerben. —

Ha a képezdékről szólottunk, szólunk kell a népiskolákról is; mert a képezdek épen a végett állítottak és állítatnak fel, hogy a népiskolák által hassanak az egyházra és az életre. Tudjuk, mily üdvös tevékenység mutatkozik a népiskolai ügy körül az egyházkerületek kebelében. Tudva van, hogy a tiszánineni egyházkerület a kormányzatot, tehát az iskolaügy vezetését legközelebről illetőleg még az únió előtt rendszert alkotott, kisebb nagyobb köröket bízott meg a felügyeletnek s illetőleg a népiskolák vezetésével. S az eddigi tapasztalatok után is életrevalónak bizonyult rendszer keresztül viteléhez több helyen, szokatlan dolog! erélyesen hozza is láttak. Mi örülünk a tevékenységnek, annyival inkább mert napjainkban nem minden napi az erély; de ki kell mondanunk, hogy örömnkbe némi fanyarság vegyül. Az eljárás irányát látjuk, ha nem mondjuk aggasztónak, de minden esetre figyelembe veendőnek. A népiskolák, mint hallatszik, több helyen már már polgári felügyelet alá vannak helyezve a lelkészi hivatal mellőzésével.

A népiskola egyenes célja és feladata a serdülő nemzedék vallásos-erkölesi képezése, a honnan egyenesen következik a lelkésznek szoros és elválhatatlan összeköttetése az iskolával, a melyet tágitani, vagy őt magát mások mellett árnyékba állítani a népiskola céljával ellenkezik. Lehet, hogy lelkes világi tekintélyek minden esetre halát érdemlő befolyása alatt virágzásnak indul egy időre az iskola; de az is igaz, hogy ez úton elébb utóbb, el fog világiasodni, mitől egyházunk veteményes kertjét meg kell védelmezni.

De halljuk csak az ellenvetéseket! Sőt inkább hagyjuk most azokat, azon oknál fogva pedig, mert talán igenis alaposak és mindenki előtt tudva vannak; hanem mondjuk ki a helyett, miszerint jövőben a népiskolák bölcs és tapintatteljes vezetése annak, hogy valaki lelkészi hivatalt viselhessen, elengedhetetlen kelléke.

Az iskolákra vonatkozó ily közérdekű kérdéseket fogunk a Sárospataki Füzetek hasábjain fejtegetni a t. közönség előtt. De midőn itt közelebről a tanintézetekről teszünk említést, az távolról sem azt teszi, hogy figyelmünket az egyháztól pillanatra is elfordítanók; ismétljük: mi a tudományt is az egyház érdekében ohajtjuk művelni; az egyház érdeke nálunk nem utógondolat; nem azt akarjuk hogy az iskolaügy emelkedése mintegy látatlanul adjon emelkedést az egyház alkotmányának. Füzeteinek tüzetesen fognak a protestáns egyház

ügyeiről szólani s közleni oly tartalmu dolgozatokat, melyekben az egyházat illető különmemű tárgyak történeti, bölcséleti és hittani szempontból kellő avatottsággal, férfiasággal, nyugodtsággal és mélységgel lesznek felfogva és kifejtve. Tudjuk hogy ezen szakok közül mindenik egy egy tenger, mely hullámai alá temette a drága gyöngyöket; de vannak férfiak, kik erős lélekzettel fognak alábocsátkozni a mélységbe s nem megvetendő kincseket gyűjtendnek össze; mi kezeikből átvéve örömmel fogjuk azokat a Sárospataki Füzetekben a t. c. olvasó közönségnek átnyújtani, egész igyekezettel azon lévén, hogy e protestáns tudományos folyóiratnak mint irányán a határozottság, ugy szellemén az emelkedés folyvást érezhető legyen, hogy jövőben is a nagy közönség méltányló elismerésével dicsekhessék.

Ajánljuk tehát a SÁROSPATAKI FÜZETEKET a t. c. olvasó közönség becses pártfogásába, s azok folyó év július — decembri, öt szállitmányban 30 nagy ivre menő folyamára folytonosan előfizethetni:

SÁROSPATAKON a szerkesztőségnél.
PESTEN Ráth Mór könyvkereskedésében.

Előfizetési díj:

Postai szétküldéssel fél évre	3 f. 15 kr. uj p.
Posta nélkül	2 f. 62 ¹ / ₂ „

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HARMADIK FOLYAM.

AUGUSZTUS 25. 1859.

A HEGYI PREDIKÁCIÓ.

(Ekszegetikai kísérlet. *)

I.

Némely előleges jegyzetek az egész beszédre nézve.

Nem sikerült mind ez ideig a szentírásmagyarázati ítésetnek véglegesen megoldani azon kérdést, hogy a hegyi predikációt Máté evangéliomának V. VI. VII. fejezete eredeti alakjában mutatja-e, vagy annak csak később történt átdolgozását.

*) Azon jeles s kimerítő értekezés után, melyet Révész I. a Prot. Egyh. s Isk. Lapok hasábjain (1859. első félév) „A szentírás magyarázásáról“ közzé tett, fölöslegesnek véljük az ilyen mű kísérletet igazolását. A mily igaz, hogy a mi egyházi irodalmunk még most igen szegény, ép oly igaz, hogy valamit e bajon segíteni akarván, először s főleg a szentírásra, annak értelmezésére kellene fordítani figyelmünket, munkásságunkat. A szentírás volt és marad mind végiglen a megelevenülés forrása.

P. J.

Épen azért, mert a szentírás értelmezésének mezeje irodalmunkban oly szánandóan kopár és miveletlen, örömmel nyitunk tért ezen mutatványnak oly terjedelemben, a minőben azt a Füzetek köre megengedi, melynek nem feladata tűzetes és részletes szentírási magyarázatokat adni. S üdvözljük a szerzőt, ki már eddig is több jelet adta, hogy a protestáns theológiai irodalomnak egyik kitűnő bajnoka s munkása lesz.

Szerk.

A mint az élelműjű Korrodi (1786.) Pott (1789.) s még előbb Semler által kimondott nézet, hogy t. i. evangyéliomaink az első kornak nagy számú és különféle dolgozataiból szerkesztettek rendszerezve és kibővítve, a mint mondom e nézet az ekszegetikai irodalmat más, a régítől eltérő irányba vezette át, s az egész tudományos világot pro et contra mozgásba hozta: azóta folyvást tart az érintett kérdésre adott feleletek kétfelé oszlása. A Semler-Pott féle korszakban, velők együtt Lessing, Herder, Korrodi, az említett nézet szellemében úgy tekintették a hegyi predikációt, mint különféle körülmények közt alkalmazott, s később kibővített gnómák összefoglalását; ellenben Michaelis, Storr, Hess, Knapp, sőt a nagy itész dr. Paulus is, később Grosse, Jentzen a beszéd eredetileg összefüggő egysége mellett nyilatkoztak.

Nem sokára más irányban kezdett ugyan mozogni az evangyéliomi kritika; de ez irány, jelesen az evangyéliomok összehasonlítása, s azokból egy eredetinek és nemcsak időileg, hanem más tekintetben is elsőnek kiválasztása, nem hogy megszüntette volna a vélemények kétféleségét, sőt a Pott-féle nézet megerősödését vonta maga után, csak-hogy természetesen más alakban. Mind történelmi hűség, mind az elbeszélésbeni tisztaság és összefüggés tekintetében Lukácsnak adatott elsőség Máté fölött; következésképp a Lukács evang. VI: 17 s következő verseiben látható alakja a hegyi predikációnak itéltetett eredetinek. Az a vélemény azonban, hogy a beszéd pusztá gnoma-gyűjtemény volna, kezdett elnémúlni, úgy mégis, hogy a kimutatott összefüggés nem az eredeti beszéd, hanem az azt szerkesztő részére vindikáltatott. Ily véleményben volt jelesül már Eichorn, sőt az újabb kor azon ekszegetái is, a kik Mátét tartják eredetinek, mint dr. Fritsche, Olshausen, Meyer.

A tárgynak kimerítő megvitatásába, jelesen a Máté s Lukács-nál előjövő parallel helyek összefüggésének megitélésébe nem akarván ez uttal mélyebben bocsátkozni: csak annyit jegyzünk meg, hogy lehető, mikép Jézus az ő beszédeit, azoknak több vagy kevesebb részét, hasonló alkalmak előfordulásánál ismételhette; annyival is inkább pedig, mivel tanítványain is sokszor megtörtént, hogy azok a hallott dolgokkal egyszerre tisztába nem jöhettek. Ekképen már lehetőnek bizonyúl be az is, hogy mindkét elbeszélő más

más alkalomból meríté az elbeszélést. A mi pedig az összefüggést illeti: hogy Máté V. VI. VII. fejezete is valódi organikus egész képez, azt később az értelmezés egész folyamával igyekvendünk igazolni. Hogy ne volnának helyek, melyekben az összefüggés kevésbé világos, azt nem akarjuk, s nem is lehetne állítani. De nem szabad feledni, hogy Jézus beszédei nem oly rendet követtek, mint valami egyházi beszéd logikai dispoziója; ő nem a koordináció s subordináció merev szabályaihoz idomítá tanításait, hanem szívének logikájára hallgatott, mint ezt minden beszéde, főkép a Jánosnál följegyzettek meghatóan igazolják.

Közelebről már a hegyi predikáció tartalmát, jelesen pedig annak tudományos méltánylását illetőleg, szintén annyi különbözőssel találkozunk, mint a hány theológiai iskolával, azaz a keresztyénség szellemének így vagy amúgy fölfogásával. Mig az angol deisták, sőt már Julián császár is főleg ebből kölcsönöztek feyvert a keresztyénség elveinek megcáfolására: addig a szociniánusok és racionalisták ezt tartják az új testamentom legtartalomdúsabb, s egyszersmind legtisztább, legpraktikusabb, minden miszticizmustól ment részének. Szerintünk itt is azon általános elv tartandó szem előtt, hogy a biblia egyes részei közt különbség is van; többféle, egymástól különböző alakban nyilatkozik benne a keresztyén vallás lényege; más szellemű János, mint a többi evangélisták; más szellemű Pál, mint más apostol társai. De a kiről szólnak, a mit rajzolnak, az egy t. i. Krisztus és az ő országa. Együtt alkotnak azok igazi egészet. A mi az evangélistáknál írva van, az nem minden; mert egyenesen megmondta Jézus a maga tanítványainak, hogy némely dolgokról majd az eljövendő szentlélek fogja őket felvilágosítani. Ennélfogva a racionalizmus s szocinianizmus felfogását félszegnek kell nyilvánítanunk, s azon nézetüket, hogy a hegyi predikáció pusztán a morálok példányképe volna, annál kevésbé lehet elfogadnunk, minél inkább meg kell ismernünk e beszédben azon magas, eszményi álláspontot, mely nemcsak az erkölcsiség akkori s mostani álláspontjának, hanem a pusztá erkölcsiségnek mind az idők végeig fölötte álland. Annyi azonban mégis igaz, hogy e beszédben úgy lép föl Jézus, mint tanító, fölvilágosító, beszélvén országának minőségéről, főkép a mózsesi törvényhez való viszonyában.

Paulus, Hase, Kaiser s több mások mellett legnagyobb sikerrel Grosse, *) Jentzen, **) Olshausen ***) kísérlették meg azon terv visszaadását, mely e beszéd tartásakor az idvezítő szemei előtt lebeghetett. Grosse szerint V: 48-ban van kimondva a théma: „Legyetek tökéletesek, mint mennyei atyátok az égben tökéletes“. V: 17—48. kifejtetik, hogy a tökéletesség miben áll; VI: 1—16. micsoda jó cselekedetekre való törekvés által lehet az ember tökéletes; VI: 19— VII: 12. az egész életfolyamon keresztül követendő fő-törekvések. VII: 13—27 záradék.

Jentzen a jó cselekedeteknek az egész élet folyamatóli elkülönítését Grosse felfogásában hibáztatván, következő vélekedett. Théma: Térjete meg, mert elközéltett a mennyei ország. V: 1—16. rajzolása Krisztus országa természetének; V: 17—48. a farizeusok hamis törvény-magyarázatának ostromlása; VI: 1—18. a kegyesség nem a külső kultusban áll; VI: 19— VII: 12. némely uralkodó bűnök ostromlása; VII: 13—27. záradék.

Legtálalóbb, legelfogadhatóbb Olshausen véleménye:

1) V: 1—16. Isten országa tagjainak jellemzése, sorsa, helyzete a világban.

2) V: 17—48. A törvénynek szellemi magyarázata a farizeusi betű értelem ellenében.

3) VI: 1—18. A jó cselekvények egyedüli igaz indoka az Istenre való tekintet, példákkal bizonyítva a farizeusi kegyesség 3 úgy nevezett jó cselekvényiből: alamiznaadás, büjt és imádkozásból.

4) VI: 19—34. Intelem, hogy kétfelé, mennyei és földi kincsek közt, megosztott szívvel nem lehet Istennek igazán szolgálni.

5) VII: 1—12. Egyes intelmek az önmegvizsgálásra; a felebarátinkkali bánás, s az imádságbani bölcseségre. A 12. vers egy szabályban kimondja felebarátink iránti viszonyunkat.

6) VII: 13—27. Intés komolyságra, a tetsz-kegyesség ellen, s a hallottak megtartására.

Azon kérdés merülhet föl még végezetre, hogy vajjon e beszéd kikhez intéztetett, s mikor tartatott?

*) De consilio, quod Christus in oratione montana habuit.

**) De indole ac ratione orationis montanae. Lubecae 1819.

***) Synopsis evangeliorum.

I. A hallgatókra nézve maga az evangyéliom eligazít bennünket. Midőn Máténál ezt olvassuk: „*προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ*“, *) Lukácsnál pedig ezt: „*ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε*“**) (Lukács VI: 20.): ebből még nem lehet azt következtetni, hogy a beszéd csak a tizenkét tanítványhoz intéztetett volna; sőt nem lehet azt még azon nagyobb körre sem szorítani, mely Lukács VI: 17 versében ὄχλος μαθητῶν-nak (***) neveztetik, a πλῆθος τοῦ λαοῦ-tól (***) megkülönböztetve. Nem lehet pedig azon oknál fogva, mert a beszéd végén az is megjegyztetik, hogy az az egész népet megrázta (Máté VII: 28.); mert az egész nép hallattára mondatott. (Lukács VII: 1. *εἰς τὰς ἀκροὰς τοῦ λαοῦ* †).

Mint hogy pedig azt sem lehet mondani, hogy a beszéd az egész nagy tömeg, a minden felől összesereglett hallgatósághoz mért, annak megfelelő szellemmel birna, nemcsak azon külső körülmények miatt, mivel Jézus (Lukácsnál) a tanítványokra tekinteni, (Máténál) ezek Jézushoz közeledni mondatnak, hanem főkép a beszéd tartalma miatt, melyet több helyen, p. o. V: 13. 14— VII: 6. még a távolabbi tanítványokra tartozónak sem ítélnélünk: önmagától, önként ajánlkozik azon közvetítő nézet, hogy az idvezítő főleg a tizenkét tanítványra való tekintettel, azokhoz mért szellemenben, jelesül épen azon ismérvekről szólott ugyan, melyek csak országának tagjaira tartoznak, de egy körülötte minden felől, s nagy számban összesereglett nép jelenlétében.

II. Hogy pedig e beszédnél valóban nagy számú sokaság lehetett jelen, nemcsak azon alapon állíthatjuk, ha a Jerusálemben a zsidóságnak egyetemese ünnepére vonuló ünnepelők, karavánok nagy tömegére gondolunk, mely esetben különben is nehézségül mutatkozik, hogy Jeruzsálem lakói is jelen vannak, hanem könnyen kimagyarázhatjuk azt, ha meggondoljuk, miszerint már akkor szélesesen el volt a hír terjedve Jézus csudatevő erejéről, Kapernaum pedig, melynek közelében a beszéd tartatott, igen látogatott, népes kikötő hely vala. A mi különben a beszéd tartás helyét illeti, annyit olvashatunk a bibliából, hogy az egy hegyen

*) Hozzá menének az ő tanítványai.

**) Felemelvén szeméit az ő tanítványaira mondá:

***) Tanítványainak serege.

****) Nép sokasága.

†) A nép hallattára.

történt, hova Jézus a sokaság közül elvonult éjszakára. Neve nem említettik; s minthogy mégis határozott artikulus használtatik, nem annyira hegycsúcsot, mint inkább hegyes vidéket kell a kifejezés alatt érteni. Újabb időbeli utazók kombinációja szerint Kapernaumnak a galileai tenger északi vége felé kellett fekünni, minek közelében van is egy hegy Huttin, Korte*) szerint sokkal alkalmasabbnak látszó azon beszéd tartására, mint a három mértfölddel lejjebb dél felé fekvő Tábor.

Vidéke el volt árasztva a természet szépségeival, gazdagságával; egész Galilea, Hermon, Karmel beleesnek a látóhatárba sat. Ehez járul

III. Hogy a beszéd reggeli időben tartatott, (mint ez Lukácsnál kitűnik), a mikor ünnepélyes csend van mind a természetben, mind a lélek bensejében. Mely körülményeket összevetve, könnyen elgondolhatjuk a jelenet és a hatás le nem irható nagyszerűségét.

II.

A beszéd értelmezése.

V. rész.

1—12 versek átnézete. Mindjárt a beszéd eleje éles ellentétet képez a zsidók földies színezetű reményeivel és várakozásaival, egész határozottsággal, s tiszta vonásokban rajzolván az új szövetség sajátságait. Azért bármi nagy analogia láttassék ez és a Sinai törvényadás közt, nagy és lényeges mégis a különbség, miután itt Jézus, az Isten fia, adja Isten országának törvényeit az új testamentom szellemében. Közelebbről meghatározva nem egyéb az, mint a keresztyéni, azaz istenfusági életfejlődésnek rajzolása.

A benső szegénység azaz annak érzete, hogy az ember önmagában, önmagának elégtelen, képezi az első lépést, a kiindulási pontot; ebből szükségkép következik a tökéletlenség, s elégtelenség miatti fájdalom, az önmegalázódás, és az életadó forrás, az azzal való összeköttetés utáni vágyakozás sat., mint később látandjuk; szóval: egyik

*) Ki ott 1737 táján utazott.

gondolat szüli a másikat; a következő szükségeskép foly a megelőzőből.

2. vers. *ἀνοίγειν τὸ στόμα**) Sem azon nézet, mely szerint e kifejezés egy érteményű volna a *λέγειν*-nel; sem azon vélekedés, hogy a keleti irány festői, szó-pazar jellemét hordja magán, nem kielégítő; mert ha csak ez volna benne, úgy azt minden alkalomnál ismételve látnók. Inkább bizonyos ünnepiest fejez ki, s a *λέγειν* értelmét fokozza; jelentvén a beszéd emelkedettségét, s a beszélő komoly föllépését, végre azt a keresetlenséget, melynek folytán az érzés s gondolat egész könnyűséggel, s határozott tisztasággal kifejezést nyer.

3. v. Hogy a „*τῷ πνεύματι* a *μακαριοί*-ra nem vonatkozhatik: **) mutatja az összefüggés; mert így ezen makarizmus a többiekkel részarányosságot elveszítene; ezenkívül a *πτωχοί* jelentése így ingatag, sőt legtermészetesebb magyarázattal a testi szegénység felé hajlik, mire pedig a későbbi kifejezések nem illenek. Paulust az említett szöfűzésre ép ez a körülmény vitte, hogy *πτωχοί*-nak a testi szegénység jelentését adja. Mert ha Jézus, úgy mond ő, a *οἱ πτωχοί*-t a *πνεύματι*-val kötötte volna össze: akkor a később következő fájdalomérzet is mint bensőleg emésztő fogna mutatkozni; mit pedig Jézus a derült, s másokat is földerítő emberbarát nem taníthatott, s nem akarhatott. Erre értelmezésünk egész folyama fog szolgálni feleletül.

A mi pedig a „*πτωχοὶ τῷ πνεύματι*“ jelentését, fölfogását közelebbről illeti: minden, az első ekszegetikai kísérletek óta fölmerült véleményeket három osztályba lehet sorozni; némelyek testi szegénységet, mások lelki szükségét, mások végre valamiképp mind a kettőt értvén e kifejezésen. Az első értelem legbuzgóbb képviselőket talált a római egyház azon ekszegetáiban, kik e helyet Máté XIX: 21 ***) , s más parallel helyekkel hozván összeköttetésbe, minden áron a „*consilium evangelicum paupertatis voluntariae*“-t igyekeznek keresztül vinni. Ezek szerint már a *πνεῦμα* akaratot, önkéntességet, akaratit készséget jelent. Így Hieronimus ****) Basilius, nisszai Gergely. Sőt így értel-

*) Száját megnyitni.

**) Mint Olearius, Wetstein, Michaelis, Paulus mondják.

***) Hol Jézus az ifjút javainak eladására utasítja.

****) Qui propter spiritum sanctum voluntate sunt pauperes.

mezik a *πνεύμα*-t némely ekszegeták a görög atyák közül is, a kik különben, mint Khrizosztomus, a *πτωχοι* alatt lelki szegényeket értenek.

Alexandriai Kelemen igen elmésen úgy fogja föl e helyet *), hogy itt ama benső szegénység értendő, miszerint valaki vagyona iránt indifferens, attól független; mely felfogáshoz igen jó parallelt képez I. Kor. VII: 29. **). Őt követték a róm. kath. Kistemaker, Werenfels és Mosheim is.

Reformátoraink s több protest. ekszegeták, kik a *πτωχία* alatt szinte testi szegénységet értenek, úgy vélekednek, hogy a dativus, melyben a *πνεύμα* áll, a módot, a mikéntet fejezi ki; tehát „oly szegények, kik lelkileg az az ön megadással és béketűréssel szegények. (Luther, Kálvin, Zwingli, Melanchthon, Gerhard).

A másik osztályba tartozó ekszegeták is, kik t. i. lelki szegénységet értenek: ismét különböznek egymástól. Némelyek ugyanis a dativust a tárgyra viszonyítják, melyben t. i. valaki szegény; a *πνεύμα* alatt ismét vagy az isteni szellemet, vagy (rosz értelemben) felfuvalkodott lelket ***), (ferocia animi), vagy végre a lélek tudományos képzettségét, az elmeélt értvén (mint Fritsche). Mások szerint ellenben a dativus a szegénységet érző szubjektumot fejezi ki. Így De Wette: „Die arm im Geiste sind“.

Azok végre, kik egyesíteni akarják mind a két értelmet, legtöbb különfeleséget s mesterkéltiséget mutatnak magyarázataikban. Legegyszerűbbnek látszik még az a vélemény, hogy a *πτωχοι* alatt a politikailag is elnyomott, magukat megalázó kegyesek volnának értendőek.

A valódi, egyedül helyes értelem önként resultál, ha az egész beszéd menetét, az itt érintett eszmék, gondolatok összefüggését figyelembe vesszük. A *πτωχοι τῷ πνεύματι* ez összefüggésben nem jelenthet egyebet, mint: „a kik magukat szegényeknek az az üreseknek érzik, tudják szellemükben; tehát a hangsúly a magát szegénynek érzésen nyugszik; és pedig nem tetsz-birtokban, hanem a jobban, a *δικαιοσύνη*-ben szegénynek, mert különben nem volna értelme a következő szomorúságnak.

*) Quis dives salvus? című jeles munkájában, hol azt mutatja meg, miszerint a gazdagság önmagában adiaphorum.

***) A kiknek feleségök van: úgy tartásák, mintha nem volna.

***) Augusztinus, Erasmus.

Az ígéret, mely az így szellemileg szegényeknek tétetik, áll a mennyek országában (*βασιλεία τῶν οὐρανῶν*). E fogalom teljes kifejtése legalább is egy önálló dolgozatot igényelne; de mi ezuttal csak a főbb pontokra vonatkozunk.

Jelent az oly szellemi életet, mely sem nem pusztán túlvilági (transcendens), majd csak a siron túl kezdődő; még kevésbé pusztán földi, közönséges; jelenti az Istenben azaz isteni törvények szerint élő emberek öszszeségét, istennek az emberekkel való közösségét, kiknek e szerint szükségkép egy testté kell összeolvadniok, egy oly társasággá, melyben mindenki meggazdagul a kölcsönös szeretet által.

4. v. A „*πενθεῖν*“ által itt kifejezett szomorúság értelmezésénél szinte háromfelé oszlanak az ekszegeták; ép úgy, s azon oknál fogva mint főlebb a *πρωχοι*-nál. Mi természetesen lelki, még pedig a legbensőbb szomorúságot, a kebel marcongoltságát értjük; melynek megvigasztaltatása is e szerint nem pusztá szó, hanem csak valódi tény, a Krisztus által alapított ország javainak élvezése által eszközölthetik.

5. v. *πραῦς* jelent a közönséges klasszikai értelemben, mint az *ὀργίλος* és *θυμοειδής* ellentéte, oly jellemvonást, mely az új testamentomban Jézus tanítványaitól különösen megkivántatik. Magában e hegyi beszédben többször szól az idévezítő a szenvedélyes harag ellen (22—26 vers. 43—45. VI: 12 sat.) és Máté XI: 29. úgy állítja magát követői elé, mint a *πραότης* példányképét*). A fordítók azért csaknem kivétel nélkül mites, mansveti latin szóval fejezték ki a *οἱ πραεῖς* értelmét, a magyarázók úgy tekintvén azt, mint egy kitűnő, különösen szeretetre méltó keresztyén erényt a többiek közül, a mely helyett azonban az idévezítő akár melyiket p. o. a jótékonyságot, szüziességet sat. hasonlóan idézhette volna. Csak azok, kik a helyi viszonylást is figyelembe veszik, tartják szükségesnek épen az alázatosság kiemelését; állítván, hogy idévezítőnk annak sürgetésével a lázadásra való hajlandóságot akarta követőiben elnémítani.

A lelki szegénység tudata, vagy is inkább érzete, s a bűn miatti megszorodás és levertség szükségkép maga

*) Vegyétek fel az én igámat és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatós vagyok, és találtok nyugodalmat a ti lelkeiteknek.

után vonja a megalázódást; mely állapotban azután sokszor kitétetik a lélek a világ erőszakának. Ép azért ígértetik az ilyeneknek, hogy ők örökségül birandják a földet.

A mi „a földnek ez örökségül birandását“ illeti: ennek értelmezésében szintén háromfelé szakadtak a magyarázók vélekedései; értvén az ígélet alatt vagy kizárólag menyzeit, vagy kizárólag földit, vagy együtt mind a kettőt. Az első osztályba tartozók értik a ῥῆ alatt a ῥῆ νοητή-t, vagy épen a menynek symbolikus kifejezését.

Legtermészetesebb azon magyarázat, mely szerint itt Isten világigazgatása, s az ennek folytán szükségkép bekövetkezendő igazságszolgáltatás volna értendő, a mely magát a sokat szenvedett ártatlanság győzedelmében s megdicsőítésében, s az istentelenek elvesztésében fogja kijelenteni. Ez az értelme az új ég és új föld reménylésének.

6. v. Az eddigi kifejezésekben negatív oldalról ismerjük meg az Isten országa tagjainak tulajdonságait; most következik a pozitív meghatározás, s ez a megigazulás, *δικαιοσύνη* után való égő vágyakozás.

Mint hogy már a megigazulás tana egyik igen nevezetes, mondhatnók sark-cikkelyét képezi a keresztyén vallástudománynak, s annak mikénti fölfogása miatt magában a keresztyénségben jelentékeny különbözőségek támadtak: nem lehet csodálni, hogy a *δικαιοσύνη* értelmezésére eleitől fogva sok oldalú figyelem fordított; s számos eltérő vélemények fejlődtek ki. Hilarius utána többen úgy ítéltek, hogy itt az abstractum pro concreto veendő, tehát ó *δικαιῶν* t. i. Krisztus (1. Kor. I: 30. *); Grotius szerint *ὁδὸς δικαιοσύνης*, doctrina obedientiae a Deo requisitae; Kuinöl vera religio-t azaz rel. christiana-t ért alatta; Khrizosztomus *ἐλεημοσύνη*-vel (alamizsna) azonítja.

Mint hogy már itt a kereset fogalom egyenesen mint a magában üres lélek szomjuhozásának tárgya fordul elő: látni való, hogy az nem saját alanyi igazság (*δικ. ἰδία* vagy *ἔμη*), hanem tárgyilagos és pedig isteni, (*δικ. ἐξ θεοῦ*), mely mint olyan, a szentségen, jósággal párosult igazságosságon kívül Isten megváltó kegyelmét, az emberiség iránt Jézus halála által eszközlött kiengesztelődését is magában foglalja.

*) De az Istentől vagytok ti a Jézus Krisztusban, ki lett nekünk Istentől bölcsesség, igazság, szentség és váltság.

7—9. v. Következik azon erények magasztalása, melyek a *δικαιοσύνη* birását már föltételezik; a 10. versben olyanokról levén szó, kik a miatt üldözéseket szenvedni kénytelenek; s így azt bizonyos mértékben szükségkép birják. Az eddigi összes ígéretek már itt időileg teljesedésbe mennek, legalább kezdetileg; következésképp az eddig rajzolt lelki szegények benső fájdalomtól tépettek, aláztatnak, s igazság után szomjuhozók, már mind beléptek Isten szövetségébe, tagjai Isten országának, részt vesznek annak vigasztalásaiban; az igazság utáni szomjúságuk is részben kielégítettik; s így képesekké válnak azon szellemi gyümölcsök megtermésére, melyek ezentúl említettnek: milyenek a szenvedő testvérek iránt tanusítandó szeretet, az érzelem világának megszentelése, s a békeség terjesztése. Hogy a keresztyén erények nagy tömegéből ép ezeket említi az idéző: ez azoknak tüzetesebb megfontolásánál igazolja magát, bár részben mindenesetre az akkori viszonyok figyelembe vételéből is következik. Az evangyéliomokból lépten nyomon láthatjuk, hogy ama tudóskodás és saját igazságosságukban felfúvalkodott írástudók mennyire képtelenek voltak erkölcsileg a bűnösökön szánakozni, (Máté IX: 11—XI: 19*), hogy azoknak kegyessége pusztán külső és szinlett vala; hogy a hiúság és irigységtől bántatva, az igazság szeretetét nélkülözve, részint küllázadásokat forraltak, részint saját maguk közt folytatott civódásokkal voltak szünet nélkül elfoglalva.

7. v. Az „*ἔλεος*“ eredetileg egy jelentésű a *χάρις*-sal; de a közhasználatban attól még is különbözö, a mennyiben amaz a (másokkal együtt érzett) szenvedés fogalmát is magában hordja. *ἐλεήμων* e szerint jelenti azt, ki a mások fájdalmai iránt is fogékony, s e fogékonyság folytán segítézésre, könyörületre indíttatik. Az ígélet a gyakorlandó erénynek itt is teljesen megfelelő, azaz az Istennél nyerendö könyörület.

8. v. *οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ* **). Ez erény Wetstein, Gratz, Hezel szerint a farizeusok képmutatása ellenében magasztatatik; az ígélet pedig a keleti szokások és gondolkozásmód-

*) És mikor ezt látták volna a farizeusok, mondanak az ő tanítványainak: micsoda az oka, hogy a ti mestertek a publikánusokkal és bűnösökkel eszik?

***) Tiszta szívűek.

ra való vonatkozást mutat. A keleti királyok ugyanis elvonják magukat az alattvalók látása elől, s különös kegybe részesül az, ki az uralkodók arcát szemlélheti (1 Királyok X: 8. *). A régi népek e nézetéhez képest átruházza Krisztus a képet az embereknek istenhezi viszonyára, jelölve vele a legteljesebb boldogságot. Ezt igazolja a mennyei jelen. VII: 15, és XXII: 4 versei, hol az Isten szolgálói örökké annak tekintete előtt állani mondatnak, boldogságuk abban határozódván, hogy arcát láthatják, neki szolgálhatnak, s nevét homlokukon viselik.

Hogy az Istennek meglátása alatt lényegesen benső látást kell érteni, az az eddigiekből már önként következik. Láttuk ugyanis, hogy a makarizmusoknak teljesen megfeleltek az ígéretek; ha már a dolognak itt is így kell állani: akkor szükség, hogy a magasztalt erény az ígéletnek alapját már magában hordja; s a tétel egy általában nem úgy értelmezendő, hogy „boldogok a tiszta szívűek, mert azok jutalmul az Istent meglátják szemeikkel“, hanem maga a tiszta szív már úgy fogatik föl, mint organum, mi által lehetségessé lesz az Istennek megláthatása.

Ily szellemi látásról van szó 1 Kor. XIII: 12. hol a látás parallel állítatik Istennek ismeretével. S ugyan ezen eredményre jutunk, s egyszersmind a dolgok lényegébe mélyebben hatolunk, ha az Isten megláthatásának föltételét közelebről megfontoljuk. Itt a szívtisztaság, Zsidókhoz írt levél XII: 14. a szentség említettetik; mely megszentelésnek alapja ismét, 1 János III: 2. és 2 Kor. III: 18. a Krisztus szemlélése. És ha már az írás ily kölcsönhatást tesz föl (mint e helyekből látható) Istennek látása, és az istenhezi hasonlatosság **) közt; ebből világos, hogy ama látás nem a test, hanem a lélek szeme által történik; s így nem állhat egyébben, minthogy a lélek Isten jelenlétét érzi, az ember Istenben él, vagy Isten az ember-

*) Séba királyné mondja Salamonnak: „Boldogok a te embereid, és boldogok ezek a te szolgálid, kik udvarolnak néked, hogy mindenkor hallhatják a te bölcsességedet.

**) Szerelmeseim! mostan Isten fiai vagyunk; de még nem jelentett meg, micsodák leszünk; tudjuk pedig, hogy mikor ő megjelenedik: hasonlatosak leszünk ő hozzá; mert meglátjuk őtet, a mint vagyon.

ben; mi az istenhezi hasonlatosság és szívtisztaság növekedésével szorosan összefügg. Gyönyörűen fejezi ki magát e tárgyban az apostol a legközelebb idézett helyen, melynek értelme ide megy ki: „midőn mi az urnak dicsőségében leplezetlen szemmel szemléljük magunkat, mint valami tükörben, mindinkább átsugárzik belénk ezen ő dicsősége; valamint a tükör is a ráesett fénysugárokat visszaveri. sat. —

— — — — —
Az uri ima, Máté VI: 9—13. v.

1) Szereztetésének ideje, helye és célja. Lukács XI: 2. s következő verseiben szintén találkozunk ez imával, hanem rövidebb alakban, s más összefüggésben. Ott ugyanis egy a tanítványok közül Jézushoz megy s kéri őt, hogy tanítaná meg imádkozni. E kérdésnek engedve mondja azután ő ez imát.

Mikor, mint az előleges megjegyzésekben említők, az összehasonlító magyarázat, mind kronologia, mind összefüggés tekintetében Lukácsnak adta Máté fölött az elsőséget, az uri imára nézve is a Lukácsnál levő alak íteltetett eredetinek. A szentírás hitelessége felőli kételyek utolsó korszakában többen igyekeztek ugyan a figyelmet a Lukácsnál fölfedezhető ellenmondások, s valószínűtlenségekre fordítani, többek közt p. o. arra, miszerint teljességgel nem valószínű, hogy Jézus Jeruzsálemba tett utolsó útazása alkalmával mondta légyen ez imádságot; mind a mellett is Lukácsnak adatott a hitelre méltóbság mindannyiszor, valahányszor Mátéval összehasonlították; mert ő legalább indokolja valamiképp amaz imádságot. Már a legrégibb időkben Origenes is sokat foglalkozott e tárggyal leginkább azon szempontból, (mivel mindkét evangyéliom eredetinek gondoltatott): mi ok indíthatta Jézust, hogy ez imát Lukácsnál megrövidítve ismétlje? S ő ezen kérdésre aztán így felelt: ama tanítvány, kiről Lukács szól, nem volt jelen a hegyi predikációnál, vagy talán már elfeledkezett arról; vagy végre nem is a tizenkét tanítvány, hanem a későbbi, nagyobb számú tanítványok közül való volt az. Mások úgy vélekedtek, hogy a tanítványok emlékezhetek ugyan ez imára, de azt akkor csak a nép számára mondottnak lenni gondolták; s magokban is hajlandóság levén a battológiára, bőbeszédűségre, egy, kizárólag az ő számukra adandó ima

formát ohajtottak. S ezért volna már az is, hogy az idvezítő mintegy megszegyenítésképen mondta ezt most még rövidebb alakban, mint az első alkalommal.

Vélekedésünk szerint ily mesterséges fölvételekre nincs szükség. Miért nem volna elég, egyszerűen azt mondani, hogy Lukács nem teljesen, nem egészen adja ugyanazt az imát, melyet Máté híven, pontosan följegyzett; s bizonyára, ha a megelőző verseket jól megtekintjük, szintén nem összefüggés, s nem indokolás nélkül.

Az ima szereztetésének idejére nézve az eddigiekben megtaláljuk már a feleletet; s ép úgy annak célját illetőleg. A honnét, bár ma a protestáns istentisztelet sem egész az uri ima nélkül, azt kell mondanunk, miszerint nem csak azt nem lehet bebizonyítani, hogy Jézus ezen imát kizárólag használandó forma gyanánt adta volna; sőt a történelem, illetőleg az egyházi irodalomban nem találhatni nyomát, hogy az első három században, legalább egyetemesen használtatott volna. Azon időtájban vált az az istentisztelet rendes alkatrészévé, a midőn az apostoli hitforma is eredett.

Ezen megjegyzéseknek egyébiránt nem az céljok, hogy e főséges ima használata ellen kifogást tegyünk *); hanem azon hibás orthodoxszizmus ellen akarunk óvakodni, mely a dolgok külső formáját azok benső jelentőségével könnyen össze szokta tévesztetni; s amazt megtartván, elrontja ez utóbbi, a valódi jelentőséget.

2) Az uri ima tartalma és eszmemenete. Az eddigiekből, azaz azon körülményből, melynek folytán ez ima mondatott, szükségkép következik, hogy abban kevés szóval soknak kell mondva lenni; különben nem volna értelme a battalogia, a sok beszédűség elleni föllépésnek. Más oldalról az is természetes, hogy a sokat, a mély tartalmat csak az fogja ez imában föltalálhatni, a ki már tagjává lett az idvezítő országának; érti az abban használt eszmék mélységét, fontosságát; szóval az ujjászületett ember érezheti csak igazán, mi van abban, hogy Istent atyánknak szólítjuk, hogy az ő akaratának megvalósulásaért, s országának eljöveteleért imádkozunk.

*) Azt csakugyan helyesebbnek itéljük, hogy az uri ima csak egyszer forduljon elő az istentiszteletben.

Az összefüggésre nézve ismételjük itt is, a mit főlebb az egész beszédre mondtunk, hogy t. i. a vallás nyelve szintén követ rendszert; csak hogy e rendszer mégis más, mint a véges tárgyakról alkotott fogalmak rendezkedése. Itt a legkisebbről a legnagyobbbra emelkedve is rendszert követünk; mert hisz a vallás világában kicsiny és nagyról egyiránt mindig csak Istenhez kell emelkednünk. Egyétiránt a három első kérést úgy tekinthetjük, mint az Isten emberekhez való viszonyának kifejezését; jelesül hogy ő szerető atya, hogy az ő akaratának kell valósulni a világban; mi ha megtörténik, a föld mennyek országává változik.

A következő kérések ismét szép egymásutánt alkotnak: van szó a testi élet szükségéről, és a mi földolog, eddig elkövetett bűneink megbocsátásáról, azon erőről, a mely minket egyedül menthet meg a bűnbe eséstől sat. Legközönségebben az előbeszédet (prologus), az ima voltaképeni magvát, tárgyát (logos) és a zárszót (epilogus) különböztetjük meg.

Az előbeszéd a következő három eszmét foglalja magába 1. *πατήρ*. 2. *ἡμῶν*. 3. *ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Az ima maga ismét két fő részre osztható; a mennyiben az elsőbb kérések Istennek hozzánk, az utóbbiak pedig az embernek istenhez i viszonyát fejezik ki inkább; a honnét megkülönböztetés végett amazokat az imádat kiömléseinek (*εὐχαί*) az utóbbiakat voltaképeni kérelmeknek (*αἰτήματα*) nevezhetjük. Mindegyik rész három pontot foglal magában; amaz a) Isten nevének megszenteltetését, b) országának eljövételét, c) akaratának megvalósulását; emez pedig a) a mindennapi kenyér megadatását, b) bűnök megbocsátását, c) a kísértet ellen való megőrizést. Az utórészben ismét három eszme fordul elő. 1. tied az ország, 2. a hatalom, 3. a dicsőség.

Az uri imát ekképen dr. Wéber formulázta és osztályozta; a mint látszik, bizonyos hármasságot, s kétség nélkül a szentháromságra való viszonyítást is akarván minden áron kiemelni. S világosan is igazolta ezt az által, hogy az ima voltaképeni részének két feléből (imádat és kérés) az egymásnak megfelelő pontokat összefogván, az elsőbket a theológiára, a másodikat a krisztológiára, a harmadikat a pneumatológiára viszonyította. De mi ismét nem látjuk szük-

ségesnek sem természetesenek e mesterséges rendszerezést; s ha már e kéréseket és eszméket az Istenséghez kell viszonyítanunk, nem tagadhatjuk, hogy bizonyos hármasság azokban csakugyan fölfedezhető; nem oly szabatos és erős különböztetéssel azonban, mint azt Wéber cselekedte. Mert legelőször is tény az, hogy ez ima az atyához intéztetett, Jézus, az Isten fia által. Azon elsőbb kérések pedig, melyekben Isten nevének megszenteltetéséről, s a földi élet szükségéről van szó, általában Istenhez, mint teremtőhöz, gondviselőhöz intézettek; nem pedig a szentháromság első személyéhez, a másik kettő ellenében. A következő más kérések viszont, melyek Isten országa eljövételére, s a bűnök bocsánatjára vonatkoznak, szorosán összefüggenek a Krisztusról, mint Isten országa alapítójáról s a bűn átkának elvevőjéről szóló hitcikkelyekkel; de az is nyilvánvaló, hogy a könyörgés mégis csak az atyához történik mindezekért. sat. Megemlítjük még azt is, hogy Wéber az Isten nevének megszentelését, s általában az imádatra tartozó pontokat, nem tartja kéréseknek; mert szerinte nincs értelme annak, hogy az ember Istenért, annak országa és akaratjáért könyörögjön. De könnyű belátni e felfogás félszégségét. Mikor Isten az emberiségben és emberiség által dicsőítetik: akkor és az által az emberiség is megdicsőítetik Istenben; s nem Istenért kérjük az ő akaratának, országának eljövését, hanem miu magunkért, az emberi nemzet javára. Átalában az ima mindig valami vágyat fejez ki. — Akkor könyörgünk, hogy ha magunkat valaminek hijával érezzük; s lehetne-e már e vágnak, sigy az imádkozásnak is méltóbb tárgya, mint épen Isten országa, Isten akarata?

Az Isten nevének megszentelésére különösen még azt is megjegyzi Wéber, hogy az csak pusztá *δοξολογία* (dicsőítés, magasztalás); azaz csak annyit akar kifejezni, a mennyit e mellék mondat kifejezne: „a z Isten, a k i szent“. Erre érdemlegesen majd később felelünk; most csak annyit jegyezvén meg, hogy a hol pusztá *δοξολογία* akar lenni, ott vagy részesülő, vagy visszamutató névmás használtatik; mint p. o. Róm. I: 25. *ὅς ἐστιν εὐλογητός*.

Bevezetés. *πατήρ* (atya). Ez eszme a pogány és zsidó vallásban is előfordúl. Homér Odysseájában, s Plátó, Plutárch egyaránt használják e kifejezést. Jupiter sajátkép Dio-vi s összetétele, azaz Deus et pater, (Isten és atya).

Átalában már a pogány világ is képzel Istenben annak *δεσποτής* (hatalmas uralkodó) volta mellett védő szelíd indulatot az emberek iránt. Az ó testamentomban szintén előjön, s még inkább jogosan e név: Zsolt. 147: 19, 20; 5 Móz. 32: 6; *) Jób 34: 36; **) Ésaiás 63: 16; Jeremiás 3: 4, 19. Csak hogy itt még csupán csak a jó indulatot, szorosabb értelemben pedig azon viszonyt kell venni, melyben a zsidók, mint kiválasztott nép, gondolták magukat lenni a Jehovával. A keresztyén világban Istenből születést, Istenfiúságot, az Istennel való lényeg egyenlőséget (*εξουσία*) fejez ki e fogalom, s a mi nélkül e viszony nem gondoltathatik, a legbensőbb szeretetet.

A *ἡμῶν* (miénk, mi atyánk) viszont azon szoros összefüggést mutatja, melyben minden egyes keresztyénnek kell lennie a hívők seregében. A jó keresztyén önmagában, másoktól elszigetelten nem is gondolkodik magáról; neki arra van szüksége, a mire az egésznek, melynek ő élő tagja; s a mit magának kér, ugyanazt egyszersmind minden hívőnek kéri. Épen ebben áll a keresztyének istenes szövetsége, azoknak igaz testvériessége.

"*Ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* (ki vagy a mennyekben). Mig a *πάτηρ* szó a bizalmat, általában az Istenhezi viszony bensőségét fejezte ki: addig ennek értelme azon magasztosság, mely Istent a földi atyáktól, általában mindennemű véges viszonyoktól megkülönbözteti. A heidelbergi káté azon kérdésére, hogy e mellététel miért ragasztatik a *πάτηρ* mellé, azt feleli: ne hogy az Isten dicsőségéről testiesen gondolkodjunk. E kifejezés egyébiránt teljesen jelképes, mint azt az ó szövetség is elismeri. Mutatja már maga az is, hogy némely helyeken a menny Isten trónusának, a föld pedig lábai zsámolyának lenni mondatnak. Ha kizárólagos lakhelye volna Istennek a menny, mit tenne akkor annak mindenütt jelenvalósága; mit tenne Jézusnak azon nyilatkozata, hogy a kit ő atyjának nevez, az lélek, s a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben s igazságban imádják. Akkor méltán irigyelhetnök Augustinussal a madarak sorsát, melyek a mennyet nálunk jobban megközelíthetik.

*) Avagy ezzel kell vala-e fizetnetek az urnak, bolond és esztelen nemzetség! Avagy nem ő-e a te atyád, a ki megszabadított?

**) Én atyám próbáltassék Jób mind addig, mig meggyőzette-tik. sat.

Ezt az elvet állítván föl: a további kérdés már az, hogy mit jelképez e fogalom? Jelképez mindenek előtt fényt, világo sságot. Az ó testamentom is sok helyütt, főleg Zsolt. 104. úgy rajzolja Istent, mint kinek homlokát örök fény dics-sugárai körítik. Jelent továbbá változatlan ságot, megmérhetlenséget, örök esendet, örök zajtalan ságot. S végezetre azon képzet is járúl e fogalomhoz, hogy a menny a megdicsőült lelkek hazája, a kik között a legnagyobb teljességben él és lakozik az isteni szellem. S ha már a földi, a tökéletlen lelkek is Isten templomainak lenni mondatnak: mennyivel inkább az a tökelyesült lelkek serege? Csak az istentagadó az, ki a mennyet sötétnek látja; mint Jób 22: 13, 14. mit tudhatna az Isten; vajjon homályban ítél-e meg? a sűrű felhők az ő rejtekei, és nem lát; és az égnek kerületin szüntelen jár“. De mi azért látjuk oly ragyogónak annak csillagait, mert tudjuk, hogy ott lakik a szeretet istene.

Az ima tartalma, jelesül: a voltaképeni imádat. „Szenteltessék meg a te neved“. E tétel értelme a benne előforduló két fogalom szűkebb, vagy tágabb értelemben vételétől függ. Az *ἁγιασμός* jelenti némelyek szerint az isten nevét általában, Jehova; a mikor már az egész tétel azt fejezné ki, hogy az Isten neve hiába föl ne vétessék, hanem mindig csak vallásos körülmények között. Lehet azonban érteni alatta az istenség teljesebb fogalmát is, minden abban gondolható momentumokkal, tehát Istennek különféle tulajdonaival, s a teremtményekre való végetlen viszonylásával együtt.

A *ἁγιασμός* jelent: szentségtelent szentté tenni; valamit mint szentet kezelni, tiszteletben tartani. Ezeket összefogva, ez lesz a legkimerítőbb értelmezés. 1. Szenteltessék meg az isteni név az által, hogy az olyanul, a milyen, tehát igaz Istenüelismertessék, annak tartassék, róla mint olyanról gondolkodjunk; és 2. az ilyenül elismert Istennek adjuk át lelkeinket, rendeljük alá egész lényünket, szerinte intézzük életünket. Ezekben áll nevének igaz megszentelése. Kálvin így fejezi ki magát: *sanctificari Dei nomen nihil aliud est, quam suum Deo habere honorem, quo dignus est, ut nunquam de ipso loquantur vel cogitent homines sine summa veneratione.*

A most tárgyalt fogalom az emberiség istenbeni életé-

nek első mozzanatát, kezdetét fejezte ki. A következő pedig azon eszközt, azon formát mondja meg, a melyben és a mely által e fogalom életre kel. És ez nem más, mint Isten országa a földön; ezért van a kérés annak eljöveteleért. Mint-hogy e fogalom βασιλεια σου összeesik az 5. fejezetben tárgyalt mennyek országával: azért itt röviden csak annyit mondunk: Isten országának eljövetele abban áll, ha a Krisztusban megvalósult eszme körül összecsoportuló hivek gyülekezetében tiszta öntudatosságot nyer az Istenfiúság; ha más szóval leszáll a menny a földre; egy magasabb, a szeretet fogalmából kiinduló elv hatja át az emberiség egész lényegét; szóval az egyház alkotja az Isten országát, a mely nem a pusztá külső, hanem a vallásos élet legbensőbb jellemétől áthatott emberi társaság.

A következő harmadik fogalom, a világ végcélját fejezi ki, vagyis jobban a világ céljának igaz megvalósulását; s ez nem más, minthogy a teremtett világ tisztán mutassa a teremtő dicsőségét; a teremtmény az legyen, a mivé teremtetett. Ez más szóval azt teszi, hogy mindennek, az emberi cselekvényeknek is Isten a karata szerint kell történni; mi ismét csak akkor történhetik, ha az ember érzelmei közvetlen bizonyossággal birnak az isteni lény felől, ha értelmisége betudja látni, hogy az Isten boldogságra hívta teremtményeit; s hogy abban áll a létezés legfensőbb célja, ha cselekvényeink kiinduláspontja és vége mindig a végetlen szellem, az isteni elv, az isteni akarat. Ha az emberek Isten akaratja szerint cselekesznek, ebben igazoltatik a mennyek országának eljövetele; s viszont e kettőben van biztósítéka annak, hogy az Isten neve megszenteltetik.

A 11. versben Istentől magához fordul a könyörgő; s kéri egyenként a testi életre, mint a szelleminek alapjára, ugy szintén a vallásosságra vonatkozó áldásait Istennek; különösen pedig azon akadályok elhárítását, mik a fölebbi három kérdésben kifejezett ohajtásokkal ellenkeznek, milyenek a kísértet, a rosznak hatalmába való jutás sat. Legelőször is tehát testére vonatkozólag kér a könyörgő. De mielőtt a kérésnek tárgyalásához fognánk, lehetlen meg nem jegyeznünk, hogy e vers magyarázatánál eleitől fogva igen sokfelé ágaztak az értelmezők; s ezeknek igen nagy száma még maig is nem testi, hanem szellemi tápot akar az ἄρτον (kenyér) alatt érteni. Egyrészt azon többi bibliai helyek-

re hivatkozván, a melyekben ételt és italt említ ugyan az idvezítő, mégis mindig a lelki életre vonatkozik; más részről pedig ellenmondást is látván ez és azon több helyen előforduló intés között: „hogy ne aggódjatok magatokról s ne a testieket keressétek, hanem a mennyeket“; különösnek látván azt is, mikép lehessen egy imában (minek hivatása volna sajátkép az élet gondjai elől menekülni, megnyugodni), ily gondot s aggodást szóhoz jutni engedni: azt állítják, hogy itt épen nem testi, hanem szellemi tápot kell érteni. Annyivalis inkább pedig, mivel a következő *πειρασίων* szót „fensőbb lényegű“, „fensőbb természetű“ jelentéssel fordítják; a kérésnek emez értelmet adván: „adj uram nekünk mennyi kenyeret“.

Mind ezekre vonatkozólag immár megjegyezzük 1-ör is, az ima fogalma már föltételezi, hogy ki imádkozik, egy részről a maga korlátoltságát, végességét érzi; következőleg nem ellenmondás, ha e korlátoltság érzete az imádságon végig vonúl. Állván pedig ez, még inkább figyelemre méltó ama másik szempont, hogy az alap, a melyen a lelki élet föltételezhető, csakugyan a testi épség; s a ki az elsőnek jóléteért imádkozik, azt kell tennie az utóbbiért is. Nem kell e mellett azt sem felejtetni, hogy a testre vonatkozólag épen csak annyi kéretik, mi a legközelebbi jelenre szükséges; s így nem áll azon ellenvetés sem, mintha ez imát a testiek miatti tulságos aggodalom bélyegezné.

A mi pedig az *πειρασίων* szót közelebről illeti, majd az *εἶναι*, majd pedig az *τεῖναι* ból szokás származtatni; s az utolsóinak a jövőre irányult jelentőséget tulajdonítanak; mint ha a vers értelme ez volna; „add meg a mi szükséges naponként“; azaz úgy ma, mint jövőben; és mindig annyit, a mennyi szükséges egy napra. E magyarázat szerint már nem lehetne a tulságos aggodalmat megtagadni. Legjobb azonban ezt az *οὐσία* szótól származtatni, s azelőtte álló névhatározónak a cél és irány jelentését adni, s az egészet így értelmezni: olyan, s annyi táplálékot, akkor és annyiban adj uram! a mennyi s a mikor a test célja és rendeltetésére szükséges.

Második gondolata az Isten előtt magát kiöntő léleknek alig lehetne egyéb, mint a mit 12. vers említ, hogy tudniillik az Istennel szemben annak égi világossága és tiszta szentsége ellenében nemcsak gyarló, hanem egyszersmind bűnös

is az ember. De mivel mégis Isten országának tagja az már, a ki ekkép imádkozik: nem lehet, hogy a bűnösség őszinte megismerése mellett egyszersmind a bizalom is föl ne ébredjen lelkében; nem lehet, hogy ne merné kérni az eltöltött élet tévelygéseinek elfelejtését, a lélek eddigi hibáinak elfátyoloztatását. Ebben áll a keresztyénség egyik legjellemzőbb vonása. Nem úgy mint a kevély zsidók, érdemeik föl emlegetésével, jó cselekvényeik előszámolásával, szóval mintegy követelőleg, s törvényesen kérni az isteni kegyelmességet, hanem megalázódással; az igaz keresztyéni lélek szerénységével; s viszont más oldalról nem rettegni tőle, mint rettegett a zsidó; nem úgy gondolni őt mint szenvedélyes, s teremtményeinek szenvedésében kedvet lelő hatalmat, hanem mint szeretetet, ki a felé közeledő lelkét tudja is akarja is méltányolni, s szent lelkének erejével kiragadván őt a multnak bilincselő emlékeiből általvezérli egy új világba. Tárgyilagosan véve fel a dolgot, az istenneli kibékülés van e kérdésben kifejezve; s ezért a hivatkozás, hogy a könyörgő is kibékült, megbocsátott azoknak, a kik sértéseikkel ellene vétettek.

13. v. Azonban nemcsak az elkövetett bűnök miatti aggodalom nehezül a könyörgő lelkére, hanem elárasztja őt a gyarlóság érzete akkor is, midőn a jövőre gondol, s az életnek következő küzdelmeire fordítja figyelmét. Ez indoka az ezen versben kifejezett kérelemnek. A *πειρασμός* értelmezése nem épen könnyű azért, mivel annak különféle jelentés szokott tulajdoníttatni. *Πειραζεν* jelenti mindenek előtt megvizsgálását a dolgoknak oly célból, vajjon azok elfogadhatók, s helyben hagyhatók-e; továbbá valamit keresztül kasúlatvizsgálni, annak lényegét az utolsó gyökérig kipuhatolni. Istenre viszonyítva jelenti az emberek megpróbálását, hogy azoknak szive tiszta-e, birnak-e valódi hittel? De szokás még e szóval az emberek, sőt a rossz szellemek, s kitünő értelemben az ördög részéről eredő, s nyílt rossz szándékkal intézett kinzátásokat, háborgatásokat, csábításokat is kifejezni. Kérdés tehát, melyiket jelenti most ezek közül?

Azt tudjuk az evangyéliom több helyeiből, miszerint a megpróbáltatás nem hogy rossz volna, de sőt a legtöbb helyen mint hiterősítő mutattatik föl. Jézus soha nem könyörgött azért, hogy tanítványait az atya e világból, e vi-

lág törvényei, körülményei alól kiragadja. S ekkép mindenestre különösnek látszanék ily általánosságban a kérés, hogy ne vitessünk a kísértetbe. De ép ezért szükség, hogy a *πειρασμός*-nak amaz erősebb jelentését vegyük, mely szerint az oly erős botránkozásokat, oly gonosz szellemtől jövő csábításokat fejez ki, a melyek nem csak megingathatják hitünket, hanem épen az elesést, az Isten országából kizáratást is eredményezhetnék. Ilynemű kísértetek eltávolítását kérni megengedi már gyarlóságunk; miután magáról Jézusról is föl van jegyezve, hogy könyörgött a keserű pohár elvételéért.

A zárbeszédre röviden csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy noha az semmi különös imaszerűt nem foglal is magában, s némelyek által mint későbbi toldalék tekintetik, nem látunk okot, miért kellene azt kihagyni az imádságból. Igaz hogy Istenre nézve nincs jelentősége, ha azt mint a főlebbi kérések indokolását tekintjük; de ily értelemben fölösleges minden ima, mert ő ugy is tud és lát mindeket. Hanem a könyörgőre nézve jól esik tudni, hogy a kitől a gonosz kísértetek ellen való megóvatást kéri, az ura a szellemek országának, hatalmas és erős, mindent dicsőségére fordítani. sat. sat. — — — — —

Peti József,

kecskeméti theol. tanár.

VERMIGLI MÁRTYR PÉTER. *)

II.

Azon időkben, melyekhez az általunk felfogott történet fona' a visszavezet, lelketemelő bizonyságait láthatjuk a „szentek egyességének“, Krisztus és evangyéliomának hív követői között. A mennyiben nemcsak azok iránt viseltet-

*) Lásd harmadik évfolyam 28—48. lapjait

tek legforróbb érdekeltetéssel, kik velök együtt ugyanazon tartomány, vagy országbeliek voltak; hanem a távolabbi országokban élt hitrokonokra is testvéri munkás szeretettel kiterjesztették figyelmöket. Fölkeresték és egybegyűjtötték az elszéledve élt, lelki vigasztalás nélkül szükölködött atyafiakat. Azokat, kik különböző országokban hitök miatt háborúságot szenvedtek, vigasztalással, tanácscsal, anyagi segítséggel gyámolították, s a hitben való állhatatos kitarásra buzdították; a hazájokból kiűzött, vagy az üldöztetés és vértanúság elől menekült hitsorsosokat, testvéri szives szeretettel fogadták, szükséges ellátatásukról gondoskodtak, s számukra életmódot, munkakört eszközöltek.

Egyik feltűnő bizonyysága ennek az a szives fogadtatás, melyben az olasz menekültek is Helvét és Németországban részesültek. Zürichben Bullinger Henrik, Pellikán Konrád, Bibliander Tódor és Gvalter Rudolf, Bazelben Oswald Myconius és Amerbach Bonifác meglepő testvéri szeretetet tanusítottak Vermigli és társai iránt. Itt azonban kevés ideig maradhattak, miután Bucer Márton által a strasszburgi iskolában mindegyiknek képességéhez képest állomás ajánltatott,

Bucer általában nagy készséggel nyújtott házánál menhelyet az olasz menekülteknek. Vermiglivel pedig, kit régebb idő óta ismert és nagyra becsült, kitűnő szivességgel és örömmel osztotta meg házáat s asztalát. Vermigli napról napra mélyebb tiszteletre érezte magát Bucer irányában köteleztetni. Egészen elragadtatva szemlélte családkörében, hivatalos eljárásaiban, fáradhatatlan tevékenységében. Noha a német nyelvben kellő jártassággal nem bírt: mindazáltal nagy lelki örömmel vett részt Bucerral az istentiszteletben, meghatva annak egyszerű méltóságától. Bucer is a barátság folyvást erősödő kötelékeivel fűzetett Vermiglihez. Melanchthon és Kálvinnal is megüsmertetni ohajtván őt írja ez utóbbinak: „egy férfiú jött hozzánk Olaszországból, a zsidó, görög és latin irodalomban kitűnően, a szentírásban csodálatosan jártas, szigorú erkölcsű, éles elméjű; neve: Martyr Péter. Kevés idő mulva barátságos viszonyba jött Martyr mind Kálvinnal, mind Melanchthonnal.

Martyrra Strasszburgban új élet derült. Oly férfiakkal érintkezhetvén, mint Dasypodius Péter görög irodalom tanára, Sleidan János történetíró, Sapidus Já-

nos szellemdús költő, Sturm János a strassburgi iskola rektora. Nagy kedvvel és buzgósággal kezdett hivatalához. Az 1541. évi pestisben elhalt Kapitó Farkas helyébe nyert az oktatásban alkalmazást. Társai közül Tremellio és Massario Jeromos szintén alkalmaztattak.

Hivatalához szükségelt előkészületeinek megtétele után első gondja volt a lukkaiakhoz felvilágosító és megnyugtató iratot intézni. A lukkaiak ugyanis keserű panaszszal voltak eltelve Martyr iránt, menekülése miatt. Tagadták, hogy szorongató szükség forgott volna fenn arra nézve, hogy őket elhagyja. Azt vitatták, hogy a legvégsőre is késznek kelle vala lennie, hogy előttük e részben is például szolgálhatott volna. Nagy fájdalmat okozott Martyrnak, hogy menekülésének indokai sötét színben tüntenek fel; különösen pedig, hogy épen a lukkaiak emelnek szemrehányást és vádat ellene. Ugyanazért mind saját igazolhatása, mind a lukkaiaknak megnyugtató végett, egy iratot intézett hozzájuk. „Tovább hallgatni, ugy mond ez irat folytán, reátok nézve megsomorító, hozzám legnagyobb mértékben illetlen lenne“, és miután leírta azon fogadtatást, melyben Helvétországban és Strassburgban részesült, s hű rajzát adta a bevett egyházi rendtartásnak, s Bucert különösen az igazi keresztényen püspökök példányképeül tüntette föl, imigy folytatja: „Talán azt mondják erre a ti püspökeitek, kik csak névvel püspökök, hogy ily egyszerű életmód és tömérdek elfoglaltatás mellett nem lehet a püspöki méltóságot fentartani; mert hova lesz ugy a püspöki méltóság, ha minden nap predikálni, tanítani, oskolákat látogatni, a szegényekről és menekültekről gondoskodni s e mellett nagy jövedelem nélkül mértékletes életet kell élni? Erre azt felelem, hogy az evang. püspököknek, a lelkek pásztorának nem gazdagságra és világi hirnévre van gondja; a ti püspökeitek csak a világnak élnek, az egyházzal nem gondolnak; nem a gyülekezetek atyjai, hanem rokonaiké; nem a lelkek pásztorai, hanem lovaiké, kutyáiké, sólyomjaiké. Egészen ezekkel vannak elfoglalva. Részemről hálát adok Istennek, hogy helyesebb ismeretre juttatott. Azon fordulat, melyet sorsom vón, az isteni irgalom munkája. Vajha a ti egyházatok is ugy volna szervezve, mint az itteni! a mindennapi predikálásból, szentírásmagyarázatból több hasznot látnátok, mint ama számtalan misékből, melyeket sem magok azok nem értenek,

kik kiszolgáltatták, sem ti, kik hallgatjátok. Átalában mindnyájotokra üdvös fogna az lenni; és a mint egyfelől egyházaitok fölvirágoznék, úgy más felől városatok is dicső álláspontra emelkednék ez által. Tudom, azt vetitek ez ellen: minden bizonynyal kívánatos volna; ámde e végre hű predikátorok kellenének, nekünk pedig nincsenek; ha azon néhányan is, kik voltak, elhagynak, ki fog minket az evangéliom szerint tanítani és vigasztalni? Valóban elhiszem, hogy roszul esik néktek, nélkülözni azon lelki vigasztalást, melyben Isten, az én predikálásaim s olvasásaim folytán ottan ottan részeltetett titeket. Azonban lelkének ereje által kétségenkívül nagyobb adományában pótolja ki ebbeli veszteségteket, s nem vonja meg tőletek az üdv eszközeit. Különbenis én nem soká fogtam volna predikálni és köztetek maradni, ha ugyan az igazságot homályba burkolni, vagy nyilván hamis tudományt tanítani nem akarék vala; azt tettem néha, s e miatt keserű szemrehányást szenvedek; de az utóbbit soha nem tettem, s ezután sem fogom tenni. Nem adtam-e elégszer értésükre azoknak, kik az evang. tudomány előtt nem dugták be füleiket, hogy mit kell tudniok? Nem hirdettem-e nyilván predikációmban és olvasásaimban az üdvre szükséges hitcikkeket s mindazt a mit csak tudtam? Ti azt mondjátok: ki kelle vala tartanom, míg az üldözés kitör, s azt is erős lélekkel elhordoznom, így a zsenge gyülekezetet példámmal is építettem volna. Én azonban úgy hiszem, és ezt ti is megengeditek, hogy egyedül Isten jelenti meg mindazoknak, kik tőle kérik, hogy mikor jö el az óra, melyben az üldözés elől vonúlniok kell. S én erősen megvagyok győződve a felől, hogy az a pillanat, melyben menekülésre határoztam magam, a kellő időpont volt, miszerint ebbeli meggyőződésemet mintegy isteni kijelentésnek tekintem. Igaz, hogy a legvégsőt nem vártam be; de akkor nem is fogtam volna az üldözés elől menekülhetni. Mit szenvedtem Nápolyban és köztetek? csak én tudom. Ti magatok ítéljétek meg, hogy utóbbi esztendőm egész folyamán keresztül mennyit kellett kiállanom? Ha nem voltak is azok sulyos életveszélyek: de valóban előfutói voltak azoknak. Ugy hiszem, kiálltam annyit, minélfogva én is elmondhatom, hogy az evangéliomot nem minden szenvedés nélkül hirdettem; azon alkalmat pedig, mely életem megmentésére önként ajánlkozott, azért ragadtam meg, mivel halálommal semmit

sem fogtam volna használni. Köztetek én tétlenségbe szorítottam volna. Mig itt vagyok, valami részben hasznot tehetek. Ha Isten békés napokat enged néktek, talán ismét köztetek élhetek, s lelketek üdveért semmi veszélytől nem vonogatom magam... Nem tudjátok-e mily nyugtalan volt lelkem a miatt, hogy olyan életet élek, mit helyeselni nem bírtam?“ Azon visszás helyzetre céloz, melyben volt mint római kath. pap és prior tisztább vallásos meggyőződése mellett; s kérdésbe teszi, hogy lehet-e kárhoztatni, midőn befolyását, állását, mindenét elhagyta, lelkének meggyőződését ohajtván követni? Hiszen csak egy szavába került volna mindezeket megtartani, és talán fényesebb polcokra is emelkedni... „Jobbnak tartottam oda menni, honnan legalább levél által érintkezhetem veletek, mint ott maradni, hol a veletek való érintkezés is megfogott volna tiltatni. — Őszintén mondom, e dologban hibás nem vagyok. Vajha minden tetteim így lennének, mint ez, igazolva!“

Mily hatással volt Mártyr ezen irata a lukkaiakra, hozzá vethetni abból, hogy midőn Mártyr után *Martino* és *Zancki* mellett *Curione* nagy bizottsággal és sikerrel működött az evangéliom érdekében közöttök s e miatt Rómába idéztetett: magok a lukkaiak arra bírták, hogy Mártyr példáját követve, meneküljön.

A menekülési ügy, általában a kérdés, hogy az evangélikusok mihez tartásák magokat a fenyegető veszélyek között? heves vitatkozások tárgya volt ez időben a reformáció hívei között. Franciaországban azon nézet kezdett erőre jutni, hogy a róm. kath. szertartásokban csupán külsőségek, annál fogva adiaforák lévén, az evangélikusok is részt vehetnek, a nélkül, hogy e miatt evangélikusok lenni megszűnnének. Kálvin egész szigorral lépett föl ezen félszegség ellen. Határozottan megtámadta és cáfolta azok nézetét, kik, mint *Nikodémus*, titokban akarnak az urnak szolgálni. Párisban a reformátor ime föllépését helyenkivüli szigornak tekintették. Annál fogva Helvét, Német és Szászországba megbízottakat küldöttek, véleménykérés végett e tárgy fölött, az ottani hírneves theológusokhoz. *Melanchthon*, *Bucer*, *Mártyr*, *Viret*, *Curione* nyilatkoztak. Egyhangúlag, határozottan elvetvén a kath. szertartásokban való részesülhetést. Néhány év múlva az ezen tárgy fölötti viták Németországban újra kitértek.

A menekülést szintén kárhoztatták a szigorúbb értelmű theológusok. Mátyr, közvetlenül érdekelte e tárgyban, *De fuga in persecutione* című terjedelmes művében, tüzetesen kifejtette nézeteit. Mindenek előtt szilárd álláspontot veendő, ezen két kérdést kívánta tisztába hozni: 1. hogy bűn-e a keresztyénben a haláltól való félelem? 2. hogy Krisztus urunk ama szavai: Máté 10, 5 és 23. érvénnyel bírnak-e maiglan is? Az első kérdésre azt feleli: A haláltól való félelem nem bűn; mert ez természetéhez tartozik az embernek. E mellett a halál a bűn zsoldja, a félelmek királya, az utolsó ellenség levén, mint olyannak félelmesnek kell lenni az ember előtt. Maga Krisztus is érezte ezen félelmet. Ámde különbséget kell tennünk a haláltól való félelmet illetőleg. A természeti állapotban levő ember, csak a testi haláltól fél, azért bűnné válik benne ez a félelem. A keresztyén emberben pedig a hit és reménynél fogva megszűnik a haláltól való félelem, diadalt vevén Krisztus a halálon. A keresztyén emberben nem mehet annyira a haláltól való félelem, hogy annak kikerülhetése végett az igazságot megtagadja, s a földi életet elébbvalóvá tegye, mint Istennek dicsőségét. Az igazi félelemnek a lelki halál ellenében van helye. Ennek elkerülhetése tekintetéből szükséges lehet a veszélyek elől elvonulni, arra nézve, kinek nincs elég ereje, azoknak diadallal leküzdéséhez. Ezekből tehát azt következtetem, hogy a menekülés nem bűn, a mennyiben Isten dicsőségére történik; azon célból t. i. hogy őt tiszta szívvel szolgáljuk; hogy a pogány és babonás szokásokat kikerüljük; hogy kegyes és tanult férfiaktól magunkat jobbra tanítassuk; hogy valamely jól szervezett gyülekezetben keresztyéni egyességben éljünk, és annyira megerősítsünk, hogy egyebeknek is építésére alkalmasok legyünk, elhivatván Istentől s indítván az ő lelke által. Ezen esetben nem bűn a menekülés. Idvezítők ama szavai is teljes érvénnyel bírnak maiglan is, miképen ezt már Tertulian tanította, Kálvin és Melanchthon kifejtette. Következőleg megengedhető a menekülés; megengedhető, hogy valaki az üldözések idején elhagyja hazáját; nem hogy magának, hanem Istennek éljen. Ekképen kikerülhetvén, hogy istenkisértésbe essék a miatt, hogy szükségtelenül s kellő megfontolás nélkül magát életveszélyeknek kitegye. Megengedhető a menekülés, midőn valaki meggyőződött a felől, hogy

Isten maga mutatta ki nekie végre az útát; ha kész, midőn eljött az óra, az evangyéliom elleneivel szembeszállani; ha tudja, hogy elfogatván és a zsarnokok elé hurcoltatván, nem egyszer, hanem ezerszer inkább halált szenved, mint az igazságot megtagadja, s megváltójához hűtlen legyen. Valóban kit ily lélek lelkesít, akkor is a Krisztus tudományát követi ha menekül; mert nem fél azoktól, kik a testet megölhetik; nem fél attól, hogy elfogattatván, a kinzó padon vagy a máglyán megtagadja hitét. Maga Krisztus urunk, Pál apostol, Polikárp, Ciprián sat. szinte elvonúltak üldözőik elől, azonban annak idejében nem féltek a haláltól. Az ily értelemben vett menekülés épen Krisztusróli vallástétel. Mert ki ne maradna nagyobb örömmel és készséggel hazájában, javainak birtokában, honfiainak társaságában, minthogy mint szegény és ösmeretlen bujdokoljék idegen országban; hol a nép nyelvét nem érti; hol most ehez, majd amához kénytelen lételeményeinek földözéseért folyamodni? hol sokszor mint alkalmatlan jövevény semmibe sem vétetik s elútasítatik, és sokféle kellemetlenséget kell kiállania az éghajlat és életmód változásai miatt. Senki se vélje, hogy mindezek nem szenvedések, és hogy egyéb nem volna szenvedés, mint a kínoztatás és a halál. Ha valaki önként adja magát az igazság ellenségeinek kezökbe, s megveti a menekülésre kínálkozó alkalmakat: ez valóban nagyszerű és csodákozásra méltó lelki erő, föltevén, hogy tisztán föllángoló szeretetből ered és tápláltatik: ámde ezzel nem mindenki dicsekedhetik. Mindenkinek követnie kell a szentlélek indítását, mely által bensőleg ösztönöztetik az üdvre azon úton, mely a neki adott erővel és ajándékokkal leginkább megegyez, nem saját akarata, hanem Istennek bölcs itélete szerint. A kinek annál fogva van lelki ereje vértanúságot szenvedni, ne kárhoztassa azt, ki azért menekül, mert nem akarja magát azon veszélynek kitenni, hogy megtagadja Krisztusát. Nem áldozza fel ugyan életét, de föláldozza szeretett hazáját; nem szenved ugyan börtönben és kinzópadon, de szenved szükséget és nélkülözést; nem ontja ugyan véré, de nyíltan vallást tesz az igazságról, s habozás nélkül kész, ha a szentlélektől indítottatik, a legvégsőt is kiállani“.

Mártyr nézetei ellen több érvek és szentírásbeli helyek hozattak föl. Jelesen: 2 Tim. 1, 17. Nem adott nekünk Isten félelemnek lelkét, hanem erőnek lelkét;

Máté 10, 28. Ne féljete azoktól, kik a testet ölik meg. 1 Ján. 3, 16. Nekünk is adnunk kell életünket atyánkfiáért. Mátyr szerint azonban ezen szentírásbeli helyek a kérdés alatti tárgyra nem alkalmazhatók. Mert az erőnek lelke többféleképen nyilatkozik; nemcsak abban, hogy az erőszakos halált kiállani bírjuk, hanem abban is, hogy a földi javakról és jólétről lemondani tudjunk. Továbbá az, mit idvezítőnk Máté 10, 28. mond, legkevésbé sem erőtlentí meg azon szavak értelmét, melyekben ugyancsak idvezítőnk útasításul adja övéinek: 23. vers. Mikor háborgatnak titeket abban a városban, szaladjatok más városba. Már pedig ha a 28 vers magában véve tekintetik: általa a 23 vers értelme erón kívül történik. Végre János apostol szavait illetőleg: Minden bizonynyal az életveszélytől sem szabad iszonyodnunk, ha állhatatos kitartásunkkal megtarthatjuk atyánkfiát, hogy örökre el ne veszzen. Minthogy azonban a mi ellenségeink kegyetlensége annyira megy, hogy azokhoz, kik az evangéliomért börtönben szenvednek, a szerzeteseken és vérbírákon kívül senkit nem bocsátanak: látni való, hogy atyánkfiái irányában nem tehetjük ama szolgálatot; annálkevésbé, mivel épen azoktól tiltatnak el legszigorúbban atyjokfiaik, kik azon gyanúba jöttek előttök, hogy evangélikusok.

Némelyek továbbá azt hozták föl érvül Mátyr ellen, hogyha a menekülés megengedhető: akkor az olaszországi, belgiumi és franciaországbeli gyülekezetek feloszlanak, s az alig fősarjazott drága vetés örökre elvész. Mátyr szerint ez ellenvetés valóban szivre veendő vala azon esetben, ha azon gyülekezetek tagjai egytőlegyig kellő kitartással bírnának. Ámde miután olyan nagy az elestek száma, ezen körülmény kétségtelenül sajnosabb, mintha menekültek volna; mert a menekülés által legalább bizonytságot tesznek a felől, hogy a pápasággal semmi közök; ha pedig elesnek, nemcsak önmagokat rontják meg, hanem példájokkal a hitben gyengéket is nagy veszélybe döntik.

Mások viszont azt vetették Mátyr ellen, hogy mindenkinek azon hivatalban kell megmaradnia, melybe Istentől helyeztetett, és senki sem érezheti magát feljogosítva azt elhagyni. Mátyr szerint azonban ha ez föltétlenül áll: ugy senkinek semmi esetben nem volna szabad hazájából távozni. Ámde miután a törvény azt senkinek nem tiltja, hogy más

tartományba is költözhessek: miért volna ez egyedül a keresztyénnek megtiltva? Különben pedig micsoda hivatala az Istennek, melyet például a szerzetesek követni kötelesek, ha nem szabadna kolostoraikat elhagyni, mikor fölháborodik lelkiösmeretök ama babonás szokások ellen, melyekben kell naponta forgolódniok?

Végre egy egészen másnemű érvhez fordul Mártyr, melyet nem az evang. theológusok, hanem azok hoztak föl ellene, kik saját kényelmüket akarták volna vallásos meggyőződésökkel megegyeztetni. „Mire való a menekülés? Nem imádhajjuk-e Istent akárhol, ha épen titokban is?” Azonban Mártyr szerint annak, ki így érez és gondolkodik, fontolóra kell vennie azon nyomást, melyet az evangyéliom ellenei gyakorolnak fölöttünk. Kényszerítenek, hogy ceremóniáikban részt vegyetek; hogy külsőleg helyeseljétek azt, mit bensőleg kárhoztattok. Egyébiránt miután, miképen ti is megengeditek, Istent mindenütt lehet imádni: hát miért nem mentek oda, hol azt nyugodt lélekkel és alakoskodás nélkül tehetitek? Miért nem csatlakoztok azon testvérekhez, kiknél Isten igéje tisztán predikáltatik, a sákramentomok Krisztus rendelete értelmében szolgáltatnak ki; keresztyéni fegyelem gyakoroltatik; Istenhez nem idegen nyelven emeltetnek könyörgések; és a házasság nem tiltatik meg azoknak, kik Isten szerint kívánnak házasságban élni. Valóban, a menekülés ellen fölszólalók közül legtöbben csak ürügyet keresnek, minélfogva kimenthessék magokat, midőn csupán kényelemkeresésből maradnak hon; mert arról eléggé gondoskodnak, hogy vértanúságot ne kelljen szenvedniök. Ezek semmit sem ohajtanának forróbban, minthogy a reformátorok a menekülés fölött kárhoztatólag nyilatkozzanak. Csak annak van ereje arra, hogy hazájától elszakadjon, nehogy megtagadja az urat, ki önmagát megtudja tagadni; és a kinek van erre ereje, az arra is kész, hogy ha szükséges, életét föláldozza“.

Eképen nyilatkozván Mártyrban a keresztyéni kötelesség tiszta, öntudatos és szilárd érzete, a strasszburgiak legedesebb reményeiket kötötték hivatalos eljárásához.

Bucer és Mártyr megosztották egymás között az ekszektikai szakot. Hetenként egymást fölváltva, Bucer az új, Mártyr az ó szövetség fölött tartott felolvasásokat.

Mártyrnak ritka tanítói képessége volt. Tudományos

ösmereteivel mind mélységökre, mind messze kiterjedésekre fölötté állott a korabeli reformátoroknak. Fölötté állott Kálvinnak is. Elmeéle Kálvinéhoz volt fogható. A XVI. század theológusai közül kevesen bírtak az övéhez hasonló jártassággal az e. atyák irataiban, s az oskolás bölcséletben. A középidőbeli rabbikat az egy Fagiuson kívül senki sem értette jobban Mátyrnál. Gondolatai és kifejezései tiszták és határozottak voltak, nem úgy mint Buceréi, ki sokszor homályos és kétértelmű kifejezéseket használt. Szónoklata filozófiai és klasszikai műveltségénél fogva tiszta és nyugodt, alkalomszerűleg magasra emelkedő volt.

Ekszegetikai felolvasásaiban következő módszert követett: a fölvelt szöveget elsöben grammaticé, majd filológice fejtegetvén, s a homályosabb helyeket egybevetés által világosítván, állapította meg a szöveg helyes értelmét. És miután már a helyes értelmet megállapította, vagy dogmatikai tételekre, vagy a keresztyén gyakorlati életre tért által a szöveg tartalma és céljához képest, tekintettel mindig a római kath. tantételekre; folyvást cáfolván azokat s védelmezvén azok ellenében a protest. tancikkeket; mindig komoly és méltóságos hangon, klasszikus formában, és a mi akkor nem csekély figyelmet támasztott, rögtönzött beszédben. —

Ekszegetikai felolvasásai inkább praktikai és dogmatikai irányúak voltak, mint a mai időbeli ekszegetika határai megengednék. Söt telvék messzeeső tárgyakra való kitérésekkel, miképen ezt Richard Simon is gáncsul hozza föl Mátyr ellen. Azonban az efféle megrovásoknál tekintetbe kell vennünk a theológiai tudományok akkori álláspontját. A theológiai rendszer még nem volt megállapítva; a dogma nem volt a moráltól különválasztva: annálfogva természetesnek találjuk, ha a vallásos hitcikke az ekszegetikai felolvasások folytán a fenforgó érdekekhez képest praktikai vonatkozásaikban is lehető terjedelemben tárgyalattak. A reformáció időszakában az iskolás bölcsélet ellenében a theológusoknak a bibliát kellett mindenek fölött tanulmányozniok, a keresztyén vallástant a bibliából, mint annak egyedüli kutfejből kifejtieniök, s az egyes hitcikkeket a bibliára alapítaniok. Magától érthetőleg a polémia kikerülhetlen volt. Ugyanazért a leendő papok képeztetésében a főszempont nemcsak az volt, hogy a gyülekezetet helyesen építeni

tudják; hanem hogy az ellenféllel folytatandott harchoz is kellőleg felkészülve legyenek. A XVI. században élt reformátorok ezen két szempont által vezettettek. Mártyr meszszebb ment ez úton, mint a többiek. Felolvasásai közben, szabad tért engedett roppant tudományos ösmeretei folyamának. A nélkül, hogy szoros rendszerre különös tekintettel lett volna, noha különben a logikai rendszer embere volt, egész halmazát tárta föl hallgatói előtt a theológiai ismereteknek, azoknak rendszerbe illesztését hallgatóinak értelmére és viselésére bizván.

Egyébiránt az a bevezetés, melylyel Mózsés első könyve fölötti olvasásait megnyitotta, leghívebben előtűnteti Mártyr irányát s nézeteit. „A szentírás méltósága abban áll, hogy az kifejezése és mintegy képmása azon bölcseségnek, minélfogva Isten önmagában bölcs és boldog. Ebből önként következik, hogy a kik azt követik, bölcsesek és boldogok lesznek. Nincs azonban Istennek minden bölcsesége ebben élénk adva; hanem csak annyi, a mennyit gyarlóságunkhoz képest megfoghatunk. Szerzője maga Isten, szentlelke által, nem az emberi akarat és értelem. Emberek irták ugyan, de a szentlélektől megvilágosítottak. Mind kegyes életök, mind a tárgynál fogva, mit megirtak, fölülemeltettek az emberi képesség határain. Nem közönséges tudományt adnak élénk, hanem csak Istennek ígéjét, mely éltet és munkálkodik. Maga a szentírás tartalma is bizonyosága Isten bölcseségének. Mert abban minden e kettőre vonatkozik: gondolatokra és cselekedetekre. Amazokra az, mi az isteni tulajdonokról és munkákról szól; emezekre a parancsolatok, intések, fenyegetések s ígéretek. Sőt tulajdonképen cselekedetekre vonatkozik minden. Mert nekünk az isteni tulajdonokat kell követnünk, munkáit hálával javunkra fordítanunk, hogy általok fölemeltessünk s megvigasztaltassunk, Pál apostol ama szavai szerint: 2 Tim. 3, 16. Ugyanazért a biblia fegyvertár. Ebből kell vennünk a fegyvereket, hogy a sátánt legyőzhessük. Ezt tette Krisztus urunk. Így lesz legyőzve az Antikrisztus. A szentírás annálfogva tökéletes. Tökéletes az, miben fogyatkozás nincsen. Egyéb tudományokba, noha azok is épen nem megvetendő adományai Istennek, sok hiábavalóság van elegyítve, sok fogyatkozásaik vannak. A szentírásban ellenben minden ugy van, mint kell lenni. Semmi fogyatkozása nincs. Olyan az, mint a tiszta arany,

mely világosabban ragyog, mint az égbolt csillagai. Örök igazságok vannak abban, melyek nincsenek alávetve a változásnak, mint a fizikaiak. Ennek bizonyosságai kétségtelenebbek, mint a matematikai tanulmányoké, mert azok folyvást Isten akaratára vitetnek, nem az emberi értelemeire“.

Különös figyelembe veendők Mátyrnak a szentírás magyarázatában követett alapelvei is, melyeknél fogva a protest. ekszegetika egyik megalapítójául méltán tekinthető. Mátyr szerint „a szentírás egyedüli kútfeje és normája a tudománynak. Ebben Krisztus a kiindulási és végpont. Mindenütt ez áll: az Ur beszél. Következőleg mind azt hinni kell, mi a bibliában megírva van; de csak is azt, nem mit az emberek tanítanak. Az egyházi atyák nem bírnak szabályozó tekintélylyel; csak úgy tekintendők, mint az elsőbb századokbeli hit példái és bizonyosságai, ott, hol a bibliával megegyeznek. A bibliában mindenekelőtt az egyes szók helyes értelmét kell felfogni. Az egyes szók helyes és egészséges értelmétől nem szabad a rajongók által eltántorítottatnunk, kik fölhozzák: hogy a betű megöl, a lélek a z, mely megelevenít. Mindaz megöl, mi elvon Krisztustól. Maga az evangyéliom is megölő betűvé válhatik, ha Krisztus szellemével ellenkezőleg magyaráztatik. A ki azonban Krisztus szellemében magyarázza az evangyéliomot, arra nézve az nem holt betű, hanem éltető ige. Annálfogva nagy vakmerőség a szómagyarázat ellen vitázni. A keresztyén lélek, melytől kell a bibliamagyarázatnak vezetetni, nem zárja ki a nyelv és történettudományt, sőt a legnagyobb mértékben igényli. Csak ezen segédeszközök mellett lehető a bibliának igazi, önmagábóli magyarázata. A tudományban való egyezés is figyelembe veendő az egyházban; de koránsem úgy, mint föltétlenül szabályozó kath. értelemben. Mert sem egyes embernek, sem egész konciliumnak nincs joga a szentírást önkényszerűleg magyarázni. Erős tévelygés azt állítani, hogy a szentírás tekintélye az egyháztól ered. Az egyház föladata a szentírástra vonatkozólag: örködni a szentírás, mint drága kincse fölött; tisztán hirdetni, predikálni, terjeszteni az emberek között“.

Mátyr folyvást és szigorúan imez alapelvekhez tartotta magát.

Az ekszegetikai felolvasásokon kívül vitatkozási gyakorlatokat is tartott. Ezek folytán tünt fel Mátyrnak rendszeres, szabatos logikája s nyugodt jelleme. Mert midőn a

magyarázatoknál messze kitéréseket tett: a vitatkozási gyakorlatokon szorosán a meghatározott logikailag kifejtendett tételekhez tartotta magát. Indulatosságit kitéréseket soha senkinek meg nem engedett. Az efféle vitatkozások nagyon is skolasztikus színezetűek voltak ugyan, s a vallásos ismeretek tisztázására és szilárdítására közvetlenül nem nagy hatással voltak; de azon polémiás időkben, mikor a teológusok elmeéle egészen igénybe vétetett, nem voltak épen érdek és haszon nélkül.

Mindezeknél fogva Mártyr Péter csakhamar mint kitűnő teológus és tanár nagy tekintélyben állott. Az iskolalátogatók magasztalólag szólottak hivatalos jelentésekben tudományos képzettségéről, s nagy reménnyel tekintettek a straszburgi iskola jövője elé Mártyr Péter hasznos szolgálata mellett. Csak egyet róvtak meg benne: t. i. hogy kissé arrogáns. Voltaképen pedig az arroganciának árnyékára sem lehetne találni sem művében, sem életfolyamában. Jellemének egyik alapvonása épen a szerénység volt. Mindamellett azon reményben, hogy az arroganciából kiépül, évi fizetését föllebb emelték. Bucer sürgetésére a sz. Tamás-kollégiumban fölvétetvén, számára kényelmes lakhelyet jelöltek ki; a városi hatóság pedig polgárjoggal tisztelte meg.

Hivatalos teendőitől felmaradt üres idejét theológiai tanulmányokra szentelte. Miután a Krisztusban vetett hit általi megigazulást már Olaszországban predikálta: a reformáció tanainak logikai fejlődése s a közöttök levő benső összefüggés folytán az előrendeltetés t a n á t kellett immár figyelme legfőbb tárgyaúl fölkarolnia. A reformáció tanainak im e logikai fejlődését s a köztök levő benső összefüggést világosan előtűnteti Bucer, a régenszburgi értekezés után készített egyik művében, mint ezt Schweizer Sándor „Die protestantischen Centraldogmen, in ihrer Entwicklung innerhalb der reformirten Kirche“ című munkájában fölhozza: „Két kérdés veszi igénybe mindenek előtt figyelmünket: 1. miután mindnyájan kárhozatra vagyunk méltók magunkban: micsoda úton nyerhetünk bűnbocsánatot, azaz mi által engesztelődik meg Isten irántunk, s lehetünk bizonyosak kegyelme felől? 2. miben áll Isten igaz tisztelete s a neki tetsző élet? Ezen két főpont fölött nagy eszmezavar uralkodik, mely abból eredett, mivel a kiengesztelődés felől sötét

homályban volt az értelem. Elvégre Isten megkönyörült nyavajás voltunkon, s elsöben Erasmus léptette föl, ki világosan értésünkre adta, hogy az üdvre nem a ceremóniák, hanem a Krisztusban vetett hit által juthatunk el. Erasmus után Luther lépett föl, kinek tanítványaul örömet valljuk magunkat; ez először csak a botrányos búcsúlevelek ellen kelt ki; azonban kiátkoztatván, az igazság védelmezését általában magára vállalta, és az igazi töredelem s megigazítás tanát egészen kifejtette, t. i. a keresztyén üdvfan im e középpontját: miáltal és miképen nyerhetjük meg a bünbocsánatot és Isten kegyelmét? Minthogy pedig e részben az emberi erő és cselekedetek által semmit sem lehet kivinni: annálfogva vizsgálat alá veendő volt: hogy micsoda erő van mind a természeti állapotban levő, mind a megtért emberben a kegyelem megnyerhetésére nézve? Ezzel összefüggésben merültek fel a hitről, ennek okairól és következéseiről való kérdések, melyeket a szentlélek munkás ereje eszközöl, méltatlan voltuk mellett is a választottakban, mind értelmök megvilágosodását, mind Krisztus igazságának magokévá tételét, mind új életre lett születésöket illetöleg; nem különben a jó cselekedetek fölötti kérdés, t. i. hogy a jó cselekedeteknek minö érdemök van Isten előtt? Így került a sor a sákramentömökra, melyeknek külsö végrehajtásában vélték sokan az üdvöt kereshetni elannyira, hogy a sákramentomban nagyobb bizodalmok volt, mint a Krisztusban. Mint-hogy végre a visszaélések az egyházban hü védökre találtak: tehát vizsgálat alá vétetett az egyház és a hagyomány. — Mindezeknél tehát a sarkkérdés ez: hogy az üdvre miképen lehet eljutni? És ama két fö pont mindazt összefoglalólag kifejezi, miröl szó volt Luther és a római egyház között, a háromság, megtestesülés, teremtés sat. kérdésen kívül hagyatván“.

Egyébiránt az előrendeltetés tana nem csupán logikai egymásután volt a reformátorok előtt, söt épen a valódi keresztyéni kegyesség posztulátuma. A reformátoroknak ugyanis az álszenteskedés és a római egyház felületes pelágiánizmusa ellenében arra kellett minden törekvéseiket irányozni, hogy az ember megaláztassék; hogy öntudatosan érezze, miszerint üdvére nézve magától semmit sem tehet: annálfogva jó cselekedetei sem lehetnek érdemlö okai az üdvösségnek; hogy Istennek adassék egyedül min-

den dicsőség. Dicső volt az elv, de következeiseiben keltinél messzebb vitetett! Mert nem lehet tagadni, hogy a reformátorok a római egyház által hibásan fölállított elmélet ostromlásában túlhajtottak a határon; midőn ugyanis a szentek fölösleges jó cselekedeteik ellen vitatkoztak, s ennek folytán tagadták, hogy azok érdemlő okai lehetnének az üdvösségnek: általában egyéb jó cselekedetek érdemét sem ösmerték el az üdvre nézve. A miből az lett, hogy magokkal következetesek akarván maradni, olyan tudományt állítottak fel, melynél fogva az emberi szabadság teljesen föláldoztatott, és olyan tételeket, melyeket az ellenfél nagy készséggel megragadott és súlyos ellenvetésekben szórt vissza a protestántizmusra. Más részről azonban az is igaz, hogy a római kath. theológusok nem bírták valódi mélységekben felfogni a reformatori elv érdekeit, annál fogva a tiszta alapigazságot sem bírták külön választani az előttök paradoksznak látszott formától; természetesen még kevésbé volt céljuk azt tovább fejleszteni, vagy szigorában lágyítani. Minélfogva ha a XVI. századbeli protest. theológusoknak ezen tan fölötti érdeme az akkori formában a mai időben már meg nem állhat: még kevésbé állhatnak meg a római kath. ellenfélnek reájok szórt ellenvetései.

Mártyr vallásos mély érzületénél fogva nagy lelki erővel karolta fel az előrendeltetés tanait; és miután Kálvin „Institutio“-i által e részben is megtisztult látkörre emeltetett: az előrendeltetés tanának a későbbi időkben egyik legelhatározottabb bajnoka lön.

Az előrendeltetésen kívül az urvacsoráról tan fejtették ki különösen és nagy diadallal a reformátorok a római kath. theológia ellenében. Azonban az a diadal, melyben a transzsubstanciációt az evangyéliom fegyvereivel egyesülten megdönteniök sikerült, fájdalom, az egymás közti versengéseknek s az egymástól való sajnos elszakadásnak kezdeteül tekinthető!

Luther és Zwingli, noha egy ideig egymással sem közvetett, sem közvetlen összeköttetésben nem állottak, mindketten a bibliából indulva ki, önállólag fejtegetvén reformatori nézeteiket s haladván a megkezdett ösvényen, mindamelllett kölcsönösen értesülvén előbbre vitt lépéseik felől, egymásról tisztelettel emlékeztek. Sőt midőn Luther kiátkoztatott, Zwingli hű ragaszkodását tanúsítandó iránta,

örömmel ajánlotta fel Helvéciát számára menhelyül, s biztosította kormányának védelme felől. Ez időtől fogva barátságos viszony fejlett ki közöttök. És ez szilárdul is állott, míg Zwingli „De vera et falsa religione“ című munkáját 1525. világ elé nem bocsátotta, melyben az urvacsoráról értelem is tüzetesen kifejtetett. Mit Oecolampadiusnak „Erklärung der Worte der Nachtmahlseinsetzung, nach den Kirchenvätern“ című műve nyomban követett.

Luther új tudományt talált ezen művekben, s azonnal föllépett ellenök. Veszélyesnek és istenkáromlónak nevezte a helvétországiak tudományát. Zwingli a reformáció ügyét látván veszélyeztetve, annál fogva kerülni ohajtván a versengést, egyenesen Lutherhez fordúlt, szelíden és higgadtan kifejtvén előtte a maga értelmét. Luthertől hevesen visszautasított. Minkét fél mellett több rendbeli nyilatkozatok jelentek meg. De az indulatok vitték a vezérszerepet. Az elkeseredés és gyűlölség nőttön nőtt. A szakadás bekövetkezett. A századok s a fejedelmek és az északnémetországi városok Lutherhez, a Helvét és több országiak Zwinglihez állottak.

Az ellenfél hasznára fordította a protestantizmus bensőjében kitört versengéseket. Az országgyűlés Németországban megkülönböztette a lutheránusokat és zwingliánusokat, még nagyobb szakadást remélvén eszközölhetni közöttök.

A reform. teológusok csakhamar belátták a szakadás káros következtéseit. Belátta különösen Filep, Hasszia tartománygrófja; ugyanazért mindent elkövetett az egyesség helyreállítása végett. Célját Luther és Zwingli személyes találkozása által vélte legbiztosabban elérhetni. Annál fogva mindkettőt Márburgba vallásos értekezletre meghívta. Zwingli nagy készséggel ajánlkozott s Gvalter Rudolf, Stedio és Oecolampadiusal, Luther szintén Justus Jónás, Agricola és Brentius kíséretében megjelent.

Az értekezlet 1529. okt. 1. megnyitott. Minden pontban teljesen megegyeztek, az urvacsorát kivéve. Luther az e tárgyban ellene felhozott erősségeket mellezve ismételte, hogy kimondott értelméhez ragaszkodik, a szentíráshoz tartja magát. Zwingli és társai nagy hatással fejtegették nézeteiket. És talán létre is jön az egyesség, ha Filep a pestis kiütése miatt az értekezletet föl nem oszlatja. Mielőtt elváltak volna a teológusok, 14 pontban föltették a keresztyén

vallás hitcekket. Mindnyájan aláírták. Az urvacsorára nézve pedig kimondották: hogy azon eltérés, mely a német és helvétországiak között fennforog, nem fogja megzavarni az egységet közöttök, s gátolni abban, hogy egymás iránt keresztyéni szeretettel viseltessenek. Nagyobb bizonyosságúl e végett Filep fogadástételre hívta föl Luthert és Zwinglit, hogy egymást testvérekül tekintendik. Zwingli azonnal kész volt jobbját nyújtani. Luthertől azonban csak azon ígéretet nyerheté, hogy a helvétországiakról emlékeztvén, ezen túl mérsékeltebb kifejezéseket használ. Zwingli szavának állott. Mérséklésre bírta barátait is. Csak halála után tört ki újabb erővel a gyászos versengés. *)

Midőn ugyanis Gvalter Rudolf Bullingertől fölhíva Zwingli összes műveit kiadta 1544. Luther, „Kurzes Bekenntniss vom heiligen Sacrament, wider die Schwärmer“ című munkájában újra föllépett a zwingliféle értelem ellen, sebben Zwinglit és Oecolampadiust eretnek s lélekgyilkosnak nevezte. A helvétországiak között nagy megindulást okozott Luthernek ime heves föllépése. Ezek nevében Bullinger szintoly hevesen felelt „Wahrhaftes Bekenntniss“ sat. című művében. Zürich 1545. A vitához többen szólottak; azonban a helyett hogy a tüzet élesztették volna, oltani siettek. Kálvin nem helyeselte Bullinger feleletét. Melancthon roszalta Luther föllépését.

Valóban ha a mai idők higgadtságával fontolódunk a reformátoroknak az urvacsora fölött nyilvánított nézeteik körül, nem bírjuk megfogni s eléggé fájlalni, hogy oly csekély eltérés miatt, mely fennforgott közöttök, miképen tudták egymás ellen időről időre öregbedő keserűséggel és gyűlölséggel felgyújtani a versengés és viszálykodás tüzet annyira, hogy egymást emésztő pártokra szakadjanak?!

Igaz ugyan, hogy az általok használt kifejezések első tekintettel szembeszökőnek tüntetik föl az egymástóli eltérést; a mennyiben Luther szerint: az urvacsorában Krisztus teste és vére valódi lag jelen van; Zwingli szerint pedig az urvacsorában levő kenyér és bor csak jegye Krisztus testének és vérének; Kálvin szerint végre az urvacsorában Krisztus a kenyér és bor, mint jegyek által nemesak kiábrázoltatik, hanem valósággal is jelen van lelki képen:

*) Lebensbeschreibung Ulrich Zwinglis. Zürich. 1811.

ámde ha elfogultság nélkül elemezzük imez egymástóli lát-
szólagos eltérésben fölállított három formulát: nem ugyan-
azon eredményhez jutunk-e utoljára is a főkérdést t. i.
Krisztusnak az urvacsorában jelenlétét illetőleg?
Mert ha Luther értelmét föl vesszük: miután a transzsubstán-
ciációt Luther is föltétlenül elvetette, azonban Krisztusnak
az urvacsorában valódiilag jelenlételet tanította, de a valódi-
ilag jelenlételet nem szubstanciális vagy matériális
jelentésben tekintette: avagy nem önként következik-e, hogy
az általa használt valódiilag jelenlételet alatt lelkiké-
pen való jelenlételet kell értenünk, épen ugy, mint Kál-
vin is értette volt? Nem különben Zwingli értelmét fölvé-
ve: Zwingli ugyanis az urvacsorában levő kenyeret és bort
csak jegyeknek nevezte: ámde a csak értelmét egész su-
lyával a transzsubstanciációra vitte, s annak ellenében állí-
totta fel, s az urvacsorában levő kenyeret és bort olyan je-
gyeknek tekintette, melyek által, épen azért mert Krisztus
testének és vérenek jegyei, Krisztus teste és vére kiábrázol-
tatik. Már pedig ha kiábrázoltatik, azaz a mi láthatatlan,
t. i. Krisztus teste és vére, az urvacsora jegyei, t. i. a kenyér
és bor által mintegy láthatóvá tétetik: avagy nem azt kell-e
mondanunk, hogy voltaképen mint Kálvin, Zwingli is Krisz-
tusnak az urvacsorában lelkiképen való jelenlételetét
tanította?

Annyi bizonyos, hogy a reformáció két úttörője között
fennforgott nézetkülönbség nem adhat vala arra okot, hogy
meghasonljanak, s miattok a protest. egyház kétfelé szakad-
jon. Miután pedig a gyászos szakadás csakugyan megtör-
tént: ismerjük föl ebben egyikét amaz ellentéteknek, me-
lyek a reformátorok által még kiegyenlíthetők nem voltak;
de a melyeknek kiegyenlítése nekünk tartatott fenn.

A straszburgi theológusok elejétől fogva szoros össze-
kötötésben állván Zwinglivel és Oecolampadiussal, az ur-
vacsoráról értelemben is a helvétországiakhoz hajlottak.
Különben pedig közvetítők voltak német és helvétországi
hitrokonaik között. Bucer különösen hívatva volt erre, tu-
dományosan mívelt, nemes, békülékeny lelkületénél fogva.
Az unió magvait nézeteiben föllelhetni. De kitartása nem
volt a következő szerephez. — Meghajlott Luther erős
befolyása előtt. Már a *confessio tetrapolitana*, mely-
nek szerkesztésében Bucernek nagy része volt, a lutherféle

értelemhez való közelítést tünteti föl az urvacsorára nézve. 1532. évben pedig, a „négy városi vallástétel“ mellett az augsburgi vallástétel is fölvétetett Straszburgban. A régi „Confessio“ kifejezései ugyan azután is folyvást használtak a templomi tanítások folytán is, mint „az Ur teste eledelül adatik a lelkeknek“ s „lelki eledel“. De mindezek idővel elhagyattak, lutherféle igazhitű kifejezésekkel cseréltetvén föl.

Igy állott az urvacsoráról tudomány Straszburgban, mikor Mártyr megérkezett. A tanároktól még akkor formászerű bizonyítvány hitvallásukról nem kívántatott. Elég volt annyi, hogy „a tiszta evangyéliomot vallják“. Mártyr részéről is elégnek tartották abbeli nyilatkozatát, hogy „a szentírás, a hit analogiája szerint magyarázza“.

Az urvacsorára nézve Mártyrnak már Olaszországban megállapított nézete volt: a helvétországiakhoz hajlott. Bucer kedvéért ugyan azon reménnyel tápláltatván, hogy a lutheránusok és zwingliánusok közötti egyesség visszaállíthatásának eszközei nincsenek kimerítve, homályos és kétértelmű szavakat használt az urvacsora fölött tett nyilatkozataiban. De csakhamar meggyőződött e kísérletnek az ohajtott célra vonatkozólag sikertelen, egyébiránt pedig veszélyes volta felől; annálfogva határozott szavakban fejtegette az urvacsora fölötti értelmét.

Bullinger, a miatt hogy Bucer kifejezéseit használta, azon hitben volt Mártyr felől, hogy Luther értelméhez tért által. Még inkább megerősödött e hitben, midőn a közelebb-ről 1544. kitört versengések folytán, noha Kálvin és Melancthon föllépett, Mártyr halgatott. Sőt egy idő óta a köztök fennállott levelezés is félbeszakadt. Azonban 1545. jul. 7. írja Bullingernek: „Nem szeretem a versengéseket. Nem akarom, hogy az urvacsora fölött újra kitört viszálgodás miatt megszakadjon közöttünk a keresztyéni békesség. Az én felfogásom szerint ti nem vagytok távol az igazságtól. Nem ti kezdettétek újra e szerencsétlen versengést. Kérem Istent, hogy szentlelke által csendesítse le és engesztelje ki egymással a fölhevült kedélyeket. Én lélekben egynek érzem magam veletek. Bár mennyire heveskednek némelyek, én nem tudom kárhozatni a tudomány ama fölfogását, mely a szentírással nem ellenkezik“.

Mártyr az urvacsora fölötti nézetek szétágazása mellett

is azon meggyőződésben volt, hogy a béke és egyesség helyreáll és megmarad az evangélikusok között. Straszburban még eddig legkevésbé sem zavartatott meg. Egyelőre úgy látszott, hogy az ujonnan megválasztott lelkész Marbach János sem akarja azt fölbolygatni. Bucer ugyan baljóslatokkal volt eltelve Marbach felől. Első predikációját végig hallgatván ezen észrevételt fejezte ki Mártyr előtt: Marbach elbizott theológus. Az egyháznak sok kárt tehet. Nem sok időt ígerek neki, mindazt lerombolja, mit építettünk“. Bucer e részben tulszigorú volt. De annyi bizonyos, hogy egyfelől a helvétországi irány szigorú kárhoztatása s az augsburgi konfesszióhoz egyoldalú ragaszkodása, másfelől hierárkhiai törekvései miatt sokat tett Marbach arra nézve, hogy Straszburban idővel az ellenvéleményt épen nem tűrő orthodoxzia uralomra lépjen. Egy ideig nyugodtan tartotta magát.

Mártyr sorsában ez időtájon nevezetes változás történt. Résztint saját keblének sugallata, résztint Bucer rábeszélései és példája által indítatva, házas életre határozta magát. 1546. évben egybekelt Dammartin Katalinnal, ki elébb apáca, most menekült volt Straszburbban, s erényes tulajdonaiért köztiszteletben állott.

Azonban a házasélet örömeit és nyugalmát kevés ideig élvezheté. Minden felől borúltni kezdett. A trienti zsinat 1545. végén összeült s hozzáfogott a protest. tanok kárhoztatásához. A régenszburgi birodalmi gyűlés a legkedvezőtlenebb viszonyok között szétoszlott. A kibékülés eszközei kimerítetttek. A schmalkaldi háború kitört. A protest. fejedelmek egymással vizálgodtak. A császár seregei győztek. A megrémült városok egymás után meghódoltak, súlyos áldozatokkal vásárolták meg a békét. A protestantizmus ügye végveszélyben forgott! Mátyrnak mind a prot. egyház sorsa, mind saját élete miatt elég oka volt az aggodalomra. Ochimó sorsából láthatta, hogy reá is mi következik. Ochimó sok viszontagságok után Augszburgban egy kisdud olasz gyülekezet élén állott. Midőn a város földadta magát, a császár Schärtlin Sebestyén és Ochimó kiadatását követelte. A városiak azonban titkon megszöktették, s így Ochimó is Straszburbba jött. Im e szorongattatással teljes napokban érkezik Cranmer érsek levele

Mártyrhoz, melynek folytán VI. Eduárd angol király nevében egyik angol egyetemhez tanáruul meghívatik. Ochimó is Angolországba készült. Sürgette Mátyrtyt, hogy a hozzáintézett meghívást fogadja el. A városi hatóság beleegyezését adta egy bizonyos ideig.

Igy nejével, Santerenziánó és Ochimóval elhagytá Straszburgot s 1547. november végén Angolországba megérkezett.

(Folytatása következik.)

Pápay Imre.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

A gömöri helv. hitv. egyházmegyét, egyházmegyei s egyházkerületi törvényhozás útján kötelező kormányzati szabályok.

Előszó.

Az egyházalkotmányozás nagyszerű épületéhez jókorán szükség beszerezni az épületi anyagokat, az alkotmányozás alapelvei letétele után a részletek vagyis az alapelvekből folyó szabályok összegyűjtése következik; miután pedig az egyházalkotmányozás alapelvei tisztáninni egyházkerületünk egyházmegyéiből ez ideig beadtak az e végett kinevezett választmány rendelkezése alá: következik a részletek, a szabályok egybegyűjtése s rendelkezés alá terjesztése is. A zsinati új kánonok nézetünk szerint más nemű kormányzati elveket nem képviselhetnek, mint melyek az egyházmegyékszerre élő szabályokban tettelesen kifejezvék, mivel azon gyakorlati szabályokat a kor szüksége hozta létre s emelte érvényre, tekintélyre; következésképpen a magyar ref. egyház alkotmányozó gyűlése nem hozhat jó eredménnyel Skóthonból, Svájcból és bárhonnan, mint hozott Geleji Katona István Belgiumból kánonokat, hanem első teendője az egyházmegyék s egyházkerületek gyűléseinek jegyzőkönyvéből kiszedegettetni a reformált nép életéből fakadt határozmányokat s miután azokat az idő porától kirostálta, a kormányzat alapjaul megerősíteni s szentesíteni, természetesen azért, mert az egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyveibe letett végzések az egyházak s az azokat kormányzó testületek akaratának nyilatkozványai s mint ilyenek, a folyó napi kérdések megoldását tartalmazván szükségét pótolva használandnak, valameddig csak az új szükségét hozó új idők módosított, vagy egészen új szabályok szerzésére nem késztetendik az egyház képviselőit.

Az itt következő szabályokat is a reformált nép mondotta a jegyzők tolla alá, az idő szüksége szülte, a körülmény érlelte, a gyakorlat szentesítette, s ennyiben az egyházalkotmányozók figyelme azokról le nem simulhat, mindenesetre tanuságul lesznek azok s irányt fognak mutatni a törvényhozó előtt: mi tárgyakra kelljen különösebben figyelmét kiterjeszteni, miről hogyan véleményezzen s rendelkezék. Tehát gyűjtögessünk részletes anyagokat az egyházalkotmányozás épületéhez, a munkálat fejünkre nőtt s továbbra nem halasztható.

E nézet serkenté közlöt a következő egyházkormányzati szabályok napfényre hozatalára. Vajha minden egyházmegyei főjegyző urak vennének magoknak hasonló foglalkozást s terjesztenék az egyházkerületi választmány vagy e füzetek szerkesztőségének *) rendelkezése alá egyházmegyék gyakorlati szabályait, hív fáradozásuk az elismerésen kívül máskép is jutalmazva lenne, mint a messze tartomány flóráját böngésző fűvésznek a nép- és földismerete, s a gyöngyhalásznak a tengervilág csodáinak felismerése dúsan visszafizeti dolgát, idejét; hasonlóan a jegyzőkönyvek poros lapjain rejtelkedő történeti érdekes adatokban, a „jó szívű Isidorus“ oly dolgokat lát és tanul, melyek az ismeretszomjuhozó léleknek nem csak kedves tápjai, de a tudománynak is új kincsanyagként ajánlkozhatnak. Most már dologra!

I. Egyházkormányzat.

1. Általános egyházkormányzati szabályok,

1. Az egyháztanács ülései mindenkor a paplakon tartassanak. e. m. gy. **) 1795. Aszaló. — A leányegyházakkal egyesült anyaegyházak mindenkor együtt tartsák tanácsüléseiket e. m. gy. 1813. Keszi.

2. Valamely egyházba lelkipásztor be ne vitessék, hanem ha előbb tanítót vitt be az egyház. e. k. gy. 1800.

3. Minden egyháznak, melynek keblében papszentelő gyűlés fog tartatni 50 forint fizettség az egyházmegye pénztárából. e. m. gy. 1805 Simoni.

4. Az építkező egyháznak a szomszéd egyház szekerezéssel segíteni köteleztetik. e. k. gy. 1806 Rimászombat.

5. A közigazgatási persely mellé más perselyt kitenni tilos.

*) Az ily nagybecsű dolgozatokat igen szívesen s köszönettel fogadjuk. Szerk.

**) e. m. gy. röviden e helyett: egyházmegyei gyűlés, nem különben. e. k. gy. jelenti: egyházkerületi gyűlés; az évszám az időt mutatja, melyben a szabály hozatott.

e. k. gy. 1808; a leány egyházakban is legyenek közigazgatási perselyek s uriszentvacsoravétel alkalmával kitétesenek. e. k. gy. 1809.

6. Az egyházmegyék a kebelbeli egyházakat még sürgős szükség esetén se hirdessék ki felsegélés végett az egyházkerület engedelmé nélkül. e. k. gy. 1808. Görgő.

7. A pataki anyaiskola érdekében bővebb adakozásra kötelezettek az egyháztagnak azért, mert tizenegy oly inneptartástól vannak feloldozva a reformáció által, melyen a római egyházbéli nem dolgozhatnak, a 11-ből csak egy nap jövedelmét is bizvást felajánlhatják a növelés oltárára. e. k. gy. 1810. 83 szám. Sárospatak.

8. Az egyházi előljárók szemesen felvigyázzanak, hogy hol emberi csontok s tetemek felásatnak, azok felelet terhe alatt tüstént eltakaríttassanak, e. m. gy. 1819. Harmac.

9. Megújítatik azon szabály, hogy az esperes és segédgondnok urak megválasztatás után előbb az egyházkerületnek jelentessenek be s azután ugy eskettessenek meg. e. k. gy. 1826. jul. 9. Sárospatak. Ezentúl az esperesek az egyházkerületi konzisztorium előtt teendik le esküjüket e. k. gy. 1806. jun. 19. Vadász.

10. Az építkező egyház mit s hol akar építeni, előbb tegyen arról jelentést az egyházmegyén. e. m. gy. 1836. Runya.

11. A sárospataki főiskolai számvevőszékre s vizsgákra következő renddel küldendik az egyházmegyék képviselőiket: Felsőborsod, Alsóborsod, Gömör, Torna, Abaúj, és állandóan Felsőzemplén, Alsózemplén képviselői jelenlenni kötelezettek. e. k. gy. 1836, 254 szám. Tornallya.

12. A Geleji s másféle kánonok kötelező erővel csak akkor birnak, mikor a kérdéses esetre a budai kánonok közt szabály nem találtatik. e. k. gy. 1837. 232 szám alatt. Sárospatak.

13. Az esperes és segédgondnokon kívül, még egy világi s egy papi képviselő is küldetessék az egyházmegyéből az egyházkerületi gyűlésekre megbízó levelekkel ellátva. e. k. gy. 1844. 144 szám alatt. Sárospatak.

14. A tavaszi egyházkerületi gyűlés ideje szentgyörgy napot előző kedd napra meghatározatik, és ha e napra esnék Húsvét: akkor a gyűlés a következő heti kedd napra tétetik. e. k. gy. 1847. 223 szám alatt. Vadász.

15. A sárospataki iskolai számvevőszék s vizsgákra küldendett képviselőink ezentúl mindig előterjeszszék tudósításukat a főiskola állapotáról. e. m. gy. 1857. Rimaszombat.

2. Egyházak szabadhívása.

1. Halál, felfüggesztés, lemondás által megürült egyház teljes hívás-joggal bír, de ha valamely kedvetlenség miatt változtattatik a predikátor: akkor csak az azon egyházmegyében lévő rendes papok közül hívhat magának predikátort. e. k. gy. 1820. 44 szám. Tályá. E szabályon következő módosítás tétel: Azon egyház, melynek papja meghalt, szabadon hívhat bárhonnan predikátort, a hivatal-tól felfüggesztés vagy elbúcsúzás által kiüresedett hivatalnak ezen módoni betöltése ide nem értetvén. e. k. gy. 1821. 314 szám. Újhely.

2. Hol az egyház papját halál, vagy más egyházkerületbe lett elköltözése által veszítette el, ott szélesb értelmű paphívási jog áll elő; de időközileg oda időtöltőt rendelni, az egyházmegyei hatóság jogához tartozik. e. k. gy. 1839, 198 szám. Szikszó.

3. Csupán csak a halál által megüresedett egyháznak lévén joga káplánt is hívhatni predikátorának, ezen jog a változás által prepikátorától megfosztott más egyházra nem ruháztathatik. e. k. gy. 1842. 110 szám, Miskolc.

4. A káplánok főnökeik hivatalában azoknak halála esetében közvetlenül nem örökösödhetnek e. k. gy. 1843. 132 szám. Miskolc, a deregnyői 1840 szept. 27-ki e. k. gy. 249 számjának folytán, mely e szabályt 109 ellenében 237 szavazati többséggel megalapította, de már az 1746. nemesbikki gyűlés is kimondotta: Capellanus immediate principalis suo non succedit.

5. Az egyházak szabad hívás-joga, csupán a magukat lelkészi hivatalra kiképzett papok s káplánokra terjesztetik ki. e. k. gy. 1847. Alsóvadász.

3. Egyházak vagyoni állása.

1. Az egyházak fekvő javaira nézve az 1791. évi gyakorlat-tól el ne álljanak. e. k. gy. 1814. 161. szám. Vadász.

2. Az egyházak javai s jövedelméből a presbiteriumok tetszésük szerint épen nem sáfárokodhatnak, hanem kötelesek azokat jó lelkiismerettel az egyház virágzását előmozdító célokra fordítani. e. m. gy. 1834. Bátka.

3. Egyházi épületek tűzkár ellen biztosítandók, a nem biztosító s tűzkárt vallott egyházak egyházkerületi segélyre ne számoljanak. e. m. gy. 1848. Pelsőc. 1857 Putnok. Az egyház tanácstagjai egyetemesen lesznek felelősök a hanyagságuk miatt bekövetkező kárért e. k. gy. 1858. Tályá. 23. szám.

4. Az anyaegyházak adófizetésébe a leányegyházak kötelesek befolyjni a budai 86. kánon értelmében. e. m. gy. 1856. Ragály.

5. Az egyénértéki adó fizettség az egyházak és ne azoknak belhivatalnokai által. e. m. gy. 1857. Putnok. és e. k. gy. 1858. 16. szám. Tálya.

6. Az egyházak adóját a magas kormány a belhivatalnokok által rendelvén kifizettetni, végeztetik: Az adót az egyháztagok, belhivatalnokaiknak, a díjlevél csonkítás helyt nem foghatván, visszapótolni kötelesek. e. k. gy. 1857. 38. szám. Jánosi. 1859. Miskolc.

4. Anyakönyvek. Jegyzőkönyvek.

1. Az anyakönyvbe a hivatalos bejegyzés azon egyén által, vagy annak neve alatt iktatassék be, a ki a palástos szolgálatot teljesítette. e. m. gy. 1795. Aszalóc.

2. A predikátorok tartoznak a levél-számot feltenni a jegyzőkönyvek lapjára, s az egyházbalépéskor feljegyezni, melyik laptól meddig találatott épségben a jegyzőkönyv. e. k. gy. 1807. Miskolc.

3. A szülöttek, házasultak, halottak száma uj év reggelén szószékből kihirdetessék, e. m. gy. 1815. Balog. Olvastassék fel névszerint is az egyházlátogatók által a tanácsülésben, a felmerülő hiba igazittassék ki. e. m. gy. 1831. Keszi.

4. A keresztségi bizonyítványokon álló számok betűvel is kiirandók. e. k. gy. 1821.

5. A hivatalos kiadványok díja 30 pengő krajcárban alapittatik meg. e. m. gy. 1827. Szalóc. és 1856. Ragály.

6. Az anyakönyvek formaszerint évenként a vármegyére beadatassanak. e. k. gy. 1828. 17. szám. Szepsi. Az egyháznál maradó s vármegyére beadandó anyakönyvek egyszerre együtt vezetessenek. e. m. gy. 1833. Simoni.

7. Anyakönyvet a paplakról kiadni nem szabad, ha törvényesen kívántatik, vigye el a predikátor magával. e. k. gy. 1834. Miskolc.

8. Ezentúl nyomtatott anyakönyvi íveket használjanak a predikátorok. e. k. gy. 1828. Sárospatak.

9. Az egyháztanács jegyzőkönyvébe a jelenlévők mindig feliratassanak. e. m. gy. 1829. Putnok.

10. Mindenféle anya s jegyzőkönyvek magyar nyelven vezetessenek. e. k. gy. 1834. Miskolc.

11. Anyakönyvek mellett minden lelkész egyházi családkönyvet szerkesztszen. e. m. gy. 1859. Rimaszombat.

12. Belhivatalnokaink ünéletrajzokat, történeti forrásul az utókor számára adják be. e. m. gy. 1859. Rimaszombat.

13. Az egyházak eredetére, történetére vonatkozó adatokat, minden lelkész egyháza köréből nyújtsa be. e. m. gy. 1859. Rimaszombat. —

14. Az egyházmegyéket érdeklő régi jegyzőkönyvek s egyéb adatok történeti forrásul a sárospataki főiskolai könyvtárba küldésenek be. e. k. gy. 1858. Tálya. 5. szám.

5. Napdíjak.

1. A biztosí minőségben kiküldöttek napdíját fizesse a biztosí kimenetelt szükségessé tevő egyház vagy magános személy. e. m. gy. 1803. Mihályfalva. ismét 1829. Putnok. Hogy ha nem telnék szegénységből a napdíj fizetés akár az egyháztól, akár a magános személytől, fizesse ki azt az egyházmegye pénztára. e. m. gy. 1837. Balog. és 1838. Rimaszombat.

2. Az egyházmegyén kívül fáradozó esperes napdíja 3, a biztosoké 2 váltóforintban állapittatik meg. e. m. gy. 1835. Hét. A biztosok napdíja egy osztrák é. forintra határozottatott. e. m. gy. 1859. Rimaszombat.

6. Folyamodványok, körlevelek.

1. A folyamodványok úgy szerkesztessenek, hogy egy külön íven csak egy tárgy adassék elő. e. k. gy. 1819. Ragály. 225 szám.

2. Senki a hivatalos körlevelekre illetlen jegyzeteket tenni ne merészeljen. e. m. gy. 1814. Zeherje.

3. Az egyházkerület eleibe folyamodó sérelmes fél bir azon szabadsággal, hogy panaszát birtokon belől fellebbezhesse, e. k. gy. 1820. Tálya. 50. szám. ugyan ez végeztetett a debreceni konventben 1821. okt. 1—4, azon hozzáadással, miszerint a bepanaszlott személy hivatalától csupán csak felfüggesztessék, és mindig birtokon menjen az appelláta az egyházkerületi konzisztoriumhoz, hanem ha a felek a traktus ítéletében megnyugovásukat világosan kijelentenék. e. k. gy. 1822. Miskolc.

4. A folyamodványok gyűlés előtt 15-öd nappal adassanak be, különben el nem fogadtatnak. e. k. gy. 1820. Tálya. 158. szám. és 1821. Bárca 124. szám. és 1821. Patak 214. szám. és 1822. Szántó. 339. szám. és 1823. Megyaszó 123. szám. és 1824. Mád. 276. szám. és 1830 Patak. 148. szám. és 1834. Tornallya 343. szám. Minden fölterjesztések az egyházkerület elibe gyűlés előtt harmad nappal beküldessenek. e. k. gy. 1858. Miskolc 5. szám.

5. A hivatalos levelekre mind az idő, melyben elindítottak,

mind nevök a helységeknek melyeken keresztül kell vitetniük feltétessék. e. k. gy. 1821. Miskloc. 26. szám.

6. Az elnökség felhatalmaztatik az oly ügyek s kérvények egyszerű visszaadásra, melyek az egyházmegyei széken előbb nem tárgyalattak. e. k. gy. 1823. Patak. 107. szám.

7. Fegyelem.

1., Ha a predikátor változás alkalmával az anyakönyvet elviszi magával, 3 forintra büntetessék. e. m. gy. 1793. Borsod.

2. Mielőtt a bűnös kizáratnék az egyházból, előbb az eset jelentessék fel az esperesi hivatalnak és csak annak helyeslése után foganatositassék az ítélet. e. m. gy. 1795. Aszaló.

3. A külön élő házassélek a paplakra hivatván kérés, intés, kényszerítés által ismét együvé szerkesztessenek, s ha e mód nem sikerül: az eset jelentessék fel az egyházmegyének. e. m. gy. 1811. Hubó. —

4. Ki valamely egyházi háborgásnak már egyszer indítója volt: azon személy egyházi követül meg nem választathatik. e. m. gy. 1814. Jánosi.

5. Szavazatot s más ily beadványt beszolgáltatni elmulasztó lelkész 6 forintra büntetessék. e. m. gy. 1818. Naprágy.

6. A megesett nőszemélyek egyházkövetése, ellévén (a felsőség által) törölve, hagyattassanak azok lelkiesméretök s érzésük szabadkormányára. e. k. gy. 1821. Sárospatak. 126. szám.

7. Az úgynevezett „Látók“ valamint ez előtt, ugy most is erősen tilalmaztatnak. e. m. gy. 1830. Hubó.

8. Midőn a predikátor egész évi jövedelme elvesztésére büntetetik, az összeget ne egyszerre, hanem 3 éven által fizesse be. e. m. gy. 1841. Kelemér.

9. A felszenteltetést minden ok nélkül kerülő lelkipásztor első esperesi intés vételkor évi jövedelme negyed-,ujabb intés vételkor fele része befizetésére büntetetik, az özvegy- árva- pénztár javára e. k. gy. 1847. Ungvár. 147. szám.

10. Mig a behivatalnokok ellen beadott vádak a hely színén törvényesen meg nem vizsgáltattak, s a vizsgáló biztosság jegyzőkönyve be nem adatott; addig azon vádak közgyűlésben fel nem olvastathatnak. e. m. gy. 1853. Rimaszombat.

11. Templomkerülő, uri szentvacsorát megutáló vallástalanoktól a presbiteriumok méltán megvonhatják a tisztességes eltakarítást,

azon értelemben, mint ez a fegyelem a protestáns egyházban ösidő óta gyakoroltatott. e. m. gy. 1858. Rimaszombat.

II. Egyházmegyei hivatalnokok.

1. Fő- és segédgondnokok, ülnökök.

1. Az egyházkerületi gyűlésből egymás után háromszor minden jelentés nélkül elhúzázkodó segédgondnok, ülnök, úgy lévén tekintendő, mint a ki szolgálni nem akar, hivatalában más egyénnel váltassék fel. e. k. gy. 1846. Miskolc. 6. szám és 1847. Sárospatak 144. szám. E szabályt gömöregyházmegyénk, mint önkormányzat ellenest félreteszi. e. m. gy. 1846. Rimaszombat, de az egyházkerület Poroszlón 1846. 262. szám. a. ismét megerősítvén kihirdeti, a mikor egyházmegyénk ismét félreteszi. 1847. Pelsőc; Az egyházkerület 1847. Miskolc viszont megerősíti és megújította a Jánosiban 1857. és Tályán 1858. tartott gyűléseiben. —

2. Megújítatik azon szabály hogy mindenik egyháznak főgondnoka legyen. e. m. gy. 1842. Serke.

2. Jegyző, kiadó (expeditor).

1. Az egyházmegyei tanácsülések jegyzőkönyvének kivonatai mellékletül ugyan (adnexum képében) bemutatathatók: de az azokból teendő tudósítások megszábot s nem pedig extractus protocoll formában adassanak az egyházkerület eleibe. e. k. gy. 1820 Talya 121. szám. Az egyházkerület eleibe terjesztendő egyházmegyei felhíváshoz csatolandó komitiva, kell hogy szórúl szóra a határozatot foglalja magában. e. m. gy. 1847. Rimaszombat.

2. A biztosi kiküldetéshez tartozó irományok egyenesen a papi biztostárshoz küldessenek meg, mert a pap otthon szokott lenni, ki azután a kiadványokat, (exhibitum) közölje világi biztostársával. e. m. gy. 1831. Szentkirály. E szabálylyal ellenkezőleg rendeltetik 1838. Rimaszombat, miszerint az irományok a világi biztoshoz küldessenek el, a papi biztosok pedig a jegyző által tudósítassanak biztosi kiküldetésük felől.

3. Az aljegyző is szavazati joggal ruháztatik fel. e. m. gy. 1844. Szkáros.

4. Főjegyző ne csak az ülnökök, de a közpapok közül is választathassék. e. m. gy. 1844. Szkáros.

3. Dékán, Ügyvéd.

1. Minden egyházmegyék az egyházkerület pénztárába való pénzeket áldozó csütörtökre beküldjék. e. k. gy. 1807. Gönc, és 1816. Számvevőszék 13. szám. a. A beszédett pénzek ne az egyházkerületi gyűlés napján, hanem előbb számoltassanak által az egyházkerületi dékánnak. Szuperintendensi rendelet. 1859, mart. 22.

2. Az egyházmegyei ügyvéd szavazati joggal ruháztatik fel. e. m. gy. 1844. Szkáros.

4. Egyházmegyei látogatók. (Kanonikus vizitátorok).

1. A vizitátor el ne felejtse azt hogy az egyházi felsőség képét viseli, s így valamint tisztességes öltözködésében, úgy maga alkalmazásában is vigyázó okosságot tanusítson, semmit maga mutogatásból, hirtelenkedésből, hizelgésből, mértékletlenségből nem cselekedvén; magánosan s titkon a hallgatókkal a predikátor ellen ne suttojjon, az egyházi törvénykönyvet magával hordozza, az előforduló kérdések megfejtése végett. Esperesi rendelvény. 1792.

2. A vizitátor magát a predikátor marasztásába ne avassa. e. m. gy. 1801. Naprágy.

3. Az ifjú papok könyvtárát az első három évben van-e elegendő könyvek vizsgálják meg a látogatók. e. m. gy. 1806. Rimaszombat.

4. Az egyházlátogatás kérdő pontjai legyenek. a) belső b) külső, c) gazdaságbeli állapota az egyháznak, d) az iskola. e. m. gy. 1813.

5. Az egyházlátogatók következő 15 pont szerint tegyék fel a kérdéseket: 1) Az istentisztelet szorgalmasan gyakoroltatik-e, 2) Az istenbeszéde tisztán hirdettetik-e, 4) A szent sákramentumok Jézus rendelete szerint szolgáltatóknak-e ki. 4) A konzisztóriális személyek elegendő számmal vannak-e, hittelt szolgálnak-e, a presbiterium üléseit a paplakon tartja-e, s az erkölcsök tisztaságára felvigyáz-e. 5) Az egyházi szolgáló illő tiszteletben tartatik-e. 6) Az egyház javai abban az állapotban vannak-e, mint voltak az összeíráskor (1806. évben) 7) Földek s rétek, jól s idejében miveltetnek-e. 8) Az egyházi bér évenként s illően beadatik-e, 9) A szokott munka s bérkötelezések megtétnak-e, az ekkleziásiai épületek jó karban tartatnak-e, 10) A hités kúrator jól vezeti-e számadó könyveit. 11) Az egyháznak van-e pénztőkéje, ha van, biztos helyen s jövedelmező állapotban van-e az. 12) A parancsolt jegyzőkönyvek

megvannak-e, s a szükséges dolgok bejegyztetnek-e rendszeren azokba. 13) Az egyház ládája a paplakon áll-e, s a perselyek és a kulcsok a kurátornál állanak-e. 14) Az ügyvivői perselyek a parancsolt órákon és módon kitétetnek-e. 15) Az iskolatanító eljár-e a maga hivatalában, kíván-e a nemes egyház tovább is élni szolgálataival, nincsen-e a maga részéről panasza s fogyatkozása, s kíván-e maradni tovább is az egyházban? 1815. esperesi útasítás.

6. Az egyházlátogatások késő éjszaka ne tartassanak, s hol a szükség úgy kívánja, a látogatók húzamos ideig mulassanak. e. m. gy. 1830. Hubó.

7. Előre két héttel tudassák érkezésüket körlevélben. e. m. gy. 1842. Radnót.

8. Egyházmegyei látogatáskor a papi látogató mellett mindenkor egy világi ülnök is kiküldettség. e. m. gy. 1848. Rimaszombat.

5. Iskolalátogatók.

1. Az iskolalátogatók tisztéhez tartozik nem csak a trivialis, hanem a nagyobb iskolákat is meglátogatni, melyeknek professzorai vannak. Látogassák meg az iskolákat ősszel és tavasszal. Az iskolalátogatás tárgyai legyenek: 1) a tanítványok 2) a tanítónak szorgalma. 3) a tanítónak s házanépeinek magaviselete. 4) a tanító miképen végzi az isteni tiszteletet. 5) A predikátor s az előljárók szorgalmasan látogatják-e az iskolát. 6) A tanítónak lehető panaszai. e. m. gy. 1793. Borsod.

2. Minden esztendőben május és szept. hónapjaiban hajtassék végre az iskolalátogatás, megjelenvén a paplakon, tudakozódnak az iskolalátogatók a behívott egyháztanács előtt az iskolatanítónak erkölcsi viselete, tanítási képessége, hűsége, a helybeli predikátor iránti illő tiszteletadása s házanépeinek tisztességes magaviselete felől, a hibázót hathatósan intsék s meg nem jobbulás esetén jelentsék be az esperességi gyűlésbe. Ezután iskolába menvén járjanak végire ha a gyermekek járnak-é mindnyáján iskolába, legalább addig míg az úr asztalához kikészülhetnének, vizsgálják meg a kézi könyveket, tanítanak-e vagy csak tanútatnak, illendő fenytéket gyakorolnak-e, csínosan tartják-e az iskolát, vígyáznak-e a tanítványok egészségére, külmunkákra nem küldözik-e a tanítványokat, kóták szerint tanítják-e az énekeket, nem kóborolnak-e több ideig távol az iskolától. Az ekkleziának van-e gondja az iskolára, tanítójára; látogatja-é a predikátor gyakran az iskolát. e. m. gy. 1813 Keszi.

6. Gondnokok.

1. A gondnokok, havonként írják, vagy irassák be számadó könyvükbe a bevételeket s kiadásokat. e. m. gy. 1808. Reeske.

2. Minden kerülhető költségeket távoztassanak, számadásaikat nyugtákkal igazolják, gyűjtsenek tőkepenzt s jó sikerrel gyümölcsöztessék azt, a számadást évenként előmutassák a presbiteriumban, s a vizitáció kimenetele előtt befejezván, meghitelesítve mutassák elő az egyházlátogatóknak. Kötelesek az egyházi személyek bérít rendszer időben beszédni, az iskolát a predikátorral látogatni, az erkölcsök tisztaságára felvigyázni, az alamizsna ügyet lelkiismeretesen kezelni. e. m. gy. 1812. Zsíp.

(Folytatása következik).

Közli

Maklári Pap Lajos,
a gömöri egyházmegye főjegyzője.

 PROTESTÁNS IRODALMI SZEMLE.

KONFIRMÁCIÓI KISEBB KÁTÉ. Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. Az 1857-ben V. Szentiványon tartott köz sz. zsinat által bevett koszorúzott pályamű. Irta Nagy Péter a kolosvár-nagyenyedi papnöveldében hittanár, és kolosvári ev. ref. pap. Kolosvárt 1858. Stein János sajtója.

Ezen kátéről, tudtomra eddig három folyóirati közlés jelent meg. A káté még csak kéziratban és sajtó alatt volt, midőn annak egy barátja a Prot. Egyh. s Isk. Lapban (1858. 12. sz. 89 l.) minden gondolható magasztalással szólott felőle. — A káté megjelenvén, a „Kecsk. Prot. Közl. II. füzetében (86—96. l.) kijött arról egy ismeretetés, ez is a kátét úgy körül füstölte a dicséret és magasztalás kedves tömjénével, hogy fogyatkozásait maga sem láthatta. Nem sokára jött aztán a Prot. Egyh. s Isk. Lapban X aláírással (50 szám.) egy névtelen ismertetés, mely kimutatta a káté hiányait és roszalta, igen méltán, annak főképen a szimbolikus könyvekkel való össze nem hangzását, és mindezek dacára, oh különösség! a kátét így magasztalja: „hogy azzal a konfirmándus bátran útnak ereszthető, s az ha e könyvecskét jól áttanultta, vagyis ha azt vele jól áttanultatták, szép vallástudalommal fog bírni“. (1268. l.) Ezen szavakban bámú-

latos naivság van, mely egy felől a kátét árulja el, hogy az nem a konfirmáció magasabb céljára, a valódi hitben erősítésre, hanem csak az emle gyakorlására, memorizálásra alkalmas; másfelől azt mutatja, hogy maga a t. ismertető is a hitben erősítésre elégnek tartja ha a konfirmándusok a kátét „jól áttanúlták“, vagy azt „velők jól áttanúltatták“. Vajmi sokkal több pedig a tanulásnál az, a mit a konfirmációtól követelnünk kell! Hanem erről alább szólunk, itt csak azt kívánjuk jelezni, hogy a t. ismertető maga elé sorolta ama kátének hiányait, a szimbolikumoktól eltévedéseit; mégis azt vallja, hogy a konfirmándus növendék azzal „bátran útnak ereszthető“.

Az említett ismertetések, a mint látszik, nem fölöslegesítik, hanem épen szükségessé teszik, hogy a „S. P. F.“ is a konfirmáció ügyét megillető komolysággal nyilatkozzék a címzett káté felől. Hibánkon kívül későn juthatván egy káté példányhoz, későbbben jövőnk mint kellett volna, de jobb későn szólani bár, mint teljesen hallgatni ezen fontos ügyben.

A kátének új modorú osztályozása, belrendezése, mintegy elbájolta ismertetőit. Az egyik e belrendezést „sok tekintetben mesterinek“ vallja. (Prot. Lap 1268. l.) A mint már elégszer megéssik az emberen, hogy valakit uriasan tisztos öltözeke után derék férfiúnak tart; úgy jártak itt a t. ismertetőik is, látván a merőben új mezt, meghódoltak a káté előtt és tömjéneztek annak. Szükség azért mindenek előtt a kátének új modorát, öltözkét szemléznünk. A káté történeti modorban készült és kétféle, nagyobb és kisebb betűkkel nyomtatott. A nagyobb betűk szedett cikkek, a gyengébb tehetségű növendékek számára vagynak kiszemelve, míg a jobb tehetségű konfirmándusoknak meg kell „tanulni“ mind a kisebb mind a nagyobb betűket. Ezen kétágú kátéalak a pálya hirdetés egyik föltétele volt. A mi az elsőt illeti örülni lehet, hogy a történeti modort irányadásul kimondották. Ez fölötte nagy jelentőségű szó volt! A történeti modornak t. i. a szokásos dogmatizáló fölötte, föltéve, hogy a kivitel jó, fölötte nagy előnyei vannak, melyek azon alapúlnak, hogy a gyermekeknél, csak a legjobb világitásban, a legtermészetesb rendben, a legérdekeseb és legvonzóbb alakban készített és a mi legfőbb a hit és erköles igazságokat történeti példákban tanító kátéval arathatjuk a kívánt sikert. Erre csak a történeti modor alkalmas. Nem eléggé tapasztaltuk-e már, hogy az eddigi száraz tankáték a vallás és egyház iránt közönyös hideg lelkeket neveltek?! Vegyük már elé a történeti modort, oltuk be a gyermekszivekbe szent vallásunk fönséges hitigazságait, a Krisztus

nemes morálját, úgy mint ő az egyetlen tanítópéldákkal, majd meglatandnók az örvendetes különbséget. Való hogy ilyen káté készítés igen nehéz dolog, még a jeles Coquerel kátéja is *) hagyott fön kivánni valót, pedig saját vallomása szerint 20 évig dolgozott és javitgatott azon. **) Mennyiben fejtette meg a történeti modor föladatát a N. P. kátéja, első tekintetre megítélhetjük. Egy kátének történeti modorán azt kell értenünk: vagy sorban a mint történetek eládja a kijelentési eseményeket (teremtés, bűneset, megváltás sat. melyek megannyi történeti adatok); vagy pedig fölveszi a vallástörténelem fonalát s azon végig jöven a tények példáiban alkalom szerint előadja a hit- és erkölszigazságokat. Csak e két modor egyesítésének lehet kivánt és teljes hatása a növendékekre nézve. N. P. kátéja nem egyesítette a kétféle utat, sőt nem is lépett egyikre is, hanem a bibliai történeteket fölötte rövid és száraz kivonatban kérdésekre és feleletekre szeldelvén, néhol, mindössze hat-szor, a felelet végén álló szóból, „ad vocem“ alkalmat lát és vesz egy egy dogmát megemlíteni, vagy moralizálni rövidebben vagy hosszabban, mind addig mig ezt megeléglvén, ismét tovább kérdezi és feleli a történetet. P. o. a 135. kérdés felelete így végződvén: „Jézus imádkozott“, a végszóból következik, hogy az imádságról kelljen tanulni a konfirmándusnak mind addig, mig az itt következő négy oldalt végig tanulja, mely alatt bizonyosan elejti a történet fonalát is, s mikor azt a 155. kérdésnél ismét kezébe adják, bizonyosan elfeledi a moralizálást is. Ez a szaggatottság lehetlen hogy a gyermekeknek amugy is könnyen szórakozni szerető figyelmét fogékonytalan zsibbadásba ne sülyeszse. Ez nem ama hisztóriai modor, mely a gyermekeknek történeti példákban adja a hit és erkölsi igazságokat, s annálfogva meg is örökíti bennök; hanem csupán helylyel közzel a történelembe ékelt, közzészúrt száraz moralizálás, melyet leginkább csak „ad vocem“ modornak lehet nevezni. A hol hosszan tart a moralizálás mint a felhozott példában, ott a szaggatottság veszti el a gyermek figyelmét, a hol rövid ott a ta-

*) „Cours de religion chrétienne“ par Athanase Coquerel, l'un des pasteurs de l'église réformée de Paris. Deuxième édition revu et corrigée. Paris 1839.

**) „Je puis dire avec sincérité que depuis vingt ans, j'ai constamment suivi, dans tous mes cours ce résumé, en travaillant sans cesse à l'améliorer“ (I.XV.) N. P. kátéja egy év alatt készen lett! — A pálya hirdetés eredeti határnapja t. i. 1836 maj. 1. volt; az ekkorra beküldött két mű ki-elégítőnek nem találtatván, új határnap tűzetett 1857 maj. 1-re. Csak ez egy év alatt készülhetett a káté. Meg kell vallani: egy év alatt lehetlen volt az ítéset igé-nyei előtt megállható kátét írni! —

núltság hull el. Nem helyeselhető a kátének abbéli ekonómiaja is, hogy kétféle nyomtatása által a növendékeket gyengébb és nagyobb elméjű keresztyénekké osztályozván, egy felől az irigykedésnek, más felől a nagyralátásnak magvait hinti el, bár akaratlanúl, az élesen itélő gyermekek lelkében, kik mint egy mennyei atyának gyermekei főképen a szeretet testvériségében konfirmálandók. Tény ugyan hogy a lelki ajándékok a gyermekeknél is különbözök, de ebből egyébbnek nem szabad következni mint annak, hogy a lelkipásztor ugyanazon oktatásából egyik többet másik kevesebbet tanul, a keresztyénség lényegét pedig mindenik megtartja és forgatja elméjében. Ha a káté tartalmát a különböző elmetehetséghez mérjük, ugy nem két, hanem szinte annyi kátét kell írni a hány tanuló van, alig lehetvén csak két teljesen egyenlő képesség a tanulók között. Igaz, hogy a pályázat egyik föltétele volt ez a kétféle nyomtatás, de az ugy értett hogy „a nagyobb betűjű rész a főbb tételeket, az apróbb pedig azok világosítását“ (Agenda program 16 lap) foglalja magában, a mi aztán a különbséget némileg fölolvasztja. A t. szerző pedig lényeges főbb tételeket (Felebaráti szeretet l. 26. Az imáról való tanítást, s az uri imát l. 28—32. A feljáró lelkekről való babonák s kisértetek elleni tanítást 20. l. Ellenszeret 35. l. Isteni gondviselésben való hit s megnyugvás 41, 42. l.) apróbb betűkkel nyomtatott és csak a nagyobb elméjű gyermekek számára tűzött ki.

A t. szerző maga is belátván, hogy a történeti modernak általa lett fölhasználása mellett igen lényeges tanok maradtak ki, külön fejezetet vett föl tervébe „Jézus tudománya“ cím alatt (39—50. l.) Ez a fejezet egy rövid bevezetés után (39. l.) következő három cikkben tartalmazza Krisztus tudományát: a) Atya, b) Fiú, c) Szentlélek. Ez a fejezet az egész kátéban leggyengébb. Első kérdésben (181. k.) csak annyira különbözteti meg Krisztus tudományát a zsidó vallástól, hogy az ennél „teljesebb, tökéletesebb, idvességünk eszközlésére sokkal alkalmosabb“ (39. l.) mintha bizony még egy más Messiásra kellene várni a világnak, a ki nemcsak a zsidó vallásnál tökéletesebbet, hanem általán teljesebb és tökéletesebb tudományt hozna. A szentháromság ezen fejezetnek csak bevezetésében és csak cikkelyezési alkalmúl hozatik föl, holott mint lényeges hitigazság tüzetesen volna tárgyalandó. — Ezen dogmának mostoha sorsa van. Mély igazságokat és leghatályosabb erkölcsi tanúságokat tartalmaz, és mégis hitszónoklatok mint vallás tankönyvek egyaránt kerülgetik. Sokan merőben elhallgatják, ez a káté pedig épen cikkbeosztási alkalmúl használja föl! A szóban forgó fejezetben keresnők, címénél fogva, a Krisztus tudományának

főbb cikkeit, de azok részint az előbbi, részint a következő fejezetek alá sorozvák, a mi ezen fejezetet hiányossá teszi és a munkaterv rendét zavarja, nem is említvén, hogy ugyanazon tárgy a kátében többször előhozatik, mi a munka egységének igen hátrányos. Ez azonban nem föltötte nagy baj. De nagy baj az, a mit X (Prot. Lap 1268. l.) magasztal, a kátének „tárgygazdagsága“. A tárgygazdagság utáni törekvés, mely cél el is éretett, volt oka, hogy a leglényegeseb tárgyak is részint csak megemlíttetnek (az isteni attributumok, még pedig két helyen), részint csak tan és szabály alakban nyújtatnak (p. o. a halhatlanság), részint pedig theologiai modorban magyaráztatnak (az isteni gondviselés, a váltság). Az egész kátének előadási modorán meglátszik, hogy az csak az emlének ad dolgot, és tanultatásra fekteti a legnagyobb súlyt. De jól mondja Coquerel: „Il s'agit ici de foi, de pitié, de moral, et non pas de theologie“. Vajha eszébe venné minden katekheta, hogy egy szivreható példának nagyobb hatása van a kedélyvilágban élő gyermekre nézve a legmeszteribben magyarázgató demonstrációnál. Avagy nem eltévedés-e a gyermeknek azt mutogatni az isteni gondviselésről, hogy annak két része van: föntartás és igazgatás. (lásd 41. lap.) Egy két vonással adva ezen dogmát bizonyító, számtalan bibliai példák közül akármelyiket, többet ér akármely magyarázatnál. Ez volna aztán vallástanítás hisztóriai modorban! De hiában! a definíciók, a tanszerűség, a theologizálás, a műszavak, a tárgygazdagság e káté bajai. — Föltészi ez még azt a kérdést is a gyermekeknek: „Mi a vallás“? és annyira theológia akar lenni, hogy a régiek „modus cognoscendi“, és „colendijével“ felel meg arra. (lap 2.) Már akárki mit mondjon, de ha egy gyermekkátében ilyen kérdés van, az maga magát elítéli a pedagógia előtt. A magyarázatok melyekben e káté bővölködik elég világosak, hanem a váltság magyarázata (203—207. k. k.) melyet a prot. lapi ismertető is „meglepőnek“ talált, végképen ugy ki-magyarázza a krisztusi váltságot, hogy azt a konfirmándusok benne meg nem találván, abban bizonyosan nem is konfirmáltatnak. Az erdélyi régibb konfirmációi kátében is megvolt az, hogy a „Krisztus a bűnnek büntetésétől a tudatlanságtól, és jóra való tehetlenségtől váltott meg“, (Agenda 1817. 18. l.) de legalább nem magyarázván tovább, a katekheta helyes értelmezésének nem vágta útját. Ez az új káté pedig a jóra való tehetlenségtől váltságot így magyarázván: „a Krisztus midőn minden kötelességeinek megfelelt, s magát minden büntől megtartóztatta, megmutatta, hogy az embernek van elég ereje“ sat. (44. l.) a keresztyénség legfőbb jellegetől a váltság alapeszméjétől fosztja meg ezen konfirmációi kátét; dicsőíti, isteníti az

emberi tehetséget; indokolja, táplálja a kevélység legesúfabb nemét a szellemi gőgöt. Senki sem tagadhatja, hogy az emberi nagyság minden valaha élt, legdicsőbb példányai között sem mutathatunk egyetlenényt is, mely a gyarlóság salakjaitól merőben tiszta, más szóval tökéletes volna; ezért van szükségünk a Krisztus váltságára. Ha már egy káté azt tanítja, hogy Krisztus példája által mutatta meg, hogy az embernek „elég ereje van“, az vagy a Krisztust merőben emberré, vagy az embert Krisztussá teszi, és sem a Krisztust sem az embert nem ismeri. Ilyen Káté igényelheti-e, hogy a keresztyén konfirmándusok kátéja legyen?

A Jézus Krisztus életének ismertetése, (17—39. l. melyeknek azonban nagy részét a beékelt moralizálások foglalják el) valamint a kátének, az 51—76. lapokat elfoglaló végfejezetei, u. m. „Jézus tudományának terjedése“, „Keresztyén egyház“, „Reformáció“, melyek egyháztörténelmi ismereteket közölnek; továbbá a „Keresztyén felekezetek“, mely a ker. felekezetek közötti különbségeket ismerteti, és a „Sákramentumok“ című utolsó fejezet, mely a keresztségről és uri szentvacsoráról tanít, sokkal sikerültebbek, több gondal készítvők, de mégis nem kevés kivánni valót hagynak fön. A Krisztus életéből a legnevezetesebb mozzanatok, melyek épen arra valók, hogy a hit és erkölcsi igazságokat példákban, történelmi módorban tanítsák, mellőzvék. Nincs meg itt sem a Jákób kútja melletti jelenet, sem a köveztetéstől megvédett nő példája, sem a könyörűletes Samaritán, sat. sem egy parábola a sok közül; sőt a Krisztusnak haldoklásakori nevezetes igéiből is csak kettőt hallunk. Ezek igen nagy hiányok. Továbbá az egyháztörténetet ismertető fejezetekben nincsen eléggé kijelölve, mikor és mely átanok zavarták meg az anyaszentegyház eredeti tisztaságát; miért lett mellőzhetlen lelki szükségévé a világnak a reformáció, kik voltak annak mindjárt kezdetben Erdélyben s Magyarhonban indítói, megalapítói, fentartói. Annyi nagy és fényes név közül mind a világi, mind az egyházi részről egyet kettőt legalább épen célszerű lett volna a református növendékek kegyeletének átadni, és élénken esetelni miért tarthatjuk szellemi életünk legnagyobb áldásaul reform. vallásunkban lett születésünket. Így ezen eszmék nyomán az élénk egyházas érzületnek fölkeltése, a protestáns öntudatnak fölébresztése eszközöltetnék, a mi annyira főcélja lett volna ezen fejezeteknek, hogy mellőztetésén álmélkodnunk kell. A felekezetek ismertetésénél e káté megmondja, hogy a reformátusokat kálvinistáknak, az evangélikusokat lutheránusoknak is nevezik, és ezt helyeselni is látszik, midőn nem rosálja, sőt a 280. kérdésben az utóbbiakat maga is csak lutheránusoknak nevezi, ho-

lott már sz. Pál tiltotta (I Kor. III.) a gyülekezeteknek a tanítók-ról való neveztetését. A ker. felekezetek közötti váltanokat és szokásokat, (ide nem értvén a papi hatalmat, a hagyományokat, a szentírás tekintélye fölötti prot. és kath. nézeteket, melyek a 63, 64. l. kiemelvek), inkább csak megemlítve, és a mienket vagy épen nem, vagy igen halványan indokolva nyújtja a káté, sőt igen lényeges különbségeket (búcsúk, kultusbeli pompa sat.) még csak nem is említ; pedig nagyon is tudni kell növendékeinknek miért nincsenek meg azok a mi anyaszentegyházunkban. A bibliának is bővebb ismertetése kellett volna, mint a hogy az másfél lapon történhetett. (4—5. l.) Való, hogy a káté ezen kívánni valók megléte nélkül is fölötte hosszú, de vannak benne lényegtelen tárgyalások, melyeknek kihagyásával elég tér maradott volna azon lényeges tárgyak számára, melyeknek semmi esetre nem szabad hiányzani. Való, hogy a katekheta élő tanítása ezen hiányokat kipótolhatja, de ezen okból az egész káté szükségtelensége is következhetik, ha pedig a kátét megírjuk, nem látjuk okát, miért mellőztessenek benne épen a legszükségesebb témák. A sákramentomokról tanító fejezet mely a kátét bevégzi, szintén a sikerültebbek közé tartozik. Mind a két említett ismeretetés hibául rótták föl, hogy a t. szerző az uri szentvaosorát Zwingli értelmében tanítja; de ha meggondoljuk hogy Zwingli, Kálvin vagy akár Bullinger a Helv. Confessió szerzője, nem eszmében, hanem csak szavakban különböztek egymástól és egyenlően a transzsubstanció ellen nyilatkoztak, azonnal fölösleges buzgólkodással lesz ezen pontot illetőleg minden referensi hibáztatás. Az Istenért! ne hasogassuk a reformátorok nézetét ezen pontra nézve is több szelvényre annál mint a hogy az nyilatkozott volt, különben majd vissza megyünk oda, honnan negyedfél század előtt szerencsésen eljöttünk volt az „ex opere operatumhoz“. A kátét konfirmációi szép két ének követi, melyek e könyveeskének gyöngyei, és a konfirmálandó ifjak imái zárják be, melyek, kettőn kívül, igen hoszak és igen számosak is. Legohajtandóbb volna, hogy a katekhizálás anynyira melegítse és erősítse hitökben az ifjakat, hogy azok minden formula nélkül is „a léleknek indításából“ imádkozzanak. — A t. szerzőnek hitszónoki fényes talentomát és valódi érdemeit az anyaszentegyház ügyei körül nálam őszintébben és mélyebben senki sem tisztelheti, és ebbeli hódolatomat olvashatta is ezen füzetekben (második évfolyam 499. l.) hol remek egyházi beszédeit bemutattam volt. De egyházi beszédekbeni remekelés, és konfirmációi káté írás fölötte messze állanak egymástól, és valamint emez meg nem rendítette a t. szerzőnek sok oldalú érdemei irányábani tiszte-

létemet, szintugy amaz meg nem gátolhatja, hogy e káténak alfától omegáig újból átdolgoztatását ne indítványozzam. Nem tarthatok e tekintetben a prot. lapbeli t. ismertetővel, ki a káté minden hiányait előhozta, mégis azt véleményezte: „hogy azzal a konfirmándus növendék bátran útnak ereszthető“. Az ilyen logika nekem meglábolthatlan. Az íróra nézve is valódibb tisztelet ha mindig az igaz, mintha mindig csak a kellemes véleményt hallja műve felől.

A t. olvasóra nézve talán untig elég hosszasan irtam a kátéről, de tekintve az ügy véghetlen fontosságát, sokat hallgattam el a mi még előhozható volna. A mi hitbéli testvéreink hitszilárdsága sok kisértéssel találkozik. A vegyes házasságoknál, nem erőszak, hanem mintestvéreink gyenge hite miatt, igen sokszor mi vagyunk a vesztés fél. „Oroszlán jár kün“, s ha apámk hitében eléggé meg nem erősítjük ifjainkat, midőn épen a végett küldetnek a lelkipásztorhoz a még elég fogékony életkorban, kire esik az elnyeletésért a felelősség sulya? — Semmi „tárgygazdag“ theológiácska tehát a konfirmándusoknak, hanem vallás! Legyen a konfirmáció az a mi nek nevezük, nem „eskü“, (l. 71.) nem „ígéret“ és „fogadás“, (l. 78.) hanem hitben megerősítés; akkor aztán növendékeink ígéret, fogadás és eskü nélkül „végig megállnak s nem ingadoznak“. Ámen.

APOLOGÉTIKA. Kiadta Zsarnay Lajos a sárospataki ref. főiskola papja, theolog. int. tanár s a tiszáninneni helv. h. egyh. ker. főjegyzője. Sárospatak, nyomtatott a ref. főiskola betűivel. 1858. 174 lap. Ára 95 kr.

A címzett könyv Sárospatak régi jó hírének egyik új bizonyossága. A t. olvasónak kedves szolgálatot vélünk tenni e könyv ismeretésével.

A t. szerző rövid előszavában nyilvánítja, hogy művét „nagy részben“ Schleiermacher elvei szerint, Lücke göttingai tanár rendszere nyomán készítette tanítványai számára, kiknek azt hetenként két órán keltvén előadnia, e miatt írta azt röviden és tudományos alakban. A műnek egyik tökélye, hogy rövidsége dacára szárazság s tudós homály nélkül nemes szellemben nagyon készíve. A t. szerző nevéhez, bmondott forrásai után is, az eredetiség szép nevét fűzhetjük. A méh is virágok kelyheiből szedi a mézet, de nem az ő készítménye-é az? Ezen Apologétikának említett jelességei szép magyar eredetiségek, melyeket a hagyományos német tudós homályból meríteni nem lehetett.

Az 1—26 lapok a műnek bevezetését hozzák, mely az apologétikának fogalmát, tárgyát, módszerét, egyéb theol. tanokhozi viszonyát röviden, világosan s a tanítványok számára is elégséggig tájékozásul tárgyalja; nagy otthonossággal és igen érdekesen s elég bőven ismerteti az apologétikai irodalom történetét, fölosztván azt következő 5 szakaszra: 1) Az egyház keletkeztétől Origenesig vagy a III. század közepéig. 2) A III. század közepétől a VIII. századig. 3) A VIII. századtól a reformációig. 4) A reformációtól a XVII. századig. 5) A XVII. század elejétől jelen korunkig. A t. szerző a legnevezeteseb egyháztörténelmi irodalmi adatokat érdekesen körülírva és hű jellemzéssel ismerteti itt, előhozván a ker. tanokat megtánadó és védő írók közül a figyelemre és ismerésre legméltóbbakat, kísérve életrajzi vonásokkal a pogány és keresztyén korszakból egyiránt. A térhez képest elég részletességben ismerteti különösen az angol deistákat, a francia enciklopédistákat, (hanem Rousseau, *) úgy vélem, nem együvefogható Diderot, d'Alembert s társaikkal (l. 21.) kivált miután a 106. lapon maga t. szerző is bizonyít vele), a német racionalistákat. Nem maradt fön itt egyéb kívánni való mint az, vajha a tér kevés voltának dacára is, a legújabb német materialisták kik sok tudománnyal fegyverkeztek föl a keresztyéntanok és ezek ellenében a nem kevésbé tudományos készúltséggel fölfegyverkezett apologéták, (Böhner Naturforschung und Kulturleben s mások) ki ne maradtak volna, mert az érdekes hare Strausnál (l. 25.) bé nem végződött, hanem még csak most folytattatik a legnagyobb tüzzel, mind a két fél minden szellemi erejét épen most fejtji ki teljességében.

A bevezetésen túl az apologétikát két részre osztotta a t. szerző. Az I. rész következő szakaszokra oszlik: I. szak. A vallás eszméjének apologiai vizsgálata. Itt tárgyalvák a vallás fogalma s ennek dialektikai vizsgálata, a vallás eredete, alakja, anyaga, fejlődése, tökéletesedése, a hit és tudás viszonya, a vallás gyakorlati fejlődése. II. szak. A vallások különbségéről. Ebben előadatnak a vallások különbsége, egysége, a történeti és tetteges, az érzéki és erkölcsi vallás, a különböző vallások osztályozása, a polytheizmusi és monotheizmusi vallások. III. szak. Az igaz és hamis vallás különbségéről. Ez tanítja az igaz és hamis vallás közötti viszonyt és ez utóbbinak főbb nemeit, s az előbbinek eszméjét; továbbá a kijelentés fogalmát, lényét, mivoltát; fej-

*) Rousseau a szerző szerint is még van különböztetve az enciklopédistáktól.

tegeti a kijelentés törvényeit, természetességét, észszerűségét, lehetőségét, szükségességét sat. Ezekből a szakértő olvasó azonnal látja, hogy mindezen tárgyakat a sajátképeni hittan is (theol. dogmatika) tüzetesen elő szokta adni bevezetésében. A munka 2-ik részében jönnek már az apologetika sajátképi tárgyai. Itt is három szakasz van. Az I. szakasz tanít a történeti kútfőkről a ker. vallás saját lényének megismertetésére nézve. Ebben tárgyalvák az új szövetségi könyvek authenticája, épsége, hitellessége, azok íróinak jó akarata az igazság közlésére, irataiknak világossága, az ó szövetség eredetisége, elégsége. II. szakasz a ker. vallás lényének fejtegetése s megmutatása, hogy az igaz vallás eszméje a ker. vallásban létecsült. A keresztyén vallás saját elvének előterjesztése. A ker. vallás viszonya más vallásokra, különösen az ó szövetségre. A ker. vallás viszonya Mohamed vallására, 1) Mohamed és vallása, 2) Mohamed vallásának bírálata, annak terjedése. A ker. vallás tökéletesedhetése. III. szakasz. I. cikk, megmutatja, hogy a ker. vallás igaz vallás eredetére nézve. Itt előadvák a ker. kijelentés főtartalma, ekszegetailag kimutatva, a ker. vallás igazságát bizonyító erősségek, a Krisztus bizonyosságának ereje, a Krisztus munkáinak, különösen csodáinak bizonyító ereje. A csodák felőli ellenvetések. A jövendölésekről általában. Krisztus jövendölései különösen. 2. cikk. A ker. vallás tartalmára nézve igaz vallás. A ker. vallás főbb jellemei, annak általános teljessége, egysége, változatlan lényi egysége koronkénti fejlődésében, a tettelegességnek és természetinek abban való öszhangzata. 3. cikk. A ker. vallás saját elvében igaz vallás munkálataira nézve. A ker. vallás munkálatairól általában, annak működése az egyéni élet terén, a családi élet körében, az államra, s végre a tudományokra s művészetekre nézve.

A műnek ezen vázlatából láthatja a t. olvasó annak egészséges logikai rendszerét. A ki magát a művet olvashatja, nagy megelégedéssel fogja élvezni annak magas belbecsét. Az ép, egészséges gondolatok, a szerzőnek nemes és emelkedett szelleme mely az egész műven előmlik, otthonossága, mely tárgyaival könnyűden, biztosan bánik s azokat röviden bár, de világosan s elégségig kifejti, a bölcsészeti és szentírastani szép fejtegetések, a történelmi érdekes jellemzések becsessé és minden tudományosan művelt lélek előtt kedves olvasmánygyá teszik ezen apologetikát, az ifjú theológusok pedig kik e könyv leckéit a szerző ajkairól magyarázva, bővítve sze-

rencsések hallani, ha használni tudják szerenéséjüket jól fölkészülve fognak az evangéliom hirdetésére lépni.

De ha méltán magasztaljuk azt a mi megvan e könyvben, kötelességünk azon kívánnivalót is kijelölni, melyet benne hiányzani vélünk. A t. szerző jól ismeri mind azon erődöket, melyekből a keresztyéntan elleneit vissza lehet verni, de talán mert bevehetlenségét tudja, nem használja föl mindenütt teljes fegyverzetét. Így megnevezve ugyan, de igen kevésbé vagyon kifejtve a 168. lapon hogy a keresztyén vallás a rabszolgaságnak eltörlője. Pedig ez az egyik nagy elv, melylyel a Krisztust nem eléggé ismerő s ezért a váltáságtant megmosolygó tudós urakat „foglyúl vihetjük a Krisztushoz“. Ilyen szolgálatunkra volna továbbá az is, ha nem csupán theológiai védveket használnánk a keresztyén tanok elleneivel szemben, kik a tudomány éles fegyverével kérkednek és harcolnak. Fáj nekünk ha csupán theológusok maradunk, a mai tudós hitetlenek ellenében, kik azt hiszik, hogy a természattani fürkészetek s eredmények halomra döntenek a theológiát *). Ezek ellenében föl kell vértetniünk az apológétákat a tudományok s különösen a természattani újabb buvárlatok eredményeivel, mert ezek szolgálatkészek irányunkban is. Ne féljünk! azok még nem ingatják, hanem megerősítik a keresztyén kijelentés örök igazságait! A t. szerzőnek theológiai és bölesészeti fejtegetései bármily jók magokban, nem tették fölöslegessé a természattani, csillagászati, földtani sat. védveket, melyek nélkül a theológus a mai elemekkel szemben épen úgy meg nem állhat, mintha egy hadsereg a tökéletesített vontosövek ellenében a régi kanócos puskákkal, vagy nyilakkal menne. Az is kívánatos, hogy a református theológusok apológétikája tüzetesen és teljesen kimerítve tanítsa a protestantizmusnak, jelesen a reform. vallásnak apológiáját, mert azt a másik táborból tüzetesen ostromolják. A t. szerző reform. szempontból írta apológétikáját, abból védi a kijelentés hitigazságait (dogma) még pedig olyan finom tapintattal, hogy a keresztyénség elleneinek támadásait a reformáció elveivel veri vissza (169, 170. l.). De nem ignorálhatjuk, hogy a reformációt nemcsak egyes ellenvetések, hanem nagy és hatalmas rendszer ellenében tüzetesen kell megvédenünk **). Mondhatni ugyan erre hogy: „az egyes dogmák kifejtése nem az apológétika, hanem

*) A hit országát az újabb természattani buvárlatok nem védik, mint nem is ostromolják. Azoknak eredményeit az apológétikában közölni felesleges. Szerk.

***) Az apológétika túl menne határán ha az egyes ker. felekezet dogmáinak vagy az orthodoxziának védelmezését tűzné magának célul. Ez a polémika s dogmatika feladata. Szerk.

a dogmatika tiszte" (l. 116.), de maga az apologetika is a hittanból vagy on kiszakasztva, hogy legyen több egy tudományyal. Minden veszély nélkül együtt lehet azokat hagyni, ha pedig, a mi egyébiránt szintén nem veszélyes, módunk van benne az apologetikát külön rendszerbe fűzni, miért rekesszük ki abból azt a tárgyat mely mellett a legerőteljesebben kell apologizálnunk. Ezen jegyzetek legkevésbé sem csökkentik a t. szerző könyvének tagadhatlan belbecsét. Az apologetika felőli eddigi fogalmak szerint ez a mű teljesnek is mondható. Meglehet vétkes merénynek mondandja egy vagy más kegyes lélek, hogy a régóta használatban levő systéma cövekeit helygatom észrevételeimmel, de valamint a hadtan felhagyott már a fellegvárakkal és térségen építi erődeit, szintugy a vallás erődeiül nem szolgálhatnak többé a régi fellegvárak. Az idő siet, rohan s ha nem követjük eltipor.

Kecskeméti prot. irodalom. Magyar prot. egyh. irodalmunk két ikerfüzetét mutatjuk be itt t. olvasóinknak. Különböző tartalmúak, egyszerre születnek, karöltve járnak, egy célra, az Isten országának építésére futnak. Az egyik a templomi szószékekből nemesítheti az Istennek népét; a másik a parókhiák tanulószobáiban gazdagíthatja a lelkészek szellemi vagyonát. E két hatást bizonyosan eszközölni fogja a most megjelent két füzet. Vajha oly szélesen elterjednének mint a hogy valóban érdemlik. Mind a kettőt, eddig a tevékeny Fördős Lajos szerkesztette, most a munka felosztás és szakosztályozás célszerű elvén ő megmaradván a „Kecsk. közl.“ szerkesztése mellett és Szász Károly átvevén a „Papi dologozatok“ szerkesztését. ezen irodalmi vállalat új életbe lépett. Az új élet új és gazdag szellemi erőkből nyilatkozott ez első föllépésben, és az ezen erőket mutató nevek zálogul is szolgálhatnak növekedő erősbüléséről. De csodálatos és fájdalmas tünnemény! Mikor a vállalat legméltóbbá tette magát egy hosszú életre, akkor fenyegeti veszély, mikor nemcsak jó akarattal, hanem hatályos szellemi erőkkel fölkészülve új életbe lép, akkor rémíti el a leverő viszhang: m e g h a l s z ! A megjelent füzet boritéka arról értesít, hogy az iker vállalat öszvesen csak 56 előfizetőt találván, ha e döbbsentőleg csekély szám jövő szeptemberig három százra nem emelkedik, akkor az illetők vagy a kötelezett füzetek mikénti megjelenéséről értesíttetnek vagy pénzüket visszakapják. Isten őrizzen ettől, mert nem nagy dicséret volna reánk nézve egy életre érdemes

irodalmi közlönyt a részvétlenség jege alá dermeszteni. Ha rossz volna akkor hadd veszne, de miután jó, tápláljuk és tartjuk fenn életét. Ne sokaljunk három magyar prot. irodalmi közlönyt, mert számunkhoz képest még kevés is az, és ha e keveset is sokaljuk, szellemi szegénységünket magunk bizonyítjuk. Rázzuk le lábainkról a lelki szegénység bilincseit, szégyeneljük viselni a szellem köldűség rongyait.

A kecskeméti füzetek ismertetéseül szolgálhatnak a következő rövid jegyzetek:

„**Különbféle papi dolgozatok**“. Uj folyam. Szerkeszti Szász Károly k. sz. miklósi ref. lelkész, a m. akad. lev. tagja. I. juniusi folyam 204 lap. Bolti ára 1 ft. 75 kr. Főrészében van 18 egyházi, tárcájában 8 ágendai beszéd. Az első beszéd: „Mit kell tudni?“ a t. szerkesztőtől kenetesen, és kedves egyházi ékesszólással győzi meg hallgatóit arról hogy „a Jézus Krisztust tudni elég“. Ez a beszéd, első részében, mindenből kiforgatván azokat kik azt mondják: „a Krisztust tudni bizony kevés“ a „papi dolgozatoknak“ keresztyén lobogója. „Mire indít és kötelez bennünket éltünk (életünk) mulandóságának meg gondolása?“ tanúságteljes és igen épületes szép beszéd új évre, Fördös Lajostól. „A mi szolgálatunk“ (ifjú lelkészek kibocsátásakor) Basa Bálint szerepi ref. lelkésztől. A beszéd fiatal-sága kirí ugyan belőle, de ki az is hogy írójában szép tehetség van, és még sokra viheti, mihez szerencsét kívánunk! „Hiában való-e a mi hitünk?“ Parragh János uszokolyi ref. lelkésztől, Pál apostol (1 Kor. XV. 14.) egyik érdekes helyéről. Egészen véve igen jó irányú beszéd, csak hogy nem maradván mindig szorosan tárgya körében, a kellő hatást gyengíti. „A régi setétség és a mostani világosság“ (reformációra emlékeztető beszéd) Kovács József m. ujfalusi ref. lelkésztől. Egy kevészel nagyobb hév, több élénkség a reformáció nagy elveinek illusztrálásával, és ez a szép tehetségre mutató beszéd a mértéket megütné. Ezt a tárgyat minden évben föl kellene vinni, egyszer legalább szöszékeinkbe, mert semmire sincs nagyobb szükségünk mint a magash reformált vallási öntudatnak ébresztésére. „A Krisztusban lenni“ Róm. VIII. 1. fölött Miskolci Szigyártó István sz. mártonkátai ref. lelkész és alesperestől, és „Részvét az örömben“ Róm. XII. 15. fölött Benedek Lajos h. böszörményi ref. lelkész és esperestől. Mind a kettő jeles beszéd és szép kinyomata a keresztyénségnek. Tisztelet a szerzőknek hogy az esperességgel az egyházi irodalmi részvétet is összefoglalni tudják. „A lelki erő és erkölcsi jószág

veszedelmei“ a néhai jeles Kolmár József hagyományirataiból közli ezt az erélyes és szép beszédet Vári Sz. Sámuel. „Buzdítás a szentírás olvasására“, és „A népek és az urítélete“ (őszszel) mind e kettő Révész Imre debreceni ref. lelkésztől. A t. szerzőt műveiből ismerjük. Minek szóljak többet ezen érdekes tárgyú és hatályos szép beszédeiről? A sas nem kelt veréb fiúkat. „Tudomány nélkül elvesz a nép“ Győri Lajos k. ujszállási ref. lelkész. Igen igen jó és kedves beszéd, oly hatályosan festi a néptudatlanság anyagi és erkölcsi veszélyeit, hogy jobban kívánni sem lehet. „Evangyéliomi nevelés“ Colani straszburgi ref. lelkész után franciából Sz. K. Nevezetes és a maga nemében s helyén igen jó beszéd, némi tekintetben példányul használható; a t. szerző jól jegyezte meg, hogy nem elmondásra, hanem gondolkozási anyagul közli. „Istennek utolsó könyörületessége“ Ahlfeld után Csikai Imre dunavecsei ref. lelkész. A szerző szép hitszónoki tehetsége mellett olyan erős orthodoxsz a theológiában, mint a milyen erős konzervatív a politikában, mert ez utóbbi irányban is sohajtgat egyet egyet a hol rést talál. Szépen hasonlítván a templomokat a Noé bárkájához, üdvös intéseket hoz ki belőle, hanem ez a mondat „ma is hajónak neveztetik a templomok azon része mely a tömeget befogadja“ (128. l.) reform templomainkról nem értendő, hol oltár nem levén, nincs oly hajó is mely csak a „tömegé“ volna. A fordítás, a szükségtelen passzivumok kivételével, meglehetősen tiszta egyéb németizmustól, de ez a kitétel: „Isten az ki föltárja ember előtt bűneit“ (120. l.) a szabatoság hiánya miatt képzelenséget mond, mert nincsen Istennek bűne, mit ember előtt föltárjon. „A pünkösti lélek“ (pünköstben) Filó Lajos pesti theol. int. tanártól. Az elosztás jelessége (131. l.) az utolsó rész szép kivitele és befejezése mutatják, hogy az egész beszéd kielégítőbb lehetett volna. A beszédben a „dicső“ és „magasztos“ tulságosan fordulnak elő, mintha mindent kipótolni akarnának. „A nem igaz penitencia“ Kulifai Zsigmond kunhegyesi ref. lelkésztől. Egészben véve jó és hathatós beszéd. Van benne itt ott egy-egy kifejezés, melyet könnyen letörölhet, ki a beszédet használni akarja, mint: „Angyalok bora“ és „gyémánt szemek a megjobbulás köntösén“. Abban sem érthetünk egyet t. szerzővel, hogy ne lehetne szebb zenét képzelni annál: „mint mikor a vallástevő könyörgést a maga lelkése után a gyülekezet zúgja“ (141. l.) „Az Istenember jellemvonásai“ Tóth József kecskeméti theológiai tanártól. Remek és fölséges nagypénteki beszéd Márk XV.

25—39 fölött. Sok, akármely nyelvű, kötet predikációt átforgathat az ember míg ehez hasonlóra találhat. A t. szerző a nagy tárgyat ahoz méltóan esetelte és remekül vitte ki. Meghajlunk az ilyen mű előtt. Szintily ritkán található beszéd a következő: „Ruth asszony“ című aratási gyönyörű homília Ruth II. 12. alapigével, Kelemen Gergely kunszentmiklósi nyug. tanártól. A t. szerző teljesen fölfogta és visszaadta ezen beszédben az ó szövetség ezen remek darabjának magas szépségeit, melyekről még G ö t h e is így irt: „es ist das Lieblichste was uns episch und idyllisch gegeben worden ist“. „A mezei élet előmozdítja a kegyességet“ Dobos János ceglédi ref. lelkésztől. Idillszerű szép rajza ez is a mezei munkás életének, és igen kedves darab. — A füzet tárca-jában vannak: Baksa y Dánieltől, egy köznapi ima, házasságkötési, kereszteleési, szentasztal fölötti beszédek s imák mindenikből egy egy; és „Írásmagyarázat“. Az imákban itt ott nagyot mondani akaró dagályos kifejezések vannak: „láng érzeményt öntöttél szivébe“, „kösd össze őket ennek lángjával mint ére kötéllel“. A kereszteleési beszéd, mely különben díszes rövid, és a keresztségről mint ilyenről nem is emlékezik, oly magaslatról kezd hangzani melynek okát sem az aktus természetében, sem a beszédke folyamában nem látjuk, nem értjük. „Miképen egymás ellen küzdő erők és elemek harca az egész természet, a felettünk és körülünk végetlenig kiterjedt világ alkotmánya“ sat. (185. l.) Minek ez? — A házasságkötési beszédben a vőlegény és ara polgári magas állása annyira kiemeltetik, hogy e miatt a lelkész tanácsokkal nem „terheli“ őket, (184. l.) mert úgy mond: „te magasabb lépesőjén állsz már a polgári kitüntetésnek nagyra menendő ifjú, mintsem útba vezető tanácsokra lenne szükséged“. (183. l.) Ugyan minő eltévedés ez? Az Istenért ne hogy valaki elmondja ezt a beszédet, mert magok a világi urak megítélnék azért. A szentasztal melletti beszédben a mi van jól van, de a szereztetés igéi, és azok reform. értelmezése mellőzvék. A t. szerzőnek „Írásmagyarázata“ is Máté XX. 1—16. fölött, egyoldalú és csak a földön esűsz. Szép ellentét pedig ezzel szemben Sz. K. nak ugyanazon szentírási igék fölötti „Írásmagyarázata“, mely emelkedett nemes szellemben készült. A t. szerk. ügyes tapintattal tétette ezt nyomban a másik után. A füzetet két igen becses hozomány zárja be: Beszéd és ima lelene megkeresztelesekor Szívós Mihály h. szoboszlói ref. lelkésztől, és urvacsorai agendák betegnél Vári Szabó Sámuel tiszaföldvári lelkésztől. H. Szoboszlón 1849 nyarán egy kitett fiú csecsemőt találtak, kit a városi t. előljáróság gondja alá vett és harmad-

éves korában a templomban megkereszteltetik. Az ünnepély meghatározható lehetett, erre mutat ez az emberiség és keresztyénség magas szempontján álló szép beszéd, melyben a lelkipásztort a maga eszményi fenségében látjuk. A betegnél való két agendában pedig a beteget lelkileg orvosló lelkipásztort látjuk, az a kevés szó, olyan jól van választva, lehetetlen hogy ne említsem.

„**Kecskeméti Prot. Közlöny**“. Füzetek az egyh. és iskola körében. Szerkeszti Fördös Lajos. III. azaz júniusi füzet. Kiadják Fördös Lajos és Szász Károly. 1859. Bizományban Ráth Mórnál Pesten. Nyomatott Kecskeméten Sziládi Károlynál, lap 174. Bolti ára 1 fr. 40 kr. új p. Tartalma: „A hittudat jelene a reform. egyházban“ Peti Józseftől. Sok és öntudatos tanulmány gyümölcse. Kár hogy becses tartalmát tudóskodás teszi nehezkessé! „A hellen nyelv újabb theoriája“ Hollósy Zsigmondtól. Ez a darab már természeténél fogva csak görög nyelvésznek tehet szolgálatot, és annak valóban teendő is. „Rövid közlemény a göttingai egyetemről“ Molnár Lászlótól, érdekes tartalmát címe hirdeti. Igen érdekes és a füzetet nagyon emelő tárgyú avatott könyvismertetésekkel is találkozunk u. m. Tompa egyh. beszédei Szász Károlytól. Varga János n. körösi tanár Egyetemes és elemi oktatástana Jancsó Ádámtól. Kiss Lajos Curtius görög, és Szepesi Kühner elemi hellen nyelvtana, meg ismét Kiss Lajos Schenkel görög olvasókönyve, Hollósy Zsigmondtól ismertetve. A kecskeméti egyh. tanács felelete Török Pál korrajzaira, Csálosi Jánostól ismertetve. Bunsen volständiges Bibelwerk für die Gemeinde. Ezt az első rangú theol. művet, mely sokszorozott fontosságot nyer az által, hogy nem pap írta, kimerítőleg, és méltóan ismertették volt „SPF“teink is. (II. folyam 303. l.) Fehér Pétertől itt szintén igen jeles ismertetést olvasunk a nagy becsű műről. „Filozófiai levelek“ cím alatt. Tóth József tanúságosan értekezik azon kérdés fölött: „Miért nincs filozófiai irodalmunk“? „Mi viszonyban van egymással egyház és iskola“? kérdést kellő szempontból, de nem elég kimerítően fejtegeti Celder Márton. „Egy indítvány s eszmeesere honi reform. theol. intézeteink között“. A kecskeméti theol. intézet tanárai fölhívták hazai testvéreiket eszmeeserét eszközölő füzetek kiadására. A fölhívó levél mellett az arra érkezett válaszok is közölvek itt most. A fölhívók nagy horderejű indítványt tettek, kívánatos hogy az további tanakodás tárgya legyen, s a nézetekbeni megállapodás után lelkesen végrehajtsák. „Mutatvány az új szerződ-

vényi szentiratok fordításából¹⁾ Kulifay Zsigmondtól. Valaki azt írta erről a „P. Naplóban“ hogy nem fordítás hanem körülírás, de még az sem ez, hanem biblia rontás. „X-urnak“ Sinai M. junior, „A pesti ref. templomról“ fölírat alatt Kálvinista Péter (álnév) kikel az ellen hogy a pesti templomfalba, belől, egy hölgyet ábrázoló faragvány van téve. „Hová jutottunk“? II. Csalánosi János. Ezen három utóbbi cikk polémiai, de a „modor“ miatt melylyel harcolnak, ha mi igazuk van is inkább ellenfeleiknek szolgálnak. A kardnak nem markolatját, hanem élet fogták. Bevégi a füzetet a pesti árva-ápoló egyesület első nagy gyűléséről való tudósítás az „Ev. Wochenblatt“ után, melyet a „Kecskeméti Közölny“ t. szerk. meleg szavai fejeznek be. És itt mi is befejezzük ismertetésünket, ohajtván minél nagyobb közpártolást, az arra olyan érdemes füzeteknek.

Baló Bénéjámín.

ÉNEKÜGY.

Őszinte szó *) a sárospataki énekkarhoz.

Folyó évi január 12. Nyiregyházán, az ottani ref. templom építkezési szükségeire zeneestély rendeztetett, a többek közt a sárospataki énekkar is közreműködött. Ezen közreműködés szolgáltat nekünk alkalmat az énekről s énekkarokról egyetmást általában elmondani.

*) Ezen „Őszinte szó“ egy közügyet szíven hordó s tekintélyes férfiú levelének kíséretében küldetett a kiadók egyikéhez, a mely levelnek a zene és énektanárra vonatkozó részét időszerűnek látjuk közleni:

„Főiskolánk kormánya végre belátta az énektan fontosságát Patakon, és annak eddig nem annyira elhanyagoltságát, mint elvárható volt, s esődt hirdet annak széke betöltésére. Igen üdvös, igen égető szükségű dolog ez. De engedd meg, édes barátom! hogy mindjárt ez első lépésbeni megbotránkozásomat neked kijelentsem. Minő szűkkeblűség, minő ügy iránti érdekeletlenség van abban, hogy csak református hirdetik konkurrálhatni. Németország első organistája a boroszlói evang. templomban, kálvinista, mert csak az ügyre volt tekintet. (Boroszlóban egysült protestánsok vannak. Szerk.) Nálunk eddig a dal-ének tanári állomás betöltésében csak az embert nézték, kinek kenyeret adandók valának, kozmopolitikus el-

Az ének nagyjelentősége s fontossága, annak magasb szellemi értéke egyházi tekintetben, továbbá társadalmi s világpolgári irányba az államra nézve, s elvégre annak nemesítő s erkölcsösítő ereje a lélek s kedély művelésére elismeretett szóval s tettel nemcsak az őskor népei által; hanem elismertetik az jelenleg is általánosan, s oly gyakran, hogy mi sem volna fölöslegesb, mint ennek további taglalása. Magasztos céljánál s jótékony hatásánál fogva úgy látszik, hogy közös vagyonná vált az nemcsak egyházaink s tanodáinkban, hangversenyekben s színi előadásoknál, dalárdákban s házi körökben van alkalmunk oly gyakran ének-dalt hallani; de hangzik ez az aknák mélységében, műhelyekben s konyhákban, kertekben és csűrökben, erdőn mezőn, úton útfélen. Ha tehát azt kívánjuk, hogy az éneklés-danozás nagyszerű kiterjedtségénél fogva szeretet s ápolásban részesüljön; hogy a benne rejlő erő kellőképp nyilvánuljon, s nem annyira az észre, mint inkább s főképp a kedély és szív nemesítésére hasson: akkor szükséges, hogy az az Apostol kívánalma szerint, szavaiban „tisztességes és szűz“, hangjaira nézve pedig „tisztá“ legyen. (Filip. 4; 8) Ez tehát a zsinórmérték szövegre és hangokra nézve; mert csak azon ének kedves Istennek, melynek alapját tiszta, nemes, erkölcsös szavak képezik, s ezek szép és jó hangzatú, érzékeny zöngék által mintegy hordatnak. Minden

higultság; most meg csupán a vallást nézik, egoistikus tömörség, mind két esetben kimarad az ügy.

Ez őkből már előlegesen alaposnak vélem aggodalmamat, azon tanári szék helyes betöltése iránt. sat.

De akár így, akár a kitűzött úton töltetik be a hely: ne történeudjék avval az, hogy csak hitfelekezeti emberét változtatta. Áthatva annak nagy fontossága érzetétől, miszerint e tanszéktől kell várnia jövőben egyházunknak a mi isteni tiszteltünk egyik részét a diszes éneklést, és úgy szólván nemzetünknek az alapos dallást, a mi nemzeti zenénk hordozója: az iskolakormányzat részéről a legköriül és előre nézőbb intézkedést kérnék. Nem szabad ezentúl Patakon az úgynevezett kántusnak csak mulatságnak és legfőlebb sujtásnak lenni: hanem legyen az mint illik és kell humanistikus és nemzeti szempontú kötelességes tancikk. Ezért, hogy ennek fölszerelése célszerűen történeudjék meg s méltán egy dologba avatkozó tiszteletes és tekintélyes szuperintendenciához, nem fog teendője csupán a választandóra hagyatni; hanem bizonyosan élébe fog az tűzetesen szabhatni.

De nem vonok le legkevesebbet is senki derékségiből, ha mondom, hogy nálunk e tárgyról eddig talán senki sem gondolkozott, úgy t. i. hogy azt felfogni lehessen egész életen keresztül. És így a kötelességek keltekekpi előadása is nehezen fog megtörténeudjék. Ezértis nem ártana elismert szakemberek véleményét is felkérni. Ilyennek tartom én, és bizonyosan ilyen is, Szénfy Gusztávot, Nyiregyházán, ki az egyházi és világi zenének elméleti és gyakorlati felfogására fordította életének nagy részét. Őt kellene utasítás készítésére felkérni. És ő az erre való felhívást bizonyosan megtiszteltetésének tekintvén, hiszem hogy a legkészségesebben teljesítené.“

más ének nem tetsző Istennek s csak romlására lehet az emberiségnek. Annálfogva azon éneklés után törekedjünk mindenkor s mindenütt, mely Isten s mivelt embereknek tetsző, ha az emberi nemzetet humanizálni s azt a „szép által a jóra“ vezetni ohajtjuk.

Azonban mennyire nem felelünk még meg hazánkban az apostoli kívánalomnak az éneklés- danolásban: azt kevésbbé jártasak is tudják. Nem gyéren hallunk sok helyeken oly nemű éneklés- danolást, mely elől igazán meg kell futnunk; mert részint a szavak olyanok, melyek minden erkölcsi érzést sértenek; sőt undort, borzalmat gerjesztenek; más részt pedig ezen utálatos szavak oly modorban löketnek ki mint egy a torokból, hogy azoktól minden bár kissé művelt kedélyű is visszaborzad. Az éneklés- danolás ezen elfajulását tehát az apostol semmi esetre sem gondolhatta.

Ezen általános észrevétel után vegyük szemügyre a sárospataki énekkart. E körül a következőket jegyezzük meg:

1. A kar szerkezete állott az ember hangszervezetének négy hangnemén (2 Tenor, 2 Bass) kívül, még egy- ötödik figyermek hangból is (octava). Miután ily modorban szerkesztett karok számára épenséggel nem találhatunk komposziókat; de különben is miután a figyermek hangok nemcsak nagy hézagot képeznek ezek és a többi hangok közt, sőt a komoly s tompa férfihangok színezetének is rendkívül ártanak: annálfogva azok a férfi kartól föltétlenül elválasztandók. Ehhez képest úgy a férfi, mint a négyes kar mindenkor csak négy hangra osztandó el.

2. Miután a hangok egyháshozzi helyes aránya el nem találtatott: e miatt némely hang (tenore 2) nagyon is kirítt, pedig ennek nem szabad úgy lenni! nevezetesen, miután az első tenor a cantus firmust, vagy is zöngelmet (melodia) éneкли, a második bassus ellenben a zöngkötés (harmonia) alapját képezi: annál fogva épen ez okból ezen két hangnak a másik kettőhöz úgy kell állania, mint 2: 1. Harmine énekesből álló kart tehát következőleg szerkeszteniünk egybe; első tenor 10, második bassus 10, második tenor 5, első bassus szinte 5 egyénből. Ez az igazi helyes arány. Ily módon osztályozott, félkörben felállított s jól beoskolázott kar sohasem tévesztené el hatását nyilvános előadások alkalmával:

3. Ha az ifjuság ének- danolás végett gyűl össze: „Isen áld-meg a magyart“féle nemzeti hymnusunk úgy, mint ez jelen alkalommal is történt mindenkoron kitűnő helyet foglaljon el; mivel a polgári életben legnemesb érzelem a hazaszeretet.

A harmonia vagy a jóhangzatú zöngék (toni) együttléte némely műdarabokban, nevezetesen az „apotheosis“ ban, egészen üres

volt és sok nem öszhangzó akkordokkal kiprémezve (kitoldva, foldva). Üresnek mondjuk azonos harmoniát, midőn az akkord egyik lényeges hangja, a mostani kemény s lágy hanglajtorját, egymástól megkülönböztető nagy s kis harmad (terz) hiányzik. A tulságosan sok, egymásba feloldozandó dissonanzok aléltságot szültek a harmóniában. „*Opposita juxta se pösita magis elucescunt.*“ Annálfogva túlnyomó legyen az öszhangzó elem a dal s énekek harmonizálásánál! Ha azonban, tekintettel levén a dal s ének szövegére, össze nem hangzó akkordok is vegyítettnek néha oly helyütt, hol jó hatásuk: mégis előkészíteni kell azokat s szabályszerűleg feloldani. Egyébiránt a többi darabra nézve megjegyezzük, miszerint az ének-dalok megválasztásával csinján kell bännünk s jövőre tartózkodjunk olyanoktól melyek csupán szinpadra valók. Oskolákban oly dalok zengjenek, melyek Istenre, házára s természetre, úgy szövegben, mint zenei kivitelben, vonatkoznak, s ezeket kell főleg szemünk előtt tartanunk.

4. Tiszta kiejtés, egyidejű kezdete s egyarányú folytatása az előirt rhytmusoknak, még nem mind, a mit egy énekkartól követelhetünk. Ezeken s az úgynevezett találó gyakorlatokon kívül, melyek mint zenegépies művelődés mindenütt szükségesekül tekintetnek, még a következőket kívánjuk meg:

a) A szépészeti és jó hang képzését, mely tisztaság, teliség, egyenlőség, hajlékonyság s tartósság tekintetében az egész karban szokott jelenkezni. Szóval, mink zöng vagy hangformálást kívánunk, mely ment holmi gög, torok, orr s más czikornyás hangoktól.

b) Egyidejű hangnövekedést, apadást (*crescendo*, *decrescendo*) s a dynamicus jelek figyelemre méltatását.

c) Szépészeti lélekzést illető helyen s kellő időben, a könnyű s nehéz szótagok helyes kiejtését s megnyomintását, valamint a hanghordást, (*portamento*), mely abban áll, hogy az éneklők az egyik hangból a másikba szendén kellemesen olvadjanak át, a nélkül, hogy megszakítás által keménységet s szögletességet idézzenek elő. Csak ez eredményezhet egy lelket, egy akaratot az énekkarban, s csak így eszközölhető az, miszerint az ének mint egy egyszájból ömledezettnek hallassék.

d) Egyarányú s szorgos figyelemre méltatását az ütem részének s ütemek tagjainak, zenei körmondat tekintetében, mely a beszédhez hasonlólag, állítás, kérdés, pont, kétpont, vessző, felkiáltó jel s a többire oszlik el. Ha ezeket nem méltatjuk kellő figyelemre: akkor elveszti a dal-ének valódi jellemét, valamint a szónak

azon előadása, melyben hibák vannak a helyes jelezés (interpunctio) ellen. Elvégre

e) Hogy a dal-ének ne legyen úgy nevezett hangszinezet nélkül, azaz, oly helyeken, hol ellenkező kedélyállapot, mint fájdalom s öröm, jön elő, ugyan egy, mit sem jelentő hang ne hallassék, mi természetesen senkit sem elégíthet ki; szükséges, hogy az előadás s kifejezés mindig a szöveghez alkalmazkodott legyen s ez a hangokban tünjön fel. A dal szövege megkívántató hangszinezet nélkül, merő hazugságnak vétethetik. A mely énekes vagy kar erre nem figyel: ép oly kevéssé éri el a kívánt hatást a kedélyekre, mint ama szónok, kinek szavából nyilván kivehetni, hogy szíve vajmi keveset érez abból, mit szája szól.

Mennyire hátra vagyunk még mi attól, hogy a kifejtett kívánalmaknak megfelelhettünk: azt igen gyakran van alkalmunk hallani; holott pedig azok még csak olyanok, melyeket Merling s mások szerint mindegyik jól rendezett polgári iskolában joggal követelhetni. Hol sarkallik tehát a baj? egyes és karban éneklés-danolásunkat illetőleg. Ha intézeteinkben az igazi humanitás nem csupán tudományokban s klasszikus nyelvekben, hanem a régi görögök módjára, eltávolítván az emberi természet szétszakadását, zene, dal s énekekben, mint az érező szív kifejezéseiben, mint a felhevült kedély nyelvében, mint a szellemi élet legmélyebb nyilatkozatában kerestetik; ha ettől áthatva a művészet ágainak legszebbikét s legnemesbikét nyilvános tantárgyul fölveszik, gondolattal, szóval s tettel előmenetelét eszközölvén ez által gyarapításához hozzájárulnak s az e téren működő tanító tevékenységét nem paralizálják: akkor ezen intézetek nem részesek a művészet ezen ágának sajnos elsüllyedésében. A fő okok, nézetünk szerint, főleg magokban a tanítóknak rejlenek. Lehető legjobbat szeretnének ezen férfiak eszközölni e részben, ha telnék tőlök; de nem bírnak kellő tudománnyal, utasítással; szóval nem tanulmányozták azt, és pedig nem restség vagy közömbösségből, hanem mivel nem volt erre alkalmuk. Ez okon mondja a tudós Nehrlich tüzetesen, hogy: „azt képzeli némelyik zenész, bármely hangszeren játszik is, hogy tanintézetekben, az éneklés-danolásban oktathatna. Minden előkészület nélkül, fogalma sem lévén azon tudományról s árnyéklatairól, melyek az énekes érzéket meghatározzák, gyakran lett egy játszóból, hogy, hogy nem? énektanító. Művészet után élni s lehető leghamarabb tanórák által valamit érdemelni kívánunk: befolyásos szószólókhöz szokás folyamodni, kik magánérdekből, gyakran minden műértelem

nélkül, ilyes egyedeket ajánlatba hoznak. Ezek alkalmaztatnak oktatókul a tanodákban; a tanoncok csakhamar betaníttatnak néhány operai darabra, hogy lássék, mintha ők képesek lennének zeneművek előadására. Továbbá a tanoncok az ütem megtartásában képeztetnek, habár nem is képes a kar hangjegyek után énekelni-danolni, hanem legjobbjára csak kiabálni, bőgni; és derekas énekeseknek tartja őket tanítójuk. A tanoncok felnőnek, s falun, városban tanítókul alkalmaztatnak. Hangszervezők kiképzésére legkisebb gond sem levén fordítva: ennek javítása ezután szóba sem jöhet, miután hangjok nyomoruságos kiabálás és bőgés következtében idő előtt már tönkre jutott. Még sejtelmők sincs ének-danolásbani természetes oktatásról; ők magok szolgálnak élő példányokul arra nézve, mikép ne keljen énekelni. És így terjesztik hibás éneklési módorukat falun és városban s elnyomórítják a kimívelés végett reájok bízott hangszervezőt a tanuló ifjúságnak, mely természetszerű s tűzetes modor által szépet s műbecsest szolgáltatathatott volna.“ Nehrlich ezen szavai mily nagy részben alkalmazhatók viszonyainkra!

És ime, tisztelt felügyelő testületek! nem boszúlja-e meg magát e fonákság tanodai s egyházi éneklésünkben? FigyeljeteK egynémely falu vagy akár város templománál, s hallgassátok meg azon nyomorú nyivákolást és bőgést, mely úgy karban sivitó fiúk, mint a közönség ajakiról hangzik, s magatok lesztek kénytelenek a zsolttárok írójával felkiáltani: „öröködbe, uram, pogányok jöttek, és szent templomodat megfertőztették.“! Kemény dorgálás ez, de fájdalom! megérdemeljük!

És ha mi mégis kívánunk úgy tanodáinkban, mint egyházainkban az éneklés-danolás ügyén segíteni: nincs egyéb hátra, mint:

1. Kövessünk az ének-danolásbani oktatásnál célszerű tanmódszert, illetőleg útasítást, mely által nemcsak hogy az e részben netán kevésbbé jártas tanító is sikeresen eligazodhassék; hanem hogy holmi látványosságokra s nevetséges és valóban kárhozzatandó dolgokra minők péld. a papíros-túbák alkalmazása gyermekek énekkaránál még tévedésből se vetemedjünk. Mulhatlanul szükséges továbbá, hogy valahára talpra esett énektanítókat válaszszunk, kik magasztos és jótékony befolyással legyenek tanoncaikra. „Tiszta erkölcsű, magasztos gondolkozású ember, ki a művészetet igazán felfogta, kinek e mellett képessége s képzettségé is van a művészet ezen felfogását a tanoncra ráruházni, volna a legjobb énektanító.“. Ilyent kívánunk mindegyik intézetnek, melyben az éneklés-danolásbani művészet gondosan ápoltatik.

2. Magában értetik azonban, hogy „talpra esett énektanító-

nak“ készütségéhez s fáradalmaihoz mért tisztességes díjazást is adjunk, mert „olcsó húsnak hig a leve“.

Minden esetre büszkeségek lehet az illetőknek, hogy az éneklés-danolás ápolása a hely. hitvallású tanintézetekben énekkarok által is nyilvánul régi időkől fogva; holott ez más hitvallásuaknál, fájdalom! mai napiglan is hiányzik. Azonban az éneklés-danolásbani jártassággal nem is szabad felhagynunk, annál kevésbbé abban hátra mennünk. Előre kell annak haladni a művészet többi ágaival együtt.

Hogy azonban neked, szeretett sárospataki tanuló ifjuság! szerencsés erődhez képest, melylyel megáldva vagy, kitűrésed legyen ezen nemes törekvésnél: tehát vedd fontolóra, hogy ezen jó és szent ügyet nem csupán tennenmagadért ápolod; hanem sokkal inkább azért, hogy aladás legyen énekkarod egyházunkra s a hazára. „Föld sava“ légy, mely messzire fényt derít. Énekkarotok magaslaton álljon szellemileg s anyagilag, melyről a csendes völgyre áldás szálljon alá. A ti éneklés-danolási szeretetetek gerjeszszén másokban is hajlamot Isten eme kedves adománya mivelésére. Bájos énekeitek által mindinkább terjedjen hazánkban a szép iránti vonzalom, hogy mindenek előtt ne hallathassék közhelyeken amaz erkölestelen, durva danolás. Énekeitek úgy vallási, mint polgári tekintetben jótékonyan fognak így hatni az egyetemre. És ha énekóráitokban dalaitok harmóniája által szívetek mindinkább tisztábbra felhangoltatik; és ha ezen mindig tisztábban zengő hangulatot éltetek pályájára majd átviszitek, s azt köreitekben szóval, tettel nyilvánítandjátok: mily nagy, valóban nagy áldást hozand énekkarotok hazánkra! mily „sava“ lesztek az egyházi éneklésnek! Továbbra is tanúsítsatok tehát vonzalmat a művészet ezen szép ága iránt, s a mit fejlesztésére, ápolására csak tehettek, tegyétek meg hűségesen, vissza nem rettenve még áldozatoktól sem. Plátó ama mondata: „szép által a jóra“ legyen jeligétek.

Berekesztésül meg kell érintenünk, miszerint jelen cikkünk illusztrációja koránt sem magyarázandó oda, mintha bárkit is sérteni akartunk volna, óh nem! távol legyen ez tőlünk; felszólamlásunk csupán a művészet érdekeért történt; csupán arra akartuk az illetőket figyelmeztetni, mi hijával vagyunk még. Egnémelyt, mi az éneklés-danolás körébe tartozik, tudomásul akartunk felhozni, némely utat módot megmutatni, hogy ez által a hibák elkerültessenek, a hiány kipótoltassék, s időveszteség és keserű tapasztalás nélkül

az álutak elmellőztessenek, melyek gyakran iparkodó intézeteket, ifjakat, de férfiakat is hosszabb időre, sőt néha örökre gátoltak a kívánt cél elérésében.

Gáspári János
ev. tanító Nyiregyházán.

NÉPISKOLAI ÜGY.

Az alsózempléni egyházmegyei népiskolai választmány Sárospatakon tartott közértekezletének jegyzőkönyve *) (ápril 27 1859.).

Az értekezleten jelen voltak: Vitányi József lelkész, ifj. báró Vay Miklós mint elnökök; Sóós József, Bodolai József lelkészek, Árvai József képezdei igazgató tanár, Kis József és Szabó Lajos néptanítók mint a népiskolai választmány tagjai. Továbbá a körlátogató lelkészek és több hallgatók.

Az egyházi elnök az értekezlet jelenvolt tagjait szívélyesen üdvözlőlvén s ez egybejövétel célját s teendőit körvonalozáván, a tárgyalás kezdetét vette következő folyamattal.

Az értekezlet tagjai tapasztalatilag tudják, miszerint az iskolai oktatás terén jelentékeny mozgalom indult meg egy idő óta. Intézkedések történtek, melyek az iskolai ügynek észrevehető emelkedést adtak; hanem érezhető hiány mindezekben az, hogy az iskolai ügyek eme fejlődésében nincs feltartva a különféle tényezők természetes viszonya. Az egyházkerülettől és az egyházmegyéktől kijött intézkedések itt ott mondhatni erőszakosan előtört villany-szikrákban mutatkoznak a helyett, hogy maga az életelevenítő elektrikus folyam a maga természetes útján és csatornáin szétárasztva az egyház s közelebről az iskola egész szervezetére megelevenítőleg hatna.

Az Ideiglenes Tanrend, még sok helyen nincs bevive az iskolába; hol ez megtörtént is, nagyrészt a tanítók buzgalmának lehet tulajdonítani, kik több helyen, sokszoros tisztelet a hálásan elismert

*) Tisztelettel kérjük a többi egyházmegyéek népiskolai választmányainak elnökeit, jegyzőit, szíveskedjenek bennünket időnként hasontartalmú tudósításokkal szerencsétlenül.

kivételeknek, a helybeli előljáráóság legkisebb gyámolítása nélkül, a kellően fel nem világosított szülék ellenzésével küzdve vitték azt oly mértékben keresztül, a mint a nem kedvező körülmények közt kivihető volt.

Igy kellett több helyen útat törniök a törvényesen bevett kézi könyvek előtt az iskolába, így kellett eljárásukat ellenséges, elfogult bíráló kockájára kitenni, s hogy az ügy mégis emelkedésben van, az csak az üdvös szellem hatalmának diadalát és azt mutatja, hogy a népiskolai ügyekkel utóbb is jó úton járunk.

Azonban az egész menet a népiskolai ügyek visszás és nem természetes fejlődését kézzelfoghatólag mutatja. A mi az egyházmegegyék, az egyházkerület egyetemének közös ügye, egyesek ügyévé lett, kiknek vajmi nehéz mindent, a mi üdvös, saját erejükkel keresztülvinni, vajmi nehéz mindent saját felelősségökre elvállalni. És e pillanatban kevés kivétellel a dolog még is így áll.

A népiskolai ügy alólról nyert emelkedést. Ez történik a föld-rengéseknél. Az erő alólról nyomja fel az egyes vidékeket, s midőn magasra emelte azokat, halomba dönti. A népiskolai ügyeket emez előre látható veszélytől meg kell menteni.

A törvényes egyházi előljáráóság által tett intézkedések életbe léptetése, keresztülvitele, mint az iskolák legközelebbi törvényes felügyelőit, a gyülekezet bölcs tanácsadóit, a lelkipásztorokat illeti, egyetértésben a helybeli iskolafelügyelőséggel, melynek elnöke a lelkipásztor, rendes tagja az iskolatanító. Hol a gyülekezet szakértő, avatott tagjai bölcs célok kivitelében sikerrel közreműködnek, annál jobb; azonban ott és mindenütt a lelkészeknek kell irányadó tekintélyvel s az e végre szükséges belátással bírniök. E mellett a kellő egységet saját járásaikba a körlelkészeknek kell bevinniök és fentartaniök; az illetőket, főleg kezdetben, a hol csak szükséges, a kellő útasítással ellátniök.

Innen nem lehet az alsózempléni egyházmegyének azon intézkedését eléggé méltányolni, miszerint a népiskolai választmányal együtt megtartandó közértekezletre hívta meg a körlelkészeket és azon tanítókat, kik az értekezleten jelenlenni óhajtanak. De ugyan ez okból fájdalmas megemlítés nélkül nem hagyható azon körülmény, hogy a körlelkészek nem siettek egyenlő buzgalommal e közértekezletben résztvenni, s annak célját, feladatát a népiskolai ügy javára megáldani segíteni, többben elmaradván, a tanítók pedig, a népiskolai választmány kinevezett tagjain kívül senki által sem képviseltetvén. Vajha jövőre ily körülményről ne legyen kénytelen megemlékezni az ily közértekezletek jegyzőkönyve!

A jelen értekezlet legelső teendője levén a körlelkészek és tanítók által benyújtott jelentéseket átvizsgálni, azok eredményét felmutatni s az ezek nyomán felismerhető hiányok orvoslása módjáról és eszközeiről, az egyes vidékek érdekeinek és viszonyainak szem előtt tartásával intézkedni: e tekintetben egyetemesen a következőket lehet elmondani.

A körlelkészi jelentések közt vannak részletesek és kimerítők, vannak kissé kompendiózusabbak is, melyek a kiadott minták szerint vannak ugyan elkészítve, de a rovatok betöltésén túl nem igen terjeszkednek. E tekintetben óhajtandó, hogy a körlátogatói jelentések jövőben az iskolák minél kimerítőbb leírását adják, hogy azokból látni lehessen külsejét és beléletét, a tisztaságot, elrendezést, alapot, jövedelmet, a tanítványok számát, osztályozását, előmenetelét; a tanító készülségét, eljárását a tanításban általánosan és részletesen az egyes tantárgyakban, a fegyelmezésben; magatartását előjárók, szülék, tanítványok irányában; azon eszközöket, melyeket a tanító öntökéletesítése végett használ, mint folyóiratok, nevelés-tani munkák sat.

Kivánatos, hogy a tanítók által készített, saját nézeteikre és eljárásukra vonatkozó jelentések a körlátogató lelkészeknek kiadtván, azokra észrevételeiket megtenni és a legközelebbi látogatás alkalmával figyelembe venni méltóztassanak, kellő összhangzatban van-e a tanítók eljárása a jelentésekben kifejtett nézetekkel? s a hol szükséges, adjanak jó akarattal útasítást, úgy az elvekre, mint a kivitelre nézve.

A tanítók jelentéseikből világosan kitűnik, hogy közöttök többen illő komolysággal, belátással és megfontolással fogták fel hivatásukat, mind az elveket, mind az alkalmazást illetőleg.

A beadott két rendbeli jelentésből világosan kitűnik, hogy a felszerelés még általában nagyon hiányos; az iskola ingó és ingatlan javai több helyen nincsenek összeírva, a tanszoba több helyen rendetlen állapotban van; az ideiglenes tanrend még nincs egész teljességében életbe léptetve, a kézi könyvek meg nem szereztettek; lecketerv keves iskolában van; a gyermekek előmenetelére vonatkozó táblás jegyzetek több helyről be nem küldettek, az iskolafelügyelőség eljárása, személyzete nincs kellően ki mutatva, több helyen még a kinevezés sem történt meg; a fegyelmezés néhol túlszigorú. Továbbá az iskolába lépésben nem tartatik meg a rendes határidő, mi úgy a tanító működését, mint a tanítás eredményét akadályozza és hátraveti; a szünidő szabályozva nincs, sok helyen több a kellőnél; mulasztási táblák, iskolai jegyzőkönyvek hiányzanak. A tanító fizetése

csékély, az sem adatik be rendesen. Az iskolai ügy előhaladását gátló mind meg annyi akadályok!

Mely hiányok orvoslása végett szükségesnek látja a jelen értekezlet, hogy az egyházi felsőség e tárgyban kibocsátott rendeleteinek életbe leptetésére az illetők ismételve, komolyan felkéressenek; különösen, hogy a községi iskolafelügyelők mulhatlanul kineveztesse; ezeknek és a lelkészeknek közremunkálásával az iskolába lépés két határideje pontosan megtartassék, az iskola felszerelése, mint a tanítás sikerének egyik fő feltétele, minél hamarább teljesen bevégeztessék; mulasztási táblák, iskolai jegyzőkönyvek készíttessenek. A tanítók fizetésének javítására, hogy azok a megélhetés nehéz gondjaitól nem sulytoltatva kötelességöknek élhessenek, az egyházak buzdíttassanak, serkentessenek.

A szünidő szabályozását jelen értekezlet következő módon látja megállapítandónak.

Szünidő az iskolában az ünnepek beszámításával egy év alatt 10 hét legyen, melyeket az egyházközségek egyháztanácsai a helyi viszonyokhoz képest osztanak be, jóváhagyás, megerősítés végett az egyházmegyére teendő felterjesztés mellett.

A népiskolai ügyekben mutatkozó hiányok elenyésztetésének, és e téren egy ohajtva várt szebb jövő megkészítésének igen hathatós közlönyéül tekinti jelen értekezlet a tanítói értekezletek életbe léptetését, azok megalakítását a következők szerint látván jónak ajánlani.

Tanítói értekezletek.

1. A tanítói értekezletek célja: a tanítói belátás és ügyesség lehető emelése, kölcsönös eszmecsere, a példányiskolában tartandó előadás és annak megbíralása, önálló dolgozatok készítése s olvasó egyletek alakítása által.

2. E végre az alsózempléni egyházmegyében lévő népiskolák bizonyos körökre osztatnak, az egyházlátogatásban jelenleg fennálló beosztás, t. i. járások szerint.

3. Minden egyes körben évenként két ízben tartatnak tanítói értekezletek, u. m. a félévi vizsgákat megelőzőleg.

4. A tanítói értekezleten köteles minden illető rendes és segédtanító megjelenni.

5. Az értekezlet elnökét az egyházmegye nevezi ki, rendes tagjai az oda tartozó körlelkészek és azon egyházközség lelkipásztora, melynek kebelében tartatik az értekezlet.

6. Az értekezlet tagjait az elnök hívja össze hozzá visszaküldendő körlevél által, melyet az illetők mirndnyáján láttamoznak.

7. Az értekezlet, mely fél napnál tovább nem tarthat, énekléssel és az elnök által mondandó imával nyitattik meg.

8. Az értekezlet saját kebeléből jegyzőt választ, ki a tárgyalásokról jegyzőkönyvet visz, mely a meghitelesítés után párban az egyházmegyei népiskolai választmánynak is megküldetik.

9. Következik a jegyzőkönyv és a tagok nevének felolvasása. Ki betegség vagy más legyőzhetlen akadály miatt meg nem jelenhet, köteles arról ez elnököt írásba foglalt jelentésben tudósítani. Az alapos okok nélküli mulasztásokról a népiskolai választmány az egyházmegyére tesz jelentést.

10. Megkezdődnek a tárgyalások az elnök vagy az értekezlet egyik vagy másik tagja által feltett valamely fő elvet, vagy a kivített, vagy a kézen forgó taneszközök használatát illető kérdés fejtegetése, megvitatása, írásba foglalalt értekezések felolvasása által. Ezekre vonatkozó megjegyzését, helyeslését, vagy ellenészrevételeit köteles az értekezlet minden egyes tagja az elnök felhívására elszólni, vagy saját dolgozatát felolvasni.

Az értekezések az elnöknek beadatnak, ki azokat gondosan megőrzi, vagy birálat végett a tagok közt kölesönösen kiotszja, a jelesebb dolgozatokat a népiskolai választmánynak átadja.

Ezután jő a gyakorlati előadás, mint példányszerű útmutatás az iskolában. Az elsőbb összejövetelek alkalmával a példányiskola tanítója lép fel, vagy önként vállalkozó egyes tagok tetszésök szerint egyik vagy másik szakban, később azonban köteles az elnök által kinevezett bármely tagja az értekezletnek az iskola vezetését átvenni, miről azonban egy héttel előre szükséges értesíttetnie. Már csak ez okból is szükséges, hogy a tanítók a példányiskolával minél közelebbi és gyakoribb összeköttetésbe jöjjenek, hogy a helyzetbe magokat annál könnyebben betalálják, magokat a példányiskolában otthonosnak érezzék.

Előadás után az iskolát elhagyván az értekezlet ismét összeül s az elnök kérdésbe teszi: van-e a történtekre vonatkozólag a tagok között valakinek észrevétele? A komoly, alapos, de modorára nézve kiméletes megvitatás után jöhet növeléstani munkák, kézi könyvek ismertetése, ajánlása, a könyvtár átnézése, melyről, hogy erejének megfelelő arányban minden egyes kör lehetőleg gondoskodjék, felette kívánatos.

Ezek után az elnök a legközelebb tartandó értekezletig minden egyes tag által feldolgozandó tárgyat ad fel s az értekezlet, a mint megnyitattott, berekesztetik.

A népiskolai ügyek elővitelében fentebb kifejtett nézetek alapján nem csekély súlyt fektet jelen értekezéslet a körlátogatók működésére; minek következtében az általuk végzendő iskolalátogatást nem véli szükségtelennel következőleg körvonalazni.

Iskolalátogatás.

Kívánatos, hogy a körlátogatók a felügyeletök alatt álló népiskolákat minél gyakrabban megvizsgálják; de legalább két ízben, mindenik félévben egyszer elengedhetlenül szükséges az.

Ily látogatás alkalmával figyelmüket következőkre terjeszszék ki.

1. Feladatott-e annak idejében minden iskolaköteles gyermek az iskolába? nincsenek-e igazolatlan mulasztások?

2. Teljesítette-e pontosan kötelességét a tanító és a helybeli iskolafelügyelőség?

3. Fel van-e kellően szerelve az iskola? jó karban van-e az iskolaszoba, és mind az, a mi az iskolához tartozik?

4. Milyen az iskolában uralkodó rend és fegyelmezés?

5. Van-e célszerűen készített lecketerv?

6. Mily előmenetelt tettek a tanítványok az ismeretben és készségben?

Az 1. pontra nézve előkéri a körlátogató az iskolaköteles gyermekek hiteles összeírását (az iskolai év elejéről) melynek, az iskolai felügyelőség által kellett hitelesíttetnie; továbbá a rendes iskolások névsorát, a melyen ki kell tétetnie úgy a helybeliek, mint az idegenek összes számának. Ezek összevetéséből kitűnik a kívánt eredmény. Továbbá előadatja a mulasztások táblás jegyzékét. Elvégre ohajtandó, hogy mind a kezelés könnyűsége, mind a külső csin tekintetéből az általunk készített célszerű minta szerint az egyházmegye, vagy az egyházkerület néhány ezer iv kinyomatását méltóztatnék elrendelni, mely esetben egy rovatos nyomott ív kevesse lenne többbe mint egy ív tiszta papiros.

Ha ezen adatok átvizsgálása után tetemes visszaélések nyomára jőne, felhívja az iskolafelügyelőséget; mi okai lehetnek azoknak, s mi lépéseket tett azok lehető megszüntetése végett?

2. Figyelembe veszi az iskola külsejét, tisztaságot, rendet az iskolaszobában, a tanítványokon, valamint azt is, nincs-e az iskolaszoba mellékes célokra használva? nem szük-e a helyiség a tanítványok számához mérve annyira, hogy az által a tanító s a tanítványok egészsége veszélyeztetnék, úgy szinte figyelembe veszi a tanító külsejét, öltözetét, magatartását; minő készséggel jár el a tanításban

a rend fentartásában, miként terjeszti ki figyelmét az egészre, míg személyesen egyik vagy másik osztálylyal foglalkodik, el vannak-e ugyanakkor a többi osztályok foglalva célszerű munkával, dolgozatokkal, irassál, olvasással, és nem vesztegelnek-e tetlenségben, mi szükségkép unatkozást és rendetlenséget idéz elő? Hallgatag figyelemmel bírálja, eléggé alapos-e a tanítás, eléggé világos, érthető szabatos-e az előadás? nem viseltetik-e különös előszeretettel egyik vagy másik tantárgy iránt a többiek hátrahagyásával?

Megvizsgálja a helybeli felügyelőség jegyzőkönyvét, figyelembe veszi a történt látogatások számát, s ha netalán a tanítóra vonatkozó nem kedvező bejegyzéseket talál, azokra nézve a tanító előterjesztését ki hallgatja, figyelembe veszi, komoly megfontolással, részre hajlatlan igazságszeretettel folytatja további eljárását, a kiegyenlíthető nehézségeket megszünteti, vagy szükség esetén az egyházmegegyei népiskolai választmány elé tesz felterjesztést.

3. Megvizsgálja, el van-e látva az iskola a szükséges taneszközökkel? minők: egy bevonalzott nagy feketetábla, pala és fali olvasó táblák, biblia, énekeskönyv, kézi könyvek, térképek, földgömb, különféle mértékek, számológép, természetrajzi ábrák sat. jó karban tartatnak-e a meglévő taneszközök?

4. A tanítványok előmenetelének megítélése végett megvizsgálja azok dolgozatait, szépírási füzeteit, (rajzolatait) tartalom és alak tekintetében.

5. Komoly gondot fordít a tantárgyak előadási módszerére, figyelmeztetvén a tanítót, hogy a vallástudomány tanításának bibliai alapon lehet és kell történni, az alsóbbaknál az elbeszélő, a felsőbbeknél az olvastató módszert használván; addig míg bibliai olvasó könyvek készíttetnének, maga a biblia olvastassék, a nyelvtanításnál a hangoztató, elemző, írva-olvastató, a reáltantárgyaknál a szemléltető módszer levén követendő és alkalmazandó. Mind ezekben a hol szükséges felvilágosító útasítással, példával, mutatvánnyal szolgálni kész legyen.

6. Különös figyelmet fordít a tanítványok osztályozására és a lecketervre. Erre vonatkozólag körülbelől a következőket szükséges megjegyezni.

A lecketerv az iskolai teendőknek kisebb időközök szerinti beosztása, melynek szükségkép az egyházi előljáráóság által kiadott tanterv szem előtt tartásával kell megkészíttetnie, a következők figyelembe vételével.

1.) Azon tantárgyak közül, melyek a tanterv szerint osztá-

lyonként előadatni határozottak, egynek sem szabad a lecketervből kimaradni.

2.) Az alsó osztályban nagyobb súly van fektetve a nyelv, a felsőbbekben a vallástudományra.

3.) A vallástudomány az első reggeli órán adassék elő, hogy ez által ünnepélyesíttessék a napi foglalkodás, részint mert akkor a a felfogás legélénkebb.

4.) Az elmeszítő tantárgyak ne közvetlenül egymás után adas-
sanak elő, vagy ha ez kikerülhetlen, felfrisülés végett néhány per-
nyi szünet engedtessek azok között.

5.) Minden osztály folytonos munkában legyen: míg a tanító maga egy osztálylyal foglalkodik, a többi ír, olvas, számol, fogalmaz.

6.) Az énektanítás, mint a mely ugyanakkor minden másnemű előadást lehetetlenné tesz, minden osztályra nézve ugyanazon időben történik.

7.) Egész évre ugyanazon lecketervet megalapítani nem lehet, szükséges azt helyi körülmények és időviszonyok szerint módosítani, mert p. o. míg a téli szakon egy fél napra elég két tantárgyből adni leckét, addig a nyári szak, főleg délelőtt, megbír hármat.

8.) A tervszerű eljárás szükségkép felteszi, hogy a tanító a kiszabott órákon keresztül folytonosan a tanítványok közt legyen.

A tanítványok előmenetelének megítélésében bizonyos körülményeket szükség figyelembe venni. Így p. o. ott, hol a tanítványok bizonyos időben, mint a nyári szakon elfogatnak az iskolától, nem lehet az előmenetel oly jelentékeny, mint a hol ez nem történik. Továbbá figyelembe veendő, hogy a tanító egy, két vagy több p. o. 4—5 vagy 6 osztályt vezet. A tantervnel fogva a tantárgyaknak ugyanazon részei adatnak elő, ugy az egy mint a több osztályú népiskolákban: e részben tehát az érintett felosztás mellett sincs az iskolák közt semmi különbség. Hanem ott, hol a tanító kevesebb osztályt vezet, több időt fordíthat egy egy osztály képzésére: ott tehát ugyanazon körben nagyobb jártasságot és készséget kell a tanítványoknak tanúsítani; végre a kevésbé népes iskolákban nagyobb, mint a népesebbekben. Innen amazokban nehezebb feladatoknak is oly könnyűséggel kell meg oldatniok, mint ezekben a könnyebbeknek.

A tanítványok előmenetelének közelebbi megítélése végett a körülátogató csak a tárgyat, t. i. azt jeleli ki, melyik része vétessék fel egyik vagy másik tantárgynak. Ezt azonban tennie kell, hogy kitűnjék, miszerint a tanító nem néhány előtte kedves, vagy fontosabbnak látszó tétel betanítására szorítkozott, hanem a kiadott tanterv nyomán a kijelelt egész körben kellően jártasokká tette tanítványait. Maga a

körlátogató csak azon esetben tesz kérdéseket, ha a tanító által tett, vagy egyenesen a kézi könyvből vett kérdések azt hagynák gyanítani, hogy eljárása felületes volt.

Fő dolog, hogy a tanítványok a feltett kérdésekre halk, tiszta, érthető előadással egész mondatokban és nem egyes szókban adjanak feleletet.

Ha a tanító folyvást egész osztályokhoz intézné a kérdéseket s azok tömegesen adnának felelet, vagy csak a jobb tehetségű tanítványokat szólítaná fel, a körlátogató megkívánja, hogy kivétel nélkül minden egyes tanítvány meg szólítsák, úgy azonban, hogy az a tanítóra nézve távolról se láttassék megrovásnak a tanítványok előtt.

A tanítványok feleleteinek jelzésére, vagy is az azok előmenetelét mutató rovatok betöltésére a következő kifejezések (calculus) használandók: kitünő, dicséretes, kielégítő, türehető, csekély, semmi.

A tanítványok jelenlétében a körlátogató minden nem kedvező nyilatkozattól óvakodni fog, még ha tetemes hiányokat tapasztalt volna is a tanító eljárásában; hanem vagy négy szem közt figyelmezteti őt, vagy komolyabb eseteknél a helybeli iskolafelügyelőség előtt, melynek szakértő tagjai, kívánatos, hogy a vizsgán jelen legyenek.

A körlátogató a tanító felett nemcsak felügyeletet gyakorol a tanítás tartalmát, menetét, módját, a fegyelmi eljárást, a tanítványok osztályozását illetőleg, hanem egyszersmind utasítással látja őt el mindezekben, valamint a tanterv keresztülvitelében, a lecketerv készítésében, az önképzésben s általában hivatala minden teendőiben.

Eljárásában főkellék, hogy ne csak részreahajlatlan felügyelő, hanem egyszersmind jó akaratú vezető legyen, hogy hozzá a tanító tiszteletteljes bizalommal közeledjék.

Ezekre vonatkozólag a körlátogató magának jegyzeteket tesz, s azok nyomán az egyházmegyei népiskolai választmánynak beadandó részletes és kimerítő tudósítást szerkeszt.

A jelen értekezlet meg van arról győződve továbbá, hogy a népiskolai ügy emelésében ugyan csak nem csekély tényezők a példányiskolák; azért ezek életbe léptetését meleg buzgalommal ohajtja. Feladatuk leendő: az iskolai tantervet lehető tökélyben keresztülvinni, a tantárgyak előadási módszerének kezelésében a lehető ügyességet kifejteni; szóval úgy az elvekben, mint az alkalmazásban, úgy a tanításban, mint a fegyelmezésben, úgy a maga viseletben, mint a gyermekekkel bánásmódban lehető tökélyre emelkedni, hogy az elvek és módszerek alkalmazásában még nem

eléggé jártas tanítók ezeket magokra nézve irányadó iskolákül tekinthessék.

Példányiskolában a tanító értelmessége, készütsége, ügyessége mellett az iskola teljes felszerelése is megkívántatván, hol ez nincs rendben, ott példányiskoláról szó sem lehet; az alsózempléni egyházmegye népiskolái között jelenleg példányiskola a sárospataki. A beadott körlátogatói jelentések nyomán azonban még számos iskolák tűnnek ki a körülményekhez képest példányiskolává emelkedők, u. m. Királyhelmece, Kis-Géres, Láca, Örös, Tolcsva, Tokaj, Golop, Harkány és Kesznyéten. Azon egyházak nagyrészt jeles iskolái, melyekben a három éves tanítók legközelebb fognak változni, nem jeleltethetnek ki, a mennyiben e változás gyakran az iskola szellemi állását is megváltoztatja.

Ezen megnevezett iskolákat ajánlja a jelen értekezés, a n. t. e. megye figyelmébe, ez által egyrészt az érdemet méltányolni, más részről a buzgalmat tovább is fentartani ohajtván azon tanítóknak, kik a népiskolai oktatás terén a kor utmutató szózata után haladni igyekeztek, az igyekezettel képességet, a képességgel kitartást párosítván. E kijelelés jelenleg tehát nem több, mint a magokat kitüntetett egyházak és tanítók iránti figyelem és figyelmeztetés, hogy ezen iskolák közül fognak az egyházmegye példányiskolái kinevezetni; nem több, mint felhívás arra, hogy az iskolatanítók használják fel öntökéletesítésökre, iskoláik jó rendbe hozására az időt, s valósítsák azon felőlük táplált reményt, hogy midőn a kijelelés után a kinevezés következik, iskoláik akkor is megtartandják a példányiskola nevet és rangot.

A mily lényegesnek tekinti jelen értekezés az iskolaélet felvirágoztatására ezeket multhatlanul életbe léptetni, ép oly fontosnak találja a népiskolaitanítók anyagi sorsán is segíteni; mert méltó a munkás a maga bérére. Erre nézve következő intézkedéseket vél jónak ajánlani.

1. A tanító fizetése rendszeren kiszolgáltassék.
2. Ennek beszédéséről az egyház gondoskodjék, s a tanító fizetésének az egyesektől beszédésétől mindenhol egyáltalában mentessék fel.
3. A tandíj legalább 2 forintig emeltessék és minden iskolakötelesektől, bevétessék.
4. A magokat kitüntetett tanítók érdemeikhez képest előléptessenek.
5. A tanítók kezei közt levő földek, minthogy a tanító, ha földet mivel, nem taníthat, az egyházak által míveltessenek.

Ezek után az értekezlet, munkálatait mostanra bevégezvén, eloszlani készült, midőn annak szeretve tisztelt másik elnöke új. báró Vay Miklós ur részéről e napnak felejthetlen emlékeül egy kedves meglepetés örömebe részesített. A nemes báró, ki a kicsiségekről is nagy lélekkel gondolkodik; a kit nagy dolgoktól, üdvös munkában való részvételtől kicsiségek el nem fognak; ki mint ülnök az egyházmegye gyűlésein, mint elnök a népiskolai választmány értekezletein lángoló lelkesedéssel, kitartó buzgalommal vesz tevékeny részt, azon napot, melyen az egyházmegye által egybehívott népiskolai választmányi s körülátogatói közértekezlet a népiskolai ügyek emelésén, elővitelén munkálkodott, e nap feladatához és foglalkozásához méltó emlékekkel koronázza meg: Komnani Ámos Jánosnak gipszből készített remek mellszobrát, a nemes báró saját művét, ajándékozván a főiskolának. A remek mű a főiskola könyvtárában foglal helyet, melynek megtekintésére az értekezlet tagjai tömegesen elmenvén, az értekezleti terem üresen maradt, de a jelenváltak szíve a nemes báró e szép művének látásán annál inkább megtelt örömmel s azon óhajtaással: adjon Isten sok ily nagylelkű, nemes keblű, valódi protestans férfiakat nekünk, őt pedig tartsa meg sokáig, egyházunk, iskoláink és az emberiség javára!

Kiadta

Bodolai József,

tokaji lelkész és az alsózempl. egyházmegyei
népiskolai választmány jegyzője.

HIVATALOS TUDÓSÍTÁS

a sárospataki ref. főiskola 1858/9 évi állapotáról. Felolvasta Szeremlei Gábor közigazgató
jul. 3. 1859.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Valamint nehéz dolog a régit ujjá, az elavúltat korszerűvé s a magát túléltet köztetszésűvé tenni: szintoly bajos tenni az egészen új dolgok hallását kívánatossá, a köztudomásúakat érdekessé, és mégis nem egyebért állottam ide fel, hanem hogy azokat, melyek ez

iskolai évben mindnyájatoknak tudomására történtek velünk, még egyszer emlékezetbe visszahívjam; nem egyéb célja igazgatói hivatalos tudósításomnak, hanem hogy iskolai életünk egy évi képét lehető hív rajzban szemetek elé terjeszsem. Jól tudom, hogy valamint a főiskolának mindenkor dicsekvésűl: úgy nektek is az szolgálna e tudósítás hallásakor kiváltképeni örömműl, hogyha iskolai életünk előtökbe terjesztendő képében több oly vonásokra találhatnátok, melyeken, bár ismeretesek legyenek is, kedvesen legeltethetnétek szemeiteket; ha fénypontokra találhatnátok minél számosabban olyanokra, melyek, mint hálára méltók, belbecsüknél fogva jogosúlvák arra, hogy az emlékezetbe megújíttassanak.

Vajjon e végére jutott iskolai év méltó lesz-e arra, hogy teljes lehuntyával a legközelebb lefolyt évekhez, mint méltó emlékezetbe tartásra érdemesűlt eldődökhöz, számláltassék? Igen, mélyen tisztelt gyülekezet! a legközelebb lefolyt évek réánk nézve méltán áldottak s ügyeink őszinte barátira nézve méltán emlékezetesek. A midőn egy évtizeddel ez előtt e főiskolának a lenni és nem lenni leverő kétségével kellett küzdenie: dolgunk, hálá Istennek! időről időre, évről évre kedvezőbb fordulatot vesz. Csak egy pár év alatt is mily sok örvendetesek történtek velünk: a leghálásb elösmerés- és dicséréssel emelék ki s adák a késő kornak át a harmadévi és tavali igazgatói tudósítások. Az előző évek fénypontjához tartva, nem fog-e a jelen iskolai év háttéri árnyat vetni? nem fogja-e csupán szaporítani az iskolai évek számát? nem teend-e üres lapot évkönyveink háromszázados folyamában, vagy netán benne a tátongó űrt s hézagot csak ezen általános megjegyzés pótolandja: „az 185^{8/9}. iskolai évben is háborítlanul élvezte tanintézetünk a tudományos életpályán elannyira kívánatos békét és nyugtot; tanítók és tanítványok egyformán hiven tevék kötelességüket, a nélkül hogy valami különösebben kiemelendő történt volna“.

Tisztelt gyülekezet! ama szentttörténeti vízforráshoz, melynek környezete lepvé volt a jobbléti lendület után sovárgók seregével, évenként leszállott a jobbléti nemtő, az urnak anygala, s annak már magában véve is jótékony buzgását megélteté s eleveníté, jó hatással áradozóbbá tevé. Bizonyára e hasznos ismeretekkel buzgó forrásra, t. i. főiskolánkra is, ez évben is leszállott a jótékonyosság anygala, a szebb lendületet adó szellem; cseppet sincs okunk, hogy amaz egyénnel, ki a szentttörténeti forrásnál 38 évek hosszú során át hasztalanul esengett a gyámolításért, az elhagyatottság és emberi részvétlenség ridegsége felől panaszkodjunk.

Mit mondok azonban? nem várja-e e főiskola, nem várják-e

mindnyájan, kik ennek köréhez tartoznak, egy oly jótékony forrásnak megindulását, ohajtott mozgásba s áradzásba jövetelét, melynek boldogító várásában már 54 év óta vannak? Már maga e várakozás is azonban e főiskolának s ennek minden tagjainak nem panasz, hanem dicsekvés. Még csak hat évi várás, és a Vay nagy alapítvány legalább egy részben folyamatba jő. Nem lehet, hogy boldogoknak ne mondjam azokat, kik e főiskolára nézve a valóban ígélet-földébe nemcsak bepillanthatnak, mint oly sokakkal történt 1805-től óta, hanem valóban el is juthatnak.

Szükség azonban, hogy a szebb jövőnek ezen örvendetes előévezetéből, a kevésbbé örvendetes ugyan, de még sem szomorúságos jelenre térjek. Különben is ezen kitérésre annak örvendetes fölemlitése vezetett, hogy iskolai dolgaink ez évben sem nélkülözték a szebb lendületi fölbuzgást.

* * *

Életelv gyanánt használtatik, hogy „nem kisebb erény szerezni, mint a már megszerzettet fentartani“. Bár nem hiányzanak példák, hogy a főtiszteletű egyházkerület, melynek a tanintézet nemcsak sajátja, hanem legföltöbb kincse, a szerzés terén, tudniillik tan-szék alapításban is az iniciatívát önmaga ragadta meg hőkeblűleg, nevezetesen a két év óta fennálló és dicséretesen működő képez-de létrehozásában az egyházkerület egyetemes akarata talált az egyes gyülekezetek és egyes jöltevők keblében, áldozatkészségében nyilvánuló visszhangra: mindamellet a főtiszteletű egyházkerület tanintézetünknek inkább fentartásában mutatja különösebben éber buzgalmát. Három század óta viseli már az egyházi közönség e terhet, melyet a protestáns vallásos buzgalom erélye és az aütönom egyházkormányzat az egyház létezésével azonossá tett. Mondhatjuk, hogy gyülekezeteink némi lelki szükségét éreznének, hogyha a szent ünnepi alkalomkor nem hallanák tanítványaink szájából az ige-hirdetést, és az egyes jöltevők a protestáns egyházi szabadság veszélyeztetését látnák, ha az aratási és szüreti jótéteményezés végett kiküldötteinktől meg nem kerestetnének. Igaz ugyan, hogy ezen szokássá vált jótéteményezés áldását tanítványaink élvezik nagyobb részt: de a ki egygyel a mi kicsinyeink közül jól tesz, nem velünk tesz-e jól? s a tanítványok jobb léte nem azonos-e az összes tanintézet jóllétével? Valamint az összes állami jóllét az egyes tagok jóllétével válhatlan összefüggésben van: nem különben van itt is a dolog. Valóban azon jótéteményezés, melyet tanintézetünk és ennek növendékei az egyes egyházak és jöltevők kegyéből évről évre rendszeren élveznek, hason azon esti és reggeli harmathulláshoz,

mely magában véve ugyan nem tenyészt, nem termeszt, de a termesztő esővel megáldott növényzetnek folytonos táplálék nyújtás által jótékony fentartója.

Mindazt a mivel bírunk, egyes jöltevők kegyes alapítványából birjuk. Egyesek alapítványai teszik azon alapot, melyen tanintézetünk fennáll, és szeretjük hinni, hogy hova-tovább szebb létre fejlődleg áll fel. Szebb létre fejlődleg mondom, és e részbeni hitünk csak ez év folytában is bőv táplálékot vőn. Mi bizunk hitsorsosaink áldozatkészségében, erős hitünk, hogy azon jótékonsági szellem fuvalma, mely nekünk ily szép örökséget szerzett, továbbra is felénk enyhén lengni nem szűnik meg, bár nem tudjuk hogy honnan jó, ha valaha, ez évben is a legigazabban mondhatjuk el magunkról. Köztudomás szerint, akadémiánk jelen évtizedben jelentékeny veszteséget szenvedett, sajnosan nélkülözi azon tanerőket, melyeket a nagy gimnázium fölállítására vala kénytelen odaengedni. De kezd behegedni az e részbeni seb, a midőn legközelebb b. e. Rhédei László ur ő nagysága egy új akadémiái tanszéknek fölállításáról, másíknak pedig szintén az akadémiában dotációjáról intézkedett végrendeletében nagy kegyesen. Boldog emlékezetű férfiú! hőkeblű jöltevőnk! a midőn a legközelebb mult téli hidegben, hidegült hullád e főiskola előtt vitetett el, hogy a jesztrebi családi sirboltba nyugodja a halálálmot, nem tudá még e főiskola, nem tudá ennek egy tagja sem, mily hön érzettél, mily nagylelküleg gondoskodtál felőle. Végrendeleted szavai szerint „imadásig tisztelt édes anyád hamvaihoz kivántál tétetni“, tettleg bizonyítád be hogy a vér nem válik vízzé, a boldogült édes anyja ugyanis a polgári és egyházi érdemekkel díszes Ragályi család sarjadéka volt. E család eleitől óta kegyes pártfogója s jöltevője főiskolánknak. Egy pár tanszék szép segélyezést köszönhet a Ragályi-féle kegyes alapítványnak, mirenézve cseppet sem volt meglepő sem az, midőn a legközelebb tartott kerületi gyűlésen, tekintetes Ragályi Ábrahám urtól azon örvendetes tudósítást hallánk, miszerint b. e. nagy bátyja méltóságos Ragályi Ábrahám volt főispáni helytartó s tornai egyházmegyei segédgondnok e főiskola részére 2000 p. forintot hagyományozott; sem az, hogy mult őszi kerületi gyűlésen tekintetes Ragály Zsigmond urnak a képezde javára tett 400 p. forintnyi kegyes alapítványa említettett fel, és hogyan is lett volna meglepő dolog reánk nézve, a midőn az ily örvendeteseknek hallását a Ragályi család részéről mintegy megszoktuk.

De nemcsak új tanszék fölállításáról, s nemcsak a fennállók alapjának nagyobb dotációjáról és így a tanítókat illetőleg történt

ez iskolai évben kegyes gondoskodás, hanem a tanítványokról is. Ez év folytában kapta ugyanis a főiskolai igazgatóság a cs. kir. to-kaji bíróságnak azon hivatalos tudósítását, miszerint b. e. Hutka István ur 2000 p. forintot hagyományozott e főiskolában tanuló if-jaknak ösztöndíjúl. Valóban tisztelt gyülekezet, ez évben nekünk a kegyelemhez kegyelem adatott, a midőn külföldi hitsorsosaink jóté-teményezésével is boldogítottánk. Megkezdé az utrecht-i theológiai fakultás, követé a leideni Gusztáv-Adolf-féle fiók egylet, mondat-nók inkább hőkeblú mint nagyszerű gyámolítását. Mily hőkeblúleg nyujtják külföldi hitsorsosaink gyámolításukat, meg nem állhatom, hogy Hofman hittudornak, a lipesei Gusztáv-Adolf-féle egylet elnö-kének azon leveléből, melynek kíséretében küldé a leideni segélye-zést, következő sorokat ki ne emeljem: „a midőn önöknek e sumás-kát kézbesítem, egyszersemind azon óhajomat fejezem ki, fogadják önök ezt oly őszinte szeretettel, mint a minővel nyujtatik külföldi hitsorsosaitól. Adja az ég, hogy e csekély adomány is hozhasson gyümölcsöt evangyéliomi tanintézetük szebb létre fejlődésében“. — El nem mulasztthatom egyszersemind, hogy hittudor Ferenci József urnak e főiskola részéről legőszintébb köszönetet ne tegyek, ki nem-csak munkát, fáradságot, de költséget sem kimél, hogy külföldi hit-sorsosainkat, köztük személyes megjelénésével, irányunkba részvétre s jótéteményezésre buzdítsa; el nem mulasztthatom végre, hogy ez alkalmat használva a tudomány érdekében egy pár szót ne emeljek. A filozófiai vagy komolyabb tudományos szakosztályok gyámolítására adták külföldi hitsorsosaink, szeretjük hinni, hogy csak előlvezetűl szolgáló, jótéteményezésüket. Ha valaha, korunk igényli, hogy a ko-molyabb tudományosságra hangsúly tétessék. A játszva tanítás, ke-ményebb lelki táplálék helyett mindig csak édes tejitalal táplálkozás, már a mult században megkezdve, napjainkban vett különösebben erőt. Az emberi erőnek nagyobb megfeszítését nélkülözhetővé tevő gőzerőhatás modorában, a lelki erőket is hason kényelem utáni sovár-gás lepte meg. Valóban a tudomány terén is a minél kényelmesebbre ellaposított út a keresett és járdalt; itt is a magasnak földszintig sippasztása, a mélységnek silány göröngyökkel betöltése lett kedvelt eljárás, hogy a főtöréshez nem szokott, de mégis előre törő nemze-dék a tudományos pályán kényelmesen és könnyedén átoikázhasson. Ez azonban a kornak, ingyensem a tanintézeteknek hibája. A tan-intézetek valamint mindenkor, ugy most is teszik kötelességüket, az emberiségnek szellemi tekintetben is szebb létre fejlesztését.

És vajjon tevé-e tanintézetünk ez évben is e részbeni kötelessé-gét, érdemesítette-e magát az ez évben is oly bőv mértékben nyilván-ult pártolásra?

Bajos egy tanintézet tevékenységét a műkiállítás mértéke szerint megítélni akarni. A tanintézet tevékenysége a rejtekükben dolgozó méhek munkásságához hason, melyben és a melynek általa a mező viráginak különböző íze, színe és szaga, a méz tiszta édességébe olvasztatik fel. Annak irányában, ki e tanintézet nyilvános gyümölcsseit kívánván látni mondaná: „mutasd meg nekem tevékenységedet gyümölcsaidból“, a legjogosabban hivatkozhatnám azon férfiakra, kik szintugy az egyházi és polgári hivatal minden ágaiban mint a családi magánykörben, észszel, tanácsesal s tudománnyal kitűnök, kik mint egykori tanítványok fényt vetnek vissza e tanintézetre, melynek kebelén egykor tanítványként függének. Az amerikai útazásairól híres Azara jegyzé meg amaz igen jellemző ember- és természetvilági jelenséget, hogy az ottani pusztaságokon emberek telepedvén meg, lassúdan minden ültetés s plántálás nélkül a vad gyomok s burjánok helyett itt ott szelíd és hasznos növényzet jelenkezik, sőt az emberek és állatok átvonulását a sivatagokon ilyenek jelelik ki elannyira, hogy a vezetőt nélkülöző vándornak csak ezen természeti jelenség kalauzolására kelljen figyelnie a magát tájékozás tekintetéből. Ha már a testi világban is ekkép van a dolog, mennyivel inkább így kell lennie a szellemvilági érzéklőzésben, a tudományok veteményes kertében, az iskolai létezésben. Olykor lassúdan ugyan és titkosan, de minden bizonynyal szellem, szív- és erkölcsképzés történik itt, és ez minden esetre gyümölcs, oly gyümölcs melyhez mint tanintézeti köztulajdonhoz tanintézetünk is jogot tart.

Az efféle, sejtethő inkább, mint ujjal kimutatható gyümölcsön kívül, (távol legyen minden kérkedés) szemlátomástit is mutathatunk fel. A midőn a főiskola összes növendékeinek száma tavál 737 volt, ez iskolai évben 805-re szaporodott *). A midőn a főiskolai nyomda harmadévi nyomtatványait 18000 példányban állítá ki, tavál már 48000 példányban, ez idén 78000 példányokra ment a produktivitás. A tisztán szellemi produktivitásnak sem vagyunk azonban hijával. Az itt kijövő tudományos folyóiratot nem vallhatja ugyan tanintézetünk egészen organumának, a mennyiben körén kívüli tudós férfiak jelentékeny tényezők e vállalatban, de épen azért mivel nyilttere ez a protestáns intelligenciának, nyilttere egyszersmind tanintézetünk tudományos produktivitásának, minek tündöklő bizonyosságát adák ez évben is, az ezen füzetekben megjelent tanároktól származott dolgozatok. E lap eddigi szerkesztőjének lemon-

*) Az akadémiában 95, a gimnáziumban 551, a tanítóképezdében 43, az elemi osztályban 118 volt a tanuló ifjak száma.

dásában nagy veszteséget szenvedve, de szellemi erejében s belbecsében meg nem törve, új iker szerkesztősége alatt folytonosan nézhet elébe azon legméltányosb elismerésnek és méltánylásnak, melyre magát két éven át elannyira érdemesíté. Zsarnay Lajos tudományos érdemeihez újabb érdem járult „Bibliai bevezetés“ című munkának készítésével s kiadásával. Szóló, kiadván „Keresztyén vallástudományának“ első darabját, hosszan tartott szünetet, nagy irt s kopárságot töltött be a magyar protest. ref. egyház dogmai literatúrájában. Fínkei József a görög klasszikus műveket, eredeti szépségükből mitsem veszve, teszi át a magyar irodalomba. E részbeni klasszikus ízlés és tapintattal eljárásának újabb jelét adá, Szokfoklesz „Trachini hölgyek“ című színművének kiadásával. Vajha találhatna az ily szellemi produktivitás, melyben a munka a tartalmat felülmulja, és a mely egyedül a tudomány érdekében történik, illő buzdítást, elismerést és méltánylatot!!

Hogy a tanintézetek szebb lendületet vegyenek, a tudomány segélyeszközeivel ellátást, sőt szellemi tevékenységre még jutalmak általi ébresztést is nem nélkülözhetik. Ez utóbbi, pályadolgozatok kitzése és jutalmazása által eszközöltetik, a tudományok segélyeszközei pedig a nyelvek, természetrajzi gyűjtemények és könyvtárak. Korunk tudományal párosult műveltségi világában, a német- és francnyelvek, klasszikus görög és latin nyelvhez hason érdekeltséggel kezdnek birni. Főiskolánk eddig sem volt ugyan híjjával oly egyének, ki a német- és francnyelvekben oktatást adhatott és adott is, főiskolai tanár Pálkövi Antal ur örömet és készen tevé ezt. Azonban ha valahol, az élönyelvekre nézve levén igaz az hogy „dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae“ a legközelebb tartott egyházkerületi gyűlés elhatározá a német- és francnyelv mesteri állomás fölállítását, már a következő iskolai évben egy ily egyén birásához van kilátásunk. *) Természetrajzi gyűjteményünk doktor és tanár Soltész János szakértő felügyelete és éber szorgalma alatt minő előmenetelt vesz, megtetszik onnan, hogy a megsaporodott példányok egy új terem kinyitását s felszerelését szükségelték. Könyvtárunk is folytonos szaporodásnak örvend, a magas kormány kegyéből folytonosan kapjuk a birodalmi geologiai társulat évkönyvét és a birodalmi kormánylapot. Ez évben ritka szellemi találkozás jutott könyvtárunknak osztályrészül. Egy tudományos kincs emeltetett abból ki, és egy művészeti kincs helyeztetett abba be. A honi történelem nagy bűvárának

*) A főiskolai francia és német nyelvmester Bürri György ur, svájci születésű Lozánból (Georges Burri de Lausanne) már Patakon van.

Szombathy Jánosnak kérésére, mely a főiskola harmadfél száz éves történelmét a leghitelesebben constatirozva adja, szinte félszázad óta vesztegel földgyomrában rejlő kincs gyanánt, könyvtárunk polcainak rejtekében. E történelmi kincs a néma polcok közül kiemelve a tudós világnak adatik át, éppen most levén sajtó alatt, csinos kiadásban, homlokzatán a tudós szerző képét viselve csakhamar meglátandja a napvilágot, melyre belbecsenél fogva elannyira érdemes és följogosult. *)

Ezen becses kincs helyett, melyet könyvtárunk a világnak átadott, különös szellemvilági cserénél fogva más kincset kapott, és hogy ezen csere annál jellemzőbb legyen, éppen oly egyenest illeti ez főiskolánk belvilágát, mint amaz a külvilágot. Egy tized leszámításával éppen most kétszáz éve, hogy Komnai Ámos János, ez a tanrendszerben korszakot alkotó férfiú e főiskolát, melynek körében négy évig működött, szellemileg újjászülé. E nagy férfiú művészileg öntött mellszoborra ez idén helyzetett be könyvtárunkba. Köszönet a nemes báró ifjabb Vay Miklós ur ő nagyságának, ki művészi tehetségének ezen valóban mesterművében oly férfiú képének adott kinyomatot, kinek emlékezte nemcsak mint pataki tanárnak, hanem úgy is, mint a nevelésügy egykori európai híré bajnokának méltán áldott.

A növendékek tudományos tevékenysége buzdítása végett a Vay és Péceli-féle díjak ez évben is kitűzettek. Egy részről predikáció készítése volt a feladat következő alapigéről: más fudamentot senki sem vethet azon kívül mely egyszer vettetett mely a Jézus Krisztus 1 Kor. 3: 11. Más részről egyházi, egyszersmind magyar irodalmi értekezés kivántatott, melynek feladata volt: adasék elő a magyarországi protest. egyházi szónoklat jelen álláspontjának jelleme, mutattassék ki írókból vett adatokkal a múlt és jelen közötti különbség, mutattassanak ki azon tényezők melyek a múlt és jelen álláspont közti különbséget szellemi tekintetben eredményezték.

Az első feladatra öt, a másodikra három pályamunka adatott be.

A beadatott öt egyházi beszédek közül következő jeligékkel ellátott munkák érdemesítették jutalomra: „én vagyok út, élet és igazság“ és „pabulum animarum est sermo divinus“. A jutalomra érdemesített munkák szerzői Niházi László és Forrai Lajos teológusok.

*) Szombathinak ezen kéziratát a tiszáninneni ref. egyházkerület adja ki, a sárospataki főiskolai tanári-nyugintézet javára. Ezen könyv teszi az egyházkerület által kiadandó „Protestáns történelmi kútfők“ első kötetét. Szerk.

Az értekezések közül következő jeligés munkák kapták a jutalmakat: „a szónoklatnak gyakorlati célja van“, és „qui nunquam male nunquam bene“. Varga József és Horváth Károly theológusok dolgozatai.

Mélyen tisztelt gyülekezet! az igazgatói tudósítás megtételével, hivatalos kötelességem végteendőjét tettem meg. Vége szakadt reám nézve a hivatalnak, melynek bajait s fáradalmait egy éven át hordozám. Távozom innen iskolai dolgaink folyamának örvendetes érzelmével, és ideje is már hogy jót mondjak e főiskolának, melyről hivatalos tudósításomban nem keves jót valék szerencsés mondhatni. Jót mondjak egyházi és világi előjáróinknak, kik tanintézetünk szellemi és anyagi jóléte felett oly éber buzgalommal őrködnek. Jót mondjak e tudomány veteményes kertében működő tanároknak, kiknek e tanintézet fölvirágzása fekszik egyedül szívökön. Jót mondjak a tanuló ifjúságnak, mely ez iskolai évben is, tudományokbani előmenetelét szép és dicséretes erkölcsi magaviselettel párosítja. Tudományok szent hajléka! jó volt ez iskolai évben nekünk itt laknunk. Isten és emberek előtti ezen kedvesség jósága fedezzen továbbra is, fedezze a kapuidon ki- és bemenőket, fedezze barátodat s jóakaróidat szinte az idők végéig!

Sárospatakról. A sárospataki h. h. főiskolában mult jul. 3—15 napjain tartattak meg a szokott utó félévi vizsgák. Valamennyiszer a felügyelőség személyzetében változás történik, egyben vagy másban változást von az maga után az eljárás körül is: így váltják fel egymást a szigor, lágyság, engedékenység, elnézés sat. Csak annyit akarunk mondani, hogy a gyakori személyváltozás mellett sajátságosan megalakult és konszolidált szellemben nem vezethetik a közvetlen felügyelettel megbízottak az intézetet. Tudjuk azt, mily nagy-szerű változáson mentek át tanintézeteink a lefolyt évtized alatt, azok közt a sárospataki főiskola is; és épen e válságos időben már másod ízben áll be interregnum a felügyeletben a világi részről, az egyházi megtartván minden időben a maga törvényes állását és befolyását a kormányzatban. Félre ismernők a világi elem befolyásának fontosságát az intézetre, ha reá nézve e körülményt másnak vallanók, mint szerencsétlenségnek. És épen azon időben kell ennek történni, midőn a főiskola oly nagy változáson ment át ugy külsőleg, mint szellemét tekintve, hogy ügyeinek kellő tapintattal leendő vezetése az iskola állásának tanulmányozását teszi szükségessé azokra nézve is, kik egykor talán évtizedeken át fiai voltak a jó anyának.

Tudva van, (SPF. II. f. X. 990.) hogy a tiszáninneni f. t. egyh. kerület legközelebbi közgyűlése elhatározta, miszerint n. Lónyay Gábor helyettes fő- és t. Komáromy József iskolai algondnok urak fölkérletnek, hogy legujabb idő szerint nem folytatott gondnoki hivatalos állásukat foglalják el, a midőn t. Ragályi Károly ur, nem látván szükségesnek tovább folytatni az általa vitt kettős hivatalt, megköszönve a benne helyezett bizalmat, önként visszalépett. Megtörtént mit előre beláttunk, s az idézett helyen távolról érintettük is, hogy e miatt utóbb is a közügy fog szenvedni. Az érdemes férfiak mind-hárman visszaléptek. S bár legközelebb a vizsgáló küldöttségnél világi részről az elnöki széket ideiglenesen t. Szathmáry Király György ur foglalta el, kit magas műveltsége, humanitása, példás áldozatkészsége a legkitűnőbb állásra jogosít: kérdés, ha e prekárius helyzet fentartása kívánatos-e továbbra is? Sőtinkább a végleges intézkedések szüksége félreismerhetlen; a halogatás a közügyek romlását vonandja maga után.

Egyébiránt a sárospataki főiskolát a folytonos munkásság s tevékenység, külső és benső rendezés, szervezés, látható fejlődés és emelkedés ösvényén látjuk: 1851-ben szervezte nagy gimnáziumát, 1857. felállította a képezdét, 1858. a gimnasztikát, 1859. megnyitotta a tápintézetet. *) felállított egy francia és német nyelvtanítói állást, 1860-ra egy ref. egyházi zene és énektanári állásról gondoskodott, 1861-ben reményljük uszodája lesz, s ha szemünket hittel a főiskola folyvást emelkedésben lévő csillagára szegezzük, nem félünk kimondani, hogy pár év alatt az akadémiái osztály is tetemes erősítést nyerend.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNKA.

Hessen. (Kirekesztési parancs) A felsőhesseni kerület választó fejedelemségi konzisztoriuma a két (luther és ref.) vallásügyi minisztérium s név szerint az egyesült presbitérium előterjesztésére A. M. B. hajadont illetőleg folyó év március 12. következő határozatot bocsátott ki: „A marburgi mindkét ev. lelkészi hivatalnak az A. M. B-re vonatkozó kirekesztési parancs azon megbízással kézbesítettik, hogy annak a legközelebbi vagy arra következő vasárnap reggeli istenitisztelet után a szószekből leendő közzétételéről gondoskodjanak. sat.“ A kirekesztési parancs március 20. olvastatott fel a meghatározott módon a reggeli istenitisztelet után, a mint következik:

*) A főt. egyházkerület atyáskodó gondoskodásától kérjük és várjuk tápintézetünk mielőbbi megszilárdítását.

„Az atyának a fiúnak és a szentléleknek nevében. Ámen. Nékem mint rendes és hivatalos szolgálójának a Jézus Kirisztusnak és azon hivatalnak, melynek hatalom adatott kötni és oldani köteleseget, következő súlyos és szomorú határozatot közölnöm e keresztyén gyülekezettel.

Miután A. M. B. L. B. és neje született R. ref. valláson lévő leánya huzamos idő óta felette istentelen, bűnös és nem keresztyéni, minden mértéket meghaladó botrányos életet üz;

Miután A. M. B-nek gyalázatos élete a lelki atyák által ismételve és nyomatékosan eléterjesztetett, azon komoly megintéssel: hagyná el a kárhozat ösvényét;

Miután ezen előterjesztések, intések és feddések ezen város összes egyesült evangyéliomi presbitériuma nemcsak mint helybeli egyházi előljáróság előtt és által, hanem egyszersmind a felső egyh. hatóság nevében is A. M. B-hez komolyan intéztettek;

Miután mind ezen fegyelmi eszközök alkalmazása, s minden a ker. egyház rendelkezése alatt álló megmentési próbák teljesen siker nélkül maradtak:

Ezért a többszöri említett A. M. B. mint durva és megátalkodott bűnös folytonos és tudva levő botrányos élete miatt, a mi urunk Istenünktől az egyházra ruházott hatalomnál fogva ezen határozat által az evangyéliomi ref. egyház közösségéből kirekesztették, és ezen kirekesztésnél fogva mindazon kitüntetésektől, jogoktól és jótéteményektől megfosztatik, melyek különben az ev. egyház tagját illetik.

Mind ezt az egyház urának nevében, a ki felmagasztaltattott, s a ki megparancsolta az ő szolgálójának, hogy örködjenek a lelkek felett s kitaltsák azokat a gyülekezetből, kik istentelen életök által megtérés nélkül ily véték terhét s az által az egyház átkát vonták magukra. Ugy legyen. Vesszen, a mi veszni indult.

Imádkozzuk: Mi urunk, Istenünk! A mélységből kiáltunk hozzád, hallgasd meg a mi könyörgésünk szavát, légy irgalmas, légy kegyelmes a mi szükségünkben, mely a kirekesztett miatt e gyülekezetben mindnyájunkra súlyosan nehezkedik. Serkentsd fel őt mindenható, irgalmas Isten a pirotságból és gyalázból, a melybe testben és lélekben már régóta sülyedt. Engedd meg kegyelmesen, szent Isten, hogy hagyja el a veszedelem útát, hogy térjen meg, míg időt engedsz ő neki, hogy tehozzád kiáltson, ki a töredelmes szívek sohajtásait meghallgatod és a füstölgő méceset ki nem oltod. Szabadítsd meg őt az ítélet és örök kárhozat rettenetességétől, a melybe sülyedt, ha bűneit meg nem bánja és meg nem tér. Te nálad van a kegyelem és teljes mértéke az idvességnek.

Oh Isten, atyánk a mennyekben, légy kegyelmes a szegény bűnösnek!
Oh Istennek fia, világ megváltója, légy kegyelmes a szegény bűnösnek!
Oh szentlélek Isten, légy kegyelmes a szegény bűnösnek! Ámen.“

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HARMADIK FOLYAM.

OKTÓBER 1. 1859.

A PAULICIÁNUSOK KELETEN MINT A REFORMÁCIÓ ELSŐ ELŐHARCOSAI.

Az apostoli egyház ferde iránynak indult első korszakában a szellemvilág felett örökdő gondviselés mindig támasztott oly őrszellemeket, kik ha a dolgok célt tévesztett menetének egészen elhatározott irányt nem adhattak is, feltarták legalább a tisztább s evangyéliomszerűbb nézeteket, megóvandók egyszersmind azok által az emberi szellemet a politheizmusra visszatérés lehetőségétől. Csalatkoznék azonban, ki ezen működéseket a reformáció tisztára hozott szempontjából itélné meg, s a VII. század e nemű mozgalmaiban a XVI-nak már megtisztított elveit reménylené feltalálhatni; megfelejtkeznek az a történeten azon nagy fontosságú igazságáról, hogy az emberi fejlődés fokozatain minden átalakulás csak lépcsőnként történik meg, századok eredményét egy évtized előállítani nem is képes. Mind a mellett nem vonhatja meg az evangyéliomi hit barátja háláját és tiszteletét ügye azon előharcosaitól, kik a rég letűnt századokban ugyanazon elvért hevültek, s ugyanazon cél felé intézék futásukat, ha szinte működéseikben a közös emberi gyarlóság hibái és tévedései nem kis szerepet játszottak is. Méltán ezen előharcosok közé sorzandó a VII. század közepette sokak által hibásan a manikheusokkal ugyanazonosított pauliciánusok felekezete is.

Hogy azonban e téren illőleg tájékozhatjuk magunkat, szükséges a kor körülményeivel közelebbről megismerkednünk. A VII. század keresztyénein nemzeti jellemökhöz képest bizonyos színezet vonúl el. Az egyiptusi és szíriai keresztyén, égalji befolyások következtében, misztikus ábrándokra hajlott; a fecsegő görög vallásos civódások és szórászhasogatások között a keresztyén tanok megalapításán bibelődött; Róma hajdani reminiscenciájánál fogva világu-ralomra vágyott. A nicéai zsinattól kezdve a VII. század végeig örökös véleményhare az egyház terén. Hagyján! a hare és civódás mégis némi szellemi forrongást és eszmezsúrlódást feltételez, majd az ezek között kifáradott kedélyek szellemi pangásban, bójtben, ereklyék hajhászásában, mindenek felett pedig papok iránti vak engedelmességben keresék lelki üdvöket, a szerzetesek túlszigázott buzgósága pedig megtermé gyümölcsét a szűz Mária szeplőtelen fogantatása, a vértanúk és képek tisztelete tanaiban, melyekkel az ábránd és viziók oly sok rendkívülit kötének össze, mindezek s különösebben a képek tisztelete, ha szinte nem a hel-lenek elegáns mithologiájának nyomán is, biztos léptekkel vezeték vissza az emberiséget egy uj nemű politheizmus felé, nem kis megütközésökre az egyszerűség barátinak, gúnyára s nyereségyére az e korban lábra kapott izlámnak. A gnosztikusok vallásfelekezete az egyház hatalma és nagysága által szétzúzatva üldözöi elől az Eufrát vidékeire vonúlt, s az V. század végén már csak egy jelentéktelen felekezete találtatott ezen hitrokonoknak manikhéusi nevezet alatt, kik Zoroászter féle bölcsészetet egyesítének az evangéliomi tanokkal, gyűlöltetve e miatt egyik mint másik rokon felekezet által.

Heráklius utódának kormányja alatt élt Szamozata vidékén egy bizonyos reformátor, a Menálisban lakó Konstantin nevű diakónus. Ő szíriai útjában véletlenül egy uj szövetségi könyvnek jutott birtokába, melyet a papok szemesége már e korban a hívök elől elzárni jónak vélt (nobis profanis ista sacra evangelia legere non licet, sed sacerdotibus duntaxat. Petrus Siculus p. 761.) ezen könyv lett a nevezett Konstantin buvár szellemének méltó tárgya. Különösebb előszeretettel függvén pedig ezen férfú Pálnak írsain, ezen szenvedélyénél fogva követöitől pauliciánusnak, kedveltebb tanítványai pedig az ős apostoli kor ártatlan

utánozása nyomán Titusnak, Timótheusnak, Szilvánusnak és Tikhikusnak nevezettek el; Árménia és Kappadócia lőn pedig leginkább apostolkodásuk köre. Ha szinte nem mentek is ezeknek tanaik a tévelyektől és balvéleményektől, mind a mellett is a buzgó protestáns a méltánylatot működéseiknek fő irányától meg nem tagadhatja. Ők megveték Péternek, a környülméletkedés Pál elleni szűkkeblű ügyvivőjének írásait; kiküszöbölendőnek vélték Mózesnek és a profétáknak kanonizált szent könyveit, meg nem barátkozhatván a pátriárkák több nejjűségével, s Dávidnak a nők irányában gyakorlott galantériájával; ha megtámadák is Valentinnek az Eonokról szóló tudományát, melylyel ennek termékeny szelleme a teremtettséget népesíté, mind a mellett kelet dualizmusát, a jó és rossz okfejét, az anyag örökkévalóságát elfogadák, szóval kelet bölcsészetének káros befolyása az evangyéliomi elvek megvesztegetésére ezekből elég világos. Más részről az evangyéliomi egyszerűség barátnak méltó figyelmét igényli a templomba helyezett képek, mint köztisztelet tárgyai elleni föllépések, melyek nem bírtak több becseset előttük, mint a mű belső becse, melyet a művész szorgalma reájuk fordított; szerintök az ereklyék nem valának többek mint porlandó emberi maradványok, minden belső érdek és fontosság nélkül, az állítólagosan feltalált Krisztus keresztje mint egy korhadt fa, melynek ugyanazonságáról senki nem kezeskedhetik. A végvacsorában a kenyér és bor egyszerűen csak mint az isteni kegy kül jelei tekintettek, az Isten anyja szeplőtlen fogantatását tagadták, valamint felhagytak a szentek segítségül hívásával is, az új szövetségi könyveket azonban élet és hit szabályúl tekinték, végre Jézus emberi természetét tagadták, szenvedéseit és halálát csak úgy tetsző jelenetnek nézik, szóval számos tévedéseikkel tagadhatatlanul sok tisztább fogalmakat egyesítének.

Konstántin Szilvánus mihamar sok követőket talált Pontuszban s Árméniában; a gnosztikusok még fennálló töredéke vele szövetkezett; Pontusz és Kappadócia, bölcsője a Zoroászter féle tanoknak, kitűnő előzékenységgel fogadta. Ezen jámbor, földi vándor nevezettel is jelelt felekezők szigorú életmódjukra, buzgóságukra, tudományukra nézve tűntek ki leginkább; a szentlélek kitűnő segedelme birtokával is dicsekedtek, megvetették az orthodoxsz prelátusok va-

gyon és rangkórságát, a papi kevélységet, és a közöttük létező hivatalfokozatokat mint a zsidó zsinagóga intézményeinek maradványait tekinték. Az Eufrát nyugoti partjain gyéren valának szétszórva, és 6 fő gyülekezetök példázta a városokat, melyekhez Pál apostol leveleit bocsátá. Vallásalapítójuk állandó lakát Pontuszban Kolónia szomszédságában tűzte ki, azon vidéken, mely hajdan a Bellona oltárairol, később szent Gergely csudáiról lett híressé.

E korszak császárai leginkább a montanisták és manikheusok üldözésében keresték érdemöket, és az oly korszerű vala, hogy mint Petrus Siculus p. 795. megjegyzi, uralkodói érdemök (Heráklius II. Konstánsz) legkitünőbbjeként emlittetik: „Hoc caeterum ad sua egregia facinora divini et orthodoxi imperatores addiderunt, ut Manichaeos, montanosque capitali puniri sententia juberent“, nem csuda, ha Konstántin Szilvánus is mint ezen türelmetlen szellem áldozata esett el. Ugyanis egy polgári és katonai teljhatalommal felruházott görög hivatalnok, Simeon, oly útasítással küldetik Kolóniába, hogy a pauliciánus féle eretnekségnek véget vessen. Első föllépése már eléggé vérlázító és botrányos vala: a felekezőknek kegyelem ígértetik, ha apostoluk, a felekezők főnöke, saját hiveik által megköveztetik, mely embertelen vállalatnál midőn minden jobb érzés elborzad vala, találkozik közöttük egy szörnyeteg, Jusztusz, ki egyházi főnökét saját kezével teríté le. Az orthodoxszok előtt nagy hírre kapott ezen új Dávid, ki az eretnekség ezen Góliátját földre sulytá, kitüntetésekben részesül. Simeon pedig, az üldöző Saulus, Pál szerepét öltvén fel, apostolává lesz az üldözött ügynek, később mint buzgó hitrokon vértanúságot szenved.

Elégtelen a toll eleven színekkel rajzolni ezen üldözött felekezet 150 évi szenvedéseit s a vérengző kegyetlenségeket, melyeket ki kell vala állaniok; azonban a nyomtatás, mint történni szokott, új erőt ad, a hatalomkar megtörik a magasztaltság és meggyőződés szilárdságán. A keleti birodalom képromboló császárai igen könnyen megbocsáták vala ezen rokonérmelmű felekezők tévtanait, azon apostoli egyszerűség érdekében, melyre mint közös célra egyaránt törekedtek; de a képek tisztelete az orthodoxsz egyházban női és szerzetes befolyás következtében viszont felülkerekedvén: ezen alsóbb rendű imádás tárgyaiban oly kitünő szentséget

kereső görög szerzetesek ösztönzésére Jusztiniánnak, Nicefornak, a gyáva Mihálynak, Árménikusznak mind ezek felett a buzgó képimádó Theodórának vérszomjas üldözései vérbe-
tükkel vannak beírva ezen szerencsétlen felekezeti évkönyveibe. —

De a türelemnek is van határa, megkondul egykor a visszatorlás órája is. A letiport s emberi jogaiban mélyen sértett nemzet elvadul, hóhérai iránt nincs benne irgalom és könyörület, hogy hasonló okok mindenkor hasonnemű eredményeket szültek, igazolják ezt a cseh husziták s több hasonnemű példák vad szenvedélylyel folytatott visszatorlásaik. Theodóra császárné kiméretlen hitüldözései ellentállásra készíteték Kárbeást a hősi jellemű pauliciánust. Ezen harcok 845—880 évek között lázas kegyetlenséggel folytak, az Argéushegy szorosai hatalmas védbástyaúl szolgálván a nem nagy számú de ritka elszántságú hitüldözötteknek, gyengeségük érzete szövetségest keres, feltalálja azt a szaracénok kalifájában; a lázadás a megtértítetésekre vagy kiirtásokra küldött egy helytartó és püspök lemészároltatásával kezdődik. Trapezunt és Sébas között Tefricében, a mai Divrigniben, 5000 felkelő erős állomást foglal el s a szaracénok által segítettve evangyéliomi hittel szívében, fegyverrel kezében, Mihályon, a Theodóra fián, fényes győzelmet vesz; Kárbeást a nem kevésbé erélyes Krizokheir váltja fel a vezérségben; Nicéa, Nikomédia, Ancíra mihamar meghódolnak, sőt a híres Efézust sem mentheté meg a felette órködő János apostol védhatalma; keresztyének és muhamedánok egyiránt vetekednek a képek iránti tiszteletlenségben; az ottani kathedrálelovak istálójává fordíttatik. Bazilius Macedó, a megdöbönt császár, leszáll magas trónjáról, s a könyörgőnek hangján kéré s kényszeríté Krizokheirt: vetne véget a testvérgyilkolásnak, fogadna el aranyat, ezüstöt, drága öltönyöket béke jeléül. „Ha a császár békét óhajt“, felelé büszkén az elbízott hadvezér, „lépjen le kelet trónjáról, uralkodjék nyugoton békével“; mely elbizakodottságon mogbosszankodva a görögök császára ismét fegyvert ragad, tüzvel és vassal pusztít maga körül, Tefrice alá nyomúl, melynek falain megtörik hősi bátorsága. A kudarcot vallott császár bűjtölések és kolostorok építése között kiérdemlendő védszentjei kegyelmét készúl a visszatorlás munkájára, szerencsésebb sikerrel

is, mert egy visszavonulás alkalmával Krizokheir elesik, feje Konstantinápolyba küldetvén győzelem jelül a trón zsámolyára tétetik; Tefrice meghódol; a Pált követők ismét hegyszorosaikba vonódnak s 100 éven át megtartják bibliai hitöket s meggyőződésöket.

Európába lett eljuthatásuk története a következő körülményekben keresendő. A nyolcadik század közepe táján a Kopronimnak nevezett Konstantin Árménia ellen viszi seregét. Meliténe és Theodoziopolis városokban találkozik a vele rokon meggyőzödést követő eretnekekkel; kegye jelül, vagy igazabban szólva, félelemből a birodalom halálos elleneinek, a szaracénoknak ezen hű szövetségését Trácia vidékein telepíti meg. Zimisces János ezen harcbanedzett népet a benyomuló barbarok fékezésére felhasználandó a Duna vidékeire küldi, hol a jakobiták s bulgárok által erősödve nevezetes vidékeit lepték el Macedóniának és Epirusnak, s tanaiknak Európába történt behozatala ezen körülménynek köszönendő. Majd a jéruszálemi jámbor zarándokokhoz csatlakozva bejutának Nyugoteurópa belsejébe, a világhírű Velencebe is sokakat eljuttata közülök a kereskedés; Görögország zászlói alatt harcolva megjelentek Olaszország és Szicília partjain is, harcmezőn és békében egyiránt terjesztve eszméiket.

Keleten a tudós leányától, Anna Komnenától, ezen ok miatt tizenharmadik apostolnak nevezett Alekszius Komnénusz mindent elkövetett az anyaegyházzali egyesítésökre, kedvezést és kegyetlenséget használva fel ügyében, sőt az ezen tanokat valló Bazilius szerzetes, a Bogomil gnosztikus felekezet alapítója is ezen tanok miatt máglyán hamvadott el a Zsófia temploma előtt.

A XVIII. század elején apostoluk Bulgária vidékén székelte, honnan intézte felekezete ügyeit Bulgáriában, Dalmáciában, Franciaországban és Olaszföldön. Hémus hegyei között lakó hitrokonaik később tatárokkal s más kóbor népekkel vegyülve, jellemökből kivetkeztek s a történet színpadáról végkép elenyésztek.

Nem nagy részvét mutatkozott először nyugoton ezen jámbor felekezet iránt, az ellenszenv azonban, mely már ekkor Róma ellen itt ott ébredezett, közforgalomba hozta ezeknek elveit is; a pápáknak, az apostolok ezen állítólagos utódóinak jelleme, kik a pásztori bot mellett a fegyvert és ki-

rályi pálcát is megforgaták, a képek keletről nyugotra átszivárgott tisztelete, a transszubstanciáció tanának megalapítások keblekben kételyt, sok felvilágosodottabb főkben a megalapított tanok evangyéliomszerűsége feletti vizsgálódást ébresztett; mi szolgáltatott erre kedvezőbb alkalmat, mint a pauliciánusok keletről nyugotra általhozott tana, mely már ezen korban a zárdák magányába is beférkezett? s azon máglyatűz, mely Orleánban a 12 káptalanbelieket megemészté, mint első visszatorlási kísérlet, vérveresre világítá Franciaország egét. Később tanaik megtisztúlva kelet bölcsészetétől, mind inkább evangyéliomszerűbbekké lettek, s főtelepedési helyökről, Albiga városáról, albigaiaknak nevezettek. Üldöztetésök, mint hajdan az Eufrát partmellékein, úgy a XIII. században a Rhóne mentiben még nagyobb erélylyel kezdetett meg. Tefrice vértanúi Lángvedócia városában ujabban máglyára hurcoltattak. A görög császárok eretneküldöző parancsai II. Fridrik által viszont életbe léptettek, és III. Ince pápa, ki magát a szelid Jézus helytartójának mondá, kegyetlenségben felülmulja a vérszomjas Theodórárt. Az elnyomásukra életbe léptetett keresztes hadak s hitnyomozások 1307—1323 gyászos eseményeikkel még a legszelídebb lelkületet is megerősítheték vala egy csakugyan létező rosz okfőnek hívésében. A pauliciánusok, már e korban albigenszesek gyülekezetei, tűzzel és vassal pusztítottatnak, s véres maradványaik csak itt ott maradnak fel mély titokban. Majd később ezen felekezet nyugot égalja alatt kelet bölcsészetétől megtisztúlva, a szent könyvvel kezében mondott ellent az emberi találmányoknak s Róma igénylett uralmának. — Ezen eszmék kifolyásai valának már Wiklef és Hussz kora előtti fellépéseik is, melyek később Zwingli, Luther és Kálvin által nagyobb szerencsével kísértettek meg.

Nagy József.

AZ EGYHÁZ ÁLLÁSA A HÁZASSÁGOT ILLETŐ TÖRVÉNYHOZÁS ÉS TÖRVÉNYES VIZSGÁLAT- HOZ (COGNITIO).

I. Ezen viszony elve

1. Az evangyéliomi egyház épen nem kíván államot képezni, nem ország lenni, ennél fogva teljhatalmat sem igényel magának, hogy a házasságra nézve valami olyat határozzon, a mit annak érvényességére nézve épen oly szükségesképen figyelembe kellene venni, mint az Isten írott ígéjében kijelentett rendeletet vagy a törvényes felsőségnek az emberek földi viszonyait tárgyazó törvényeit. Meghajol a szent és kegyelmes Isten ígéje előtt, s egyedüli feladatául tekinti az ezen ígéhez kötött szellemet az emberek lelkiismeretében szabad kerengésbe hozni s biztosítani, valamint a sákramentumok kiszolgáltatása által a hívőknek a Megváltóval való egyesülésben segédkezet nyújtani. Ebben határozódik minden egyházkormányzati s lelkipásztori működése. De minthogy az ev. egyház bizonyos meghatározott, hitének öntudatával bíró közösség: feladata a házasságnak nemcsak az írásban kifejezett isteni intézményét tanítani, azt a lelkiismeretben élővé tenni és ápolni; hanem arra egyszerűs mind fegyelmileg is felügyelni, hogy tagjai ezen intézményhez alkalmazkodjanak: ne incestae fiant nuptiae, neque contra verbum Dei. Ennél fogva a törvényhozást illetőleg az egyház jogigénye nem terjed tovább, mint az írás tartalmát kifürkészni, vagy minthogy az egyház már megalakult község, egybegyűlve a körül, a mit az írásban feltalált és vallástétellé formulázott, nem terjeszkedhetik tovább, mint hogy az isteni eredetűnek ismert parancsokat és tanokat gyakorlatba hozza, azok tudatát tisztában tartja, és a hívőknek segédkezet nyújt, hogy házassági életüket azok szerint rendezzék és folytassák. Az egyház nem adhat szabályokat, melyek az isteni, az írásban letett rendszabálylyal egyenlők volnának s oly föltételeket foglalnának magokban, melyek a házasságot amaz írásból merítettekkel egyiránt érvényessé vagy érvénytelenné tehetnék Isten előtt; amazok alól az egyház soha és senkit sem oldozhat fel; ezekre soha és senkit sem kötelezhet feltétlenül. Ennél fogva a házasság érvé-

nyességének megvizsgálása rá nézve nem mehet tovább, mint hogy valamely házassági eset Isten rendelkezésével megegyez-e vagy azzal ellenkezik, se szerint bizonyos házassági eset a lelkiismeretben és Isten előtt érvényes-e vagy nem, s vajjon a házasságkötésnél az egyházi elővigyázati szabályok is a körülmények figyelembe vételével megtartattak-e akképen, hogy ott, hol ezen szabályok meg nem tartása el van ismerve, az egyház fegyelmi eljárást gyakorolhat a botránnykozások eltávoztatása és a gyülekezet iránt tartozott köztisztelet megőrzése végett? de az isteni rendeletek megtartása mellett pusztán egyházi szabályok mellőzése miatt a házasságot a lelkiismeretben és Isten előtt érvénytelennek nem nyilváníthatja.

A házasságnak azonban nemcsak egyházi vonatkozása és jelentősége, hanem egyszersmind természetes alapja is van, melynél fogva szükségkép polgári viszonyokat von maga után, melyeknek rendezésére a felsőség Istentől van felhatalmazva. Azon törvények kiadásában, melyekről a felsőség rendeltetésénél fogva általában a társadalom célja érdekében s bizonyos államrendi viszonyok közt gondoskodik, javaslatok, indítványok, kérelmek s a szentírásra alapított igények által közreműködhetik az egyház; de arra teljességgel nincs hatalma, hogy azok érvényét, hanem ha Isten világos igéjével ellenkeznek, saját bele vagy nem egyezésétől felfüggeszsze vagy azokat ignorálja. Ha az egyház szolgálai fölvetetnek, hogy a polgári törvények megtartása felett is ítéljenek, vagy ha a házasság érvényességének Isten igéje és államtörvény szerinti megvizsgálása az egyház kormányához útasíttatik, ugy ez utóbbi esetben a megrendelés az államtól jó, az elsőbb esetben pedig az államnak az egyházkormányt ki kell hallgatnia.

Ha tehát az evangy. község egyházi törvényszéke előtt oly esetek jönnek elő, melyekben bizonyos házasság érvénye vagy érvénytelensége fölött kell határozni, az általában nem tekint másra mint 1) Isten igéjére, a mint azt az evangyéliomi egyház értelmezendőnek vallja, s a melyből azon elveket lehozta, melyeket ugy az ágostai, mint a helvéciai hitvallást tartó ev. egyház mindentütt egyiránt követ; 2) azon ország polgári törvényeire, melynek területén a házassági törvényszék működik. Mindkettőt de csakis ezeket veszi alkalmazásba az evangyéliomi törvényszék, vonatkozzék bár

a házasság oly esetekre, melyekben mindkét fél evangélikus, vagy különböző vallástélelt követ, keresztyének voltak az illetők vagy nem azon időben, melyben a házasság megkötetett. Minden lehető esetben s bármely valláson levő vagy felekezethez tartozó házastársak felett ugyanazon törvények szerint ítél; ezek: a szentírás és az országos törvények, amaz e nélkül vagy ez ama nélkül sohasem. *Secundum jus canonicum matrimonium potest esse illegitimum et tamen ratum, absque effectu civili, sed indissolubile, . . . haec principia in jure protestantium cessare debeant**) A törvénytelen, polgárilag el nem ismert házasság az evangyéliomi törvényszék előtt is semmis; de az evangyéliomi egyház oly polgári törvényt a lelkiismeretben kötelezőnek el nem ismerhet, mely Isten igéjével világosan ellenkezik. Megtörténhetik ennél fogva, hogy valamely államban törvényes házasságkötésnek ismertetik, a mi különben Isten igéjével ellenkezik s melynek az evangyéliomi egyházi törvényszék előtt el kell vettetnie, *matrimonium legitimum, polgári következményekkel, de irritum*, mint Isten rendelésével ellenkező. Az evangyéliomi szabadság nem a vad önkény, hanem a Krisztus igájának szabadsága.

2. Eltérő ettől a római kath. egyház viszonya a házasság ügyében úgy a törvényhozás miként a házasság érvényességének megvizsgálására nézve. Az elsőt az állam kizárásával egészen magának igényli mindazon ügyekben, melyek a házasság érvényességét vagy érvénytelenségét, létrejövetelét vagy nem jövetelét illetik, s a polgári törvényhozásnak csak a házasság polgári következményeit illetőleg enged maga mellett helyet; ez utóbbi öntudatában gyökerez, melylyel magában mint egyház, teljhatalmát illetőleg, bír. Ezzel teljesen egyezőleg mondja Möhler: „Mindaz a mi tekintélyen alapúl, az egyház tekintélyén alapúl“. Ennek következtében semmi különbséget nem tesz a törvény kötelező erejére nézve a *lex divina* és *lex ecclesiastica* között, s ezzel nemcsak a *lex divina*, hanem a *lex ecclesiastica* iránt is feltétlen engedelmességet követel minden keresztyéntől, még pedig a római kathólíka egyház által hozott törvények iránt, minthogy egyedül magát tartja (igaz) egyháznak. — Megvan írva (Decret. I. VI.): *Sanctae romanae ecclesiae, quam*

inperscrutabilis divinae providentiae altitudo universis dispositione incommutabili praetulit ecclesiis, totius orbis praecipuum obtinere voluit magistratum; ennek következtében mondja VIII. Bonifác az Unam sanctam bullában: Subesse romano pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, definimus et pronunciamus omnino esse de necessitate salutis; innen a tridenti VIII. can.: Si quis dixerit, baptisatos liberos esse ab omnibus sanctae ecclesiae praeceptis, quae vel scripta vel tradita sunt, ita ut ea observare non teneantur, nisi se sua sponte illis submittere voluerint, anathema sit. Minthogy a római kathólíka egyház törvényei és határozatai iránt minden keresztyén engedelmességgel tartozik viseltetni, mivel alattvalója lett a keresztség által (melynek egész ereje az igaz, t. i. a római kath. egyháznak adatott át), úgy van ez a házasságra nézve is: a római kath. törvényszék a házasság érvényes vagy nem érvényes voltának megítélésében még a nem r. kathólíkus keresztyénekre nézve is egyedül a r. hath. egyház határozatait veszi tekintetbe.

Igy szól XIV. Benedek: Exploratum habemus ab haereticis baptisatos si ad eam aetatem pervenerint, in qua bona a malis dispicere per se possint, atque erroribus baptisantis adhaereant, illos quidem ab ecclesiae unitate repelli, iisque bonis orbari omnibus, quibus fruuntur in ecclesia versantes, non tamen ab ejus auctoritate et legibus liberari. Hoc quidem in transfugis ac perduellibus observatum videmus, quos leges civiles a fidelium subditorum privilegiis omnino excludunt . . . Nemo autem sentit . . . perduelles . . . suorum principum auctoritati non subjacere. Haec exempla pertinent ad quaestionem; ut enim illi, sic haeretici ecclesiae subditi sunt, et legibus ecclesiasticis tenentur. Ugyancsak ő írja: Sciant itaque catholici, vestrae curae commissi, cum civili magistratui aut haeretico ministello matrimonii celebrandi causa se sistunt, actum mere civilem se exercere . . . ceterum tum quidem nullum a se contrahi matrimonium . . . si qua ex hujusmodi conjunctione oriretur soboles . . . eam in oculis dei fore illegitimam. (De synodo dioeces. Romae 1755. §. 164.) Igy függeszti fel a r. kath. egyház a nem r. kath. keresztyének közt kötött házasság érvényességét is az általa hozott házassági kötésforma megtartásától, a mint e forma a Tridentinumban megalapított. Ettől csak a nem keresztyéneket hagyta menten, s ezek házasságára nézve

csak természetjogi feltételek megtartását követeli, melyek egyszersmind juris divini természetűek, eltekintve e mellett magától a pusztán istenitől. „Ésigy meg van alapítva“, mond Schulte „hogy mivel (a római kath. egyház nézete szerint) a nem kathólikusok a házassági ügyekben a (római kath.) törvények megtartására köteleztetnek, a (római kath.) egyházjog szerint minden az akathólikusoknak egymásközt vagy kathólikusokkal valamely impedimentum dirimens mellett törvényes felmentés nélkül tett kötösök semmis házasság, s ha a (római kathólikus) egyház megvizsgálása alá kerül, megsemmisítettik, vagy felmentés által kell érvényesíttetnie“.

3. Az orthodox, kath. egyház elismeri, hasonlóképen mint az evangyéliomi, maga mellett az állam törvényhozási jogát a házassági ügyekben, mégpedig nemcsak a polgári következmények, hanem a házasság érvényessége (az elismerés) és az elválás tekintetében is; de saját törvényhozását, melyet nemcsak a szentírásból vesz, hanem szabadon alakít az egyház teljhatalmából és hatalmával, tökéletesen egyenlően érvényesnek s a polgári által fel nem bonthatónak vall és tart. Azon törvények és feltételek mellé, melyeket ő hoz, az állam is állíthat fel némelyeket, de ez az ő törvényeit és feltételeit fel nem forgathatja. Egyébiránt az általa hozott fegyelmi szabályokat más vallástételt követő hitrokönökre ki nem terjeszti.

II. A házasságot illető egyházi és polgári határozatok tárgyai és kölcsönös viszonya.

Az egyház miként egy részről az Istennek szent lelke által alapított gyülekezet, avagy a hívők istenileg hívott egyesülete (e mundo evocatus vel collectus coetus fidelium H. C. post. XVIII.): ugy más részről ismét a hit vagy a Krisztusban hívó életközösség javára felállított intézet (congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta. A. C. VII.) Kötelessége mindenek előtt a hivatáról gondoskodni és az által Isten igéjének uralkodását eszközölni, s a mint felebb elmondott, a házasságra nézve is annak isteni rendeltetését a tagok öntudatában eleve ségben feltartani. Kötelessége a hívőket isteni félelemre inteni, őket a tisztátalan életűek ellen mondott

átokra emlékeztetni: 3 Móz. 18: 29; 20: 10; 1 Kor. 6: 18; 1 Thess. 4: 3—5; Gal. 5: 19; a házasságot, mint a paráz-
 naság ellen isteni rendeletből felállított eszközt 1 Kor. 7: 2;
 mint az emberi s különösen a Krisztusban újjászült nemze-
 dék szaporodásának és neveltetésének Istentől rendelt mód-
 ját 1 Móz. 2: 18; Csel. 17: 26; mint Istennek tetsző és ked-
 ves Ef. 5: 25, 28, 33; Kol. 3: 19; mint kölcsönös szeretet-
 nek szövetségét, 1 Kor. 7: 3. felmutatni. Kötelessége taní-
 tani és felügyelni, hogy tagjainak házassága feddhetlen 1
 Kor. 7: 4, és szent legyen Zsid. 13: 4; a házastársak há-
 zassági szövetsége az idvezítőnek az ő községéveli összeköt-
 tetését példázza Ef. 5: 22—28, önkényesen se ne köttes-
 sék, se fel ne bontassék Mát. 19: 9; Márk. 10: 12; 1 Kor.
 7: 10, 11. Oda kell törekednie, hogy a férj feleségének bol-
 dogságát szeretettel Ef. 5: 25. s egész erővel 1 Kor. 11: 3,
 eszközölje; hogy a nők férjeiknek magokat átadva Ef. 5:
 22—24; Tit. 2: 4, 5, mindkét házastársak a legbensőbb kö-
 zösségben 1 Kor. 11: 12 és keresztyénileg kegyesen 1 Kor.
 11: 11—12, éljenek. Az egyház teendője tanítás, intés, fed-
 dés, dorgálás, vigasztalás, ígéret és feddhetlen példaadás ál-
 tal oda működni, hogy az atyák Ef. 6: 4. gyermekeiket ke-
 gyességben neveljék; ezek pedig Kol. 3: 20. nekik enge-
 delmeskedjenek. Az egyház a családi élet irányában nem
 lehet közönyös: vajjon vad vagy törvényes és érvényes
 házasságban élnek-e a családok, miképen kezeltek a szü-
 lei hatalom, az Urnak félelmében nevekedik-e a serdülő
 nemzedék?

2. De az egyháznak kötelessége az ige hirdetésében és
 a sákramentumok kiszolgáltatásában szolgáló törvényes mun-
 kásságának sikerét előmozdítani és biztosítani. Oda kell
 hatnia, hogy a házasságkötés szabadsága úgy egyesek ön-
 kénye, mint az államnak netalán evangyéliomellenes, Isten
 igéjébe ütköző rendeletei ellen törvényes úton megvédessék,
 s minden kényszer a házasságtól és minden kényszer a há-
 zasságra eltávoztassék. Hogy azok, kikben nincs elég erő,
 hogy házasság nélkül éljenek, a polgári törvények által
 vagy épen ne, vagy oly kevéssé akadályoztassanak érvé-
 nyes házasságkötésben, a mennyire csak az a polgári élet
 kára nélkül megtörténhetik; kötelessége ezt a polgári tör-
 vényhozásnak tudomására juttatni s hozzá azon kívánatot
 intézni, hogy az egyház tagjainak erkölcsi vallásos tudatát

a törvényalkotásnál figyelembe vegye; a világi felsőséget felvilágosítani a felől, kiket tart az egyház képteleneknek a házasságkötésre azoknak megegyezése nélkül, kik Isten által föléjük rendeltettek. A törvényszerű, polgári életnek soha és semmi szín alatt nem szabad az egyház előtt úgy tűnni fel, mint a mely a keresztyéni lelkiismeretes magatartással nincs semmi érintkezésben; mert a világi felsőségnek az egyház szeme előtt is úgy kell állania, mint a népek erkölcsi nevelésére istenileg rendelt hatalomnak, az egyház ennél fogva köteles tagjait az államnak a házasságra, annak megkötésére, folytatására, az elválásra vonatkozó s a szentirással nem ellenkező törvényei iránt minden részben engedelmességre bírni. Az egyház köteles a házasságot, mint Istentől rendelt intézkedést különös tiszteletben tartani, a kötendő házasságot a gyülekezet előtt kihirdetni, érette imádkozni, azt megáldani, s ennél fogva az egyházi esketést s annak módját meghatározni. Végre köteles az egyház azok ellen, kik Isten igéjének nem engedelmeskednek, fegyelmet gyakorolni, a gyülekezetből való kirekesztésig, ezért köteles a kitörő házassági egyenetlenségek felett is, ha azok minden lelkipásztori fáradozások dacára sem csendesednek el, itéletet tartani, s e célra egyházi házassági törvényszékeket állítani fel a lelkiismeret körére nézve és az egyház vallástételének érvényben tartása végett, még ott is, hol az állam polgári törvényes itélethozások végett más nemű törvényszékeket állít fel.

3. A mily mértékben érdeklí az egyházat a házasságnak vallásos erkölcsi, épen úgy érdeklí az államot annak erkölcsi társadalmi jelentősége. A házasság magas vallásos jelentőséggel bír; vallásos viszonyba kell azt hozni Istennel és szent akarátjával; de midőn már megvalósúlt: egyszersmind polgárivá lett, minthogy egy erkölcsi, jogilag rendezett viszony s maga a házasságkötés cselekvénye épen oly lényeges vallásos erkölcsi tény, a mint benne és általa egyszersmind egy lényeges jogi szerződévény hajtatik végre. Mindaz, a mi ez ellen felhozható, az állam fogalmának ama jogtalan korlátoltságán alapúl, melynél fogva az állam meg van fosztva a népek erkölcsi nevelésének magasabb missziójától, s oly intézménynek állíttatik, melynek nincs más célja, mint a tulajdon szabályozása s védelmezése, mint az aranyborjú imádásának rendszere. Hol nem ez történik meg, ott

a zavarnak oka az, hogy nem tétetik különbség a természeti kauzalitás és az erkölcsi kauzalitás közt, a mely épen az állam határozatai által lesz jogrenddé. A fogalomzavar legnagyobb részben mint mindenütt és mindenben hibás következtetésre vezet. Mondják: „a házasság nem polgári kötés. Tegyük fel, hogy a polgári törvény a papi rend tagjainak bizonyos polgári előjogokat ad, vajjon következik-e ebből, hogy a papi felavatás polgári cselekvény?” De hát ki állította azt valaha e földön, hogy a házasság sákramentoma polgári szerződés? ha valamely egyház úgy találja, hogy ezen kötésben sákramentom hajtatik végre, ez által még a cselekvénynek jogi viszonyra vitele sem nem abszorbeáltott, sem nem tagadtatott. Mennyivel helyesebben szól már szent Tamás: „In quantum est officium naturae, statutur jure naturae, in quantum est officium communitatis, statutur jure civili, in quantum est sacramentum, statutur jure divino“. Vagy mondatik továbbá, „az ember születése polgári cselekvény, minthogy a megszületettnek a törvény polgári jogokat biztosít“. De hát a gyermek születése az ő szabad erkölcsi elhatározásának szüleménye-e, mint a házasságkötés? A születés (*φύσις*) sem nem egyházi, sem nem polgári cselekvény, hanem természeti kauzalitás (*κτίσις*): annak erkölcsi viszonyát Istenhez megalapítani a vallásnak, ezen viszonyt kifejezni és elősegélni az egyháznak, erkölcsi-jogi állását megalapítani és védeni az állam törvényhozási és bírói munkásságának körébe tartozik. Vagy miért imádkozik az egyház a teherben lévőkért? miért hoz a polgári törvényhozás határozatokat a méhgyümölcs elűzése, a gyermek elvetése ellen sat.? Ha a házasság, miként a születés, a természeti kauzalitás szüleményének nézetnék, ugy a házasságnak a közösülésben kellene állania, a mit ez ideig egy ker. egyház sem állított.

De továbbá a család előképe és alapja miként minden, ugy az emberek állami közösségének is. A házastársak és a tőlök született gyermekek által több családok s egymás után következő ivadékok jönnek egymással közelebbi jogi viszonyba, s a házasság méhében rejlik az emberi közösség jövője legközelebb természeti és erkölcsi s majd nem kevésbé polgári mint vallásos tekintetben. A házastársak közötti jogviszony az államra nézve semmi tekintetben sem lehet közönyös; sőt érdeke még jóval túl terjed az egyes házasse-

lek pusztja jogviszonyán. Az államhatalomban meg kell lenni állandóan azon morálnak, mely az Isten kegyelméből reáruházott népnevelési misszió tudatából eredvén, a népet és a kötelékében álló népeket mint személyeket tekintve, az egyesben nem pusztán egy embert, hanem egy állampolgárt, az egyes házasságokban nem pusztán két egyént, hanem az állam alkotmányának alapköveit látja. Az állam épen úgy mint a házasság önmagának cél, nem pusztá eszköze egyesek vagy bizonyos időbeli nemzedékek testi életboldogságának, hanem szerves élete egy népnek. Nagyon helyesen mondja Walter: „A házasság mint az állam, erkölcsi, az embert minden oldalról körülfogó viszony, s az valóságos lealacsonyítás, midőn a házasság és állam pusztán úgy tekintetik, mint jogi viszony“. Az állam a házasságot sem egyesek, sem a benne létező bármely község önkényének nem vetheti martalékul. Ha bizonyos, mond Richter, hogy az ember erkölcsi és szellemi kimívelése, hogy általában a legmagasabb emberi célok elérése az államnak is legfőbb törekvése, . . . az előzményekből ellenmondhatlanul következik, hogy a házasság, természetszerű céljánál fogva, az erkölcsi és szellemi képzés leghathatósabb eszköze: úgy ebből önként foly az állam kötelessége ezen intézmény lehető előmozdítására nézve, mégpedig nemesak a jelen, hanem a jövő nemzedékek javára is.

4. A mi már a házasságra nézve az egyházi törvényhozásnak államhozi viszonyát illeti, annak kifejtése általában az egyház és állam közt lévő viszony felfogásától, ez ismét az egyházi és polgári élet fogalmától függ. Amannak pedig a vallásos, ennek a népies tudat szolgál alapul, mint-hogy csak a vallásos tudatból fejtetik ki az egyházi, és a népies tudatból a polgári élet. Ugyanis a vallásos tudat a mulandónak az örökkévalóhoz, a földinek a mennyeihez, a látszatnak a lényeghez, a népies pedig a mulandónak, a földinek, a tüneménynek a maga közvetlen céljához való viszonyából áll elő. A vallás és egyház isteni kijelentésen, a polgári élet pedig és az állam a népelet történeti kifejlődésén alapul; egyház és állam közösségek, melyek szervezett községrendszerben mozognak, s egyszersmind intézmények, noha különböző értelemben. Mindkettő ugyanazon embert, ugyanazon népet tanítja, oktatja, neveli; mindketten összehatalálkoznak az erkölcsi élet előmozdításában, de nem ugyan-

azon pontról indulnak ki, céljok is különböző, eszközeik is különbözők. Sem az egyház sem az állam nem lehet közönyös a lelkiismeret iránt, sem ezt a lelkiismeretlenségig szabadon nem bocsáthatja. Mindkettőnek tagsága jogokkal és kötelességekkel jár, de különböző alapon nyugszik, s különböző módon valósul meg. Amannak alapja szabad önelhatározás, ennek természeti kauzálítás, amott szabad a belépés és kilépés, itt önkénytelen, amott teljesen független egyik ember a másiktól, itt egyáltalában függő, amaz az isteninek önmegtapasztalása, ez a polgári felsőség hatalma által biztosítatik. Az egyház míveli a lelkiismeretet a kegyes nevelés, az emberek szeretete, vallástanítás által, elsajátítván Isten örök végzésének ismeretét, és ezen lelkiismeret munkás lesz az erkölcsi élet által Isten félelmében és szeretetében; az állam hasonlóképen míveli a lelkiismeretet nevelés, a nép, haza és államfő szeretete, a földi élet ismerete, a természeti erők feletti uralomra tanítás által, és ezen lelkiismeret hasonlóképen erkölcsileg munkás lesz a közügy iránti tiszteletben és szeretetben. Az egyháznál van az ige, a kultus és a lelki gondoskodás; az államnál a törvény, az igazságszolgáltatás és a rendőrség.

A mint pedig az egyház semmi emberi kegy vagy nehezeltetés miatt hivatalának teljesítését sem saját tagjai, sem az állam önkényének nem engedheti át, kényszert sem nem szenved, sem nem gyakorol; a fegyelemgyakorlásban erőszakot nem használ: úgy az állam sem mehet sem félelemből sem kedvezésből hatalmának gyakorlásában annyira, hogy a vallásos lelkiismeretet bebékózza, erőszakolja; az egyháznak nem lehet az államba, az államnak nem lehet az egyházba, s épen azért egy bizonyos felekezetnek sem lehet egy bizonyos államba, egy bizonyos államnak sem egy bizonyos felekezetbe beolvadnia, különben az egyházból állam, az államból egyház lesz. Azon egyházra, mely az isteni ige szabadságát feladja, nyomasztólag nehezkedik az isteni anathéma, Gal. 1: 8; annak el kell vesznie, mert a hol Isten igéje nincs, ott nincs Isten szelleme, Isten szelleme nélkül nincs egyház (ubi spiritus Dei, ibi ecclesia); különben az egyház emberi mesterkedést, emberi hazugságot, emberi csalárdságot űz Isten munkája helyett, pedig Isten nem csúfoltathatik meg, Gal, 6: 7. Azon hatalmasság, mely fegyverét leteszi, azon fegyverrel vesz el, és a kik tőle elveszik, hason-

lóképen. Ha hivatását mindkettő elvétí, egymást kölcsönösen kiegészíteni törekednek, az egyház polgári, az állam egyházi rendeleteket hoz; de ha a kölcsönös álláspontot eltévesztik, a következmények ki nem maradhatnak: követelés, nagyravágyás, uralkodásvágy, lelkiismertlenség, kölcsönös elnyomás.

5. De a mint elsőben az emberiségnek a Megváltóban lett ujjászületése által valósult meg a vallás, lépett életre az egyház, jött miként teljes és tiszta öntudatra, úgy a polgári társaságtól különbségre az egyházi vallásos élet: épen úgy jutott elsőben a keresztyénség által áthatott, körülfogott és vezérlett állam a maga saját eszméjének megvalósulására, s abban magát a házassági törvényhozás által is teljesen meg kell tartania, ha ker. házassági törvényeket akar adni, az isteni házassági rendtartást hely, idő és a nép viszonyai és körülményei szerint úgy kívánja alkalmazásba venni, hogy mindazt, a mi abból a földi társas élet jóllétét illeti, magánál megtartja, saját hatalmával ellátja, mindazt pedig, a mi ezen kívül van, az egyház rendelkezése alá bocsátja. Távol attól, hogy a házassági tanok iránt közönyös lenne, csak oly egyházi társulatokat fogad kebelébe, melyeknek tanai a mint más, úgy a házasság és a családi élet tekintetében sincsenek legkevésbé is kárára az államnak s céljaira nem veszélyesek; más oldalról az állam sem fog a már egyszer bevett vallás öntudatára semmi szín alatt befolyást gyakorolni, a tagok lelkiismeretét kényszerrel terhelni, sőt inkább a maga álláspontját szigorúan megtartva az egyházra bízva az érzés, nézetek, gondolkodás és meggyőződésnek a már egyszer felterjesztett és jóváhagyott vallástétel alapján leendő művelését, örködvén polgárainak tettei és működése felett, legyenek azok alapjokban bárminő természetűek, mihelyt az erkölcsi társadalmi életet közvetve vagy közvetlenül érintik, e mellett az egyszer bevett egyház iránti őszinte jó akarattal, örömmel látja magát azok egyházi élete által körülvéve, megelevenítve, gyámolítva és azokat maga részéről hatalmának kharizmájával minden ellenséges elem ellen védelmezi. A keresztyén állam nem követel magának mindenhatóságot mint a pogány, sem magában theokráciává lenni nem kíván. Keresztyén állam a keresztyének közt oly házassági törvényhozást nem állíthat fel, mely valamelyik, már egyszer elismert vallásfelekezet egyházi öntudatát

tekintetbe nem veszi, sem úgy, hogy az egyiknek nézetét magáénak vallván a többit arra kényszerítse, sem úgy, hogy az általa elismert összes felekezetek egyházi öntudatától megvonja védelmét és az önkénynek vesse martalékul. Ez utóbbi a maga legszélső határait éri el a polgári házasságban, mely csak a polgári szabadság igényeit akarja megóvni, de nem egyszersmind az egyházi szabadságot is, a hol ez utóbbi a levegőben függ és feláldoztatik, ott az állam a keresztyénség határain kívül foglal állást. Egyébiránt a polgári házassági törvényhozás oly különböző, mint a föld, a melyből kinőtt, mint a népérzelem és a főhatalom gyakorlóinak gondolkodása. Némely államokban a polgári házasság szükséggé lett, részint külső viszonyok miatt, nevezetesen a territoriumon kívüliekre, a hol ezen vallásfelekezetek nincsenek és a még pogány népségekre, melyeket bizonyos állam magában foglal, részint belső tévelygések miatt, hol az élet elfordult a vallástételektől vagy az egyház túlhajtásaitól.

6. Azon államokban, melyekben törvényesen elismert több keresztyén felekezet létezik, a házassági polgári törvényhozás ezen községek egyházkormányzatához két különböző viszonyban állhat. A ker. állam vagy bizonyos hitvallás nézetének alapján vesz magának álláspontot, s ebből indulva ki jár el, noha bizonyos módosításokkal és biztosítékokkal, a törvényhozásban a más hitvalláson levők irányában. Ez úton azonban a legnagyobb veszélynek teszi ki magát, hogy ezek iránt nem lesz méltányos, s ez által saját legbensőbb alapját, legnagyobb szentségét és isteni rendeltetésének tükörét, az igazságosságot rontja le. Ha igazságos akar lenni, a mint ezt akarnia kell, úgy bizonyos egyház házassági fogalmát Prokrusztes ágyává nem teheti hatalmával a többi egyházak öntudatára nézve. Ha e részben itt ott a házasságkötést, felbontást sat. illetőleg valamit elvenni vagy hozzáadni akarna, csak viszonyosan, de nem elvileg volna igazságos. Ez csak úgy történhetik meg, ha az állam a házassági törvényhozásnál egy bizonyos felekezetre nézve egyenesen annak öntudatából kiindulva fogja fel a házasságot, úgy annak megkötését, mint felbontását illetőleg, s ha úgy találná, hogy az egyház nézetei az állam céljainak biztosságára nem elegendők, csak azon esetben hozhat és kell hoznia határozatokat, melyek az egyház nézetén

túlmenve a házasság érvényessége végett szükségkéig megtartandók.

7. Így áll a házasságnak isteni szereztetése, rendje és szentsége az egyház és az állam felett, de a tulajdonképeni házassági törvényhozás, azon rendező hatalom, mely a Krisztus igájának szabadságát az ember erkölcsjogi viszonyaiban megvalósítja, az államot illeti akképen, hogy házasságot illető intézkedéseiben a különböző felekezetekre nézve azok fogalomelőterjesztését vegye alapúl. „A keresztyén állam az, melynek feladata felfogni a ker. házasság fogalmát stövényhozása által tárgyilagos érvényre juttatni, a mennyiben tudatra emeli azon feltételeket, melyek közt a fogalom magát valósítani elkezd és végre megvalósúl“.

8. A reformátorok nem voltak azon nézetben, hogy a házassági törvényhozás és a házasság érvényességének megalapítása feltétlenül a ker. polgári felsőséget illetné. Ideo imprimis oportuit hoc tempore severissimis legibus atque exemplis munire conjugium et ad conjugium invitare homines. Id ad magistratus officium pertinet, qui debent publicam disciplinam tueri. Interim doctores Evangelii utrumque faciant, hortentur ad conjugium incontinentes, Apol. A. C. p. 246. Reliqua est jurisdictio in iis causis, que jure canonico ad forum, ut vocant, ecclesiasticum pertinent, ac praecipue in causis matrimonialibus. Hanc quoque habent episcopi humano jure, et quidem non admodum veteri, sicut ex Codice et Novellis Justiniani apparet, judicia matrimoniorum tunc fuisse apud magistratus. Et jure divino coguntur Magistratus mundani haec judicia exercere, si episcopi sunt negligentes. Idem concedunt Canones: De pot. Ep. Így szól Luther számtalan helyen, így Melánchton a házasságról írott munkájában: Certissimum est, salutarem (secularem) gubernationem Dei opus esse. Ac manifestum est, institutum esse hunc ordinem in genere humano, ut praesint magistratus multitudini. Et hic Deus praecipua quator officia attribuit. Primum est, ut magistratus sonent vocem legis divinae in tuenda disciplina, quia prima et immota norma vitae esse debet lex divina. Secundum est, ut sit vigilans custos legis divinae, et severitate poenarum coërceat et puniat contumaces et defendat obedientes . . . Tertium officium est: Magistratus addere potest aliquas leges divinis, sed quae sint adminicula, ut divinae majori cura serventur. . . Quartum,

ut has leges severitate poenarum tueatur. Igy Béza is: Sed ad quos iudices pertinet istarum rerum cognitio? Id vero difficile non est existimare, partim ex rei ipsius natura, partim ex purioris ecclesiae consuetudine. Contractum hunc diximus mixtum esse, quoniam quatenus ad societatem humanam spectat, plane civilis est, ut et reliqua hominum inter se commercia; quatenus autem Deus expresse dicitur intervenire et conjuges copulare (unde etiam hic mos est vetustissimus, et plane, ut arbitrator, apostolicus, ut publice in ecclesia benedicantur, qui hunc contractum ineunt), plane divinus et ecclesiasticus. Huc accedit et illud, quod in iis, quae ad ipsum conjugii vinculum attinent, ex uno verbo Dei cujus primaria in hoc contractu est auctoritas, decidendae sunt controversiae: verbi autem divini interpretatio procul dubio ad ministerium ecclesiasticum spectat. Denique quum dissidentes conjuges sui officii admonendi sint ex Dei verbo, et quoad ejus fieri debet ac potest, reconciliandi tum quoque, quum justa divortii causa comperitur, quum denique satisfactiones ecclesiasticae injungendae sint, quod fieri absque causae cognitione non potest nec debet, ad quos alios... haec cura, quam ad ecclesiam, i. e. ecclesiae presbyterium, illic quoque, ubi magistratus christianus est, pertinebit? Igy tanítottak: Gerhard, Carpzov, Chemnitz, Böhmer és minden későbbi tanítók Eichhornig és Richterig. Mindnyájoknál ugyanaz az alap, mit Chemnitz oly szabatosan ad elő: Quia matrimonium in ecclesia normam habet ipsum verbum Dei, et in causis matrimonialibus multi accidunt casus conscientiarum: ecclesia igitur non potest prorsus et simpliciter causas matrimoniales a se ad politicum magistratum rejicere, sicut fit in causis haereditatum, successionum et similibus. Christus enim, qui causam dividendae haereditatis prorsus a se rejicit Luc. 12. quaestionem de divortiis non similiter rejicit, sed ex verbo dei ostendit, quid cum norma institutionis consentiat, quid vero pugnet.

9. Annak előadása, miképen fejlődött ki a ker. házassági törvényhozás, miképen talált a keresztyénség a római birodalomban már kidolgozott egyházjogot, miként hatott arra saját nézeteivel s alakította át egy részben, miként ragadták magokhoz a ker. császárok a házassági törvényhozást, mely csak később ment át nyugoton a püspökökre, a r. kath. házassági jog régibb egyházi kánonok és polgári

törvények összehalmozása által újabb határozatokkal miként egészítette ki magát, de még a tridenti zsinat után is a XII. kánon ellenére Francia és Németországban s Ausztriában miként került vissza több ízben a polgári felsőség kezei közé, nem érdekel bennünket közelebbről. Az újabb időben magok r. kath. jogtudósok és magas állású egyházi férfiak elismerik elveinket a polgári törvényhozásnak az egyház öntudatáhozi viszonyát illetőleg, legalább a nem vegyes házasságokra nézve, noha kézzelfogható, hogy a már egyszer elismert elvnek a nem vegyes házasságokra való alkalmazását is méltán lehet követelni, mert genetikai alapja nem más, mint az, hogy az állam által elismert vallásfelekezethez tartozó minden keresztyénnek meg kell nyernie azon jogot, miszerint minden vallásos erkölcsi viszonyaiban saját egyházának elvei szerint bánjanak vele. Schulte azt mondja: „Az állam két útat követhet. Vagy elismeri, hogy a házasság vallásos oldala kitünőbb, magasabb, s ez esetben kénytelen a házasságkötés és felbontás sat. feltételeinek megalapítását, s e téren a kérdéses esetek elítélését az egyházra ruházni, maga pedig pusztán a polgári viszonyok elintézésére szorítkozik“ (e vonal, így húzatva, igen sokat ki és igen sokat bezár); „vagy pedig a házasság vallásos oldalára nem is tekint; de semmi esetre sem vallhatja magáénak kizárólag egy bizonyos felekezet elveit, sem a különböző elveket össze nem zavarhatja; mert ez eljárás egyik vagy másik felekezet igazolhatatlan bántalmazásával van összekötve“. (Nagyon igaz és nagyon jó, csak hogy ne egyedül a római kath., hanem minden bevett felekezet érdekében vételessék igénybe). Rauscher Ottó bibornok és bécsi érsek így szól febr. 25. 1857. kibocsátványában: „Ha egy vallásos társulat oly elveket állít fel, melyek a házasság erkölcsi jelentőségével ellenkeznek, úgy az teljesen elegendő alap arra, hogy elismerést ne nyerjen. A mennyiben azonban az állam valamely vallásnak gyakorlását, a mely követőinek házassági törvényeket ad, elismeri vagy legalább eltűri, nem marad fel egyéb, mint a közöttök előforduló házassági eseteket ezen ő törvényök szerint tárgyalni“. Így Walter is: „Hol az állam keresztyéni akar lenni, ott a polgári felsőségnek teendője az egyházat ama nehéz feladat megközelítésében gyámolítani, s ennél fogva oly összekötötést meg nem engedni, melyet az egyház valamely általa megalapí-

tott lényeges akadály miatt megtilt Az azonban épen nem egyenlőség, midőn például a protestáns egyházjog a polgári törvényhozás által támogatatik, a katolikus, mint pusztán a lelkiismeret joga, magára van hagyva“. Részünkről ez elvnek csak következetes keresztúlvitelét kívánjuk: Veniam damus, petimusque vicissim. Ha a katolikus joggal követeli magának azon szabadságot, hogy egyházának valláselvei szerint bánjanak vele, ugyanazon joggal követeli azt magának a protestáns is. Ha a r. kath. egyházhoz áttértek az ev. házassági törvények szerint teljesen érvényes házasságot a r. kath. törvények szerint érvénytelené tehetik, ugy azon követelés, hogy azok, kik az evangyéliomi vallásra áttérnek, a r. kath. házassági törvények szerint teljesen érvényesen kötött házasságot az ev. keresztyének házassági törvényei szerint jogosan megérvényteleníthessék vagy felbonthassák, épen nem annyi, mint „arcátlanul játékot üzni a vallással, melyet maga az állam fogna előmozdítani, a mit egy nem katolikus sem kívánhatna (tartozzék bármely vallásfelekezethez), mig egy szikrája van benne a jogosságnak“, a mint Schulte magát kifejezi. „Valódi gúny lenne a r. kath. egyház ellen, hogy házasságukkal elégtelen katolikusoknak csak egyházukat kellene elhagyni, s többé semmi sem a akadályozná reájok nézve az elválást és új házasságra lépést“? De Schulte ur előtt nem igen lenne gúny az evangyéliomi egyház ellen, ha házasságukkal elégtelen protestánsoknak vagy általában nem r. katolikus keresztyéneknek csak egyházukat kellene elhagyni, hogy a r. kath. házassági törvény szerint ezen ő házasságukat érvénytelennek nyilváníttathassák s új házasságra léphessenek! Hová lett a jogosság utolsó szikrája, hogy ily beszéd-től visszatartóztatta volna Schulte urat? Nem, nincs itt szó vallás-gúnyolásról; hanem arról: mi a jog és mi a jogos? A r. kath. egyházi házassági törvényszékek tudni fogják a vallással való arcátlan játékot s annak kigúnyolását maguktól távol tartani, ugyanezt tudni fogják az evangyélikus házassági törvényszékek is: a két egyház közül egyiknek sem áll érdekében a vallás kigúnyolása, hanem a valódi jog.

10. A polgári törvényhozásnak a különböző keresztyén egyházak házassági rendszabályaihozi viszonyát illetőleg az előadottakból a következő szabályokat lehet felállítani.

a.) Az államnak el' kell ismernie azon házasságok érvényességét, melyeket bármely törvényesen bevett vallásfelekezethez tartozók saját erkölcsi vallásos házassági fogalmaik szerint kötöttek.

b.) A házasságkötés vagy feloldás érvényességét azon egyház jóváhagyásától lehet és kell felfüggesztetni, a melyhez az illető házaspár tartoznak; ezért az egyházi egybekötést mint az érvényes házasságkötés feltételét, felállítani, és az egyház beleegyezését az elválás és új házasságkötés feltételéül megkövetelni.

c.) Az államnak a törvényhozást és törvényes megvizsgálást a házasság érvénye, érvénytelensége és feloldása tárgyában vagy saját organuma által kell gyakorolnia, szemmel tartván mindegyik bevett felekezethez alapelveit, vagy ezek előjáróira kell bízni és őket e végre saját hatásmával felruházni.

d.) A házasságkötés polgári következményeit, az érvénytelenség kinyilatkoztatását és az elválásokat az állam maga szabja meg.

e.) Követelheti minden egyháztól, hogy csak úgy járuljon a házasság megkötéséhez, ha a házaspár az állam által megalapított feltételeknek eleget tettek, ellenkező esetben joga van a házasság polgári következményeit megvonni; a lelkiismeretre nézve azonban a házasságot érvényesnek ismeri s az illetőket többé kényszerítő büntetésekkel nem üldözi. Mennyire terjedjen az előforduló esetekben a polgári következmények megtagadása s mi lehet a könnyítésekkel, egyedül az állam határozza meg.

f.) Az állam nem kényszerítheti az egyszer már elismert egyházat oly házasságokat vagy házasságra vonatkozó oly határozatokat elismerni és helybehagyni, melyek minőségöknél fogva a házasság megkötésénél, annak folytatásánál és felbomlásánál az egyház erkölcsi és dogmatikai tudatát sértik.

g.) Az egyház nem követelheti az államtól, hogy minden elővigyázati és fegyelmi rendszabályait elismerje, melyekben nem az intézmény szentsége, nem a házasság érvényessége, nem a házaspár közössége, hanem a felekezeti érdek, a prozelitizmus a cél; azokról maga az egyház gondoskodik, s vagy erkölcsi úton vagy egyházfegyelmi rendszabályok által törekszik tagjait engedelmességre bírni.

h.) Az érvényes házasságra lépést az állam lehetőleg előmozdítja s mindenki ellen védelmezi.

i.) Az államnak tartózkodnia kell a lelkiismeret minden nemű terhelésétől; a házasságkötést, annak megérvénytelenítését vagy felbontását illetőleg egy keresztyént sem köthet valamely előtte idegen vagy idegenné lett egyház határozataihoz; minden bevett vallásfelekezet iránt egyenlő jó akaratot tanúsít; oly törekvésben, melynek célja más felekezetek felett uralomra jutni, hatalmával egyet sem támogat, hanem mindegyiket a maga korlátai közt tartja; a magáéval való megelégedésre útásítja, ha vegyes házassági eseteknél a hozzá tartozó felet illetőleg követeléseinek elég van téve, minthogy a vegyes házasságban sem lehet senkivel is másként bánni, mint egyházának elvei szerint. E mellett a) a vőlegény és menyasszony lelkészei közül melyik fogadja el a kölcsönös házassági nyilatkozatot, egyedül a házasulandók szabad akaratára hagyassék; β) a vádlotté legyen az illetékes törvényszéki hatóság; γ) a gyermekek jövő neveltetésére vonatkozó, jogerővel bíró, megváltoztathatlan térítvények, házassági kötések sá.t. egy általában elvetendők, minthogy Istentől adott, Istentől lelkiismeretéhez kötött szülei jogaira s kötelességeire nézve egy házas fél sem kötheti le magát senki irányában sem, legyen az saját házastársa, legyen az egyház, legyen az állam. A gyermekek nevelésében egy bizonyos vallástételhez (még ha felekezetének jelenlegi vallástétele volna is) visszavonhatlanul kötni magát, feltéve, hogy sem egyenes sem mellékes, sem politikai sem erkölcsi, annyival kevésbbé fizikai kényszerről nincs szó, annyit tenne, mint minden időre egy bizonyos meggyőződéshez kötni magát, melynek lehető megváltozása nem az ő akaratától, hanem a későbbi tapasztalattól és belátástól függ, annyit tenne, mint a szellemi életet, meggyőződést és lelkiismeretet elgépiesíteni, elölni, fonákká tenni, annyit tenne, mint megszüntetni minden különbséget a lelkiismeret kötelezettsége és a jogi kötelezettség közt, sőt az elsőt az utóbbinak feláldozni. Tehát csak kérdéses esetekben ítéljen a törvény a gyermekek neveltetése felett, nem valamely „dominans religio“ javára, hanem kövessék a gyermekek az atya, vagy inkább mert igazságosabb is, a szülék vallását nemök szerint.

k.) Minden keresztyén vallás felekezetnek, mely a ma-

ga vagy az egyes tagok mint olyanok szabadságát az állam pozitív határozataival által megsértve, vagy más vallásfelekezet jogai mellett hátrahéva, annak alárendelve látja, joga sőt kötelessége azon minden lehető törvényes móddal segíteni törekedni; azonban míg ezt ki lehetne küzdeni, mindazon esetekben melyek a lelkiismeretet nem terhelik azaz nincsenek isten ígéje ellen, önként engedelmeskedni, a hol ellenben ez utóbbi eset áll be, isten ígését engedni uralkodni, s magát a polgári büntetéseknek aláztatosan alávetni.

Kuzmány Károly.

ÚNÍOKISÉRLETEK A REFORMÁCIÓ ŐSKORÁBAN

1529 — 1536.

A két prot. testvéregyház egyesítésének munkájában már a reformáció őskorában is sokat fáradoztak. Különösen az 1529 — 1536-ig terjedő időközben történtek gyakori és fontos únió kísérletek. Igaz, hogy azoknak célzott eredménye elmaradt, a mennyiben azok által a szász és svájci reformációnak egy testbe kötözése eszközölhető nem vala; de azért fontos helyet foglalnak el azok a reformáció beléletfejlődésének történetében.

Ugyanazért jelen értekezésemben a reformáció korábbi únió kísérleteket (1529 — 1536) kívánom főbb vonalakban, különösen Ruchat Áhráhám „Histoire de la reformation de la Suisse“ című munkája után, történelmileg előadni.

I. Márburgi értekezet 1529.

Azon ellentét, mely a szász és svájci reformáció közt mindjárt kezdetben mutatkozik, legélesebben az urvacso-ráróli tannézletben nyilvánkozott.

Luther ugyan „de captivitate eccl. baby Ionica 1520“ című munkájában az urvacsora üdvhatályát még tulnyomólag az alanyi hittől tette függővé, s reformátori munkásságának első korszakában, mint maga is megvallá, azon veszélynek volt kitétetve, hogy az „opus operatum“ elleni küzdelem hevében az urvacsora tárgylagos isteni üdv tartalmát szemel elől tévesztendi: azonban a szerzésigék oly erőhatalommal uralkodtak felette, hogy ő azoknak szószerinti értelme előtt meghajolva, a Krisztus teste és vére valódi és lényegi jelenlétének hitvallásából ki nem tántorított.

Bodenstein v. Karlstadt András, Luther hivataltársa Wittembergben, már 1524-ben Órlamündben nyilván fellépett azon sajátos urvacsorai tannézlettel, mely szerint ő a Krisztus testének és vérének jelenlétét teljesen mellőzve, a „τοῦτο“ szerzésigét akként magyarázta, mintha azt Jézus nem a kenyérről, hanem saját jelenvolt testére mutalólag (δεικτικῶς) mondta volna.

Ekkor mindjárt elkezdődött a reformáció hivei közt az urvacsorai tanvita, mely azonban általánosabb kiterjedést csak akkor nyert, midőn annak Luther ellenében Zwingli állott élére.

Karlstadt nézete iránt Bucer Márton és Capito Farkas straszburgi lelkészek; sőt maga Zwingli is némi érdekeltséggel viseltettek ugyan, de benne teljesen megnyugodni nem bírtak. Melyre nézve Zwingli egy mind a Lutherétől, mind a Karlstadtétől eltérő urvacsorai nézetet állított fel, azt tanítván, (commentarius de vera et falsa religione. 1525. című munkájában), hogy a szerzésigéket nem szószerinti, hanem képes értelemben kell venni. Vele Oecolampadius János baseli lelkész teljesen kezefogott azon különbséggel, hogy míg Zwingli a képes kifejezést az „ἐστίν“ (=significat), addig Oecolampudus a „σῶμα“ (signum corporis) szóban keresé.

Dr. Pomeranus (Bugenhagen) támadta meg legelőször Zwingli urvacsorai nézetét; de mindjárt védelmére kelt annak Oecolampodius, ki e tárgyban egy apologiai irányu munkát (de genuina verborum: hoc est corpus meum, expositione 1525) is küldött Brenz János és Schnepf Erhard sváb reformátoroknak. Ezek még ugyanazon évben a nevezetes „Syngramma Svevicum“mal válaszoltak, melyben Luther nézetének védelmére kelve azt állíták, hogy

Jézus teste nem ugyan általánosan, de viszonylagosan mindenütt jelen van, valahol csak az „ez az én testem“ szerzésszerűleg elmondatik.

1526-ban Luther már a Jézus testének általános, az az, az egész teremtettségben mindenütt feltalálható jelenlétét tanítja, úgy azonban, hogy az testileg egyedül csak az urvacsorában élveztetik.

1527-ben már javában folyt az urvacsora értelmé feletti keserű polémia, egymást érték mindkét részről a szentvédeyes röpiratok; Zwingli a *ca exegesis*-ére Luther (*das die worte christi, das ist mein Leib, noch fest stehen* 1527) olyan hangon s modorban válaszolt, mely kevés kilátást nyújtott barátságos közeledésre.

Igy emelt az urvacsoráról tannézleti különbség napról napra erősebb válaszfalat azok közé, kiknek érdekeik s vesztélyeik közösek valának, s kiknek ennél fogva a közös együttműködés és összetartás legkomolyabb kötelességeik közé tartozott volna. Így lett az urvacsora, melyet az Úr a többek közt azon célból szerze, hogy az tanítványai közt az egység és szeretet jelképe és eszköze lenne, a két prot. testvér egyház közt a megosztás, sőt meghasonlás forrása!

Az 1529. év már nemcsak különszakadva, de némileg ellenséges viszonyban is találta a szász és svájci reformáció híveit egymás iránt; holott mind az ugyanezen év március havában tartott második spirai birodalmi gyűlés, mind a császárnak, Károlynak, naponként fenyegetőbb magatartása komolyan odaútasíthaták mind a két reformáció híveit, hogy egymással kezet fogjanak.

Voltak, kik az idő jeleit megértették s az egyesülést már csak a közös önvédelem tekintetéből is buzgón ohajtották, sőt a közös vesz fenyegető állásánál fogva csaknem bizonyosnak hitték.

Azonban, hogy a két testvérfél között avagy csak önvédelmi szövetkezés eszközölthessék is, azon kor sajátos szelleméhez képest elébb a két fél egymásellen táborjáró theológusait kelle egymással összebékeltetni. E nem csekély nehézségekkel együttjáró munkát nagylelkű Fülephassiai landgróf, a szövetkezésnek és uniónak egyik legmelegebb ügybarátja, kísértette meg az által, hogy mind a két fél theológusait az unió eszközlése, vagy is, mi ekkor mind egyre ment, az urvacsora értelmé feletti közös megállapodás

végezt még ugyanazon 1529. évben egy az ő birtokához tartozó városban Márburgban tartandó értekezletre (colloquium) meghívta.

Luthernek nem nagy kedve volt ez értekezlethez, mert jun. 13. irt levelében arra kérte a landgróft, fontolja meg jól, hogy ez értekezletnek lehet-e valamely hasznát reményleni, miután a Zwingliánusok aligha fogják tévelygéseiket megismerni, ő pedig (t. i. Luther) értelmén egyáltalán nem változtathat.

De azért a meghívott theológusok még is csak összejöttek az értekezletre s nevezetesen svájci részről: Zwingli, Oecolampadius és a straszburgi lelkészek: Bucer Márton és Hédion Gáspár; szász részről pedig: Luther, Melanchthon, Jónás Justus (wittembergi tanár); továbbá Osiander András Nürnbergből, Brenz János sváb Hallból és Agricola István Augsburgból.

A landgróf, hogy a nyilvános vita félelmes fulánkját elvegye, előlegesen október 1. egyfelől Luther és Oecolampadius, másfelől Zwingli és Melanchthon közt magánértekezletet eszközölt; de ennek semmi eredménye sem lön, sőt mind a két félben a nyilvános tárgyalás felől is bizonyos borúlt sejtelmeket ébresztett.

Október 2. megnyílt a nyilvános értekezlet s két egész napig tartott Fülepnak és egész udvarának folytonos jelenlétében.

Mínthogy Luther nyerte meg a landgróftól az elsőszólás engedélyét, ő szólalt fel először a nyilvános értekezleten, s azt kívánta, hogy egymás nézeteit pontonkint a ker. vallás minden tanai felett megvítassák, mert u. m. Zwingli több rendbeli tévelygéseket tanított. Beszédének végén kijelenté, miszerint erősen meg levén győződve a felől, hogy a sákramentomokról igazságot irt, nézetében állhatatosan megmaradni kíván.

Zwingli erre azt felelé, hogy a jelen értekezlet egyenesen és csupán az urvacsorai tan, nem pedig egyéb hitcikkek felett is tartandó vitatkozás végett van egybehíva; egyébiránt ha az urvacsora tárgyában megegyeztek, kész egyéb hitcikkek felett is értekezni.

Luther elállott ugyan indítványától; de még is azt kívánta, hogy mielőtt az urvacsora feletti vitába ereszkednének, előbb a Jézus Krisztus istensége, két természete, to-

vábbá a keresztség és hit általi megigazulás sat. kérdései felett vitassák meg egymás nézeteit, mivel u. m. a svájciak ezen az urvacsorai tannal szorosán összefüggő tárgyak felett sincsenek a szász theológusokkal egy véleményben. Azonban mind Zwingli, mind Oecolampadius kijelentvén, miszerint ők ezen tárgyak felett Lutherrel egyetértenek, Luther ezen sürgetésétől is elállott s most már egyenesen a kitűzött tárgy feletti vitára térvén így szólt: „én a vilá- gért sem távozhatom el ezen szavaknak: ez az én testem, betűszerinti értelmétől, a kik e felől másként értenek, azok mondják el előbb okaikat“

Oecolampadius felelt. Nem lehet u. m. tagadni, mi- szerint a szentiratban több képes kifejezések vannak, melyeket nem szó szerinti, hanem hasonlatossági értelemben kell ven- ni. Hogy már ezen szavakat is: „ez az én testem“ épen oly képes kifejezésnek kell venni, mint ezeket: János amaz Illés, a szegletkő Krisztus, én vagyok az út, a mag az ige sat. meg- tetszik onnan, mert Jézus Ján. VI. az ő testének testi szájjal evése ellen tiltakozván, nem lehet, hogy az urvacsorában mégis azt rendelte és szerzette volna. Az Ur igéit lehet tes- ti és lelki értelemben magyarázni; de a lelki módóni ér- telmezés a fődolog, a minthogy az Ur maga is a kérdéses igéket lelki értelemben kívánta vétetni. Jézus Ján. VI. csak lelki evést parancsol s ez teljesen elégséges is az üdvre; a testi evés sem nem parancsoltatik, sem nem hasznos.

Luther megengedte, hogy a szentiratban képes kife- jezések fordulnak elő; de tagadta, hogy az urvacsorai igék azok volnának. Jézus u. m. nem tiltakozott Ján. VI. az ő testének testi szájjal evése ellen, hanem csak ezen evésnek bizonyos módja ellen, t. i. az oly vastag érzékies evés ellen, mint a hogy p. o. a marhahúst eszszük. A lelki evés ugyan szükséges, de ebből a testi evésnek haszontalan és szükség- telen voltát nagyon helytelen volna következtetni. Az ur- vacsorai igéket nem lehet, nem szabad csupán lelki értelemben venni, mert a bűnbocsánat, örök élet és a mennyek or- szága Isten igéje által az urvacsorában épen testi dolgokhoz kapcsolvák. Az Ur világosan meghagyta: „ezt cselekedjé- tek“ sat.; az Ur igéi pedig mindenkor és mindenütt az örök élet igéi: e szerint az urvacsorában valódi testi evés is van és szükségeltetik. „Si mihi Dominus praeciperet comedere stercus, hoc quoque facerem, sciens, id mihi salutare fore“.

Ez után Zwingli állott elő. Szemére lobbantá Luthernek makacs elfogúltságát, melynél fogva, mint már előre kijelentette, értelmén változtatni nem akar. Egyszersmind előre bocsátá, hogy nem kíván keményen szólni, sem az egymás ellen intézett polémiai iratokról emlékezni; hanem minden erejét egyedül az igazság kiderítésére fordítandja. Kijelenté továbbá azt is, hogy az e tárgyban nézetkülönbség miatt senkit sem tart méltányosan eretnekséggel vádoltathatónak, s ekkor a tárgyra vonatkozólag az Oecolampadius által felállított tételt bővebben indokolá s különösen kiemelte, hogy az Ur Ján. VI. a zsidóknak épen azon fonák felfogását, mintha az ő testét testi szájjal ennék, akarta lerontani s ezen szavai is: a test nem használ semmit, épen ezen testi evésre viszonyítandók.

Luther azt mondá, hogy az idézett hely ellene nem bizonyít, az csak azt bizonyítja, hogy Krisztus testének evése haszon nélküli dolog. Ezt ő u. m. a hitetlen emberekre nézve meg is engedi; de ha a jó emberekre nézve is megengedné, még akkor sem következik, hogy Jézus teste nincs az urvacsorában, és hogy annak szavait képes értelemben kell venni. A szentírás egyik vagy másik kifejezésének képes voltáról pedig épen helytelen volna az urvacsorai ígéreke következtetést vonni.

Délután Zwingli a többek közt ezen ellenokokat hozta fel Luther nézete ellen:

1. Jézus Krisztus Ján. VI. a lelki evést parancsolván a testit elvetette. Maga Luther is egy szeptuagézima vasárnapon mondott beszédében (postilla) ezen szavakat: a test nem használ semmit, Jézus testére viszonyítva magyarázta; sőt maga Melanchthon is ezen helyről azt írta: „verbo tantum Christum manducandum esse“.

2. Melanchthon magánértekezletükben megismeré, miszerint az ígéknek csak azon erejök s műveletök van, hogy „jelentenek“: a miből következik, hogy az Ur teste nincs a kenyérben.

3. Szükségkép tropust vagy képes kifejezést kell az Ur szavaiban keresni, ezt parancsolván az apost. hitalakzatnak ezen cikke is: fölméne mennyekbe sat.

Luther ezekre pontonkint így felelt:

1. Itt nem arról van kérdés, mit irtam én vagy Melanchthon; én itt semmi mást nem akarok állítani, hanem

csak azt, a mi Isten igéjével megegyez. Azt mutassátok meg, hogy a Krisztus teste nem lehet az urvacsorában.

2. Mikor az ember az igéket Isten nevében és parancsából mondja, akkor azok nemcsak jelentenek, de elő is teremtik azt, a mit jelentenek.

3. Miért nem kerestek tropust vagy képes kifejezést inkább ezen szavakban: fölméne mennyekebe, mint az urvacsorai igékben?

Ezután Oecolampadius bocsátkozott Lutherrel hosszabb vitába. Ellenvetései ezek valának:

1. Az Isten országába jutás Ján. III. 3. az ujjászületéstől föltételeztetik: ésigy Jézus testének évése e célból hasztalan.

2. Jézus elhagyta e világot, ő az Atyához ment: az ő teste tehát nincs a kenyérben.

3. A Jézus testének szájjal evéséről tan lerontja feltámadásunk reményét; mert Rom. VIII: 11. az mondatik: „a ki feltámasztotta Jézust a halálból, megeleveníti halandó testeiteket is az ő ti bennetek lakozó lelke által“.

4. A valóságos test, ésigy a Jézusé is, egyszerre csak egy helyen lehet.

5. Irva van Mát. XXVI: 11. „szegények mindenkor lesznek veletek; de én nem mindenkor leszek veletek“. Mivel pedig Jézus istensége szerint mindig jelen van minden övéivel s így az idézett hely csak az ő emberiségéről érthető: következik, hogy testileg nincs jelen az urvacsorában.

6. Ha Jézus a maga testét adta, kétségkívül olyat adott, a minővel bírt; ugy de az szenvedő és halandó volt: e szerint nem a testi, hanem a lelki evés szükséges.

Luther, ki krétával e szavakat: „ez az én testem“ maga eleibe irta az asztalra (Kurz Lehrb. der Kirch. gesch. 423. l.), pontosként így felelt:

1. Isten kezében hitünk fölébresztésére s növelésére többféle eszközök vannak, mint az ige hallása, a keresztség, az Ur testének évése. Hibás tevát a következés. Különben ezen evésre is már ujjászületett ember kívántatik, a ki t. i. már hisz, hogy így valóban részesülhessen ezen evésben.

2. Jézus Luk. XXIV; 44. ezt mondá: „ezek a beszédek, melyeket szóltam nektek, mikor még veletek valék“. Ebből megérthetni, mily értelemben hagyta ő el e világot.

3. Jézus testének jelenléte nemcsak el nem veszi, sőt

megerősíti feltámadásunk reményét. Tartsátok bár ti hasz-
talannak Jézus testét: Isten igéje mellettünk szól. Az Ur
testének ott kell az urvacsorában lennie s eledelül adatnia.
Az én uram, a Jézus Krisztus, úgy akarja ezt, s elég neki akar-
nia, hogy meg is cselekedje azt. Ugyanazért én állhatato-
san ragaszkodom szavaihoz, mindaddig, míg igéjével mást
nem parancsoland.

4. A matematikai okoskodásnak az urvacsorában he-
lye nincs; ott csak az Ur igéi döntenek.

5. Eddigi okoskodásaitok közt ennek van némi igazság-
látszata. De ha Mát. XXVI: 11. nem egészen hangzik is
össze az urvacsorai igékkel, miért nem amott keresitek in-
kább a képes kifejezést? Egyébiránt Jézus az idézett helyen
Máténál csak azt akará mondani: én többé nem leszek ve-
letek oly módon, hogy a ti szolgálattokra lenne szükségem;
hanem hagyom nektek magam helyett a szegényeket, kik-
kel irántami szerelmelekből elégszer tehetendetek jól.

6. Az emberi észből merített szörszálhasgató okosko-
dás nem sokat ér. Az uresorában oly test adatik, melyet
enni hasznos. Hogy az szenvedő s halandó e? (mely dolgok
csupán esetékesek), e felett épen úgy nem töprenkedem, mint
nem kutatom azt, minő volt Jézus öltözete, midőn az urva-
csorát szerzé.

Zwingli. Csodálatos, mond Luthernek, hogy az ur-
vacsorai igékben semmiféle trópust sem akasz megengedni,
mégis szinekdokhice értelmezed azokat!

Luther. A szinekdokhe nemcsak a szentíratban, de
átalában minden nyelvben oly gyakori, hogy azt midőn
grammaticae akárunk is beszélni, sokszor nem nélkülözhet-
jük. Ezen képek van helye, valahányszor p. o. a bennfog-
laló a bennfoglalt tárgyat mint járulékot maga után von-
ja és megfodítva. Így már mikor a király azt mondja szol-
gájának: hozd ide kardomat, a szolgálta bizonyosan fogja
érteni, hogy a hüvelyt is el kell hoznia, bár az egyenesen
parancsolva nem volt. Így van ez a sákramentomnál is, a
hol bár csupán kenyér említettessék, azért ott sajátlag a test
is kifejezve van.

Zwingli. Ha Jézus teste egyszerre különböző helye-
ken van, úgy a mienk is a feltámadás után egyszerre több
különböző helyeken fog lenni; mert annak Róm. 8. a Jézus
testéhez hasonlóan kell megdicsőíttetnie És ha Jézus, midőn

emberi ábrázatban találtaték, hozzánk mindenkiben hasonlatos volt a bűntől megválva, Filipp. 2. mi pedig egyszerre több helyen nem lehetünk: következik, hogy Jézus teste sincs egyszerre egynél több helyen.

Luther. Az okoskodás első része nem is vág a kérdésbe, miután az csak esetékesről húzott következtetés lényegesre. De ha ez okoskodást meghagynók is, az csak annyit bizonyítna, hogy a mi testünk a l a k j a hasonló lesz Jézuséhoz; nem pedig, hogy a mi testünk benső ereje s hatalma is olyan lesz, mint Jézusé; ha csak Isten valamely különös kegyelemből ezt tenni nem akarandja. Az okoskodás másik része sem bír több bizonyító erővel, miután az is csak esetékesről húzott következtetés lényegesre. Hasonló módon bátran következtethetnétek, hogy Jézusnak felesége, fekete szeme sat. volt, mert ezek is épen úgy, mint a térben létezés, esetékes dolgok. Ekkor Luther némi metsző éllel elmondván a „hoc est corpus meum“ igéket, így kiálltott fel: „Nagyon tisztelt uraim! ezek itt az én uram Jézus Krisztusnak szavai, tehát azoktól teljességgel el nem állhatok; hanem hinnem és vallanom kell, miszerint Krisztus teste itt van“.

Zwingli. Nagyon jól van doktor uram! tehát te Jézus testét helyileg az urvacsorába zárod be; mert azt monád: Jézus teste itt van. „Itt“ (ibi) térhatározó szó.

Luther. Én csak egyszerűen idéztem Jézus szavait s legkevésbé sem gondoltam ily szörszálhasgató kifogásra. De mivel neked kedved van kötelőzködni, tehát kijelentem, miszerint semmi közöm a matematikai okoskodással s így az ibi szót is elvetem; mert az Ur ezt mondá: ez (és nem itt) az én testem. Valjon ez a test egy helyen van-e, vagy nincs? azt szeretem nem is feszegetni, miután azt Isten még ki nem jelentvén, egy ember sem képes megfejteni.

Igy végződött az első napi nyilvános vitatkozás.

Más nap az az okt. 3. vasárnapon újra elkezdődött mindjárt reggel a vitály.

Zwingli kezdte meg a vitatkozást, így szólván: Jézus teste véges, és így egyszerre csak egy helyen létezhetik. Luther ugyan ezt, mint matematikai okoskodást, újra visszautasítá, az Isten mindenhatóságában keresvén a cáfolatot; de Zwingli erre azt felelte, miszerint lehetségesről létezőre teljességgel nem helyes a következtetés. Azt mutasd meg,

mond Luthernek, hogy valamely test csakugyan létezhetik egyszerre több helyen.

Luther. Ezt én már gyakran megmutattam ezen szavak ereje által: ez az én testem.

Zwingli. Mindig elverőszakolás (petitio principii) hibájába esel. Fulgentiusból is világos, miszerint a régi atyák értelme is az volt, hogy Jézus teste csak egy helyen létezik.

Luther. Fulgentius bizonyítása érvénytelen, mert ő az idézett helyen nem is az urvacsoráról szól. Jézus teste létezhetik több helyen, mert ő maga mondá: ez az én testem: tehát az a kenyérben ott van.

Zwingli. Ha ott van a kenyérben, akkor ott ugyan, mint egy szorosán meghatározott helyen.

Luther. Egy helyen van-e vagy nincs? ezt bízom az Istenre. Jézus mondta: ez az én testem; ez teljesen világos kifejezés s nekem elegendő.

Zwingli. Ujra elverőszakolás hibájába estél; bizonyos gyanánt állítván fel azt, a mi még csak kérdéses dolog. Ugy vagy te, mintha valaki ezt mondaná: mikor Jézus a keresztfán sz. Jánosról így szóla a maga anyjának Máriának: „imhol a te fiad“! ezen lehető legvilágosabb szavak alatt egyenesen Máriának saját fiját értette, holott sz. János Máriának saját fija nem vala. Azon kérdésre kell felelni: vajjon Krisztus teste térben azaz egy helyen létezik-e?

Brenz felszólalt s a feltett kérdésre igennel felelt.

Zwingli ezután sz. Ágostonnak Dardanushoz irt ezen szavait idézte: „bármely test megszűnik test lenni, mihelyt nem egy helyen létezik“.

Luther ugyan erre is azt mondta, a mit a Fulgentiusból vett idézetre mondott, nevezetesen, hogy ott Ágoston nem az urvacsoráról szól; de mégis megvallotta, hogy Jézus teste a sákramentomban nem ugyan mint „egy“ szorosán meghatározott helyen.

Oecolompadius megragadván Luthernek ezen nyilatkozatát, ebből azt következteté, hogy e szerint Jézus teste nincs is testileg és valódilag az urvacsorában, mert ez csak egy helyen létező test tulajdona.

Délután Oecolompadius ismétlé Luther délelőtti nyilatkozatát, nevezetesen, hogy Jézus teste nem helyileg van a sákramentomban s egyszersmind kéré őt, hagynának

fel most már a vitával, miután egyet értettek azon kérdés iránt: miképen van jelen Krisztus teste az urvacsorában? Egyszersmind több erre vonatkozó helyet olvasott fel Ágostonból és Fulgentiusból.

Luther. Hijába sarkaltok engem, egy hajszállal sem engedek többet. Legyen Fulgentius és Ágoston mellettetek; de a többi atyák mellettünk vannak.

Oecolampadius. Ohajtjuk hallani azon atyákat; mert nézetünk szerint azok is mellettünk szólnak.

Luther. Mi bizony nem fogjuk azokat nektek sorra előszámolni. Az Ur szavai nekünk elégségesek.

Oecolampadius. Midőn mi az atyákat idézzük, ezt nem azért teszszük, mintha az ő tekintélyök által akarnók értelmünket igazolni; hanem csak azért, hogy megmutassuk, miszerint igaztalanság minket újítással vádolni. S ujra tett idézetet Ágostonból, hol szinte az mondatik, hogy Jézusnak oly teste volt, melynek egy helyen kelle léteznie.

Luther. Már én feleltem az ilyszerű okoskodásokra; ha azoknál nyomosabbat tudtok felhozni, azzal álljatok elő. Eddigi okoskodásaitok engem az uravacsorai igék szó szerinti értelméből ki nem forgathatnak.

Oecolampadius. Ha eddigi okoskodásaink rád nézve érvénytelenek, hiú erőködés volna ujabbakkal előállnunk. Én úgy látom, jobb volna a vitatkozással felhagynunk.

Luther ezután mind Zwinglit, mind Oecolampadiust az egyesség szeretetére intvén, felhívta őket az ő értelmének elfogadására, mert az, úgy mond, Isten világos igéjén alapúl.

Azonban Zwingli, Oecolampadius és Bucer az egész gyűlés előtt kinyilatkoztatták, hogy Luther a maga nézetét teljességgel be nem bizonyítja, sőt hogy ők annak hibás voltát Isten igéjéből és az atyák irataiból eléggé kimutatták.

Igy végződött az értekezés. Tovább is tartott volna az, és mint némelyek hitték, tán sikerre is vezet, ha, szerencsétlenségre, egy váratlan és megdöbbentő esemény által félbe nem szakasztatik. Egy még az előtt soha nem hallott, egészen új ragály (az u. n. angol izzadás, mivel Angliában ütött ki) kezdett épen ekkor Németországban dühöngeni, sőt már az értekezés napjaiban Márburgban is mutatkozni. E miatt mindenki csak a hazamenetelre gondolt. Mindazáltal, hogy ne véljék, mintha a két fél theológusai oly távol

állanának egymástól, mint azt már sokan hinni kezdik, egy 15 cikkből álló rövid hitalakzatot készítettek, melyet mind a két fél okt. 3. alá is irt.

Ezen hitalakzat 14 első pontjában a két fél közti teljes hitnézeti egyezmény van kifejezve, s nevezetesen az 1—3 pontban a szentháromságról, 4. és 5. pontban az eredendő bűnről, a 6. 7. 8 és 10-dik pontban a hitről, a 9-ben a ke-résztségről, a 11-ikben a gyónásról, a 12-ben a polgári fel-sőbbiségről, a 13-ban a hagyományokról, a 14-ben az urva-csoráról. Nevezetes, hogy a

8. pont alatt ez mondatik: „hiszszük, hogy a szentlé-lek, a dolgok rendes folyamához képest szólva, senkinek sem adja ezen hitet és ajándékot másként, hanem csak az ige hirdetése és a Jézus Krisztus evangyéliomának hallása út-ján; mert ő a hitet a hirdetett ige által munkálja és hozza elő akkor és azokban, a mikor és a kikben neki tetszik“. A

11. pont alatt: „a lelkipásztor vagy bármely más felebarátunk előtt teendő gyónás, tanácskérés és feloldozás, ámbár arra senki sem kényszeríttethetik, igen hasznos és méltó arra, hogy a szomorú és szorongatott lelkiismeretű és bűnbe s tévelygésbe esett emberek által gyakoroltassék, fő-leg az evangyéliomi vigasztalás okáért, a melyben áll az igaz feloldozás“. A

13. pont alatt: „a hagyományok, ha Isten igéjével nyíltan nem ellenkeznek, szabadon meghagyhatók vagy el-mellőzhetők ahoz képest, a mint a velünk érintkezésben levő emberek gondolkodása kívánja, hogy így minden szük-ségtelen botránkozást kikerüljünk“.

14. pont alatt: „a mi pedig a mi urunk Jézus Krisztusnak vacsoráját illeti: hiszszük mindnyájan s azon értelem-ben vagyunk, hogy azt Jézus rendelete szerint két szín alatt kell kiszolgáltatni; hogy a mise által másnak számára, le-gyen az élő vagy megholt, kegyelmet nem lehet nyerni; hogy az oltári sákramentom Jézus Krisztus igaz testének és vérének sákramentoma, és hogy minden keresztyénnek kü-lönösen ezen test és vér lelki evésére van szüksége.

Látni való, hogy itt a két fél némely oly dolgokban is kezet fogott egymással, melyekre nézve a későbbi szűkkeb-lű felekezetes theológia válaszfalat kívánt emelni.

A 15. pont, melyben a különbség kiemeltetett, így

hangzik: „a sákramentom hasznát illetőleg egyet értünk abban, hogy az épen úgy, mint az ige, azért adatott és szerzetetett Istentől, hogy a gyenge lelkiismeretűek a szentlélek által hitre és szeretetre ébresztetnének. Végre, ámbár még jelenleg nem vagyunk egy értelemben azon kérdés felett: vajjon az Ur igaz teste és vére „testileg“ jelen van-e az urvacsorai kenyérben és borban? mindazáltal mindenik fél a másik iránt, a mint lelkiismerete megengedendi, keresztyéni szeretetet fog tanúsítani, s mindketten buzgón kérendik Istent, hogy minket szentlelke által ebben is az igazság ismeretére vezéreljen el. Ámen“.

Aláírták pedig ez okmányt az értekezletnek főlebb említett valamennyi tagjai: elől a szász theológusok neve állott, azután következett a svájciaké; de azon példányon, mely Zürichben még a mult században megvolt s tán ma is megvan, a svájciak neve áll elől.

Az értekezlet után mind Zwingli, mind ennek társai könyezve kérték Luthert, fogadná most már őket testvérei, atyjafiai gyanánt, neki a maguk részéről ugyanezt ajánlván; de Luther elútasítólag így felelt: „miként tekinthettek ti engem testvértékül, ha nem hiszitek, hogy az én értelmem helyes és igaz“?*)

A landgróf az értekezlet valamennyi tagjait saját asztalánál megvendégelvén, annyit mégis kieszközölt, hogy a

*) Luther így ír egy levelében 1530. jun. 1. a márburgi értekezletről: „multis verbis promiserunt (sacramentarii), se velle eatenus dicere, Chisti corpus veraciter esse in coena praesens, at spiritualiter tantum, ut eos fratres dignaremur appellare, et simulare ita concordiam, hoc quod Zwinglius palam lachrymans coram Landgravio et ordinibus rogabat. Summo studio egerunt, ut viderentur nobiscum concordēs, ita ut hanc vocem nunquam ex me possent ferre: vos habebitis alium spiritum, quam nos. Ardebant toti, quoties haec audiebant. Tandem id concessimus, ut articulo ultimo ponitur, ut fratres quidem non essent, sed tamen charitare nostra, quae etiam hosti debetur, non spoliarentur.“ Jónás Justus így jellemzi az ellenfél theológusait: „In Zwinglio agreste quiddam est et arrogantium, in Oecolampadio mirabilis bonitatis naturae et clementia, in Hedione non minor humanitas et liberalitas ingenii, in Bucero calliditas vulpina, perverse imitata prudentiam et acumen. Docti sunt omnes, nihil dubium est, prae quibus Papistae non sunt adversarii habendi. Sed Zwinglius iratis Musis, et invita Minerva videtur versatus in literis.“ Gies. III. B. I. A. 237.

két fél emberei egymásnak békejobbott nyujtva váltak el egymástól.

Ezen értekezés nem termé ugyan meg az únió gyümölcsét; de az a haszna lett, miszerint kitűnt, hogy a két fél theológusai közt még sincs oly nagy hitnézeti különbség, mint a r. kathólikusok akarták elhíttetni; a svájciak is belátták, hogy Luther nem valamely vastag capernaica manducatió-t tanít, a szászok sem tagadhatták, hogy a Zwingli igazhitűsége ellen táplált gyanúból valamit le kell engedniök. A landgróf csaknem egész udvarával Zwingli részére lett megnyerve.

II. Az únióügy további fejlődése 1530—31.

Alig értek haza a márburgi értekezés tagjai, mindjárt 1530 elején éles tollharc támadt a két fél két legnagyobb theológusa, t. i. Melanchthon és Oecolampadius közt. E vita, melyben Melanchthon míg teljesen Luther értelme szerint erélyesen védi az Ur teste valódi jelenlétét az urvacsorában, Oecolampadius pedig (Dialogus című nevezetes munkájában) azon vádat cáfolja meg, mintha a svájciak a sákramentomot meztelen s minden valóság nélküli jelnek tekintenék („hiszen, úgy mond, a két fél közt nem is az Ur teste jelen vagy távollétéről, hanem jelenlétezésének módjáról van kérdés”), kétség kívül sokáig foglalkodtatta volna az elméket és kedélyeket, ha épen ekkor a válásügy lehető végelintézése végett 1530. apr. 8-ikára meghirdetett augsburgi gyűlés nem vonja magára a közfigyelmet.

E gyűlés körülményéből újabb úniókisérletek tételére nyertek alkalmat az únió ügybarátai, nevezetesen Hassia i Fülep és Bucer Márton, ki ekkor hasonlóan Augsburgban vala. Az alkalmat nem lehet felhasználatlanul elszalasztani, nemesak azért, mert már a gyűlésre történt népes összejövetel, valamint a gyűlésnek jun. 20-dikáig elmaradt megnyitása is mondhatni csaknem egyenesen hívta fel a két fél embereit az únió tárgyabani egymással értekezésre; hanem azért is, mivel e gyűlés a vallás ügyében közjogi l a g vala intézkedendő, ésigy a protestánsokra nézve politico-juridicus tekintetben is fontos dolog volt, vagy lega-

lább lehetett, vajjon őket a gyűlés ügyök tárgyalás alá vételekor úniált állapotban találandja-e vagy nem?

Luther a gyűlés ideje alatt, hova ő a még mindig érvényesnek tekintett wormszi ediktum s illetőleg birodalmi száműzetés miatt el nem jött, Kóburgban tartózkodék; de onnan is éber figyelemmel kísérte, mik történnek Augsburgban. S midőn meghallá, hogy a hassiai landgróf Zwingli urvaesorai nézete iránt némi hajlamot táplálva újra buzog az únió mellett, azonnal egy hosszú levelet irt neki Augsburgba, kárhoztatván Zwinglit és tudományát s különösen bosszankodását fejezvé ki a miatt, hogy Karlstadt *) Svájcban szíves fogadtatásra talált.

A gyűlés ideje alatt egy névtelen szerzőjű röpirat is jelent meg, mely a protestánsokat egyesülésre intette; de Melanchthon és Brenz, kikkel Fülep e röpiratot véleményadás végett közlé, egy hosszú előterjesztésben oda nyilatkoztak, hogy „eretnekekkel egyesülésnek semmi helye sem lehet; azok nem méltók arra, hogy testvérekül tekintessenek; azokkal egészen úgy kell bánni, mint bántak az anabaptistákkal“.

Bucer, kit még a francia reformátusok is levelökben az únió ügyébeni hathatós működésre hívtak fel, tevékeny munkásságot fejtett ki a két fél egyesíthetése végett. Az Augsburgban jelen volt szász korlátnoknak terjedelmes emlékiratot nyújtott be, megmutatandó, hogy a svájciak Luthertől inkább csak kifejezésekben, mint a dolog lényegére nézve különböznek; majd a két fél theológusai közt ott helyben tartandó értekezletet sürgetett, sőt Luthert is felkereste Kóburgban. Az eredmény nem felelt meg a törekvésnek. A császár megparancsolván hogy a lutheránusok ne avassák magukat a zwingliánusok ügyébe, ezek a császártóli félelemből kerülték is a zwingliánusokat; sőt Augs-

*) Karlstadt a Lutherrel meghasonlás következtében a szász földet elhagyni kényszerülvén, családjával együtt előbb Straszburchba, majd Baselbe, innen pedig Zürichbe ment, hol Capitó, Bucer és Oecolampadius ajánló leveleikre szívesen fogadtatván, diakonussá, majd kórházi szónokká lett. De mivel szászos kiejtése miatt beszédét a zürichiek nem igen értették, Alstett faluba küldetett, honnan aztán Baselbe menvén, ott mint lelkész csendesen és feddhetlenül végezte életét.

burgban némely luth. lelkészek hevesebben szónokoltak Zwingli, mint a papizmus ellen. *)

Bucer az augsburgi gyűlés után sem hagyott fel únió-törekvéseivel. Lutherhez írt levelében, melyben ezt az únióra kéri, előadja, hogy a német felföldi theológusok azért nem fogadták el az ő (t. i. Luther) nézetét, mivel úgy látták, hogy ő 1. az urvacsorában az egyházi szolgálatnak s a kül jegyeknek tulságos hatályt tulajdonít, még azon hatályt is azoknak tulajdonítja, mely egyedül Jézustól jön; 2. Jézus testét a kenyérrel érzéki módon köti össze s azt helyileg a kenyérbe zárja. Majd ezután Zwinglit kereste fel Bucer személyesen. Zwingli kijelentette, hogy igazságos és okszarú föltét alatt szívesen egyesül; de nem hiszi, hogy Luther abból, mit egyszer értelmének vallott, valamit leengedjen: ugyanazért az ez ügybeni fáradozást és költekezést hiábavalónak tartja.

A svájciak, kik a császárnak már az augsburgi gyűlésre hívó rendeletéből sem sok jót néztek ki, még ugyanazon évben (1530) több összejöveteleket tartván, nov. 13. az u. n. báseli szövetséget kötötték, hogy a császár általi megtámadtatás esetében egymást kölcsönösen védel-

*) Zwingli is küldött az augsburgi gyűlésre egy hitvallást., Ad Carolum Rom. Imperatorem Fidei Huldrychi Zwinglii ratio" cím alatt, melyben az urvacsoráról ez mondatik: „Credo, quod in sacra coena verum Christi corpus adsit, fidei contemplatione. Sed quod Christi corpus per essentiam et realiter, aut adsit, aut ore dentibusque nostris mandatur, id negamus.” E munka azonban alig lett Eck futólagos cáfolatára érdemesítve. Az ágostai (invariata) hitvallás 10-ik cikke így szól: „De coena Domini docent, quod corpus et sanguis vere adsint et distribuantur vescentibus in coena Domini, et improbant secus docentes.” Az u. n. Tetrapolitana Confessioneban pedig (18-ik cikk), melyet Konstanz, Strasszburg, Memmingen és Lindau nyújtottak be, így adatik elő az urvacsorai tan: „Singulari studio hanc Christi in suos bonitatem, semper (nostri) depraedicant, qua is non minus hodie, quam in novissima illa coena, omnibus, qui inter illius discipulos ex animo nomen dederunt (azaz, minden igaz tanítványainak), cum hanc coenam, ut ipse instituit, repetunt (azaz, ha az urvacsorával szerzésszerűleg élnek), verum suum corpus, verumque suum sanguinem, vere edendum et bibendum, in cibum potumque animarum, quo illae in aeternam vitam alantur, dare per sacramenta dignatur, ut jam ipse in illis, et illi in ipso vivant et permaneant.” etc.

mezzék. Ezen szövetség azonban, melynek Zürich, Bern és Basel kántonokon kívül Hassiai Fülep és Straszburg város is tagjai valának, s melybe az ajánlkozó I. Ferenc francia király tagul be nem fogadtatott, nem sokára, mondhatni, csak ugy magában feloszlott.

A szász protestánsok is komolyabban kezdtek gondolkozni önvédelmükről. Az augsburgi birodalmi gyűlés határozata s különösen az erre következett császári nyilatkozvány, mely a wormszi ediktumot teljes érvényben fentartatni s végrehajtatni parancsolta, hathatósan inthette a protestánsokat az egymáshoz közeledésre. Állhatatos János szász választó fejedelem az úniónak nem vala ugyan barátja, de azért a kölesönös szövetkezésnek szükségét belátta és érezte. Ugyanazért nov. 28. Smalkaldba összejövetelt hirdetett, oly célból, hogy a sákramentom tárgyabani egyesülésre s az egymással védszövetkezésre valamely utat-módot találnának.

Hassiai Fülep a svájciakat is felhívta, küldenének ez összejövetelre követeket, annál inkább, ugymond, mivel Luther és Bucer egymással az urvacsorára nézve már meggyeztek. Erről ugyan a svájciak még semmit sem tudtak; hanem a straszburgiak nem sokára értesíték őket e kérdéses únióalakzatról. „A Krisztus igaz teste és igaz vére igazán jelen van az urvacsorában“.

Ezen alakzat ellen Oecolampadiusnak nem lett volna ugyan kifogása; de Zwingli határozottan elveté azt, mint oly homályos és kétes kifejezésű alakzatot, mely a tudósok hajszál finomságú különböztetéseihez nem igen értő köznépet könnyen azon nézetre vezethetné, mintha a Krisztus természeti igaz teste valódilag és érzékileg jelen volna az urvacsorában. „Teljes lehetetlen, így szólt Zwingli, a két nézet összeegyeztetni akarása által szilárd és őszinte egyesülést eszközölni. Az egyesülésnek egyedüli jó módja az volna, hogy fel kellene hagyni az eltérő nézeteket kibékíteni akaró erőködésekkel s mesterfogásokkal; hanem azon tárgyak közös alapján kellene az úniót megalkotni, melyekre nézve mind a két fél szorosán egyetért, azokban pedig, melyekre nézve még nincsenek egy értelemben, egymást tűrnék el, sőt a hitnézeti különbség dacára is tekintenék testvérekül, mignem az Ur azokat, kik tévedésben vannak, jótetszése szerint felvilágosítandja“.

A svájciak osztva e nézetet, Zwingli által újból készített ezen alakzatot fogadták el: „A Jézus teste jelen van a sákramentomban, de nem testileg vagy érzékileg, hanem sákramentomilag, a hívő, tiszta és kegyes lelkek számára“. A smalkaldi összejövetelre sem küldtek követeket; de megkérték a strassburgiakat, működnének ott ő helyettük is az únió ügyében, csakhogy végleges megállapodáshoz az ő tudtok nélkül ne járúljanak.

A smalkaldi gyűlés dec. 31. elhatározta, hogy a vallás védelmére harcias szövetséggé alakul, s a strassburgiak által a svájciakat is felhívta az iránt, hogy az ágostai hitvallás aláírásának föltétele mellett lépjenek ők is e szövetségbe. 1531. márc. 29. a strassburgiak azon üzenetet terjeszték a szövetség-gyűlés eleibe, hogy a svájciak csak tudományuk épségben maradása mellett kívánnak a szövetség tagjai lenni. A szász választó fejedelem, ki ekkor gyengélkedése miatt a gyűlésen jelen nem vala, megkérdezettvén oda nyilatkozott, hogy mivel a svájciak az urvacsora felől más értelemben vannak, velök szövetkezni nem lehet. „Igaz ugymond, hogy jó volna velök erő s hatalom tekintetéből egyesülni; de ez nem lehet főirányzónk, nehogy azon átok sujtson bennünket, melylyel a szentirat mindazokat fenyegeti, kik megmaradásuk kedvéért mindenféle emberekkel készek szövetkezni.

S ekként a smalkaldi szövetségből a svájciak kimaradtak; pedig hogy a szövetkezés mind a két félnek érdekében állott volna, bebizonyított nem sokára 1531. okt. 11. a kappeli, később 1547. apr. 24. pedig a mühlbergi esatatéren.

Az 1531. évvel, *) mely a svájciakra kettős gyászt borított, darab időre megszűntek az úniókisérletek. A sikertelen munkába mind a két fél bele fáradt, bele unt; de meg a svájciaknak a smalkaldi szövetségből lett kizáratása is sok tekintetben lehűtőleg hatott az úniótörekvési buzgalmakra.

*) A mennyiben Zwinglit ugyanazon év okt. 11. (47), Oecolampadiust pedig nov. 23-dikán (49 éves korában) vésztették el. Zwinglire egykori tanítója Wölflin v. Lupulus Henrik szép síriratot készített, melynek első distikona ezen krostikont foglalja magában:

III. Újabb úniótörekvések 1534—36.

1534-ben újból felvétellett az úniómunka elejtett fonala. Az únió ügyvivője újra Bucer Márton lett, kit most különösen azon szomorú tapasztalat serkentett fel az újabb tevékenység terére, hogy a két fél tudósai közt az odium theologicum napról napra erősebb gyökeret kezdett verni.

Németországban azzal vádolták a svájciakat, hogy nem hiszik Jézus jelenlétét az urvacsorában. Ezt Bucer hírről adván a bászelieknek, ezek mindjárt 1534. január havában zsinatot tartottak s Bucer Márton és Capitó Farkas közreműködésével Oecolampadiusnak még 1530-ban készített rövid ker. tanítmány című munkája nyomán az u. n. első bászeli hitvallást készítették oly célból, hogy az ellenök támasztott vádakát megcáfolják *).

„Helvetiae Zingli Doctor Pastore Celebris
VnDena octobris passVs In aethra Volat“

Oecolampadius bászeli lelkész pedig ezen egyszerű, de jelentős sirirattal tiszteltetett meg:

„D. Johannes Oecolampadius Professione Theologus, Trium Lingvarum Peritissimus, Author Evangelicae Doctrinae In Hac Urbe Primus, Et Templi Hujus Verus Episcopus, Ut Doctrinae, Sic Vitae Sanctimonia Colendissimus, Sub Breve Saxum Hoc Reconditus Jaacet.“

Luther is a következtett (1532) évi januárban veszélyes beteg volt, de szerencsére meggyógyult. Midőn ez alkalommal egyszer Melanchthon az ő beteg ágya mellett állva, Rorariushoz lassan s fájdalmasan így szólt volna: „Mennyire diadalmaskodnának a pápisták, ha még ez az ember is meghalna?!“ Luther ezt meghallván így szólt: „Nem, én bizonynyal nem fogok meghalni. Ezt bizonyosan tudom. Az Isten nem akarja a papizmus iszonyatosságát megerősíteni Ámbár Zwingli és Oecolampadius meghaltak, még sem fogja engedni, hogy az győzedelmeskedjék. Az ördög ugyan akarná halálomat, de nem az ő, hanem az Isten akarata intézi a mi sorsunkat.“

*) A bászeli első hitvallást, mely 12 cikkben 36 disputációt (azaz, vitás vallási pontok megfejtését) foglal, Bászeli város és kanton tanácsa is helybehagyta; sőt a polgárok is, kik tizedenként s cehenként nyilatkozatra hívtak fel, egyhangulag kijelentették, hogy életökkel fogják azt védelmezni. Jan. 21-dikén a tanács rendeletéből már sajtó alá adatott; majd a müllhausi (Alzáciában) tanács által is elfogadtatván s 1550-ben egy előbeszéd kíséretében újra kinyomatván, müllhausi hitvallásnak is neveztetett. A 6-ik cikkben

Azon vita is, melyet a túlbuzgó luth. kelkész Schnepf Erhard lelkésztársa a zwingliánus gondolkozású Blaarer Ambrus ellen a württembergi herceg Ulrik *) birtokában támasztott, mind két félről mozgalomba hozta a kedélyeket s az únió ohajtását még élénkebbé tette.

Ide járult, hogy ugyanezen év elején Ferdinánd, ki már ekkor mint római király bátyjának, a császárnak távollétében Németországot kormányozta, János Fridrik szász választó fejedelemmel (állh. János még 1532. aug. 13-án meghalt) alkudozásba bocsátkozott, azonban azon egyenesen kikötött föltét mellett, hogy a szerzendő békekötésből mind az anabaptisták, mind a sákramentáriusok (zwingliánusok) kizárattassanak. Ezen körülmény még inkább indította Bucert, hogy mindent elkövessen az únió ügyében, mit ő most már annál szívesebben tett, mivel úgy látszott, hogy Melanchthon is kész urvaesorai szigorú nézetéből engedni

Ily előzmények után jöttek össze Bucer eszközlésére még azon évben (1534) Konstanzban hét sváb u. m. az augsburgi, ulmi, memmingeni, konstanzi, kempteni, isnyi és lindau-i egyházak lelkészei az únió tárgyabani tanácskozás végett. A svájciak közül ugyan

igy szól az urvaesoráról: *Confitemur, Dominum Jesum Sanctam suam Coenam instituissed memorandam sanctam suam passionem, cum gratiarum actione; atque ad testificandam Christianam charitatem et unitatem cum vera fide. Et sicut in Baptismo vera Aqua manet: ita etiam in Coena Domini Panis et Vinum manet. Credimus autem firmiter Christum cibum esse credentium animarum ad vitam aeternam. Ideo confitemur Christum in sua sacra coena omnibus vere credentibus praesentem esse. Non includimus autem naturale, verum et substantiale corpus Christi in Panem et Vinum; itaque nec adoramus Christum in Signis Panis et Vini.*“

*) Ulrik, ki a márburgi értekezlet óta Zwinglit különösen nagyra becsülte, midőn 1534-ben visszanyerte még 1519-ben elvesztett birtokait, Bullinger őt egy üdvözlő levelében arra serkenté, hogy Isten iránti háladatossága megbizonyítása végett kövesse a zsidók kegyességét, kik a babiloni fogságból haza térve, Jeruzsálem templomát fölépíték. A herceg azonban a reformáció terjesztése végett a konstanzi lelkészt Blaarert és a heilbrunni Schnepfet, a landgróf udvari papját, hívta magához; ezek azonban egy tartomány tágas fedele alatt sem férték meg egymás mellett.

senki sem jelent meg; de Zürich, Básel, Schaffhausen és Sz. Gallen írásban megküldték értelmöket, kijelentvén, hogy „ők nagyon ohajtának Lutherrel békében élni, csakhogy ismerje azt el, miszerint Jézus testére nézve helyileg a mennyben van; azonban teste sákramentomilag jelen van az urvacsorában s hit által vétetik.“ Bucer és a nevezett sváb egyházak lelkészei e hitalakzatot elfogadták; de a berniek nem, azt mondván, hogy az „nem eléggé világos; mert a „sákramentomi módon“ kifejezéssel az ellenfél könnyen visszaélhet; különben sem reménylik azt, hogy Luthert igazi s állandó únióra rá lehessen bírni, sőt attól tartanak, hogy míg az idegen tartományok egyházaivali békét keresik, a maguk közt eddig fennállott szép egyetértést veszélyeztetik.“

1534 vége felé a hassiai ladgróf összejövetelet eszközölt Bucer és Melanchthon közt Kasselben. Luther ily útasítást adott Melanchthonnak: „Jézus testét a kenyérben vagy kenyérrel fogainkkal törjük, harapjuk és eszszük. Nem elegendő tehát csak annyit mondani, hogy Jézus testét valósággal veszszük.“ Útasítását ezen nevezetes szavakkal végzé: „Jézus Krisztus bizonyosságom, hogy ezen vizsályt életemmel, véremmel sőt még többel is kész lennék megváltani. De mit tegyek? Meglehet, hogy azok az emberek (a svájciak), jó lelkiismerettel ragaszkodnak nézetökhöz. Hagyjuk tehát őket békén. Ha őszinték, a Jézus Krisztus megfogja őket világosítani. Én részemről egészen nyugodt lelkiismerettel vagyok, vagy pedig teljességgel nem értem magamat!“ A kasseli értekezleten közölte Bucer Melanchthonnal a fölebb említett konstanzi hitalakzatot, mely annak annyira megtetszett, hogy attól fogva kedvezőbben ítélte a svájciakról s az únió barátja volt.

E szép reménynyel megindult úniótörekvéseket némileg megzavarta Luthernek a papok fölszenteléséről még ez évben kiadott munkája, melyben a többek közt az mondatik, hogy Oecolampadius, *) épen úgy mint Emser,

*) Oecolampadius a fárasztó munka miatt testben elgyöngülve, már halála előtt egy év óta lábon járó beteg volt; Zwingli halálának híre pedig halálosan sebzé meg. Az akkor Baselen dühöngött járvány az ő lakába is berontván, rajta egy fekélyt támasztott, mely csakugyan ágyba dönté őt. Lelki éberségét, vallásos öntudatát fogytig megtartotta. Utolsó

a sátán tüzes nyilai által meglövelve, halt meg. Ez által annyira bántva érezték magukat a svájciak, hogy 1535. aug. 6. Zürichben elhatározták, miszerint egy mind az Oecolampadius személye, mind tudományuk védelmére Luther ellen latin és német nyelven szerkesztendő apológiával fognak nyíltan fellépni. Azonban a svájciakat e szándékról, melynek valósúlása kétség kívül csak kölcsönös kedélyingerültséget s keserű polemiákat idézende, Capitó Farkas szépen lebeszélte, azt mondván, hogy Luther ugyan tüzes ember; de bizonyosan soha sém irt volna egy Oecolampadiusról, ha rossz lelkű emberek hamis hírekkel félre nem vezetik.

Azonban a svájciak, bár a jó béke kedvéért hallgattak, mégis most már némi bizalmatlansággal kezdtek lenni az únió sürgelmes barátai iránt s különösen Bucer iránt, kit, nem is egészen alaptalanul, azzal vádoltak, hogy kissé Luther felé hajlik. György württembergi herceg (Ulriknak öcsese), ki a svájci reformációnak határozott barátja vala, levelében már szemrehányólag inti is, miszerint vigyázzon, hogy midőn az igazságot az emberek izléséhez alkalmazkodásból oly finomul elcsavarni akarja, valahogy az ingatagság bélyegét ne üttesse magára, a mi pedig sem önmagának becsületére, sem Isten igéje terjedésének hasznára nem válnék.

E közben Luther is szelídebb gondolkozásra látszott térni. Okt. 5. a strassburgi lelkészekhez levelet irt, melyben kijelenté, hogy kész egyesülni s kérte őket, hogy az e tárgyban tanácskozás végett eszközölnének a svájciak közt összejövetelt. Az összejövetel még azon (1535) év december havában megtörtént Bern kanton Arau városában, hol a jelen voltak (Juda Leó és Bibliander Zürichből, Myconius Ozvald és Grynaeus Simon Baselből) elhatározták, hogy egy oly újabb hitvallást készítenének, melynek alapján lenne az únió megkísértendő.

óráiban lelkészársait magához hivatván, azokat a ref. vallásbani állhatatos megmaradásra intette. Nejét pedig arra kérte, hogy gyermekeinek (Euzébius, Iréne, Alethe) keresztyéni módon neveléséről el ne feledkezzék, hogy így azok nevékhöz képest kegyesen, békésen és igazán élni megtanuljanak. Nov. 23-dikán viradóra, miután elébb az 51. zsoltárt elmondta volna, ekként fohászokodva fel: „Uram Jézus légy segítségemre!” 15 napi ágyban fekvő betegsége után meghalt.

E célból 1536. januárban összejöttek Bâselben Zûrich, Bern, Basel, Schaffhausen, St. Gallen, Mûllhausen és Bienne képviselõi és theológusai s mindnyájan megegyeztek abban, miszerint nemcsak az urvacsorai tan, de általában a keresztvallás minden fontosabb pontjai felett készítsenek egy hitvallást, részint hogy azt Lutherrel közöljék, részint hogy a kilátásba helyezett egyetemes zsinaton felmutathassák. E hitvallás készítését Bullinger, Myconius és Grynaeus theológusokra bízta, a kikhez még azután Juda Leó és Megander (Groszmann) adattak. A strasszburgi theológusok Bucer és Capito is maguk sugallatából megjelentek s csatlakoztak a választmányhoz, kik nagyon kérték a választmány tagjait, hogy a célba vett únió kedvéért az urvacsorai tant az igazság sérelme nélkül ugyan, de a mennyire lehet, a Luther nézetét megközelítõleg fogalmazzák. A hitvallás elkészült latin nyelven s miután az az egész gyûlésben felolvastatott s helybehagyatott, Juda Leó által azonnal német nyelvre is áttétetett. Ez az u. n. második bâseli v. elsõ (rövidebb) helvét hitvallás, mely tehát, mint láttuk, egyenesen únióra törekvõ igyekezet sugallata s befolyása alatt készült *).

*) Révész Imre ur a múlt évi Prot. Egyh. s Isk. Lap 10. és 11. számaiban az elsõ és második helvét hitvallás keletkezésének történetét ismertetvén, azt mondja: „a 2-ik helvét hitv. az elsõvel sem szerzõjére, sem tartalmára, sem keletkezéseinek okaira s körülményeire nincs oly egybefüggésben, hogy amazt e-mebbõl, mint alaphól, származottnak lehetne mondani.“ E nézetet, a mennyiben az látszólag szinte áthághatlan válaszfalat készül a két hitvallás közzé lerakni, történeti adatok által nem találtam igazolva, azért mért: 1) az elsõ helvét hitvallás készítésében is Bullinger volt ha nem is az egyedüli, de csakugyan legmunkásabb tényezõ, és így a két hitvallás szerzõjére nézve felállított éles különbség némileg szelidül; 2) Bullinger a 2-ik helvét hitvallást magános óráiban s oly célból készítette, hogy azzal egykor számot adjon az utódoknak tanításairól; de hogy adhatott volna számot, ha õ azt nem az akkor szimbolikus tekintélyû elsõ helvét hitvallásnak alapjára fekteti, melynek készítésébe õ maga is befolyt? Csodálatos világitásban tűnhetett volna fel ekkor az õ orthodoxizálja a svájciak elõtt, kik sokkal következetesebbek voltak, mint hogy oly újabb hitvallást fogadtak volna el, mely nem az elsõ helvét hitvallás alapjára fektetett; 2) III. Fridrik palatinátusi választó fejedelem egyenesen az elsõ helvét hitvallás aláírása miatt gyanúsítottván s fenyegettetvén

IV. A wittembergi vallási egyesség (concordia).

Luther, ki, mint a strasszburgiak a svájciaknak 1536 elején írák, most már öregsége napjaiban szembetűnőleg megszeliélülve, semmit sem óhajta annyira, mint a két egyház egyesülését, arról értesítette Bucert (1536) ápril havában, hogy a német fel- és alföldi theológusoknak máj. 14. Eisenachban Thuringia városában az únió tárgyában összejövetelök leend. A strasszburgiak ezt nyomban tudatták a báseliakkal, kérvén a svájciakat, hogy ők is küldenének Eisenachba a maguk részéről néhány theológust, különösen Bullingert és a st. galleni polgármestert Vadian Joákimot *).

A svájciak erre Arauban tartott értekezletökben azt határozták, hogy Eisenachban képviselőül senkit sem küldenek, mert 1. a megteendő hosszú útzásra az idő már

még birodalmi számúzetéssel is, fordúlt Bullingerhez, ki neki vallási nézetei igazolásául s így az első hely. hitvallásnak mintegy apológiájaul küldte meg saját dolgozatát, mely aztán szimbolumi tekintélyre emeltetvén, második Helvét Hitvallásnak neveztetett. De miként szolgálhatott volna ez III. Fridrik igazolására, ha az nem az első hely. hitvallásból, mint alaplól származott volna? Ezen felül ha a kettőnek tartalmát nézzük is, itt is szembetűnő a rokonság. Igaz, hogy terjedelem s szerkezet nézve egymástól eltérők, bár mind a kettőben ugyanaz a tárgymenet; de dogmai tekintetben, a mihez kell pedig a tartalmat mérni, a 2-ik hely. hitvallás az elsővel megegyez. S hogy ezt maga a tisztelt olvasó is megítélhesse, az első hely. hitvallást magyarrá áttéve, közlés végett e füzetek t. szerkesztőjének meg is küldöttem **). Ugyanazért R. I. ur fentebb idézett állítását így vélelem módosítandónak: a két hitvallás dogmai tekintetben ugyan sokszoros és lényeges egybefüggésben van egymással, ugy hogy az első hely. hitvallást, még ha a szerzőkre nézve fennforgó rokonságot nem tekintjük is, a 2-iknek méltán alapjául nézhetjük; de azért nem kell gondolnunk, mintha emez amannak csak csupa gépies kiszélesítése volna: a kettőnek keletkezése, története, terjedelme és szerkezete közti különbség is eléggé meggyőzhet arról, miszerint a 2-ik hely. hitvallás nem valamely élettelen kopírozás, hanem önálló s orgánikus egész gyanánt tekintendő.

*) Bullinger Henrik Zwingli hivataliutóda, korának egyik legnagyobb tekintélyü theológusa volt; Myconius Oszwald, kiről föllebb vala szó, Oecolampadius utóda volt; Vadian Joákim nagy theológiai képzettségét eléggé igazolják az urvasoráról hat könyvben irt Aforizmaí.

**) Közöltetett. (II. folyam IX.)

ugy is rövid, 2. a meghívás hozzájuk nem közvetlenül intéztetett, 3. az értekezlet csak néhány theológus megegyezéséből, nem pedig fejedelmi (v. is közhatósági) tekintély által hivatik össze, és mert 4. ezen értekezletre elég Capito és Bucer által megküldeni a legközelebb készített (2. bási) hitvallás másolatát azon kijelentéssel, hogy a magyarázás és felvilágosítás jogát arra nézve maguknak tartják fenn. Ezt az araui értekezlet megírta mind Bucernak és Capitonak, mind különösen a strasszburgi tanácsnak, kérvén ezt, hagyná meg Eisenachba menendő theológusainak, hogy semmit se tegyenek azon hitvallás értelme ellen, melynek készítésébe ők is befolytak. Bullinger *) is írt a strasszburgi theológusoknak, hathatósan ajánlván azoknak a helv. hitvallásnak, mely aláírva hiteles másolatban meg is küldetett, védelmezését.

A német felföldi theológusok, számszerint tizenegyen (u. m. Strasszburg, Augsburg és Reutlingenből kettő-kettő; Ulm, Eslingen, Memmingen, Frankfurt és Forfeldből egy-egy) a kitűzött napon Eisenachban megjelentek; de ott Luther helyett csak annak levelét találták, melyben arra kérte őket, hogy miután őt gyengélkedése gátolja az Eisenachba utazásban, jöjjenek Grimme, egy Wittembechtől már csak egy napi távokra fekvő faluba. A német felföldi theológusok, hogy Luthert ne fásasztanak ennyire sem, egyenesen Wittembergbe mentek, s ott vele s a jelenvolt többi száz theológusokkal máj. 22—26-ig tanácskoztak.

Luther mindjárt a tanácskozás elején azt kívánta, hogy

*) Bullinger a többek közt így ír levelében: „Quod ergo non venimus, necessitatis et injuriae temporis dabitur non contemptui, aut quod concordiam cum D. Lutero et suis aspernemur, vel ad hanc adspiremus segnius. Amamus enim Lutherum ex animo, ut fratrem charissimum; veneramus illum ut Ministrum Christi selectissimum, per cuius Ministerium in orbe maxima patravit Dominus: suspicimus illum, ut sanctissimum et vere magnum in vera Religione restauranda virum, de pietate et litteris optime meritum. Unde nihil votis petemus ardentioribus, quam concordiam cum illo et viris spectatissimis sanctam. Non tam sumus stupidi, ut non intelligamus, suspicionem illam discordiae nostrae et jucundam esse hostibus Evangelii, et cursum hujus remorari validissime. Rursus tam impii et bellaces non sumus, ut non malimus pacem, quam bellum, tantumque sublatum esse ex Ecclesia Christi scandalum ect.“

a német felföldi theológusok vonják vissza eddig hirdetett tévtanaikat, különösen azt, mintha az urvacsorában csak üres jegyek volnának, és az urvacsora feletti per csak hijába való szóvita volna, csak ezen föltét alatt ajánlkozván a közös együttértekezésre. Bucer erre azt felelte, hogy ha ők tévelygést tanítottak volna, szívesen visszavonnák azt; de ők soha sem taníták, hogy az urvacsorában kenyérenél és bornál egyéb, nem osztogatatik. Most Luther szemrehányást tett Bucernek a miatt, hogy ez Zwingli leveleihez készített előbeszédében annak tudományát védelmezte; *) a német felföldi theológusoktól nyílt vallástételt kívánt arról, hogy az urvacsorában nemcsak kenyér és bor, hanem az Ur igaz teste is vétetik valósággal s nem valamely képzeleti módon; azt azonban kijelenté, hogy velök azon kérdés felett, vajjon az istentelenek részesülnek-e Krisztus testében? most vitakozni nem akar. Luther ezen előterjesztése következtében mind a két fél Melanchthont és Bucert bizta meg egy únióalakzat készítése iránt, mely elkészülvén s felolvastatván, az értekezlet valamennyi tagjai által helybehagyatott. Ezen únióalakzat pedig, mely közönségesen Formula Concordiae Wittembergensis név alatt ismeretes, egész kiterjedésében így hangzik:

„A német fel- és alföldi egyházak közt az urvacsorai hitcikk tárgyában készült egység alakzata“:

„Hallottuk, miszerint Bucer a maga és társai értelmét

*) Zwingliről e tájban Luther kedvezőtlenül vélekedett. Ugyanis Zwingli a francia királyhoz, I. Ferenchez, intézett azon munkájában (Christianae fidei brevis et clara expositio 1531), melyet Bullinger egy apológiai irányú rövid előbeszéd kíséretében (melyben a többek közt mondja: „hoc tamen libello sese veluti superans de vera fide nescio quid cygneum vicina morte cantavit“) kiadott, az örök életéről szólván, azt mondá, hogy ott látandja egykor (t. i. I. Ferenc) Herkulest, Thézeust, Szokratest, Arisztidest, a Kátókat, Scipiókat sat. ott saját őseit, kik t. i. hitben multak ki. Mivel már Zwingli e szerint a pogányokat is az üdvezülhetők közé sorozta, innen őt halála után azzal vádolták, hogy úgy halt meg, mint nemesak a sákramentom ellensége, de mint egyenesen pogány. Zwingli e részbeni igazolása most célunkhoz nem tartozik, ezt csak azért hoztuk fel, hogy kitűnjék, mennyire méltónak tartá Luther Bucer elleni haragját, hogy ez Zwingli leveleihez előbeszédet irt.

a Jézus Krisztus teste és vére sákramentomáról következőleg fejtette ki“:

„Ők vallják sz. Irenéus szavai szerint, hogy az urvacsora két, t. i. egy földi és egy mennyei dologból áll. E szerint ők tanítják és hiszik, hogy a Jézus Krisztus teste és vére jelen van, adatik és vétetik valósággal és állagilag (realiter et substantialiter) a kenyérral és borral együtt“.

„És ámbár ők tagadják, hogy ott átváltozás történék, vagy hogy az Ur teste a kenyérben helyileg bennfoglalva lenne, s a sákramentom használatán kívül azok közt bármely ideig tartó összeköttetés létre jöne: mindazáltal elismerik, hogy a kenyér a Jézus Krisztus teste, bizonyos sákramentomi egyesülésnél fogva, azaz ők hiszik, hogy midőn a kenyér adatik, ugyanazon időben jelen van és valósággal kiszolgáltattatik az Urnak teste. Mert sákramentomi használaton kívül, egyenesen tagadják, hogy az Ur teste olyan formán volna jelen, hogy az, mint p. o. a pápisták hiszik, szelencékben őriztethetnék s búcsujáratokban mutogatathatnék.“

„Ezen felül hiszik, hogy ezen sákramentomi intézmény oly saját erővel bír az egyházban, mely teljességgel nem függ az egyházi szolga és a vacsoráló személy méltó voltától, hanem hogy, mint sz. Pál mondja, a méltatlanok is eszik a sákramentomot. Hiszik tehát, hogy a Jézus Krisztus teste és vére valósággal adatik még a méltatlanoknak is, és hogy méltatlanok is veszik azt, ha Jézus Krisztus szavai és intézménye megtartatnak. Csakhogy az ily emberek, mint sz. Pál mondja, kárhözatukra veszik azt, mert visszaélnék a sákramentommal, bűnbáuat és hit nélkül fogadván el azt; mert az urvacsora annak bizonyosságára szereztetett, hogy Jézus Krisztus kegyelme és jótéteményei reájok kiterjednek, hogy azok, kik bűneiket megbánják s a Jézus Krisztusban hit által fölkelnek, a Jézus Krisztusba beoltatnak s az ő vére által megmosattatnak.“

„Végül ők azt mondják, hogy mindnyájan az ágostai hitvallás és annak apológiája értelmét osztják: és hogy mivel csak kevés számmal vannak jelen, szükséges volna az egyesülés munkájának befejezése végett a jelen cikkeket más egyházakkal is közölni, hogy ha azokat mind a két fél

theológusai helybehagynák, ezek aztán egymással szoros egységre léphetnének.“

Aláírva van egyfelől tizenegy lelkész által, köztük Capitó, Bucer és Müsculus, más felől hat theológus által, köztük Luther, Kruciger, Bugenhágen és Melanchthon által.

Máj. 27. Capitó és Bucer Luthernek átnyujták a helv. hitvallást s egyszersmind kérték őt, hogy a svájciak iránt legyen kedvező véleménynyel: mert azok sem a sákramentomokat nem tartják, mint vádoltatnak, csupa üres jelveknek, sem az evangyéliomi szolgálatról nem táplálnak csekélylő nézetet. Luther erre kijelenté, hogy örömmel látja a svájciaknak buzgalmát az únió mellett, s jó akaratát mindenkor fogja velök éreztetni, a mennyiben azt lelkiismerete engedendi. Átnézvén pedig a helv. hitvallást, arról azt mondta, hogy az magában véve türhető s nincs ellene kifogása.

28-án, mely épen vasárnapra esett, Bucer papolt s Capitóval együtt az urvaesorával is élt a szász theológusok társaságában; 29-én pedig mind a két fél theológusai aláírták az egységalakzatot.

Luther magára vállalta ez alakzatnak a felső tartományok egyházaivali közlését, annak a svájci, sváb és rajnavideki egyházakkal közlését pedig a német felföldi theológusokra bízta. Megegyeztek abban is, hogy ha egyik vagy másik egyház ez alakzatot elfogadná, arról egymást értesítendik, mely esetben az únió nagyobb mérvbeni valóításának módjáról is gondolkozni s az e tárgyban készitendő javaslatot kinyomatni fogják. Egyébiránt mindenik egyháznak szabadságára hagyatott az alakzat tartalmát, vagyis az urvaesorai tant a nép eleibe minden szóhozi ragaszkodás nélkül a legvilágosabb módon előterjeszteni; távoztatván egy részről annak testi s érzékies felfogását, más részről azon tévelyt, mintha az urvaesorában kenyéren és boron kívül egyéb nem vétetnék.

Mihelyt a strassburgiak hazaértek, megküldték másolatban az egységalakzatot a báselieknek, minek következtében még ugyanazon (1536.) év szept. 14. mindazon ref. kántonok tanácsképviselői s theológusai, melyek a helv. hitv. készítésébe befolytak, összejöttek s elhatározták, hogy a wittembergi alakzatot nem fogadhatják el: mert l. az abban használt „substantialiter“ szó az Urnak tulajdonképeni testét jelentvén, más szóval mintha csak az volna az

alakzatban, hogy az Ur testi s érzéki módon van jelen az urvaországban; 2. nem lehet helybehagyni azt sem, hogy az Ur teste a kenyérrel, következőleg az egyházi szolga által adatik; az egyházi szolga csak kenyeret ad, egyedül Jézus az, ki adja a maga testét közvetlenül; 3. világosan kellene meghatározni, mit értenek a sákramentomi egyesülés alatt; 4. miképen vehetnék a méltatlanok Jézus Krisztust, holott erre hit kíváncsítják, a méltatlanoknál pedig épen ezen hit hiányzik?

A Capitóval együtt jelen volt Bucer igyekezett ezen nehézségeket elhárítani. Elmondta, hogy Luther helybehagyta a helv. hitvallást; a dolog lényegére nézve egyik fél csak azt tanítja, a mit a másik, s csupán szavak felett vitáznak. Különösen az utolsó pont alatti ellenvetésre megjegyezte, hogy a méltatlanokon nem azokat kell érteni, a kiknek egyáltalán nincs hitük, hanem a kikben a hit gyenge. Végre újra kérte a svájciakat, irnák alá az úniót s ne engednék, hogy az ő hét évi fáradsága most épen az utolsó ponton megghiúsúljon.

Ezen előterjesztést Bucertől írásban vette ki a gyűlés, s miután azt mindenik képviselő a maga államával közölte, nov. 12. minden ref. kántonok képviselői s theológusai Baselen újra összejöttek s 15 napi tanácskozás után elhatározták, hogy Luthernek feleletül megküldik a helv. hitvallásnak a zürichiek által épen e célból készített magyarázatát az egyességalakzattal s annak Bucer általi magyarázatával együtt, hogy így tisztába jöhessenek a felől, vajjon Bucer a helv. hitvallást az ő értelmök szerint magyarázta-e Luther előtt, s vajjon az egyességalakzatnak nem adott-e előttök oly értelmezést, mely a Lutherétől különbözik? Elhatározták egyszersmind azt is, hogy ezen feleletüket csak közvetve Bucer által küldik meg, mivel Luther sem érintkezett velök közvetlenül.

A helv. hitvallásnak a zürichiek által készített s Lutherhez megküldött magyarázata pedig röviden ez volt:

„Hírlík mindenfelé, a mit mi is örömet hallunk, hogy a wittenbergi cikkek Baselen készített hitvallásunkkal nem ellenkeznek: mert nevezetesen nem tagadják sem a Jézus igaz emberiségét, sem az ő égbe lett testi fölemeltetésének valódiságát, melynél fogva Jézus test szerint nincs többé e földön. Ugy látszik továbbá, hogy a w t-

tembergi cikkek is azt tanítják, miszerint Jézus Krisztus az urvacsorában csak hit által vétethetik. Már pedig mi svájci egyházak is mindig ezeket tanítottuk s fogjuk tanítani. Melyre nézve elismerjük, hogy a wittenbergi cikkek Bucer által (kétség kívül Luther értelmével egyezőleg) adott ezen magyarázat szerint a helvét tanítmányokkal megegyeznek“. — Ez után előadják a sákramentomok természete, hatása és használata feletti tanítmányukat s a többek közt így szólnak: „az Ur teste azért adatik, hogy legyen az a mi lelkünknek tápláléka. Mert valamint sem égen, sem földön nincs senki más, hanem csak Jézus Krisztus, kinek ereje van lelkünket táplálni és jól tartani: úgy a Jézus Krisztus nem valamely emberi képzeletalkotta dolgot, hanem egyenesen önmagát adja eledelül. A honnan az urvacsorában az Ur saját testében és vérében részesülünk, de nem szubstanciáliter, azaz nem valamely testi vagy érzéki módon, akár a jegyeknek testté s vérré átváltozása, akár a testnek a kenyérbe zárkozása által: hanem részesülünk Jézusban lelki módon a hitnek közvetítése által, nevezetesen azon meggyőződés által, hogy Jézus értünk szenvedett s önté vérért a kereszten. Ha így hittel részesülünk az urvacsorában, épen oly bizonynyal veendjük lelkünkben Jézus életének és az Isten kegyelmének velünk közöltetését, mint a hogy testünk veszi a kenyeret, melynek tápláló ereje a testtel egyesül“. Végül kijelenték, hogy ha Luther így értelmezi a wittenbergi egyességalakzatot, részükről az úniónak semmi sem állandó útjában.

Luther ezen értelmezés ellen kifogást nem tett, s így 1538-ban, továbbra is ragaszkodva azonban a helv. hitvalláshoz, a svájciak is aláírták a wittenbergi egyességalakzatot. Ez azonban nem annyira únió, mint csak fegyverszünet volt a két fél között. Darab ideig kölcsönösen elnézték, hogy a wittenbergi alakzatban, mely azonban tagadhatlanul inkább Luther nézete szellemében vala készítve, mind a két fél feltalálja azt, a mit keres: feltalálja saját hitfelekezeti nézeteit. 1545-ben újra kitört a polémia s miként a bekövetkezett kriptokálvinisztikus mozgalmak megmutatták, a két prot. fél a sűrű és buzgalmas úniókisérletek által inkább csak az egymástóli különbségnek mind élesebb és élesebb tudatára s érzetére emeltetett.

Csak kevés mondani valónk van. Az urvacsorai két különböző nézet egyesíteni akarásának alapján, miként a történet is megmutatta, úniót eszközölni nem lehet. A kik a két egyház urvacsorai tanítmánya közt semmi különbséget sem találnak, azok annak dogmái szövetébe nem nagyon mélyen látnak be. A két nézetet nagyon közel lehet egymáshoz hozni; de épen azon ponton, hol a kettő egybekötetnék, szakad el a lánc s annál nagyobb lesz a távolodás. Semmiféle sürgelmes úniótörekvések célra nem vezetnek. Hazánkban is sokszor tettek kísérletet az únióra; de épen mikor arról legtöbbit irtak és beszéltek, akkor volt a két fél között leggyengébb az únióviszony. S ez természetes. Mert ma jöne össze egy únió-bizottmány, mindenkinek egyszerre oda irányúlna figyelme: miben is különbözünk a másik féltől? Az idő többit kivisz, megérlel és kiegyenlít, mint a legnagyobb theológusok. A dogmai differencia mellett is lehetünk egymással úniált állapotban, s a dogmai differencia mesterkélt felfüggesztése mellett is lehetnénk egymással diziúniált kellemetlenségben. Nem kell hinnünk, miszerint az únió a protesztántizmus létkérdése; sőt azon nézetben vagyok, tartsa meg mindenik fél saját típuszát, s ez által egészítse ki egyik a másikat. Kell-e szebb únió, mint a minőben, hála a gondviselésnek! hazai földünkön jelenleg a két prot. fél egymással van?! Minden közügyekben együttért, együttérez, együttakar, és az ily únió fontosabb, szükségesebb és kívánatosabb, mint az, minőnek létesítésén reformátoraink oly sokat, egymást búsítva, keserítve, hiába fáradoztak. . . .

Filó Lajos.

TÁRCA.

CSÁSZÁRI NYILTPARANCS.

1859. szept. 1.

A két hitvallásu evangélikus egyház belszerkezetét, iskola- és oktatásügyeit és államjogi helyzetét illetőleg Magyar-, Horvát- és Tótországban, Szerb vajdaság és Temesi-bánságban, és a katonai határőrvidéken.

Mi Első Ferenc József, Isten kegyelméből ausztriai Császár; Magyar- és Csehország, Lombardia és Velence, Dalmát, Horvát, Tótország, Galicía, Lodomeria, Illiria és Jeruzsálem, s a t. királya; Ausztria Főhercege; Toscana és Krakkó nagy hercege; Lotharingia, Salzburg, Steyer, Karantán, Krajna és Bukovina hercege; Erdély nagyfejedelme; Morvaország örgrófja; Fel- és Al-Slécia, Modena, Parma, Piacenza és Guastalla, Osviecin és Zator, Teschen, Friaul, Ragusa és Zára hercege; Habsburg, Tirol, Kiburg, Görz és Gradiska hercegitett grófja; Trient és Brixen fejedelme; Fel-és Al-Lausitz, és Isztria örgrófja; Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg s a t. grófja; Trieszt, Cattaro és a szláv örgrófság ura; a Szerbvajdaság nagyvajdája, s a t. s a t.

A Magyarországbani mindkét hitvallásu evangélikusok által, Pesten és Budán 1791- dik évi szeptember és október havában tartott zsinatjaikból, legfelsőbb elhatározás végett dicső emlékü Elődünk II. Leopold császár elé terjesztett egyházi törvény javaslatok, — melyek az egyik vagy másik hitvallásu parochiális községeknek, esperességeknek, egyes szuperintendenciáknak s valamennyi szuperintendenciák összeségének fokozatos tagozatábani egyházi képviseletet

és igazgatást, az egyházi törvényhozás czéljából életbe léptetendő két zsinat szervezetét, az oktatásügy szerkezetét és vezetését, végre ugy a házassági jognak, mint az illető egyházi házassági bíróságok által a házassági perekben követendő eljárásnak megállapítását tárgyazzák, — azon idő óta ismételt tanácskozások alá vétettek.

Miután az egyházi ügyek képviselése és igazgatása iránti főnmlített zsinati indítványok elintézését tárgyazó és előkészítő törvényjavaslat vallás- és oktatásügyi miniszterünk által mind a két hitvallásu kerületi konventekkel véleményadás végett közöltetett, ennek folytán ugy az összes szuperintendenciák illető véleményei, mint a magyarországi, szerbvajdasági és temesi bánági mind két hitvallásu evangelikusoknak utóbbi illető nyilatkozatai és beadványai is elhatározásunk alá terjesztettek.

Mi minden e részben Elénk terjesztett adatokat érett megfontolás alá vettünk, s ennek folytán oly célból, hogy egyrészt Magyar-, Horvát- és Tótországban, a Szerbvajdaságban s a temesi bánágban és a katonai határőrvidékben, mind a két hitvallásu evangelika egyház további halasztás nélkül egy általánosan érvényes szerkezet élvezetébe léptessék s ezen szerkezet további képezése a rendszeren összeümlendő zsinatok utján lehetővé tétessék, továbbá hogy az evangelikusok iskolai és oktatási ügyeinek kezelésére nézve szilárd szabály tűzessék ki, végre hogy azon elvek, melyek szerint Mi fejedelmi főfelügyelési jogunkat gyakoroltatni kívánjuk, világosan és határozottan kifejeztessenek, — minisztereink s birodalmi tanácsunk meghallgatása után, a főnmlített zsinati munkálatok elintézése végett, s az 1791. évi XXVI törvényezikk 4. §-nak foganatosítása tekintetéből, következőket rendeljük:

I §. Ugy az ágostai, mint a helvét hitvallásu evangelika egyház képviselése és kormányzása, a szokásban levő módon az alábbi három fokozatra oszlik, s magában foglalja: a) a parochiális községeket (eklézsiákat), b) az egyházvidéki községeket (seniorátusokat, esperességeket, traktusokat) és c) a szuperintendenciális községeket (egyházkerületeket, szuperintendenciákat).

II. §. Az egyházi kormány organumai e következők: A parochiális községre nézve: a) a presbyterium, b) a helybeli konvent.

2. Az egyházvidéki községre nézve: a) az esperességi konsistorium, b) az esperességi konvent.

3. A szuperintendenciális községre nézve: a) a szuperintendenciális konsistorium, b) a szuperintendenciális konvent.

4. Az egyik vagy másik hitvallásu szuperintendenciák összehozására nézve: a) a generális konferencia, b) a zsinat (synodus).

III. § Ezen egyházkormányi gyülekezetek és hatóságok tagjai minden szavazás alkalmával saját meggyőződésüket tartoznak követni s megbizók utasításaihoz nem kötvék.

IV. § Fejedelmi főfelügyelési jogunk, a saját elhatározásunk alá föntartott eseteket kivéve, hatóságaink által, törvényesen szabályozott hatáskörük szerint fog gyakoroltatni. Vallás- és oktatásügyi miniszteriumunknál mind a két vallásfelekezet hitsorsosaiból alakult osztály létezendik.

V. §. Az egyházi törvényhatóság gyakoroltatik:

- 1 az esperességi konsisztorium,
2. a szuperintendenciális konsisztórium által,
3. törvényesen meghatározott különös esetekben, az egyik vagy másik hitvallásu összes szuperintendenciák illető generális konferenciája által, végre

4. utolsó folyamodásilag az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék által, melynek szervezete iránt a szuperintendenciák meghallgatása után, a megkívántató határozatok kibocsátását föntartjuk Magunknak.

VI. §. Mihelyest ezen egyházi birói hatóságok életbe lépendnek, Magyar-, Horvát- és Tótországban, a Szerbvajdaság és temesi bánságban s a katonai határőrvidéken fejedelmi bíróságaink házassági törvényhatósága, az átmeneti határozatok közzététele után, melyeknek kibocsátását Magunknak föntartjuk, mind a két hitvallásu evangélikusokra nézve meg fog szünni, s ezen törvényhatóság annakutánna következő módon lesz gyakorlandó: a) első folyamodásilag az esperességi konsisztorium által, b) másod folyamodásilag a szuperintendenciális konsisztórium által, c) harmad és utolsó folyamodásilag az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék által.

VII. §. Mindaddig, mig mind a két hitvallásu evangélikusok házassági joga iránti törvények zsinat útján létre nem jönnek, az e tárgyban eddigi törvények hatályban maradnak, s a jelen nyiltparancs VI. §-ban elősorolt házassági bíróságok ítéleteik tekintetében, ugy magára a jogra (1852. november 29-kén kelt nyiltparancs, birod. törv. lap 236 sz.), mint a mennyiben lehet az eljárásra vonatkozólag is, az eddigi törvényhozás határozataihoz kötvék.

Az utóbbi tekintetben, ezen bíróságok minőségének figyelembe vétele mellett, a megkívántató eltérések külön fognak szabályoztatni.

A házasság polgári hatásai fölött a határozat hozatala jövőben is a világi bíróságokat illetendi.

VIII. §. Az egyházi bíróságok működéseirért mely díjakat és mily

határozatok szerint kell az egyházi pénzalapok számára fizetni, a Mi elhatározásunknak marad fönntartva.

IX. §. Az egyházi személyek fegyelmi ügyekben az egyházi bírói hatóságok alatt állanak.

Az egyházi személyeknek tisztán világi jogügyei, mint szerződések, adósságok, örökségek fölött, a világi bíróság határoz.

X. §. Ha az egyházi személyek büntett, vétség vagy kihágás miatt a világi bíróság által vizsgálat alá vonatnak, ezen bíróságnak kötelességében áll, arról az illető szuperintendenciát haladék nélkül értesíteni.

Épen úgy a hozott itéletről s annak indokairól is a szuperintendencia késedelem nélkül tudósítandó. Valamely egyházi személy elfogatásánál és letartóztatásánál figyelembe veendő azon tekintetek, melyeket a hivatása iránti tisztelet igényel.

XI. §. Az evangélikus iskolákra való fölügyezés, mely a fejedelmi főfelügyelési jogon alapul, csak ágostai és helvét hitvallásu férfiak által fog gyakoroltatni.

Mindenik iskola köteles magát ezen fölügyezés alá vetni, és a kormány által kívánt fölvilágosításokat nyújtani

Ha valamely iskola erkölesi vagy politikai tekintetben ártalmas jellemet ölt magára, a politikai országos kormányzék által, a szuperintendencia egy küldöttjének meghívása mellett, vizsgálat tartandó, s az eredményhez képest az iskola bezárása rendelendő.

XII. §. Mind a két hitvallásu evangélikusok népiskolái jövedőre is egyházi közlönnyeik fölügyelete és vezetése alatt állanak. Az erre vonatkozó viszonyok közelebbi szabályozása az egyházi törvényhozás számára marad fönntartva.

XIII. §. A világi tárgyakbani oktatás, épen úgy, mint az a katholikus népiskolákra nézve rendeltetett az iskolák hitvallási jellemének teljes megóvása mellett, kormányunk által kibocsátott vagy kibocsátandó általános szabályok szerint szervezendő.

Egy iskolában sem szabad oly tankönyvet használni, mely jóváhagyást nem nyert, a mely jóváhagyás a vallási tankönyvek tekintetében a generális konferencia által, a vallás- és oktatásügyi minisztérium beleegyezésének kikérése után, egyéb tankönyvek tekintetében pedig a most említett minisztérium által, a generális konferencia meghallgatása után, adatik.

XIV. §. A gimnáziumok, reáliskolák s hasonló közéletanodák, továbbá a praeparandiák tekintetében következő határozatok érvényesek: a) minden ilyes intézetnek egy főnökkel kell ellátva lennie, ki az intézet közvetlen vezetését kezeli s a kormányhatóságok

irányában az intézet állapotáért felelős; b) a gimnaziumi, reáliskolai vagy praeparandiai főnökek és tanítóknak erkölcsi és politikai tekintetben feddhetleneknek s rendszerint ausztriai állampolgároknak kell lenniök, tudományos tekintetben pedig tanítóhivatali vizsgálat által azon képesültséget kell tanusítaniök, mely a hasonnemű államiskolák tanítóitól követeltetik. Iskolafőnökök és tanítóknak a kormány engedelmével kivételesen külföldi egyének is hivathatnak meg; c) a főnök és a tanítók alkalmazása az illető iskolai kegyesség jogához tartozik; d) az oktatás a tanítványok kezében létező nyomtatott könyvek alapján tartandó.

Egy iskolában sem szabad oly tankönyvet használni, mely előbb jóvábagyást nem nyert, a mely a vallási könyvek tekintetében a generális konferencia által, a vallás- és oktatásügyi minisztérium beleegyezésének kikérése után, egyéb tankönyvek tekintetében pedig a most említett minisztérium által adatik.

XV. §. Mindenik iskolára nézve a nyilvános iskolák minden jogai igényeltethetnek, ha az az ezen jogok megnyerése végett kitűzött minden törvényes föltételeknek, különösen az illető nemű iskolákra nézve kiszabott tanterv tekintetében is, eleget tesz.

XVI. §. Ha az egyik vagy másik hitvallásu evangélikus ifjúság számára iskolák államköltségen állíttatnak föl, azokban csak oly férfiak alkalmazhatók, kik ezen hitvallások valamelyikéhez tartoznak.

XVII. §. Mindenik szuperintendenciának szabadságában áll mindaddig, mig e tekintetben a zsinati törvényhozás útján általánosan kötelező határozatok nem hozatnak, kibocsátani azon rendeleteket, melyeket szükségeseknek vél a végett, hogy a gimnáziumokból kilépő oly tanulók képződésének folyama szabályoztassék és ellenőriztessék, kik magukat egyházi és iskolai szolgálatra szentelni, s e végett külföldi egyetemeket látogatni, vagy belföldi hittudományi tanintézetekbe átlépni szándékoznak. E végett a szuperintendenciák a művelődésnek a kormány által kívánt mértékénél többet is követelhetnek, és meghatározhatják azon tanszakokat, melyeknek sikerrel befejezett tanulása folytán az említett osztályu tanítványok valamely egyetem látogatására vagy a hittudományi tanulmányba lépésre följogosíthatatnak. A szuperintendenciák továbbá föntarthatják maguknak az ilyes tanítványok érettségi bizonyítványainak megerősítését, s mindazon jelöltektől, kik valamely egyetemen, vagy azon szuperintendencián kívül, melyhez tartoznak, valamely hittudományi tanintézetbe tanulnak, tanulmányaikról szigorú időszaki kimutatásokat követelhetnek.

Oly jelöltek, kik az ebbeli rendeleteknek eleget nem tesznek, ne alkalmaztathassanak.

XVIII. §. Oly hittudományi tanintézetek, melyek e két hitvallás egyikének vagy másikának számára az eddigi szerkezet szerint külön léteznek, elkülönített főnállásukban megmaradnak.

Azonban a legközelebbi zsinatok feladata leendő, azon hitvallás számára, melynek közlőnyecül az illető zsinat tekindendő, a hittudományi tanügy szerkezetét és szabályozását tárgyzó törvényt kidolgozni s jóváhagyás végett Elénk terjeszteni.

XIX. §. Oly tanítók, kik a népiskolákban vagy felsőbb tanintézetekben az arra jogosított iskolai kegyuraságok által rendszerüleg alkalmaztattak, hivatalukból csak szabályszerű fegyelmi eljárás folytán tétethetnek ki, mely az egyházi törvények által kiszabott folyamodási rend szerint tartandó. Ha azonban az iskolai fegyelemre való tekintetek halasztást nem tőrnek, a tanítói hivatal gyakorlásátóli fölfüggesztés a kegyuraság által ideiglenesen elrendeltethetik.

XX. §. Az egyházi községeknek (parochiális községeknek, espedességeknek, szuperintendenciáknak) jogában áll, tulajdont bármely törvényes módon szerezniök.

XXI. §. Az iskolai és egyházi alapítványok csak az illető hitvallás iskolájának és egyházának céljaira fordíthatnak.

XXII. §. Az egyházi, iskolai és alapítványi vagyon rendeltetése és hovaforditása fölötti perlekedések az egyházi birói hatóságok által (V. §). döntetnek el.

XXIII. §. Egyházi, iskolai és alapítványi vagyonuk igazgatása, az 1791. évi 26. törvénycikk 10. §. értelmében, mind a két hitvallásu evangélikusokat ezentúl is kizárólag illeti. Az államnak a kezelés tekintetében föfelügyeletét a vallás- és oktatásügyi minisztérium gyakorolja, azon joggal, miszerint szükség esetében az alapítványi okiratokat, számadásokat és egyéb igazgatási irományokat megtekintheti és a pénzalapok veszélyeztetése esetében azt rendelheti, a mi a biztosítás vagy kártalanítás végett szükséges.

XXIV. §. Oly alapító levelekbe és egyéb okiratokba, melyek által az egyházi vagy iskolai célokra ingó vagy ingatlan vagyon szenteltetik, a főnálló törvényekkel ellenkező határozatokat fölvenni nem szabad.

Ha pedig az mindamellet is megtörténnék, ugy az illető határozatok hatálytalanok, az alapítványból vagy különbeni lekötésből az egyházra vagy iskolára háramló jogok és előnyök azonban főntartandók.

XXV. §. Mindenik szuperintendencia (szuperintendenciális köz-

ség) azon esperességekből és parochiális községekből áll, melyek az országfejedelmi törvények által hozzája utasítatnak.

A szuperintendensségek számára állandó székhelyek tüzetnek ki, melyekről a superintendentiák neveztetnek.

XXVI. §. Jövöben következő szuperintendenciák létezendnek:

A. Az ágostai hitvallásu evangélikusok számára:

1. A pesti. Magában foglalja az eddigi bányakerületi szuperintendenciából a budapesti esperességet, a Pest megyei esperességet s az eddigi dunántuli szuperintendenciából az esztergomi esperességet.

2. A pozsoni. Magában foglalja az eddigi dunáninneri szuperintendenciából az árvai, lipcsei, nyitrai esperességet, a Pozson városi esperességet, a Pozson megyei esperességet, a trencsényi és túróci esperességet; az eddigi bányakerületi szuperintendenciából a zólyomi, barsi, honti és nógrádi esperességet, s az eddigi dunántuli szuperintendenciából a Komárom városi esperességet.

3. A soproni. Magában foglalja az eddigi dunántuli szuperintendenciából a felső-soproni, alsó-soproni, felső-vasi, közép-vasi, kemenesaljai, veszprémi, győri, zalai, somogyi, tolna-baranya-somogyi esperességet s a Győr, Kőszeg, Ruszt és Sopron városi esperességeket, s az eddigi dunáninneri szuperintendenciából a mosoni esperességet.

4. Az eperjesi. Magában foglalja a hat szabadvárosi, a tizenhárom városi, a hét bánya-városi, a kárpátaljai, gömöri, kis-honti és sáros-zempléni esperességet, mindezeket az eddigi tiszamelléki szuperintendenciából.

5. A szarvasi. Magában foglalja a békési esperességet az eddigi bányakerületi szuperintendenciából, s a hegyaljai esperességet az eddigi tiszamelléki szuperintendenciából.

6. Az új-verbászi szuperintendencia. Magában foglalja a bács szerémségi és bánsági esperességet, mindkettőt az eddigi bányakerületi szuperintendenciából.

B. A helvét hitvallásu evangélikusok számára:

1. A pesti. Magában foglalja a kecskeméti, pesti, solti és a vértessaljai esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából, a tatai esperességet az eddigi dunántuli szuperintendenciából, végre a hevesi és nagykunsági esperességet az eddigi tiszántuli szuperintendenciából.

2. A komáromi. Magában foglalja a barsi, drégely-palánki és komáromi esperességeket az eddigi dunántuli szuperintendenciából.

3. A pápai. Magában foglalja a mezőföldi, őrségi, pápai, bel-

belsősomogyi és veszprémi esperességet az eddigi dunántuli szuperintendenciából, a felső-baranyai, külső somogyi és tolnai esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából.

4. A sáros-pataki. Magában foglalja az abauji, alsó-borsodi, alsó-zempléni, felső-borsodi, felső-zempléni, gömöri, tornai és ungi esperességet az eddigi tiszáninneri szuperintendenciából, a beregi és mármaros-ugocsa esperességet az eddigi tiszántuli szuperintendenciából.

5. A debreceni. Magában foglalja a nagybányai, bihari, debreceni, érmelléki, nagy-károlyi, alsó-szabolcsi, felső-szabolcsi, nagy-szalontai és szatmári esperességet az eddigi tiszántuli szuperintendenciából.

6. Az uj-sziváci. Magában foglalja az alsó-baranya-bácsi esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából, s a békés-bánási esperességet az eddigi tiszántuli szuperintendenciából.

XXVII. §. A mennyiben ezen szuperintendenciák valamelyikének további alosztályozása vagy egész esperességeknek egyik szuperintendenciából a másikba való áttétele kívánatosnak látszanék, az ilyes kívánalmak a generális konferenciában tanácskozás alá veendőek, s vallás- és oktatásügyi minisztériumunk útján elhatározás végett Elénk terjesztendőek.

XXVIII. §. Mindenik generális konferencia, az érdeklettek meghallgatása után, az eddigi szuperintendenciális kerületeket, mint kerületeket illető közös pénzalapok és alapítványok az elválasztandó esperességek és községek által netalán kívánt fölosztása iránt, külön javaslatot készítsen s azt, ha egyezés nem jött létre, végleges eldöntés végett az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék elé terjessze.

Az eldöntés megtörténteig a kerületi vagyon igazgatása azon személyek kezében marad, kikre az akkoron bizva van.

XXIX. §. A szuperintendenciák új felosztásának életbeléptetése után mindenik szuperintendenciának szuperintendenciális konventje vegye fontolóra, hogy az esperességek fölosztásában, a lélekszámnak, a községek számának, a politikai közigazgatási járásokkal lehető összhangzásnak s más célszerűségi tekintetnek figyelembe vétele mellett, mily változtatás mutatkozik kívánatosnak. Az erre vonatkozó indítványok eldöntés végett a vallás- és oktatásügyi minisztérium elé terjesztendőek. Ha az forog kérdésben, hogy oly községek, melyek valamely esperességtől elválasztandók, más szuperintendenciába tartozó esperességhez csatoltassanak, az illető szuperin-

tendenciák kötelesek az iránt egymással értekezni, mielőtt az ügy a minisztérium elé terjesztetnék.

Az esperességek átalakítása vagy új esperességek képezése ezen legközelebb következő tárgyalásoknál, valamint jövődöbeli esetekben is, csak az illető szuperintendenciális konvent indítványa folytán rendeltethetik el a minisztérium által.

Ha egyes községek által egyik szuperintendenciából a másikba leendő áttétel kéretik, a szuperintendenciális konvent által pedig a kérelem megtagadtatik, vagy ha két szuperintendencia egyes községeknek az egyik szuperintendenciához tartozó esperességből a másik szuperintendenciabeli esperességhez csatolása iránt meg nem egyezhet, úgy a Mi elhatározásunk kérendő ki.

XXX. §. A parokhiális községek főnállására és elkörítésére nézve, akár csak egy községet képezzenek, akár pedig egy anyaközségből s egy vagy több fiókközségből álljanak is azok, a mennyiben az okiratilag nincs megállapítva, a gyakorlat szolgál zsinórmértékül.

Annak megváltoztatására, valamint új parokhiális községek alakítására a minisztérium jóváhagyása szükséges.

XXXI. §. Mindenik parokhiális községnek jogában áll, papját s a segédpapokat és az iskolatanítókat kivétel nélkül szabadon választani.

XXXII. §. A parokhiális község egyházközségi ügyeiben presbitérium által képviseltetik.

XXXIII. §. Törvényesen meghatározott fontosabb ügyek tárgyalása végett a helybeli konvent ül össze. Azon parokhiális községekben, melyek oly nagyok, hogy az ügyek minden községtagok gyülekezeteiben többé rendesen nem kezeltethetnek, a helybeli konvent választott községi képviselőkkel állandó a presbitériummal egyesülve.

XXXIV. §. Mindenik parokhiális községben egy világi községfelügyelő (gondnok — Inspector, Curator —) választathatik.

XXXV. §. Az egyházvidéki község (esperesség) összeségében az esperességi konvent által képviseltetik.

XXXVI. §. Mindenik esperességben egy világi esperességi felügyelő (gondnok) választandó.

XXVII. §. A szuperintendencia összeségében a szuperintendenciális konvent által képviseltetik.

XXXVIII. §. Mindenik szuperintendenciában egy világi szuperintendenciális felügyelő (gondnok) választandó.

XXXIX. §. Minden egyházi községnek (parokhiális, esperessé-

gi, szuperintendenciális községnek) jogában áll, különös ügyeit törvényes módon egybegyűlt képviselőinek határozatai által rendezni, a mennyiben ezen határozatok által az általános szabályok vagy előjáró egyházi hatóságának törvényszerű intézkedései nem sértetnek.

Épenugy mindenik egyházi községnek jogában áll, a hitvallásbeli evangélika egyházra vonatkozó kívánalmait és indokolt indítványait, további rendszerű tárgyalás végett azon felsőbb községhez terjeszteni, a melyek tagja; ilyes ügyekben azonban más községekhez vagy azoknak képviselőtéhez fordulni nem szabad.

XL. §. A konventeknek és konzisztóriumoknak jogában áll, az eléjük tartozó egyes tárgyak kidolgozása vagy határozataik fogantatása végett, bizottmányokat (küldöttségeket) kirendelni.

Azonban az egyházkormány közlönyeinek törvényes köréhez tartozó azon hatóság, melynél fogva azok érvényes határozatokat hozhatnak, tőlük állandó bizottmányokra (küldöttségekre) ruházás által el nem vétethetik és hatályon kívül nem tétethetik.

XLI. §. Az, a kinek hivatása valamely egyházkormányzási gyülekezetben elnökölni, személyesen felelős azért, hogy a törvényes rend fönntartassék, és oly határozat ne hozassék, mely vagy a gyülekezet törvényes jogain tulmenne, vagy pedig a fönálló törvényekkel ellenkeznek. Az előülőnek jogában és kötelességében áll, a tárgyalást ily esetekben fölfüggeszteni; a fölfüggesztés okait azonban tartozik a jegyzőkönyvben előadni.

A gyülekezet az ilyes fölfüggesztésnek föltétlenül tartozik engedelmessékedni; azonban szabadságában áll az elleni panaszát jegyzőkönyvbe iktattatni, s annak közelebbi kifejtésével tüstént a gyülekezet néhány tagjait megbizni.

A panasz a gyülekezet fölé rendelt egyházi birói hatóságnál nyujtandó be s a rendes folyamodási uton (V. §.) tárgyalandó.

Ha az előülőttől az engedelmesség megtagadtatik, jogában és kötelességében áll a gyűlést szétoszlatni, s a törvényes rend fönntartása végett szükség esetében hatalomkarért a világi hatóságokhoz fordulni.

XLII. §. Hogy oly ügyekben, melyekre nézve az egyik vagy másik hitvallású összes szuperintendenciák érdekei tekintetbe veendők, közöttük az értekezés vagy közrehatás lehetővé tétessék, az egyik vagy másik hitvallású összes szuperintendenciák által generális konferencia tartandó mindenik hitvallásra nézve külön külön.

A konferencia a szuperintendenciáknak törvényesen meghatározott képviselőiből csak időszakonként alakított organum. A generális konferenciáknak soha se szabad, se a zsinatok jogaiba, se pedig a szuperintendenciák önhatóságába vágniok.

XLIII. §. A két hitvallások közül mindegyiknek szabad külön külön minden hat évben zsinatot tartania. A zsinat által tervezendő egyházi törvényekre országfejedelmi jóváhagyásunk szükséges.

A generális zsinatok az 1791. évi 26. cikk 4. §. ellenkező határozatának megváltozása mellett, országfejedelmi biztosok jelenléte nélkül tartatnak.

XLIV. §. A zsinatok a vallás és oktatásügyi minisztérium által, az illető generális konferencia részéről tett indítványok alapján, a szuperintendenciák útján hivatnak egybe, miután összeülésük helye és időpontja iránt azon indítványok előterjesztése mellett, jóváhagyásunk kikéretett és megnyeretett.

XLV. §. Oly célból, hogy a II, V és VI §§-ban elősorolt egyházi organumok a hozzájuk utasított ügyek fölött a szükséges elfogulatlansággal és nyugalommal tanácskozhassanak, azoknak ülései nem tartandók nyilvánosan.

Csak az esperességi és szuperintendenciális konventekbe szabad oly egyéneket, kik ezen gyülekezetek tagjainak sorába nem tartoznak, a megállapítandó közelebbi határozatokhoz képest csendes hallgatókkép bebecsátani.

XLVI. §. Az ezen nyiltparancs II. §. ban elősorolt egyházi organumok jegyzőkönyvei oly teljességben szerkesztendők, hogy belőlük mind a tanácskozás tárgya, mind pedig a hozott határozatok indokai pontosan kivehetők legyenek. A generális konferenciáknak nem bírósági jegyzőkönyvei, valamint a szuperintendenciális konventek jegyzőkönyvei, az országfejedelmi főfelügyelési jog gyakorlása céljából, közzétételük s a községekhezzi szétküldésük előtt, megtekintés végett, a politikai országos kormányzék útján vallás- és oktatásügyi minisztériumunk elé terjesztendők, melynek jogában áll a hozott határozatokat törvényellenesség vagy az illetékesség áthágása esetében fölfüggeszteni.

XLVII. §. Az esperesek, az egyházvidékiübeli valamennyi községek által átalános szótöbbséggel, az esperességübeli önálló papok számából szabadon választatnak.

XLVIII. §. A szuperintendensek és helyettes szuperintendensek megürült helye, csak a szuperintendenciális kerület valamennyi parokhiális községeinek szabad választása által tölthetik be. A választók szavazatuk nyilvánításánál se a szuperintendenciára, se pedig a korona országra nem szorítvák.

XLIX. §. A papok és tanítók választása, hivatalukba való bevezettetésük előtt, a politikai országos kormányzéknek följelentendő. Ha ezen kormányzék által harminc nap alatt kifogás nem té-

tetik, úgy az elválasztott hivatalába s az azzal egybekapcsolt járandóságokba tüstént bevezetendő.

L. §. A községek, esperességek és szuperintendenciák fölügyelőivé (gondnokaivá) csak oly férfiak választathatnak, kiknek rendes lakhelye az illető helyközségekben, az esperességben vagy a szuperintendenciában létezik.

LI. §. A szuperintendensek és szuperintendenciális fölügyelők (gondnokok) választására országfejedelmi megerősítésünk szükséges.

Minden itt nevezettek, csak megerősítésük megtörténte után hirdettethetnek ki és vezettethetnek be hivatalukba.

LII. §. Az egyház tanítóinak, szolgálóinak és hivatalnokainak minden eskümintáiba különbség nélkül azon kötelezettség iktatandó be, miszerint Irántunk s Házunk iránt megszeghetlen hűséggel kell viseltetniök, s a reájok bizott hivatalban a törvények legpontosabb teljesítését és föntartását szem előtt tartaniok.

LIII. §. Mind a két hitvallású szuperintendenciák az államkincstárból évenként segedelmi átalánypénzt kapnak.

A segedelmi átalánypénzek következőkre fordítandók: a) a szuperintendenseknek adandó évenkénti hivatali pótlékokra, b) az espereseknek adandó évenkénti hivatali pótlékokra, c) szegény eklézsiák és népiskolák fölsegélésére a vallásügyi minisztérium rendelete folytán.

A kivitel közelebbi módozata külön rendelet által fog megállapíttatni.

LIV. §. Az evangélikus községek és egyházi hatóságok által törvényszerűleg tett intézkedéseknek és rendes eljárás folytán hozott határozatoknak foganatosítása, nemkülönben az egyházi és iskolai szolgálókat és hivatalnokokat illető jövedelmeknek s az evangélikus vallási, oktatási és jótékonyági intézetek föntartása céljából az országos kormányzék jóváhagyásával kivetett adózásoknak behajtása végett, a világi hatóságok oltalma és segélye vétethetik igénybe.

A világi hatóságok ezen segély megtagadása esetében kötelesek okaikat a megkereső félnek kellő teljességben haladék nélkül írásban kézbesíteni, mi ellen ezen félnek a felsőbb politikai hatóságnál az előljáró egyházi hatóság (az esperességi konzisztorium vagy szuperintendenciális konzisztorium) utján panaszt tenni jogában áll.

LV. §. Mind a két hitvallású evangélikusok egyházi rendtartása, melyre az 1791. évi 26 törvénycikk vonatkozik, véglegesen az egyházi törvényhozás utján fog megállapíttatni.

Ezen végleges szabályozás megtörténteig, Magyar-, Horvát- és Tótországunkban, Szerbvajdaság és temesi bánóságban s a katonai határörvidékben ideiglenes határozatok fognak életbe lépni, me-

lyeknek kibocsátására vallás- és oktatásügyi miniszterünket egyuttal fölhatalmazzuk. Ezen határozatok életbeléptetésével egyszersmind az 1854. június 21-kén kelt határozványunk folytán vallás- és oktatásügyi miniszterünk által 1854. július 3-án kibocsátot rendelet (Magyarországi országos törvénylap 1854. évfolyam II. osztály XIV. darab, 20. sz.) hatályon kívül lép.

LVI. §. Mi úgy az egyik mint a másik hitvallásuak legközelebb tartandó zsinatai teendőjének nyilvánítjuk azt, miszerint az előle-
gesen tett intézkedés iránt időközben szerzett tapasztalatok használ-
lása s ezen Nyiltparancsunk rendeleteinek figyelembe vétele mellett,
az egyházi rendtartás megállapítása és további kifejlődése végett
szükségeseknek vélt indítványokat Elénk terjeszszék.

LVII. Mind a két hitvallásu evangélikusokat Magyarorszá-
gunkban, nemkülönben a Szerbvajdaságban s a temesi bánóságban
illető államjogi helyzet alapjai, a mint azok az 1791. évi 26. tör-
vénycikk s az 1844. évi 3. törvényeikk által kijelöltettek, ezen
Nyiltparancs által nem csak érintetlenül maradnak, sőt azokat ezen-
nel ujolag megerősítjük, s az idézett 1791. évi 26. törvénycikk
14. §-ban foglalt határozatot, mely által mind a két hitvallásu e-
vangélikusok Horvát- és Tótországunkból az ott már akkor létezett
községek kivételével, kirekesztettek, megszüntetvén, jóváhagyjuk azt,
hogy az evangélikusoknak ezen országokban, valamint katonai ha-
tárőrvidékünkbeni letelepedésére, nemkülönben polgári és egyházi
jogaira vonatkozólag, a Magyarországunkban érvényes fönnebbi
törvények egész kiterjedésükben alkalmaztassanak.

LVIII. §. Ezen intézkedések foganatosításával vallás- és oktatás-
ügyi miniszterünk, a bel-, igazság- és pénzügyi miniszterekkel, to-
vábbá a katonai határőrvidék tekintetében, hadseregünk főparancs-
nokságávali egyetértésben, van megbizva.

Kelt fő- és székvárosunkban Bécsben, ezer nyolcszáz ötven-
kilencediki szeptember elsején, uralkodásunk tizenegyedik évében.

Ferenc József s. k. p. h.

Vilmós főherceg s. k. altábornagy.

Gróf Rechberg s. k. Gróf Thun s. k. Báró Bruck
s. k. Gróf Nádasdy s. k. Báró Hübner s. k. Gróf
Goluchowski s. k.

Legfelsőbb rendeletre

Báró Ransonnet s. k.

Nem lehet eltitkolni, hogy ezen cs. k. Nyiltparancs s az ebben kifejezett alapelvekre épült miniszteri egyházszerkezet váratlanul és fájdalmasan lepte meg a protestáns egyházat, mely a közel múltban oly egyhangúlag nyilatkozatá ki, hogy a törvényhozás joga kizárólag az egyetemes zsinatot illeti. A magyar protestáns egyháznak ezen természetes, elidegeníthetlen, békekötések és országos törvényeken alapuló jogát az 1790/1-ki vallásügyi törvény is épségben meghagyta, ünnepélyesen kinyilatkoztatván bevezetésében, hogy az evangy. egyház szabad vallásgyakorlata örökre és változhatlanul a bécsi és linci békekötések alapjára állíttatik vissza, a melynek az 1791-iki budai zsinat ezen szavakban adott hű kinyomatot: „societates hae religiosae, t. i. mindkét felekezeti ev. egyház, jus ordinandi et constabiliendi interni sui regiminis exercent per repraesentantes suos in legali synodo congregatos“. S ezen meglepetés annál fájdalmasabb, mert teljességgel nem találhatja elégtőnék azon alapot, a melyen a cs. k. Nyiltparancs az 1791. 26. t. c. nyomán a budapesti zsinati operátumok végleges megoldása végett rendelkezik s a protestáns egyházat zsinaton kívül ezen cs. k. rendelet alapján a m. minisztérium által szervezni megparancsolja. A cs. k. Nyiltparancsban az mondatik, hogy ő Felsége, mi előtt véglegesen határozott volna, kihallgatván minisztereit s birodalmi tanácsát, magas figyelme tárgyává tette ugy a budapesti zsinati munkálatokat, melyeknek az egyház többször kérte megerősítésöket, valamint az egyházkerületek nyilatkozatát a cs. k. vallásügyi minisztériumnak 1856-ban közzétett egyházi törvényjavaslatára s végül minden azóta benyújtott folyamodványokat s előterjesztéseket és így következésképen elég van tőve az 1791. 26. t. c. azon kijelentésének, hogy a királyi Felség mindkét hitvallásu evangélikusokat meghallgatja, hogy vallásuk elveihöz alkalmazott oly rend alapíttassék meg, mely azon vallás mind világi tagjainak, mind vallás szolgáinak közhelyeslésivel leginkább megegyezik. Igaz, hogy a budapesti zsinatok munkálatait az egyház törvényes képviselői alkották s azon zsinatok épen azon kormány engedelmével tartattak, mely az 1791-iki vallásügyi törvényt szentesítette, annak geneziséét ősmerte, szellemét értette s mégis a nélkül, hogy magának azokon kezdeményezési jogot vett volna, annyival inkább kész egyházszerkezettel lépett volna fel, oly meghagyással, hogy az egyház, csak miután annak alapján szerveztetett, gyűlhet össze törvényes zsinatra s fejtheti tovább egyházi életét: de bár, mint mondók, az em-

lített zsinati munkálatok az egyház szükségeinek s kívánatainak törvényes kinyomatai voltak s megerősítésök többször kéretett, azok már ma sok tekintetben elévültek s az egyház jelen szükségeit s kívánatait híven kifejező szózatnak nem vétethetnek. Azoknak átvizsgálására s újra alkotásra van szükségök s ez csak zsinaton történhetik meg. Valamint az egyházkerületek azon előterjesztéseit sem lehet kihallgatásnak venni, melyeket az 1856-iki miniszteri egyházi törvényjavaslat idézett elő. Ezen előterjesztményekben az egyházkerületek, élvén a szabad vélemény-nyilatkozat ünnepélyesen kijelentett jogával, mindnyájan mint egy ember, egy szívvel és szájjal azt jelenték ki, hogy közzsínatra van szükség, itt hallathatván egyedül szavát az egyház természetes és jogos organumaiban. S ha szólottak is a törvényjavaslatra, az nem tüzetesen, hanem csak érintőleg történt, hogy bebonyósítsák, miként ha elősmerné is a protestáns egyház a Felső kezdeményezési jogát, mely szerint az államkormány által törvényjavaslatot terjeszthet elő, még akkor sem fogadhatná el a fent nevezett törvényjavaslatot, mert abban oly tételek állanak, melyek a magyar prot. egyház alapelveivel s történeti fejlődésével homlokegyenest ellenkeznek. Végre a később alkalmilag benyújtott folyamodványok, felterjesztések általában azon kérelmet fejezték ki, hogy az 1854-iki Ideiglenes rendszabály hatályon kívül tétetvén, az egyház az 1848-iki törvényes állásra tétessék vissza, midőn a vallásfelekezetek egyenjogúsága a legitim törvényhozás által kimondatott, melyet később a Cs. K. magas szó is újra szentesített. S kérte ezt azért, hogy törvényes rendszabályai nyomán organumait kiegészíthesse, a megürült szuperintendensi és hatályon kívül tett gondnoki, felügyelői hivatalokat törvényes választás által betölthesse s így, ha a teljes reménnyel és bizodalommal várt zsinat tartására az engedély kihirdettetik, az egyház törvényes képviselőit megválaszthassa. S midőn ezt kérte, egyszersmind félreismerhetlen jelét adta annak, hogy a magyar protestáns egyház nem akar történeti multjával szakasztani, nem nézi az egyházat úgy, mint tabula rasát, melyre alapjában új szerkezetet írjon vagy irason, a mint hogy az itt ott kinevezett zsinati-választmányok elé is csak a protestáns egyházalkotmány alapelveinek konstatirozását tűzé ki; hanem az egyház életfejlődésének fonalát ott akarta felfogni, a hol ez megszakadt s ezen történeti álláspont az 1791-iki zsinat. Ennek operatumát kell vala a törvényesen egybegyűlendő zsinatnak induló pontúl venni, azt újra alkotni, mint a mely különben is mindazon tárgyakat magába öleli, melyeket az 1791-iki vallásügyi törvény az egyház önhatósági körébe utasít, felhasználván mindenestire

az újra alkotásnál az egyház 68 évi életfejlődését, jelen igényeit és szükségait, s a protestantizmusnak tiszteltebb nézeteit, elveit, s munkálatait, tisztelvén a Felsőnek főfelügyeleti jogát, annak idejében bemutatja, nem mint olyannak, ki az egyházi törvényhozásnak egyik kiegészítő része, hanem mint államfőnek, kinek joga bármely vallásfelekezetnek tudományáról, egyházszervezetéről, törvényeiről tudomást venni, „ne quid respublica detrimenti capiat“. Azt hisszük azért, hogy ha az evangy. egyház multjához híven s a mennyiben talán nem fejezte volna ki magát elég érthetően, a legmélyebb tisztelettel, de egész őszinteséggel azon kívánatait s kérelmét intézné a cs. k. Felsőhöz, hogy ő az egyház történeti fejlődésének azon törvényes stadiumán akarja egyházszervezetét megindítani, a hol azt az 1790°/₁-iki vallásügyi törvény alapján a budapesti zsinat hagyta, csak a történeti jogok iránti tiszteletét s lojalitását bizonyítaná meg s ez úton minden zsurlódásnak s erőszakos rázkodtatásnak vége szakadna, a kedélyek megnyugtatódnának s az egyház igényei kielégítenének.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

A gömöri helv. hitv. egyházmegyét egyházmegyei egyházkerületi törvényhozás útján kötelező szabályok.

(Folytatás)

III. Belhivatalnokok.

1. Pappjelöltek, káplánok.

1. A pappjelöltek tisztességes ruhában predikálnak e. k. gy. 1813. Patak 94. sz. a predikációt írás nélkül mondják el, a szószékben e. k. gy. 1818. Szikszó 11. sz. bajúszot, szakált illedelmesen viseljenek e. k. gy. 1836. Tornallya.

2. Papi hivatalra csak oly egyén bocsáttassék, ki a papi tudományokat három éven által hallgatta e. k. gy. 1852. Miskolc 2. sz.

) Lásd S. P. F. 3-ik évfolyam 147—157 lapjait.

3. Bekebleztetést kérő egyének próba- predikációt mondjanak el az esperes és ülnökök előtt. e. m. gy. 1813. Keszi (nincs gyakorlatban).

4. A papi szent hivatalra menendők megvizsgáltatása mindenkor az egyházmegyék köz- vagy magányos gyűlésében tartassék meg e. k. gy. 1836. Miskolc 18. sz. mert csak azok ismertetnek el káplánoknak, kik a gyűlés előtt vizsgáltattak meg, e. m. gy. 1852. Simoni.

5. Megvizsgáltatás után bekeblezett új atyafi másik egyházmegyébe kívánván magát bekebleztetni, ott új vizsga letételére ne szoríttassék, e. k. gy. 1836. Miskolc, 18. sz.

6. A bekebleztetést kérő új atyafiak azon egyházmegyéből melyben vagnak a papi vizsgaletételéről bizonytságot vegyenek ki, 1800.

7. A káplánoknak bekeblezéskor kötelességeik előterjesztendők, e. m. gy. 1813. Keszi, nevezetesen hűségés kalauzoknak kell lenniök az igazság, erény, szeretet országában, a valóságos bölcsesség jóság s boldogság egyenes utának megmutatására, jól kell foglódniök a tudatlanok tanításában, szomorúak vigasztalásában, kétségessékedők erősítésében, haldoklók jobb életre készítésében; magokat szorgalommal képezzék a tudományban, hogy a valódi jóságot hallgatóikkal megszerettethessék; az evangéliomot serényen hirdessék, kezetesen írott egyházi beszédeiket jól betanulva mondják el, főképen pedig jó példával építsék hallgatóikat, Tit. 2, 7. 8. szerint; főnökeiket házuk népével együtt tisztán szeressék, jó tanácsaiknak engedelmeskedjenek, azokat erőtlenségökben, mint segédek vigasztalják, alájok ne áskálódjanak, sorsukhoz illő táppal beérjék, kiszabott zsoldjokkal megelégedjenek, a tivornya házakat kerüljék sat. e. m. gy. 1816. Hamva.

8. A helytöltők s papsegédek vizsgatétel után, ha méltóknak íteltetnek felszenteltessenek, mint a ragályi e. ker. gyűlésben 1797-ben meghatározott, e szabály Szántón 1822. tartott egyházkerületi gyűlésben ekkép változtatott meg: „Csak a rendes papi szolgáltatásban lévő egyének szenteltessenek fel“.

9. Az új atyafiak a bekebleztetésért más egyházmegyék példájára fizessenek 2 forintot. e. m. gy. 1810. Runya, e két forint felemeltetett 3 forintra Kelemérben 1820. és Hétben 1835. A bekebleztetési díj a vizsgatétel előtt fizettessék be. e. m. gy. Gicze. és 1844. Horka.

10. Az új papi egyének (káplánok) között a cenzura fogja meg határozni a grádust, e. m. gy. 1820. Runya.

11. A kibocsáttatást kérő új atyafiak a szuperintendens által is megvizsgáltassanak e. k. gy. 1824. Sárospatak 14. sz. Jegyzés: a papi vizsgaletétel felől legújában 1859. maj. 3. Miskolcon rendelkezett a főtiszt. egyházkerület, mely még leküldve nem lévén, itt nem közöltethetik.

12. Mig régi káplánok vannak, addig újak ne alkalmaztassanak. e. m. gy. Serke 1842. addig ne is ekszmittáltassanak. 1844. Horka, és 1846. Pelsőc.

13. A megürült helyre mindég a legidősb káplán alkalmaztassék. e. m. gy. Horka 1844. sorozat szerint egymásután 1849. Tornalya; de emellett más kápláni nagyobb jótéteményekben egymást felváltva vegyenek részt. e. m. gy. 1852. Rimaszombat.

Jegyzés: A káplánok örökösödéséről lásd felebb: 1. 2.

2. Új papok s tanítók behelyzése.

1. Az üresen maradt predikátori hivatalok a csonka és özvegyi év elteltével azonnal rendes predikátorokkal töltsenek be; csak fontos okoknál fogva lehet tovább is káplánt alkalmazni. e. k. gy. 1825. Jánosi 55. sz.

2. Az egyházak tartoznak az ifjú predikátorokat a felszentelendő gyűlésre szekerem elküldeni, és minden arra megkívántató költségeket fizetni. Ellenben az új atyafiak is tartoznak magokat a 29. (budai) kánonhoz alkalmazni. e. m. gy. 1808. Recske.

3. Papi hivatalos eljárás általános szabályai.

1. A lelkész együtt az egyházzal bir egy szavazatadási jogot e. m. gy. 1803. Szútor.

2. Az egyháznak semminemű javait elidegeníttetni a predikátorok meg ne engedjék, hanem tegyenek a felől jelentést az egyházmegyén. e. k. gy. 1807. Miskolc.

3. Az ifjakat s leányokat felváltva vasárnaponként sz. György naptól sz. Mihály napig oktassák a templomban, a legényeket, míg a szükségeseket meg nem tanulták, meg ne eskessék, a pásztorokat télen által oktassák kötelességeikre. e. m. gy. 1808. Recske. A leányok katechizmus tanuláskor énekeljenek, imádkozzanak, a tanítósokat vakmerőképen elmulasztók jelentessenek fel az egyháztanácsnak, majd az egyházlátogatóknak, az ilyeket míg a vallás sarkalatos igazságait meg nem tanulják, házassági életre meg ne eskessék. Esperesi meghagyás 1822. Téli napokon is a kommúniót előző két

vasárnapon az úrasztalához készíteni kell felváltva az ifjuságot. Esperesi rendelet 1816.

4. A felső rendeletek az egyháztanácsban is közzététessenek a lelkész által. e. m. gy. 1810. Ragály.

5. Az ifju papok irás nélkül predikáljanak e. m. gy. 1813. Keszi. —

6. A biblia szorgalmas olvasgatása kötelességül tétetik az ifju papoknak. e. m. gy. 1813. Panyit, és általában minden papnak e. m. gy. 1820. Jánosi.

7. Hogy az ének és a papi tanítás egybehangozzanak, predikátor maga szabja ki az éneket. e. m. gy. 1814. Zeherje, és 1819. Agtelek.

8. Megújítatíq a rendelet, miszerint az ifju papok három első évi predikációikat mutassák be. e. k. gy. 1814. Vadász. 159. sz. ismét 1841. Perkupa e. k. gy. 293. sz.

9. A mentő himlőoltást tanulják meg a papok s vegyék gyakorlatba. e. k. gy. 1814. Vadász. 160. sz. (nincs gyakorlatban).

10. A házások esketéséből következő pont: „törvénytelenül el nem hagyom“ ki ne hagyattassék. e. k. gy. 1815. Szin. 153. sz.

11. A konfirmáció virágvasárnapon hajtassék végre, e. m. gy. 1817. Martonfalva, a hol kivihető, az uri szent vacsoravétel napján e. k. gy. 1819. Miskolc. 54. sz.

12. A halott elébb eltemetessék s azután tartassék a végső tisztelet, tornácba, templomba a testet bevinni nem szabad, e. k. gy. Aszaló. 1818. 222. sz.

13. A 12—13 éves leányokat predikátoraink házas életre ös-sze ne adják. e. k. gy. 1820. Tályá 31. sz.

14. A háromszori kihirdetés alól feloldatott új házasfeleket más egyházbeli lelkésznek csak akkor szabad megesketni, ha ők az illető lelkésztől arra feljogosító levelet tudnak előmutatni, e. k. gy. 1825. Jánosi. 13. sz.

15. Új házások esketése a délešti órákról a reggeliekre által tétetik. e. k. gy. 1823. Görgő. 260. sz.

16. Hol birtokösszesítés történik, a lelkész azonnal jelentse fel a segédgondnoki hivatalnak, e. k. gy. 1836. Tornalya 303. sz.

17. Hogy a predikátor a halottat kikísérje a temetőbe, nem lévén kánon, arra nem készíthetik, e. m. gy. 1837. Pelsőc.

18. A házassági kötések a hét bármelyik napján, sőt szükség esetében vasárnap is végrehajthatnak. e. k. gy. 1837. Sárospatak. 232. sz.

19. A szóvirágból álló dagályos, de kenetlen, üres egyházi

beszédek mondásától ovakodjanak predikátoraink, e. k. gy. 1841 Perkupa. 293. sz.

20. Hivatalos papi öltöny a hosszú fekete ruha térdig érő atilla, fekete övvel, félmagas kalap, e. k. gy. 1857. Jánosi 17. sz.

21. Vasárnapokon délután ne predikáció, hanem bibliai magyarázat s katekhizmusi tanítás tartassék, 1858. Tornalya.

4. *Belhivatalnokok díjvétele.*

1. Az egész szolgálatot vivő segédpapok dija 70, fele szolgálatot vivőké 50 váltó forintban megállapittatik. 1806. Rimaszombat. e. m. gy.

2. Az egyházi szolgák megszabott fizetéseért felelős az egész egyház az 58-ik (budai) kánon értelmében, e. m. gy. 1812. Serke, a konzistorium fizesse a hátrálékot, az előjárók felelet terhe alá vetetvén e. m. gy. 1814. Zeherje. Esztendő végével lelkész s tanító urak az egyháztanácssal számoljanak, a hátrálékok az egyházlátogató uraknak jelentessenek be, s az egyházmegye tegyen sikeres lépést a hátrálékok behajtása iránt, e. m. gy. 1843. Miskolc. 106. sz.

3. A lelkész s tanító fizetésük ezüst értékben adassék be, 1832. Miskolc. 75. sz. az 1790 év előtt megállapított öszveg szerint, e. k. gy. 1843 Miskolc. 126. sz.

Jegyzés. A magyar királyi h. tanács az ezüstben fizetni vonakodó egyházak nevét büntetés végett felterjesztetni kívánta. e. k. gy. 1844. Miskolc. 628. sz. (tudomás szerint foganatba nem vétetett).

4. Papjaink az evangélikusoktól nagyobb palástdíjat venni soha ne bátorkodjanak, ide nem értve a keresztelést, melyért felső kormányi rendeletből ezen egyházkerületben semmi fizetés nem jár. (de ez utópont ellen mintha a keresztelésérti díjvétel tiltva volna, mely nem való, óvást tesz Gömör egyházmegyénk), e. k. gy. 1814. Vadász. 166. sz.

5. A külbirtokosok nem köteleztethetnek a belhivatalnokok fizetésére, nem élvén ezeknek szolgálatukkal, e. m. gy. 1832. Aggtelek; de ott, hol a fizetési kulcs a földbirtokra van alapítva, a földbirtokra háruló terheket a külbirtokosok is nem személyök, de fekvő javaik után megfizetni köteleztetnek. e. m. gy. 1851. Rimaszombat és 1855. Zádorfalva és 1857. Tornalya.

6. A papi s tanítói díjlevelek egybevettvén az esperes és a jegyző által, az eredeti díjlevelekkel meghitelesíttessenek. e. m. gy. 1830. Hubó és 1832. Petri; csak e hitelesítés után szabad a díjlevelet a

hivatalnevő egyénnek elfogadni. e. m. gy. 1853. Zecherje.

7. Esketésért vidéki házások kettes palástdíjjal tartoznak. e. m. gy. 1836. Pelsőc.

8. A katonaságtól elbocsátottak egyházbérrel tartoznak. e. m. gy. 1842. Naprágy és e. k. gy. 1847. Miskolc. 57. sz.

9. A makacsul megvont egyházi bér fizetéstől vonakodás semmi szín alatt oka nem lehet a tisztességes eltemetés megtagadásának, hanem az adóst tartozása befizetésére kötelező törvény vétessék fogamatba, még az adósnak életében. e. m. gy. 1858. Rimaszombat.

5. *Belhivatalnokok jövedelmének megrovása.*

1. Az új predikátorok kik akadémiai tanítóság jövedelmét vették, a sárospataki főiskolai könyvtárra 5 forintnál kevesebbet nem adhatnak s kik könyvet akarnak adni, a felszenteléskor adják be azt. e. k. gy. 1807. Gönc.

2. Gömör egyházmegyénkben minden papságra lépett új atyafi 2 ezüst forintot köteles adni az egyházmegye könyvtárára e. m. gy. 1834. Ragály. és 1835. Hét. Továbbá egyházmegyei özvegyárva pénztárunk részire: még pedig belépéskor: I-ső osztályban pap 30, tanító 10 forintot, II-dikban pap 20 ft. tanító 7 ft. III-dikban pap 12, tanító 5 for. IV-dikben pap 8, tanító 3 for. V-dikben pap 5, tanító 2 ft. VI-dikban pap 3, tanító 1 ft: és évi adózás címen: I-ső osztályban pap 3, tanító 1 ft. II-dikban pap 2, ft, tanító 40 kr, III-dikban pap 1 ft. 12 kr. tanító 12 kr. IV-dikben pap 18 kr. tanító 6 kr. Végre helyváltoztatáskor mind pap, mind egyház egy egy forintot, mind a tanító, mind az egyház 30—30 krt. pengőben tartoznak fizetni.

3. Akadémiai rektorságról külegyetemekre ki nem ment tanítók, jövedelmük harmadát befizetni „indispensabileter“ köteleztetnek, e. k. gy. 1823. Sárospatak. 129. sz. még pedig, nem a szükösi pénztár, hanem a külegyetemekre menő ifjak számára, e. k. gy. 1827. Sárospatak. 104. sz. és 1843 Miskolc, 124 sz. Mig az akadémiai rektorságot végzett ifjú legalább a bécsi egyetemen tanulásáról bizonyítványt előmutatni nem bír, addig be sem kebleztethetik. e. k. gy. 1824. Sárospatak 96, 97. sz. és 1825. Sárospatak. 8. sz. és fel nem szenteltethetik, e. k. gy. 1829. Bárca. 188. sz. és 1833. Miskolc. 61. sz. és 1835. Miskolc. 86. sz. az ily ifjak ha világi pályára lépnek jövedelmük felét az akadémiai pénztárba befizetni tartoznak, és ha papi pályára lépnek jövedelmük harmadát tartoznak befizetni. e. k. gy. 1835. Sárospatak. 246. sz. A kimenetelről térítvényt tartoznak adni, e. k. gy. 1855. Szentpéter. 39. sz. melynek párja az esperesi hivatalnál leteendő.

4. Amelyik egyház papi jövedelme a 200 frtot haladja, ott az időtöltő pap a jövedelem negyedét, s melyiké a 300 frtot haladja ott a felét fizesse be a szükösi pénztárba. e. k. gy. 1839. Miskolc. 61. sz. Az időtöltő papok szolgálati díjának, még pedig nem a tiszta, hanem az egész papi jövedelemnek a fele adassék be a szükösi pénztárba. e. k. gy. 1858. Miskolc 54. sz. de mikor a helyettes lelkész a felefizetésből ki nem élhet: a kívánt fele jövedelemnél beküldendett kisebb összeg is elfogadtatik. e. k. gy. Tályá 1858. 24. sz.

5. Azon tanítók kik az e. kerületi özvegyárvaratárban nem részvényesek, a szükösök pénztárába évenként bizonyos segélylyel befolyjni kötelesek. e. k. gy. 1858. Tályá. 10. sz.

6. Papi s tanítói hivatali állás biztosítása.

1. Dum et quando ordinarii ministri fuerint pleno numero, nulli, neque solenniter ingremiati in praejudicium vel exclusionem eorum assumantur, aut ordinentur in ecclesiam. e. m. gy. Nemes-Bikk, 1746. Tantum modo in casu vacantiae et defectu ministrorum possunt alterius tractus ministri, sed apud nos jam solenniter ingremiati in ecclesiam intromitti, ne filii venerabilis tractus pane priventur. e. m. gy. Csát. 1772.

2. In dislocatione ministrorum serio attendatur, ne senio jam confecti, sed adhuc functioni ecclesiasticae valentes pane, vitaeque mediis sustentandae priventur, qui neofratribus ministerii candidatis semper sunt praeferendi. e. m. gy. Csát. 1772.

3. Mind addig, mig felszentelt, törvényes itélet s hibája nélkül kimaradt lelkész van hivatal nélkül; addig a nem halál által megürült egyházaknak csak a hivatalban lévő vagy hivatal nélkül időző kebelbeli rendes lelkészek közül kell hívniok lelkipásztort, e. m. gy. 1849. Pelsőc.

4. A szegény egyházakban lakó papok s tanítók javára az egyházlátogató urak évenként segélyt gyűjtsenek. e. k. gy. 1855. Szentpéter. 10. sz.

7. Papok, tanítók változása, halála.

1 A predikátort az egyház tartozik eltemettetni, de hogy a tor költséges ne legyen, az eltakarítás hétköznapra tétessék, e. m. gy. 1802. Szuhafő.

2. A változó papok kötelesek feljegyezni, melyik laptól, meddig vezették, s találták épségben a jegyzőkönyveket. e. k. gy. 1807. Miskolc; a jegyzőkönyveket az egyházládájában lepecsételve

hagyják utódaikra, s eltávozásuk előtt a gondnoki számadást befejeztessék, különben annak végrehajtására új lakhelyükről is vissza menni kényszerítettetni fognak. e. m. gy. 1808. Kisfalud.

3. Papok, tanítók az udvaron találtató trágryát utódaik javára ott hagyni köteleztetnek, e. m. gy. 1808. Kisfalud. és 1834. Bátka. és 1835. Berzété.

4. A változást akaró egyházak s belhivatalnokaik a megelőző őszi gyűlésen nyilatkoztassák szándékukat. e. m. gy. 1838. Zsíp. (Nincs gyakorlatban).

5. Kik a papi pályán nem működnek, kibocsátó levelüket visszaadni kötelesek. e. m. gy. 1856. Ragály. és 1856. Szuhafő.

8. *Belhivatalnokok nyugdíjazása. Özvegyek.*

1. A szegény s gazdaságot nem kezelő özvegy papnék a papibér fizetéstől felmentetnek. e. m. gy. 1798. Bábony.

2. Özvegyi jusnak (kegyelem évnek) nincs ott helye, hol a papi özvegy tisztességesen megélhet. e. m. gy. 1803. Putnok. E szabály következőleg változtatott: A papi özvegyek kik egyházlátogatás után lettek özvegyekké, a következő évi papi fizetésnek felében részeltessenek. e. k. gy. 1845. Miskolc 230. sz. Gömör egyházmegyénk az egyházlátogatás határ ideje helyett Szentpál napját veszi fel. 1846. Pelsőc. Viszont meghatározott Zeherjén 1853. hogy a papi özvegyek, árvák, bármely időben haljon is meg a lelkész kegyelem évet nyerjenek, mely határozatot a főt. e. kerület ekkép módosította; ha a lelkész a papi év első felében hal meg: az özvegyek, árvák csak az azon évi járandóságot veendő, és ha utó felében hal meg: a következő egész évi jövedelem övék legyen; a papi év Szentgyörgy naptól számítandó. 1853. Miskolc 42. sz.

3. Az iskolatanító özvegyei, mint a papi özvegyek, azon egy törvény oltalma alá vétetnek. e. m. gy. 1857. Putnok.

4. Az özvegy papné, a kegyelem év ideje alatt a paplakot az időtöltő lelkésznek általadni köteles. e. k. gy. 1854. aug. 29. 55. sz. Gömör egyházmegyénk e határozatot oda szelidíti: az özvegy, ha neki úgy tetszik a kegyelem évet a paplakon töltesse ki. 1854. Szalóc.

9. *Tanítók, tanítványok, népiskolák.*

1. Az iskolázó gyermek ki nem léphet az iskolából, míg nem konfirmáltatott. e. m. gy. 1810. Ragály. 1819. Harmac, 1836 Imola.

2. Az iskolából idő előtt kilépett gyermekek konfirmációhoz

kiképzetésükért 20 pengő krécart tartoznak fizetni a tanítónak. e. m. gy. 1836. Imola.

3. Tanítók táncbéli kicsapongásoktól, hivataltöli felfüggesztés terhe alatt óvakodjanak. e. m. gy. 1810. Ragály; ha torban, keresztelőben táncolván, magokat illetlenül viselnék, időközben felfüggeszthetnek hivataluktól, s az ily visszaélést a helybeli pap felelet terhe alatt köteleztetik bejelenteni az egyházmegyének. e. m. gy. 1834. Ragály.

4. Az előkönyörgők (praeoránsok) Szikszai „Keresztyén Tanítások“ című könyvéből tartásák vasárnapi tanításaikat, e. m. gy. Hubó.

5. A tanítók a zsoltárok első versei helyett inkább az énekelhető énekek első verseit tanúttassák be. e. m. gy. 1812. Zsip. Az énekeket hangjegyek szerint tanítsák be, a kézi könyveket magok is megtanúlják, s készületlenül ne menjenek be a tanuló házba. e. m. gy. 1826. Tornalya. Messzire ne menjenek temetni. e. m. gy. 1827. Beretke.

6. Az előkönyörgőknek szoros kötelességül tétetik vasárnapok reggelein az anyaegyház templomába bejárni. e. m. gy. 1834. Ragály.

7. Az iskolához szorgalmi kertek szereztessenek. e. k. gy. 1838. Miskolc.

8. A magokat kitüntető jeles tanítók esperesi körlevélben kiemeltessenek, hogy előmenetelükre bizonyosb út nyílják, e. m. gy. 1842. Serke. A jelesb tanítók jutalomra számolhatnak az 1836. évben alapított Nemzeti pénztárból, mely gr. Forgács Antal kassai főispán által tovább is eredeti céljára fordíttatni rendeltetett. e. m. gy. 1852. mint olvasható Gömör megye főnöki hivatala 1852. márc. 21. 2288 sz. alatti kiadványából. A jelesek kiemeltetvén, a hanyagok nyilvánosan megrovattassanak. e. m. gy. 1858. Rimaszombat.

9. A tanítók egyháztanácsnokoknak megválasztathatnak, biztosi kiküldetésbe részesíttethetnek, közülök egy a tanítói vizsgán vizsgálói minőségben megjelenhetik. e. m. gy. 1843. Gice. Hogy a tanítók egyháztanácsnokoknak megválasztathassanak, de csak ez egyet megengedi az e. kerület. 1843. Miskolc. 111. sz.

10. Tanítók csak a törvényesen bevett énekeket használhatják az istentiszteleten. e. k. gy. 1857. Jánosi 9. sz.

Közi

Maklári Pap Lajos,
a gömöri egyházmegye főjegyzője.

Az egyházak belkormányzatára Szentgyörgyi Sámuel szuperintendens által 1735-ki egyházlátogatási körút alkalmával egyházanként kiosztott „eklésiai punctumok“.

1. Ha mi fogyatkozások interveniálnának az eklésiában az egyházfiu adja tudtára mindjárt eklésiabíró uramnak és ő kglme tartozzék mindjárt gyűlést hirdetni, és a fogyatkozásokat rendel a gyűlésben előadni.

2. Minden ember személy szerint az eklésiabíró ur gyűlésére tartozzék bejönni, a ki pedig az ő kglme hivatalát vakmerőképen megveti, nem lévén semmi helyes mentsége, egy forintig büntettesék meg; a ki pedig magát helyesen megmentheti, legyen ment ember.

3. A gyűlés alkalmatosságával mikor a község begyülekezik senki hijáavalósággal az időt ne töltsse, hanem minden ember a mely dolog a község eleibe adatik, ahoz jó lelkiessmérettel hozzászóljon, és ott egymást minden ember megbecsülje, és semmi becstelenséggel ne illesse, ha pedig (ha ki távol legyen) ott a gyűlés alkalmatosságával valaki, valakit becstelen szókkal illetve, ottan mindjárt egy forintig rovattassék fel.

4. Az eklésia bírájának, és az eklésia bírāja után az egyházfiúnak minden ember engedelemmel szavát fogadja, ha valamit az eklésiát néző dologban parancsolnak, arra minden ember reá menjen személy szerint, valaki pedig reá nem megyen és magát helyes mentséggel meg nem mentheti 50 azaz ötven pénzre rovattassék fel.

5. Ha valamely ember eklésiabíró ur előtt valamely czégeries véteteknek nemével vádoltatnék, tehát ő kglme azon vádoltatott személyt citálja az eklésia törvényére, és ha valósággal megbizonyosodott gonosz cselekedete, érdeme szerint büntettessék meg.

6. Az eklésia bírāja és az egyházfiú mindenkor ujesztendő első hetén vagy következőn búcsúzzék el, a tisztet pedig szent Pál napján tegyék le, mindazáltal ha a község látja, hogy az eklésia bírāja és az egyházfiú alkalmas és hasznos emberek, tehát továbbra is marasztassék meg. Ha pedig az eklésia bírāja csakugyan semmiképen meg nem akarna maradni, vegyen fel a község kettőt az elsőbb emberek közül és arra minden ember voxot adván a kire több vox megyen a legyen az eklésia bírāja, az egyházfiú pedig mindenkor a mater eklésiában legyen. Az egyházfiú is ha a pre-

dikátor és eklésia szereti, hasonlóképen más esztendőre is masztasék meg.

7. Ha pedig valamely ember ezen a széken valamely gonosz-ságért vagy szófogatlanságért megbüntettének, ezen eklésia törvényét, se nemes vármegyére se ura székire ne lehessen szabad appellálni, hanem tartozzék minden ember megmásolhatatlanul megállani. Másként ha valaki ezen törvényt vagy nemes vármegyére vagy ura székire merészelné appellálni, a törvény bontogatásért 3 forintig büntetessék meg.

8. Urvacsorájával való élés előtt mindenkor másfél héttel eklésiabíró ur tartozzék az egyháziú által eklésiát gyűjteni, és a gyűlésnek alkalmatosságával a b. eklésia a bűnösöket személy szerint kikeresni (valaki valakitől valamely büntetést érdemlő vétéknek nemével talál vádoltatni) és érdeme szerint kedvezés nélkül tartozzék hitbéli kötelesség szerint megbüntetni, hogy a gonosz annyival is inkább irtogattassék, és az Istennek tetsző kegyes élet öregbüljön.

9. A káromkodó, és egyéb tánczosoknak büntetéseknek formája e legyen: Vasárnap reggeli predikáció előtt nyaka, keze, a kalodába tétetvén a predikácziónak fogytáig ott szenvedjen, kijöven pedig az egész gyülekezet előtt csapattassék meg.

L. S.

Haec omnia puncta in omnibus clausulis tanquam scrae scrae or. canonibus ecclesiasticis consona, publico nostro sigillo confirmavimus, approbavimus, observarique in ecclesiis omnibus sub gravi censura ecclesiastica sine omni personarium discrimine injungimus et demandamus. Datum in visitatione nra Berzetiensi die 30. sept. 1735.

Közli M. P. L.

A Huszton tartott generális zsinat végzéseí.

Conclusa

S. Synodi generalis, Husztini celebratae, anno 1701. die 18. sept. praeside Rdo Clariss. ac Doctissimo Dno Johan. Koesi superintendente tractuum cis-

tibiscanorum simulac professore illustris collegii debr. meritissimo ac dignissimo.

I. Minden vasárnap délyest a tanító olyan textust vegyen fel, a melyben békéltatják a hejdelbergai catechesisnek egy egy dominicája, és renddel a catechesist úgy prédikálja.

II. *Communio* kihirdetésekor hirdesse meg minden tanító, hogy a kik ujjonnan akarnak *communicálni*, megjelenjenek először a predikátor előtt, és *confessiót* tegyenek, legalább elmondják az uralmaságot, *credot*, tizparancsolatot, és az urvacsorájáruval valamit értsenek.

III. Paraszt legények ne *copuláltassanak* addig, mig a megnevezett dolgokat el nem követik.

IV. Az *ecclesiák*, *sine justa causa*, predikátorjokat ki ne tudhassák, mert különben, sem a sz. *partialis* mást nem ad, sem pedig másunnal behozni nem enged.

V. Valaki akarmi névvel nevezendő *supplantatióban* (alááskálásban) találják a ministerek közül: a *superintendentiában* nem szenvedtetik.

VI. A *celebris* mesterségekre olyanok vitessenek, a kik a sz. *ministeriumra* magokat kötelezik, s *testimianialisok* is olyan legyenek.

VII. Valamely *ecclesia* az *esperest* pecsétjét meg nem bocsúli, és nem engedelmeskedik: annak az *ecclesia* semminemű szükségében ne szolgáljon, és ügyét elő ne vegye.

VIII. Ha valamely *inordinatus* atyafiú magát valamely *ecclesia*-ába *consensus* nélkül *obtrudálja*, ha abból az *ecclesiából* kiesik: a *superintendentiából* in *perpetuum* *excludatassék*.

IX. Bereghi *tractusban* Kimidi Mathe; debreceni *tractusban* Békési János, a *superintendencia* alól in *perpetuum* *excludatnak*, ob *contumaciam*, *contumacissimam*, *contra synodum partialem* *attentatam*.

X. Nemes Kunsághnak nem engedtetik a senior választás, mivel mind a predikátorok iffiak, s mind az *ecclesia* helyei bizonytalanok.

XI. Kunságiaknak, kiknek rab felek oda fogságban vadnak, 6 vagy 7 esztendőök eltelvén, szabad lészen megházasodni, a sz. széken *declaratiót* vövének.

XII. Ha a falusi mesterek, predikátorjoknak minden héten kétszer, a *palatina* catechesisből leckét nem mondanak: két két véka buzával tartozzanak. Ha pedig a predikátorok elmulatnák a lecke kérdést: ugyanannyival tartozzanak ők is.

XIII. Minden reggel, a hol zsóltármagyarázás nincsen a könyörgés előtt: biblia olvastassék a könyörgés után.

XIV. Ha valamely minister, idegen vallásu Méltósághoz fordul: tisztitül fosztassék meg.

A debreceni egyházmegye levéltárában levő egykorú másolatból közli:

Révész Imre.

IRODALMI SZEMLE.

Világtörténet észtanilag előadva. Irta KERKAPOLYI KÁROLY bölesészet tanár és könyvtárnok a pápai reformáta főtanodában I. kötet. Pápán a reform. főtanoda betüivel. 1859. 279 lap. Ára?

Előttünk fekszik Kerkapolyi Károly „Világtörténet észtanilag előadva“ című könyve. Majd nem minden hirlap egymást érve épen most itél fölötte. Már már elegendőnek tartanók az ismertetést és ajánlatot, ha az igyekezet, munkásság, szorgalmas kidolgozás és a nagy vállalat melybe szerző fogott méltányosságunkat teljes mértékben ki nem érdemlené. Szólunk tehát hozzá e Fűzetek hasábjain is azzal az őszinteséggel és tisztelettel, melylyel a tudományok iránt viseltetni keblünk hajlama vonzott.

Végnélküli a történet határa és sok oldalú annak mezeje, melyen mindennemű eszmék, események teremnek. De annyi évezredek óta csak a legujabb kornak hagyatott fel, hogy az események megtörténhetőségét az ész kritikájának alávesse.

Legszámosb történész az őskor homályát, sejtelmeit, mint valókat feldolgozá, Sina, Ind, Egyiptom regéit a hagyományok után leírá. Sok író még csak nem is hasonlítja, nem itéli meg a mulat s nem veti össze amazzal a jelent, hogy magának a jövődbe némi irányt, némi belátást szerezne. Pedig csak a kétségtelenül igaz előzmények után lehet biztós és valódi következtéseket nyerni. Nem szabad a történésznek tekintélyeket ismerni, még kevésbé az őskornak hagyományos eseményeit csak valószínűeknek tartani. Ezen merész állítás ugyan megfoszt bennünket igen sok régi, vitéz művektől, a legszebb meséktől, melyeket a római, görög s más őskorú népek történetlapjain olvasunk, s melyek különösen ifjú kebleinket egészen felhevítik s nemes tettekre gerjesztik, de más részről ész-

szerű-e az őshomályból adatokat könyvbe igtatni, melyek ezelőtt 2000 évvel történtek, csak azért mert azokat ily meg ily nevű író idézé? Vagy észszerű-e oly tárgyokról írni hitelesen, melyek tőle száz vagy ezer mérföldre estek? Midőn jelígs vagy épen semmi írás sem volt, a nyomtatás pedig sejtelemben sem létezett.

A történet legfőbb mozzanata az igazság. E nélkül a történet csak ábránd, gyakorta következtetéseiben hamis és sokszor más igazságoknak hitelességét kétségbe vonja. Ime az ész bírálatának szükségessége. Ideje már mikép a történelem úgy irassék, hogy régi bilincseiből kiszabadúljon, az eddigi megrögzött modorából eltérjen, melyhez eddig még az ünnepelebb írók is mintegy ösztönszerűleg ragaszkodtak.

Még azon indokok sem győzhetik le az előítéleteket, melyeket az ókor homályát megírók emlegetnek; hogy t. i. röviden átfutnak azok történetén, sőt csupán a csatákat és uralkodók változásait említik meg röviden. Ebben rejlik épen a hamis fogalom, mert íróink nagy száma szereti a könnyűt, átvenni a készet, legfőlebb irányán változtat valamit. De kutatni, keresni, vizsgálódni vagy nem tud vagy nem akar. Nem harcokat kell írni, mikor egy nemzet fejlődésének fokát, vagy beléletének mibenlétét kell kitapogatni. A harcias lét bizonyos lázas állapot, melyben valódi életét a nemzetnek megtudni nem lehet. Minden ősnépet annak pihenő szakában kell kísérlet alá venni. Könyveiket s más hiteles irományaikat vagy ha nem hagyományaikat kell józan kritika alá venni. Azokat a jelenel összehasonlítani, de nem a jelenből, hanem azon korból megítélni. Ezek mellett mint fátyol le hull szemünkről a lepel, melyen keresztül bámultuk Sesostris óriás harcait, Nagy Sándor Curtius által megírt ind-táborozását, s viszont az ind fejedelem mesés nagy hadseregét. Nevetségessé leendő azon erőködés, melylyel némelyek az őshagyományok megírásában izzadnak. De a józan kritika előtt utálatossá is teszi magát ki pusztán évszámokat, királyokat és csatákat említ. Az évszámok az őskorban csak koholmányok, a Didodor és Herodot királyainak száma agyrém, a csatáknak kimenetele oly mérvben, minden képzetet felülmúl. Az egész uralkodói rendszer csak főnökét hozza az utókor előtt megvetendővé, ki éltében népe javára alig tett többet, mint néhány száz ezret a maga érdekért vívott csatákban feláldozott. És vajjon tenítő-e az ily történelem?

Ha a történelemből egyebet nem tanulunk, mint az emberi méltóságot lealázó, miveltséget letapodó, az emberi szabadságot leigázó zsarnokságot; ha meg nem említjük azon eseményképek

eredetét, lételet, melyek az emberi nem boldogítására szükséges erőket vagy felfedezék, vagy előmozdíták s felhasználák, ha a betűk, irás, szám, földmivelés, házias élet, országok társadalom és köz törvények és az emberiségnek kifejlődésére tartozó isteni találmányokról, tudatlanságunk érzetében hallgatunk; akkor megtagadjuk önmagunkat s árulók leszünk az emberi szabadság irányában, megvetjük a tökéletesülést és mivelődést; és imádjuk a hatalmas pálcát mely bennünket boldogíttatásunk céljában, mivelődésünk útjában visszatart és visszaver. Akkor az emberiség legfőbb kincse, a személyes és egyetemes szabadság csak egyéniségnek lenne alávétve; akkor a történetíró önként bevallaná, hogy egy hatalmas önkénynek az összes emberiség csak rabszolgája lehet. Szerinte egy hódító Nabukadnezár, Caesar, nagyobb tényezői az emberiségnek, mint Amerika, Ausztrália feltalálói, mint a gőzerőnek, vasútnak sat. felfedezői s javítói, s míg amazokat az emberiség roncsolásáért az író isteníti, emezeket mint boldogítóit nem is nevezi. Vajjon lehet-e ily modorban: Die Weltgeschichte das Weltgericht?

Az emberiség sorsa önmaga kezében van. A benne kifejlett erők által lett ő azzá a mi jelenleg. Szellemi és anyagi jólétének kifejlése az embert mindig nemesebbé s tökéletesebbé teszi. Minden új találmány újabb eszmékre nyit utat; de azért a tökéletes végcél az örök megállapodást el nem éri, viszont hátra sem mehet a megsemmisülésig. Egyes tagjában s részeiben liktetést előre hátra kaphat, de oly rázkódtatást melynek vége enyészet lenne soha, előre megyen az ember szelleme s az uralkodik rajta.

Az elmondottakból röviden átláthatjuk, mikép ezen modorban irt történelmeink csak az újabb kor szüleményei. E század legjелеsbjei között csak Rotteck az ki azt megközelíté. A különben derék Becker, a koronként feltűnt jeles férfiak, vagy nagy eseményekhez köti korbeszédét p. o. Themistokles és kora, Cimon, Aristides, Romulus sat. 30 éves had sat. Schlosser minden okoskodás nélkül, bár tárgyavatottsággal mint tekintély adja elő az eseményeket, s bár ha bővebben mint társai, de azok hibáitól nem ment

Észtanilag előadva a történet csak a mult században született, s ebben a dicsőség a derék Herdert illeti, ki Idéen-jében az emberi szellemet a természet törvényeivel ugyanazonosítja; s bár egy kis fátumszerű következtetést a dolgok folyásában elismert, azonban legelső ki a történetben a szellemnek meghódolt. Az elharapódzott bűnöknek, erkölcstelenségeknek ugyan sokat tulajdonít s e miatt az emberiség megsemmisülését jósolja; de még sem tagadja, hogy a lélek hatalmas minden akadályokon keresztül törni s végre is

a szellem diadalmaskodik. Az ő iskolájához tartozik Iselin, Home és Ferguson két angol; továbbá Schneller Geschichte der Menschheit cím alatt; ugyan ily tartalmú Schlosser Ubersicht der Kultur des Alten, mely tartalomdús, de leginkább az események történetét adja, s világtörténetéhez közelít. Még ezen iskolához tartozik Heeron is, Idéen über Politik, den Verkehr, und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt. Azonban mindezeket túlszárnyalá elméjének erejével, magasztos és csupán csak a lángész által megközelíthető mély itéletű előadásával Hégel. Sok évvel előbbre lükteté ő a bölcsészetet, de azt is fényesen megmutatá mint kelljen irni esztanilag történelmet. Philosophie der Geschichte című műve halhatatlan marad, s becsben annyival inkább gyarapúland, a megnyíban az emberi ész naponként tökéletesbül.

És itt van helyén, hogy szerzőnek lelkünkől köszönetet szavazzunk oly tudományos mű megismertetésével, mely valóságos hégeli lélekkel és ihletettséggel adatott át a magyar közönségnek, mely fájdalom, ilyeknek még nem nagy bőségében áll. Mert ha Kolbnak, Bajza általi fordítását, s alólírtnak hasonló kísérletét kivesszük, irodalmunkban hasonlót nehezen találunk.

Szerző magasan repülő pegazusra ült, amúgy hirtelen utól nem fogják érni. Könyve hasonló egy átültetett növényhez, melyet a kertész ápol ugyan és öntözget, de nem levén azon föld hazája, csak teng. Azonban gyökerei kezdenek izmosodni s a következő évben már megszokván a földet, egész pompájában kezd viritani. A nagyobb közönség előtt még megemészthetlen lelki eledel az, s csak kevesek még azon hivatalosak, kik azt egész kéjjel élvezhetik. Azonban valamint nagy mesterének műveit a jövő kor fogja inkább érteni s bámúlni, ugy ezen szüleménye szerzőnek se ejtse aggodalomba a netaláni nem épen forró részvét miatt. Becsében emelkedni fog az, akként a mint a tudományosság naponta terjed.

Hégel számára még nincsen eléggé kimívelt nyelvünk. Ne aggódtassa szerzőt ha irályát fellengőssége mellett kissé erőtetettnek, többször darabosnak és így nem folyónak mondom. A technikus szavak áttételének valódisága és helyessége különösen Hégelnél, még sokban terem meg. Szerző jelenleg még útegyengető, de érdeméből az mit sem von le. A merész szárnyaknak csak irányt kell adni és nem csüggedni. A kitartást méltánylat követi, s a férfias merész vállalatot elismerés. Mindkettőt kiérdemlé szerző már csak azért is, mert megismerttet nyelvünkön az e napig született legmagasztosb, legfellengzőbb eszmékkal, melyek mind világiagos tanúságai annak, mikép az emberiség naponta tökéletesedik s hogy a végecél a non plus ultrát soha el nem éri.

Szerző által az „előszóban“ nevezett kútfők és források részint a főszmére Hégelére vonatkoznak; részint az általa megírt két őrs ország történelmének egyes részleteire. Mindkét nembeliek a legválogatottabbak s legünnepelebbek, melyeknek ismerése szerző olvasottságát s ítései gyakorlottságát eléggé tanúsítják, s eléggé ajánlják arra, hogy a könyvében foglalt eszmék mielőbb elterjedjenek s hasznos gyümölcsöt hozzanak.

Azonban lássuk a könyvet magát részleteivel.

(Folytatjuk.)

Pálcövi Antal.

Das christliche Gymnasium. Von C. NIESE. Raumburg.

Ezen könyvben tiszta, világos és folyékony nyelven a keresztyén gimnázium fogalma tárgyalatik, ezen néhány évvel ez előtt napi renden volt s még mindig fontos kérdés. Szerző követeli, hogy a gimnázium az ifjuság tudományos képzésével foglalkozzék s ez annak más iskolák felett kiváló jelleme, ugyanazért úgy határozza azt meg mint tudományos iskolát. Isten, ember és világ ezek miként a tudománynak úgy a tudományos iskolai oktatásnak is fő-tárgyai, a melyek közül valamelyiket elhagyni nem áll hatalmunkban. S ha bár az emberi tudás ezen három főköréből az ifjuval mindenek előtt a legegyszerűbbet s mindenkor az ő életkorához mértet, kell közölni: mindazáltal ezen tudományos előképzésnek, habár böles mérséklettel módszeresen, mind a három körben egyszerre kell történnie és pedig úgy, hogy a mi az ismeretet neveli egyszermind az ifju szívét is felmelegitse, lelkesitse és magánstudiumra buzdítsa, mely a gimnáziumnak minden más iskolák felett lényeges megkülönböztető jelleme.

Miután szerző az evangyélium lényegét kifejtette és bebizonyította, hogy a keresztyénség az igaz tudománnyal nincs ellenkezésben; sőt midőn az a legfőbb tudomány, egyszermind a tudományos tárgyalásnak minden elemeit magában foglalja, követeli az iskolától, hogy az evangyélium az iskolákban nem mint holt tudomány taníttassék, sőt nyerje meg az a szívét és ébressze föl benne az ösztönt, hogy saját szorgalma által is nevelje keresztyén ismereteit. Ezen cél elérésére azonban nem elegendők a keresztyén intézetek és rendszabályok; itt lők a tanítók. Azért szerző megkívánja ezektől, hogy bennök a keresztyén hit élő legyen, hogy a

keresztyén vallás világosságában és szellemében járjanak, mert csak így szolgálhatnak a keresztyén gimnázium céljának, mely is az, hogy keresztyénség és tudomány a legbensőbb viszonyban is egymást áthatva hassanak a tanítványokra, s csak így hozhatnak áldást az egészre, mert a rájuk bízott tantárgyat össze tudják kötni a keresztyénséggel. Ezen célnak ellenére van szerző szerint azon csekély gond és intézkedés is, a melyben eddig a keresztyén oktatás a gimnáziumban részesült. A hetenként két órai vallásoktatás teljes elszigetelése, miután rendszeresen minden más oktatás a keresztyénségre való viszonyítás nélkül történik, nem paralizáltatik az által, hogy a tanítás minden nap imádsággal kezdetik, vasárnaponként az Ur háza meglátogatatik s az urvaesorájában közösen részesülnek. A „keresztyén“ gimnáziumban a keresztyén vallásnak a legfőbb tantárggyá kell emeltetnie s annak mindazon igények megadassanak, melyek a gimnáziumot, mint tudós iskolát, tantárgyainak kezelésében megilletik.

Szerző azt kívánja, hogy a keresztyén gimnázium életében minden nap az első lecke előtt fél óráig közös ájtatossággal kezdessék meg, mely éneklés, bibliaolvasás és imádságból álljon. Erre következik a vallásoktatás, mely, az ifjú kedély az ájtatosság által fogékonyabbá tétetvén, a keresztyén tudomány és történetbe mélyebben és mélyebben vezet be; ez a következő leckéknél egy részről a tanító komolysága és szeretete, más részről az által történik meg, hogy tantárgyait általában a vallással és közelebb a keresztyén vallással összekötetésbe hozza. Minden nap ismét imádsággal és énekléssel záratik be vagy a közös iskolateremben, vagy az egyes osztályokban.

Miként a gimnáziumi tanítónak személyes viszonya a keresztyénséghez és a gimnáziumnak egyházi szervezete, épen oly fontos szerző előtt a vallásoktatásnak nagyobb terjedelme és gimnáziumszerűbb keresztülvitele vagyis célosabb viszonya. Szerző tehát azt kívánja, hogy a keresztyén oktatás tárgya célosabban rendeztessék el. A gimnázium legelső osztályaiban legyenek az ó és új testamentom bibliai történetei szent földdé s felejthetlen tulajdonná. Ezzel párhuzamban történjék a káté tanulása. S talán már itt veheti kezdetét az apostoli cselekedetek olvasásával az egyháztörténelmi oktatás. A közép gimnáziumban a szentkönyvnek eredeti nyelven olvasása kezdessék meg; nevezetesen a synoptikus evangéliumok és az apostoli cselekedetek valamint az új testamentom könnyebb levelei: (1. Pét. Jakab és 3 János). Az egyháztörténelmi oktatás folytattatik, a három első században. A legfőbb gimnázialis osztályokban János evangy. és Pál levelei olvastatnak és a keresztyén idvesség-tannak az ifjú szellemhez mért rendszeres előadása viszonyítva a hitre és életre. Végre az

egyház történelmi oktatás bevégeztetik a reformáció korszakának ismertetésével. A tanító mindezen oktatási fokokon nemcsak a szentírás mondatait, hanem az evangyéliomi egyház énekei közül és a keresztyén egyház és keresztyén élet tágas köréből a legalkalmasabbakat mindig fel fogja használni.

Végül szerző nagy nyomatókot helyez arra, hogy miként általában az oktatás ugy közelebb a vallástanításnál is az ifjú önfoglalkozásra vezéreltessék, a mely nélkül a vallásoktatás soha sem nyeri meg kellő tekintélyét és nem éri el rendeltetése célját. Csak magánstudium, csak saját erejének gyakorlása ébreszti fel a tudományos érzék és tudat első csiráját, csak ez nyeri meg az oktatás tárgyának az ifjú állandó érdekelttségét s szívének teljes részvétét, valamint megfordítva ott, hol a tudomány szerelme felgyujtatott, a magánstudium ösztöne is feltámad. Anyagot szolgáltat erre mind az ó és új testamentumi szentírás kimeríthetlen kincseivel, történeteivel, jóslataival, hasonlatosságaival, mondataival és hitigazságaival. Ezen magánfoglalkozás Isten igéjével a legnagyobb áldást szülné nemcsak magára az intézetre, hanem a tanítványok egész jövőendő életére, az államra és egyházra. Akkor a szentírás szeretete szükségesképen felköltené az ifjúban azon ösztönt is, hogy abból nyert nézeteit és érzeményeit költői alakba öltöztesse, annak történeteit, tanait, mondatait, példabeszédeit sat. ének, óda, zsoltár, parabola, idyll és költői elbeszélés alakjában feldolgozza.

Hogy nem itészileg hanem csak ismertetőleg jártunk el, annak oka az, hogy a szerző által oly sok melegséggel s a tanuló ifjúság iránti oly nagy szeretettel elmondott igazságok szerencsére teljesen feledték velünk az ítézetet és mert ösztönt éreztünk magunkban, hogy nézetei és javaslataira sokak figyelmét ráfordítsuk s így egyszersmind a művet mindazoknak, kiket érdekel, hathatósan ajánljuk.

(AKZ.)

ZENEÜGY.

Öszinte szó a zene érdekében.

A mai elfajulásnak indult magyar zeneirodalom némely egyes tájékin, oly sajtó szerű tüneményekre bukkan a figyelmes vizsgáló, melyek szemlélése akaratlanul is azon gondolatot szüli: vajjon, ha

zeneirodalmunk egén az efféle tünemények gyakoriak fognak lenni: mivé leend csak néhány évtized múlva is a már ősi jellemét levetkezni készülő magyar zene? Ősapáink, az egyszerű természetességnek s történelmi vitéz tetteknek napként tündöklő példányai, Ázsia bércei közül századokkal ez előtt nehéz küzdelmek között kihozták, s századok hoszú során át dicsőségesen fentartották s híven megőrizték nemzeti legdrágább kincseink közül a nemzeti öltözetet, táncot és zenét; de a melyek az álmívelődés, fényűzés, a szánandó divatok utáni kapkodás, elpuhulás és elfajulás dicső korszakaiban, segítettvén a hűtlen nemzetivadék törpesége által, gyorsan neki indultak a megsemmisülés sirja fölé, melyre az örök feledés nem sokára felütheti diadalmi zászlóját.

Ujabb zenerendszerű tan alapján működő szerzőink közül egyszer másszor találkozunk, kik a helyett, hogy a régibb magyar zenedarabok belszerkezetét, az azokban uralkodó határozott, szilárd és komoly ős jellemet ismerni és átültetni tanulnák, vagy a már létező magyar zenedarabokról, az önkény által feltűzött cafrangokat letépnék: a nemzeti valódi jellem, hatás és kinyomat figyelembe vétele nélkül, csupán a külérzéseknek s hallrendszer izgatásának tömjénezve, a jobb izlés s nemesebb nemzeti érzelmek bosszantására, idegen zamatu zeneszülemények rendszerén nyugvó különös hangvegyület alapján állítanak elő zeneműveket. Vannak, a kik semmi különbséget sem akarnak tartani egyházi és világi zeneírmódor közt, hanem e kettőt egybe alkalmazzák; nem gondolva meg azt, hogy mind az egyházi, mind a világi zeneirodalomnak megvan a maga saját határa, melynek egyéni tetszés szerinti átlépése valósággal a két különböző irányzatú zeneirodalom biztos kifejlődését teszi nehezebbé, s nem figyelve arra, hogy mind az egyházi, mind a világi zenének megvan a maga saját hivatása, rendeltetése, célja és iránya, melyet szem elől téveszteni egy szerzőnek sem volna szabad.

Különös az is, hogy némely szerzőink a régi és új, vagy mű nyelven szólva: egyházi és világi skála rendszer tulajdonságival, minőségivel nem akarnak, vagy nem szeretnek tisztába jönni, azt vélvén minden bizonynyal, hogy azok egyöntetűek, s ennél fogva a régi hangnemekben szerkesztett egyházi énekdarabokat a mai skálákra, az ezekre illő világi darabokat pedig az egyháziakra alkalmazzák.

Valóban az ilynemű eljárás által a diletánsok oly ismeretlen térre vezettetnek a zenevilágban, melyen minden szakképességük mellett sem képesek önmagukat hirtelen tájékozni. Igy pl. a szerzeményeiről is dicséretesen ismert köztisztelőben álló Sz. G. urnak, a napokban hat népdal műve akadt történetesen kezembe, melyek közül három

egyházi hangnemekben van feltéve, azonban hangegyezményesítésök a mai zenetan alapján történt. Szabad legyen nekem, nem bírálati viszketegből, egyedül csak kölcsonös felvilágosítás okaért s a zene jövője érdekében idevonatkozólag egyéni nézeteimet őszinteséggel párosult nyíltsággal elmondani. E című dal: „Ha meghalok csillag leszen belőlem“, tartalmát tekintve minden egyháziasságtól ment, inkább szerelem vesztett egyéni érzelésbe átolvadó. Már ha tisztelt szerző a szöveg beltartalmát egyesíteni, sőt bizonyos mérvben erősíteni és emelni akarta volna a dallam kinyomatával, célszerűbb leendett volna e dallamot f-molból szerkeszteni, minthogy ez, az egyéni szenvedő bús érzelmek kifejezésére sokkal alkalmasabb, mint a vallásos ihletésget, Istenbeni bizalmat s erős ragaszkodást kifejező hypodóriai skála. Azonban úgy látszik, hogy e skálát a tisztelt szerző, Barta „Magyar Apolló“ című könyvében fölmutatott rendszer szerint vette fel; de hibásan, mert az ott felhozott „hypodóriai“ skála voltaképen „aeoliai“ még Barta szerint is. Ezzel ugyan nyíltan szólva maga Barta sem volt tisztába, máskülönben az ugyanazon egy fokozatú s hangmagasságú skálának két ellenkező elnevezést nem adott volna „hypodóriai“ skála csak is az, mi a „dóriai“ s csak a hanghelyzet s hangfokok tulajdon elnevezése más. A „dóriai“ skála: d, e, f, g, a, h, c, d; a „hypodóriai“ ettől hanghelyzetileg öt fokkal esik alább, de lényegileg ugyanazon egy fokú: így pl. a dóriai“ skálának alsó ötödik hangját vévén alapul, s a h b által mélyítve elő áll az igazi „hypodóriai“ skála, jelesül:

a dóriai hangsor: d, e, f, g, a, h, c, d lesz tehát

a hypodóriai: g, a, b, c, d, e, f, g; s mind a két hang-

sornál ugyanazon helyen esik a két jellemző diaton félhang. Az itt felmutatott „hypodóriai“ skála látni való hogy egészen különbözik a Barta szeréntitől, sőt a régi Közhasznú ismeretek tárában létezőtől is; 6 kötet 69-ik lap. Tudnunk kell azt, hogy a régi skálarendszernek, mely az egyházi hangnemeknek kiinduló pontja, a hetedik fokán b. és h. tehát kettős hangja volt, mit még figyelembe talán senkise vett az egyházi hangnemek rendszeresítésénél, csak az e tekintetben első tekintély Dr. Ebrard; ez az oka, hogy minden plagal hangsor, a vonalrendszerre való átirásakor egy b. előjeggyel bír.

A mi a dallamot illeti: a melodiai törzshangok, mind az alapskála, mind a hangegyezmények alkotó némely hangjaival gyakran ellentétesen állanak szemközt. Sokkal célszerűbb lett volna

a dallam létrehozásakor tisztán megmaradni a felvett skála korlátai közt, a hangegyezményesítésnél pedig szorosan ragaszkodni a skála fokain uralkodó öszhangzatokhoz. Ugyan is, a tisztelt szerző által felvett hypodoriai skála, mint a dallam folyamából kivethető, ez: á, h, c, d, é, f, g, á, tehát a tulajdonképeni „aeoliai“ skála; ez pedig a h-t mélyíteni, a c-t magasítani soha sem szokta; egyedül a g törzs hangon szenved el a magasítást; a tisztelt szerző ur dallamában pedig, főleg a hangegyezményesítésnél gyakori az említett hangok mélyítése és magasítása, mi által törzs és áttett hetes öszhangzatoknak adott helyet; ilyenmő akkordok pedig a régi skála rendszeren nem léteznek; á, h, c, d, é, f, g, á, skálán a régi harmonia szerint voltaképen ezek az akkordok állanak:

1-ső	2.	3.	4.	5.	6.	7. lépcső.
é	f	g	á	h	c	d
c	d	é	f	g	á	h
A	H	C	D	E	F	G.

Az 1. 4. és 5. fokokon lágy, a 3. 6. és 7. fokokon pedig kemény hármás létezik; a 2. fokon lévő kisebbített hármast a régi zenetan soha sem használja. Most már egybe hasonlítva a tisztelt szerző urnak ugyanazon hangsor fokaira vett akkordjait ezekkel, óriási különbségre találunk. A mint e zenedarabot zenetani szempontból átnéztük, legillőbbnek találtuk a dallamhoz a mai „D mol“ skálát, a rajta nyugvó hangegyezményekkel együtt.

A „dóriai“ skálán szerzett dallamok melódiailag sokkal öszszevágóbbak a skála törzshangjaival, mint az előbbi, azonban hangegyezményileg itt is jönnek elő oly akkordok, milyenek a „dóriai“ skálán nem léteznek; így pl. annak 5. fokán A. c. é. lágy, a 7. fokon C. e. g. kemény hármás áll, a tisztelt szerző pedig hetes akkordokat vett azokon; melyek egészen más jelleműek mint ezek. Ha már a tisztelt szerző csak ugyan az egyházi vagy templomi skálát vette fel e világi dallamok alapjául, öszhangzólag úgy illett volna, hogy egyszersmind a régi hangegyezményesítést alkalmazza; de akkor a darabok egyházas, azaz egyszerű természetes jellemet öltöttek volna magokra, így pedig melódiailag templomi, hangegyezményileg azonban szabad világi karakterűek, tehát valódi irány jellemők nincsenek, mi azokban uralkodó volna; e nélkül pedig egy darab sem felel meg kitűzött céljának. Azonban, miként a társadalmi életben, sokszor a sokféle s változó jellemmel bíró egyéniségek egyesek előtt kedvesebbek s előnyösebbek szoktak lenni, mint az egyszerű szilárd jelleműek, szintugy a zenevilágban is találkoznak oly izlésűek, kik a csuda harmoniai vegyülettel kevert,

érzéseket izgató bizonytalan jellemű s kinyomatú zeneműveket halálból szeretik, míg az egyszerű kidolgozásúakat, de irány s uralkodó jelleműeket figyelembe se veszik; más részről az is igaz, hogy a gyakorlati élet mezején vannak olyanok is, kik az egyszerű, de határozott színekkel ékeskedő virágot többre becsülik a tarka vegyületű színeseknél, a szabad természet ölen virítót az üvegházakban mesterségesen növeltnél; így még a zenészet terén is léteznek, kik a lélekhez szóló egyszerű, természetes menetű zenedarabokat többre nézik a külérzésekre hatóknál, az egyszerű harmóniai kíséretűeket, az egymásra halmozott hetes hangzatokkal bővülködő, s uralkodó jellemmel kevésbé sem bíró mesterséges szövetűeknél. Itt tehát gyakorta az egyéni izlés és felfogás a döntő; de azért a szerzőnek a kompozíciónál sem a maga sem a mások egyéni izlését mérlegnek s irányzónak nem szükség felvenni, különösen ott, hol a szöveg is befolyást gyakorol; hanem arra kell törekednie, hogy a szöveg a dallammal, jellemben, kinyomatban, hatásban és szerkezetben ikerileg s elválatlanul összhangozzék, tehát sem a szöveg a dallamnak, sem ez annak föl ne áldoztassék.

A mult század zenészei, az érzelmek világában jártasok lévén, észrevették, miszerint a vallásos érzelem egészen elütő az egyéni természetes érzelmektől, s talán épen ez vitte őket azon gondolatra, hogy a hangvilágban, a vallásos buzgó érzelmeket, melyek felett már akkor is tulnyomó kezdett lenni az érzékiesség, s melyek ma holnap kihalnak az emberi keblekből, háttérbe sorítva, egyéni különböző érzelmekhez mért skálarendszert alkossanak. Így a vallásos érzelmeket, mint por alá való régiségeket külön rovatba tették, s megkülönböztették azokat az egyéni természetesektől; amazoknak meghagyták a templomi, s N. K. szerint molyos és penészes skálarendszert és hangegyezményeivel együtt; ezeknek tiszteletére pedig a hangegyvetemben nagy készséggel oltárokat építettek, füstölvén azokon az újrendszerű mesterséges harmóniai hangvegyület s skálarendszer bódító tömjénével! Ha már a hangnemek s hangegyezmények így osztályozás alá jutottak, vajjon nem volna e célszerű az érzelmek különbélesége szerint a mai zenevilágban is meghagyni ezen zenetani osztályozást ellenpontozás alkalmával? Mert ha van vallásos, buzgó és áhítatos érzület a szellemi, érzéki változatos természeti érzelem pedig a testies világban, miért ne lehetne akkor egyházi és világi zenészet is? s mi oknál fogva nem volna lehetséges mindeniket a maga saját határain belől tökélyesíteni, miután mind a két nemű zenészetnek megvan a maga skála és akkordrendszere?! Avagy a mai zenészetnek nem az egyházi

volt-e szülője, mi az oka még is, hogy arról szerzőink közül egy némelyek tudni se akarnak? Legyünk kegyeletesek egyházi zenészetünk iránt, mely a buzgóság s szent áhitat gerjesztésére, a valóságos érzelmek és indulatok növelésére valóban alkalmasabb a mai zenénél; karoljuk föl ezt, különösen mi magyar reformátusok, kiknél a közönséges istenitiszteleten nem az a cél, hogy a hallgatókban a gyakorlati egyházi zenészet által egyéni természetes érzelmeiket költsünk föl, hanem, hogy azokban minden világiasságtól ment tiszta buzgóságot éleszszünk, növeljünk és erősítsünk. Ne gondoljunk mi semmit más rendszerű egyházak ujmodú zenéjével; maradjunk meg mi a valódi ősi egyházi zenészet mellett, mely az Urhoz emelkedve imádkozik szabadon.

Szerzőink közül pedig azok, a kik egyházi zenészetünk parlag mezején munkálkodnak, ne járjanak szélsőségbe ellenpontozás alatt, azaz, sem a régi egyházi hangnemeken századok óta békén nyugvó khorálokat ne kísértgessék a mai hangrendszerre húzni, mert ez az ősi dallamok tetemes csorbitása s fenséges jellemök kockáztatása nélkül soha sem fog sikerülni; a honnan, míg a valódi egyházi zenészet felélesztéseért s felvirágoztatásaért hön érző s fenndobogó keblem az enyészet martaléka nem leend, minden ilyen egyéni önkényen alapuló visszaélések ellen, khorálaink eredeti tisztasága megőrzése érdekében nyíltan síkra szállok, s vagy győzni vagy veszni fogok inkább, mintsem egyházi énekeinkre nézve ily veszélyes előműködéseket elnézzek; továbbá sem a mai hangrendszerhez illő világi s magukban egyéni érzelmeiket tápláló szövegekre alkalmazott dallamoknak alapúl ne tegyék az egyházi hangnemeket, mert ez által a két nemű zenetant tömkeleggé teszük, nehezebb levén annak tanulmányozása, mint a Pláto korabeli zenetane volt az ősi időben.

Ivánka Sámuel.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Norvégiából írják, hogy az ottani papság az általa felfogott konfesszióális irányban folyvást elébb megy. Így az év elején Krisztiániából egy felhívás ment ki minden városokhoz „szegény lutheránus egyházak felségelésére“, mely egészen konfesszióális jellemmel bír. A tudósító kénytelen megvallani, hogy ezen felhívás

csaknem az összes papság szellemének megfelel. Nem azért hogy a lelkészek közt oly nagy egyetértés uralkodnék; ellenkezőleg az álláspont, melyet elfoglaltak egyenlenséget támaszt közöttök s egymás ellenében merevvé teszi őket: hanem egyek a híveknek a reformált és úniált egyháztól való elidegenítésében. Az orthodoxia felülkerekedett; a betűhöz ragaszkodás hatalmazott el a norvég teológok egész ifjabb nemzedékén; a szerintök személyiséggel bíró ördög nagy tekintélyvel bír előttök; a test feltámadása a szó legvastagabb és legsajátságosabb jelentésében hirdettetik a szószebből s annak hívése, hogy mindaz a mi a bibliában meg van írva, egyáltalában csalhatatlan, mint a lelki idvesség legszükségesebb feltétele taníttatik az egyházban és az iskolákban. S épen az ifjú nemzedék, melytől a szellemi fejlődés előhaladását kellene remélni, legnagyobb ellensége minden szellemi mozgalomnak és emelkedésnek. Mindazáltal ettől nem lehet sokat tartani, mert ez egész théológiai irány egy mesterkéltséget alkotvány, melynek nincs semmi alapja a nép vallásos öntudatában. Norvégiából is örömmel tekinték az egyházi ügyek forduló pontját Poroszországban, különösen az uralkodó herceg egyházi programját örömmel üdvözlik, s reménylik, hogy ezen fordulat a norvég egyházra nem marad azon befolyás nélkül, melyet reá a német egyház és tudományosság jelenségei minden időben gyakoroltak. Nincs minden egybefüggés nélkül az uralkodó lutherán orthodoxiával azon jelenet, hogy Norvégiában a róm. kath. egyház lábra kezd kapni. Az orthodoxia a népet nem elégíti ki, s ezért könnyű ott a római kath. egyháznak követőket nyerni, annyival inkább mert ügyes emisszáriusai vannak s egy organumot állított fel, mely tiszta, szenvedélytől ment, szabadelvű előadás által nagy sikerrel különbözteti meg magát a Krisztiániában kiadott lutherán egyházi laptól, mely elbizakodott és kárhóztató hangon a berlini ev. egyházi lappal versenyez. S így történt az, hogy Bergenben már római kath. isteni tisztelet tartatik legelső ízben a reformáció óta.

(PKZ.)

A sárospataki főiskolában állandósított ének és zenetanárságra a tiszáninneri egyházkerület egyhangúlag Ivánka Sámuel urat szentesi énekvezért választá el. Azt halljuk, hogy Ivánka úr a meghívást csak úgy fogadja el, ha pályázatában kifejezett kérelme is, miszerint az egyházkerületben az éneklésrei felügyelet őtet illesse, megadatik. A főt. egyházkerület Ivánka urat csak a pályázatában kimondott feltétel megadása mellett tekinthette pályázónak; miután annak tekinté s elvlasztá; úgy hiszszük, hogy kérelme teljesítve van.

kedés alatt; a harmadik az ő határaitól korunkig. Az első korszakban a protestánsok a hol és a meddig lennének, maguk rendezték és kezelték saját házassági ügyeiket, úgy azonban, hogy a protestánsoknak római katolikusokkal kötött vagyos házasságait Magyar és Erdélyországban ezen időknek végén ausztriai parancsok által a római kath. egyházi házasságjog alá rendeltek a a dírtakodás a plébániákra bízott. A második korszakban egy a törvényhozást mint

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HARMADIK FOLYAM.

NOVEMBER 15. 1859.

ÁTTEKINTÉSE AZ AUSZTRIAI HÁZASSÁGI JOG TÖRTÉNETI KIFEJLŐDÉSÉNEK A PROTES- TÁNSOKNAK EGYMÁS KÖZT ÉS A RÓMAI KATHÓLIKUSOKKAL KÖTÖTT HÁZAS- SÁGAIT ILLETŐLEG.

A protestánsok közt kötött házasságokhoz kell az Erdélyben és Magyarországon törvényesen elismert unitáriusok házasságait is számítani; minthogy ezek Erdélyben nemcsak ugyanazon államtörvények alatt élnek, melyek a két ev. vallástételen levőkre nézve érvényesek, hanem ehez még az erdélyi helv. hitv. evangélikusok házasságjogát egészen elfogadták. A protestánsok egymás közötti házasságaik alatt értjük ennél fogva széles értelemben a) az ágostai hitvalláson levő evangélikus protestánsok, b) a helvét hitvalláson levő evangélikus protestánsok, c) az unitáriusok között kötött házasságokat, habár, mint magától értetik, ezek vallását az evangélikusokéhoz nem számítjuk; d) azon házasságokat, melyekben a felek az itt elsoroltak közül két különböző vallástételen vannak.

Az ausztriai házassági törvényhozásban a protestánsok közt és római katolikusokkal kötött házasságokra nézve három korszakot különböztetünk meg: az első a reformációtól II. József császár idejéig; a második ezen császár ural-

kodása alatt; a harmadik az ő halálától korunkig. Az első korszakban a protestánsok, a hol és a meddig fennállottak, maguk rendezték és kezelték saját házassági ügyeiket, ugy azonban, hogy a protestánsoknak római kathólikusokkal kötött vegyes házasságaik Magyar és Erdélyországban ezen időszak végén császári parancsok által a római kath. egyházi házasságjog alá rendeltettek s a biráskodás a püspökökre bízott. A második korszakban ugy a törvényhozást mint a biráskodást a protestánsok valamint a római kathólikusok házassági ügyeit illetőleg a polgári hatalom kezei közt látjuk. A harmadik korszakban végre a házassági ügyek Erdélyben a II. József előtt fennálló törvényekre vitettek vissza, a biráskodás a tisztán ev. házasságok felett evangélikus, a római kathólikusokkal kötött vegyes házasságokban római kathólikus papi törvényszékeknek adatott vissza; Magyarországon a József törvénye a tisztán evang. házasságokra nézve a legújabb időkig fennállván, majd az Általános Polgári Törvénykönyv hozatott be, a biráskodás pedig a legújabb törvényig a polgári törvényszék kezei közt maradván, a római kathólikusokkal kötött vegyes házasságok mindjárt József császár után római kathólikus törvény és birói szék elé kerültek; a többi tartományokban mindenféle házasságra nézve a József törvénye tartatott fenn némi módosítással, majd 1811 óta az Általános Polgári Törvénykönyv hozatott be, a biráskodás minden házassági ügyek felett 1857. jan. 1-ig a polgári törvényszékeknél hagyatott, azon idő óta a római kathólikusokkal vegyes házasságok a római kathólikus házassági törvény és bíróság alá rendeltettek, a tisztán evangélikus házasságok az elébbi törvény és polgári biráskodás alatt maradtak.

I. időszak. A reformációtól 1783-ig, Magyar és Erdélyországot illetőleg 1786-ig vagy e szerint a József császár házassági nyiltparancsának behozataláig.

Mint hogy az államhatalom az ausztriai tartományokban a reformáció iránt nem volt kedvező, egyedül Erdélyt véve ki, melynek saját fejedelmei voltak a reformáció után is huzamos időn át, más részről pedig magában értetvén, hogy az evangyéliomi egyház elismerése egyszersmind házasságfogalmának elismerését s a házasságok evangyéliomi

kezelését is magában foglalja: ennél fogva a törvényhozó hatalom az evangélikusok házasságát, ügyeinek vezetését, a hol csak ezek az állam részéről bármi úton kivívták az elismerést, kezeik közt hagyta meg, s így adtak maguknak a protestánsok a különböző tartományokban evangyéliomi elveket alkalmazásba vett házassági törvényeket s kezelték azokat saját egyházi hatóságaik által.

1. Csehországban mint ezt, úgy minden más egyházi ügyeket, a prágai alsó konzisztórium vezetett, melynek a fejedelmi level által is jul. 9. 1609. *) „hatalma és működése visszaadatott, s legkegyelmesebben megengedett, hogy ugyanazon rendek mindkét részen a nevezett konzisztóriumot papságukkal együtt hitvallásuk és egyletök szerint megújítsák“. Az evangélikusok által azokon felállított „defenzorok megerősítessenek, a nélkül, hogy azon kötelességen kívül, mely a rendek által eléjük fog iratni, más kötelességeket vagy útasításokat lehetne eléjük szabni . . . mindenik fél a maga vallását szabadon és megszorítás nélkül gyakorolja, a maga saját papsága által vezetessék és igazgattassék, s úgy a vallást mint a szertartásokat illetőleg egyik fél se kényszeríthesse semmire is a másikat“. Ezen rendelet Csehországban az 1620-ki katasztrófiáig állott fenn, a mely az evang. egyház erőszakos elnyomatását vonta maga után Csehországban és Morvában.

Csak az aschi kerületben, mely az Erdmann és Zedtwitz családok hűbérbirtoka volt, nyerték az evangélikusok és tartották meg a magok házassági törvényeit, melyek a szászországi törvényhozás szerint voltak elrendezve; konzisztóriumok a márc. 10. 1775. kiadott Temperamentspunkte **) által is, melyek erejénél fogva ezen tartományka az uralkodó ház közvetlen felsősége alá jött, elismertetett.

2. Az evangélikusok az ausztriai érchercegségben, Stájerben és Salzburgban II. Miksa biztosítéka jan. 14. 1571. és a rendek ugyanakkor kelt válasza ***) következtében az első időszakban azon ev. házassági rendhez tartották magukat, melyet ők Chytraeus és az ő agendája által maguk kö-

*) Lásd a szöveget ily című munka 23. s következő lapjain: Urkundenbuch zum Oesterreichisch - evangelischen Kirchenrecht von Karl Kuzmány. Wien, 1856.

**) Lásd a szöveget Urkundenbuch 75. l.

***) Urkundenbuch 4 és 5. l.

zé bevittek, az evangyéliomi tudománynak ezen tartományokban a XVII. század ötödik tizedében történt erőszakos elnyomásáig, úgy hogy ők azon ideig a maguk „vallástételét és a rendek által készített és benyújtott agendát szabadon használhatták, s mind a tant, mind a szertartásokat azal egyezőleg és nem ellenkezőleg állíthatták fel és léptethették életbe“. II. Ferdinánd trónra lépteig Karinthiában és Karnioliában az evangélikusok házassági ügyeit illetőleg semmi mást nem gyaníthatunk.

3. Hogy Sziléziában saját konzisztóriumai által vezették házassági ügyeiket az evangélikusok, kitetszik az aug. 26. 1609. *) kiadott, ezen konzisztóriumokat megerősítő fejedelmi levelből, melyben ez áll: „Negyedszer az augsburgi vallástételen levőket, főurakat és rendeket azon különös kegyelemben részeltetjük, hogy azon főurak, kiknek a mi mélyen tisztelt ősurunk és atyánk idejében és a mi kormányra léptünkkel saját konzisztóriumai voltak s azokat mostanig megtartották, a mellett mindenki mostanság és mindenhatétovázás nélkül álljon és maradjon s hogy az augsburgi vallástételen levő főurak és rendek is, kiknek ez előtt nem voltak konzisztóriumai, ujakat állítsanak, s azok által mind a felavatást, mind a házassági ügyeket szabadon kezeljék“. Hogy a házassági ügyek ezen konzisztóriumok elé tartoztak, sziléziai herceg György Rudolf későbbi rendeletei is bizonyítják, különösen a jun. 30. 1613. kiadott rendelet **). Ezen törvényhatóság az állam által később megtámadtatott, vagy legalább fenyegetve volt, majd ismét visszaállítatott; mert a XII. Károly sévd király és I. József császár között 1707-ben létre jött altrannstädti egyezkedés 7. §. szerint: *Causae matrimoniales, aliaeque ad religionem spectantes Consistorio Catholico vel non subjiçientur, aut secundum Canones in Aug. Confess. receptos judicabuntur. . . In iis vero principatibus, ubi tempore pacis Westphalicae Consistoria Aug. Confess. fuerunt, juxta veterum usum restauranda sunt, quae ejusmodi causas examinabunt decidentque, salva ubique appellatione ad summum principem ***).*

*) Lásd a szöveget Urkundenbueh 55. s köv. lapjain.

***) Lásd a rendeletet Hensel Geschichte der prot. Gemeinden an Schlesien. Liegnitz. 1763. című munkája 226 lapjain.

***) Az egész szöveget lásd Urkundenbuch 67. s köv. lapjain.

A Teschenben felállított vallásügyi-bizottmány (Religions-Commission) II. József császár idejéig működött.

4. Magyarországon is a két hitvalláson levő protestánsok a házasságrendszabályt magukra nézve evangyéliomi elvek szerint alapították meg, mint az ágostai hitvalláson levőkre nézve a bécsi békekötés következtében összehívott zsolnai 1610. és váraljai 1614. különösen pedig a sentei konzisztórium nevében 1622. összehívott gyűlés némely általános rendeleteiből világosan kitetszik. Az elsőbbség csak de causis et casibus ad revisionem superintendentium spectantibus szólunk a VIII. és X. kánonban általában, az utolsó a VI. kánonban világosan megalapítja: *Indicta generali synodo causae omnes tam matrimoniales quam aliae forum ecclesiasticum concernentes discutientur*, s a XVII. kánon a házasságkötést illetőleg némely egyházi rendeleteket hoz. Épen így a rosenbergi szinodus 1707. XIV. cikkelye. *)

A helv. hitv. evangyéliomi egyházat illetőleg az *Articuli majores* 1577. némely házassági törvényeket hoznak, valamint a komjáthi zsinaton 1626. hozott határozatok több pontjai, mint *Class. I. Can. X.*; *Class. II. Can. VIII.*; *Class. III. Can. XL és LV.*; de legterjedelmesebbek a Szathmár-Németiben 1645. hozott törvények, melyeknek határozatai egyházi vagy Gelei Katona-féle kánonok neve alatt ismeretesek, és végre Erdélyben 1649. a marosvásárhelyi zsinaton szentesítették **). Az 1647. országgyűlési törvény Art. XV. 2. §. világosan mondja: *Evangelicis vero de vigore articuli 1608. ante coronationem ad primum editi in matrimonialibus in usu consveto* (tehát saját törvényhozás és bíraskodás mellett) *permanentibus*, a mit bizonyítanak a felsőtiszai helv. hitv. egyházkerület 1709-ben hozott kánonai Art. 45 és 56., a honnan következik egyszersmind, hogy a Leopold-féle törekvések, az evangélikusok bíraskodását a házassági ügyekben megszüntetni, nem vitettek keresztül, s ennél fogva az, a mit Klein mond ***): *superioribus secularis ante persecutionem Leopoldinam Consistoria Evangelicorum seu Congregationes Ministrorum cunctas elargiebantur dispensationes*, kiigazítandó, t. i. nemcsak ante, hanem

*) Urkundenbuch 189. 202. 269. l.

***) Urkundenbuch 202. 269.

****) Tentamen juris eccles. evang. A. C. in Hung. 141.

törvényesen gyakorolták egész a márc. 21. 1731. kelt Carolina resolutio-ig, mely az ápril. 6. kelt intimátummal hirdettetett ki. Ennek ötödik pontja azt rendeli: *Matrimoniales causas fundamento privatarum regni legum iudiciis dioecesanorum episcoporum ita substerni, ut hi illas plane juxta principia A. et H. confess. dijudicent, admissa inde ad Archiepiscopos adpellatione.* Azonban maga ezen rendelet is, mint a békekötéseket és országos törvényeket nyilván sértő, teljesen keresztül nem vitetett azon elnyomott helyzet dacára sem, a melyben voltak VI. Károly alatt a protestánsok. *)

5. Az evangyéliomi egyházi házassági törvényhozás Erdélyben a reformáció óta fejedelmi kegy és országos törvények által volt biztosítva. Mig a reformátusok Erdélyben a szomszéd területen lakó magyar hitsorsosokkal ugyanazon úton s egyenlő lépésekben haladtak, az ágostai hitvalláson levők házasságait illetőleg a Formula reformationis Coronensis et Barcensis 1543. s aztán Reformatio ecclesiarum Saxonicarum, melyet a szász nemzet prelátusainak, báróinak, mágnásainak és nemeseinek közönsége ápril. 21. 1550. szentesített, tehát jelesül ez utóbbinak a házassági ügyet illető XIII. cikkelye is felállítatott. Majd az 1555. és 1572. zsinat XIV. s több cikkelyeiben a házasság fogalma és a házassági törvények megalapítottak, és az országos törvények köztekintélyével ruháztattak fel. A Constitutiones approbatae, polgári törvények gyűjteménye és kodifikációja 1540—1653. **) Tit. V. Art. IV. így szól: „Egyik religión levő pap is, más religión lévő személyeket sem copulálni, sem divortiálni, sem ecclesiái reconciliatióra admittálni nemerészelje, ha szintén oly időben vallását változtatni akarná is, mikor más vétkes cselekedeti vagy igyekezeti elválásra, vagy copuláltatásra, vagy ecclesiái reconciliatióra nyilvánvalókká lettek.... Valami egyházi ember ezek ellen impingálna, in amissionem honoris et officii incurraljon és post degradationem a külső magistratus hatalma alá vettetett legyen“. Így maradtak az erdélyi evangélikusok a tisztán protestáns házasságokat illetőleg a törvényhozás és bíraskodás birtokában 1786-ig. A vegyes házassági ügyek a

*) Lásd Irinyinél: Az 1790°/₁-ki vallásügyi törvény sat. történelme 123—126. lapjait.

**) Urkundenbuch 163. s következő lapjain.

vádolt törvényszéke elé tartoztak 1768-ig, a midőn azok a dec. 1. 534. sz. alatti leiratban a *judicium delegatum sub praesidio episcopiali* rendeltettek, jóllehet ezen intézkedés is nagy ellentállásra talált.

6. A varsói egyezkedés febr. 24. 1768. II. szakasz 5. §. szerint: *Dessidentes utriusque confessionis plenariam habebunt libertatem propria consistoria erigendi, congregationes suas synodales, internum solummodo religionis eorum ordinem concernentes, absque cujusdam impedimento tenendi, causas itidem dispensationis et divortiorum inter conjuges dissidentes utriusque confessionis evang. decidendi et terminandi, ita ut neque clerus romanus catholicus, neque domini haereditarii se iis ingerant, qui et ratione dominii nec directe, nec indirecte regimini ecclesiastico se immiscere praesumant.* Minthogy a hajdani lengyel tartományoknak Ausztria által történt átvételével és után, az okt. 13. 1772. nyiltparancsnál s Ausztria, Orosz és Poroszország közt szept. 18. 1773. kötött nemzetközi egyezménynél *) fogva azon országokban az evangélikusok a maguk vallásszabadságában és egyházi jogaikban meghagyattak, nyilván van, hogy az evangélikusok azon országokban is a József koráig fel voltak jogosítva, hogy házassági ügyeiket magok rendezzék.

II. időszak. A József kora.

Az első helyen áll itt a Türelmi Parancs 1781. okt. 13. a német tartományok, okt. 25. Magyarország, nov. 8. Erdély számára; majd aug. 30. 1782. a német tartományok részére kiadott Udvari Rendelvény, a mely által az eljegyzések érvényessége töröltetett el. Erre következett jan. 16. 1783. a Házassági Parancs s annak az aug. 2. 1783. kelt Udvari Rendelvény általi magyarázata, miszerint annak nincs visszaható ereje a nem magyar és nem erdélyországi provinciákra; majd a József Törvénykönyve és Nyiltparancsa nov. 1. 1786. mely a német tartományokban jan. 1., Galliciában máj. 1. 1787. lépett hatályba, melynek III. része a házassági törvényt foglalta magában. Ugyanazon házassági pa-

*) Lásd az egyezményt kivonatban Urkundebuch 74. lap; az egész Martens ily című munkájában: *Recueil des principaux traités d'alliance, de paix sat.* Gött. 1790—1818.

rancs néhány újabb cikkelyekkel s az aug. 30. 1782. kiadott udvari rendelvénnyel, ugyanabban Magyarországra és Erdélyre nézve egy újabb ponttal,*) márc. 6. 1786. melyet márc. 21. azon udvari rendelvénnyel követett, mely az evangélikus házasságú felek kihirdetését a róm. katólikus templomokban megszüntette. Ezen intézkedések által a házassági törvényhozás és bíraskodás egyszerre elvételét az egyháztól. Jóllehet ez magában nincs a protestáns elv ellen, csak az egyház is meghalgattatott s annak illető befolyása ezen határozatok körül, a mint ez valóban megtörtént, ne szorított volna meg szerfelett; de mégis Magyarország és Erdély alkotmányos ország volt, a jogok és szabadalmak törvényes egyezményeken nyugodtak (a melyek idő folytán az államhatalom előtt mintegy elenyésztek annyira, hogy a Türelmi és Házassági parancs mint valami nagy jótétemény tekintetett és fogadtatott), e mellett a Házassági parancs minthogy egy részben a római-kánoni, nagyobb részben pedig a görög-római jogot a sajátlagos evangéliominak sok képeni teljes mellőzésével védelmezte, a protestáns evangéliomi öntudatot egy részről korlátozta, más részről védelem nélkül hagyta, Magyarországon és Erdélyben II. József császár alatt a maga teljességében keresztül nem vitethetett.

III. időszak. II. József császár halálától a mi korunkig.

1. A Magyarországon és Erdélyen kívüli tartományokra nézve a József császár már említett törvénykönyve II. Leopold és I. Ferenc császárok alatt ismét átvizsgáltatott. Gallíciában febr. 13. 1797. (hatályba lépett máj. 1.) keleti Gallíciában ugyanazon évi szept. 8. végre ujlag átvizsgálva jul. 7. 1810. császári szentesítéssel kiadatott s jun. 1. 1811. Átalanos Polgári Törvénykönyv név alatt minden német-szláv tartományokba bevitetett; II. fejezetét a házassági törvény képezi. Különösen bevitetett ezen törvénykönyv Krakkóba és vidékére a márc. 23. 1852. kiadott nyiltparancs és a minisztérium igazságügyi osztálya által márc. 26. kiadott szabályzó rendelet által.

2. Magyarországot illetőleg az 1790¹/₁. országos törvény

*) Urkundenbuch 389. 1.

XXVI. art. 11. §. e következő határozatot hozta. *Universae causae matrimoniales evangelicorum utriusque confessionis propriis ipsorum consistoriis dijudicandae relinquuntur; sua tamen majestas sacratissima, pro Regio suo munere, auditis ipsis Evangelicis utriusque confessionis congruam praevidentura est rationem, non modo ut ad omnigenam litigantium partium securitatem consistoria haec debite organisentur, sed et ipsa principia juxta quae consistoria haec suo tempore causas matrimoniales dijudicandas habebunt, sine Inspectionis et confirmationis sibi exhibeantur. Interea autem causae haec matrimoniales judicabuntur secundum principia posterioribus his annis vigentia per fora secularia; quippe in comitatibus et districtibus foro proprio judiciario, in Liberis autem ac Regiis et Montanis Civitatibus coram eorumdem Magistratu, salva ad Tabulam Regiam, ac pro se nata ad septemviralem appellata: eo tamen per expressum subnexo, quod divortii sententiae non nisi quoad effectus civiles ubique pro validis habeantur, Episcopos autem ad agnoscendam talismodi vinculi nullitatem, illamque ad catholicos extendendam obligare nequeunt. Quantum ad dispensationes in gradibus lege patria prohibitis, secundum principia vero Evangelicorum permissis eosdem Evangelicos sua Maj. Sacr. a necessitate hujusmodi dispensationum, quippe in tertio vel quarto gradu, quemadmodum jam antea per pia memoriae Augustum Imperatorem et Regem Jesephum, patrem suum desideratissimum constitutum erat, apud se quaerendarum semel pro semper eximi. A 16. §. pedig: Causae matrimoniorum tam eorum, quae jam tempore, quo illa inita sunt, mixta erant, quam et eorum, quae per transitum alterutrius partis ad sacra catholica mixta effecta essent, cum utrobique de vero nominis sacramento agatur, sedibus catholicorum spiritualibus deferentur.* A tisztán evang. házasságokra nézve tehát, minthogy evang. konzisztóriumok fellállítására vagy rendezése elmaradt, továbbra is a József nyiltparancsa maradt érvényben, melyet későbbi intimátumok, mint az aug. 6. 1822. kiadott is, törvénynek vall, s a tisztán evang. házassági ügyek feletti biráskodás folyvást a polgári hatóságok kezei közt maradt.

A protestánsok r. kathólikusokkal kötött vegyes házasságaik tehát róm. kath. törvény és bíróság alá rendeltettek. Miután pedig a nov. 29. 1852. Nyiltparancs által, máj.

1. 1853. kezdődő hatálylyal az Általános Polg. Törvénykönyv Magyarországra is bevitetett, a József házassági nyiltparancsa helyére a nevezett törvénykönyv II. fejezete lépett, s ez által mindazon házasságok, melyeknek megkötésénél csak az egyik fél is róm. kath. vallású volt, a házastársak egyikének egész életére, még ha ezen házasságok a r. kath. félnek az evang. vallásra leendő későbbi áttérése által tisztán evangélikusokká lettek is, ujlog a római kathólikus törvény alá vettek, Helytartósági Rendelet, aug. 28. 1854. Az Átal. Polg. Törvk. II. fejezete ugyanis a nyiltparancsnál fogva csak az evangélikusokra nézve bír kötelező erővel, miután ezen nyiltparancs III. cikkelye így szól: „A törvénykönyv II. fejezetében a házassági jog iránt foglalt szabályok, mennyiben azok a házasság érvényes megkötését s a házasság érvénytelensége iránti tárgyalást, az ágytól s asztaltóli elválást, és a házasság felbomlását illetik, a római kathólika vallású, továbbá egyesült görög és nem egyesült görög szertartású, polgári rendű (X. cikk.) alattvalóinkra a fent megjelelt koronaországokban (Magyarországban, a szerb vajdaságban, a temesi bánságban, Horvát és Tótországban) nem alkalmazandók. A fennebb kijelelt, magát a házassági köteleket tárgyazó pontok tekintetében tehát ezen hitsorsosok továbbá is, hitvallásuk különbségéhez képest, az eddigelé reájok nézve létezett és fennálló törvényes szabályok és egyházi bíróságok alá tartoznak.

Mennyiben a fennálló törvények és rendeletek szerint az országfejedelmi bíróságok és hatóságoknak kell eljárniok, az Át. Polg. Törvk. szabályai tartandók sinórmértékül“.

Az 1853. ápr. 16. nyiltparancs II. cikkelye szerint: A r. kath., továbbá görög egyesült és nem egyesült valláson lévők egyházi törvényhatóságai 1849. novemb. 3. és 1850. márc. 1. kelt csász. rendeleteknél fogva az első és felebbezési egyházi birói hivatal gyakorlatában megmaradnak, azon házassági kereseteket illetőleg, melyek a házasság érvényességét vagy érvénytelenségét, az elválást s az ágytól és asztaltóli elkülönzést illetik.

3. Erdélyben a József házassági törvénye és a polgári biráskodás a házassági ügyekben 1790-ig, azaz a Visszahelyezési Parancs *) kiadatásaig jan. 28. 1790. állott fenn.

*) Lásd Sachsenheimnál 160. s köv. l.

Ugyanazon évi máj. 1. a bíraskodás az az előtt fennállott s e végre rendelt törvényhatóságoknak adatott vissza, s az ügyek a József házassági nyiltparancsa mellőzésével az elébb érvényben volt házassági törvények alá vettek, a mi az 1791. XXXIV. országos törvénycikkelybe is átment: *Causis et objectis matrimonialibus ad concernentia fora ecclesiastica receptarum religionum relegatis*. A Fundus Regius területén 1798. elvétetett bár a szász nemzet ág. hitv. papságától a törvényhatóság, és az ág. hitv. rendekre ruháztatott, de ott is már 1804. a legfelsőbb helyről 1803. nov. 10. kiadott 3313. sz. alatti leirat következtében az egyházi hatóságoknak visszaadott. A szász nemzet eme szabályzó pontjainak IV. art. 3. §. így szól: *Pluribus momentosis et gravibus rationibus adducti clementer decrevimus, ut jurisdictio quoque ecclesiastica cleri A. C. addictorum in fundo regio circa dijudicandas et decidendas causas pure matrimoniales et divortiales denuo restabiliatur, clerusque hac jurisdictione provisos interea, donec in universo magno principatu Transilvaniae alia aliqua provisio introducta fuerit, in antelatis causis divortialibus procedere possit*. Vegyes házassági ügyek evangélikusok és római kathólikusok közt mindjárt II. József császár halála után itt is kath. egyházi törvények és törvényszékekhez útasítottak, mint 1768—1786-ig voltak, s ez az 1792. aug. 29. 3372. sz. alatti leirat 3. pontja nyomán: *causae et differentiae matrimoniales inter catholicas et diversae religionis personas emergentes, cognitioni catholicorum fororum ecclesiasticorum substernuntur, ujlag megparancsoltatott*. Az ág. hitv. konzisztóriumok számára 1807. febr. 20. 417. sz. alatt érkezett meg a szabályzó rendelet. De midőn az 1853. máj. 29. kiadott császári nyiltparancsnál fogva Erdélybe is az Atal. Polg. Törvk. vitetett be ugyanazon év szept. 1. kezdődő hatálylyal, ugyanazon nyiltparancs III. cikkelyében egyszersmind kimondatott: hogy a törvénykönyv II. fejezetében a házassági jog iránt foglalt szabályok, mennyiben azok a házasság érvényes megkötését s a házasság érvénytelensége iránti tárgyalást, az ágytól és asztaltóli elválást és a házasság felbomlását illetik, ezen koronaországban a polgári rendkez (X. cikk.) tartozó alattvalókra felekezeti különbség nélkül nem alkalmaztatnak. A felebb előadott, magát a házasság érvényét illető pontokra vonatkozólag tehát ezek továbbra is saját egyházi bí-

róságaik és hitvallásuk különbsége szerint reájok nézve érvényes egyházi szabályok alatt állanak, feltartva a protestáns és unitárius egyházi törvényszékeknek a megváltozott viszonyok szem előtt tartásával munkába veendő és azoknak megfelelő szabályozását. A mint ezen törvényszékek 1850. jul. 4. 271. sz. a. császári rendeletnél és az igazságügyi minisztérium 1852. máj. 10. kiadott rendelete III. cikkelyénél fogva a házassági ügyek feletti bíráskodásban a házasságkötés érvénytelenségének és az elválásnak megvizsgálását s az ágytól és asztaltóli elkülönzést illetőleg meghagytak, épen úgy meghagyta azokat abban az 1853. jul. 3. kelt legf. nyiltparancs 2. §-a: A keresztyén valláson lévő minden alattvalók egyházi bíróságai azoknak az 1853. május 29. kiadott nyiltparancsban feltartott szabályozása alatt maradnak egyházi bíráskodásuk gyakorlatában azon házassági keresetekre vonatkozólag, melyek a házasságkötés érvényességét vagy érvénytelenségét, az elválást, az ágytól és asztaltóli elkülönzést illetik.

Zárészrevétel. Minthogy az ausztriai császárságban a különféle koronaországok szerint a házasságjog, az evangélikusokat illetőleg, úgy egészben, mint részletekben tetemesen elütő, a különböző koronaországokhoz tartozók személyes joga a szerint most korlátoltabb, majd terjedelmesebb; ennél fogva az 1852. nov. 29. ki legf. nyiltparancs, melylyel az Átal. Polg. Törvk. Magyarországra és az 1853. máj. 28. ki, melylyel ugyanaz Erdélybe bevitetett, különösen figyelembe veendő, mi szerint a házasság érvényességét, érvénytelenségét, ágytól és asztaltóli elkülönzést és az elválást, továbbá a törvény illetékét tekintve, mely szerint valamely házassági eset megítélendő és eldöntendő, nem a törvényszék helye, hanem a különböző koronaországokhoz tartozók személyes képessége határozza el, úgy hogy a magyar, erdélyországi, cseh, sziléziai sat. hazáján kívül akárhol kezdjen keresetet vagy vétessék kereset alá, vagy a házasságkötést illetőleg pereljen, mint a törvényhez kötött tekintetvén, jogügye szükségkép azon törvény szerint vétetik fel s ítéltetik meg, a mely reá nézve a házasság érvényességét és érvénytelenségét, az ágytól és asztaltóli elkülönzést és az elválást illetőleg azon koronaországban, mely neki hazája, kötelező. A magyar nem mehet Erdélybe, hogy az elválásra nézve ott érvényes törvény szerint követelje az elválást;

az erdélyi nem mehet Ausztriába, hogy a házasságkötést az ott érvényes törvények szerint vitassa. Az illető V. cikkely így szól: Az elül megnevezett koronaországokhoz tartozók személyes képessége a házasságkötést illetőleg azon törvény szerint itélendő meg, a mely alá azok hitvallásuk különbsége szerint tartoznak (III. és IV. cikkely), köttessék bármely helyen a házasság. Azon koronaországokhoz tartozók személyes képessége, a melyekben az Átal. Polg. Törvk. határozatai a házassági ügyekre nézve teljes érvényben vannak, hitvallásuk különbsége nélkül a törvénykönyv határozatai szerint itélendők meg. S minthogy végezetre az 1856. okt. 8. nyiltparancsban a r. kathólikusok házasságait illetőleg egy új törvény jelent meg, a melyhez köttetnek minden házasságok a birodalomban: az Átal. Polg. Törvk. II. fejezetében foglalt szabályok a r. kath. házasságok érvényességét vagy érvénytelenségét, az ágytól és asztaltóli elkülönzést és az elválást illetőleg, mint olyanok, a birodalomban többé sehoh sem érvényesek, mi által a r. kath. személyekkel vegyes házasságokra nézve a törvényilleték a birodalom nagy részében egészen megváltozott.

A vegyes házasságok jelenlegi törvényilletéke.

1. Ha a különböző hitvalláson lévő házas felek egy hitvallásra térnek.

2. Ha egyik vagy mindkét fél ismét más vallásra tér.
I. Evangélikus és r. kath. keresztyének vegyes házasságaira nézve.

A pápai székkal 1855. aug. 18. kötött konkordátum X. cikkelye s ugyanazon év nov. 5. hozott határozat következtében 1856. okt. 8. kiadott legf. nyiltparancsbal az ausztriai császárságban a kathólikusok házasságaira nézve egy törvény adatott ki, mely a nyiltparancs I. cikkelye szerint a birodalom minden országaiban jan. 1. 1857. teljes érvénybe lépett. A római kathólikusokhoz számítandók minden egyesült görögök is; mert bár ezek a lyoni 1274. a florenci 1439. Lengyelországban, Gallíciában és Lodomériában 1594—8. Munkácson 1652. Erdélyben jul. 7. 1698. létre jött unió alkalmával a házasságot illetőleg a fegyelmiekre nézve maguknak egyet mást kikötöttek, mindaz a gyakorlatban nagyrészt elenyészett, s a többiek jelentéktelenebbek, hogysen azoknak különös értéket lehetne tulajdonítani.

A. Ha a házasság egy a. r. kath. egyházhoz tartozó személylyel kötötték.

a) Római kath. személylyel az ausztriai császárság területén másként nem lehet jogosan házasságot kötni, mint a r. kath. egyházi törvény szabályai szerint, melynek határozatai hozzá csatoltattak magához a nyiltparancshoz a II. függelék alatt: „Utasítás az ausztriai birodalom egyházi bíróságai számára a házassági ügyek tárgyában“; s „Törvény a kathólikusok házasságai iránt az ausztriai birodalomban“, mely I. függelék alatt a Nyiltparancshoz csatoltatott. Ezen törvény 3. §-a így szól: „Egy kathólikusnak sem szabad az ausztriai császárságban másképp házasságra lépnie, mint mindazon szabályok megtartásával, melyeket az egyházi jog a házasság érvényessége iránt felállít. Az egyházi házassági törvény határozatai a császárság egyházi bíróságai számára rendelt s ezen törvényhez (a II. függelékben) csatolt utasításból láthatók“. Egy r. kath. személylyel kötött házasság a r. kath. egyh. házassági törvény alatt marad, s annak érvényessége vagy érvénytelensége, valamint az ágytól és asztaltóli elkülönzés és az elválás felett a r. kath. egyházi törvényszék ítél, míg a házas feleknek csak egyike is r. kathólikus marad. A törvény 43. §-a. „Kathólikus és nem kathólikus keresztyének közt kötött házasságok érvényessége felett mindaddig, míg egyik házastárs a kathólika egyházhöz tartozik, csak a kathólikus házassági bíróság határozhat“; és az 59. §. „A kathólikusok közötti minden házasságoknál, továbbá kathólikus és nem kathólikus személyek között kötött házasságoknál, a mennyiben az egybekelés idejekor legalább is egy közülök kathólikus volt, azon házastárs, mely az asztaltól és ágytóli elválasztás mellett jogszerű okokat vél felhozhatni, keresetét a kathólikus házassági bíróságnál köteles benyújtani“.

b) Ha az evangélikus fél későbbi áttérése által a házasság tisztán r. kathólikussá lesz, az a törvény és bíróságilletéken mit sem változtat, a házasság annak érvényességét, az elkülönzést és elválást illetőleg, r. kath. törvény és bíróság alatt marad.

c) Ha a házasság a r. kath. fél későbbi áttérése által tisztán evangélikussá lesz, mindamellet is az érvényességet, elkülönzést és elválást illetőleg az egész birodalomban, egyedül Erdélyt véve ki, r. kath. törvény alatt marad, s csak az

a feletti bíraskodás illeti a protestánsok házasságai részére felállított bíróságokat. A nyiltparancs II. fejezete így szól: A világi (polgári és katonai) bíróságok kötelesek ezen törvény hatályba lépése napjától annak szabályait venni sí-nórmértékül a hozzájuk útasított tárgyalásoknál; az 56. §. pedig a kathólikusok házasságait illetőleg: „Ha a házasság kötésekor legalább az egyik fél a kath. egyházhoz tartozott, vagy ha mindkét házastárs a kath. vallásra tért át s azt később ismét elhagyta, az egyházi törvény előtt ismeretlen akadályok az érvénytelenség alapjául fel nem hozhatók”; az 57. §. pedig: „Oly házassági kötelék, melynek megkötése alkalmával legalább az egyik fél a kath. egyházhoz tartozott, akkor sem bontathatik fel, ha a hitvallás megváltoztatása következtében mindkét fél valamely nem-kath. egyház vagy vallástársulat követőjévé vált”. Csak Erdélyben esnek a vallásváltoztatás következtében tisztán evangélikussá lett házasságok az evangélikusokra nézve ott érvényben levő törvény és evang. egyházi bíróság alá; mert mint a nyiltparancs I. cikkelye második szakasza szól: a birodalom egyes részében febr. 16. és jul. 3. 1853. kiadott nyiltparancs s a Birodalmi Törvénylap 30. és 129. számai által fenntartott, nem kathólikus egyházi házassági bíróságok mindazáltal további rendeletig ezen törvény 56. és 57. §-ai által nem akadályoztathatók, hogy a reájok nézve fennálló szabályok és joggyakorlat szerint járjanak el.

B. Ha az evang. személyek közt kötött házasság az egyik házastársnak a r. kath. vallásra való áttérése által vegyessé lesz.

a) Ha két evang. házastárs közül egyik r. kathólikussá lesz, azon fél, mely evangélikus maradt, megtartja azon jogot, melyet részére hazája törvénye az evang. házasságokra nézve biztosít; a r. kathólikussá lett fél az áttérés által lemond azon jogáról, melyet neki elébbeni hitvallása és hazája törvénye adott, ellenben pedig azt fogja megnyerni, melyet a r. kath. egyházi házassági törvény minden r. kathólikusnak megad. A két fél közül mindkettőnek joga van, az ő most már különböző házassági törvénye szerint, ha ez azt megengedi, a házasság érvényességét megtámadni, elkülönböztetést vagy elválást követelni. A kathólikusok házasságait illető törvény 44. §-a szerint: ha két házastárs közül, kik mint nem kathólikus keresztyének léptek házasságra, az e-

gyik a kath. vallásra tér, a nem kathólikus fél nincs akadályozva, hogy megtámadási jogát a törvény szerint azon házassági bíróság előtt, mely alatt hitvallása következtében áll, érvényesítse; s a házasság érvényessége ugyanazon törvény szerint s ugyanazon bíróság által hivatalból megvizsgálható. A házasság érvényessége felett hozott ítélet a polgári jogviszonyok megítélésére nézve elhatározó. De ha a házasság érvénytelensége van az ítéletben kimondva, az orsz. kormányzék útján közölni kell azt a kathólikus fél egyházi bíróságával, hogy az határozza meg, mennyiben lehet a hozott ítélet ezen fél lelkiismeretére nézve kötelező. A 45. §. pedig: „A kathólikussá vált félnek szabadságában áll, az egyházi törvény által számára biztosított megtámadási jogot egyházi bírósága előtt érvényesítenie. Egyszersmind ez utóbbinak meg van engedve, a házasság érvényességét hivatalból megvizsgálni. Ha a végítéletben az érvénytelenség mondatik ki, az az országos kormányzék útján a nem kathólikus házastárs egyházi bíróságával kellő tárgyalás végett közlendő“.

b) Ha a római kathólikussá lett fél ismét evangélikussá lesz, míg a másik fél a maga ev. hitvallása mellett megmarad, semmi törvény nem akadályozza őt azon joggal élni, a melylyel bírt, mi előtt r. kathólikussá lett. Azon kánont: ad renunciata non est regressus, itt alkalmazni helytelen. Ha a római kath., mint minden más keresztyén egyház mindenféle elkülönítő dogmáiról le lehet mondani, szükségkép le lehet, ha mindenről, egyes fegyelmi határozatairól is, ha azt semmi bizonyos törvény nem tiltja, s ilyen törvényünk nincs.

c) Ha mindkét evangélikus házas fél r. kathólikussá lesz, mindketten a r. kath. házassági törvények alá esnek. Ha most az egyik visszalép, vagy ha mindketten kilépnek a r. kath. egyházból, s ismét az evangéliumi hitvallás valamelyikére térnek, azzal együtt nem lépnek ismét az evangélikusokra nézve érvényes törvények alá (Erdélyt kivéve), mert abban őket világosan akadályozza a r. kathólikusok házasságait illető törvény 56. és 57. §-a, a hol ez áll: Ha mindkét házastárs a kath. vallásra tért át s azt később ismét elhagyta, az egyházi törvény előtt ismeretlen akadályok az érvénytelenség alapjául fel nem hozhatók. . . . Azonban elválásnak nincs helye, ha két oly személy, ki mint

nem kathólikus keresztyén lépett egymással házasságra, a kath. vallásra tér, ha bár utóbb mind a kettő ismét valamely nem kath. hitvallás követőjévé vált volna is“. Ily házasságok, Erdélyt kivéve, evangélikusok számára állított bíraskodás alá jönnek vissza, a házasság érvényességét és az elválást illető házassági ügyeik pedig r. kath. egyházi törvények alatt maradnak. Csak Erdélyben jönének a kathólikussá lett, aztán ismét valamelyik evangyéliomi hitvallásra tért erdélyi evangélikus házasságok ismét evangyéliomi házassági törvény és bíraskodás alá az 1856. okt. 8-ki nyiltparancs I. cikkely felebb A. c) alatt idézett tétele nyomán.

C. Ha két r. kath. személy közt kötött házasság a házasságok egyikének áttérése által vegyessé lesz.

a) A r. kath. házastársak közül evangélikussá lett fél nem szabadul fel a r. kath. egyházi házassági törvény alól, és nem szerzi meg magának azon jogot, mely az ő honában az evangélikus keresztyéneket illeti, míg a r. kathólikussá lett evangélikus házastársakra mindkettő kiterjesztetik. Még

b) ha mindkét r. kath. házastárs evangélikussá lesz is, Erdélyt kivéve csak az evangélikusok számára felállított törvényszékek alá tartoznak, a melyek azonban a házasság érvényességét vagy az elválást csak r. kath. egyházi törvények szerint itélik meg, s csak Erdélyben részesülnek az evangélikusokra nézve ott érvényes törvények és joggyakorlat védelmében, a mi felebb A. és B-nél c) alatt mondatott.

J e g y z. Világos, hogy ezen határozatokat Magyarországon és Erdély országos törvényeivel nem lehet összhangzásba hozni. Erdélyt illetőleg így szól az 1791. art. LIII. Quatuor receptae religiones vigore legum patriarum benigno Diplomate Leopoldino firmatarum (Articulis illis, qui religioni Romano-Catholicae praejudicarent per Art. VI et VII novellarium articulorum anni 1744 iam sublatis) in aequalitate jurium ac libertatum suarum, liberique exercitii non obstantibus in contrarium editis ordinationibus porro etiam conservabuntur: az által az egyenjogúság nincs fenntartva, hogy ha egy evangélikus házasság a r. kath. egyházhoz tér át, azon egyház törvénye szerint ostromolhatja a házasságot s követelheti annak felbontását is; az evangélikussá lett házasság pedig nem élhet az evangélikusokra nézve fennálló törvényekkel és joggyakorlattal. Továbbá Magyarországra nézve az 1848. országos törvény 2. §-a így szól: E házasságok

ban törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézvekülömbőség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság alapíttatik meg: a jogok és viszonyosság itt oly világosan kimondott egyenlőségének épen nem felel meg, hogy ha egy evangélikus házasság r. kathólikussá lesz, házasságát a r. kath. egyházi törvények szerint megtámadhatja, mit a kathólikusból evangélikussá lett házasság az evangélikusokra nézve fennálló törvények szerint nem tehet; még kevésbé az által, hogy ha mindkét evangélikus házasság r. kathólikussá lesz, mindketten örökre a r. kath. egyházi házassági törvény alatt maradnak, még ha később mindketten ismét az evangéliumi vallásra térnek is, ellenben ha mindkét r. kath. házastárs evangélikussá lesz, mind a mellett a r. kath. egyházi házassági törvény alatt marad. Azonban a világos törvények ellenében semmit sem ér az okoskodás; ennél fogva mint a r. kathólikusok házasságára vonatkozó törvény 56. és 57. §-nak minden előleges igazolását elvetjük, épen úgy távol akarunk állani s ugyan oly előleges okoknál fogva azok megtámadásától, s megelégszünk azon ellenmondásra való figyelmeztetéssel, a mely ezen törvényes határozatok és az általunk idézett ugyancsak törvényes határozatok közt van. Az egyház feladata s felvilágosodott állampolgárokat illet, törvényes úton orvoslást keresni: lehetetlen, hogy Isten igéjének szabadsága és a keresztyén államjólét egymást kölcsönösen kizárják.

II. Evangélikus és orthodox-kathólikusok közt kötött egyes házasságok törvényi kérdése.

Az orthodox-kath. egyház a József törvényhozásáig megtartotta hűveire nézve egyházi házasságjogát és az egyházi bíraskodást részint ősi joggyakorlat szerint mint Erdélyben, *) részint az 1777. jan. 2. szabályzat nyomán „Magyar, Horvát és Tótországban, a temesi bánságban, a károlyvárosi és varasdi tartományi, katonai és kamarai kerületekben,“ részint a már említett 1768. febr. 24-ki varsói egyezmény, az 1772. okt. 13. nyiltparancs szerint Galliciára nézve és az 1773. szept. 18. Ausztria, Orosz és Poroszország közt kötött egyezménynél fogva. II. József császár há-

*) Hinz Geschichte der griech. nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Hermannst. 1850.

zasságügyi rendeleténél fogva ezen egyházhoz tartozók is a protestánsokkal és r. kathólikusokkal ugyanazon törvény alá jöttek. Ezen uralkodó halála után az orthodoxsz-kath. keresztyének Magyarországon és annak mellékországaiban, valamint a katonai örvidéken, nem különben Erdélyben is saját egyházi törvényök és törvényhatóságuk alá kerültek vissza; Gallíciában és Bukovinában valamint a német örökös tartományokban a József által a németekre nézve 1786. a lengyel tartományokra nézve 1787. kiadott törvény alatt maradtak majd az 1797. kiadott törvény svégre 1811 óta az Átal. Polg. Törvk. alatt, még az 1820. nov. 20. kiadott udvari rendelvényben foglalt magyarázat után is. Ennek nyomán ha protestáns és orthodoxsz-kath. keresztyének közt köttetik vegyes házasság, mindkét rendbeli törvények határozataival megegyezőnek kell lennie, a melyek alatt a felek hitvallásuk és hazájuk szerint állanak. a) Magyarországon, annak egykori melléktartományain, s Erdélyen kívül a protestánsok és orthodoxsz-kathólikusok közt kötött vegyes házasság egy és ugyanazon törvény alatt áll, név szerint az Átal. Polg. Törvk. II. fejezete alatt, s a bírászkodás a polgári törvényhatóság kezei közt van; b) Magyar, Horvát és Tótországban, a szerb vajdaságban, a temesi bánóságban és ezen országok katonai örvidékén a házasság egy részben orthodoxsz-kath. egyházi törvények, más részről az Átal. Polg. Törvk. II. fejezete alatt áll. c) Erdélyben egy részről az orthodoxsz-kath. házassági törvény, más részről az erdélyi általános és különös evangyéliomi házassági törvény határoz. Mindezen a b) és c) alatt nevezett tartományokban joga van minden házasság ellen saját házassági törvénye nyomán, a mely alatt hitvallása és hazája szerint áll, fellépni, az elválást pedig a vétkesnek törvénye szerint és törvényszéke előtt követelni; actor sequitur forum rei.

Kuzmány Károly.

Az 1859. szept. 1. kiadott császári Nyiltparancs VI. VII. §-a mit tartalmaz a protestánsok házasságait illetőleg, lásd a Sárospataki Fűzetek legközelebbi sz. 259. l.

Szerk.

APÁCAI CSERE JÁNOS ÖSMÉRTETÉSE.

Olvastatott okt. 24. 1859. a Magyar Tudományos Akadémia bölcsészeti osztályülésében.

Hazai tudományos állapotainkat, különösen bölcsészeti műveltségünket, illetőleg nem kételkedem állítani, hogy volt idő, melyben egyenlő lépést tartottunk az európai haladással, ha mindjárt nem másképen is, mint szerény tanítványok s háladatos kölcsönvevők azon népek oldalánál, melyeket bővebb áldás kegyel teremtő eszmék s fölfedezések dolgában. Igen is, volt idő, hogy a bölcsészet minden fennlevő s a korral megférő irányai uralkodtak a magyar tudalomban, noha könnyűnek és kedvesnek soha nem találtatott is közöttünk e tudomány, épen mint nem találtatik ma sem. Ezen idő kétség kívül a XVII. század, s ennek is a dereka. Mert az ethikai körön kívül, melyet nagy ideig egyedül kedvelt a magyar elme, a bölcsészet spekulatív szaka is bírta figyelmét, s ha tudjuk, hogy Komnai Ámos és Bayer János a kabalisztikai, Ladivér az arisztótelesi, Pósházi az ekklektikai, Czabány az atomisztikai bölcsélet iránt voltak hajlammal s tanulmánynyal, s általok erőteljesen volt képviselve a régiség: örömmel esik más tekintetben az emlékezet Apácai Csere János tisztos alakjára, ki a mint egyfelül szinte karon fogva járt a bölcsészet megújítójával, Kartéziussal, korán terjesztvén közöttünk s a mi több, anyanyelvünkön bölcsészettét, ugy másfelül egész seregét támasztá a követőknek, minők voltak Csernátoni Pál, Kolozsvári Pál, Apáti Miklós, Felfalusi József, ifj. Csécsi János sat. mind a két magyar hazában.

A Magyar Tudományos Akadémiának, midőn rendes tagjai közé épen a bölcsészeti osztályba vagyok szerencsés felavattatni, nem vihetek szívem szerint valóbb szolgálatot Apácai emlékezetének megújításánál, tudománybeli nézeteinek, nyelvének előterjesztésénél, azon jó hiszemben, hogy irodalmunk és tudományosságunk akkori mivoltára is nyujtok egy két világosító adatot, a nélkül, hogy ezuttal teljes életrajzát is nyujtanám.

Az egész kartézi bölcsészet egy nagy fölfedezésnek köszöni eredetét hasonlóan, mint Kopernik után a kanti alanyiség, mely szerint az ember szelleme, illetőleg tudalma tétetett a tárgyi világ középpontjává, valamint az égi testek között a nap. „Nemo ante me, írja Kartéz, quod sciam, animam in sola cogitatione sive cogitandi facultate ac interno principio consistere asseruit“; és másutt: „primus sum, qui cogitationem tanquam praecipuum attributum substantiae incorporeae, et extensionem tanquam praecipuum corporeae, consideravi“*). Semmire sem lehetett jobban elkészülve az európai tudalom, mint ezen fölfedezés elfogadására. A tulajdonképpén theológiai irány előszeretettel csatlakozott hozzá, a minthogy a belőle folyó rendszer nem ugyan közvetlenül és egyszerre, hanem az alakulás mozzanatain keresztül dogmatizmussá is fejlődött és szilárdult meg. Kartéz munkássága s hatása s a még élőknek közvetlen befolyása épen azon időt foglalja el, melyben Apácai tanult, egyetemeken járt; Kartéz 1650-ben halt meg, Apácai pedig 1649-ben ment Utrechtbe s vevé az új tudomány fuvallását. Oly lélekkel, minő Apácaié volt, s huszonnégy éves korában ki ne állana az ujhoz? Soha sem járt inkább együtt ember és kor, mint Apácainál; hittudor és bölcsész az idő lelkének volt teljes kifejezője.

Nosza vessünk egy pillantást Apácai elmejárására s vegyük szemle alá: miképen sajátítá el az új tudományt, s képviseli köztünk az egészet akár mint tudós, akár mint nyelvész. — Közönségesen tudatik, hogy ő Magyar Enciklopédiát irt s adott ki 1653—4-ben, melyet megőrzött számunkra az idő, s csak mélyebben hagyja érzeni a veszteséget, mely Magyar Logikájának (nyom. 1656. Gyulafehérvárott) eltüntével, legjobb esetben lappangtával, éri tudományos irodalmunkat; ezenkívül bírnak tőle latin nyelven egy Oratiót, „de studio sapientiae“, tartottat 1654-ben, s nem 1653-ban, mint közönségesen hiszik, midőn a gyulafehérvári kollégiumban igazgatói hivatalát elfoglalta. Ezek az ő tanulmány és szemle alá veendő munkái a középső nélkül.

*) Renati Des Cartes Opera philosophica. Amstelod. 1698. Notae 178. 179. lap.

A „Magyar Enciklopédia, avagy minden eddig feltalált igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása“, áll összesen tizenegy részből, mindegyik résznek számos cikkelye. Első rész tanít a tudománynak kezdetiről; második a dolgoknak közönséges tekintetekről és azoknak eltalálásokról; harmadik a dolgoknak egybekötött tekintetekről; negyedik a dolgoknak megszámlálásáról; ötödik a mennyiségnek megméréséről és egy toldalék a testes dolgoknak módjaikról; hatodik az égi dolgokról; hetedik a földi dolgokról; nyolcadik a csinálmányokról; kilencedik az ekkéig megtörtént dolgokról; tizedik az embernek magaviseléséről; tizenegyedik az istenről és az ő dolgairól. — Megjegyzem pedig, hogy reám ezuttal csak a három első rész tartozik, mint a melyek szorosán bölcsészeti mezőn forognak; a többi rész nem ide vágó tárgyakkal foglalatoskodván.

A „de studio sapientiae“ tanári beszéd a tudományok hasznos voltát seredteté, Ádámtól a héberekre, ezekről a kaldokra, innen az egyiptomiakra, majd a görögök, arabok és latinokra átmenetét adja elé, s végre mutogatja, hogyan részesülhetne a bölcseségben mi magyar nemzetünk, nemcsak, hanem hogyan érhetné el, ha felül nem mulná mindazokat rövid nap.

De halljuk immár, hogyan kezdődik a tudomány. — „Minekelötte“, mond Apácai, „a mü okosságunkkal egészen élnénk, már igen sokféle ítéleteket töttünk, s ezen eleve való ítéletekkel félen fordítottunk az igaznak megismerésétől“. A gyermeki állapot ezen gyarlóságait csak úgy vetkezhetjük le, ha mindent, a mi elménkbe jött, kétségbe hozunk; „mert az érzékenységek gyakorta megcsalnak, okosság pedig soha annak felette nem hinni, a ki münköt avagy csak egyszer megtréfált“. Így kételkedhetünk mindenről, föltehetjük, „hogy se Isten, se ég, se föld, se semmi test ne legyen és hogy magunknak is semmi tagunk ne legyen“, de azt fel nem tehetjük, „hogy mü magunk a kik így gondolkodunk és kételkedünk, semmik ne volnánk, hogy a mi gondolkodik, azonban hogy gondolkodik, ne legyen“. Innen „én gondolkodom, azért vagyok“, minden megtudható dolgok között legelsőbb és legbizonyosabb.

A természet világa tanítja pedig, „hogy semminek sem-

mie nincsen, azért valahol valami mineműséget találunk valamely dologban, ott valamely valóságos dolognak is kell lenni, és mennél több mineműséget találunk fel abban, annál világosabban ismerjük meg azt“. Ily legtöbb mineműséget találunk a „mű elménkben, minekokáért könnyebb az elmét, hogy legyen és mi legyen, megtudni, mint akármit egyebet“.

Az elme legelsőben is „talál magában sokféle dolognak képzéseket, melyeket valameddig csak néz éll és semmit magán kívül azokhoz hasonlót nem állít vagy tagad, meg nem csalattathatik“. Ilyen képzés a többiek között Isten képzése. Tovább hányván vetvén penig azokat a képzéseket, eszünkbe vesszük, hogy azok felette különböznek, és mennél több tökéletességet foglalnak magokba, annál tökéletesebbnek kell lenni azoknak szerzőjöknek“. Lehetlen, hogy ezeket más oltotta volna belénk, mint az, „a kibén minden tökéletességeknek teljessége vagyok“. — „Kitől vagyunk mű?“ — „A ki magánál tökéletesebbet ismer valakit, az magától nincsen, mivel mindazokat a tökéletességeket, melyeket másban lenni képz, ha magától volna, magának megadta volna; mástól penig nem lehet hogy legyen, hanem csak egyedül attól, a kibén minden tökéletességek megvannak azaz Istentől“.

Az Istennek legelső tulajdonsága, „hogy ő felette igaz“, s ellenkeznék magával, ha minket megcsalna“. Ezért a belénk oltott „isméreti tehetség soha semmit nem érhet meg, a mely igaz nem volna“, s ha megcsalatunk néha ítéletünkben, annak „nem az értelem, hanem az akarat az oka“.

„De éreziünk s vesszünk eszünkbe valami hosszú, szélyes, temérdek kiterjedt dolgot, ha Isten közbenvetés nélkül magán adná elménkben az ilyen dolognak képzését, vagy ha csak azt cselekedné is, hogy valamely dologtól származzék belénk, a melyben semmi kiterjedtség, forma és mozgás nem volna: semmi ok sem gondoltathatnék ki, a mire nézve ne mondatnék az Isten minket megcsalni“, ez pedig ellenkeznék az Isten természetével, s mi meggyőződhetünk felőle és „behozhatjuk, hogy általan fogva legyen valami hosszú, szélyes, temérdek kiterjesztett dolog, melyben mindazok a tulajdonságok megvannak, valamelyeket kiterjesztett dologhoz illeni eszünkbe vesszünk“.

Ez volt már Apácai szerint a tudomány kezdetének

megállapítása, vagy annak felmutatása: hogyan lehet az ismeret, a legszigorúbb kartézi modorban elterjesztve, melyben egyuttal szemünk előtt állana annak is bizonyossága, hogy hazánkban az eszmei bölcsészet történetileg megelőzi az ellenbe állíthatni szokott tapasztalati bölcsészetet, s hogy az egyszersemind a nemzeti nyelvű bölcsészkedésnek is kezdete. Így a hazai eszmélkedés a történetben is az idealizmus mellett nyilatkozott volna először leghatályosabban.

Most következik a tulajdonképi metafizika és logika vázlata. — 1. A miket tudni szükséges, „azok vagy dolgok vagy szók. 2. A dolgok pedig vagy azoknak közönséges tekintetek vagy magok a dolgok. 3. A tekintetek vagy magokon valók vagy egybekötöttetek. 4. A magokon valók vagy a dologban vagy kívülött vannak. 5. A dologban levők vagy magok erejét valók (elsők) vagy mástól eredtek. 6. A magok erejét valók vagy csupán egymást nézik, vagy ugyan egybevettettek. 7. A csupán egymást nézők vagy egyesek vagy egyenetlenek. 8. Az egyesek vagy igen egyeznek vagy nem annyira. 9. Az igen egyesek az ok és a lött dolog (causa et effectus).

Ez a kilenc tétel ugyanannyi kettős elosztással most egyenként leszen vizsgálendő. Sajnálni lehet, hogy Apácai az ok és lött dolog kategóriáján, mely neki a legutolsó helyen tünt fel, kezdi magyarázatait; még inkább sajnálendő, hogy a dikhotomiának mindig csak az első felét felelzi vagy osztja meg kettőre, az utó felét pedig vagy végkép elhagyja vagy homályban veszti, s a logikát nem elébb mint a 3. tétel második feléből, az egybekötöttetekből, származtatja ki. Ez a bebonyolítása, elfedése a tekinteteknek az enciklopédiai rövidség parancsa által sem menthető, mert a bölcsészet utoljára is, nélkülözvén minden ábrás, hasonlatos előadást, szabatos nyelv, világos rend hiányában, a pusztá rövidségből meg nem érthető. Megkísértem mindamellett a magyarázatot tételről tételre, ha ugyan sikerülne.

Első tétel. A miket tudni szükséges, vagy dolgok vagy szók. Ezalatt, úgy veszem ki, érti Csere a dolgokat és nevöket, p. kő, a természetben, akarat, a szellemenben, mint meglevő tárgyak; és nevezett tárgyak p. beszédben, szótárban. Tehát e tétel így feloldható: a miket tudni szükséges: azok vagy a valóság (lényezet) vagy

nevök, nyelvben, beszédben (nevezet). A „de studio sapientiae“ feliratu dolgozat e részben eligazít. Érdekes lesz azért idézni belőle azon helyet, mely a „sapientia“ fogalmát és körét, tehát a mit tudni szükséges, eládjá. Fordítva így hangzik. — Sapientia (diák szóval) mondatik tulajdon és közvetlen értelemben testi dolgokról. Izlelni vagy inylelni semmi egyéb, mint a kóstolt dolog erejét s hatóságát az elmében felfogni. A honnan eléggé alkalmasan használatik az emberi elme munkásságának kifejezésére, mikor az elvtételek s mondatok erélyét (ἐνσρηλιαν) úgy meghatjuk, hogy előre lássék, mi következik belőlök. Mondatik egyébiránt minden tanultságról, bölcseségről, értelmességről s az egész ismekörrel, vagy a tudnivaló dolgok módszeres felfogásáról. — Apácai e helyütt ily értelemben veszi. A tudnivalók egészlete vagy szók vagy a velök jelentett dolgok levén: a bölcsészetről is helyesen mondatik, hogy az magok a dolgok és azon beszéd körül, melylyel a felfogott dolog közöltetik, forog. És mert a dolgok úgy alkotvák, hogy általunk megismértessenek: a tőlök eredő tudat vagy ismeret a dolgok azon egyetemes határozományai után, melyekről a logika tanít, a test mindkét matematikai mozzanatát, a diskrétet, vagy az arithmetikait és a konkrétet (gondolom continuát inkább) vagy mértanit is szükségkép maga után vonja; továbbá az egyetem minden részét, az eget a csillagokkal az asztronómiában, minden földi testeket, melyekről ha pusztá természetiek, a fizika, de ha mesteradta formával bírók, a mechanika tanít; a kegyelem világa után nyert üsméreteink továbbá, tárgyalván az egész emberi életet, az irásokban nyilatkozott dolgokkal együtt, némelyik az üdv rejtélyes munkáját adja elé mint a theológia, másik a tisztességes életet mint az ethika, továbbá házit mint az ekonómia, polgárit mint a politika, törvényeket mint a jogtudomány. Mindezek mint fölülte szükséges tudnivalók, a bölcsesség neve alá foglalandók. De a beszéd sem záratik ki belőle. A szókat pusztán tanítja az etimológia, a tiszta beszédet a szintaxis, az ékes beszédet a rhetorika“. Ez mind együtt teszi a bölcsészeti ismekörét Apácai szerint.

Második tétel. A dolgok vagy azoknak közönséges tekintetek vagy magok a dolgok. Itt ujra előjövén a dolog és pedig nem mint elébb a szónak, ha-

nem közönséges tekinteteknek ellentéte vagy osztályos társa, hogyan lesz megfejtendő? Ha nem csalódom, itt az arisztótelesi gondolkodás van átkölcsönözve, mely szerint az isméret lesz a dolgokról, vagy a mint vannak, vagy a mint értetnek. Buhle szerint: *notiones spectant vel ad res ipsas, ut illae sunt, vel ad res ut intelliguntur.* *) Hogy a tekintet Apácainál a görög kategóriának felel meg, semmi kétség benne; és a közönséges tekintetek alatt az Arisztóteles által megkülönböztetett *notiones primae et secundae* együttesen értendők. Ezek „akármely dologban is sokan vannak; az elmét a dolognak isméretére vezérlik“, vagy ugyancsak Apácai szerint: „a tekintet oly mód, melylyel egyik dolog a másikat nézi“.

Harmadik tétel. A közönséges tekintetek vagy magokon valók vagy egybeköttettek. A magokon valók *categoriae per se*, vagyis az arisztótelesi *notiones primae*, melyek a dolgot, a mint az dologul létez, nézik, például az állomány, mennyiség, miség, melyek a dologban léteznek, vagy inkább: melyekben a dolog létez; az egybeköttetett tekintetek Apácai által is úgy értelmezettvén egy külön álló (a harmadik) részben, hogy azokat el kell egymás között rakni, mely elrakás azért lesz, hogy ítéletet tegyünk: világos a magokon való kategóriák értelme: jelentik a létet, a mint van a dolog, az egybeköttettek a létet, a mint értetik a dolog; vagyis a magokon valók a metafizikai, az egybeköttettek a logikai körnek nyujtanak tartalmát, mint alább bővebben ki lesz fejtve. — Az arisztótelesi kategóriák vagy *praedicamentumok* meg a kategoremák vagy *praedicabilia* és az apácaiféle magokonvaló, meg egybeköttetett tekintetek, belátásom szerint, azonok.

Negyedik tétel. A magokon való (in se, per se) tekintetek vagy a dologban benne vannak vagy kívülötte. Ismét Arisztóteleshez fordulunk, különösen *περι οὐσίας* cikkéhez, hol egész kiterjedésben értekezvén a substantiáról, megkülönbözteti azon substantiát, mely benne van a dologban és azt, mely kívülötte van a dolognak, *p. prima substantia nec in subiecto est, nec de subiecto dici-*

*) Aristotelis opera omnia. Edidit Theoph. Buhle. Biponti. 1781. Vol. I. 412. lap.

tur; továbbá: *primae substantiae in secundis tanquam in speciebus aut generibus insunt* *). Igaz, hogy Apácai dologot mond, Arisztoteles *ὑποκειμενον*-t, de Apácainak dolog és *ὑποκειμενον* nem állnak messze egymástól, levén neki a *subjectum* (inkább *substratum*) vagy *hypokeimenou* alája vetettségű dolog.

Ötödik tétel. A dologban benne levő tekintetek vagy magok erejét valók (első)k vagy mástól eredtek. Nem hinné az ember, hogyan s mi úton módon juthatott Apácai a magok erejét való eredeti elnevezéshez, holott e helyen is élhetett volna fordítással, mint élünk ma is az absztrakt műszónak elvont alakjával; mert a maga erejét való semmi egyéb, mint absztrakt. Megtetszik a második rész XVII. cikkelyéből, hol jegyzetben hagyta meg. E szerint a dologban benne levő s magok erejét való tekintetek egyenesen az absztrakt vagy elvont kategóriák; más szóval első, mond zárjelben Apácai, értvén azon kategóriákat, melyek ősileg, mint örök határozmányok vannak meg a tárgyakban, egyetemességük után vonatkozva pusztán magokra és semmi másra, s ezért magok erejét való, kizárván minden különbséget, megoszlást; és ennyiben üresek, széles értelműek, elvontak; például mikor mindenkire ki van terjedve a mit mondunk, de senkit sem érünk alatta különösen. Hogy e kategóriák első Apácainál, azért van, mert mint egyetemességek minden más kategóriát megelőzni gondoltatnak, p. hogy fehér színű lehessen valamely dolog, szükség, hogy elébb test legyen. Jól folytatja már Apácai ugyancsak a második rész XVII. cikkelyében: „a mástól eredtek (tekintetek) a magok erejét valókból mint valami gyökerekből úgy csiráznak ki, például az egy eredetű szók, melyek egy maga erejét való szótól hozatnak le“, továbbá „az elosztás és meghatározás, melyek egybekötöttett több elsőknék egybeszerkesztéséből“ erednek. Vannak még, mond Apácai a második rész XVIII. cikkelyében, olyan „eredtek, kik az elsőket elfedettebben és egybeszerkezettebben foglalják be, oly erősen mindazáltal hogy mindenkorra elé s hátrajárását csináljanak, olyat a minemű a közös állatra való, mely ez tekinteteknek tulajdona s mely a dolgoknak voltaképen való természeteket jelenti.

*) Aristotelis Op. omnia. Vol. I. 439. lap.

Akármely dolognak pedig természete nézetik vagy a mennyiben többekkel köz, vagy a mennyiben magában a többitől megválasztatott, emez az elosztásban, e pedig a meghatározásban foglaltatik be, mert amaz köztulajdoníttatást, e pedig tulajdon határt állat“.

Szinte érzi az ember e sorok olvastán az író küzdelmét, birkozását a nyelvvel, hogy ki tudja fejezni a gondolatot. Ily helyekre mondhatá Bód, hogy „a deákul nem tudó olvasó, vagy ha deákul tud is, de a felsőbb tudományokban épülete nincsen, nem érti a mit olvas magyarul“. Az okát is megmondja. „Mert sok új magyar szókat csinál“. Azonban a felolvasott szöveg csak egy új szót sem mutat. Apácainak készen állottak a szók, de a gondolat volt igen új a nyelvnek. Kemény a mag, keményebb a héj; egyik sem volt megérve egymásnak. Szerencse, hogy egy pár szó, mely folytonosan megmaradt műszónak a bölcsészetben, emelkedik ki szembetűnőleg, s kulcsot ad a szöveghez. Eme két szó: elosztás és meghatározás. — Ezek tehát eredt tekintetek; erednek a magok erejét valókból. Megpróbálom e keménységet átpuhítani.

Levén a magok erejét való tekintetek első, egyetemesek, a mi ezekből legközelebb származik, nem lehet egyéb, mint különösség, mely az egyetemesnek megoszlása (innen Apácainál is elosztás) de olyan megoszlása, hogy egyszersmind mása, mert az egyetemeset a különösségek együtt, mint kimerítő részek, állítják ki, így benők Apácaival szólván, közös állatra való tekintet lappaug vagy az első (abstrakt, egyetemes) tekintetet elfedtebben de egyszersmind egybeszerkezettebben foglalják be, mert a különösség nem pusztá elsőtlen, belsőtlen külsőség többé, hanem olyan eredett és szervesült kategória, melyben az egyetemes, úgy szólván, egy lépést tett előre, de még nem jutott el oda, a hol „határt állatna“ vagy nincs kifejlödve a határozottságig azaz egyedig; ezért mondja igen eleven felfogással Apácai, hogy ezen kategóriák mindenkori elé s hátrajárást csinálnak; ugyanis a különösség kategóriája számtalan lépcsőzetet megenged, számtalan elosztásnak ad helyet az egyedig, p. Goethe, az egyed, mig emberből a kaukazi faj, európai földirati helyzet, germán népcsoport, költő és tudós, s más lehető különbségek utján egyénné fejlík. Vörösmarty férfi,

magyar, kathólikus, dunántuli, alacson termetű, bizonyos alakú, ugyanazon atyának anyának gyermeke, rendes tag, Mihály, 50 éves sat. Tehát emez egymásután mindig szűkebb körökre való leszállás a felsőbből, vagy külsővé létel a belsőből, mely Apácaiként a tekinteteknek ugyanannyi bokra, hol a dolog többekkel köz, mint a különösben, vagy a mennyiben meg van választva a többtől, tehát magában, adja nekünk a faj és egyed kategóriáját, melyek elseje az elosztásban foglaltatik be és köztulajdonítatást állat, p. a költészet fajai líra, épósz, dráma egyuttal annak megoszlása; másodika a meghatározásban helyeztetik, p. Horác lírája, Homér épósza, s mint ilyen tulajdon határt állat; ez, és nem más.

De mond Apácai még egy igen erős tételt, jelesül, hogy e tekintetek „közös állatra való k,” azaz egyetemés természetet fejeznek ki, és a dolgoknak voltaképen való természetét jelentik. Ha nem csalódom, ez a voltaképen való természet épen az arisztótelesi *οὐσία*. A stagirai értelmében már *οὐσία* koránsem a ló fogalma egyenesen, hanem *οὐσία* az egyes határozott ló, *ὁ τις ἵππος*, a mit más egyes lóruul nem lehet praedicatum gyanánt használni *) Ez a *ὁ τις ἵππος* már azon eredett tekintet (categoria orta), mely a ló elvont állatjából (subs. abstracta) mint faj látszik, és fajon tul egyediségig jutva, határozott *ὑποκειμενον*-ná lesz, mutatván természetét abban, a miben többekkel köz (faj), vagy abban, a mi a többtől megválasztja (egyed).

Mint a folyóvíz, mikor hegyek közötti utjából, hol sziklákon küzködve haladt, kiszabadul, ugy kezd simábban folyni Apácai előadása is, miután az elosztás és meghatározás kategóriáját kifejtette. Neki most az egész és rész ösmértetése következik. Ide irom ki az illető helyeket, éreztetni egy felől nyelve szabatoságát, más felől könnyűségét, a hol a tárgy könnyű; mert az egész és rész bölcselete a metafizika legérthetőbb mozzanatai közzé tartozott mindenha. Ő tehát így folytat. „A megoszlás kettőt foglal bé, tudniillik valami közönségest, honnan az egész, és többekkel közt, honnan a részek vannak. Az egész befoglalja a részeket azon egy állató oknak közönségességével. A részek, ha megoszlván vétetnek, megosztják az egészet, ha pedig

*) Neque de subjecto quopiam dicitur, nec in subjecto quopiam est. (Arist. op. omnia. Vol. I. 450. l.)

együvé foglalva gondoltatnak, szerzik az egészet, mely behozásnak hivatik. Szükség pedig, hogy a részek meg egyezzenek abban, a mi nekik köz; meghasonljanak pedig és különbözzenek, a mennyiben többek. És innen vagyon, hogy a részeknek meg kell egyezni az egészszel; magok között peniglen meg kell különböztetnie; mennyivel inkább különböznek pedig, annál jobb az elosztás. Leginkább egyeznek pedig a legközelebb való egészszel, és ezalatt is különböznek leginkább az ellenkezés által (Apácai mondhatta volna még: legközelebb van az egészhez a kettős elosztás; itt van legtisztábban a különbség is); és ez oka annak a felsőségnek, mely a kettőre osztásnak az elosztásban vagyon.“ *)

Hatodik tétel. A magok erejént való tekintetek vagy csak csupán egymást nézik vagy ugyan egybevettetnek.“ Az egymást néző tekintetek az úgynevezett viszonyos kategóriák (categoriae relationis). Hogy ezekre rájok mehetett legyen Apácai, elébb kifejté az egyező tekinteteket, valamelyek egyiknek vagy azonoknak (unitas et identitas) mondatnak.“ Ezekkel átellenesek aztán az egyenetlen tekintetek; a meghasonlás, ellenbevetés, ellenkezés, mely utolsóból hozatnak le a tevő és tagadó ellenkezők (contraria affirmantia et negantia). A tevő ellenkezők vagy úgy vettetnek egymás ellenébe, hogy az ő különbségeknek fundamentumok egyesség legyen, az melylyel egyik a másikra vitessék; vagy igyenesen ellenkezik egyik a másikkal: emezek barátságosan, s ezek pedig haragoson ellenkezőknek mondathatnak.“ A viszonynak vagy, Apácai szerint, egymás nézésnek természete, „hogy egyik a másiknak mind oka mind lött dolga;“ ezt ugyan a barátságosan ellenkezőkre vagy egymást viszont nézőkre mondja, de a mennyiben így folytatja: „nincs ezekben sem első sem utolsó, hanem természetek szerint egyszersmind vannak, mert egyik nem inkább a másiknak oka vagy lött dolga, mint a más ő neki“ ennyiben mondom, a viszony legkitaljesedettebb foka, vagy a kölcsönhatás kategóriája van értve s jellemezve különösen. Itt szól még Apácai az ellenmondó (contradientia) és megfosztó (privantia) tekintetéről, s átmegey azokra, a melyek „egymás között egybe-

*) Magyar Enciklopédia. 14—15. lap.

vettetni szoktanak.“ „Minden egybevetés lesz vagy mértékben mely tekinteti mennyiség (quantitas logica), és akkor az egyenlőség vagy nem egyenlőség, vagy a határozó tekinteteknek természetekben, mely tekinteti minőség (qualitas logica)“. Kapcsolkozik ezzel a

Hetedik tétel. A csupán egymást nézők (t. i. tekintetek) vagy egyesek vagy egyenetlenek. „Az egyes tekintetekre tartoznak az egységnek minden módjai, az egyenetlenekre a különbségnek minden módjainak rájuk kell vitettetniek.“ Az egység van közönséggel (genere), nemmel (specie), számmal (numero), idővel (tempore), helylyel (loco). És „ugyanezekből származik a dolgoknak egymás között való egyenetlensége is.“

Nyolcadik tétel. Az egyesek vagy igen vagy nem annyira egyeznek. Ezzel összefügg a

Kilencedik tétel: Az igen egyesek az ok és a lőtt dolog. Egyeseknek itéli Apácai az egymás közt való tekinteteket, melyek szerint egyik dolog a másiknak lételét szerzi. Nem annyira egyezőnek mondható szerinte oly „valami, mely a dolog állapotjától és okaitól különbözik, hogy avagy csak neki módjára tartozzék, avagy csak jobban való létére és hozzájáruló teljességére; és innen folynak az alávetettségi és hozzáadatottsági tekintetek, (subjectum és adjunctum). Az alájavetett dolog. (mely nekünk mai nap alzat, mint substratum) természete szerint elüljár, melyhez a hozzáadatott dolog úgy járul, mint valami állatja kívül hozzá tartozó dolog.“ „Az igen egyezők az ok és a lőtt dolog“ mond A. és magyarázatát vesszük az oknak: „Az ok az, a minek erejétől valami vagyon. Az októl erő származik, mely valamit hozván a dolog lételére, a dologban marad. A dolognak valósága lészen az októl ez által az erő által. Honnan az következik, hogy a dolognak elégséges tudására nem mehet senki, hanem csak azoknak az okoknak ismeretek által, melyeknek ereje annak szerzésére megkivántatik.“ Azután adatik az ok többfélesége sat.

Elérvén ekképen Apácai az ok és lőtt dolog kategóriáját, nem tér vissza az elsőre, a sorban fölvevett tekintetek egymásutáni magyarázatára, hanem az okból kezdi fejtegetéseit visszafelé sőt néha minden kivehető rend nélkül, s ez uton zavart hozeladásába. De ha ettől eltekintünk, alkalmasint valamennyi metafizikai kategóriáról találunk

több kevesebb tanítmányt legalább érintőleg. Meg levén pedig futva ezen kör, t. i. a metafizikai, átmegyünk az egybeköttetett tekintetek tudományára vagy a logikára, mely is áll a megítélésben és elrendelésben, ily módon:

„A mi a mű megítélésünk alá vettett, vagy világos vagy homályos. A világosokról mindjárt itéletet teszünk, a homályosokról pedig tovább való értekezés és végzés léssen“. A megítélés kétféle: megnyugotó és értekező. A hiteles vagy megnyugotó mondás (axioma) sokféle: állító, igaz, hamis, lehetséges (contingens), szükséges (necessarium), egyes (simplex), elegyes (compositum), közönséges (generale), nemi (speciale), részszerint való (particulare), tulajdon (proprium), gyűjtő (congregativum), elszéyesztő (segregativum), függő tekinteti (connexivum), foglaló tekinteti (copulatum), különböző (discretum), szakasztó (disjunctivum).

Folytatja Apácai s átmegy az itélésről az okoskodásra. „Midőn a mondásnak igazsága és hamissága magán nem világos, hanem homályos és kétséges, kérdés támad, mely körül az ember elméje magát gyakorolja futosván egyről másra, hogy a dolgot megvilágosítsa, és ez az okoskodásnak értekező mivolta“. — Megalapítván ekkép az okoskodás mivoltát, a metafizikainál érthetőbben, világosabban fejtegettetik a logikai rész az okoskodásról; ennek elemei, szervezete. „A behozandó kérdés, mond ő, mindenkor két tekintetből áll, melyekről nem tudatik világosan, ha együvé köttessenek-e, vagy egymástól elszakasztassanak. Hogy e megtessék, más, egy harmadik tekintetnek kell előhozatni, mely ama kettővel összeszerkesztetvén, azoknak egységeket vagy egyenlenségeket nyilvánvalóvá tegye. Három tekintet vagyon azért minden okoskodásban, nem kevesebb, s több sem lehet pedig, mert ugy többet hoznánk be, nemcsak azt az egyet, mely kételkedésbe hozatott vala“.

Ilyetén, mondhatni, kezdetleges leírása után az okoskodásnak értekezik A. a maga színént való (simplex), elegyes (compositus), bévont (contractus) okoskodásról; levén pedig az elegyes okoskodás feltétele vagy függő vagy szakasztó: az okoskodás is lesz vagy függő vagy szakasztó (syllog. connexus vagy disjunctus).

És ennyi „a dolgoknak közönséges tekintetekről mind magokon s mind a mondásokban, okoskodásokban és elrendelésekben“. Ezután következnek magok a dolgok és pedig azoknak megszámlálása vagy a számtudomány, s ezzel kilépünk a bölcsészet köréből a természettan s egyéb tudományokra, mint a tartalmi vázlatban feljebb már eléadám.

Bárminő rövid legyen is Apácainál a bölcsészeti rész tárgyalása, és még sokkal rövidebb a mi kivonatos ismertetésünk: úgy tetszik mindamellet, hogy e kevés figyelmeztetés által is, melyet e pillanatban igyekeztem reá fordítani, mélyebben és inkább van ő felavatva nemzeti tudalmunkba, mint volt e nélkül. Úgy tetszik, mintha eddig csak mondtuk volna őt a miénknek, most pedig már tudnók is annak. Azonban legyünk rajta, hogy az a dísz, mely nevérol bölcsészeti irodalmunkra árad, emeltessék az író körülményei által közelebből.

Ily körülmény az a viszony, melylyel volt kora tudományos mivoltához egyfelől és nemzete irodalmához másfelől. Mint tudós, midőn külföldi egyetemekre zarándokolt, sokkal ifjabb volt még, minthogy lelkesedés nélkül fogadhatta volna az új tudomány fuvallatát. Ő nem is annyira tudott, mint hitt. Descartes, nem mindennapi elme, nagy lármát ütött a világban a szent Arisztoteles tekintélyének megingatásával. Ez kihívás volt a régi ellen. Apácai szerette a tudományt, annyival inkább az újat. Hite, sejtelme, előretörő vágya von táplálékot; és senki sem tanúsíta buzgóbb ragaszkodást Descarteshez mint ő. „Descartes (írja Apácai) midőn látná, hogy a bölcsészek országa el van özönve pörrel, kötekedéssel, asszonyi versengéssel, megszállta elméjét a gondolat: vajjon a matematikai tudományok bizonyossága szerint nem volna-e mód elévenni a bölcsészetet. Fel nem hagyva gondolatával, kétségbe vonva mindent ha csak legkisebb okot lelt is a kétkedésre; s midőn ily úton saját elméjének, mint gondolkogó lénynek lételéről semmi módon nem kételkedhetett, következteté, hogy léttel nem birnia lehetetlen. E közben megtudja, hogy Isten szükségkép létezik; aztán fölfedezi, hogy szély, hossz és mélység szerint is léteznek dolgok, melyek különfélekép mozognak és alakúlhatnak. Ezek a mennyre kevesek, oly tiszták, és belőlök minden bölcsesség lehozható, a mint le is ho-

zatott Descartes által; miből következik, hogy ez a bölcselkedésnek legeslegjobb módja *).

Ez a becsülés tetteleg is nyilatkozott az Enciklopédiában. Különösen a bölcsészeti rész az isméret kezdetével a leghűbb visszatükrözése Descartesnek. A vázlat dereka, mint maga is megvallja prefációjában, hogy Descartes-n kívül Amesiust és Ramust követte, mindamellett inkább Arisztótelesből van kölcsönözve ama kettőn keresztül, de ovakodva folytonosan, hogy csak ne is említették a stagirai neve, mint régié, hanem annál inkább láttassanak ujkori mesterei, Descartes és mellette főképen Ramus. Minő tisztelettel volt ezen utóbbi iránt, szintén beösméri, mondván: „Rajta voltunk, hogy ha Ramus fölkelhetne a halottak közül, Enciklopédiánkat mindegyiknél inkább ösmerné a magának s megköszönné, hogy nemcsak általunk érte el leg hamarább kívánságát, hanem a magyar nyelv nemtudása mellett általunk végre a magyarnak magyarul bölcselkedik **).

A réginek és ujnak ilyenén vegyülése hozhatott-e elő szerves egésznet vagy rendszert: könnyű belátni. Régi szobor, melyre mai kéz faraga fejet: Apácai rendszere. Azonban az enciklopédiai rövidségben is nagy okot lelhetnének a mentségre, ha szükség volna védeni a kezdetet, mely nem lehet oly csekély, hogy nagy ne következhessek utána. Igy Apácai védve van az idő által, melyben senki sem előzte meg; csak (magyar előadásu) követői ne hiányzottak volna! De a tudományosság folyvást az idegen latin nyelvet tartván meg közegeül, holt elembe nemzetünkre s irodalmunkra nézve élő, életre való tudomány nem tenyészhetett. Eszközében vesztettük el a célt.

Közelebről tekintve, a mi Apácai tudományát gyakorlatilag illeti, s ha különösen megkérdezzük, hogyan vitte által eszméit való tárgyakra: kész a válasz. Ő, mikép Descartes és valamennyi követője, Isten lételére nézve Anselm érsek lénytanát vallotta, melynek alapja, hogy Isten legtökéletesebb lény. A legtökéleteseb lény minden tökélyekkel bír, igy léttel is, mond Anselm; de Deskartes és utána a mi

*) De studio Sapientiae. (Együtt nyomtatva az Enciklopédiával), 438. lap.

**) Ugyanott 417. lap.

Apácaink az igazságot emelik kielőbb mint a megösmerésre vezető tökélyt Istenben, ki lehetlen, hogy megcsalja a gondolkozót, vallván egyébiránt, hogy „Istenben mintegy másod tekintetben gondoltatnak lenni“ a tulajdonságok, „mert minekelőtte őt igaznak és jónak gondolnók, annakelőtte meg kell ismernünk, hogy legyen“ *). Más különben elsorolja Isten tökéletességeit, a mint a keresztyén hitcikkelyek tanítják, rendben és rend nélkül, megelégedve ha belőlök el nem hagyott. Szóval teljesen a tényleges hittan útmutatásait követi s beolvad velök a theológiába. Hasonlóul tágyalja a szellemet és világot; így e helyen róla nincs többé mit szólni. Volna ugyan okunk metafizikai alaptételeiből a főigazságokra következtetni, névszerint a mennyiben ő az „ok és löttedolog“ kategóriájánál mint legfőbbnél állapodik meg, állítani, hogy Istent az oksági viszony végetlenül visszamező sorozatában fogja fel. Azonban Apácai semmire sem gondolt kevesbet mint efféle szentségtörő tekintélyig emelni a metafizikát; legalább ha Isten neki csakugyan mint ok lett volna felfogandó: kerülte volna afféle profanációját az ok viszonyának, hogy magában egy ok nem elegendő a cselekvésre, hanem kettő szükséges, mondván: „az okok közül kettő egyszermind kezd cselekedni hogy valamely dolog legyen, mint a szerző és a tevő ok; kettő pedig az amazoktól elkezdett dolgot viszi végben, mint az állató és végző ok (causa efficiens, materialis, formalis, finalis). Az oknak ilyes felfogása igen messze van Isten fogalmától, s nagyon alatt tartva, épen a végesség keskeny korlátai között. Isten nemcsak ok, hanem magasb és több. Ezenkívül Apácainak elég oka lett volna nem az oksági alapon bölcselkedni Istenről Arisztóteles miatt, ki, mint tudatik, jónak látta minden okoknál előbbre egy első mozgatót állapítani s az oksági viszony visszafelé menő folytonosságát végre is megszakítani. Mindamellet Apácai nem kerülhette el az arisztótelesi eszmehálózatot. Az első mozgató Arisztótelesnél úgy van fölé emelve az oksági sorozatnak, mint Apácainál a Descartes gondolata szerint létező Isten a metafizikai alsóbb tételeknek. Amannak *πρωτον κινηον*-a, s ennek legtökéletesebb lénye ugyanegy; és épen abban egyeznek, a miben legjobban látszanak különbözni; tudniillik, egyiknél sincs tisztában Istennek a

*) Magyar Enciklopédia 366. lap.

világközi viszonya, hatása, befolyása. Isten Arisztótelesnél első mozgató, de maga mozdulatlan. Hasonlóul Apácainál a szerző ok „a mozdulásnak csak eredetet ad, nem foglaltatik be a mozdulásban, vagy a mozdulás által lött dologban“ (6. lap). „hanem csak szinte erejét közli azzal“. De, hogy megtartsa ügyét Apácai, ezen szerepet a tevő okra bízta, mely tevő ok veszi mozdulatát a szerzőtől, „hogy az állató okot magába vehesse“, gondolatok, melyek az oksági viszonyt feldarabolják, metafizikai magasságából alárántják, részszerintivé teszik, azaz a végesség keskeny korlátai között forogtatják. Az ok igazsága, hogy befoglaltatik a hatásba, okozatba; okozat nélkül nincs ok s viszont.

Mindezek dacára előkelő tekintet ví Apácai részén, s ellenünk. Ott van mindjárt a lét és tudat bölcselete a maga zsöngéjében az Enciklopédia kezdetén: az a bölcsélet, mely az egész új időt teremtő mozgalomba hozta, de melynek, szinte a legújabb korig, habvetésein kívül esett a magyar tudalom. Sőt emlékezünk rá, hogy mikor ezelőtt egy pár tizeddel szokatlanul élénk s egyuttal éles vita keletkezett irodalmunkban a tudat és lét egységes bölcselete ellen: ott volt már Apácai körülbelől két század óta példájával s folyamodott-e hozzá és egységes felfogásához valaki a pörben? Senki. Annál inkább volt pedig emlegetve magyarsága olyanok által is, kik a tudományban ellenhatói voltak. És valósággal, a mi bölcsészre nézve ritkaság, Apácai nem annyira tudomány a ért, mint nyelve ért volt eddig méltatva leginkább. Látnivaló, hogy tudományos művelődésünk még folyvást filológiai érdekekben történik. Jellemvonás, mely nagy jelentőséget foglal magába. És magyarságával is, a mi oly igen ki van emelve, mit nyert Apácai? Kortársaitól félreismerést vagy előítéletet; utódaitól ignorálást, a legújabb időtől annyit, hogy valamely irodalmi vállalat, például a filozófiai műszótár kedvéért kiböngészte egy pár nyelvtudós, szedegetvén belőle egyes szokat a nélkül, hogy mint kezdethez, visszatért volna hozzá a tudományos irodalom, a mit az Enciklopédia minden része megérdemelt volna. Hihetőleg a felőle szállongott előítéletnek adtak kifejezést Bód és utána Wallaszky, midőn magyarságát érthetlenséggel, homálylyal vádolják. Hanem annyit elősmernek, hogy geográfiában, hisztóriában nem oly nehéz, nem oly értetlen, mint főleg a bölcsészetiekben. Azonban ez a vád

nem Apácait éri, hanem a tudományt; mert mikor volt könnyebb vagy csak oly könnyű is a bölcsészet, mint ama kettő? — És így már irodalmunkban is jó régi a bölcsészet nehéz volta elleni panasz. Oly régi, a minő alaptalan. A gondolat tudománya nehéz kenyér, s ha rá nem válik az elme, kereszt. A bölcsészet világában senki sem tartatik nagyobb irónak Plátónál úgy formai bevégeztség, mint gondolati zöm tekintetében. Ő megkísérté a lehető előadási tökélyt; de gyakran elfelejti, hogy filozóf, és udvariasan cseveg.

Egyébiránt alig van épületesebb oldala Apácai egész példányszerű munkásságának, mint épen a nyelvi oldal. Elmondja maga, hogyan pattant ki erre is az alkalom élete körülményeiből. Nevezetesen midőn rendszeres tudományosságra vetné magát s neki feküdnék a kald, szir, héber és arab nyelveknek az utrechti egyetemen, nagy meglepetéssel látta, hogy különböző nemzeteknek különböző anyai nyelvökön volnának írva mindenféle könyvek. Ezeket nagy álmélkodással forgatván, rájövök, írja magáról prefációjában, rájövök: mily kevéssé esuda, hogy ők tanultság és tudományban kitűnnek felettünk, mikor annyi nyelven olvashatnak, taníthatnak és tanulhatnak minden tudományt. E tapasztalat éjjel nappal elmémben forogván, annyira bántá lelkemet, hogy igen sokszor elvette szemeimről az álmod, tanúlástól kedvemet, és gondolataimat: hogyan segítsek, a hazai állapotokra szegezte le. Hozzáfogtam minden tudományból tenni valamit magyarrá. De a nyelv parlagsága, szegénysége megborzasztott, míg végre föltettem magamban, meg nem halok a nélkül, hogy a magyarral minden tudományt magyarul közöljek, ha Isten avagy csak néhány évig tartsa életemet.

Ez volt a helyzet Utrechtben ezelőtt két száz évvel, ez eredete a Magy. Enciklopédiának 1653—4-ben oly tiszta magyar nyelven, minőre ma sincs még példa, s mi a purizmust is a történetből birjuk felmutatni Apácai után. S minő nyelv az? Olyan, hogy idegen szó nem állhatott meg átfordítás nélkül előtte; és ez az, mi egyszer valóságos esuda, sőt több: merény.

Halljuk csak magyarításait! Neki nem került sokba, jól, rosszúl, de áttenni a latin bölcsészeti nyelvet. Subjectum, attributum, objectum neki könnyen lesz alá-

ja vetettségi dolog, hozzáadottsági tekintet, előben tétetett dolog. Neki könnyen megy elmében nézni, mintegy spekulálni értelemre a nézéllige; képz ma képzeli; indentitás azonság, essentia vagyonság, quantitas mennyiség, qualitas mineműség, relatio viszontagság, abstract maga erejét való, simplex maga színént való, reciprocatio viszontagozás, veritas valóság, justitia igazság, enthymema elértés, sorites rakásos okoskodás, dilemma szarvas okoskodás, analysis elbontás, genesis egyberakás, substantia állat, mint Zrinyinek spiritus: szellet, a régi alak szerint: Isten állatjában egy. Csak-hogy Apácainak nem volt Kazincya, ki az állat helyett államot indítványozott volna, mely szót ma is vissza kellene követelnia polgári társaságtól, hogy lenne és menne jó rendben és hasonlági elv szerint egymás után szellem, állam, jellem az idegen spiritus, substantia, character helyett. Valóban Apácai még mindig oly nagy kezdet, hogy nem ártana hozzá visszapillantgatni, ha nem más okból, avagy csak abból is, hogy merjünk valahára jobban.

De ha nem talált követőkre Apácai a tudományban, ha nem olvastatott is közönségesen: ez még mind mehet. Nagyobb ennél, hogy életirói, a kik róla jegyzeteket hagyának emlékezetben, csak is annyit fáradoztak körülötte, hogy a mit innen onnan kezeik közé juttatott a szerencse, összeírák, lemásolák egymás után. Egy életirójánál sem olvastam születése esztendejét; pedig az Enciklopédia 312. lapján a történeti részben, mely évek szerint adja elé a nevezetesb eseményeket, az 1625. év alatt olvasható: „Jakab király meghal“. Aztán: ennek a könyvnek (az Enciklopédiának) írója születetik. És így Apácai szül. 1625-ben. Hasonlóul a földirati részben a 118. lapon említvén Erdélyt, zárjel közt felsohajt: Szegény hazám, vajjon mikor látlak! Majd a 313. lapon végezvén az évek szerinti előadását az eseményeknek, utolsó adat nála 1654-re eik, ezen egy pont alatt: az anglusok a belgákkal megbékéllenek. Irja továbbá a 261. lapon. „Trajectom (holott az ő mind a többi felett való kiességére nézve csaknem öt egész esztendeje már hogy lakom“.) Ezekhez járul végtére prefációjának az a helye, hol az Enciklopédiának sajtó alá bocsátását elhatározta. Innen tudjuk, hogy Csalai püspök úti költséget küldvén számára, visszahívta Erdélybe.

„De engem“, írja, „az őszi idő alkalmatlanságai, s más nem kisebb akadályok a télen át akarva nem akarva, még az idegen földön maradni kényszerítettek“. Hogy mégis elkerülje védura neheztelését, a roszakarók rágalmaít, hazame-nése helyett, az útiköltségre küldött pénznek egy részén az Enciklopédiát kinyomatta, elébb mint különben szándéka lett volna.

Ezen adatok szerint némely hibákat kell kijavítani éle-te s munkái körül. Nevezetesen alig van igaza Seivertnek irván felőle, hogy 1653. augusztusban tért volna hazájába. Mert az Enciklopédia nyomása alatt még Utrechtben volt; ezért sohajta fel: „szegény hazám, vajjon mikor látlak“! nem levén hihető, hogy 1653-ban már megírhatott volna oly ese-ményt, mely 1654-ben történt, mint az anglusok és belgák megbékélése. Az Enciklopédia nyomtatási ideje valósággal 1653—4, szóval e két esztendőre eső őszi és téli. Annálfog-va bajosan hihető ugyancsak Seivertnek, hogy a „de studio sapientiae“ tanári beszédet 1654. január 14-kén mondta, mert ekkor még künn volt, de ha csakugyan ekkor mondta vol-na, miképen állhat a nyomtatott címlapon, hogy 1653. no-venber havában tartatott (habita a. O. MDCLIII. mense no-venbri). Egyuttal nem látszik alaposnak azok véleménye, kik, mint Szilágyi S. őt angol, francia földön útaztatják *), holott maga írja, hogy Utrechtben csaknem öt egész eszten-deje lakik; ellenkezőleg egyik angol vagy francia városnál sem tesz ily mellékes megjegyzést, a mit pedig nehezen mu-laszt vala el, ha ott csakugyan megfordult vala. De talán hosszabb ideig mulata külföldön, mint öt évig, s akkor jár-ta volna be ama két országot. Nehezen hihető, mert maga egyenesen a belga akadémiákat említi (in celeberrimas aca-demias foederati Belgii missus essem. Praefatio), mint a hová Geleji Katona István által küldetett, s ez még 1649-ben, mely Gelejinek kimúlási esztendeje, vala történhető, vagy feljebb 1648-ban, a mikor Apácai csak 23 éves volt. Hogy Seivert adatai hiányosak, avagy onnan is világot, mert ő még Apácai hazajötte után is élte Gelejit, pedig a prefáció szerint már Csulai György közvetlen utóda Gelejinek, volt azon időben a püspök. Huszon három éves koránál hama-rább Apácai nem igen mehele Utrechtbe, annyival kevésbbé,

*) Budapesti Szemle XII. XIII. füzet 193. lap.

mert iskolai pályájába némi akadályok (postquam bis tristia studiorum naufragia fecissem) gördültek, melyek inkább hátráltaták, mint sietteték akadémiákra menését.

Apácai életirása tehát következő adatokon alapítható meg. Szül. 1625-ben, a Barcaság Apáca falujában. Innen vette előnevét, deákosan Apacaeus, Apacius. Fülnevelkedett az Olt mellett *), micsoda helységben, nem mondja. Tanulta Kolozsvárt 1643-ban a humaniorákat. Kedves tanítói Porcsalmi András, majd Enyeden Bisterfeld, héber nyelvben buzdítója Árkosi Benedek, jóltevői Geleji Katona István, Csulai György püspökök, elsőnek pártfogásával Belgiumba megy 1649-ben, hol meglátogatja Utrechtet, s innen Hardetvickbe megy, hol 1651. ápril. 21. **) az első theológiai tudós lesz; aztán visszamegy Utrechtbe, hol az Enciklopédiát írja s majdnem öt esztendeig mulat; az utolsónak hívására visszatér Erdélybe 1654. tavaszán mint házasság, Fehérvárra; hol nov. 2. az iskolaigazgatásába lép; 1655-ben tartja Fehérvárott „de studio sapientiae“ tanári beszédét, midőn mint a kollégium rectora hivatalába lépne. Tart ez időtáiban több nyilvános vitát pogányok, törökök, zsidók, katolikusok, lutheriek, szocinok, örmények, másodkeresztelők ellen. Rendkívül tüzes tanító. Kezére bízatik a bölcsészeti osztály, s a theologiae doctor, írja Bód, Virgilt úgy magyarázza, hogy abból geográfiát, fizikát, asztronomiát tanítana. Irígyei támadnak, hogy presbiteriánus és kartéziánus. Esküdt ellensége az angol Basirius, ki puritán nézetekkel vádolja a fejedelem előtt. A vád nem volt alaptalan. Apácai a „de studio sapientiae“ beszédben nagy melegséggel emlékezik Tolnairól, ki Sárospatak vidékén az angol puritánok nézeteit terjesztette volt, s roppant mozgalmat okozott a ref. egyház kebelében. Szept. 24. 1655. volt a híres nap, melyen Basirius és Apácai mérköztek; s ez utóbbi győzött. De mindamellert távoznia kellett. Mondják, hogy a fehérvári toronyból akarta volna lelökteni a fejedelem. A nemeslelkű udvari pap Keresztúri Pál menté ki szorongatott helyzetéből, ki rávevén a fejedelmet, hogy Fehérvárról tétessék el Apácai, csakugyan el is tétetett Kolozsvárra tanárnak 1656. Bethlen János szerez neki a fizetésen felül Baresai Ákostól 400 ftot. A tanuló ifjúság nagy része utána zarándokolt. Meghalt

*) Enciklopédia 123. lap.

**) Disputatio theologica inauguralis. Hardetvick, 1651. apr. 21.

aszokórságban 1659. ugy tetszik, az esztendő utolsó napján, írja Bethlen, kinél igen sok szép egyes adat olvasható Apácai szelleméhez, jelleméhez, tudományos befolyásához. Küzönségesen ugy is tartják, hogy Erdélyben a tudományok föléléstője volt. Különösen a matematikai tudományokra vonatkozólag írja Bethlen: „azok a magyar nemzetségben hirrel sem hallattak Apácai János idejeig, az arithmetikának négy első speciésein kívül“. Enciklopédista létére irt az orvosi szakban is, de azért nem volt orvos, a hogy Weszprémi akarja, mint nem volt mérnök, habár mathezist első tanított is nagyobb terjedelemben.

Nagy kedvelője a tudományoknak nem egyszer fakad keserves szemrehányásokra irataiban, vádolván egyest és társadalmat az iskolák elhanyaglása miatt. Irja többek között: „Mind az erdélyi mind a magyarországi (említett tantézetek csak) iskolák inkább mint akadémiák, a mü nemzetünknek nagy gondviselelenségének miatta az ő örökkévaló nagy gyalázatjára; más keresztyén országokban, még a hol pápista fejedelmek uralkodnak is, vagyon a reformátusoknak egy néhány rendbeli akadémiájok. Münekünk valásunkon való fejedelmünk, bö országunk vagyon, s hol az akadémia? melybe, ha volna, a böségre nézve sok idegen országokból a tanulók elgyülnének, csak nyittanók fel immár egyszer álmos szemeinket, s állatnánk tudós embereket a schólákba, mert találnánk, ha az irigység meg nem enne bennünköt. Igy osztán nem mü hordanók a gyönyörűséges gréci tallérokat idegen országokba ki, hanem más hozná be münekünk, s a mü népünk gazdagodnék belőle. Gondold meg magyar nemzetnek javát kívánó ember, ilyen pénzzel szükös országból semmi-e három esztendő alatt legalább tizenöt ezer tallérnak kimenni, a melyekben asztán soha a mü népünk talán csak egyet sem lát? Ennyi kel pedig ott az ott lakó magyar deákokra legalább el. Három esztendő alatt! Oh ur Isten, szánj meg már bennünköt is“ *).

Mennyi tűz, mennyi szent fájdalom! Még kétszász esztendő után is éget és pirít. Mert épen ez esztendő lefolyásával, melynek vége felé járunk, lesz két száz esztendeje, hogy Apácai sirban nyugszik, s a nemzet becsületére nincs elfeledve!

*) Enciklop. 267. lap.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

A zempléni helv. hitv. egyházmegye jegyzőkönyvéből.

7. Lelkész-avatási (ordinatio) ünnepély a XVII. században a zempléni helv. hitv. egyházmegyében.

A zempléni egyházmegye jegyzőkönyvében több lelkészavatási ünnepély van leírva, zsinat-megnyitó beszédekkel, imádságokkal, a felavatandókhoz intézett kérdésekkel, eskü és kibocsátási formulákkal és az ünnepélyt berekesztő intőbeszédekkel együtt, Miskolci István esperes idejéből s általa sajátkezűleg beigtatva.

Az ünnepély közönséges isteni tisztelettel kezdődött. Egyházi beszédet rendszeren a felavatandó lelkészek közül a legidősebb tartott. Majd a szentlélek segítségül hívása után az esperes a templomban megnyitá a zsinatot rendszeren latin beszéddel. A megszólítás kevés változtatással ez volt: „Insigni coelestium mysteriorum cognitione, sinceraque religione clarissimi theologi, fratres et symmistae honorandi, tuque spectatissima omnium ordinum concio“; avagy: „Veneranda Ministrorum Christi concio et qui praeterea actiones nostras auditum spectatumque huc convenistis“. A megnyitó beszéd részint az egyház közelmúltját vagy jelenét rajzoló, részint az ünnepély céljával közelebb avagy távolabb viszonyban álló tárgyak voltak, mint például: „Deploratio belli civilis nostratium Ungarorum; Quod synodi celebratio tamdiu sit dilatata; De scientia et veritate pastoribus summe necessaria; De sobrietate sacerdotum; De vestitu pastoreali; De pastoralis functionis excellentia; Cur Deus ecclesiae suae pastores variis exponat periculis“ sat. Álljon itt mutatóványul azon sajátos és több tekintetben jellemző beszéd,

melylyel az 1636. januárius 9-én B. Kereszturban tartott közsinsinatot megnyitotta esperes Miskolci István.

„Oratio de vestitu pastoralis“.

„Si quid est in me desiderii, Auditores Rdi, ornatissimi, homines ad magna natos, a male consveta licentia abducendi; quod sentio in me ardentissimum; aut si qua propensitas, antehac inauditas, sed cum tempore natas et quotidie nascendas, superfluas mystarum novitates disciplina ecclesiastica resecandi et ad ipsissimam priscorum simplicitatem conformandi, a qua me, sancte confiteor, nunquam abhorrui et ne nuncquidem abhorrere: earum omnium fructum, sancta isthaec ministrorum Christi panegyris, a me jure suo et repetere potest et debet. Nam quoad longissime possum spacium praeteriti temporis respicere et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, ita ego quidem judico, modernis evangelii doctoribus non ab extraneis duntaxat, sed a domesticis etiam suis, praesens quod jugiter cernimus vilipendium, vix aliunde ortum esse, quam quod videant, Pastores suos omnium rerum aliarum indigos, nec propria quadra, sed ex auditorum suorum liberalitate, victitantes; nihilominus supra quam decet, mensam sybariticam habere, habitu propemodum aulico amiciri et fastu plus quam hystriónico, ceu corvus Aesopiacus, vicatim incedere. Pestilentiali huic lethargo praesentissimam in tempore laturus panaceam, in medio vestri surrexi: postquam vos ecclesiarum patres vanissimas illacebrarum quisquillas in exilium pepulistis et pro dedecore decorem induistis, jam tandem detis operam, ut ab auditoribus vestris pro genuinis Christi ministris, verisque ecclesiarum pastoribus agnoscamini.

Quare vos meliori cretos sanguine, quos divina dextra ad obsequium formavit, coelestique tandem paradyso inferre decrevit, ea qua possum observantia oro, si vobis, vestrique honoribus consultum cupitis, aures mihi dicturo praebete dociles, audita memori mente inbibite et quae inbibieritis seram ad usque posteritatem propagate, quo vobis tandem, non emendicatus, sed promeritus honor, domi forisque redeat.

Veneranda ministrorum concio, Apellem, hominem alias profanum, memoriae prodidit antiquitas, ministrum publicis servitiis participatum, genuinis quondam coloribus depinxisse, eumque hoc pacto officii condocesecisse. Nullus igitur sanus rerum aestimator mihi vitio verterit, si minister ego Christi, ministrum sacris usibus consecratum, non qualis ex officio esse deberet; sed qualem, in hac

ultima et senescentis mundi vespera sese conspiciendum prae-
bet, toti mundo in scenam produxero: praesertim quod hoc facere non
ideo allaboro, quasi procaci lingua cujusquam existimationem mor-
deam aut fortunam splendidem invideam: sed quod auctoritatem
amissam postliminio in ecclesiam reducere satagam, ut qualis dici
quilibet nostrum gaudet, talis esse in rei veritate comperiatur.

Nam communis omnium fidelium magister Christus, quando
Apostolos suos ad evangelisandum in universum mundum ablegavis-
set, tenuissimo omnino apparatu eos honoravit non oneravit: serio
inhibens ne congregent sibi aurum, argentum in zonis suis, non
assumant peram, non binas tunicas, neque soleas, neque virgam ad
iter; dubietatem si quam in animo haberent hoc emblemate eximens,
digne in sua vocatione perfunctos, condignum etiam subsequi ali-
mentum Mat. 10, 9. Et licet apparatus iste prima fronte visus sit
frivulus, tanto tamen illis constitit, ut in ultimo magistri passionis
punctulo ab eodem interrogati: quando scilicet misisset eos sine
crumena, pera et calceis, num aliquid unquam defuisset ipsis? Con-
stanter, nihil omnino defuisse, responderunt Luc. 22, 35. Neque hoc
praeter veritatem accidisse putandum est. Nam cum hospitandi
gratia domum aliquam ingressi fuerunt, videntes jugi labore mar-
cida membra, vestesque continuo usu adtritas: statim primo in li-
mine patresfamilias intima ducti misericordia, tecto eos suo susce-
perunt, pedes abluerunt et omnia quotidianis eorum usibus neces-
saria affatim suppeditarunt. Unde vero tanta ignotorum erga igno-
tos, prodigalitati non dissimilis, liberalitas? Ex munificentissima
patris coelestis dextera, qua benevolentiam auditorum suorum ar-
ctissimo charitatis glutine, erga doctores suos ita devinxit, ut fide-
les in vinca domini operarios largissimus omnium bonorum imber
identidem complueret.

Sed ne quispiam nobis, nil hostile molientibus, litem intendat:
perplacet tempora temporibus, personis personas conferre: ut lip-
pis quoque (quod dicitur) et tonsoribus manifesto pateat, moder-
nos ecclesiarum ministros a simplicitate veterum ministrorum quam
longissime abcessisse.

Nam prisici illi pastores adeo strenue opus Domini Dei pro-
moverunt, ut brevi temporis articulo nonnunquam trium millium,
nonnunquam quinque millium christianorum accessis ad ecclesiam
fieret. At vero temporibus nostris vereor, ne propter pastorum de-
sidiam vel infidelitatem saepenumero ab ecclesia nostra ad papis-
mum aliquot centenorum fiat secessio. Apostolum Paulum Troade
Hellesponti adeo diligentem in docendo fuisse memorat Lucas, ut ad

mediam usque noctem produxerit concionem. Csel. 2, 41. 4, 4. 20, 7. Nostri contra postillatores adeo parcissimi, ne dicam negligētissimi sunt in docendo, ut nulla fere praetereat hebdomada, qua non aut publicas preces negligant aut junioribus catechismum, majoribus vero concionem suffurentur. Turpe hoc quidem est auditu, sed turpius factu; fit tamen et hoc, quod pastores scholarum rectoribus, laicis postmodum futuris, domum, ovesque Domini temere committant, ipsi interim culinam lubentius quam cathedram ad-eant, et combibones nacti, non raro ad usque gallicinium genialiter pergraecentur; unde ab effectu, potores magis quam pastores dici merentur.

Caeterum quia corpora secus quam semel creata divinitus sunt, creare vicissim nequeunt: vestimentis suis quales introrsum sunt, qualesque fieri appetant manifesto produnt. En speculum vobis veritatis! Nam veterum amictus vilis fuit et asper, facilique parabilis aere; quia quanto propius appropinquare Deo sategerunt, tanto sese simplicius vestiverunt. Unde Helias ovium pelle tectus dicitur 2. Reg. 1, 8. Baptista vero etiam ovium pellibus spretis, quas delicias redolere Clemens Alexandrinus scripsit, pilos camelorum elegit, iisque sese vestivit, simplicem procul dubio vitam et omnis luxu expertem nobis serio commendans Mat. 3, 4. Lib. 2. paedagogi. c. 10. p. 42. Isaias vero saepe sacco usus est, sicut et alter Lamentator vates cingulum duntaxat lineum habuit. Esa. 20. Jer. 15. Nostrorum contra concionatorum et color et forma vestitus mollis est et nimia superfluitate luxoriosus.

Colorem si videas, quandoquidem curiosis ac operosis vestibus uti pastorem decebat minime, quod et de antiquo dierum Daniel scriptum reliquit (Dan. 7, 9.): hodie nostri mystae, undequaque vel mediocre corradant expensam, naturalem veritatis colorem, velut simplicem, pertaesi, alii hyacinthina. nonnulli violacea, omnes certe exquisita gaudent vestis tinctura, quam Clemens Alexandrinus gravibus de causis rejiciendam svadet; quia et ab usu quotidiano et ab antiqua simplicitate remota sit longissime, praeter id quod ex ea morum oriatur reprehensio Lib. 2. c. 10. paedag. pag. 42. Sed neque commodior est ejus usus ad frigus a corpore propulsandum, sicut nec ad tegendum confert aliquid amplius, quam albus vel ater color, nisi solum vituperium; quos sane colores omnes, eodem suffragante patre, perniciosissimae excogitarunt deliciae. Unde factum reor, ut jam hodie vestis non sit integumentum materia, sed visus duntaxat illecebra.

Sed fortassis minus in colore peccatur, contemplerur, si pla-

cet, ipsam vestitus formam, in qua a capite ad pedis plantam nulla propemodum reperitur vetustatis sinceritas. Nam supparum (mente) non satis est in se nitidum esse, nisi etiam umbilico tenus sphaeris dense fuerit salebratum. Cujus si usum requiras, vix commodiorem audias, quam quod ventrem alias petuleum ferreis fibulis non satis fraenasse judicent, nisi etiam sericeis nodis modificent, aut quod (verbo absit blasphemia) vicem decem Dei praeceptorum, non in corde, ubi veri divini sedes est, sed super ventrem obtineant. Interne videas non ovili pelle, cujus nos simplicitatis aemulos esse caelestis magister imperavit; sed astuta vulpium pelle obductum, ut vel inde videri potius, quam esse Pastores cuiusvis conjectari liceat. Subuculam (alsó köntös, dolmány) ne quid et hic ad nitorem deesse videatur, sicut introrsum circum circa attalico vel damasceno panno fimbriant: ita manicarum flexuras purpura desuper contegunt, quem sane luxum inconsutilis illa salvatoris tunica, omnis superfluitatis expertus, gravitate sua pridem ad oreum damnavit, ut non amplius sit necesse illinc rursus revocare, multo minus vero usurpare. Caput si non purpuraceo pileo mardurinis tecto exuviis niteat, duntaxat pro costa *) pastoribus sese venditant. Et quod antiquitatis non simulator aemulus miretur: alii indicem, nonnulli digitum minori vicinum aureo insigniunt annulo, ab omni prorsus antiquitate inauditum, apudquam nonnisi regibus eorumque vices gerentibus, licuit annulum deferre. Regibus proxime successerunt conjuges; nam et illi sinistrae manus digitum, auriculari proximum, in nuptiarum solemnitate, annulo exornarunt, quem tamen postmodum in luctu et funeribus, funestisque reipublicae casibus deposuerunt Gellius lib. 1. c. 10. noct. Attic. Sed et Persarum indigenis concessa fuit potestas annulum portandi, quibus regum munere in singularis amicitiae thesseram fuisset collatus Alex. ab Alexand. lib. 2. c. 29. Apud Romanos vero nemini praeter senatores et equites annulo uti permissum est, apud quos ne quidem amplissimus senatus habuit aureos; sed ii duntaxat, qui legatione solemnium apud exteras gentes perfuncti fuissent. Et quod singuli notent, illi veteres, si Macrobio credimus, non ornatus, sed signandi tantum gratia gestarunt. Unde non plus uno, nec cuiquam, nisi liberto, habere licuit.

Munimentum pedis, qui recto satagunt incedere passu, an non planum concupiscunt? Sed et hic nostri illi mysteriorum antesignani, eosque imitata scholasticorum ludirectorumque caterva,

*) Costa, így hívták tréfásan az iskolamestert.

in exilium prorsus antiquitatem egerunt. Non enim calceis, non ocreis, sed cothurnis ferro cuneatis amiciunt pedes, ut vel eo non humanos, sed caprinos spirare spiritus ostendant *).

Si vero gynaeceum perlustraveris, videbis illic omnia fastui potius quam necessitati servientia. Nam chlaenas (felső öltöny) conjugum adeo curtas videas, ut posticum vel non contegant vel prorsus ita expriment, ut omnino honestius nudarent. Stolas (szoknya) contra plus justo prolextiores aureis fimbriatas laciniis cernas. Cernas etiam in calanticis (kontyfedél) aciculas argenteas auro intertextas margaritas vel unionibus fastigiatas, monilia collo dependentia, corallis manuum flexuras turgidas, cothurnos ferro munitos, filiorum denique tunicas, aulicorum in morem, secundum colla turbinatas.

O tempera! o mores! Utinam justissimus coeli terraeque Monarcha talem aliquando legis sumptuariae assertorem largiatur, qui enormem ministrorum ecclesiae Dei fastum, luxumque coërceat et in contumaces inmisericorditer adnimadvertat. Et certe, nisi mature resipiscant, omnino verendum erit, ne gravis illa comminatio Dei super mulieres hierosolymitanas, ob vestitus luxum, per Isaiam prophetam prolata (Esa. 3. 25.), in capita pervicacium tandem recidat. Quod tamen malum misericors Deus clementer averruncet.

Sed cesso longiorem texere satyram, ne cum Aduramo illo regis Roboami conviciorum grandine obruar 1. Reg. 12, 18. Audio namque quosdam obstrepere mihi et cum protoplaste fastum superfluum, duplici velamento, sed prorsus siculneo obnubilare. Sunt enim qui dicant, se non esse homines de plebe, sed armali nobilitate longe supra vulgum evectos; proinde quod se suosque non vulgariter vestiant culpandos minime. Quorum subterfugium audio quidem, sed non recipio. Quid enim? Si nobili prognati estis prosapia, posteaquam solemnijuramento ecclesiae ministerio vosmet mancipastis, collaque vestra ejusdem jugo non inviti submisistis: utique et mundo et omnibus ejus illecebris una contradixistis. Quapropter praecipiente Apostolo, incedite prout dignum est vocatione illa, qua vocati estis, cum omni modestia et mansuetudine, neque post tergum cum conjugepatriarchae Lothi respectate, nisi male perire velitis. Si vero originem ex plebe ducitis, cur quaeso tantas pro armalibus fecistis expensas? Ideone (sermonem nobilis etiam theologi audite), ideone inquam, quia poeniteat, ne alieno sub turguriolo inglorij moriamini? Aut si pro nomine Christi ad tribunal

*) Az patkós chismát interdicaltam az ministereknek és az kádas mentét, hogy kiki tisztéhez illendő ruhában járjon. Ujlaki zsinat 1652. jan. 7. Matr. tract. Zemp. p. 152.

trahamini, ab injuria vobis inferenda, liceat cum Apostolo Caesarem vel regem appellare? Aut denique, ut degener posteritas, majus supercilium et cristas assumens, post funera vestra, immunitatis pallio tecta, licentius helluetur, libidinetur? Omnia quidem audacter sperare potestis, verum ut propter hoc ultimum aliud obtineatis, nequaquam vobis persvadeatis; experientia namque stultorum magistra hoc idem comprobat. Caeterum medioximi hoc praetextu satis contenti, injuriam sibi fieri hac mea inhibitione quiritantes quandoquidem A bove majori vitulum fas discere dicunt. Quibus autor sum, ut si superiorum suorum habitum habere velint, habeant quoque eorundem auctoritatem, sapiant pietatem, imitentur gravitatem. Quae si per aetatem praestare nequeant, discant parvitate sua contenti non altum spirare. Hoc nisi fecerint, sed semetipsos vestitu antesignanis equiparaverint, fieri omnino poterit, ut pro decore dedecus induant, aut cum rana Aesopica medii crepent. Interea si sapiunt, careant, cum seipsos aureo vellere tectos, ceu pavones Indici suspiciant, familiam ne contra laceris amictam titivillitis aspiciant. Laertius memorat Diogenem, quendam sibi mire placentem, quod leonis exuviis incedere posset, reprehendentem: non tu desinis, inquit, virtutis stragulas pudefacere? Indecorum quippe judicavit, quod homo mollis, magnanimi Herculis amictum sibi venditasset. Quid per Deum immortalem is idem Diogenes nunc diceret, si nostros videret Mystas belluae gestare exuvias? Dubio procul vix Heraclitus ipse risum teneret. Equidem Caesar Augustus, cum pro concione plurimos vidisset palliatos, en, inquit, Romanos rerum dominos gentemque togatam: adeo scilicet studuit priscos revocare mores, ut vestitum quoque prorsus inmutatum animus doluerit.

Quin potius novicii tales Doctoreuli Augustinum clarissimum totius occidentis lumen audiant, monachis suis praecipientem, ne sint in habitu notabiles, nec vestibus sed moribus placere studeant. Sicut enim corpora bene nutrita, si fuerint nuda, vires vigoremque apertius indicant: ita decentissima morum pulchritudo, si non nugis involvatur ineptissimis, sinceritatem animi magis propalat. *Epist. 109.*

Audiantque veterum statuta conciliorum et sequantur: nominatim Canon 45. quarti carthaginensis concilii jubentis, ut clericus professionem suam et in habitu et in incessu probet: quapropter nec calceamentis nec vestibus decorum quaerat. (Celebra. an. Christ. 398.) Concilii vero Matisconensis (celeb. an. Christ. 582) primi can. 53. qui serio prohibet, ne clericus sagum, aut vestimenta aut

calceamenta secularia, nisi quod religionem deceat, induere praesumat. Quorum quidem canonum veteres ita servantissimi fuerunt, ut Eulanius Caesareae Cappadociae episcopus, proprium filium Eustathium etiam episcopum Sebastae in Arnonia propterea abdicaverit, quod se habitu sacerdotii dignitati parum convenienti vestivisset. Et ne canones superiorum temporum, elabendi gratia, exoletos esse causentur, audiant illi canonem septimum nostrorum articulorum, ubi etiam serio praecipitur, ut ministri ecclesiarum decorem et honestatem officio convenientem in habitu retineant, omnemque penitus luxum vitent.

Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, nec vos attente audiendi prius taedeat, quam me dicendi, concludam, si prius vos Reverendos Symmystas, omnesque meae jurisdictioni in Domino subjectos ad seriam majorum vestrorum imitationem excitavero, etiam, atque etiam obsecrans: memineritis vos non hominis, sed Dei altissimi ministros esse, et vos ex immundo mundo ad mundioris aulae possessionem evectos, populumque christianum opera vestra eodem evehendum. Quod ut facere possitis, jam tandem revocate animos vestros a praesenti luxu ad frugalem veterum simplicitatem, deponite fastum et vestibus officio vestro competentibus utamini, in quibus nil nisi ipsissima pietas et modestia summa cum gravitate splendeat. Ita auctoritas pastoralis indulgentia vestra penitus labefactata simplicitate victus et amictus tandem postliminio redibit. Quod faxit coelestis aura, sacrum flamen, alma Christi gratia Amen“.
(Matr. tract. Zemp. Tom. I. p. 248—253).

A megnyitó beszéd végeztével, melyet többnyire hosszabb könyörgés szokott bezárni, így folytatta az esperes:

„Caeterum ut causasquoque moderni conventus sacra ministeriorum corona noscat, placuit nobis convenire, partim ut candidati sacrosanctae theologiae jam in messem Domini post legitimam vocationem emissi, ad sacram functionem solemniter inaugurentur; partim ut propria ecclesiasticorum negocia discutiantur; partim denique ut discorditer in matrimonio viventes concordentur. Ante inaugurationem candidatorum apostolus gentium Paulus a ministerii candidatis duo potissimum requirit: unum ut probentur prius, tandem vero ministrent. Alterum ut honestum habeant suae conversationis testimonium. Exploratio illa consistit in eruditionis et conversationis censura. Quod eruditionis censuram attinet, en positiones paucas ad manus habemus de mox ventilandas. Extraneorum erit testimonium ferre de legitima ad ministerium vocatione et honesta conversatione. Adsint itaque extranei testimonium perhibituri“.

Ekkor előhívták az egyházak követei s a következő kérdések szerint a felavatandó lelkészek felől kikérdeztettek :

1. Ha törvényes hívás után mentek-e be az egyházba.
2. Vajjon tudományaikkal és magokviseletével meg vannak-e elégedve.
3. Akarják-e, hogy kézzrátétel által pásztorokká tétessenek.

Ezen vizsgálat véghez menvén a jelöltek leültek a középre és megkezdett a kiadott thesisek fölött a vitatkozás. Minden ilyen zsinati vitatkozáshoz az esperes jó eleve egy elnököt nevezett ki a presbiter papok közül. *) Az elnöknek tiszte volt a vitatkozást vezetni és a jelölteknek segélyül lenni, a mint az esperesi felhívó levélnek ezen szokott formulája mutatja : „Patere hanc praesidis provinciam a me tibi inponi et tela opponentium contra dominos candidatos directa chalybae responsionis tuae clypeo fortiter excipe et enerva, maximo cum procedentium, tum totius sanctae fraternitatis applausu et emolumento“. Nevezettek továbbá a zsinatban opponensek is a már felavatott lelkészek és iskola rektorok közül. Egyébiránt mindenkinek készen kellett lennie, hogy ha felszólítatik, tudjon opponálni. **) Az is törvényes szokás volt, hogy ki más megyéből jött át mint már felszentelt lelkész, mindjárt a legelső zsinaton opponenssé neveztetett. „Consuetudo isthaec vetustate confirmata abiit in legem, ut qui aliunde nostram in fraternitatem noviter sese contulerunt, eruditionis suae primitias disputationis tempore opponendo candidatis venerando huic consessui demonstrant, quam legem ego quoque secutus Rev. et Clar. vir N. N. compello, imo sanctae coronae nomine moneo, huic nostrae legi subscribe et doctissime excogitatis objectionibus venerandum hunc consessum exorna, dominos candidatos exsuscita et hoc pacto omnium nostrum gratiam demereri. Gratus erit nobis labor iste tuus, sed magis gratior obedientia.“ (Mat. tract. Zemp. To. 1. p. 108) A megvitató tételek a közzsinatot hirdető körlevélben tétettek közzé ***) .

*) Ezen presbiter papok alkották az esperessel együtt a partialis zsinatot s kötelességük volt az egyházlátogatásban segédül lenni. Volt ezeken kívül két, néha több consenior is. Ily presbiterek legelsőben az 1650. toronyai gyűlésben jétettek. Matr. tract. Zemp. Tom. 1. p. 87.

**) „Opposuerunt etc. Caeteri pastores novitii excusaverunt sese, quod imparati accesserint, quos ego, sicut generaliter omnes pastores et rectores monui, ut alias ita parati accederent, ut si jubeantur opponere, sine mora officium faciant, alias reprehensionem non effugiant.“ (Tract. Zemp. matr. T. 1. p. 225).

**) Hogy mily tételek tűzettek ki, álljon itt a jegyzőkönyvbe beigtattak közül néhány : „De sac. scripturae canone ; De traditionibus ; De Deo ; De libero arbitrio ; De

A vitatkozás befejeztetvén a jelöltek kiküldettek s a zsinat ítélte felettök, ha méltók-e a felavatásra. Ha méltóknak ítéltettek, behivatván, mielőtt felavattattak volna, a következő kérdések tétettek eléjök ;

„Ha a predikátorságnak tisztit felakarjátok-e venni mi tőlünk. Az predikátorságban mind halálíg állhatatosan megmaradtok-e. Minden névvel nevezendő eretnkségeknak ellene mondotok-e.

Az istennek szentigéjét az helveciai confessionnak és az palatinatusbeli catechismusnak magyarázatja szerint tanítjátok-e.

Az sákramentumokat, az keresztséget és az úrnak vacsoráját az Christus szerzése szerint szolgáltjátok-e.

„Mindezeket esküvéssel megeconfirmáljátok-e“. (tract. Zemp. T. 1, p. 149).

Miután magokat ezekre feligérték, letették az esküt, melynek szokott formája ez volt :

„Én N. esküszöm az igaz, élő, örök Istenre, az ki atya, fiú és szentlélek, hogy ebben az Isten igéjének szolgálatjában, melyre a Christus Jesus anyaszentegyházában, az apostolok idejétől fogva megtartatott apostoli mód szerint választatom és senior uram kezének reám tétele által szenteltetem és kiküldettetem, életemnek végeig megakarok maradni, nem is engedem magamot akárminemű zűrvaroktól is attul elszakasztatni. Az tiszta tudományt mely az Istennek szent profétáitól, és az Jesus Christus apostolítól mi re-

peccato in genere ; De providentia sat. Minden ilyen főtétele több altételekre volt felosztva p. ó. De providentia.

1. Providentia Dei est aeternum, sapientissimum, justissimum atque immutabile consilium sive decretum Dei, quo res singulas a se conditas, ad suam ipsius gloriam ac electorum suorum salutem liberrime gubernat.

2. Est autem generalis vel specialis.

3. Illam voco, qua Deus res omnes in natura et mundi machina gubernat. Hanc, qua singulorum individuorum, imprimis vero Ecclesiae sive piorum curam habet.

4. Unde non sequitur Deum peccati causam esse ; quia peccato non delectatur, sed potius abominatur, nec ipse peccat, nec peccare potest, nec peccatum mandat, nec svadet, nec peccantibus infundit malitiam, nec eos ad peccandum cogit.

5. Quare nec homines peccata sua, per providentiam Dei, excusare possunt. (Mat. tract. Zemp. p. 268. T. 1.)

Ezen kívül a jelöltek még a Siderius Catechismusából is megvizsgáltattak, melyet könyv nélkül kellett tudniok. Történt, hogy ki nem tudta teljesen, ordináltott ugyan, de a jövő zsinaton még a felelők közzé kellett ülnie. „Franc. Nagy Halászi hac conditione est assumtus, ut quamdiu catechismus Siderii hungaricum promta memoria non reddiderit tamdiu et in sequentibus synodis respondentis munere fungatur. (Mat. tr. Zemp. T. 1. p. 149.) Később a heidelbergi káté használtott.

ánk származott, az sz. bibliában befoglaltatott, az Helvéciai confessió és az Palatinátusbéli Catechismus szerént magyaráztatik, az Istentől nekem adott ajándéknak mértéke szerént, tanítom, az Isten törvényét és a Jézus Christus evangyéliomát minden emberi találmányok nélkül hirdetem *).

Annak felette az isteni kegyelem velem levén, minden megvesztegetéseknek és eretnek tudománynak, mely az proféták és apostolok írásaival szemben ellenkezik, tehetségem szerént ellene mondok, az Jézus Christus vérével megtisztított anyaszentegyházban zengő isteni vallást pedig teljes lélekkel, szóval és szájjal oltalmazom. Kész is leszek érette meghalni, ha az én megváltó Christusomnak úgy tetszik; szent és fegyhetetlen életet élvén mindeneknek jó példaadására igyekezem és ezekben életemnek utolsó pihe-néseig megmaradok.

Végezetre az én sénioromnak is minden tisztességes és kegyes dolgokban és cselekedetekben illendő engedelmességet és böcsületet ígerek. Isten engem úgy segéljen“. (Lib. redituum eccles. comit. Zempl. p. X.)

Az eskü letétel után következett az ünnepélyes kibocsátás, kézrátétel által. Az esperesnek ezen innepélyes cselekvénynél rendszeren a consenior és egy presbiter-lelkész segédkeztek. A kibocsátandók letérdepeltek s a kézrátétel a következő igékkel történt meg:

„In nomine Dei Patris, Dei Filii, Dei Spiritus Sancti Ego — voluntate divina almae fraternitatis hujus dioeceseos Zemplén Senior, autoritate, qua per ecclesiam et in ecclesia fungor publica Te — — hodie in ministrum et ministerium ecclesiae Jesu Christi creo, ordino, denuncio, et do tibi potestatem verbum Dei recte annunciandi, sacramenta secundum institutionem Christi legitime administrandi et disciplinam ecclesiasticam rite exercendi. Quod ut dexterius peragere possis, per impositionem manus meae accipe Spiritum sanctum, et quorumque remiseris peccata retenta sunt. Et sub eodem duce, milita bonam militiam retinens fidem et bonam conscientiam, sitque verbum Jehovahae in ore tuo, tamquam malleus conterens petram. (Matr. tract. Zempl. T. 1. p. 275. *)

*) Az eskü formába a heidelbergi káté az 1650. június 5. tartott újhelyi közzsínatban igttatott be, alkalmat adott erre Salánki György pataki tanárnak ezen szava: „Magyarországban immár mássubában járnak az arminianusok“, a mely felől a zsinat által megkérdezletvén, azt mondá ugyan, hogy tréfából szólt így, de az egyház félvén a jövőendő veszélytől a helv. hitvallás mellé a heid. kátét is betette az eskü formába. (Mat. tr. Zempl. T. 1. p. 107.)

**) A felavatott lelkészek eleinte vendégséget adtak, de ez az 1629. május 2. Erdőbényén tartott közzsínatban eltöröltetett: „Publici symposii usurpatio deposita est, sed

Ezután hōvetkezett a felavatott lelkészekhez intézett ünnepélyes beszéd s végül az egész ünnepélyt berekesztő imádság magyar nyelven. Álljon itt mutatványul azon beszéd, melynek elsőbb része az 1633. január 5. ujhelyi zsinatban, mégpedig egész kivételesen mindjárt a vitatkozás bevégezte után, második része pedig az 1633. szept. 14. szécs-keresztúri közzsínatban mint zárbeszéd tartatott Miskolci István szénior által.

„Szerelmesim az ur Jézus Christusban, az sz. Pál apostol parancsolta, hogy az ecclesiában mindenek illendōképen és szép renddel legyenek: mely parancsolattal mit akarjon, megmagyarázza ezt mondván: mindenek az épületre legyenek; akarván jelteni, hogy minden tanító az ecclesiában az Istentől vött ajándékkal ne az maga mutogatására, hanem az hallgatóknak olyan hasznára éljen, hogy tudósban menjenek ki az gyülekezetből, hogy sem az mint bementenek. Kinek parancsolatjának én is engedek és hogy ezeknek az ifjú predikátoroknak felszenteléséhez kéz kenetlen ne kezdjek, az kegyelmes Istennek segítsége által az tanítóknak az predikátorságnak tisztére való hivattatásokról ilyen renddel szólok. Megmondom

1. Az predikátorokat kinek kell a szent tisztre választani.
2. Micsoda formán és móddal kell választani.
3. Minemű embereket kell predikátorrá választani.
4. Micsoda legyen tisztek az predikátoroknak.

De mivel mind az négy kérdésnek magyarázatja sokkal több időt kíván, hogysen mint az mennyi idő nekem mostan az szólásra engedtetett; annakokáért csak az két első kérdésről szólok.

1. Jóllehet az ur Isten régenten noha önnönmaga választotta az ecclesiában való szolgálakat, ugymint Mósest, Jérémiást, Ezechielt, Ámost, Jónást és többeket sokakat, néha penig emberek által választotta, az mint választotta volt Áront, az ő fiait és az lévitákat Mózsés által, Eliseust pedig Illyés által: mindazonáltal gyakorta a községnek is akarattja és tetszése is járult az választás dolgában; mert Sadokot az papi méltóságra Dávid király választotta az községgel.

Az uj törvényben Krisztus is ő maga bocsátotta volt az apostolokat elsőben csak Zsidóországba, de annakutána mennybe meneteli előtt ez széles világra, melyre nézve az sz. Pál azt mondta, hogy Krisztustól vette az apostolságot és az kegyelmet, de azért mind sz. Mátyást az apostolságra mind amaz hét istenes férfiakat

D. ordinandi taxabuntur pro qualitate personarum et locorum“. A felavatási díj 16 forintnál felebb nem ment. Fizettek a felavatandó lelkészek egyházai is, mégpedig a felavatás előtt kellett a fizetésnek megtörténnie.

az diakonusságra az apostolok és az ecclesia választotta. Ha pedig erre ezt mondod, hogy lám sz. Pál néha csak ő maga, néha pedig az ő akaratjából Titus rendelt tanítókat az ecclesiában: én arra azt felelem, mivel mindketten istenes emberek voltak és az ecclesiában nem tulajdonítottak magoknak uraságot, el kell hinni, hogy csak egyik is az ecclesiának szabadsága ellen és az apostoli kegyes erkölcs ellen nem cselekedett, hanem az ecclesiának akkori rendtartását tartották meg. Megtetszik ennek igaz volta az Cyprianus doctor első epistolájából, melyben azt írta, hogy az ő idejében is az tanítók választásában megtartották az apostoloktól vett rendtartást, hogy az gyülekezetnek volt arra hatalma, hogy az kik méltók voltak az papságra, válaszzák, az méltatlanokat pedig megvessék. Olvassuk Ágoston doctor felől, hogy az községnek egyezéséből és javallásából rendelte volt magának successorul Eradiust. Ezt az szokást még a pápások is megtartották, valameddig az pápák, magokat Christus heltartójának és az ecclesiának jegyesének nem tartották.

Mostan is azért ez az rendtartás fönáljon, hogy az predikátort csak egy ember az maga tetszéséből ne válaszsza, hanem az egész gyülekezet: holott az gyülekezetten nem értem az egész város vagy falu népét, hanem csak az faluknak és városoknak előtte járó magistratusát és az predikátorok presbytériumát; mert hogy az sok szem többet lát az kettőnél, azok tudják valóban megvizsgálni, fontolni, kicsoda legyen avagy méltó avagy méltatlan az ecclesiában való szent tisztre. De innét ki nem rekesztjük akármely helynek is keresztyén földes urait is, kik az Christust örömet csókolgatják: de nem egyelítjük oda az mosdatlan és értelemtől üres parasztságot, valamint, kik azt is nem tudják, minemű igazságos cselekedetek kívántassanak a tanítóknak, vadnak pedig olyak is, kiknek ha az felszentelendő predikátorok jó akarójok, barátjok, rokonságok lejedenek, ámbátor tudatlanok legyenek, mégis feljebb bocsúlik és inkább javallják a tudósoknál.

2. Miképen kell választani a predikátort?

Régenten felettébb is sok ceremóniákkal éltenek az papoknak választásában és felszentelésében, kik közül mi az apostolokat követvén keveset tartunk meg. Mert úgy olvastuk Exod. 29. 4, hogy Mózsas az Isten parancsolatjából Először az első papot Áront az ő fiaival az gyülekezetnek sátora eleibe állatta, mely ceremóniát, azt írta Esdrás, hogy az zsidók a babilloniai fogságból való hazajövetel után is megtartották. Azon szerint cselekedtek az apos-

tolok is, kik nemesak a Mátyás apostolt, hanem amaz hét diakonusokat is az gyülekezet eleiben állatták.

Mi is keresztyének ezeket az ifjú predikátorokat az Isten házában a gyülekezet eleiben állattuk, hogy megmutassuk, kicsoda szolgálj legyenek ezek; nem az embereké, hanem azé az Istené, az kié volt mind a régi sátor, mind ez az templom; és hogy az község is megismerje és tudja, kicsoda legyen az ő predikátora, lelki tanítója.

Másodszor az régi papokat megmosták vízzel, de nem azért, mintha bűnösek voltak volna az községnél és az vízzel elmosták volna a bűnt; mert az az mosdás nem az bűnnek elmosásaért lött, hanem az papoknak megszenteléseért, hogy mindennél nyilván volna, mert immár azok az papok az közönséges emberektől kiválasztattanak; annakfelette, hogy a papok is tudnák, mert ők is bűnösök, és Isten eleiben nem mehetnek különben, hanemha elsőben megszenteltetnek és megtisztítatnak. Az igazán való megszentelést és megtisztítást pedig az régiek is nem keresték az ceremóniákban; mert Dávid is az Istennek könyörgött, hogy ő mossa meg az ő hamisságától ötét, hanem hiteknek kezével megfogták a Christust és elhitték, hogy Christus tisztítja meg őket vérével az bűntől és szentlelkével megszenteli.

Harmadszor drága ruhába öltöztették fel a papokat. Valljon s miért? Hogy miképen az római magisztrátusnak az purpura, az bارسون köntös volt cimere, mint szintén az vitézlő embereknek az chlamys az kurta köntös, mely ruhából esmerték meg, mellyik legyen az magisztrátus és az katona ember: azonképen az papoknak is cégére jele volt a drága ruha: arra intvén őket, hogy az külső ruha valaminemű ékességekre volna, meg olyan igen ékesítsék fel belől magokat jószágos cselekedetekkel. Ilyen öltözetre az mostani predikátoroknak, papoknak nincsen szükségek; mert ők nem olyan példázati az Christusnak mint az régi papok voltak, hanem csak szolgáljai. Mely Christus mivel immár nekünk született az emberi testben, az setétséget elűzte, és mi olyan ruha nélkül is lélekben, igazságban szolgálhatunk Istennek.

Negyedszer olajjal is megkenték a papokat, az mely olaj elsőben példázta az sz. léleknek ajándékot, melyekkel föl kell kenettetni az papoknak; másodszer tisztokra inti az papokat, hogy miképen az olaj az sebet gyógyítja, ugy az tanító is az népnek sebet gyógyítsa, az bántódókat vigasztalja, az megrettenteket bátorítsa. Az olaj fénlík és minden hig állatnak fölül lábba, az tanító is jó cselekedetivel fénlíék és istenes életével kinek kinek előtte járjon. Az olaj ha fűszerszámokkal egyben timporálják, jó illatú lészen: az tanító is jó illa-

tú legyen az ekklesiában senkit, bűdösségével megh ne sértsen és az gyülekezettől el ne idegenítsen.

Ötöd ször három rendbeli áldozatokat is vittének föl. Az első hitták *sacrificium pro peccato*, büntörlő áldozatnak. Ebben az áldozatban ez volt az kiváltképen való ceremonia, hogy annak az áldozatra fölvitt tuloknak fejére tötték az papok az kezeket, mely ceremoniával arról töttenek vallást, hogy ők bűnösök levén büntetésre méltók legyenek, de az Istennek azon könyörögtenek, hogy az ő bűnökét arra az áldozatra hárítsa, hogy az öletlessék meg az ő bűnökért. Másodszer az áldozatra rendelt tulyoknak fejére való kézvetés arra is tanította, hogy mivel az a tulyok Istennek szenteltetett, nem szabad immár más ususra fordítani. Ezen ceremóniát az uj törvényben is megtartották és mi is megtartjuk ez végre, hogy ezek az candidátusok tudják, mert ők is majdan Istennek szenteltetnek és nem lesznek magokkal szabadosok; hát Istennek szolgáljanak és semmi tiszték kivől való dologban ne egyelítsék magokat. Továbbá, hogy kezünkkel fejeket az földre alá nyomjuk, ezzel alázatosságra intjük, hogy ebben ez méltóságos tisztben ne kevéldjenek, hanem az istennek keze alatt alázatosan éljenek, hogy jövendőben felmagasztaltassanak. Hogy az fejeken való kezünk nehéz, arra tanítanak, hogy felettébb is nehéz tisztben állattanak; hát Istennek könyörögjenek, hogy tisztékben híven eljárassanak és tisztéket megkönnyebbitse.

Az másik áldozatot *holocaustum* nak, egészen megégő áldozatnak hitták. Ebben is ez volt az kiváltképen való dolog, hogy az papok ezt az áldozatot feldarabolták, vagdalták és kinek kinek az ő részét kiadták. Mely ceremonia az mostani tanítókat arra tanítja, hogy ők is papságra Istennek áldozatjára szenteltetnek; hát magoktól az testi kívánságokat és indulatokat elvagdalják és ez világnak akarathához magokat ne alkalmaztassák. 2. Ez világon farkasok között laknak, mert inimici homines domestici ejus nyelvekkel, fegyverekkel vagdalják, marcondják, végre meg is ölik, de mindent békével szenvedjenek. 3. Hogy az Istennek igéjét igazán hasogassák, darabolják, idegen értelemre az magok tetszése szerint ne csigázzák, hanem az sz. irás szerént magyarázzák és azt az tanításra, vigasztalásra és az fedésre alkalmaztassák.

Harmadik áldozat *gratulatorium*, háladásnak jelentése. Ebben is ez volt az kiváltképen való ceremonia, hogy annak az áldozatnak vérevel az papoknak jobb fülöknek gombját és az jobbik kezeknek és láboknak hivelkét meghintették. Az fül példázta az papoknak engedelmességeket, mely innét nyilván vagyon, hogy valamely pénzen vött zsidó szolgát, hat esztendő mulva is az ő gazdájánál meg-

akart az szolgálatra maradni, tehát az gazdája az ajtója mellett árral által fúrta az fülét, és az is azzal intetett az engedelmességre. Hogy az papoknak fülöket vérrel hintették meg, azt jelentette, hogy az Istennek igéjét hallgassa, az szerént éljen, annak engedjen, az mely engedelmesség kedves áldozat Istennek előtte. Az kéznek és lábnak meghintése intette őket az jó cselekedeteknek és szent indulatoknak követésére. Hogy pedig az jobb fül, kéz és láb hintetett meg, arra való volt, hogy ennekutánna tiszta szüüből engedjenek és nem balog módon.

Az hel is, holott az papokat felszentelték, tartozott a választásnak vagy felszentelésnek méltóságára, mert az olyan gyűlés templomban volt, hogy avagy csak az helnek böcsületes volta, indítsa az gyülekezetet az szent választásra. Irta Evagrius, hogy Anastasius az Jerusálemi templomban szenteltetett fel, mint szintén Maximianus az Bagacensis püspök, az Augusztinus írása szerint Lib. 3. contra Crescon. Cap. 21. et seq.

Az mely ceremóniákat azért rerdelte volt Isten 1. Hogy senkit ez szent tisztre ne boesássanak, valakik hivatal nélkül szinlenék be magokat, hogy avagy kereskedjenek az papsággal, avagy hogy hatalmat vövé az religiót meg ne háborítsák. 2. Hogy ez ilyen ceremóniával mind az kik az papot választottak, mind magok az papok az ő tisztokban megerősíttessenek, megpecsételtessenek. 3. Hogy az ceremónia által nagyobb méltósága legyen az papságnak az község előtt. 4. Hogy az tanítók minden keresztekben azzal vigasztalhassák magokat, hogy Istentől hivatattanak és választattanak az papi tisztre; annakokáért minden keresztekben az Isten velek leszen, megkönnyebíti és keserúségeket ez világon lelkek esmeretinek csendességével megvigasztalja, az egekben pedig örök boldogsággal megkoronázza.

Az ékesen való szólásnak mestere, az pogány Cicero, libro officiorum primo arra tanít, hogy valakinek mit igértünk, ugy adjuk meg, ha az ígélet többet nem árt nekünk, kik igértük, mint a menyinyit használ annak, az kinek igértük. Az mely tanítást mivel én helyesnek itélek lenni, magomat ahoz alkolmaztatom és mivel az elmult téli zsinatunkban két kérdésről való tanítást ígertem vala ez Tekéntetes Coronának: egyikről minémű embereket kelljen predikátorrá választani; másikról arról, micsoda legyen tiszték az predikátoroknak; mindaz kettőt az kegyelmes Istennek engedelmeből mostan megadom, mivel az mely gyülekezetnek ígertem szintén ugy nem ártalmas, az minthogy nekem igen igen hasznos. Kérem az sz. gyülekezetet szeretettel, hogy az mely jó akarattal adom, olyan jó akarattal vegye beszédemet tőlem.

A mi az első kérdést illeti: minemű embereket kelljen predikátorságra választani, arról így értsünk, hogy régenten mind az Móses proféta törvénye előtt mind az Móses törvényében az papi méltóság az első szülött fiaké volt. Az Jákób pátriárkha familiájában pedig Ruben volt az primogenitus és őt illette volna az papság; de mivel ő utálatos incestusával, mind az első szülöttséget mind az papságot elvesztette vala, Isten az ő utána való öcscsének, az Lévinek ajándékon adta volt mindaz kettőt. Noha pedig az Lévi is azt az méltóságot méltán elveszthette volna, mert ártatlan vérontással az ő kezét megfertéztette vala, midőn az Sechemitákat ok nélkül megölte vala: mindazáltal annak az nemzetségnek imez nevezetes két cselekedetiért nála hagyta Isten: mert a zsidókat az Lévi nemzetségéből való Móses hozta volt ki Egyiptomból; és mert az bálványozókat is az Lévi fiai büntették meg; az mely papságnak tisztit ugyan meg is confirmálta volt Isten az Lévi fiainak az Coré, Dáthan és Abiron pártolkodása után, midőn az Lévi nemzetségéből való Áron pap vesseje csak szintén egy éjjel meglevelezett, megvirágozott és gyümölcsöt is termett: ellenben az pártosoknak egyik részét mennyei tűz emésztette vala meg, másik részét pedig az föld elevenen nyelte el. És így látjuk, hogy az papság egy bizonyos nemzetségben, az Léviben volt régenten, és nem volt szabad akárkinek azt az tisztet magának tulajdonítani.

Hogy pedig az papság az első szülött fiaké volt, azzal arra taníttatunk, hogy az papságra az embereknek az legjavát és nem az aljosát kell választani, hogy az miképen minden első szülött Istené volt: azonképen az mi zsegenket és virágunkat is Istennek szenteljük, hogy az többit megáldja Ugy választjuk pedig az embereknek az javát, ha az kit választunk böles lejénd, ki a dolgok közt választást tud tenni; ha nagy lejénd, ki az kevélységet meggyözi és az veszedelmet megutálja; ha kegyes lejénd, ki az világtól bocsúját veszi és az Istent követi.

Továbbá nem minden elsőszülött Lévíta szolgált az Isten sátorának és nem is tanított minden Lévíta az Izráelben, hanem az törvény mutatta meg az leviták közül is, kiket kelljen arra az tisztre méltóztatni, melyről olvassuk Lev. 21, 22; Num. 8.

Oztán nem is volt minden idő alkalmas az papságra, hanem 25 esztendőstől fogva ötven esztendő volt meghatározván, mert azután nem engedtetett szolgálni, holott az 25 esztendősnél kisebb idejű erőtelenebb volt ennek az terhes tisztnek elviselésére, az 50 esztendőös viszont mind testben mind elméjében megfogyatkozottnak ítíltetett.

Életében fegyhetlennel kellett lennie, és azt jegyzette az testnek fogyatkozás nélkül való létele; mert az kinek testében valami hiba, fogyatkozás volt, papságra nem méltóztatták, melyet az mostani római hiten való atyafiak betű szerént láttatnak megtartani, de lélek szerént távol kerülnek.

Ugy vagydon és nem kell tagadni, hogy most is disztelen nem volna az testében való béna predikátor; minekokáért mivel az predikátornak méltóságosnak kell lenni, azon legyünk, hogy testében bénát, csonkát, sántát, vakot erre ez tisztre fel ne vegyünk; de azt is meg kellett vallanunk, hogy az testnek fogyatkozása gyakorta megcsal, mivel azt az léleknek jószágával állatják sokan helyre, az mint amaz mondotta:

Si mihi difficilis formam natura negavit,
Ingenio formae damna rependo meae.

Példa lehet erre az rómaiak táborában való Thersites, kinek testének rútsága feslett erkölcsét mutogatta, ellenben az rút természetű Esopusban böles és értelmes lélek lakott. Nevezetes dolgot mondok, az Spárta városbeliek midőn az persák ellen akartak volna hadakozni, sokáig disputálták, hogy ha Agesilaust tegyék-e az had előtt generálisnak, ki noha igen látott, hallott vitéz ember vala, de testében sánta vala; végre abban nyugodtak meg, hogy ugyan ő legyen a generál ha sánta is; mert könnyebb leszen, ha csak az generális leszen sánta, hogy nem az egész sereg.

Jöllehet pedig az Móses törvénye akarta, hogy ép tagja, teste legyen az predikátornak: mindazonáltal mivel az test csak árnyéka az léleknek, mi inkább nézzük az léleknek tökéletességét; mert hogy az test halandó, az testtel együtt az fogyatkozás is elmúlik, de az lélek halhatatlan, hát azon legyünk, hogy az predikátornak lelke hiba nélkül legyen. Ezen értelemben volt Gergely pápa is, ki in suo pastorali illyenképen szólott: Vak az olyatén tanító, mely az felső világosságot nem látja; sánta az, ki nem tudja merre kelljen menni, hanem elméjének bántása miatt sehová nem megyen; kicsiny orru, ki az dolgoknak itéletiben nem éles, hanem tompa. Ezt kívánta sz. Pál is, mikor azt mondotta, hogy az tanító fegyhetlen legyen; hogy miképen az törvény szóotalan nem hagyta, valami az testnek állapotjában feddést érdemlett: ugy az lelki dolgokban is nem akarta az apostol, hogy szidalomra méltó fogyatkozást találjanak.

Mindezekből azért immár csak ezt hozzuk ki, minemű tanítót válaszszunk. 1. Olyant, az ki jó és jámbor életű ember legyen. Mert noha mostan, mint régenten, egy bizonyos familiához nem köttetett az papság, mindazáltal jámbor familiából kell választani; mert gyakorta

malorum corvorum mala sunt ova, és mert Isten is az profétákat is nem csak az egy Lévi, hanem az több nemzetségből is hitta.

Mostan nem csak az Áron nemzetségből, hanem minden ecclésiából híni és keresni kell az tanítót, a ki avagy példájával avagy tudományával alkalmas legyen Isten házat építeni. Plutarchus. Az ki házasság által jámbor magzatokat akar nemzeni, jámbor atya, anya gyermekét vegye feleségül, mennyivelinkább az mely tanító Istennek lelki fiakat akar nemzeni, jámbor eredetű legyen. 2. Olyanokat válasszunk, kik keresztyén scholában tanultanak, melyekhez képest a hallgatók igazán mondassanak nyájnak, azaz olyan gyülekezetnek, hogy az predikátor tudományával el ne érkezzék. Más az: mert ha a b a j d o c scholában tanulandanak, félő, hogy avagy tudományában avagy erkölcsében avagy mind az kettőben abajdocok lesznek. 3. Olyakat válasszunk végezetre predikátorokká, kik lelkekben épek és nem csonkák. Kiki azért fontolja meg az a b c-é szerint ő magát: A, ne legyen akaratos; B, buja; C, csalárd; D, dagályos; E, éretlen erkölcsű et sic consequenter.

Micsoda tiszték az predikátoroknak?

Az ó törvénybeli papoknak I. tiszték volt az tanítás; mert Isten megparancsolta volt az papoknak, hogy Izrael fiait arra az tudományra tanítsák, melyet Mózsés által szólott nekik. Az a tudomány pedig törvényből és evangéliomból állott. Az törvény az bűnöket feddette, kit kit tisztire intett, az babonaságot, gonoszságot, tévelygést rontotta. Az evangéliom az penitenciát hirdette és az életnek megjobbítását, az bánatosokat vigasztalta és az Messiást mutogatta. II. Tiszték az népné megáldása volt, midőn azt mondták: áldjon meg tégedet az Ur és őrizzen meg tégedet sat. III. Az községerítő való könyörgés. Orabit sacerdos pro multitudine filiorum Israel. IV. Az áldozás. A lévíták öljék meg az népnek az égő áldozatot és az egyéb áldozatokat is. V. Gondjaviselése az templomnak, az szent edényeknek, az scholáknak és az religióknak. VI. Az belpoklosságról való itélet; és az polgári gondviselésnek egyik része. Mindezek az tiszték penig példázták az igaz pap, Jézus Krisztusnak tisztét; mert ő az mi tanító doktorunk; ő áld meg minket; az atyának érettünk esedezik; magát az mi bűneinkért megáldotta; az ekklezsiának, scholáknak ő viseli gondját és tanácsával oktatja az keresztyéneket.

Az új törvénybeli predikátoroknak I. tiszték, hogy az Isten törvényére egyebeket megtanítsanak; ezért mondtotta: kérd meg az papokat az törvény felől, hogy penig megtudják mondani, magoknak tudósoknak kell lenni. Georgius Nazianzenus: Az jó predikátornak

tiszti két sarkon forog, minekokárt anyyali életet kíván: Egyik, hogy lelkében tiszta legyen; másik, hogy egyebeket megtisztítson; maga bölcs legyen és egyebeket is bölcesekké tegyen; világosság legyen és egyebeket is megvilágosítson; Istenhez menjen és egyebeket is Istenhez vigyen. Papa Gregorius: Terhes tiszt az papság; mert az papoknak ugy kell élni, hogy mindeneknek jó példái legyenek, kik midőn predikállanak, mindenkor szemek előtt viseljék Krisztusnak imez parancsolatját, hogy az ő tőle vött talentommal az ő eljövételéig kereskedjenek. Ugy kereskednek pedig, ha éltekkel és tanításokkal egyaránt az lelkeket Istennek megnyerik. II. Tisztek, hogy az Krisztusban áldást mutassanak. IV. Az községért Istennek könyörögjenek; ez könyörgés amaz két élű fegyver, melylyel az sátán meggyözetik, az boldogság megnyeretik és minden vétkek megölettetnek. Isten mondotta volt az Abimelech királynak az Ábrahám felől, hogy add vissza az embernek az ő feleségét, mert proféta, ki könyörög te éretted és meg nem halsz. Honnat nyilván vagyon, hogy az predikátorok könyörgésekkel sokat használnak; mert életet is adhatnak. Sámuel az könyörgésben olyan serény volt, hogy azt mondotta: ahsit a me hoc peccatum in Dominum, ut cessem orare pro populo. Az tunya, rest papokat Isten pirongatta, hogy non adscenderunt ex adverso, neque opposuerunt murum pro Domo Israel, ut starent in proelio in die Domini.

Hogy azért az Isten az mostani papokat meg ne pirongassa, sokkalinkább meg ne büntesse, járjonak el itten igazán tisztekben, hogy jövendőben jámbor szolgálatjoknak érdemes jutalmát elvegyék az jutalom osztogató Atya, Fiú, sz. Lélek egy örökkévaló bizony Istentől. Amen.

Oratio.

Örök, mindenható és véghetetlen irgalmú Atya Ur Isten, mi Urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges sz. atyja és az te ez földön vitézkedő anyaszentegyházadnak, mint szintén az magad szeme fényének hatalmas gondviselője. Mi te sz. Felségednek az evangéliomban munkálkodó szolgálói és az te titkaidnak méltatlan sáfári; mivel megparancsoltad mi nekünk, hogy te neked az aratásnak Urának könyörögjünk az munkásoknak az te aratásodban való kibocsátásaért. Annakokáért alázatos szívvvel, lélekkel könyörgünk te sz. Felségednek, hogy az te széles ez világon eloszlott ekklezsiádat az sok ellenségek között, mint az Noé bárkáját az özönviznek hajjai közt, tartsd meg, és annak minden időben s mostan is az mennyei tudományra tanító és

fegyhetlen életre oktató tanítókat ajándékozz; az kiket pedig azon te ekléziádban az mi szolgálatunk által ime mostan kibocsátasz, azokat szent lelkeddel szenteld meg, az te beszédednek hirdetésének ajtaját nekik nyisd meg és minden ellenségek ellen hatalmas keziddel megoltalmazd. Adj továbbá ő nekik az te sz. szolgálatodra bátorságot, az te örök életadó tudományodban és szent félelmedben naponként úgy oktasd, hogy életeknek minden idejükben az te sz. országodat építsék nagy haszonnal, és az ördögnek országát rontsák nagy bátorsággal. Hallgass meg minket mindezekben mi kegyelmes Atyánk Istenünk az minden pásztoroknak fejedelmének az mi Urunk Jézus Krisztusnak kedvejért. És mondja az egész gyülekezet Ámen úgy legyen. (Matr. tract. Zemp. Tom. 1. p. 177—180, 190—201, 277.)

Hegedűs László.

A MAGYAR, MINT BÖLCSÉSZETI, NYELV ÜGYÉBEN.

A „Kecskeméti Protestáns Közlöny“ III. azaz júniusi füzetének 225. lapján Tóth József ur „Filozófiai levelek“ cím alatt egész cikksorozatra ígér kilátást „majd a logikából majd a metafizikából, majd a lélektanból, majd az államtanból, majd a bölcsészettörténetből“. Rendszerhez nem köti magát; használván az „igen nagy szabadsággal kínálkozó“ levélalakot.

Bölcsészeti művelődésünknek bizonyynyal csak jó szolgálatot fog tenni az érdemes közlő már csak azért is, hogy apró cikkeit könnyebben fogja olvasni és élvezni a rendszeren csak mulattatásra számító közönség, mint a nagy értekezéseket. Aztán úgy tapasztaljuk, hogy a serkentésnek jobb eszközei alig vannak a változatoságnál. A ki megszereti a tudomány egyes részeit, kaphat utóbb kedvet az egésze is; noha más oldalról az is való, hogy a tudományok között egy sincs, mely inkább akarna egészben ösméretetni, mint a bölcsészet; és töredékes ösméret már eddig is elég tapasztalható közöttünk; de annál kevesebb a rendszeres.

Tóth J. cikksorozata e kérdéssel kezdődik: miért nincs filozófiai irodalmunk? Elhallgatván a feleletében eléadott többi okokat, egyikül számítja be, igen helyesen, azt is, „hogy nincs filozófiai

nyelvünk.“ Erről elmélkedvén szerző, megemlékezik arról is, hogy én nyelvünket, a magyart, „bölcészeti szempontból ha nem is egészen de majd egy színvonalra“ állítom a némettel, a miben „kénytelen nekem ellentmondani, s nyelvünket a német megett messze távol helyezni“, mondván kérdezve cáfolatul: „Bír-e nyelvünk az Ursache, Wirkung, Wirklich, Wirklichkeit, Urtheil, Schluss, sat. bölcészeti szavak mélységével?“ Első ez, a második a mi utána következik, t. i. „a ki bölcészettel foglalkozott, láthatja, hogy ama szavak a magyar nyelvben: „ok, okozat, valódi, valódiság, ítélet, következtetmény“ sat. még csak nem is gyaníttatják az eszme belső életmozgását, míg ezt a német szavak tisztán kifejezik.“

Az elsőre nézve röviden megjegyzem: az érdeemes író nem azt fejtette meg, a mit meg akart fejteni, feleletében, tudniillik, hogy nincs bölcészeti nyelvünk, hanem azt, hogy a mi meglévő szavainkban ő nem látja a német bölcészeti szavak mélységét, azaz szavaink csak volnának, de másodsor nincsen bennök tisztán kifejezve az eszme belső életmozgása, más szóval: nem értjük bennök azt és oly tisztán, mit és mint a németben megértünk.

A baj, úgy tartom, nem a nyelvben van, hanem a felfogásban. A német szavak a magyaroknál, melyek föntebb idézvék, semmi tekintetben sem jogosultabbak, a két nyelv alaptörvényeihez képest akár eredet akár hangzat dolgában, kivévén a következtetményt, mely ha miénk is, de mégsem szép; aztán nincs is véglegesen megállapítva, elfogadva. Részemről én a latin concludere, meg a német Schliessen — Schluss — alapjára inkább szeretem a zárol (következtet) ígét, zárolás, zárolat, zárlat származékaival, s használok is folyvást. Szerző felfogása már abban látszik előttem hibásnak, hogy még folytonosan el van bűvölve tanulmányai által, s másod természetté váltak benne az iskolai élmények, példánnyá a példák; s még folyvást el van fogulva a német nyelvezetbe, melyen tanult, s talán gondolkozott is. Am kísérlené meg az érdeemes író született németeknél is, de a kik nem ültek bölcészeti katedrák alatt, nem görnyedtek bölcészeti könyvek fölött, végire járni: értik vagy érzik-e ők ama német szavak belsejét, habár oly tisztán van is általok kifejezve az „eszme belső életmozgása“. Meg fogja látni, hogy nem a szó, mint nyelvi alkatrész, hordja magával ezt a tisztaságot, életmozgást, hanem az elme, a tanult elme bírja mindkettőt; nem a nyelv (német vagy magyar), hanem az elme itt a fő; és a szó is csak annak tiszta és mély a ki érti a dolgot, melynek képe a szó.

Egyébiránt véve a német nyelvet, mint nemzeti kifejező módot,

filozof, minő volt Krause, nem látta szégyennek bevallani, hogy a német nyelv latin s görög szótárakból gazdagítja műszavai gyűjteményét, el is kezdé a németítést a filozófiában is, és támadtak ily némettelen (undeutsch) műszavak: *ingeistig, inbestimmend, versuchforschend, bejahig, verneinig* sat. melyeket azonban a tudomány ma nem ösmer, hanem ösmeri helyettök a „subjektív, analytisch, problematisch affirmativ, negativ“ sat. idegen eredetű műszavakat; a „Subjektivität, Objektivität, Ideal, Ideal, Identität, Quantität, Qualität, Materie Form sat. szavakról, melyek, a mi kevés filozofiai műveltségünk mellett is, nekünk annyira tiszták már az „alanyiség, tárgyiasság, eszmei, eszményi, azonság, mennyiség, miség, anyag és alak“ szókban, nem is emlékeztvén.

A fentebbi kérdésre adandó feleletet annál fogva így tehetnök fel: a magyar nyelvnek igen nagy bölcsészeti hajlama van, mi avagy csak onnan is megtetszik, hogy míg a legbölcsészeibbnek mondott német nyelv el nem lehet a görög és latin műszavak ezrei nélkül, a magyarban egyre fogynak az idegen kitételek, és kap erőre a purizmus; sajnálni lehetvén egyelőre, hogy tősgyökeres szavaink mint: „ok, okozat, való, valódi, valódiság“ sat. még most sem adják vissza az „Ursache, Wirkung, Daseyend, Wirklich, Wirklichkeiten.“ sat. német kifejezések tartalmát, a bennök nyilatkozó eszme életmozgását némely írónknak; de a miből a magyar nyelv bölcsészeti meddőségére következtetni inkább, mint bölcsészeti műveltségünk elmaradottságára, nagyon elsietett dolog volna; ha pedig ama következtetés a német nyelv mellett a magyar rovására ütne ki, azon ferde álláspontról nyernénk tanuságot, hogy a nyelvnek, hogy tudományosnak mondathassék, meg kellene előzni a tudományt magát; mi lehetlen.

Miveljük csak a bölcsészetet, lesz bölcsészeti nyelv. Ha mi Apácait követjük vala: eddigelé, a minő nagy a purizmusra való hajlandóság nyelvünkben, nem hogy diák és görög vagy német után értelmeznők a magyart, hanem csak is saját nyelvünk volna az eredeti értelmező vagy olyan, mely mindegyiknél tisztábban tükrözné „az eszme belső életmozgását.“ A német nyelv tulbecsülői, már csak az én éresemre is, nagyon sokban megváltoztatták ítéletöket a magyar nyelv szegénysége, vagy képezhetősége felől. Emlékszem: minő kicsinyléssel hányták fel a Geist, Ursache (Ur-Sache), Urtheil (Ur-Theil) sat. szavak mélységét: én csak egyet kértem s kérek: az elme magyar szót németül; s mai napig sem adtak feleletet, pedig ez is bölcsészeti szó, és egész családostul él nyelvünkben: „elmél, elmélet, elmélkedik, elmélődik (speculatur),

elméne, elmés“ sat.; a szótárakban előforduló szavak, melyekkel visszaadatnék, p. Verstand, Geist, Witz; Gemüth, nekünk „értelem, szellem, élc; kedély“ külön alakot adják nem pedig az „elmét.“ Azonban ne helyezzünk annyi becseset a szó feletti vitákra, hogy hosszasan folytattgassuk. Nekem a magyar nyelv bölcsészeti hajlamáról ejtett állításomat még eddig nincs ok visszavonnom.

Erdélyi János.

ŐSZINTE VÁLASZ AZ ŐSZINTE SZÓRA ZENÉNK ÉRDEKÉBEN.

A „Sárospataki Füzetek“ folyó évi októberi füzetének 209. s következő lapjain I. S. ur egyéni nézeteit mondván el zeneügyünk-ről, kötelességemnek ösmerem, kölcsönös felvilágosítás ok-káért, nem pedig polemizálási viszketegből azokra felelni, annál-inkább, mert azt zenénk jövője megkívánja.

A ki a magyar nemzeti zenét igazán tanulmányozta, kénytelen bevallani, miszerint az egymaga is elegendő arra, hogy studiumul kizárólag szolgáljon. Nem értem itt az ugynevezett „Hallgató nóták“-at, sem pedig a „modern csárdás“-okat; hanem értem zenénk gyökerét s virágát, a magyar nemzeti dalokat. Én a magyar zenét studiumom tárgyául tevén, átláttam, miszerint ennek magának ösmerete nem elegendő arra, hogy valami megálló, rendszerest előállítsunk vagy mondhassunk zenénkről; így tehát előbb valamennyi, birtokomba ejthető zenéket (mintegy 33—34 nemzetbelit) tanulmányoztam; később aztán a keletieket (orientalis); s végül a kelet-európaiakat. Hogy minő végeredményre jutottam ebbeli buvárkodásomban a zene létalapját (melodia, rhythmus, harmonia) illetőleg, annak elősorolása nem tartozik ide; csupán arra szorítkozom, mi iránt I. S. ur egyéni nézeteit elmondá, t. i. az ugynevezett „régí egyházi hangnemek“-re és a zenében észlelhető világi s egyházi elem egymáshozí viszonyára.

A mi már az egyházi hangnemeket illeti, kénytelen vagyok kimondani, miszerint ezekről I. S. urnak igen hibás felfogása van, mit nemcsak őszinte szavában, hanem mult évben a „Protestáns egyház s iskolai Lap“ hasábjain is, sz N. K. egyházi zeneműveit

bíralva, beigazolt. Ugyanis a régi egyházi hangnemek eredetéről több versziók keringnek a zenetudósok közt, a legelterjedtebb azonban imez: Mintegy 386-ik év táján akkori milanói püspök Ambrosius négy zöngsort (Tonreihe) állított föl, melyeknek határaihoz minden addig megvolt s azután leendő egyházi zöngelmeknek (melodia) kellett magukat alkalmazniok, nevezetesen:

Tonus primus: d, e, f, g, a, h, c, d.

Tonus secundus: e, f, g, a, h, c, d, e, (melyet I. S. ur a 293 lapon hibásan elsőnek tett).

Tonus tertius: f, g, a, h, c, d, e, f.

Tonus quartus: g, a, h, c, d, e, f, g.

Ezen ambroziani énekmodor azonban 599. év táján más zöngesorokkal bővítettett nagy Gergely pápa által, miután azt vette észre, hogy némely zöngelmek nem csak az alapzöngé s nyolcada (octava) közt, hanem azok felett s alatt is mozognak, s így négy új sort alkotott az alsó negyed (nem pedig ötöd, mint ezt hibásan tanítja I. S. ur), s ennek nyolcada határai közt. Ez utóbbi sorok plagalisoknak (= hypo), amazok pedig authentikusoknak mondtak, mely ekként származott s még két authentikussal s két plagalisokkal bővített hangnemeknek 1547. táján helvét származású zenetudós, Glarean, önkénytesen görög elnevezéseket adott, melyek most is divók, mint: joni, dori, hypojoni sat. sat.

Ezek szerint a hypodori hangnem ez: a, h, c, d, e, f, g, a; nem pedig: g, a, h, c sat. mint azt I. S. ur hibásan mondja. Egyébiránt a régi egyházi hangnemek elméleti tudománya korántsem oly régi, mint általán képzelik, s maiglan is csak némely zenetudósok birtokában van az a minket e tekintetben sokszorosán felülmúló külföldön is.

Ebbeli tudományomat nem meritém Barta „Magyar Apollójából“, hanem Gathy, Schütze, Winterfeld, Marx, Lehmann, s mások elméleti s gyakorlati műveikből, kik bizonyára felérnek dr. Ebrard ural, s kiket, remélem, I. S. ur is ösmerni fog. Bocsásson meg I. S. ur, midőn azon ohajomat fejezem ki, miszerint jönne a régi egyházi hangnemekkel tisztába, mit működése az egyházi zene terén is multhatlanul igényel: de ne támaszkodjék ám csupán egy zeneavatott egyoldalú elméletére, hanem nézze s tanulmányozza át az imént fölhívott renomirt zenetudósok műveit, és akkor bizonyára visszavonandja eddigi állításait a régi hangnemekről. A mi pedig becses útasítását illeti az e hangnemekbeni harmonizálásra nézve, azt köszönöm: de miután én azt helyesen föltett karénekek (khoral), zsoltárok, dicséretetek, szózatok játszásában, valamint az említett-

tem mesterek műveikből, sőt a világi zenéből is tanulmányoztam már, annak ez úttal hasznát nem vehetem. A harmonizálást illető leg figyelmeztetem I. S. urat egy zeneműre, melyben 1200 végén s 1300 elején szerzett zöngelmek harmonizálása mesterileg van fel-tüntetve, s ez: „Lieder und Sprüche aus der letzten Zeit des Minnesanges“: — hiszen a jó pap is holtig tanúl!

De ezen kis kitérés után ismét a dologra. A ki a népzéneket tanulmányozta, tudni fogja, hogy ezek közül a mostani lágy és kemény diaton zöngnemrendszer tudása még nem elegendő; hanem jártasnak kell lennie a régi egyházi hangnemekben is, sőt még ekkor is oly zönglejtőre (scala) talál, melyről Dalberg s Villoteau is említést tesznek, lásd „Die Musik der Araber von Kiesewetter“ 23. oldalon. Azonban maradjunk csak a régi egyházi hangnemeknél. Ilyes hangnemű világi zöngelmek találhatunk: arabs, örmény, oláh, szláv, de kivált magyar dalokban. A magyar daloknak, mondhatni, egy harmada régi vagyis őshangnemű. A jóni hangnemből, mely igen megközelíti a mostani kemény C-nemet, nem idézve, csak a következőkből sorolok elő néhány (csak néhány!) ősmertebb szövegű zöngelmet:

Hypoioniak: Füstöl galambom, füstöl a kéményetek;

Már minálunk csuda esett (palóc);

Hej, halászok, halászok, sat.

Mixolydiak: Ezer mérföld az én hazám;

Kocsmárosné gyujts világot;

Megöltek egy legényt, hatvan forintjáért, sat.

Aeoliak: (igen nagy számmal!) Ablakom rostélján;

A szép magyar legény beteg;

Az ég alatt a föld színén!

Ez az élet, a gyöngy élet;

Elhervadt a csipkebokor az erdön (b. szólnoki);

Debreceni kis kalapom;

Hideg szél fú éjszak felől;

Juhász legény, szegény juhász legény;

Kinek hol van a hive;

Kákátövén költ a ruca;

Kocsmárosné bort ide a kupába;

Megkövetem a téns nemes vármegyét;

Megvirad még valaha;

Nem ugy van már, mint volt régen!

Nagy gazda volt az apám;

Télen nyáron pusztán az én lakásom (Egressytől);

- Végig mentem az ormódi temetőn;
Zöld erdőnek zöld levele zöld fája, sat. sat.
- Hypocaeoliak:** Bús az idő, bús vagyok én magam is;
Fáj a szívem kívül belül, sat.
- Dóriak:** (szintén szép számmal!) A mit este mondtál angyalom;
A mióta a lány nem szeret (székely);
Éjszak felé fordult a szél;
Bolondság volt nádhöz bízni;
Fekete szemű szép hölgyecske;
Hej, a löki kettős malom;
Magyar leány az én rózsám;
Nem bánom, hogy paraszttá születtem;
Nem szerettem az életben csak egyet, sat. sat.
- Hypodori:** A 24. számú lajstromomban, szövegét nem ösmerem, de régi, ösmert zöngelem.
- Phrygi:** Gólyapár van a háztetőn.
- Lydiaira** még nem akadtam.
- Lantos zenénk maradványaiból:
- Aeoliak:** Az Hulofernes és Judith asszony históriája, Tarjai Mihálytól, 1552;
Miképen az ur Isten izraelnek népét Egyiptomból és hasonlóképen a magyarokat Szithiából kihozta, szerző neve hiányzik, 1550-ből.
- Dóriak:** Judit asszony históriája, Tinódi Sebestyéntől; 1553;
A drága és istenfélő vitéz Gedeonról, Batizi Andrásról, 1540.
- Mixolydi:** Az igaz keresztyéneknek kevés számokról, Sztáray Mihálytól, 1549.

Quid ad haec, ha „A dilettánsok oly ismeretlen térre vezetettek a zenevilágban“, még pedig 1540-től fogva mai napig termett dalok által?! — Hát bizony tanulni kell, még pedig sokat, hogy az ember magát kellően tájékozthassa zenénkben: de annak még többet kell tanulmányoznia, a ki tanítani akar.

De lássuk már most a kölesönös felvilágosítás másik tárgyát, az egyházi s világi elem egymáshoz viszonyát a zenében. Amaz ókorban, midőn bor, bujaság, betyárság helyett Isten, haza, természet voltak az ihletett költő tárgyai, nem rítt ki a zenéből annyira az érzékiség, mint anyagias korunkban. A zene világi eleme karöltve járt akkoron a vallással, s innen ama jelenség, hogy a régi akár világi, akár egyházi zene oly nagy rokonságban volt egy-

mással, a minthogy annak úgy is kell lennie. A hol a világi elem a vallásit egészen kizárja, és viszont, ott már „Romlásnak indult hajdan erős magyar“! Az ember politikai élete nem jöhet ellenséges állásba a vallásával, még pedig zene dolgában sem. Nem azért áldá meg Isten az embert a művészetek legdicsebb ágával, hogy szája vallástalan, erkölcstelen dalokat hangoztasson, vagy hogy oda vezesse a zenét, miszerint hallattára a „kan-kan“ gyalázatos taglejtéseit „rezgő polka“ s „modern“ csárdás táncokban szemérmetlenül utánozza: hanem azért, hogy hallattára imádjuk az istent, hazánk iránti szeretetre lobbanjunk s kéjelegjünk a természet varázs templomában. A zenének nem ingerlőnek, hanem meghatónak kell lennie, ha igazi zene akar lenni. A zene ne szolgáljon kacér játékkal, hanem szív- s kedélymívelő becses eszközül. Más jellemű zenét nem akarok ösmerni, s azon igyekszem, hogy ebbeli meggyőződésemet gyakorlatilag is beigazoljam. De ugyanezt tanúsítja dalaink legnagyobb része: tessék az e neműeket összehasonlítani a „Lerchenfeldi“ s egyéb „Gassenhauer“-féleekkel, s ki fog tűnni, melyik hát az igazi zene s minő annak jelleme?! Azonban nézzük meg Tinódi dalait, s ama XVI. századbeli szózatokat, melyek ránk Batizi, Dézsi, Heltai, Csiki, Sztáray, Székely, Tarjai s más névtelenektől maradtak, s a melyek fentebbi állításomat a legfényesebben igazolják. De a sokak között csak egyet említek, t. i. a „Ne szomorkodj, légy vig“-féle dalt, már kérem, ezt bátran lehet énekelni a templomban is; a minthogy a róm. kath. egyházi zöngelmek közt majdnem nyolevan magyar nemzeti dalt találtam, sőt a bucsujáróktól számtalanokat hallottam zöngéztetni.

Ezekután kérdem, hol észlelhetni hát zenénkben a kínai falat a világi s vallási elem közt? A mely zöngelében ez észlelhető, annak szerintem nem lehet „klasszikus“ becse. Már hiában, a zenének „szűz“-nek kell lennie! Ilyennek kell lennie a „jó nő zenéj“-nek; ilyen után kell törekednünk.

Többet is mondhatnék még I. S. ur ebbeli aggodalmainak elosztására: de azt sem e becses lap tere, sem pedig időm jelenleg nem engedik. Becsülöm I. S. urnak azon nemes rezignációját, mely szerint „vagy győzni, vagy veszni kész“ t. i. az igazságért; hanem ezzel jó volna előbb a laposan megösmékednie, s azután küzdeni bátran s kitűrően mellette.

Végül meg kell még érintenem, miszerint I. S. ur nincsen tisztában az egyházi énekek eredetével, mennyiben a 294. lap vég sorában azt állítja, mintha a mai zenészetnek az egyházi volt volna szülője. Ezt már, főleg protestáns egyházi melódiákról ítélve, épenség-

gel nem lehet mondani, miután azok tetemes része francia, német s cseh népdalok átalakításából származott, mire nézve útasítom a „Zionsharfe“ című zeneelméleti s gyakorlati remekműre, melyben minden keresztényen vallásfelekezetheli egyházi énekek kora, szerzője, eredete, történelmileg adatik elő autentikus melódiákkal, s mely becses művet annak, ki az egyházi zene terén üdvösen kíván munkálkodni, mulhatlanul bírnia, tanulmányoznia s alkalmaznia kell, miután az valóságos szövétnekül szolgál.

Plátó zenetanára nézve érdekes fölvilágosítást nyújt Hetényi János az „Uj Magyar Muzeum“ 1853. évi II. köt. 286. lapján, bölcsen elosztatván holmi meseszerű fogalmakat e tárgyról. *)

Szénfy Gusztáv.

KÜLÖNHITŰEK AZ OROSZ EGYHÁZ KEBELÉBEN.

A minden oroszok cárja, mint tudva van, derültebb jövőre nyitá kilátást népei előtt, azon intézkedések által, melyeket birodalma némely részein legujabban életbe léptetni jónak látott. A porig legigázott jobbágyság felszabadításának elkezdése s e nélkülözhetlenné vált javítás körül emberies nézeteinek erőteljes nyilvánítása, valamint a lengyel nyelv és nemzetiség iránt mutatott kedvezései szelidség s mérséklet színében tünteték föl uralkodása első éveit. Ámde ott, hol az állam minden mindenekben, s az egyén, öntevékenység nélküli részecskéje a nagy gépezetnek, csak kényszeredett gyümölcsöt érlelhet minden politikai s társadalmi intézkedés. Hát még, a hol az ember legbensőbb valója, a lelkiösmeret is kényszerítő láncok sulya alatt nyög s félve és titokban folyamodhatik az

*) E Füzetek I. évi folyamának 458. lapján a magyarországi reformátusok énekes könyve átdolgozásának és közönségesebb templomi énekeink négy hangra tételének szükségességéről volt szó. E tárgyról ohajtók a szakértők véleményét hallani. Ivánka S. úr a karénekes könyvtől egyszerűséget követel, a néprei tekintet miatt. Véleményét mi is osztjuk. Hát a szövegen, az előhaladott hazai nyelv és költészeti műveltség mai állásához képest, célszerű lenne-e változtatást tenni és mily terjedelemben? Ismét kérjük a szakértők becses véleményét.

őt boldogító vallás igazságaihoz! Fog-e a cár szelídségéből egy sugár ama nagy számú különhitűekre tévedni, a kik az orosz egyház kebelében századok óta mint egy mélyre nyomult ék, léteznek, az a jövődő titka. Nemcsak az emberiség, de magának az orthodoxsz egyháznak békéje látszik követelni, hogy e sokáig üldözött, de soha meg nem semmithetett vallásos tömegek némi szabadság birtokába helyeztetvén, elvégre lecsilapuljanak.

A francia *Revue des deux mondes* egyik közelebbi füzeté, orosz írók után, érdekes rajzát hozza az oroszországi különhitűek viszonyainak s oly világot vet beléletökre, mely mellett őket részletesebben megismerni alkalmunk nyílik. Az orosz kormány ugyanis, egész a legujabb időkig szigorún tilalmazott nyilvánosságra hozni bármit az egyháza kebelében történt küzdelmekről. Napjainkban egy részt a kormány engedékenysége, más részt azon körülmény, hogy a különhitűek óhitűek neve alatt egyetlen, legfontosabb tömböt képező felekezetté olvadtak, könnyíti az oroszországi disszidensek állapotának megismerését. Óhitűek azok, a kik lényegben elfogadják az orthodoxsz egyház tanait, de nem fogadják el annak szertartásait s megvetik a változtatásokat, melyeket Nikon pátriárka csusztatott a szentírásba. Mielőtt azonban e sok viszontagságon átment felekezet történetének rajzolására térnénk, meg kell említünk, hogy régebben az orosz kormány szándékosan vete fátyolt a különhitűek állapotára s maga Miklós cár, egyebek között e tárgyat illetőleg is, csalódásban ringattaték. A hivatalos kimutatás rendszerint csak öt- hat ezer disszidensről szóla, mig ezek seregenkint vonták el magokat a hatóságok üldözései elől. Már a mult század folytán rengeteg erdők mélyébe menekültek s hozzájárulhatlan helyeken népes községeket alakítanak. Majd később a kormány önkéntes vagy önkéntelen elnézése mellett óriási léptekkel haladt a különhitűek tudományának terjedése, kivált Szibériában. Sokan helységekben élnek, mint a többi keresztyén népség, mások, mint hajdan őseik, erdős és mocsáros vidékek rejthelyein. A helybeli hatóságok sokat fáradoznak fölfedezésök körül, de többnyire kevés sikerrel. Számuk sincs tudva határozottan; hat, nyole milliónak mondják az egész birodalomban. A különhitűek többségét az óhitűek teszik. Számosan vannak ezek Oroszország középpontján, a lengyel tartományokban, a Volga partjain, a Kaukázsal szomszéd síkokon, a fejer tenger partjain s egész Szibériában. Nagyobb részt földművesek és kereskedők. Ez utóbbiak esaknem mindnyájan városokban laknak. Moszkvát és Pétervárat is nagyszámmal lakják. Van 36 zárdájok s

a vallásos menedékhelyek remetelakokkal környezvék a közeli erdők titkos rejtekeiben.

Az óhitűek történeteit vizsgálván, el kell ismernünk, hogy tudományuk lényegesen erkölcsi alapokon nyugszik. A vallás igazságainak égő szeretete, az azok által szokott kötelességek hív teljesítése s a bevett szertartások teljes tisztelete szembetűnő nálók. Szemökre vetik, hogy vakon ragaszkodnak a szentíráshoz. De míg a lakosok, kik között ez óhitűek élnek, kényelmesen nyugosznak helységeikben, nem gondolva a sötétséggel, melybe taszítottak: addig ők ébresztőleg s élesítőleg vitáznak egymás között s hirdetik vallásuk elveit még a városokban is. Ha olykor magányba vonulnak, nemcsak az üldözéstől félelemből teszik azt, hanem hogy szabadon s háborítlanul élhessenek tudományuknak, távol az emberektől, kik mély lelki vaksággal függnek az orthodoxsz papság tanítmányain. Nem félnek a haláltól; önként is kiteszik magokat az üldözésnek s büntetéseknek; sőt, hogy a vértanúk dicsőségében részesüljenek, gyakran önkezőkkel kinozzák magokat. Élettörténetök némely szánandó tévelygéseket mutat ugyan; de más oldalról élő tiltakozás az a vallásos közöny és ama jogtalan beavatkozás ellen, melyet egy korlátlan hatalom a tisztán lelkiismereti ügyekben gyakorol.

Jóval előbb, mint Németországon Luther hatalmas szava elhangzott volna a katolika egyház visszaélései ellen: az egyházi ügyek rendetlensége erős ellenszenvet költött vala az orosz népben, mely a vallásos föllengésre mindig hajlandónak mutatkozott. A mozgalom 1391-ben nyilatkozék először, s egy pap és egy világi férfiú, foglalkozására nézve baromnyíró (strigolnik), veté magát annak élére Pskov-ban. Követők aztán strigolnik néven nevezettek. E vallásos felekezet csaknem azon elveket vallá, a melyeket ma az óhitűek. Az egyház átka s a polgári hatóságok üldözései 1406-ban következének. A szellemi vitatkozások erre megszűntek ugyan, de fennmaradt a szakadás az egyház kebelében s fennmaradtak a visszaélések, melyek a szakadást előidézték. A Strigolnik erélyes írással feleltek az orthodoxsz egyháznak s vallásos tiszteletet nyilvánítának az ó testamentom és a zsidóknál szokásos némely szertartások iránt. E felekezet azután judäians név alatt lön ismeretessé s hogy a judäismus hitelvei, nálunk is, bár mind az orosz, mind a cseh mozgalmaktól különváltan, kivált Erdélyben a székelyek között, mily hódításokat tőnek, közönségesen tudva van*). 1503 körül meg-

*) Lásd a M. Akadémia 1850. évi értesítőjében Lugossi J. ismertetését a szombatosok hymnáriumáról, s a Budapesti Szeml. XI. füz. Szilágyi S. értekezését.

szünt ugyan az üldözés s az orosz judaisansok neve elenyészni látszik a történetből; ámde a legelső néposztály kebelében titkon lapangott a ragaszkodás a különhitűek tanaihoz. Maga a papság sem érte egyet a hit némely ágazataiban s az 1551-ben összehívott zsinat a nélkül oszla el, hogy rendet hozott volna e szellemi zürzavarba.

A XVII-ik század kezdetén polgári háború dulta az országot s az egyházi villongások félbeszakadtak. A béke helyre álltával Nikon érsek, Alexis cár kedvence, vállalta magára a vallásügyek rendezését. Az általa behozott változtatásokat mind a nép, mind a papság egy része, mind maga a pátriárka rossz szemmel nézte, sőt kárhoztatta. De Nikon mit sem gondolt ezen ellenzékekkel s a pátriárka halála után a legfőbb egyházi méltóságra jutván, elhatározá ujtításait a szent könyvek vizsgálat alá vetésével tetőzni be. Az új pátriárka két célt akart elérni ezen intézkedései által. Vissza akará vezetni eredeti tisztaságukra a görög egyház szentkönyveit és szertartásait, melyek többé kevésbé megváltoztak, mióta a tatár-berontás miatt félbeszakadtak az érintkezések az orosz papság és Bizanc között. Tulsulylyal bíró papi tekintélyt akart megalapítani mind az egyházi mind a világi ügyekre nézve s ezt különösen a papság szigorúbb fegyelmezése által. Mindezzel a legnagyobb ellenszenvet tölté működése iránt. Hiában hivatkozott a zsinatokra, a konstantinápolyi pátriárkára, szentesítésekre, az ellenfél izgalma nem csilapult. Nemcsak a világiak nagy tömege, nemcsak a papság tetemes része, hanem még a kolomnai érsek is a disszidensek sorába állott.

Ekkor vevék föl az elégedetlenek a Starovér vagy óhitű nevezetet. Semmit se fogadtak el azon változtatások közül, melyeket Nikon a kultusba és a szentkönyvekbe fölvelt. E szakadás nem sokára siralmas jeleneteket vont maga után. Elkezdődtek az üldözések; de a szakadás azok által csak erősebbé s hevesebbé lőn. Első Péter uralkodása fokunkint növelé a Starovérek ellenszenvét. Ő a világi főhatalommal az egyházit is kezébe ragadván, oly kegyetlen rendszabályokhoz nyult, melyek az első keresztyéneket üldöző római császárok idejére emlékeztetnek. De a kegyetlen szabályoknál sokkal inkább sujtotta az óhitűeket az, hogy magok között meghasonlottak. Meghasonlások oka azon kérdés volt: vajjon élhetni-e oly papok szolgálatával a kik a Nikonféle ujtítás óta szenteltettek föl? Az óhitűek egy része azon véleményben volt, hogy bizonyos föltételek alatt igen, a másik, hogy semmi esetben. Az első rendbeliek popovtsina vagy paposközségek nevet kaptak s mai napig is azt viselik. Legfőbb telepjük Vетка lengyel helység lőn. A kormány behunytt szemmel nézte egy ideig az eretnekség eme fészket, mig nem

1735-ben orosz csapatok szállták meg a helyet s lakosait, számra mintegy 40 ezeret, Oroszország különböző vidékein szétszórták. Azonban néhány év múlva nemcsak az elpusztított Vetka község nyerte vissza előbbi jelentékenységét, hanem a szétszórt óhitűek Ukrajnában Staradub vidékén szintén nagy fontosságú telepet létesítének. A második rendbeli óhitűek bezpopovtsina azaz paptalan községek név alatt ismeretesek. Leginkább az északi jeges tenger partjain terjedtek el. Tűzhelyök gyanánt a wigoretski kolostor tekinthető, mely 1694-ben alapított. Lelkész helyett valamely szigorú életű, feddhetlen embert választanak saját soraikból, ki némi szellemi tekintéllyel bír. De az ily rögtönzött papok csupán a keresztséget képesek kiszolgáltatni, minek következtében a községek a többi sákramentomot nélkülözni kénytelenek. Elkülönített helyzetök s abból eredt vakbuzgalmuk számos apróbb felekezet létesülésére szolgált alkalmul.

Hogy azonban az óhitűek jelen viszonyait helyesen megítélhesük nem elég ama véleményekre figyelniünk, melyeket az orosz irodalom emberei itt ott nyilvánítanak. A papság s Miklós cár kormányának nyílt vagy titkos hívei mai napig mély gyűlölettel fordulnak el az óhitűektől s szívesen látnák, ha azok folyvást a leghevesebben üldöztetnének. Se a keleti párt, se az ugynevezett orosz párt nem mutat hajlandóságot ez oly kevésbé indokolható zaklatások megszüntetésére. Pedig hogy e zaklatások iszonyú szigorral folytak a legutóbbi kormány alatt, tagadhatlan tény. Miklós cár egész mivoltában autokrata volt mind a világi, mind a vallási ügyekre nézve s korlátlan uralkodási álmainak hízelgett azon eszme, hogy állodalma minden népére rá fogja kényszeríteni az orthodox hitet. Határozott eltökéltséggel nyilvánítá, hogy néhány év alatt gyökerestől kifogja irtani az óhitűek felekezetét. Miután fejenkint megszámláltatta őket, szigorú büntetés alatt parancsolá, hogy születendő gyermekeiket az egyházak lelkészei által megkereszteltessék. A következett eredmény különös öröme szolgált gógjének; minden újabb időszaki számbavétel azt látszék bizonyítani, hogy a hittől szakadt népesség nagy hirtelenséggel fogy. Így folyt a dolog néhány évig a cár teljes megalégedésére. Egyszer azonban gróf Perovszki, a belügyminiszter, kötelességének gondolá végre földeríteni az igazságot, s kijelenteni, hogy minden oldalról szerzett biztos tapasztalatok szerint az óhitűek száma nem hogy apadna, sőt sebes léptekkel növekszik. Azonnal vizsgáló küldöttségek utaztak a hittől szakadtak lakhelyeire s önszemökkel győződtek meg a belügyminiszter állításának igazvoltáról. Az óhitűek, a cár parancsa szerint, beiratták ugyan gyer-

mekeiket az orthodoxsz vallásuak közzé, de azok neveltetését mindvégig saját hitelveik szerint eszközölték.

Számításainak eredménytelenségét látva Miklós cár, a legszigorúbb üldözés fegyveréhez folyamodott s nem tevő azt le egész uralkodása végeig. Mivel a középidők mesterségesen gondolt kinzó és rettentő szerszámaikat elővenni mégis átallotta, a büntetés abból állott, hogy e szerencsétlen alattvalókat Szibériába száműzék, kolostorokba zárata s különböző erkölcsi és fizikai kényszerítő eszközökkel sanyargatá. Az pedig, hogy a polgári és katonai hatóságok szüntelen zaklaták őket, be sem vitették a büntetési névsorozatba. Minthogy a népesség leggazdagabb részét sok helyen az óhitűek teszik, rendkívüli adó alá veték őket. Zsarolták a hivatalnokok, sőt maga a papság is. A Moszkvában lakó óhitűek mai napig jelentékeny összeveget fizetnek az orthodoxsz papságnak. Az óhitűek helyeiben való lelkészi állomás egyike a legkeresettebbeknek, de korántsem azért, hogy az anyaszentegyház eltévedt juhait visszavezéreltessenek az elhagyott ösvényre, hanem mivel bőkezűleg szoktak fizetni, csak hogy a kultus kötelezései alól fölmentessenek s az ily visszaélések a legnagyobb nyilvánossággal történnek. Az orosz parasztok úton útfélen beszélnek, hogy a disszidensek aranybányái a papoknak és a tisztviselőknél.

Az ekkép alkalmazott kényszerítés mint rendszeren szokott éppen ellenkező eredményekre vezetett. E tulvitt szigor és minden oldalról történt szorongatás eszélyesebbekké tette az óhitűeket. Miután kápolnát birniok is megtiltatott, egymásnál gyülekezének össze, oda hordatván a szertartáshoz szükséges tárgyakat is. Őrt állítanak a kapuhoz s annak jeladására mindnyájan eltűntenek. Lakaikban olykor titkos lépcsők valának, melyeken könnyű volt elillanniok az üldözők elől; voltak rejtett szekrényeik, melyekbe szent könyveiket zárták s földalatti búvóhelyök, hova a rendőrség által üldözöttet rejtegeték. A hatóság intézkedéseit megelőzendők ellenrendőrséget szervezének magok között. E titkolódzó életmód örökké csöndes forrongásban tartja őket s okozza vallásos hevületek és föllengéseknek nőtton növekvését. Az 1852-ben hozzájuk rendelt hivatalos küldöttség egyik tagja beszéli, hogy bizonyos faluba bemenvén, mellé gyülekezének a parasztok s testvér néven szólíták és midőn egyik rendőr katona kérdezé, hogy mérészelnek a kormány hivatalnokával így beszélni, ekkép feleltek: „ti az egyiket cárnak hívjátok, a másikat generálisnak, a harmadikat ekszellenciádnak: mi mások azonban nem ismerünk mást, csak testvéreket“. Egy nő pedig hideg nyugalommal kérde egy másik

hivatalnokot: No s mikor fogtok már bennünket kínozni? Készen vagyunk!!! Elég példa mutatja mind mély meggyőződésből eredt határozottságukat, melylyel a veszélynek szemébe néznek, mind rendkívüli ügyességöket, melylyel a rendőrség argusi szemeit kijátszodják.

Az óhitűek közül némelyek, mint remeték, tartózkodnak a távolabb eső tartományok rengeteg erdőiben. Néhány év előtt egy rendőr hivatalnok Nisny vidékén meghallá, hogy bizonyos öreg disszidens, remetéskedik a szomszéd erdőségben. Fölkeresé tehát és az aggastyán valóban önmaga lakozék ott egy nyomorú viskóban, melynek egyetlen bútora egy koporsó vala, mert az orosz parasztnál szokásban van kész koporsót tartani a háznál. A hivatalnok értésére adá, hogy el kell hagynia kunyhóját s beköltöznie az emberek közzé. Az agg rimánkodva kérte: engedtessek e helyen zárni be életét, hol több mint félszázad óta lakik, mert ő iszonyodik e világtól, melyet az óhitűek szerint, az Antikrisztus lelke foglalt vala el. A hivatalnok hajthatlan maradt, s rögtön távozást parancsola. Az aggastyán látva, hogy esdeklése mit sem használ, pár percnyi várakozásra kéré a rendőrt, míg az utazásra készülteket teend. A hivatalnok félórai időt engedett s eltávozék a kunyhótól. Mire visszatért, lángba borult a kis remetelak s a lángok közzül hangozék az aggastyán buzgó éneklése. Lehetlen volt megmenteni; martirhalált szenvedett. S midőn ez önfeláldozás híre a vidéken elterjedt, a lakosok szentnek állíták az üreget és igen sokan az óhitűek felekezetéhez csatlakozának.

Más részt azonban nagy számmal vannak az óhitűek között olyak is, a kik se vértanúi dicsőséget nyerni, se napjaikat száműzésben vagy fogságban végezni nem hajlandók. Bár erősen megvagnak győződve ügyök szentségéről, színleg mégis megtagadják azt; az orthodox egyházat gyakorolják, a sákramentomokat is fölveszik, csakhogy békében élhessenek. E köteles hódolat mivoltát mindenki ismeri s magok a lelkészek sem soroznák minden ilyen hívőt valóságos híveik közzé. Az 1852-ben kiküldött vizsgáló biztosok lehető szigorral jártak el megbízatásukban. Az egyházak híveinek létszámát s hivatalos névsorozatát pontosan átnézegeték s alkalmuk volt meggyőződni az óhitűek ellen intézett kényszerítő rendszabályok következményeiről. A haldoklók elfogadták ugyan az orthodox pap kezéből az urvacsorát, de szájukból titkon kiköpték aztán a szent kenyeret; a paraszt ifjak az úrasztalától egyenesen a korcsmába siettek s ott gúnyolódtak a véghezvitt szertartások fölött. S ilyes jelenetek minden lépten nyomon előfordulá-

nak. Az óhitűek ellen alkalmazott retteg tetési rendszer nem is szülhetett egyebet szilaj hevületnél s a sákramentumok kötelesség-szerű profanációjánál.

Ugy látszik, az orthodoxsz papság nem akarja azon útat követni, melyen az óhitűeket közelebb vonhatná magához, vagy legalább ellenszenvöket csilapíthatná. A helyett, hogy célravezető alkalmas és emberies eszközökről gondolkoznék, folytonos üldözésre nógatja a polgári hatóságot. Ha az orthodoxsz egyház fejei fölhagynak a türelmetlenséggel; ha az alsó rendű papság erkölcsösebbé és fölvilágosultabbá válik: valószínű, hogy lassanként több-több óhitű térend vissza az egyház kebelébe. Minden egyéb kiengesztelési kísérlet, ohajtott siker nélkül maradt ez ideig. Kényszeríteni akarák a starovérokat, hogy templomaikba s kolostoraikba az orthodoxsz érsekek által fölszentelt papokat vigyenek, kik az óhitűek szertartásai szerint fogtak volna szolgálni. Azt hívék, hogy ez elegy-kultus által majd megtisztítandják Oroszországot az óhitűektől. Azonban 1852-ben a belügyminiszterhez nyújtott hivatalos jelentésekből az tűnik ki, hogy ezen remény sem volt egyéb csalóka álomnál. A nevezett kultusnak szentelt templomokat ugyanis csak azon óhitűek látogaták, a kiknek nem vala módjokban más-kép cselekedni. A többiek feléjük sem mentek, sőt gyakran segédkezet nyújtának az ily épületek lerontására. Megtörtént az is, hogy egy templom éppen a fölszentelési ünnepély alatt borítotték lángba.

Mit eredményezett tehát a kormány által követett kényszerítő s üldözési rendszer? Valóban nem egyebet, mint a közerkölcsiség szembetűnő megromlását. Meggyökerezteté az óhitűek között a tettetést és színmutatást, melynek kiirtása bizonynyal hosszú időbe s fáradságba kerülend. Nem ismételtetni eléggé, hogy az óhitűek korántsem valamely vallási forradalom szitogatói vagy barátai; ők a régidők elveit s szertartásait legkevésbé sem vetik meg; náluk az ige sokkal hathatósabb mint az írás; innen van, hogy a so-raikban keletkezett apróbb felekezetek többnyire egy vagy más ihletett férfiú predikálásának köszönik lételöket. E felekezetek csak a kultus és erkölcs némely pontjaira támaszkodnak ugyan s az orthodoxsz egyház alapdogmáit érintetlenül hagyják: mindazáltal a legtulzóbb vitatkozási hévvel lépnek föl. Az óhitűek azt tartják Pál apostollal együtt, hogy „szükségesek a vélekedések“; azért nemcsak titkon vitáznak a valláserkölcsliség és kultus kérdesei fölött, hanem nyilván is megtámadják az orthodoxsz egyház híveit e szellemi fegyverekkel. Megjegyzendő, hogy az óhitűek mindnyájan tanultak s irományaik igen méltók az olvasgatásra. Olvasásvágyuk

oly erős, hogy a rendőrség minden intézkedése dacára jelentékeny könyves boltokkal, sőt titkos nyomdákkal is bírnak. Szeretik mondogatni, hogy az óhitűek vallásos szakadása tisztán formai külsőségekre szorítkozó. De ekkor mire valók az ellenök oly régóta alkalmazott kegyetlen rendszabályok, mire az üldözések, mire a meggyőződésüket vérökkel pecsételő martirok? s mikép magyarázhatni meg, hogy e pusztá külsőség mind e mai napiglan hódításokat tesz s barátokat szerez még az orthodox egyház fölvilágosult lelkű papjai között is? Mintegy 15 éve, hogy a pétervári kormányzóságban egy zárdafőnök a hitszakadáshoz hajolván, mint egyszerű szerzetes viteték Irkutsk vidékén valamely kolostorba. De ott számtalan hívőt szerze felekezetének kivált a városi kereskedők közül, mignem a dolog fölfedezettvén, az új község alapítóját, a jeges tenger partjára, a szoloveci klostomba szállíták. Kezét, lábát megvasalva zárák egy cellába. Pár hónap mulva börtönének falain zúzta össze koponyáját. Átalában az oroszországi különhitűek viszonyainak szemléléséből azon tanuságot vonhatjuk, hogy azon irány, melyet ők több mint két század óta oly kitartással, oly egyező szívvel s rendületlenül követtek, messze hangzó valódi tiltakozás a vallási függetlenség ügyében.

Ha az orthodox egyház kebelében az óhitűek által képviselt eme mozgalmat, a nyugoton támadt protestantizmussal egybe-hasonlítjuk: könnyen fölismerhetjük a kettő között az érintkezési pontokat. Az óhitűeknél a papi rendnek megvetését, a vallási vitatkozások kedvellését s a szentírás mély tiszteletét találjuk. A hivek nevezik a lekipászorokat, s joguk van azok viseletére felügyelni. Szemtanú állítása szerint bizonyos községben papjához menvén egy óhitű hallgató, ott az asztalon valamely új könyvet látá meg. Fogta azt és a tűzbe veté a nélkül, hogy a pap ellene mondottnak volna. Néhol az óhitűek világi személyekre ruházzák a papi hivatalt. Mindezekből azonban nem következik, hogy az ő tudományok történeti kapcsolatba állana a protestantizmussal. Vitatott jogaik legnagyobb része régibb a XVI. századnál, sőt azon korba nyúlnak föl, mely Oroszországban a keresztyén vallás elterjedése után következék. Már a XIV. században is volt az alsó néposztályok között egy vallási párt, mely csaknem ugyanazon elveket vallotta, melyeket mai nap az óhitűek. A hittől szakadt nevezetet el nem fogadják s arra méltó joguk van. A keresztyén nevezet, melyet kiválólag használnak, legilletékesb címök. Sokkal hivebbek maradtak ők a keresztyénség lényegéhez erkölseik szigora, vallás-érzelmeik élénksége s az őket lelkesítő szabadság szelleme által,

mint az orthodoxsz egyházban nyugovó néptömegek. E miveletlen, de lángoló hittel teljes emberek előtt semmi sincs előbb való, mint vallásos kötelességeik teljesítése; alárendelnek ők azoknak minden világi érdeket. S mennyire távol állanak tőlök az orthodoxsz parasztok, ezek azt gyermeteg őszinteséggel magok elismerik. Midőn az emlegetett vizsgáló küldöttség egy orthodoxsz faluba érkezett, a parasztok seregelve tódulának elő mondván: „mi nem vagyunk keresztyének“. Hogy hogy? kérdék a vizsgáló biztosok, csak hisztek a Krisztusban?? „Minden bizonynyal; de mi templomba járunk s világ szerint élünk; keresztyének azonban az óhiten levők, ők nem járnak templomba s még is többet imádkoznak mint mi. Tőlünk az sok időt elrabolna“. Így ítél az óhitűekről maga a nép, mely őket közletről ismeri.

Az orosz népet, ugy látszik, benső titkos hév emészti, csalhatlan eredménye a szabadság teljes hiányának. A göröngyhöz tapadt pórság nagy része butító részegeskedésben igyekszik annak eleget tenni; a kiválóbb lelkek a vallás felé fordulnak s az áldozatosság szélsőségeire engedik ragadtatni szellemöket. Azt kell hinnünk, hogy e kegyes remeték a kik erdők sűrűjében félrevonultan élnek, az őket környező alacsonyosság s romlottság által megsebzett lélekkel vonultak oda. Mélyebb alapja van tehát annak, ha az óhitűek predikálásai hódításokat tesznek a nép között; ha egész vakbuzgó tömeg kivégezteti magát, hogy a martírhalál édes-ségét élvezhesse. Hibáik tagadhatlanul vannak s lehet, hogy a mit gyakran emlegetnek kolostoraik sem mindig béke és erény menedékhelyei; ámde az orthodoxsz barátok kolostorai nem százszor gonoszabb példát nyujtanak-e e tekintetben, hogy a női zárdák botrányos erényeiről ne is szóljunk!

Kétségtelen, hogy szelídebb s türelmesebb eljárás egészen más eredményhez fogna vezetni az óhitűknél. Teljesen behelyeztetvén társadalmi, és szabad vallásgyakorlati jogaikba, elfognának enyészni a tulságok s visszaélések, melyeket most közöttök észrevehetni s ama nagy számú és jelentékeny szellemi erővel rendelkező tömegek alkalmasan hasznosíthatnának az álladalomra nézve. Mert eddigis, lehet mondani, az óhitűek mindig savát borsát képezék az orosz népnek: ezt bizonyítja minden ponton, társadalmi és vallási történetök. Nem lehet, hogy a kormány most, midőn a századok óta szolgálárom alatt görnyedő jobbágyok fölszabadítása körül fáradozik, az óhitűek szabad vallásgyakorlata iránt is engedékenységet ne tanúsítson. Legalább némely jelekből azt már eddig is remélhetni. Nem rég Rjevsk város kormányzója le akará

rontatni az óhitűek egyik templomát, mivel abba a kormány által parancsolt elegendő kultust nem engedék bevitetni. A kitűzött napon férfiak, nők, gyermekek, szóval majd az egész lakosság tén- den állva várakozának a templom tövében. „Atyáink építék ugyan- d a templomot; mi annak omladékai alatt leljük halálunkat“. A kormányzó felfüggeszté a végrehajtást, s jelentésére azon választ, kapta Pétervárból, hogy abban kell hagyni minden kényszerítést. Az óhitűek által kötött házasságokat sem tekinték többé törvény- telenekül; bár a végrehajtó alsóbb hivatalnokok nem mindig tel- jesítik elég lelkiismerettel a cár parancsait. Ám hiszen kényszerítsék szűk korlátok közé az oly felekezeteket, melyeknek tudománya a közerkölcsiséggel ellenkező: de az óhitűek sehogy sem tevék ma- gokat méltókká e túlzó szigorra. Ha némi tekintetben államot ké- peznek az államban, az csak elnyomatásuk következménye. Szemökre térítik, hogy a cár nevét nem említik imádságaikban. Való igaz. Azonban ha újabb meg újabb okot nem szolgáltatnak ingerlésök s keserítésökre, bizonyynal az is meg fog jöni. Szabadokká tétetvén, lassankint simulni fognak az orthodox népséghez s maga az ortho- doksz egyház fogja leginkább élvezni a megszilárdult béke és nyugalom áldásait. Attól, hogy e tömegek akár pápai járom alá, akár a protestántizmus verőfényes mezejére csábittassanak, úgy lát- szik, nincs mit tartani. Az első ellen védi őket a vallásszabadság iránt tanúsított erős ragaszkodásuk; az utolsó ellen, általában a szláv fajnak miszticizmusra hajló ösztöne s entuziazmusa.

Lévay József.

IGAZGATÓI JELENTÉS

a máramaros-szigeti reform. gimnázium 185⁸/₉. állásáról: Felolvasta az 1859. évi július 31. tar- tatott zárünnepélyen Szilágyi István igazgató.

Tizenkét esztendeje, s körülbelől tán épen e napon, hogy e he- lyen állva, ily díszes gyülekezetet köszöntének szavaim, az előtt min- den éves ez iskolai ünnepélyünkön. Tizenkét év múlva újból nekem adá a gondviselés a szerencsét, hogy titeket, nagy érdemű hallgatósá- g, atyái e tanintézetnek, annyi napok hallgatva elfolyta után szívem

teljességéből ismét üdvözölhetlek. Legyetek is köszöntve, legyetek áldva, kik, a nagy betegség után lábadozó, járni ismét megindult e szerelmes gyermeket meglátogattatok; kik eljövtek e napra, melyen, fátyolát leöltve, élni kezdi immár az üdülés pezsdülő perceit, s kezdenek hátra térni feje felől a föllegek, melyek egének egykor oly derült kék boltozatát beárnyékolák vala.

Nincsen semmi új a nap alatt, nagyérdemű gyülekezet! A történet mindannyiszor magát ismételi, természetesen mindig más más egyénekben; s véges szemeink előtt az események azért látszanak másoknak csupán, mert a szempont más melyből azt a körülmények tekintenünk engedik, s az idő, meddig a történetnek munkálva ható ereje kihat. Gondolkodva tekintvén át lelkem szemeivel tanintézetünk történeteit, megalakulásától fogva egy bizonyos előre s mindig előre segéllő kegyelmét veszem észre e fölött virasztani az isteni gondviselés őrszemeinek, mely egészen az újabb időig nyereségről nyereségre, erőről erőre vivé ennek állapotát, míg nem azon pontjáig jutott a magaslathoz, honnan feljebb jutnia immár, terjedelmét tekintve, talán kívánalmunk sem lehet vala. Hullott a manna az ígéret földét bujdosva keresőknek, s a kegyes szívek, mint meg annyi élő forrás, nyiladoztak fel a Mózesek isteni vesszejének érintésére. . . . Ekkor ért bennünket a dördület, mely megingatá a százados alapot; s omladozni kezdettek az oszlopok, melyek tartottak, ingani a föld, melyen állottunk. . . .

Nem azért volt azonban a sors e változata fájdalmas, mert nagy, de, mert mai és tegnapi vala még, s mely nem várt voltánál fogva egészben és egyszerre rohant meg. Hiszen e sulyt, e pusztulatot megérték testvéreink, meg Pápa, meg Patak is ez előtt másfél századdal; és nem talán, de bizonytal nagyobb mértékben szabott rájuk a gyásznak fátyola. De azt már eltemették a századok, de a keserűség ürme számokra immár örömmel változott poharává, a lassú bár, de biztos feltámadás menete alatt. . . . Nekünk még jaj szó nem volt szánkban soha, ettől Erdély nagy szellemű fejedelmeinek oltalomkarnjai kegyesen fedeztek. S ha a napok elhozták reánk is a megpróbáltatást: ebben csak többi testvéreink sorsa ismétlődött, az a sors, mely bujdosó pálcát adott a Pósházaiak és Buzinkaiak kezébe, hogy keressenek más hazát és földet, melynek televénye jobban befogadhatja magába az evangyéliomszerű tanítás magvait, hogy teremjenek azok százannyit ama mennyei főgazda örömeire s földi anyaszentegyházának dicsőségére.

És ha ennyiben ismétlődött rajtunk a történet: avagy nem kell-e hinnem hogy ismétlődni fog a jobbra fordultban is? Hangya szor-

galommal látom forgolódni Nehémiást a fogságból visszatért zsidó nép körében, mint rakja le egy új templom szegletköveit; apostoli buzgó lélektől teljesedve, dicsénekek zengedése között költöznek vissza a bujdosó műzsák a Bodrog szózatok berkei mellé: és ez nekem mennyei intés, mely azt mondja: a kik bíznak az Ur Istenben, azok nem vesznek el! . . . S ha látom, mint ragasztottak ama hit-buzgó ősök a hit és bizalom mellé cselekedetet is, hogy ennek egy új és dicsőbb élet lett szüleménye: nem útmutató-e ez, hogy megtaláljuk mi is a módot, melyen felépíthessük e változott viszonyú korban amaz új templomot, melynek dicsősége nagyobb legyen, hogyanem mint vala az első?

Ugy hiszem, nagy érdemű gyülekezet, oly hallgatóság előtt szólok, kik tudják ez újabb korszak eseményeit, kik tudják közelebb, a mi 1855-ben történt velünk, midőn régi történelmi alapon kifejtett terünkről a viszonyok hatalma által lekényszerítve, azon szűkebb körbe irányoztatott hatásunk, melyen e lefolyt év alatt is munkás vala e tanintézet. Legyen szabad, midőn egy évi munkálkodásainkról kormányzóságunk s tanártársaim nevében számolandó vagyok, kijelentem, hogy a hit és bizalommal együvé kapcsolt cselekedetek és munka elve volt most is azon vezérfény, mely szüntelen előttünk lebegett. Magunktól függ sorsunk, jövődönk saját kezünkbe van letéve. Ez vala az örök jelszó, melyben akarunk győzni, s melylyel zörgetünk a jövő nagyobb virágzás, el ugyan nem zárt, de még távol fénylő templomának ajtaján. S ennek tudata erősítette a talán fáradozni akart inakat, hogy ne csüggedjenek a pálya fővenyén, melyen csak az a diadalmas, ki mind végig állhatatosan futja futását.

Akartuk, hogy ha már a kör szűkebb, az erő legyen tömörebb, a tenyészet dúsabb; mert nem mindig való az, hogy csak a nagy táblák hoznak elő dús aratást; a kis birtokú gazdák is elnyerhetik amaz arany érdem-pénzt, mely a legjobbnak számára van letéve, adván gondjaik s fáradságuk munkájuk oly eredményt, mely, maga mértékével mérve, ama nagyéval bátran versenyez.

Kezdem a létszámon.

Visszaemlékezve arra, hogy midőn ez előtt 4 évvel e gimnázium változott viszonyú új pályáját megkezdette, minden bizonynyal a közönség nagy mérvű megdöbbentsége miatt is, csak 21 növendékkel tehetette azt: a jelen év népességét, bár az még mindig nem elég a 10—12 év előttihez képest, örvendetesnek lehet mondanom, már

csak azon szempontból is, mert e jelenséget méltán a felébredt figyelemnek s az eddigi zsibbadtság tünekezni kezdésének kell tulajdonítanom. Mert nem az én reám a vigasztaló, hogy e 48 ifjú, a negyed évihez képest több mint két annyi: hanem az, hogy ez évek alatt esökkenés soha, de szaporodás mutatkozott állandóan a népesség számában. S ezt veszem én az idő jelenségének, mely kézzelfoghatólag tanúsít hitsorsosaink újból támadt, tanulás- és tanítás-szereteté-ről; s mely ha nem lankad: ezt üdvözlöm én úgy, mint központját és magvát azon morális erőnek, mely előtt elvégre is tisztelettel fog meghajolni azon erő, mely netalán a felfeléhaladásnak szárnyain most ólom súlylyal nehezkedik.

E 48 növendék testi és főleg lelki kiképeztetési ügyével volt elfoglalva a tanári kar a lefolyt évben, mely, az eddigi testület a mult év végén egy régi bajtársal kevesbedvén, másutt mutatván ki számára a gondviselés a munka terét ezutánra, új erővel szaporodott S z a t m á r i K á r o l y tisztársunkban.

E tanári kar, mint máskor, úgy a lefolyt évben is, lelkiismerettel törekedett, hogy nevelés-oktatási kötelességének megfelelően; tudva, hogy ott, hol magas paloták, s világra szóló külső hatalom és fény nem állanak ajánlólag mellettünk, a belső hathatós nyilatkozványai által kell lekötnünk magunknak a figyelmet; nem, mintha akármely nagy intézetnek is ez kívül esnék feladási körén, de mivel a kisebbeknek, mint mi vagyunk, egyedül ez az egyetlen eszköz, mely hatalmokban van magok iránt érdekeltséget is gerjeszteni. Az igyekezet főmértékben a beható tudásra volt irányozva, hogy a növendékek ne csupán könyvnelkülözzenek, de főleg az értelmes tanulásra szokjanak, s nyerjenek vágyat a tudományok ágazatainak, a mennyiben koruktól várható, mélyére behatni. Nem hagyott próbálatlanul e tekintetből a tanári kar semmit a mi célhoz segít; s mennyire érte el azt: előttünk vala a mód és alkalom meggyőződést szerezni a felől a közvizsgálatokon.

Jutalmak által is volt gondoskodva a növendéksereg szorgalmának s munkássági kitarásának lankadni nem engedéséről. Állott fenn ugyan tanodánk nál a multban is egy pár jutalom: de az utóbbi évek viszontagságai gátolák a kormányzóságot, hogy azok rendesen keltethessenek a szorgalom élesztésére. Annyival meglepőbb ez év, mely oly szép példát mutatja fel a lángoló lelkesedésnek a jöltevők részéről, minő nagyobb körben is számot tehetne, úgy hogy most Kovács, Asztalos, Nánási, Váradi és Balog neven mintegy 30 külön diszdarabbal tüntethetjük ki mi is azokat, kik ez évi pálya fővenyén társaikat túlszárnyalva jeleskedtek a feladatok

egy vagy más ágában. Különösen kell hogy itt felemlítsem Vámosi Mihály pesti növelő hazánkfia alapítványát, mely valódi pályázati ügy, mely valódi versenyre hívás vala. Kivántatott „András és Béla magyar király és herceg történeteinek jó leírása“, melyben a kompozíció mellett a növendék azt tartozik kimutatni, hogyan bírja kezelni a magyar nyelv stilisztikai és helyes írási részét. Hatan pályáztak a IV. osztály növendékei közül; s bár az igyekezet dicséretéből egyet sem lehet kirekeszteni: de négy különösebben is magára vonta a figyelmet. A négy közül az lett jutalomra érdemesítve, melyet ezennel felolvasva fog hallani a nagyérdemű közönség magának a jutalmazott György Ödönnek szájából. Jutalmi munka volt „Bodó vitéz“ című vers is, mely Géressi Imre növendékünk által leszen felolvasandó. Nagy érdemű közönség! Az irodalmi művek megítélésének többféle mértéke van: de úgy hiszem, hogy a hol általános becseről még szó sem lehet, az a legigazabb, ha a kiadott körön belül, a pályázó, korához mérve eleget tesz a várakozásnak. E tekintetből nem vonhatjuk meg dicséretünket e fiatal ügyekezektől; ama nagylelkű buzdítóknak pedig, kik a jót így kapcsolják egybe a széppel, a hála legmelegebb érzetével adózom; mert lehet, hogy e csekély mag, melyet most elhintének, egykoron terepély fáva nőheti még magát.

Nem hagyhatom említés nélkül a már 4 éves tápintézeti ügyet. Alig 3—4 növendékkal volt az eredetileg 1855-ben megnyitva, s már e lefolyt év 17-nek adott abban megállapodási helyet, köztök több olyanak, kik e nélkül talán soha a tanulói pályának megnyerve nem lettek volna. Hitsorsosaink nemes részvéte tette lehetővé eddigi fennállását, és él bennünk a hit és remény, hogy a gondviselés, ki Illyés profétának kimutatá ama hollót mely élelmét naponként megvigye, ki a sareptai özvegy olajos kannáját megfogyatkozni nem engedé, védő szárnyait reánk is kifogja terjeszteni, hogy növelhessük azon kicsinyeket, kiknek szájok által kíván ő dicsértetni, erősítsük az erőtlenekeket, kiknek erőtlensége által szokta véghez vinni hatalmának legfölségesebb munkáit.

A tudomány fájának virágai, gyümölcsei a vallásos erkölcsiség. Különös gondjaink közé tartozott ez, jól tudván, s mindenkor szem előtt hordozván, hogy e mi gimnáziumunk több másoktól eltérőleg nemcsak tan, hanem nevelő intézet is, melynek ügyelő vezérlete nemcsak az észre hanem a szívre is tartozik hatni. Vallásos rendezetünkön alapült s ennek kifolyása volt a fegyel-

mi eljárás, mely inkább a szivre kívánt hatni s ekkép az akaratra, mintsem külső kényszerítés vagy megtorlás által járjon a kihágások után és ellenében. Növendékeink viselete általában dicséretes is vala; s a mennyiben ez tanártársaim éber és humanus eljárásának eredménye: kötelesnek érzem magamat azt nekik e nyilvános helyen is megköszönni.

Jelentési tartozásom legszebb részének tesztek eleget midőn tan-műszereink s egyéb forrásaink gyarapítóiról megemlékezem. — Hosszú volna azok sorát e helyen s e parányi idő alatt, mely még rendelkezésemre áll, elmondanom; e tisztos adományozók nevei ott állanak ez évi Értesítőnk lapjain. Legyen csupán annyi elég, hogy természettani muzeumunk több mint 100 darab nagy becsű adalékokkal, könyvtárunk pedig 1300 kötettel szaporodott, melynek 1100 darabját néhai Dr. Csorba József, Somogy megye egykori főorvosa, növendéke e tanodának még virágzó főiskolai korából, hagyományozta. Ez elhunyt férfiú szelleme int hogy hintsek virágot pártfogóink, gyámolóink közül azoknak is sirhalmára, kik nincsenek ugyan immár test szerint ez életben, de kiknek neveit közöttünk alapítványaik emlékeztetének múzsjája őrizi. Így hajol meg az én lelkem e 12 évi időköz alatt elhunyt Csatári József, Lévai József, Pogány Károly, Pogány Karolin, Ilosvai György és a korán kimult Nánási Kálmán emlékezteiknél. Legyen áldott az a föld, mely hamvaitokat fedezi, az a virág, mely sirhalmaitokon nyiladoz! Ó lenne bár, hogy elomlott hamvaitokból seregestül támadjanak a nemes szellemek, s az utánatok üresen maradt hely lelketek osztályosaival népesítették meg!

Ime, ezek valának mondandóim, nagyérdemű gyülekezet, előtetek a lefolyt 1858/9 iskolai esztendőről. Vajha ugy adhattam volna elő a dolgokat, hogy azok után rokonszenvetek irántunk öregbedést nyert légyen!

De mielőtt leszállanék e helyről: nem lehet, hogy köszönetemet ne fejezzem ki a t. c. tanodai kormányzótanács iránt összesen és tagjaiban, kik ez évben is mindent elkövettek, hogy a végkép felüldülés percei e tanintézet ügyeire nézve minélelőbb elközelgesenek.

Köszönetemet mondom a tanári karnak ernyedetlen szorgalmáért, melylyel hivatala minden ágaiban eljár s tényezője volt az új hajnal felderülésének.

Köszönetemet mondom pártfogóinknak, jöltevőinknek! Ó keljen ki a mag, melyet évről évre vetnek, s teremje meg az az áldás százszoros gyümölcseit a maradék számára.

Magamról nincs mit sokat szólanom. Vegyétek a napszámos dolgait úgy, mint a tiszta jó szándék érdemesíti azokat. Én kérem Istenemet, hogy az én munkásságomat is tegye áldásossá. Őt kérem hogy tartsa meg e tanodát, ennek kormányzóit, munkásait, nagyait és kicsinyeit; tartsa meg az ifjú növendékséget, s virágoztassa egyházi s tanodai ügyünket nevének dicsőségére, anyaszentegyházának épületére.

IRODALMI SZEMLE.

Die Religion in unseren Gymnasien und höheren Schulen und das Jugend, und Familienleben unserer Zeit. Pädagogisch, psychologische Betrachtungen. Von Dr. AUGUST SCHRÖDER, Oberdomprediger und Professor zu Brandenburg a. d. H. Göttingen. 1856.

Szerző az eddigi gimnázialis rendszert és annak befolyását az ifjuság, a család, egyház és állam életére éles bírálatnak veti alá s üdvözli a legújabb időkben keletkezett ugynevezett keresztyén gimnáziumokat mint örvendetes tüneményt azon téren, ahol ezek a régi gimnáziumok felett mindenesetre elsőséggel bírnak tekintve a vallás tisztelétét, a keresztyén élet ápolásának bensőségét, az egyházhozói szoktatást, az egész keresztyén világnézetet, majd a tanzakoknak bizonyos benső, azon egyetlen alapon, mely letéteztet, bazirozó egyneműségét és egységét és azoknak ezekből folyó összhangzását a keresztyén alaptételek és pedagógiai elvekben és összhangzásukat egy és ugyanazon célra. Szerző nem tagadja, hogy az újabb időkben vallásos tekintetben mindenütt és minden oldalról sok javítás történt; de tökéletes javulást csak az emberi nem teljes újjászületésétől vár, a melynek alapját letenni a család mellett mindennek felett az iskolának hivatása.

Miután szerző a művelt és közép osztály családi életét úgy jellemzi, mint a mely a keresztyén hit és keresztyén egyháztól sok tekintetben elidegenedett, a materializmusba és élvezetvágyba szerfelett bemerült és megmutatta, hogy ezen anyagiás irány magába az iskola életébe is behatott s reál-, kereskedelmi és ipariskolákat szült, bebizonyítja, ennek a család és az ifjuság iskolai nevelésére kártékony visszahatását testi és szellemi tekintetben. Épen oly méltán tör pálcát a ház, iskola és egyház által követelt csaknem kizárólagos észí irány fölött, mely az ifjuság nevelésének adatik

és egész nyomatékkal figyelmeztet, épen ezen vallástól elidegenedett korban, a vallásoktatás fontosságára az iskolákban, különösen a gimnáziumokban.

A gimnáziumi oktatástól követeli szerző, hogy az a friss népies szellemet közvetítse a tudományos módszerrel. De minthogy a helyes módszert a tantárgy eszméjének benső mély felfogása és értéke feltételezi, azért a vallásoktatásra mindenek felett csak az alkalmas, kinek szíve teljes hittel, teljes lelkesedéssel a keresztyénség felséges eszméi, teljes szeretettel az ifjúság iránt. Legtermészetesebbnek látszik szerző előtt, ha a vallásoktatás mindenik osztály főtanárának adatik át, igen fontos okokból szaktanítót a vallásban nem akar.

A gimnázium tantervében szerző a Krisztus életének nagyobb tért kíván adni, hogy azt a tanítvány az oktatás különböző fokain újra meg újra most népi majd tudományos oldalról szemlélje. Épen úgy küzd az orthodoxsz, rendszeres, egyházi és konfesszionális vallás tanítás ellen, de habár nem tagadhatja, hogy e tekintetben sok hiba és ildomtalanúság követtetik el és szerző épen ezek ellen irányozza megtámadását, mégis nem lehet belátni, hogy szerző miért buzog oly erősen általában ezen vallásoktatás ellen. Az oktatásnak orthodoxsznak kell lennie azaz meg kell egyeznie az egyház tanával és nem lehet heterodoxsz; mert különben hová jutnánk vallás tanításunkkal? Rendszeresnek is kell lennie, ha különben megkivánjuk a gimnáziumi vallástanítástól, hogy az tudományosan is tárgyaltassék, a mint azt szerző is kívánja; mert tudományos tárgyalás bizonyos rendszer nélkül nem gondolható. Egyházinak is kell lenni az oktatásnak s a konfessziót nem is érinteni, még a 17—20 éves ifjak előtt sem, ez lehetetlen, ha a tanító nem akar, magok a tanítványok szóba hozzák azt, hogy ha a tanítás csakugyan vallásos érdeket költött fel bennök. Igen, hogy Thierschnek idézett állítása mindenesetre orthodoxsz tanításról szól, de a mennyiben az „vallástalan és erkölcsileg elfajult“ tanítótól adatik.

Az is helyes, hogy a tudományos, történeti és rendszeres vallásoktatással a közép és felső gimnázialis osztályokban a népies gyakorlati, épületes bibliaolvasás párhuzamban menjen, hogy az ifjúság a szent irással újra benső ismeretségbe jusson és az isteni igazság ezen forrásából szívébe új élet ömöljön és a biblia mint egész nemzeti művelődésünknek valódi kiegészítő része, a mívelt osztály életében és világnézetében is újra helyt foglaljon. Ezért a vallásoktatás óráinak száma kettőről négy avagy hatra emeltessék hetenként a gimnázium mindenik osztályában. Csak így jó helyes

viszonyba ezen oktatás a többi oktatás-ágakkal, csak így lesz a valóság a tanítványra nézve főtárggyá, főszakká, a mint annak lennie kell.

A könyv utolsó szakaszában: áskétai eszközök sat. szerző nem helyesli a saját gimnáziumi templomot saját gimnáziumi isteni tisztelettel. Az ifjúság valódi közös ájtatossága csak az egyházban történhetik meg. E mellett az iskolai ájtatosságnak is van helye. legalább a hét kezdetén és végén énekléssel imádsággal és az igazgató és tanárok buzdító beszédével, tekintetbe véve az iskolai élet egyéni viszonyait és az egyházi időt. Arról is gondoskodni kell, hogy azon imádkozás, melylyel a naponkénti osztálytanítás megkezdetik és bezáratik, bizonyos schémához kötve lelket megőelő gépiességgé ne fajuljon. E végre az ilyen imádság helyett ajánlatik egy khorálnak közös eléneklése, majd ezután rövid épületes bibliaolvasás, zsoltár sat. avagy valamely jó, régi egyházi ének felolvasása. Átalában az egyházi éneklésnek az iskolákban buzgóbban kellene ápoltatni. Végre szerző könyvét azon hathatós intéssel zárja be, hogy a gimnáziumok újra szorosabban ragaszkodjanak az egyházhoz és legyenek az egyháznak valódi plántaiskolái.

Szerző azon téren, a melyen mozog, igen othonos mind elméletileg mind gyakorlatilag. Műve valóban jeles

(AKZ.)

Világtörténet észtanilag előadva. Irta KERKAPOLYI KÁROLY bölcészet tanár és könyvtárnok a pápai reformáta főtanodában. I. kötet. Pápa a reform. főtanoda helűivel. 1859. 279 lap. Ára?

(Folytatás.)

Bevezetésében szerző leginkább használja Hegel „Philosophie der Geschichte“ című művének előkészítő beszédjét. Átvevé azt annak minden mélységével, de egyszersmind kételyeivel. Minthogy pedig nyelvünk még nem a német magasztos böles nyelve, ki azt maga saját tudománya s gondolata számára teremté, sokkal homályosabb s nehezebben felfogható amannál. Fájdalom, az ilyenű művekben tünteti ki magát nyelvünknek még ifjú kora. Böleseszeink magok között sínesenek eddig tisztában e filozófia sajátosságainak kitételében. Nincsen köztök tekintély, ki iskolát s követő tanítványokat teremtsen. Ezen új rendszernek még igen gyéren akadtak eddig bajnokai, még tudós akadémiánkban is, hova csak most ha-

*) Lásd SPF. III. év foly. 284—288. lapjait.

tott be, könnyen meglehet számítani bajnokait, Hegel-féle okoskodását szerzőnk a világ fogalma cikkével kezdi. Szerinte a világ valamely teljesség átalában, mely azt betöltő s közvetlenül létező tárgyak által alkottatik. Van e szerint növény és állatvilág, mint szintén a gondolaté. Gyakorlatilag tehát, a többi fogalmat mellőzve, az embervilág történetet értelmezi. Előbb azonban az ember fogalmát állapítja meg. Az ember, úgy mond, véges szellem, azért rendeltetését ugyan el nem éri, de arra a végesség formáiban, térben és időben szakadatlanul törekszik. Az ember végessége tehát szabadtalanságában, s természeti természetességében áll; azért ennek következése s szellemiségének érvényesítése képezi feladatát. A történet ép úgy jelenti a lett dolgokat, melyekbe valamely tárgynak időbeni fejlődése esik, mint a lett dolgoknak ismeretét. A fejlődés a tárgy fogalmában alapuló, s azért szükségképeni változatok folyama, melyek által a tárgy fogalmának megfelelő létezésre jut sat. Az észtan, azon tudomány, mely által az emberiség a mindenség teljes tudatára jut. A tudat e teljessége, a szükségességi oldalnak belátásában áll. Tehát az észtan az emberiséget az általános világ-egyetem észszerűségével ismerteti meg, s a mindiséget mint a végtelen okosság nyilvánulatát tünteti fel. Világtörténet tehát az embervilág időbeni fejlődésének folyama, vagy e fejlődési folyamnak rajza, előadása. Mivelhogy az embervilág fogalom valósításának útján előhaladt, egyszersmind a lett dolog szükségképeniségének vagy észszerűségének bebizonyítása, következik hogy a világtörténetnek egyedüli igaz tárgyalási módja az észteni; mert ez az egyes eseményeknek, világállapotoknak úgy létrejöttét, mint letűntét az emberiség fejlődése által feltételezetteként mutatja föl. Meg kell azonban különböztetni az észteni tárgyalást az észlelőtől, amabban az író rég lefolyt idők történeteit vázolja; míg ez a régi időköt közelbe hozza, hogy a bennöki fejlődés folyama a jelenbe átnyúlóul s folyton tartóul ismertessék föl.

Az emberiség fejlődése öncél s idegen eszköz által nem valósítható, és így az emberiség, az emberiség által fejlődik. Azonban az emberiség, mint minden általános, csak faji részletességében s az egyenkéntiekben létezik, s azért fejlődését is csak ily alakban, t. i. nemzetek által eszközli sat. Azonban ez által egyes ember szabadsága meg nem semmisül, mert az emberiség általános céljai a nemzeti s egyedi törekvések által valósúlnak a nélkül, hogy az alanyi szabadság elvétetnék. Az emberiség minden iránybani fejlettségének kezdete az államban létesül. Itt érvén el rendeltetését, ön-

ként következik, hogy valamely államnak fejlettsége vagy fejletlensége egyszersmind az emberiségé is.

Továbbá az államról és szellemi szabadságról így okoskodik: Az állam a szellem fogalmának, tehát a szabadságnak megvalósultta, való igazság, de nem mindenkitől elismert tény. Több állítások harcolnak ellene. Első helyen áll: hogy az ember természettel szabad, s szabadsága az állami élet által inkább korlátoztatik mint kifejtetik. Ez így cáfoltatik itt: ezen állítás helyes akkor ha csupán azt akarja jelenteni, hogy az embernek belső természete vagy fogalma az, hogy szabad legyen; de hamis, ha azt jelenti, hogy az ember mint természeti lény, s így természetisége által szabad, és így akkor, midőn még szellemiségét nem érvényesítette. Az ilyen állapotot inkább szabadtalanságnak lehetne nevezni, a mennyiben az ember a külvilág által is sokféleképen korlátoztatik. Sőt az ilyen állapot mindenkinek harca lenne mindenk ellen; vagyis az ur és szolga közti viszony fogna kifejlenni. Az állam tehát a helyett hogy a szabadságot korlátozná, inkább védi azt az egyesek önkényétől és szeszélyétől. A szabadság önmagának folytonos létesítésében, kiküzdésében áll, és így nem csupán a külrőli határoztatás és függésnek hiánya, hanem inkább ezek tagadása; s így nem tevéleges, hanem állítólagos jellemű.

Mások a szabadságot, az emberiség főfeladatát a patriarkalizmusban vélik rejteni. Azonban ez csak átmenet az állami, nemzeti életbe; a mennyiben a tagoknak itteni szeretete, egyesültsége megszűnván, azoknak más tartósbb alapokon leendő egyesülésének szüksége megszületik.

A szellemfejlődésnek két iránya van, t. i. az elméleti és gyakorlati. Az első által a tárgyi világ megszűnik rá nézve idegennek lenni; ez utóbbi által pedig a csupán alanyilag létezésben álló korlátoltságtól megmenekszik. Az emberiség részlegesülésének lépcsői: az emberiség különböző fajai, népesaládok és egyes népek. Az utóbbiak az állami életre jutás által nemzetekké magasúlnak. Minden nemzet egyedileg határozott tagja az emberiség. A természet nem a nemzetek alakulásának, hanem egyedisülésének tényezője. A világtörténet természeti alapjai a tér, melyen, és az idő melyben az lefoly. A tér a föld, melynek határozottságai az emberéi is.

A világtörténet tere a föld, melynek az emberekrei befolyása következetes. A földnek a naphoz állása is három különböző földövet teremt, u. m. a hőt, mérsékeltet és hideget; melyek közül csak a mérsékelt az mely az ember kifejlésére kedvező. Innen a világtörténet is csak ez övön folyt és foly. Még fontosabb a földnek

világrészekrei váltsága. Ezekből Európa, Ázsia, Afrika az ó, Amérika és Ausztrália az új világot alkotják. Az ó világ, mely a földközi tenger partjain egy egész testet képez, tere leginkább a történetnek. A földrajzi különbségek, melyeknek megtestesültségeiül tekintendők a földrészek, ezek: felföld, alföld, az ezeket egybekötő fokföld és a partvidék. Hogy valamely földrészt kiképzettnek mondassunk, az elemeknek benne különválva kell lenniök, különben olyanok mint az embryo, melyben a csont, hús és vér még el nem különültek. Hogy a földrész egész teljesség legyen, szükség hogy mindazon elemeket magába foglalja. A világrészeket így az elemek nyomán vizsgálva, következő eredményt nyerünk:

Szerző folytonos bölcsészeti elméletével taglalja az öt világrészt, összehasonlítja a tájakat s elméletileg tárgyalja minden egyes részeknek nagyságát, lakói számát, égalját fekvését s származtatja, hogy az embernek különböző égalj alatt különböző fejlettségűnek kell lennie. Így magyarázza Áfrikából melyet előbb földrajzi szempontból leír, hogy Afrika emberének miért kell olyannak lennie mint a milyen. A néger nem tartja a mérséklett égalj emberével hasonló miveltségre képesnek: mire szerényen azt felelhetnök mikép Libéria észak Amerika státusai és Kólb ellenkezőt mutatnak. Az utóbbi jelesen egész kiszámítással bizonyítja be mikép a négernek legügyesebb tanítók, lapszerkesztők, prókátorok, kikre legbonyolodottabb ügyeit is szívesen rábízná. Hogy a világtörténelemben a többi faj nem szerepelt, csak a mérséklett égaljnak jutott az a szerencse, hogy világdöntő befolyással uralkodjék e földön, szintén nem mernők egész következetességgel bebizonyítani. Az elmélkedés láncolata kissé tova ragadni látszik szerzőt. Igaz hogy Tamerlan és Dsingischán vad csoportjai a világot csak átvonulólag kis időre nyargalák be; de hogy rendezett földön államban, alkotmányban és uralkodói rendszerben éltek, mutatja még a jelenkor is. Igaz az is mikép a kaukazi fajnak jutott az a szerencse, hogy az emberi mivelődésnek képviselője legyen, részint helyzeténél, részint az ebből kifejlett helyiségi jóléte miatt. De a többi fajokról melyek akár a hő, akár a hideg égalj alatt élnek azt mondani, hogy nem képesek emberi jogaik és a tökéletesedés elsajátítására nem mondánám igaznak. Izland, és Grönland Szamoédjei ellenkezőt állítanak; hol minden próféta nélkül megszületett a poézis, s ha ezen népek között egy Pál Apostol megjelennék, az eredményt nem épen árnyképnek fognánk bebizonyítani. De elég erről. Szerző művének részleteit szórul szóra kellene leírnom, hogy megismertessem, félek hogy kivonatom ne talán esökkentené belbecsét, azért is igen rö-

vidre vonom e cikkemben tartalmát, feltartva magannak még későbbre egész művének mint egyetlennek a maga nemében ismertetését.

Miután Afrikának földjét földrajzi, égalji s lakói tekintetében összehasonlította volna, áttekintésül ezen eredményt adja: a tömördek felföld ellenében mely Afrikának két harmadát teszi, három nevezeteseb alföldet lehet megkülönböztetni: úgymint a Szudáni síkot a hold hegyek lábainál, alföldét, a Nilus által alkotott Aegyptomot sat. Mire szerző így végig vonúl Afrikának ismertetésén s annak helyiségi s égalji fekvését sajátos elméletével boncolgatja, következtetése szerint átmegy Afrika emberének leírására s megmutatja mikép annak szükségesképen olyannak kell lenni az előzményekből. Ilyen modorban írja Ázsia földjét, embereit s a többi világ részeket, hű következtetességben maradván a föld minősége, égalja s lakói közti összehasonlításhoz. Végre leírván az egész földet lakóival bele értve Amérikanak és embereit s Ausztráliának vad fajait, a történelem idejét határozza meg, mely szerinte a történet folyamának második alapja, mely a térrel egyezőleg szintén részekre oszlik. A világ történet fejlődésének legelső része az, melyben az ember még nem tudta magát mint szellemet, ugyanazért azt fejleszteni nem is törekedett. Ezen kor a keleti világ által töltetik be, hol annak jelleme máig is szemlélhető s jelentőség nélkül maradt. Ennek is több stádiuma van hogy természeti alapokon önmagából fejlődjék, családíság, társadalmi élet és végre összeegyesült állam. Ezekhez tartozik. Kína, India és Persia.

A második kor az öntudatra ébredt s magát mint szellem; lényt érvényesíteni törekvő emberiségnek történetei által van betöltve. E korban az ember már a természet fölibe helyezé magát. Az államok is nem teokraciaiak többé. A szellem világban az egyedi nem veszvéen el az általánosságban, hanem inkább amazt megvalósítja, következik hogy e világban két tényező van, úgymint: a szellem egyediségében, s ugyan az mindenességében.

E tényezőknek mindegyike az emberi szellem, egyike az egyedi, másika a mindenés; azért köztök viszony támad, mint mindenütt hol azok mik egyek, egyszersmind különbözők is. E viszony háromféle lehet:

1. Az elemek közvetlen egységéé mint a görög világban sat.
2. Az elemek szétváltságáé mint a római világban látjuk.
3. A közvetett egységéé, vagy a különvált sőt ellentétessé lett elemek kibéküléséé, mi a keresztyén világ.

Ily modorban írja szerző művének előbeszédjét, ismétlem mi-kép engem kielégít, sajnálnám ha őszinte szóm vagy netalán járat-lanságom művét illőleg be nem mutathatná. Következik maga a történelem előadása melyet Kinával kezd meg.

(Folytatjuk)

Pálkövi Antal.

VILÁGKRÓNIKA.

London. Az M. Advertiser szerint az angol állam-egyházra hasonló, nem dogmatikai hanem külső szakadás vár, mint a milyen ez előtt másfél évtizeddel a skót államegyházban volt. Az angol lelkészek tekintélyes száma ugyanis el van határozva a angol szabad egyház (free Church) alakítása végett kilépni; és pedig tiszta lélekben járó okok miatt: némelyek, mivel elvileg általában bármely államegyháznak ellene vannak; mások mivel véleményök szerint a püspöki egyházban a puzeizmus színe alatt sok titkos pápai-tan létezik, sokan ismét mindkét okból.

Irland. Az irlandi vasárnapi iskolai társaság csak kevéssel ez előtt ünnepelte fennállásának 50 éves örömnepét. Tudósításából, mely az 1809-től fogva tett előhaladást tartalmazza, kitetszik, hogy a társaság alapításakor egész Irlandban körülbelül 100 vasár-napi iskola volt, melyek mind még igen rosúl valának szervezve. 1820. áprilisben már 1091 vasárnapi iskola, 113,525 tanítvánnyal és 6300 tanítóval állott a társaság vezetése alatt; 1859-ben pedig már 2690 iskola 216,216 tanítvánnyal és 19,658 tanítóval. Ezen-kivül a választmány a tanítványok számát, kik a társaság keletke-zése óta az iskolákat látogatták 3 millió különböző korú egyénre becsüli, kik közt azóta 3 millió biblia, ujszövetség és vallásos iro-mányok osztattak el.

Más oldalról a pápista papok munkálkodnak a magok módjuk szerint, hogy a származott vallásos serkentésnek ellene hassanak, híveiket a ragálytól megőrizték. E célra különös szereket árulnak, mint labdacsokat, üvegcseket szentelt vízzel s több eféléket; egy szem labdacso 5, egy üvegecské 20 ezüst garasért. Különös mód-ja a szentség árulásnak, nem hogy Isten adományait pénzért árul-ják, hanem hogy a szentlélek munkáját akadályozzák pénzzért.

Berlin. Az itt megjelent heti lap „Der Dissident“ szerkesz-tője, Hoffmann, a lapszerkesztést I. Októbertől kezdve a keresztyén-kathólikus szabad egyház papjának Dr. Hetzernek adta által. Ezen lap 30-dik számában az összes szabad vallású német egyházak lajst-roma közöltetik. Szerinte a szabad egyházak összes száma Német-

országban 104, és pedig a hesszeni nagyhercegségben 13, Nasszauban 2, Bädenben 3, Würtembergben 3, a szabad városokban 2, Hannoverában 2, az anhalti hercegségekben 4, a szász királyságban 4, Poroszországban 71. Poroszországban tartományok szerint Sziléziára esik legtöbb, t. i. 31; Pósenben van 3, Prussziában 10, Pomerániában 1, Brandenburgban 5, a szász birtokban 17, Wesztfáliában 2, a rajnai tartományokban 2, Ezen 71 gyülekezetből 41 a kath. 30 az ev. egyházból származott. Csak 25 pap van hivatalban.

Damaskus. A Gergely naptárnak a görög kath. egyházból való bevitele által támasztott szakadás következtében a beyruti, saidai, zahlei és baalbeki püspökök egy zsinatra Endorban Zahle mellett összegyűltek, hogy új pátriárka választása s más egyházi dolgok felett tanácskozzanak. Végzeteik következők: 1) Rövid időre lemondanak a pátriárka választásról, de azt maguknak alkalmas időre feltartják. 2) A más püspöki megyékben fekvő községekre való lelkészi felvigyázat megosztatik: a beyruti püspökökre bízatik az Alekszándriában és környékén lakó görög katolikusok lelki ügyére való gond; a saidai püspökre Sur (Tirus) megye; a zahlei püspökre Zahle megye; a baalbeki püspökre Damaskus és környéke. 3) Konstancinápolyba követek menjenek, a magas portánál a nyugati görög kath. egyház elismerését sürgetni. 4) Ha valamely püspök meghal, utódját a többi püspökök válasszák. 5) Kötelezettség minden görög kath. kerersztyének kölcsönös segélésére, kik a julián naptárt és a keleti egyház szokásait akarják megtartani, bármely megyében éljenek is. Ezen okmány oly ünnepélyes nyilatkozat, mely a többi görög katolikusokkal, kik a gergely naptárt elfogadták minden unitót kizár és nyílt bizalmatlansági szavazat a pápai követ Valerga ellen, ki a püspököket engedelmességre akarta kényszeríteni.

Oroszország. Az orosz orthodox egyház statisztikájához: 1857-ben az orosz orthodox egyház 49,159,714 hívőt számlált, (a katonaságot kivéve) köztök 11,000 orthodox hitre tért felekezők, 6060 áttért pogányok, mahumedánok, zsidók és más vallású keresztyének.

Felszenteltet tt ezen évben 1849 pap, köztök 1346 teljes iskolai képzettséggel. Barát volt 5211, apáca 2451, világi pap 49,935, templom 46,022, barátok zárdája 465, apácák zárdája 128, gyülekezet 30,258, egyház 36,327, imaház 11956, 4 lelkészi akadémia, 48 szeminárium, 201 lelkészi iskola. Mindkettőben 1849 tanító és 53,042 tanuló volt. Az akadémiában és szemináriumban 1500 tanuló végezte pályáját. Az e. h. költségén 262 pappleány neveltetett fel. A népnek az egyházra való adománya 5,247,094 rubelre ment, ebből 3,591,776 perselyekben 635 985 a szent gyertyák eladásából, a költségek levonása után gyűlt be. Az egyház tőkéjének kamatja 834,689 rubel. (Egy rubel 1 for. 59 kr. új pénzben).

(PKZ).

(Miskolc. — Nőnevelde). Szeretjük megosztani másokkal örömünket, bánatunkat; és ha ezek nemis épen kizárólagos tulajdonaink, kötelességünk is tenni.

Melyik igaz magyar protestáns ne mondaná magáénak is az örömet, mely vallása s nemzetisége borongó egén mint szép napokat jósó szivárvány töredéke jelen meg?! melyik igaz magyar protestáns dagná ott össze kezét, hol vallása s nemzetiségének legkisebb előhaladási mozzanatát szerenesés fölmutathatni?!

Alig halt el a Kazinczy-féle százados ünnep, városunk lakosai minden rétegét át-meg át-járt lelkesítő zajának véghullámszája, már új ünnep örömhanglejtjei csendülnek füleinkben.

November 6. r. 11—12 óraker tartaték a tiszáninneri hely. hitv. egyházkerületi állandóan Miskolcon székelő főleánynevelde megnyitási, s vezértanárra beiktatási ünnepe; hova nem annyira az ünnep új volta, mint inkább azon nagy horderejű eszme: egy főleánynevelde állittassék, teljesülésének öröme varázsoltá városunk s vidéke legjelesb férfiai s hölgyeit, kiknek arcáról azon öröm sugárok ragyogtak itt le, melynek napja azon tudat, hogy valahára a vallás és nemzetiség nagyságára, szellemi gazdagságára nélkülözhetlen, oly rég keresett út kimutattaték, mely út azon varázs hajlékba vezet, melynek mindenik képe eddig csak szebb álmainkban felmerülő jövőnk biztos záloga.

Midőn már az elég téres, iskolai eszközökkel megragadó szépen s avatottsággal ékitett tanterem, a szó teljes értelmében megtelt diszes vendégekkel: megzendült a helybeli gimnáziumi ifjúság éneklőkara, mely az alkalmoszerű szöveget dicséretre méltó pontossággal s kellemmel éneklé el; ezután az intézet vezértanárra tiszt. Dóczy Gedeon olvasá fel, szép nyelven irt, ügyrevonatkozó s kimerítő beszédét, elmondván a sz. írás alapján a fi és nő viszonyát egymásra az eset folytán, a nőnem elsőbb nemleges később tevőleges munkásságát a sz. történet s egyetemes történelem nyomán máig, bizonyosságuál annak, hogy a nő az emberiség általános tökéletesedésében tényező; s miként általa lett a bűn, általa leend teljes az üdv is. Es hogy ez létesüljön miként kelljen cselekednünk? e kérdést felelte be egy kép fejtegetésével, hol a nő feleség, anya, első nevelő és gazdasszony. Végre köszönetet mondott az illetőknek s Isten segedelmét esdé nagy céljához. Ezt követte tiszt. Kun Bertalan urnak ön s mindnyájunk szíve közepéből fakadt, rövid, de tartalmas beiktató beszéde, melyben elmondá: mit kíván a hon, nemzet, egyház ezen intézettől, s mit vár Miskolc prot. közönsége, mely ezen intézet szöglet-kövét letévé. Bevégezte ez ünnepélyt áldást kérő éneke a fenemlített éneklőkarnak.

Szép és sokat ígérő a kezdet; ilyen leend annak további élete is; ezt hagyja hinnünk megtekintése azon jeleseknek, kiknek gondja alá bízott ezen nevelő intézet, ezt remélhetjük joggal annak vezértanárra miatt, ki a magas szellemű, nagy protestáns s hazafi, gr. Degenfeld öméltsága udvarában több évet töltött el, kedves leányai tanításával.

Édes örömmel adom át a nyilvánosságnak azért ezen intézet ünnepélyes megnyitását körülményesen. Adja Isten hogy ezen intézet a maga iránt ébresztett figyelmet és rokonszenvet célszerűsége által kiérdemelvén, mennél több öntudatos képzett hölgyeket adjon a honnak és nemzetnek, feleséget a férjnek, anyát és nevelőt a családnak, gazdasszonyt a háznak, és annak idejében nevelőnőket rangosb magyar családainknak !!

Sárospatak. Nem régen azt irtuk mi egy tudományos férfinak magány-levélben, hogy fejtené meg nekünk, miért nem olvasák a protestáns tudományos dolgozatokat lelkes protestáns férfaink, miért pang a többi protestáns folyóiratokkal együtt a mi tudományos folyóiratunk is; holott mi programmszerűleg haladunk az előnkbe kitűzött pályán, feladatunk lévén a protestáns tudományosság fáklyájának körülhordozása. E kérdésre a következő feleletet vettük: Azért, mert még műveltebbjeink sincsenek oda érvedve, hogy az egyház multja és jelene felől tudományos és komoly elméletekbe merüljenek s tudósan vizsgálódjanak. Nekünk papi s tanítói olvasó köröket vagyis értekezleteket kell egyházkormányi úton állítani s rendezni, ezekbe majd tudományszomjúzóbb világi embereink is kétségkívül belépnek, így fokozatosan eléretik a cél s nőni fog az ismeretvágy népünkben. Ha p. o. minden egyházmegyei papi ülnöknek kötelességévé tétetnék saját körében egy papi s tanítói olvasókört alakítani: akkor legalább ezen körök feltarthatnák s ápolhatnák az arra érdemes protestáns lapokat s folyóiratokat sat. Kérjük erre az egyházmegyék figyelmét.

Hát protestáns iskoláink tanárai, különösen a gimnáziumoké, miért nem elmélkednek szakjaikban? Miért nem közlik tanítási modorukat s eljárásaikat? Mi az oka ennek, feleletet kérünk.

A „Néptanítók könyve“ két évi pihenése után, jövő 1860-dik évben ismét folytatja pályáját. Szerkesztők: Szeberényi Lajos lelkész, és Vincze Sándor tanár. Az előfizetési öszveg (egy évre két új forint), M a k ó r a küldendő a szerkesztőséghez.

Ivánka Sámuel előfizetést hirdet következő című műre: **Elméleti és gyakorlati kézi könyv az egyházi énekek alapos tanulására és tanítására.** Előfizetési ár egy új forint, mely szerzőhöz Szentesre küldendő. Az előfizetést e folyóirat szerkesztősége is elfogadja. —

Szerzőnek „Kis Choral“ című műve is váraozik már a nyomtatásra, melynek egész jövedelmét a sárospataki tanári nyugintézeti tőke szaporítására felajánlá. —

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HARMADIK FOLYAM.

DECEMBER 31. 1859.

PÉTER APOSTOL RÓMAI PÜSPÖKSÉGE.

A római hierárkhia transzakeioja a héber lejárt theokráciának a krisztianizmussal.

Alakult lassan a messze idők homályában, az időfolyam hozományainak gondos összeszedéséből, az időszellem s körülmények ernyedetlen feldolgozásából.

Fellépett sok kísérlet után, melyek alatt fényes koronák sápadtak el, s hatalmas trónok ingadoztak, mint bevégzett rendszer a XI. században. A számító gondolat erősebb lön a vasnál, mely a világot leigázá, a kornál, mely a nyers anyagi erőt tisztelé.

Alapja: Péter római püspöksége; oly alap, mely a kritikai történelem tanúbizonyosságát magának kivívni nem bírta.

A mai idő áradata e gyermekét a közép kornak majdnem közép kori erővel ostromolja.

Mi azonban mellözve a szellemhez nem illő eszközöket, a toll mellett, a békés diskusszió terén maradunk, s a régi, mondhatnám elavult kérdésnek megoldására a következő pontokat jegyezzük fel.

I.

Péter apostol társai felett semmi fensőbbégi előny nyel nem birt.

Mert midőn az Ur mondá (Mát. 16: 18, 19,) Te vagy Péter sat. nem Péter egyéniségét, hanem azon hitet illette, mely ama sarkalatos vallomást tevő: „Te vagy Krisztus az élő Istennek fia“, és ezen hitcikkre, t. i. Krisztus az élő Istennek fia, mint a l a p t a n r a van építve az új szövetségnek azon egyháza, melyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak.

Azért az időfeletti uraság sem Bar—Jonát, sem annak egyéni hitét nem illette, hanem kizárólag az egyházat „την εκκλησίαν“, melyre vonatkozik az „αυτης“ végszó is. Bar—Jóna hitére már csak azért sem vonatkozhatik, mert az nem sokára, mit Krisztus eleve látott, háromszor megingott a kíséret napjaiban.

De ha Krisztus az érintett helyet Péterre előnyösen akarta volna vétetni, nem adja ugyanazon kötöző és oldozó hatalmat (Mát. 8: 18.) többi tanítványainak is.

Később (Mát. 18.) a tanítványok kérdezik a mestert, kicsoda közöttök a legnagyobb?

E kérdés felesleges, ha a fennérintett szavak Péter hegemoniáját már eleve meghatározzák. A mester pedig egy gyermeket állít a kérdezők elé, s figyelmezteté azokat ennek igénytelen szerénységére, mint kit még a hatalomvágy ragálya nem nyugtalanít.

Sőt a nagy mester (Mát. 23: 8—12.) nemesak hatalmat nem ada tanítványainak, de még a mesteri címet is eltiltá tőlük: „Ti ne hívassatok mestereknek; mert egy a ti mesteretek a Krisztus, ti pedig mindnyájan atyafiak vagytok“. E felett diakonosz vagyis szolga nevet adott a világ átalakítóinak, kik azt nemesak vízzel, hanem saját vérökkel is megkeresztelék.

II.

De az apostolok sem tudtak semmit Péter hatalmi előnyéről.

A testvéri egyenlőség vala nagy elvök az esszénieknek, rekkhabitáknak, therapeütáknak és János, de mindenek felett Krisztus avatottainak, ki, mint látók, a rabbi és καθηγητης nevet is eltiltá tőlük, s az általa regenerált világot Isten, mint közatya, nagy eszméjében akarta megegyesíteni.

A tanítványok közötti egyenlőség elvének gyakorlata

kitűnik abból is, hogy midőn az apostolok tudtára Samaria elfogadta volna az evangyéliomot, azok Pétert és Jakabot küldék oda kézfelvetés végett. Itt tehát Péter az apostoli kar rendelkezése alatt állt.

Pál pedig Péternek (Gal. 2: 11—24, a judaizálásról) többször s élénken ellenmond.

A teendőkrőli határozatis a szavazattöbbség döntő ereje alatt állt. Barnabás, bár még nem is apostol, szavaz. Pál pedig, ki még Krisztus közvetlen tanítványa sem volt, mert több sebekből vérzett már az új szövetség kis egyháza, midőn a dühös Saul buzgó Pállá átváltozott, nemcsak egyenlő a többiekkel, hanem szellemi tulnyomósága által némi tekintélyt vívott ki magának a régi tanítványok között.

Az apostoli gyűlésekben senki sem elnökült mint tekintély.

Péter csak Krisztust nevezi a lelkek apostolának.

Szóval, tanácskozmányaikban semmi nyoma sem találtak egyesek hatalmának, kivéven az igazság isteni hatalmát.

III.

Péter maga sem tudott semmit állított hatalmi előnyéről.

Mert magáról mindig így nyilatkozik: „Péter, egyik szolgálója Jézus Krisztusnak, Péter, egyik apostola Jézus Krisztusnak“. Az „egyik“ szó az egyenlőség bevallása.

Más irályt tart a római kúria leveleiben: „ex plenitudine potestatis apostolicae, et ex certa scientia volumus, jubemus, statuimus, decernimus etc. De Péternek azért sem lehetett még így írni, mert fejét nem fedé fényes triregnum, s szívének iránya egyedül az apostoli egyszerűség szent szerelme vala, melynél fogva a kérdéses hatalomról lelke semmit sem tudhatott.

Különben feltenni sem lehet, hogy fennsőbbégi előnye öntudatában Páltól, a nem tanítványtól, az utóljára besorozott apostoltól ellenvetést, vagy, mi több, dorgálást eltűrt volna, és végre szavazatát a többség szavazathatalmának alávetette volna.

Lukács az apostoli történetíró hasonlólag mit sem jegyez fel e tárgyról az emlékezet táblájára, sőt történetének (15: 1—31.) előadásából, midőn a jéruszálemi zsinatot írja le,

melyben azon kérdés tárgyaltatott: vajjon a pogányokból lett keresztyének keresztség előtt körülmetéltessenek-e? kitűnik, hogy némelyek s ezek között maga Péter is „igent“ szavaztak. Ellenben a többség ellenkezőt határozott. Péter akaratát tehát mindjárt az első zsinaton elesik, s ezen nyomos eseménynél Péter hatalmi előnyére nem hivatkozott, az apostolok pedig azt ellenes nyilatkozatukkal s eljárásukkal tényleg tagadják, mit kétségkívül nem teendének ama pietásos lelkek, ha a kérdéses hatalom krisztusi szerzemény!

Sőt ezen első zsinatban Jakab indítványa fogadtatott el, mit megirt nem Péter, hanem az egész község levélben közölt a kisázsiai hívekkel.

Továbbá valamint az apostolok, úgy az első keresztyén írók, u. m. Klémensz Románusz, Hermász, Polikarposz, Ireneusz, Tertullianusz mit sem irnak Péter fensőségéről.

Pál a Gal. irt levelének 2. r. 9. vers. Jakab, Kéfás és Jánosról írja: „οἱ δοκοῦντες στυλοὶ εἶμαί.“ Itt a sarkegyház három nagy jelentőségű oszlopairól szól, kik között elsőségi megkülönböztetést nem tőn, sőt Pétert a második helyen nevezi.

IV.

De ha Péter birt volna is fensőbbiségi előnnyel, azt a római püspököknek át nem adhatta.

Mert Rómában ő gyülekezetet nemcsak nem képezett, hanem nem is volt.

Pál a galatákhoz irt levelében bizonyítja, hogy Jakab, Kéfás és János, az egyház oszlopai, forma szerint kezdet adtak neki: „δοξίας ἕδωκεν ἐμοὶ κοινωνίας“ hogy ő legyen Barnabással együtt az *ακροβυστία* vagyis a népek apostola, amazok pedig a *περιτομή* vagyis héberek apostolai. (Gal. 2: 7—9.)

Lákács Pállal Rómában lévén írta történetművét a Krisztusi éra 61. évében. Ő mint theopneüsztia irhatott volna valami indokolót a római püspök, illetőleg Péter, leendő fensőbbiségéről.

Azonban Péterről, ki állítólag 43-ban Rómában volt, 49-ben pedig Klaudiusz alatt a zsidókkal kiűzetett, 50-ben már a jéruszálemi zsinaton jelen volt, egyetlen betűt sem adott az utókor kételyeinek lecsilapítására ily fontossá vált kér-

désben... mi theopneüsztiajával ténylegesen ellenkeznek!... Áll tehát a második, hogy t. i. a kérdéses fensőbbiség soha sem volt tény az apostoli napokban.

Pálnak fenn idézett leveléből világos, hogy Péter oly tartományokat választott működése teréül, hol zsidók laktak. u. m. Pontuszt, Bithíniát, Kappadóciát, Antiókhíát, s a szomszéd Babilont. Itt támasztá a körülméltelkedés zavarát, melynek lecsendesítésére Pál és Barnabás elküldettek, mint Kisázsia követei a jéruszálemi zsinatba, ésigy már Péternek, miután ily nagy területű zavart okozott, jóval 49 előtt e tartományokban kelle lennie.

Továbbá történeti tény, hogy a Klaudiusz alatt kiűzött zsidók között voltak néhány keresztyének is, u. m. Akvila és neje Priszcella. Különös az, hogy az isteni gondviselés a jelentéktelen Akviláról és Priszcelláról gondoskodott, s Pétert egészen elhagyá feledtetni az emberektől, kiknek, rómailag véve a dolgot, némileg idvességi érdekökben állott erről biztosíttatni.

Tény az is, hogy Klaudiusz 54-ben halt meg, s hogy Néró csak 13 évig uralkodott, s igit 67-ben megszűnt a világot őrzöngéseivel ostorozni. . . . Azonban, ha Péter 43-ban alapítá a római egyházat és azt 25 évig kormányozá, 68-ban kell megfeszíttetnie, és pedig Néró által. . . . S igit most már vagy Nérónak kell feltámadni feltörve thézeusi karokkal orkuszt vaskapuit, hogy Péter fejére feltehesse a mártir koronát, vagy a 25 évnek költeménynek kell lenni.

Azonban, mint mondatik, 49-ben üzeték ki Rómából: ekkor tehát az ottani egyházat nem ő kormányozá, hanem más valaki. 54-ben, Néró napjaiban, megengedettett a visszajövetel, mint Akvilának és nejének. Ha tehát Péternek annyira szíven feküdt római gyarmata, hogy miatta megfélekedezve nagy mestere nyilvános parancsáról: „Menjete az egész világra, s tanítsatok minden népeket“, ő Rómában, csakugyan oda visszajövén, 25 évig egy helyen pihen, míg üggyársai a barbárok között ezer sebekkel vérzenek: az állított 25 évből ki kell vonnunk azon évek számát, melyekben Rómában nem volt, t. i. 49—54-ig lefolyt 5 évet, s igit csak 20 marad Hieronimusz 25 évéből Péternek mint római püspöknek.

E bizonytalan habzás a történetben egyik erős tanúnk

arra, hogy Péternek 25 éves római püspöksége későbbi, földi érdekek által mesterségesen támasztott költemény, hogy a világuraság felé gravitáló római püspök minden áron Péter utódja lehessen.

Pál Filemonhoz, kolosseiekhez, filippiekhez és zsidókhoz irt levelében Péternek Rómában létéről és az ő általa alakított gyülekezet feletti kormánykodásáról egy betűt sem ír. Sőt a filippiekhez irt levelének 4 r. 3. vers. azok közül, kik vele a szolgálat nagy munkáját megoszták, csak Klémenszt nevezi meg, és nem Pétert, mit aligha teend, ha azon egyház állítólagos kormányzója Péter lett volna. . . . Továbbá, mit keres Pál Rómában, ha Péter már ott van, nemcsak, hanem ott rezideál és pedig 25 évig. Vagy talán lefogyott a nagy aratás a kevés munkások között, hogy két apostol egy helyen dolgozik, s míg a világ nagy része a halál árnyékának országában borong, addig a világ világosságai a véka alá rejtőznek?

A kolosseiekhez irt levelében Pál említi Tikhikuszt, Oneszimusz, Arisztarkhuszt, Márkust, kikről mondja (4: 17.) „ὄντοι μονοι συνεργοι εις την βασιλειαν του θεου“ egyedüli együttmunkások. Az „egyedül“ szó kizárólagos, s így Péter akkor Rómában nem működhetett. Említi tovább Lukácsot, az *αρχηγος ιατρος*-t, említi minden egyes tényezőt, csak . . . Pétert nem!

Pál 66-ban újra Rómába jön. Néro vérszéke előtt vádoltatik, s egyedül oltalmazza magát, elhagyatva mindenkitől, mint ezt Timótheushoz irt 2-dik levelének 16. vsben bizonyítja:

„Első vallatásomkor senki sem jött segítségül, sőt elhagyának mindnyájan“!

Ha Péter római püspök volt volna, ki 25 évig a világvárosban trónizált, fellehet-e tenni égő szarkazmus nélkül, hogy ő, kiről állítatik, hogy mint rendületlen vértanú hősileg önté ki vérét az igazság szent védelmében, hogy ő apostoltársának oltalmára nem sietett volna?

Tehát vagy nem volt 66-ban Rómában, vagy ha már még is ott kell neki lenni minden áron: akkor Pállal is úgy kelle elbánnia, mint isteni mesterével a főpap pitvarában. Ebből világos, hogy a kérdés védelmezői Péter apostoli jellemének halálos ellenségei; mert hogy Róma püspökévé üthessék, erkölcsi méltóságát tiporják porba.

Azonban Péter, s így a római pápa fensőségének harcosai élethalálban akarják, hogy Péter Rómában lett legyen, s feltámasztják (a vatikán láncait tördelő századok ellen) a III. század íróit. Nem gondolták meg, hogy e század írói közleményeiket Pápiás, s ennek tanítványa Justinusól kapák, kik a II. században éltek.

Pápiás a tények körüli könyelműségről nevezetes író, Justinus pedig, mint Pápiás árnyéka, mint fons subordinatus, csak alárendelt, s így semmi tanú.

Euzébiusz (hist. eccl. II. 15.) Pápiást, ki először állítá Péternek Klaudiusz alatti Rómában ítéletét *σικχρόν ἰ νοῦν* csekély ítéletűnek nevezi, ki apostoli hagyomány színezetű költeményeket is közölt. Péterre vonatkozólag ez annyiból is áll, hogy a Pápiásnál regibb, komolyabb, s a hely színén álló Clemes Romanus a korinthisakhoz írt levelében Péter és Pál munkáiról s útairól sokat ír, de csak Pálról állítja, hogy „*ἐπι το τέρμη τῆς δυσσεως*“ nyugot vég határaig elhatolt, de Péternek sem napnyugoti útjáról, sem vértanúskodása helyéről egy betűt sem jegyzett fel.

De ha Pápiás állítását elfogadnók, abból csak az világlanék ki, hogy Péter 66-ban Rómába ment (Pálnak másodszeri Rómába menetelekor, mi a fönnebbi Pálbóli idézmények után teljesen lehetetlen, vagy legalább hihetetlen), és 67-ben megöletett. . . . De Pál már 61-ben is tanított Rómában, s távol létében a római gyülekezethez leveleket is írt: a római gyülekezet tehát történelmileg Pál tanítványaiból és Pál felügyelése *ἐπιστοπος*-sága alatt állt.

Azonban nyomósabb az, hogy 61-ben már Klémensz a római egyház ügyeit kezelte, ésigy Péter, ki Pápiás szerint 5 évvel később ment Rómába, már ott felállított egyházra talált, s így ismét Péter annak első felügyelője vagyis püspöke nem lehetett.

Irenéusz a korábani római püspököktől felfelé 12-öt akar számlálni, azonban csak 9 jön ki Eleutherusztól Linuszig bezárva, kit első római püspöknek nevez el Péter és Pál apostolok után. Irenéusz, ugy látszik, jól tudta mindazonáltal azt, hogy más az apostol, más a püspök. Ez egyiknek missziója gyülekezeteket alkotni, a másiknak reájok felügyelni, mint Titus és Timótheus tevék.

Tertullian a III. században állítja, hogy Péter után közvetlen Klémensz következett, holott a legtekintélyesebb

római írók szerint Klémensz és Péter között még más két püspök áll.

János apostol, ki az első századot átélte, s a keresztyén-ség szellemének gravitációját szemlélheté, Hermász, Klémensz, Ignáciusz, Polikarposz ezen eseményről, mely Róma hittanárai szerint az Isten földi országát oly bensőleg érdekli, mit sem jegyeztek fel az utánok jövő századok méltó kételyeinek eloszlatására.

V.

De ha Péter Rómában volt is, miután az ottani gyűlekezetet nem ő állította fel, annak első püspöki jogával sem bírhatott.

Sőt miután tény, hogy Péter a jéruszálemi közönség alapítója, és hogy Antiókhában 7 évig püspökösködött, a jéruszálemi és antiókhiai püspökök a legalaposabb jogot (a történelem által is elismért alapoknál fogva) formálhatják Péter utódságához és szukcessziójához.

VI.

De ha szintén római püspök volt volna is Péter: azért onnan a római székre semmi hatalmi előny a többi egyházak irányában nem hárámlik; mert Péter azzal maga sem birt apostoltársai között, és mert: nemo dat, quod non habet.

VII.

De az első pápák magok sem tudtak semmit a Péter-szukcesszió útján örökölt hatalomról; mert ámbár az első századokban számos tévelygések mutatkoztak az egyházban u. m. Cerdó, Cerinth, Simon, Apolloniusz, Ebioniták, Karpokratesz, Bazilidesz sat. mégis az akkori pápák a világot később tűzbe borító s fejedelmi jogokat megingató, s a polgári kötelezettségek épületét alapjaiban megrázó átokvillámot nem dördíték el a világ felett, hogy a gondolattól megtámadtatva, a test ellen csatázzanak. Továbbá az első általános zsinaton nem Róma követe, hanem Óziusz prezideált, s Róma püspöke ez ellen óvást nem tett.

VIII.

De az első egyházi atyák sem ismerék el a római, vagy akármely más püspöknek elsőségét. —

Klémensz római püspök 81-ben mondá: „Jézus Krisztus csak az alázatosakkal vagyon, nem pedig azokkal, kik magukat nyájaik fölé felemelik. Jézus Krisztus, a mi egyetlen urunk, hatalma dacára minden fény és pompa nélkül jön a világra.“

Ciprián karthagói püspök (mhl. 258). követeli hogy: „Egyik püspök se állítsa soha azt, hogy püspök a püspökök felett, se erőszakot ne gyakoroljon tyrannico terrore üggyársainak hite s eljárása felett; mert minden püspök teljes szabadsággal bír, s így lelki hatalmát saját meggyőződése szerént gyakorolhatja, s ha azt teszi, csak oly kevéssé ítélthetik meg mások által, mint a mely kevéssé ítélhet ő meg másokat.“

Ambrus, a pogány szenátorból lett milanói püspök, (mhl. 387.) mondá: „Az Ur megtiltá, bármely halandót is vallási dolgokban mesternek nevezni; mert midnyájunknak csak egy mesterünk van: a felkent Jézus.“

Hieronimusz (mhl. 460.) állítja: „A püspökök egyenlők egymás között. Senki se képzelje, hogy a római püspök bármelyiktől is a világon lényegesen különbözik. A Gallok, Brittek, Áfrikaiak, Persák, Indusok és az egész napkelet, szóval minden keresztyén nemzetek ugyanazon hitszabályokkal élnek: a szent irással! Legyen valaki püspök a nagy Rómában, vagy az igénytelen Régiumban, abban kevés fekszik; érdem és méltóság egyenlő. Kines és hatalom, szegénység és megvetett állapot sem magasabb, sem alacsonyabb rangot a püspököknek nem adhat.“

Sőt ezen Hieronim állítja: „hogy ugyan egy a püspök a presbiterrel, és mielőtt az ördög sugalltára az egyházban pártok támadának, communi presbiterorum consilio rendezék az egyház ügyeit. Tanú erre a Hieronimnál idősb Ambrozaszter is.

Tanú egyszersmind az ő alekszándriai egyháznak gyakorlata Herákliusz és Dioniziusz püspökig, mely szerént ott a presbiterok sorából mindig egyet, a legméltóbbat, magasabb helyre ültettek (*πρόεδρον των πρεσβυτερων*) mint előlülőjét a

tanácskozó presbitereknek, minél fogva a püspöki jurisdictionio nem apostoli idők kifolyása, oly mérvben, mint az ma vétetik, hanem később időszaki érdekek teremtménye, annál gyakorlatellenesebb volt a régi időkben tehát a római püspöké, mivel Ázsia és Afrika idősb gyülekezeteinek püspökei semmi jurisdictionalis viszonyban soha nem álltak, sőt léteztek több mint 3 századon át a nélkül, hogy az egyházéletet illetőleg tudták, vagy kérdezték volna: hogy Rómában van-e gyülekezet?

Bazil pedig 10 levelében nemcsak összekötését az ázsiai és római egyházaknak nem állítja: hanem ellenkezőleg hatalmasan ostorozza την δουλικήν όφροσύνην, a nyugoti gögöt, hozzáadván: „ha Isten haragja megmarad felettünk, minő segedelmünkre lesz nekünk nyugot gögje s felfúvzkodása.“

Azért Baroniusz (de anno Christi 372. §. 32.) nagy indignációja dacára jegyzésbe tévé Rómáról ama szavakat: „odi fastum illius ecclesiae.“

Ily szellemben nyilatkozik Ciprián is Afrika erélyes püspöke 18 levelében: „Hoc utique erant et caeteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis“. S így a spanyol és más ekklezsiáknak kényszerítése ellen Rómába appellálni tiltakozék.

Ciprián műveiben a 75. hires levél István pápa ellen így hangzik:

„... Homo ambitiosus pavit lites, et vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim et dissensiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti? Excidisti enim te ipsum. Noli te fallere, siquidem ille vere est schismaticus, qui se a communione ecclesiasticae unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas a te omnes abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Ambulare vocatione, qua vocati estis digni cum omni humilitate sensus, et lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis. Haec apostoli monita salutaria, quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus et honestatem sensus primo loco servans? Quid enim humilius, aut lenius, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse? Pacem cum singulis vario discordiae genere rumpentem, modo cum ori-

entalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum (in Africa) qui in meridie estis, a quibus legatos episcopus patienter satis et leniter suscepit, ut eos ne ad sermonem quidem communis colloquii admitteret? Adhuc insuper praecepit, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax, et communitio, sed et tectum, et hospitium negaretur. Apud talem hominem potest esse unum corpus, et unus spiritus, apud quem fortassis anima una non est, sic lubrica, mobilis et incerta? Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus Ecclesiam patrocinium praestare, et propter haereticos asserendos fraternitatem scindere: in super et Ciprianum Pseudo-Christum, Pseudo-apostolum, et dolosum operarium dicere. Quae omnia, in se esse, conscius praevenit, ut alter ea per mendacium objiceret, quae ipse ex merito audiret.“

A hol Áfrika és Ázsia ily hangon beszél: ott gyakorlati és elismert elsősegről szó sem lehet.

(E levelet Manuciusz Ciprián műveiből kihagyta, azonban Morelliusz, Turnébusz és Pameliusz kitették).

Ágoston (mhl. 430.) pedig úgy vélekedett: „Ha az egyházban egyenetlenségek támadnak, kinek kell azt kiegyenlíteni? Senkinek másnak, hanem Krisztusnak és az apostoloknak azaz a megírt igének“.

I. Gergely (mhl. 604.) állítá: „ha valamely püspök az általános vagy is oikomenikus püspök nevét viseli, az ő netaláni bukásával az általános egyháznak is össze kell omlani. Távol legyen azért tőlünk oly tan, mely minden papot megrabol tisztességétől, mint a mit egy tulajdonít el magának. Ily címet felvenni, tesz más szóval: saját hitét feladni.“

Ezekből világos, hogy sem az atyák, sem az első pápák nem állíták a római püspöki szék elsőségét. Ha tehát a római püspök Péter utóda volna is: világjurisdikciót a keresztyén egyházban sem apostoli alapokon sem a normalis századok gyakorlatának folytán nem gyakorolhat, s tekintélyét az időtől véve és a világtól azt folyvást külső eszközökkel kell védenie. A középkorban francia szuronyok a Triregnum őrei, a hajdani triariusok, a Jézusíták, még nem vették vissza a megjósolt erőt, a fénksztollak még nem nőttek ki, a melyek ha kinövendnek, azok fogják először megbánni, kik a mult doktrináit figyelemre

nem méltatva előlről ohajtják kezdeni amaz epizodokat, melyek a világdrámában oly megdöbbenő hatást gyakoroltak. Különb en a jövő Istené! Ember feltesz, Isten végez.

E φ φ α θ α.

VERMIGLI MARTYR PÉTER. *)

III.

Angolországban a reformáció más alapon, más indokokból indult meg, mint a többi országokban. Nem belül, hanem kívül kezdetett. Nem tudományos vizsgálódás, nem a vallásos érdekek és szükségek öntudatos érzete gyújtotta meg annak szövétnekét; hanem VIII. Henrik angol király hatalomszava. VIII. Henrik kezdetben ellene volt a reformációnak. Midőn Luther szentségek hetes számát megtámadta: tollat ragadott, megcáfolni akarván Luthert, „De septem sacramentis“ című könyvében. Miért is a pápától „defensor fidei“ címmel tiszteltetett még. De később, miután ösmeretes házassági viszonyai miatt meghasonlott a pápával s egyházi átok alá vettetett: elszakasztotta az angol egyházat a pápai hatóságtól, s munkába vette az egyház reformálását; azonban e részben is, mint az ország ügyeinek intézésében, erőszakos rendszabályokkal s önkényszerű rendeletekkel járt el. Különb en az ő reformátori munkája csak a pápai rendszer elvetésére, s a zárdai és egyéb egyházi javak eltörlésére szorítkozott. Tant és rendtartásokat eddigi mívoltukban megtartotta. Uralkodása alatt a tulajdonképeni reformáció tanra és kultusra vonatkozólag egymást érő nehézségekkel gyakori visszaesések mellett eszközölthetett. Cranmer Tamásnak, ki általa Kanterburg érsekévé tétett, és egyebeknek, kik a reformációt valódi létalapján ohajtották és munkálták, nagy óvatosságra volt szükségök a koronás fő hirtelen változott szeszélyei miatt; úgymint

*) Lásd harmadik évfolyam 126—145. lapjait.

a ki most a reformáció, majd a római egyház hívei ellen dühöngött mint szeszélye hozta volt magával. Mindamellett is a reformáció alapja VIII. Henrik alatt vetetett meg Angolországban, alatta mondatván ki országgyűlésileg 1534. nov. 3. az angol egyház függetlensége, a pápai hatóságtól; alatta tétetvén köz kézen forgóvá a bibliának Tindal Vilmós által szerkesztett nemzeti nyelvű fordítása; alatta ösmertetvén el a biblia, noha egyelőre minden gyakorlati jelentőség nélkül, a tudomány és istenitisztelek egyedüli normájának lenni. Biztos alapkövek voltak ezek, melyekre a reformáció fokozatos fejlődését munkáló buzgóság és jó akarat kedvezőbb idők derültével sikeresen építhetett. —

Íme kedvezőbb idők VIII. Henrik halála után derültek föl. Fia, VI. Edvárd, még alig 10 éves korában lépett atyja trónjára, 1547. jan. 29. Nagy korúságaig 16 tagból álló kormánytestület vette által az ország kormányát, melynek élén Seymour Edvárd Sommerset herceg állott. Ennek oltalma és erélyes támogatása mellett szabad tér nyílt immár Cranmer előtt a reformáció munkájában. Nem is hiányzott Cranmerben sem tudomány, sem buzgóság, sem jó akarat. Ámde itt súlyosabb akadályok állottak a reformáció útjában, mint másutt. Itt elébb termő földet kellett teremteni, úgy fent mint alatt, melyben a reformáció gyökeret verhessen. Általában nem volt tudományos erő; nem voltak klaszszikus műveltségű s theológiában képzett férfiak, mint Német, Helvét, Francia és Olaszországban. Az ujra éledt tudományok szelleme még csak kis részét ragadta meg a nemzetnek, ez pedig nem volt elég erős arra, hogy a nagy tömegbe életet leheljen. A nagy urak fényűzésbe merültek. Kegyúri jogaikat nem a gyülekezetek vallásos érdekeik ápolása, hanem jövedelmeik öregbitése tekintetéből gyakorolták. A nép tudatlan és babonás volt. A templomba járás szükségét nem érezte. A vallásos érdekek előtte ösmertlenek voltak. De miként is juthatott volna józan vallásos ösméretkekhez, holott sem iskolai sem templomi oktatásban nem részesülhetett? Voltak helyek, hol évek folytán egy predikáció sem tartatott! Bucer említi, hogy az egész országban alig volt 10 pap, ki valamit lendíteni tudott volna. Alkalmas papok viszont hol képeztettek volna, holott az egyetemeken középkori skolaszticizmus dominált? a

cambridgei és oxfordi egyetem skolásztikus, vagy teljesen közönyös tanárokkal volt megrakva. Cranmernek tehát nem voltak társai, kikre nagyszerű vállalatában támaszkodják a reformáció ügyét elébb viendő,

Német és Helvétországhoz fordúlt. Azon időben nagy számmal voltak Német és Helvétországban tudományosan képzett menekültek. Ezeket kívánta az angol egyháznak megnyerni, hogy alkalmas papokat képeztesse, s az egyházat reformátori elvek szerint szervezhesse. Ily célból hivta meg Mátyr, Ochimó, Tremellio, Laszki János, Poulain Valerand, Utenhoven János, Dryander Ferenc sat. nagy hirben álló tudósokat.

Mátyr megérkezése után azonnal, Smith Rik hárd helyére, királyi tanárrá neveztetett az oxfordi egyetemnél. Smith Richárd hit és elv dolgában megtestesült köpenyforogatás volt. Elébb a skolászticizmust, majd Latimer püspök kegyébe bejutni akarván, a hit által való megigazulást tanította; utána csak hamar határozottan a római katolicizmusra tért által. VI. Eduárd trónra lépte után heves értekezést bocsátott közre a kormány ellen. Máj. 30. pedig a londoni nagy gyűlés előtt ünnepélyesen visszavonta állításait. Lehetetlen volt a theológiai fontos tanszakot ily Proteusz féle tanár kezei között hagyni. Hivatalától elmozdítottot. Mátyr lépett helyére; mint nyilvános tanárnak doktori címmel kelle felruháztatnia az egyetemi rendtartások szerint: annalfogva egy ünnepélyes ülésben „theológia doktorává“ tétetett.

Mátyr újabb hivatalában is eddigi ernyedetlen munkásságát fejtette ki; egyfelől tudományos művelődését folytatva, melyben az egyetem gazdag könyvtára és a magdaléni egyház nagybecsű kézíratai által hathatósan gyámolított; másfelől minden erejét egyetemi felolvasásokra szentelve. Predikált is néha a Mária nevű templomban latin nyelven az egyetemi ifjuság előtt. Predikációi dogmatikusok és különösen építők voltak. Benső tűz, logikai rend, klaszszikus szépség, képekkel és hasonlatokkal gazdag ér jellemzi azokat. Polémizált is ugyan; de a polémia azon időkben elkerülhetetlen volt. Mutatványul szabad legyen egyik nagypénteki predikációjának egy két helyét idézni: Vezérige: Filipp. 2. 5—11. Tárty: azon indulatnak kell lenni bennünk is, mely volt Krisztusban; az az en-

gedelmesnek kell lennünk, mint ő volt. Az első részben dogmatica fejtegeti Krisztus isteni és emberi természetét; a másodikban gyakorlatilag tünteti föl szenvedésének és halálának okait polémizáló kitéréssel a római kathólikusok álláspontjára az evangyéliom ellenében. „Hallottatok Krisztus szenvedéseiről, keserű fájdalmairól, haláláról. Azt hiszitek, hogy ime szenvedések immár megszűntek? Oh nem! hiszen ma is ugyanazon gyalázatot és fájdalmat szenved az úr, tagjaiban, az egyházban. A hit megsötétült; a szeretet meghűlt; nehéz idők közelegnek, és az emberek csak magokra gondolnak. Azokban, kik még tagjai Krisztusnak, mint ámitó és eretnek szidalmaztatik, üldöztetik, száműzetik. Ellenség veszi körül; a gonoszok serege megkönyékezi őt, miről a zsoltáriró is keservesen panaszkodik. zsolt: 22. Pápa, kardinálok, püspökök, doktorok gyalázzák, mindenik saját módja szerint. Tagjai kínoztatnak; a vér ömlik mint a víz; a lelkekkel senki nem törődik. Nyelve mint a cserép megszáradott; mert evangyéliomát kevesen hirdetik; igazságát kevesen predikálják. Feje tövisektől vérzik; mert az egyház nagyjai, gazdagságba és világi dolgokba merülvén, sulyosan szorongatják. Pálcát adnak kezébe: ez ama tudósok üres élce, kik nem Krisztustól, hanem Arisztótelestől vannak áthatva. Csúfolván meghajtják előtte térdeiket a képekkel és gyertyákkal megrakott templomokban. Arcúl verdesik a miseáldozat s nőtlenség fölötti és hasonnemű rendelvényeikkel. Latrok közé feszítik; midőn úgy bánnak követőivel, mint a legalábbvaló gonosztévkkel. Ruháját a szentírást megosztják, szétszaggatják, messze elágazó értelmöknél fogva, annyira, hogy az egészből egy rész sincs már a maga épségében Uram! mikor szabadítod meg már népedet? meddig tartod még rajta haragodat?! Ime, mi meződnek juhaid s kezeidnek munkája vagyunk! azt akarod-e, hogy így szorongattassék egyházad mind a világ végezetéig?! Oh adj neki legalább erős lelket; ne hagyj a halálban tieidet!“ A harmadik részben, miután Krisztus megdiósítottetéséről s felmagasztaltatásáról szólván, keresztjét diadalszekérhez hasonlította, melyen Isten országának kapitóliumába bevonúlt: intő és buzdító szavakat intéz hallgatóihoz: „annálfogva senki ne féljen a megaláztatástól s a szenvedések hordozásától. Ha meg nem haltok Krisztussal, a sáttannal fogtok örökké meghalni. Jó

dolog Krisztussal szenvedni; mert micsoda ez a szenvedés, ama tűzhöz képest, mely soha el nem oltatik. A szenvedés a mennyország kulcsa. Ha kezetökbe nem veszitek ezt, mi módon nyitjátok meg egykor annak ajtaját? Nehéz a kereszt vállaitokon? emeljétek az Urra szeméiteket s megkönnyebbül terhetők. Krisztus keresztje mindent könnyűvé téveszen, az ő benne való hit által hordoztatván. Krisztus keresztje által a bűn megbocsáttatik; a nemtelen indulatok ereje megtörik; a sátán meggyőzetik, a kárhozat és haláltól való szabadulás kivívatik. Ez által engesztelődött meg Isten irántunk; s annak tudása, hogy előtte oly drágák vagyunk, iránta való szeretetre gyúlaszt fel minket. Ez által tétetett elég Isten igazságának; ellenünk való haragja megengeszteltetett s előtte megigazulunk kegyelemből. Ugyanazért habozás nélkül vegyétek föl az ő keresztjét; menjetek hozzá, készek lévén a szenvedésekre s nyomdokainak követésére titeket is fölmagasztaland egykoron.“

Egyébiránt Mátyr főfeladata nem predikálás, hanem bibliamagyarázat volt. Csak akkor predikált, ha tárgyak jöttek elő, melyeket felolvasásai folytán nagy kitérés nélkül tüzetesen ki nem fejthetett. Egyetemi felolvasásai által kellett vala az ifjúságra hatnia, s az angol egyház érdekében működnie.

Olvasásait a biblia tanulmányozására buzdító beszéddel nyitotta meg. Kiemelvén a bölcsesség és kegyesség kincseit, melyek a bibliában foglaltatnak; a nyereseményeket, melyeket a biblia alapos tanulmányozása folytán a keresztényen magáévá tehet; s az okokat, melyeknél fogva a biblia mélyebb tanulmányozást igényel, mint minden egyházi atyák s iskolások. „A szent írásra adván egészen magatokat, oly dolgokat vizstek véghez, hogy egyebek is látván azokat, Istennek dicsőítésére érezik magokat indíttatni. Szavaitok erőteljesek lesznek, mint a villám fénye az égen. Senki sem fog azoknak ellenállhatni, sem tévelygésből, sem rossz akaratból. Minden erő és boldogság, melyben az élet folytán részesülhettek, egyedül a bibliából ered. Annálfogva megszűnés nélkül vizsgálódjatok abban, s igyekezzetek helyes értelmét venni. Kérjétek Istent, hogy adja e végre szent lelkét ti nektek; mert e nélkül a biblia homályos, zárt könyv marad elöttetek“.

Olvasásai alapjául Pál apostol leveleit vette föl; részint

mert ezekben látta letéve a roformáció alapköveit; részint mert ezek folytán nyert alkalmat, megvitatni azon kérdéseket, melyek akkor Angolországban is fennforogtak.

Legközelebből ilyen kérdés volt a papok házassága. Mártyr a korinthuszi első levél VIII. fejezeténél megragadja az alkalmat: a házasság kérdését a reformátorok szempontjából kifejteni. Fölvette általában a nőtlenséget, különösen a papok nőtlenségét, kitérvén a szerzetesi fogadástételekre is. Az egész tárgyat a Krisztusban való megigazulásra vitte vissza. „Minden fogadástétel külső cselekvény, mely által az ember érdemet kíván nyerni Isten előtt: ugyanazért irásellenes s mint olyan elvetendő. Közelebből szólván a papok nőtlenségéről kimutatta, hogy általában semmi adat sem maradt fel, melyből következtetni lehetne, hogy az apostoli egyházban megtiltatott volna a házasság az ige szolgáinak. Különös, hogy ily tilalom érdekében, 1. Kor. 7: 5. tétetik hivatkozás! holott e helyből épen nem látszik, hogy Pál apostol kárhoztatná a házasságot, tehát az egyházi szolgák házasságát sem. De a történelem is bizonyítja akárhány példában, hogy az első századokbeli püspökök és papok minden ellenzés nélkül házasodhattak. Igaz, hogy konciliumok és pápák jókor behozni akarták a nőtlenséget; de ez egyedül a papuralom érdekében történt; a papok erkölcsi élete azzal semmit sem nyert. Mártyr felhozta ezután a konkubinátus ellen ismételve kibocsátott rendeleteket; nemkülönben az e részben szintoly gyakran kiadott engedményeket, melyek az egyháznak nem nagy dicsőségére válnak. „Egyébiránt az önmegtartóztatás magában nem elvetendő, ámde ez Istennek különös ajándoka, melylyel nem mindenki dicsekedhetik. Azt nem lehet szabályképen kimondani. Mert Isten világos rendeletével ellenkezik; veszélyes kísérlet is lenne a bűnre. A keresztyénség minden bizonynyal tiszteltben tartandónak nyilvánítja a nőtlenséget, holott a pogányoknál gyaláznak tartatott; de a házasságot is megszentelte, melynek a pogány világban csak földi céljai voltak. A házasság nem csupán testi összeköttetés, hanem lelki egyesség. És noha nem sákramentom a biblia tanítása szerint, mindazáltal szent, és megszentelő jellemmel bir; mert célja az örökkévalóságra vonatkozik. Kövesse tehát mindenki lelkének sugallatát, és az egyház e részben is mindenkire nézve biztosítsa az evangyéliomi szabadságot“.

Nagy figyelmet gerjesztettek Mátyrtnak e tárgyban tartott felolvasásai. Ily világosan és kimerítőleg, e mellett minden szenvedély nélkül, e tárgy fölött Angliában még senki nem nyilatkozott. Smith ugyan minden módon eröködött megdönteni Mátyr érveit, s ellensúlyozni azon nagy hatást, melyet Mátyr olvasásai tőnek mindenfelé; de siker nélkül. A parlament 1549. már megengedte, 1552. pedig határozottan törvényes jogosultsággal bírónak nyilvánította a papok házasságát.

Még nagyobb figyelmet és mozgalmat gerjesztettek Mátyrtnak a sákramentomok, közelebről az ur vacsora fölött tartott felolvasásai.

„A sákramentom látható forma; a láthatlan kegyelem látható jegye. Jegynek neveztetik, mert azon forma alatt, melyben érzékeink előtt mutatkozik, értelmünknek valamit tanít. Nem közönséges, hanem Isten akarata és rendelete szerinti jegy. Egyiránt vonatkozik multa, Krisztus halálára; jelenre, Istennek azon halálhoz köttetett ígéreteire; jövőndőre, az élet tisztaságára, melyet nekünk, meghalván Krisztussal, föltüntetnünk kell magunkon. Pecsétje a hit által való megigazulásnak. Róm. 4: 11. Elpecsételi ugyanis Istennek ígéreteit, melyeknél fogva az igaz hit által megigazulunk. Két dologból áll: külső jegyből, mit az iskolások sákramentom matériájának neveztek; és jegyeztetett dologból, mely a szimbolumot kísérő szavakkal fejeztetik ki. De ezt nem úgy kell érteni, mintha a jegyeztetett dolog a jegygyel annyira összekötetnék vagy alatta rejlenék, miszerint ezzel együtt azt is magunkhoz veszszük. Pusztán külsőleg részesülés a jegyekben semmit sem ér. Az erő nem a jegyben van, mint olyanban. Továbbá, a jegy és jegyeztetett dolog között bizonyos analógiának kell lenni; különben jelentés nélküli levén, célját tévesztené. Azonban a jegy és jegyeztetett dolog közti különbség folyvást határozottan megtartandó.“

„A sákramentom szereztesének célja: hogy lelkünk felindíttatván érzékeink által, magáévá tegye Istennek ígéreteit. Ennek szerzője tehát egyedül Isten lehet, vagy Jézus Krisztus, ki igaz Isten. Más szavakkal: a szentírásban világosan kimutatva kell lennie. Ugyanazért csak két sákramentom van: kereszttség és ur vacsora. A többieknek, mint az iskolások által felállíttatott, a bibliában semmi alap-

jok nines. Ez azonban nem azt teszi, hogy a házasság, pap-szentelés, gyónás megtartandók nem volnának, noha a fül-begyónást határozottan elvetjük. Az ellen sem szólunk, hogy a gyermekek hitökről vallást tegyenek a templomban, s a kofirmációkor ünnepélyesen megbizonyítsák magokat annak lenni, mivé a keresztségkor öntudatlanul lőnek. De ezek nem sákramentomok; még kevésbbé az az utolsó kenet, melyre az egyháznak többé semmi szüksége nines. Ime cselekvények azért nem bírnak sákramentomi erővel, mert nem Krisztustól rendeltettek; és mivel a szent írásban sehol sem tétetik róluk említés, sem reájok vonatkozó, világosan kifejezett ígéretek nem fordulnak elő.“

„A keresztség Krisztus általi újjászületésünk külső jegye. A víz jegyében nyújtatik nekünk a bűnbocsánat és a szent lélek segedelme, mi által Krisztusba oltatván, az ő egyházába avattatunk, s mennyhez való jussunk felől biztosítást nyerünk, lekötelezvént magunkat a bűnnek meghalni s Krisztusnak élni. Annálfogva a keresztség később bekövetkező hit nélkül hatály nélküli. Csupán az által a bűn és annak következései el nem töröltetnek. A választottak keresztség nélkül is idvezülhetnek. Senkinek sem ajánlhatjuk ugyan, hogy meg ne keresztelkedjék; azonban azokról, kik meg nem kereszteltettek, csak azért, nem mondhatjuk, hogy elkárhoznak. A keresztség hatálya nem olyan hitből ered, mely valami csudálatos úton származnék a gyermekekben. Eféle csudáról szó sines a szentírásban. Ugy szintén azt sem mondhatjuk, hogy a szent lélek munkálkodnék azokban, kik öntudattal még nem bírnak. A honnan azt sem lehet állítani, hogy a keresztség már magában bűnbocsánatot adna; csak biztosítást nyújt annak megnyerhetése felől. De nem is a szülék vagy keresztszülék hite által igazúlnak meg a gyermekek; mert az apostol szerint: a z i g a z e m b e r h i t b ől é l.“

Az urvacsora fölötti értelmét pedig következőleg fejtette ki, előre bocsátván, az akkori idők szokása szerint, az ellenfélen lévőknek, a római kathólikusoknak e tárgyban i értelmét, idézvént és megcáfolván azon helyeket, melyek azok által értelmük támogatása végett az egyházi atyáktól s az iskolásoktól felhozattak.

„Kissé fölebb kell kezdenünk. Isten magasztos ígéretekkel akarta magához vonni az embereket, idvességet ígér-

vén számukra. Megszámlálhatatlan jótétemények által kívánta megindítani hitetlen szívünket. Nemesak urává tette a föld minden teremtményeinek, hanem az özönvíz idején sem engedte egészen elveszni az emberi nemet. Ábrahám iránt kegyelmes volt. Izsákot és Jákóbot védő karjain hordozta, s maradékait kihozván Egyiptomból, gazdag ország birtokába juttatá. Mindamellet is folyvást hitelenségre hajlottak. Ugyanazért többször engedte fogságba esni, de kegyelménél fogva mindannyiszor megszabadította. Utóljára, hogy atyai jóvolta felől senki ne kételkedjék többé: kegyelmének legnagyobb mértékét tanusítandó, egy szülött fiát emberi testbe öltöztette, hogy kereszten kiszenvedett halálával üdvösséget szerezzen nekünk. Valóban, annyira mérhetetlen Istennek imez irántunk való jóvolta, hogy az apostol méltán kiált fel: mi módon nem adna ingyen az ő fiával minékünk mindeneket? Róm. 8: 32, Már mindezen jótétemények életelevení emlékezetben tartása végett rendelte az Úr a szentvacsora sákramentomát; mely által a hitben megtartatunk. Krisztus megholt éretünk; ezen hitnél fogva az ő testének és vérének részeseivé tétetünk. És hogy, az meghatóbb legyen ránk nézve: mellé kötötte a kenyér és bor jegyeit, melyek minket hathatósabban felindítanak, mint csupán szavak tehetnék. Krisztus ezen szavai tehát: ez az én testem, ugyanazt jelentik, mit amaz előbbi szavai: én vagyok az életnek kenyere, Ján. 6: 35. Itt magáról szólott, mennyiben az ő testének halálra kelle vala adatnia; mert hozzá tette: a kenyér, melyet adok, az én testem; melyet adok a világ életéért; azt akarta, hogy az ő teste eledel legyen ránk nézve, a [mi lelkünknek, ennél fogva testünknek is, ésigy az egész embernek tápláltatására. Valamint elébb az ő testét mondotta kenyérnek, melyet ad: így mondotta a végvacsoránál is, a kenyérre mutatva: ez az én testem; mint ha mondotta volna: az én testem, melyet hit által magatokhoz vesztek, kenyér lesz rátok nézve, lelki tápláltatástok eledele. Most kenyeret adok nektek, s vele együtt az én testemet, hogy azzal a rólam való hív emlékezet, s reám függesztett érzésekben, lelkiképen tápláltassatok; és a mint eszitek testiképen a kenyeret: úgy tápláltattok lelkiképen az én testem által“.

„Azt vetik ugyan imez egyszerű és világos magyará-

zat ellen, hogy, ha átvitt értelemben vétetnek ama szavak: úgy az eretnekek mindent elcsavarhatnak. Én pedig azt mondom: ha nem átvitt értelemben vétetnek, az eretnekeké a diadal; miután épen azok ragaszkodnak a betűszerinti értelemhez; még pedig azon értelemhez, mely előttök első tekintettel mutatkozik. Mártý ezután több példát hoz fel a bibliából, melyekben trópuszi szójárások fordulnak elő, és épen Krisztus urunk által használva s önmagára alkalmazva. Ján. 15: 1. Csak az tehát a kérdés, hogy az urvacsorára vonatkozó szavakat is átvitt értelemben kell-e vennünk? Itt mindenek előtt figyelembe veendő, hogy Krisztus testi képen jelen volt a végvacsoránál; tehát nem volt arra szükség, hogy testét a kenyérben mutassa tanítványainak, valósággal látván őt magok előtt. E mellett önmagát is kellett volna ennie, miután, mint Máté 26: 29. látható, tanítványával együtt vett részt a végvacsorában. Különben, magok az ellenfelel lévők, a római kathólikusok is kénytelenek itt trópuszt fölvenni, mert szerintök ime szavak: τὸ ἐστὶν szüksegesképen ezt teszik: á t v á l t o z i k. Fölhozzák, hogy Krisztus sem azt nem mondotta: ez jelent i, sem ezt: ez á b r á z o l j a; hanem csak ezt: τὸ ἐστὶν. Ámde azt sem kell feledni, hogy azt még kevésbé mondotta: miszerint a kenyér a k e i d e n c i á i alatt rejlik az ő teste; vagy hogy a kenyér szubstanciája megszűnik az lenni, a mi voltaképen“. — Megcáfolván így egyenként a római kathólikusok által fölhozott szokott ellenvetéseket, a protestáns theológusok értelmét vette föl, kik az urvacsorára nézve az övétől eltértek. Nagy fontossággal bírnak e részben mondott szavai is, nemcsak azért, mivel saját álláspontját jelölik ki előttünk, hanem azon modornál fogva is, melylyel Luther és Zwingli felől nyilatkozik.

Némelyek a kenyér és bor szubstanciáját megtartván, oly szoros összeköttetést hisznek lenni a test és vér s a lényegökben meg nem változott szimbolumok között, mintha Krisztus valósággal testiképen és természetileg jelen volna azokban. Mások viszont csak jelentésszerű összeköttetést vesznek föl; azaz, a kenyeret és bort pusztán szimbolumoknak tekintik. Amaz elébbi nézet Lutherének mondatik lenni; noha én biztos adatokból tudom, hogy Luther nem ily érzéki módon fejezte ki magát; az utóbbi Zwingliének, noha ez ismét, nem oly kicsinylőleg értett a

sákramentomokról. Lutherről hallottam, hogy azért engedte magát túlvitt kifejezésekre, hiperbolákra ragadtatni, mert azt hitte, hogy Zwingli pusztán üres jegyeknek tekinti a sákramentumokat. Zwingli ellenben azért látszott e tárgyban oly kicsinylőleg érteni; mert attól félt, hogy Luther oly tételeket állít fel, melyek az igazsággal és az emberi természettel merőben ellenkeznek, s melyek által Krisztus teste a kenyérbe kergettetik: annálfogva a régibb babonás hit folyvást fennmarad. Az e fölötti versengés kelletlenül hevesebb lön; sez annál sajnosabb, mert a versengés inkább szavak, mint a dolog érdeme körül forgott. Ime két nézet fölött vizsgálódván, nézzünk el egészen ama két, soha eléggé nem dicsőíthető férfiak szemlyiségétől. Bizton tudom, hogy Zwingli, műveiben többet tart a sákramentomokról, mintsem azokat pusztán jegyekül tekintené. Azoktól, kik Luther közelében állottak, hallottam, hogy a szimbolumok s a Krisztus teste és vére között sákramentomi azaz lelki egyességet tanított“.

„Részemről azok értelmét nem oszthatom, kik valóságos, testiképen való jelenlételet veszik fel Krisztusnak az urvacsorában. A szentírás nem kényszerít minket ily értelem elfogadására; de nem is szabad a theológusnak szaporítani a csudák számát — bibliai erősség nélkül. Különben pedig idvességünkre sem szükséges Krisztusnak ily módóni jelenlétele. Én nem hihetem, hogy az Ur testében istentelenek is részesüljenek: mert a mit az Ur tett, azért tette, hogy idvességünkre szolgáljon. Ámde a testiképen való étel nem szolgálhatna az istenteleneknek üdvösségökre; tehát azt nem is akarta Krisztus. Továbbá, mindenütt jelenvaló sem lehet az Ur teste; mert a mindenütt jelenlételet a természeti testek tulajdonaival ellenkezik. Különbséget sem kell tennünk a lelki eledel (Ján 6: 35.) és azon étel között, melyet Krisztus az urvacsorában elrendelt.“

„Azt sem hagyhatom helyben, hogy amaz egyház ellen felállított nézetek oly ritkán emlékeznek sákramentomi egyességről; holott ez igen is figyelembe veendő. Midőn Pál apostol így szól: nem ihatjátok az Ur poharát, és az ördögöknek poharokat: 1 Kór: 10, 21. nem pohárról szól csupán, hanem az Urnak poharáról; és elébb a 16. versben, a megszentelt poharat és kenyeret úgy említi, mint a mely Krisztus vérével és testével való

közösülésünk. Fölhozzák ez ellen a Zwingli értelméhez szorosán ragaszkodók: hogy mindent kerülni kell, mi okot szolgáltatna a nép előtt arra, hogy különös jelentőséget tulajdonítson a szimbolumoknak; mert e miatt a katolicizmusba való visszaesés veszélye állhatna elő. Ámde ily veszély a tanítás és predikálás által könnyen elhárítható. Predikálnunk kell, hogy az urvacsorában úgy egyesülünk Krisztussal, miszerint ő bennünk marad, és mi ő benne. E mellett a sákramentom hathatós voltát sem ösmeri el eléggé ama nézet; minden bizonynyal nem az elemekben van, mint olyanokban, a sákramentom hathatós volta; azokban is ugyan, a mennyiben Krisztustól rendeltettek; az ige által kísértetnek, és a szent lélek a maga erejét nyilvánítja általok. Hogy a szent lélek munkálkodik azok által, már csak abból is következik, mivel hogy az lelki titok. Ebből van az, hogy hiszünk; e végre szolgálnak az ige és sákramentom organumai, melyek úgy szólván Istennek látható igéi. Továbbá, a kenyér és bor Krisztus testének és vérének hathatós jegyei: azaz olyan jegyek, melyek által a szentlélek hathatósan, nem közönséges módon munkálkodik bennünk, ha hiszünk. Nem olyan hatályt értek, mely idvességünket külső dolgokhoz kötné. Ne mondja pedig senki, hogy miután az eledel hit által történik, az urvacsorával való élés fölösleges, a hivek már egyesülve lévén Krisztussal. Minden bizonynyal egyesülvék; ámde ezen egyesség bensőbbé, életelevenebbé tétetik a hitnek mértéke szerint.“.

„A szent vacsoránál fogva egyesülünk Krisztussal, lelkiképen ugyan, de épen ez által testiképen is. Testünk megtisztíttatik és erősítettik az urvacsorávali élés által. Az egész embert átható életelv ez. Mert noha az eledel hit által történik: mindamellett ebből, mint hatálya örként következik, hogy Krisztussal igazi, nem csupán képzelt egyességünk leend; az apostol által használt ama képleges kifejezés szerint: az ő testének tagjai vagyunk; Efész. 5: 30. Krisztus él bennünk. E végre nem szükség, hegy lehozzuk mintegy az égből; vagy, hogy minden helyen széjjel-szórjuk testét; mert az egész lelki foglalkozás. Erősen hiszem tehát, hogy Krisztus teste a szimbolumok által nemcsak jelentetik, hanem nyújtatik is nekünk; noha Krisztus testét lelkileg eszszük, nem testi szánkkal.“

Ezekből láthatni, hogy Mártyrnak az urvacsoráról

értelmét tekintve, saját állás pontja volt: sem Lutherhez, sem Zwinglihez nem csatlakozott, egészben véve Kálvinnal leginkább egyezvén.

Mártyrnak az urvacora fölött imigy kifejtett nézetei nemcsak nagy hatást idéztek elő, de épen nyílt föllépésre is készítették titkos elleneit. Tanártársai általában ellenszenvvel viseltettek a külföldről reájok tukmált eretnek iránt. Alattomban mindent elkövettek megbuktatására. Az egyetemi ifjúság előtt gyűlöletessé tevék. Többféle akadályt gördítettek azok eleibe, kik Mátyr olvasásait hallgatni akarták. Mindez eddig még titkon történt. Miután azonban a XI. fejezetet bevégezve, summásan előadta urvacorárólí értelmét, kitört az ellene készített zivatar. Smith fenn hangon hirdeté, hogy Mátyr meggyalázta az oltár sákramentomát; itt az idő, hogy ellene nyíltan föllépjén. Egyik reggel értesítéseket függesztett ki a templomok ajtaira, melyekben közhírré tétetett, hogy Mátyr Péter Krisztusnak az urvacorában való jelen léte fölött nyilvános szóvitát fog mai napon Dr. Smithheél tartani. Smith készült is másnap a szóvitára hozzá illő módon. Tanúlok, és a nép alsóbb osztályából egész sereget vitt be a hallgató terembe, azzal az útasítással, hogy az általa adandott jelre majd zajt támaszszanak. Papok és városi polgárok szintén nagy számmal gyűltek össze. Az utcákon nagy csoportozások voltak, Mátyrnak mind barátai mind ellenségei különösen érdekeltetvén a történeendők iránt. Mátyr ezekről semmit sem tudott. Nyugodtan készült olvasásához. Tanítványai nagy felindulással siettek hozzá, értesítendők a dolog felől, s fölkérendők, hogy azon napon ne hagyja el szállását, mert ellene gonosz förraltatik. Mátyr szokott szelídségével megnyugtattván a hozzá ragaszkodott tanítványokat, határozottan értésökre adta, hogy hozzá intézett kérelmöknek nem adhat helyet; mert ha szállásán maradna, azt vethetnék ellene, hogy a királytól reábizott kötelességben hanyagúl jár el; annálfogva kötelességét ma is fogja teljesíteni; várjanak reá a hallgató teremben, nem csalja meg várakozásukat. Alig lépett ki az útcára, Smith felhívó levele kezébe adatott. Barátjai újra reménykedtek előtte, hogy vonúljon el a fenyegető veszély elől. Mátyr nyugodtan haladt tovább. Áthatolva a nagy tömegben, a hallgató terembe jutott. Mihelyt szokott helyét elfoglalhatá, a terem-

ben zaj és lárma emelkedett. Mártyr, a nélkül hogy magát félbeszakasztatni engedné, a hallgatókhoz beszédet tartott. Mérsékelt de szilárd hangjára a zaj egészen elcsendesedett. Beszéde végén késznek nyilatkozott a szóvitára, de ezennel nem, mert olvasását kell folytatnia. Ujra kitört a zaj. Ellenfelei kényszerítették, hogy azonnal kezdje meg a vitatkozást. Mártyr határozottan ismételte, hogy semmi esetre nem fogja most tenni, a rendszabályok ellenére a megvitatandó kérdések sem közöltetvén vele. Ellenfelei ezt szűkötlenségtelennel tartották; mintán annyit összeírkált már az urvacSORA fölött: könnyen megfelelhet az elébe adandott kérdésekre. Mártyr ünnepélyesen nyilvánította, hogy e részben semmit nem tehet, míg a király e felől nem értesítetik; ha a szóvita szabályszerűleg elrendelve leend: kész a főlhívást akárki ellenében el fogadni, különben nem. Épen végletekre került már a dolog Mártyr barátai és ellenségei között, ekkor lép a terembe Dr. Wright az egyetem alkorklátnoka. Smith eljárását törvényellenesnek nyilvánítja. „Ha vitatkozni akarnak az illető felek: kötelesek ebbeli szándékukat nálam jelenteni, hogy mind a tárgy, mind az idő felől előre határozat tétessék“. Erre a sokaságot egyetemi szolgálakkal széjjeloszlatta, Mártyrnak pedig karját nyujtván, szállására elkísérte.

Néhány nap mulva Smith és Mártyr bejelentették Dr. Wright előtt szóvita tartási szándékukat. És miután mind a tárgyra, mind a felállítandó kérdésekre, mind a vitatkozási módszerre, mind a használandó kifejezésekre nézve megállapodtak: kérvényt nyujtottak a királyi tanácshoz engedély iránt. A királyi tanács, adott engedélyében, szóvita napjául május 4-két tűzte ki: egyszersmind királyi bizottmányt nevezett ki, mely a szóvitán megjelenendő lészen. Eljött a határnap . . . de a vitéz Smith nem jelent meg. Mártyr sokáig várt utána, nagyszámú hallgatósággal együtt a hallgató teremben, de hijába! Smith Belgiumba szökött. Hol lárma és zajongás helyett tudomány fegyverével kelle vála harcolnia, ott az ő ügye veszve volt. Coxé Rikhárd, az egyetem korklátnoka, a szóvitát elnapolta. Mártyr ellenfelei ez eseményből is tudtak valamit faragni, mi által őt a közvélemény előtt gyalázatba hozzák. Azt hirlélék ugyanis, hogy Smith erővel távolított el, hogy ellenfele a légyözetés gyalázatától megkíméltessék. Már-

tyr azonban a Mária nevű templom ajtajára következő felhívást függesztetett ki: „Az egyetemnél tudva van, hogy Dr. Smith engem nyilvános szóvitára hívott; miután erre késznek nyilatkoztam, s a megvitatandó kérdésekben is együtt megállapodtunk, a szóvitára kijelölt nap eljött; de Dr. Smith, mint hallom, elútazott. A mennyiben, akkori nyilatkozata szerint többen óhajtanák, hogy kívánságát teljesítsem: ezennel is késznek nyilatkozom mindazok érdekében, kik kegyességre törekednek, a már megállapított kérdések fölött a szóvitát megtartani akár véle, ha vissza érkezik, akár egyebekkel, kik a felhívást helyette elfogadják. Kész vagyok Isten segedelmével a felállított tételek igazságát megbizonyítani és védelmezni. „Smith helyett hárman jelentkeztek: Dr. Gresham William, Dr. Chedsey William és Morgan Filep, mint ügyes skolasztikus, általában Morgan a szofiszta név alatt ösmeretes. —

Eljött a szóvitára újonnan kitűzött nap is, máj. 28-a. Ünnepeles menet vonult a Mária nevű templomból a theológiai hallgató terembe. Elül egyetemi szolgák lépdeltek, utánok mentek az egyetem királyi vizitátorai: Holbech linkolni püspök, Revenson polgári jogtudós; Morison lovag, s élükön Coxe Richárd az egyetem korlátnok. Ezeket követték a vitakozó felek: Mártyr és Gresham társaikkal; utánok vitetvén a kath. theológia egész fegyvertára: az egyházi atyák és skolasztikusok könyveik. Jegyzők neveztetek ki. A szóvita lehető legnagyobb ünnepeleslyel vala megtartandó.

Az ünnepelest Coxe Richárd nyitotta meg, rövid beszéddel. Felhíván egyfelől a vitakozó érdemes férfiakat, hogy hozzájuk illő higgadtságot tanúsítsanak, s a versengést kerülve, egyedül Isten dicsőségét keressék; másfelől a hallgatókat, különösen az egyetemi ifjúságot, hogy kellő figyelemmel kísérjék a vitakozások folyamát, mert a mondottakból csak így fogják az igazságot felkarolhatni. Coxe után Mártyr lépett föl. Előadván, hogy örömet kerulte volna a szóvitát, miután jól tudja: mily nehéz feladat az efféle eljárásoktól a heveskedést és versengést távol tartani. De kihívatván, kényszerűség parancsolja, hogy az általa hirdetett tan felől nyiltan is vallást tegyen. Reményli, hogy a vélemények harcából az igazság tisztán kiderül. Jól ve-

zetve a szóviták jótékony hatásúak. Nagy bizodalma helye-
 tie részben a királyi bizottmány jelenlétében. Végre kiemelte
 a megvitatandó tételüket s a szent lélek segedelméért kö-
 nyörgött. Utána Dr. Tresham William emelt szót.
 Igen tisztelt férfiak! Elvállalom az igaz ügy érdekében a
 vitatkozást. Nagy feladat rám nézve, annál nagyobb, minél
 kitünőbb ellenfelem, minél fontosabb a tárgy s minél tisz-
 teletre méltóbb gyülekezet. — Kiméletért könyörög. Keblé-
 ben sem vitatkozási viszketeg, sem gyűlölség nincs ime je-
 les férfiú iránt, ki jelenleg ellenfele. Egyedül az igazságért
 küzd. Bizodalma van Istenben, hogy bölcseségével mega-
 jándékozza. Egyébiránt nem úgy kívánja magát tekintet-
 ni, mintha itt Smith helyett állana. Smith szándékáról
 semmit sem tudott. Ő csak Krisztusnak s a szentanyának,
 az egyháznak, dicsőségét keresi.

Mártyr a dolgra térvén fölvette az elsőtételt: a z
 urvaországban a kenyér és bor nem változik Krisztus
 testévé és vérévé; annál fogva a tránsszubs-
 tanciáció meg nem állhat. A biblia ugyanis az ur-
 vaországáról szóló helyen világosan csak kenyeret és bort
 említ: következésképen a sákramentomban is csak kenyeret
 és bort kell érteni. Tresham szerint azonban a bibliának
 több helyei szükségesképen átvitt értelemben veendő; s
 ebből rögtön következtette, hogy a bibliai szójárással nem
 ellenkezik annak elfogadása, hogy a kenyér és bor, valóság-
 gal átváltozik. Ebből kiindulva az egyházi atyáktól vett
 idézetekre tértek által. Mártyr kimutatta, hogy az egy-
 házi atyák előtt a tránsszubsztanciáció teljesen ösmeretlen
 volt. Tresham kifogást tett némely egyházi atyák ellen,
 mint a kik nem eléggé igaz hitűek voltak. Sokáig folyt
 így a vita az egyházi atyák igaz hitűsége és tekintélye fö-
 lött. Mártyr alaposabb és kiterjedtebb ösmeretet tanúsított
 e téren ellenfelénél. Midőn Theodorétra hivatkozott:
 Tresham megjegyezte, „hogy ezt nem ösmeri.“ Midőn
 Mártyr erre viszont azon észrevétel nyilvánította, hogy
 épen most jelent meg Rómában: Tresham úgy vélekedett,
 hogy ilyen könyv megszerezhetőségért nem volna érdemes
 Rómába utazni. Sokáig tartott vita után az egyházi atyák
 fölött Mártyr megragadta a főtárgyat: „a biblia nem tanítja
 a tránsszubsztanciációt: ugyanazért ez elvetendő.“ Tre-
 sham: sőt igenis; épen ez következik Idvezítőnk ime szavai-

ból: ez az én testem. Hogyan lehetne e szavakat érteni ha átváltozás nem történik? a kenyér szubstanciája Krisztus testévé átváltozik, csak akcenciája, formája maradván meg. Mártyr: Nem foghatom meg, hogy miért nem lehetne a szubstancia is ugyanaz, holott a forma ugyanaz marad. Tresham nem jött zavarba, noha fizikai lehetetlenség is említettett ellenében; sőt miután a vita kezdetén átvitt értelmű jelentést sürgetett, most ellenkezőleg betűszerinti értelemhez kívánt ragaszkodni, megengedvén, hogy ez csuda által történik. Okoskodása ide megy ki: „Az urvacsorában kenyér van. Krisztus így szól: e kenyér az én testem; a kenyérnek tehát Krisztus testévé kell változnia. Minthogy pedig azután is csak kenyérnek látszik: annál-főgva azt kell mondanunk, hogy csupán formája marad meg; alatta pedig valóságos test van. Csodálatos átváltozás nélkül ez nem történhetik“. Széles mező nyílt itt a skolasztikus kifejezések, „forma, accidentia, substantia“ fölötti vitatkozásra. Tresham ügyes volt az egyházi dialektikában, de Mártyrban emberére talált. Mártyr a zürzavarból kihatolni akarván, a bibliához tért vissza: „Krisztus urunk valóságos kenyeret adott tanítványainak, nem pedig csak formáját a kenyérnek: e mellett testiképen jelen lévén tanítványai között, miképen változtathatta volna a kenyeret testévé, melylyel közöttök volt? Tresham zavarba jött; azonban hogy magán segíthessen, amaz alapelve hivatkozott, „hogy a bibliát nem egyesek véleményeik, hanem az egyház megállapított tana szerint kell magyarázni.“ Mártyr: „minden bizonynyal, csak hogy elébb az egyház tanának is a bibliából kell megpróbáltatnia“. Miután még egy ideig Krizosztomuszról felhozott idézetek fölött vitatkoztak, a királyi vizitátorok a második tételt vétették fel, az első tétel további vitatása másnapra halasztatván.

Második tétel: Krisztus teste és vére sem testiképen nincs a kenyérben és borban, sem úgy, mint némelyek vélekednek, a kenyér és bor formája alatt. Mártyr ezen értelem támogatására Krisztus urunk szavait idézi: Máté. 26, 11; Ján: 16, 5. sat. Ezekből kiderül, hogy Krisztus testiképen nincs már a földön, az ő teste égbe vitetvén föl; mint olyan pedig egyszerre több helyen nem lehet. Tresham: Ugyde Saulusnak

megjelent, annál fogva látható volt a földön; mennyivel inkább jelen lehet, ha bár láthatatlanúl, az urvacsorában? Mártyr: A Saulusnak megjelent Krisztus a már felmagasztaltatott Krisztus volt, épen úgy, mint Istvánról is olvassuk: Csel. 7. 55. Ime látok megnyilatkozott egetek, és látom, hogy az embernek fia áll Istennek jobbjára felől. Majd Ágoston némely helyei fölött folyt a vitatkozás, s elvégre Tresham is, mint az ubikvisták, Isten mindenhatóságára hivatkozott. Mártyr: Távol legyen, hogy kicsinylőleg szóljak a mindenhatóságról; azonban azt, mi a dolgok lényegével ellenkezik, maga Isten sem teheti; mert tenni nem akarja. Már pedig mi volna a dolgok lényegével ellenkezőbb, mint az, hogy ugyanazon test egyszerre több helyen legyen? Tresham kitérni akarván ezen észrevétel elől, arról pedig elfelejtkezvén, mit főntebb Krisztus ime szavairól mondott: ez az én testem, „itt nem földi testről van szó, hanem lelkiről“. Mártyr: Ha test a lelki test: mint olyan ugyanazon törvényeknek van alávetve: egyszerre csak egy bizonyos térben lehet. Egyedül Isten mindenütt jelenvaló; Krisztus teste azonban nem Isten, tehát nem is lehet mindenütt. Tresham: Nem mondom, mindenütt; hanem, hogy sok helyen lehet egyszerre. Mártyr: Ha sok helyen lehet egyszerre, nem foghatom meg, miért nem lehetne mindenütt? Krisztus Isten és ember; mint Isten mindenütt jelenvaló; mint ember testtel bírván, nem lehet mindenütt; ez által Krisztus nem osztatik kétfelé; az ő teste égbe vitetett föl, s áll Istennek jobbjára felől.

Igy telt el az első nap. Mártyr dialektikai felsőbbsege félreösmerhetetlen volt. Minden elfogúlatlan hallgató kénytelen lön megvallani, hogy az általa felhozott érvek ellen a kath. dogmát védeni nehéz feladat; ha ugyan nem lehetetlen. Más nap, máj. 29-én, pihent erő lépett a sarampóba: Dr. Chadsey William. Előre bocsátott könyörgés után ujra az első tétel vétetett föl. Chadsey az egyházi atyáktól felhozott idézetekre, nem különben az „accidentia“ és „substantia“ szavak értelmezésére tért vissza, miután, nézete szerint, közelebről nem eléggé fejtetett ki. Mártyr a szerzetési szavakat értelmezte. Szerinte ezen szavak átvitt értelemben veendőek; tehát ime szavak értelme: *τὸ εἶναι* = ez jelenti. Krisztus így szólott: ezt cselekedjétek az

én emlékezetemre. Itt nyilván föltétetik, hogy testiképen majd távol leszen tőlök; megemlékezésről nem lehetvén szó, míg annak tárgya előttünk van. Továbbá Pál apostol így szól: a kenyér melyet megszegünk 1. Kor. 10: 16. nem ezt mondja tehát: Krisztus teste melyet sat. ugy szintén a végvacsoránál Krisztus valóságos kenyeret és bort adott tanítványainak, sem tulajdon testét nem adhatván, mert közöttök vala, sem vérét, mert még nem ontatott ki. Ezeknél fogva Krisztus nincs testiképen a sákramentomban. Cheadsey szerint a biblia kifejezései néha képleges, néha betűszerinti értelemben veendők, s ebből meglegheetés zavart vita támadt a trópuz és betűszerinti értelem, nem különben az egyházi atyák ide vonatkozó helyeik fölött. Mártyr egy logikai tétellel egyenes folyamatra vezette vissza a vitát: „a jegy nem ugyanaz a jegyeztetett dologgal; ezen akszióma kizárja Krisztusnak testiképen való jelenlétét, ugyan azért a kenyér átváltozását is“. Erre Coxo a második tételt vétette föl. Cheadsey: Megengedem, hogy Krisztusnak mennybe fölvetett teste nem lehet egyszerre különböző helyeken; ez azonban nem áll az ő sákramentomban jelen levő testéről; noha ez szubstanciája szerint ugyanaz mennyben lévő testével. Mártyr: Ez annyi, mint semmit sem mondani; és ha jobb érvek nem hozatnak fel, nincs miért vitatkoznunk! Dr. Carterovitus, Mártyr egyik segédje, szót kérvén, imez eszrevételt nyilvánítja: „Ha megállhat a tránsszubstanciáció: akkor az istentelenek is eszik Krisztus testét: ugyde ez el nem fogadható, következképen a transszubstanciáció meg nem állhat. Cheadsey: Pál apostolnak a méltatlanok evéséről szóló szavaiból következik: hogy az evés tárgya ugyanaz, de az evés módja különböző. Carterovitus: Krisztus urunk így szól: jobb néktek, hogy elmenjek, Ján. 16: 7. ebből következik, hogy itt maradása nem lett volna jó nekünk; és így nincsen is az urvacsorában; a ki ezt tanítja, oly tudományt tanít, mit Krisztus urunk nem akart taníttatni, mert nem lett volna jó tanítványaira nézve. Mártyr azon ellenvetést ragadta meg, melyet Cheadsey Pál apostol szavaiból formált; nem különben azon helyeket, melyeket Cheadsey az egyházi atyáktól felhozott; mint a melyekben Krisztus testének ételéről tétetik említés, s kimutatta, hogy az idézett helyek képleges érte-

lemben veendő: a mennyiben azon helyeken az Urnak lelki képen való magunkhoz vételét kell értenünk.

A harmadik ülést máj. 30. Dr. Tresham vala megnyitandó; de nem érkezvén meg könyvei, a korlátnok Morgan Filepet hívta fel. A gyülekezet szem és fül lett; az ő tan emberei nagy dolgokat vártak a híres szofisztától. Morgan merész elbizottsággal lépvén a sarampóba, ezen kérdéssel rivalt Mátyrra: Mit akarsz tekintélyül fölvenni: bibliát, egyházi atyákat, konciliumokat? Mátyr ime szavakkal hütötte le a heveskedő szofisztát: elébb imádkozzunk. Ezután felelt a hozzáintézett kérdésre: két kriterium van, melyeknél fogva theológiai tárgyak fölött ítéletet mondhatni: szent lélek és biblia. Minden egyébnek e kettővél kel egyeznie, mint az igazság egyedül érvényes bizonyosságával. Hogy az egyházi atyákat nem kicsinylem, eléggé bebizonyítottam az eddigiek folytán; de azoknak is folyvást a bibliából kell megpróbáltatniok. Morgan: Jó, vegyük hát alapúl a bibliát. Amde ez nem világos az urvacsoráról szóló helyeken; a legkülönbözőbb értelmek merítették abból: tránsszubstanciáció, impanáció sat. melyik már a helyes értelem? Mátyr: kitetszik Ján. 6: 63. Lélek az, mely megelevenít, a test nem használ semmit. Ezen alapelvet alkalmazva önként következik, hogy ime szavaknak *τοτο* és: valódi értelmök: ez jelenti. Morgan: „Miatán Luther, Zwingly és a kathólikusok oly különböző tant tanítanak: ebből világosan láthatni, hogy a biblia magában nem elég-séges, hacsak más világosság, például az egyházi atyák által ki nem derítettik. Különben maradjunk egy előre a bibliánál: Micsoda kenyér volt az, mit Krisztus vett és megtört? Micsoda időpontban áldotta meg? Mivé lön ezen cselekvény után“? Mátyrt szokott nyugodt hangulatából egy per-cig sem bírák kivenni az efféle kérdések, sőt épen mosoly-gott a szofistán, midőn mint nyelvész is hánytatván magát állította, hogy Krisztus saját testét adta enni tanítványai-nak; mert Máté 26: 26. ez a szó test közelebb áll ime szó-hoz: enni, mint a kenyérhez. Már ez aztán csakugyan nyomós, a mester nagy hírének egészen megfelelő érv! De volt Morgannak döntőbb érve is az apostol ime szavaiban: a kenyér melyet megszegünk, ez a szó: megsze-gni, átvitt értelemben veendő; s annyit tesz, mint Krisztus szenvedéseit szívünkre venni; mert az ennek megfelelő szó

az angol nyelvben hasonló értelmet ad vissza. Mártyr: „Mint hogy angolul nem értek, erre nem tudok mit szólani; egyébiránt úgy hiszem, hogy nem az angol kifejezések értelme határoz, hanem az új szövetség eredeti nyelve.

Jól esett Morgannak, hogy ez alatt Tresham könyvei megérkezvén, a vitában vészt vehetett. Rövid könyörgés után előadta, hogy még néhány helyet idézni kíván az egyházi atyáktól, melyek a kenyérnek átváltozásáról tanítanak. „Imez itt levő Mártyrnak egy másik Mátyrt állítok ellenébe Cipriánt. Ciprián Mátyr nyilván tanítja a transzszubstanciációt, annál fogva azt Mátyr Péternek sem szabad tagadnia. Mátyr: Hagyjuk a tréfát, térjünk a dologra. Ekkor újra hosszas vita támadt az egyházi atyák fölött. Mátyr megjegyezte, hogy az egyházi atyák kifejezései határozatlanok, rhetorikai hiperbolákkal, metaforákkal teljesek; efféle kifejezéseik későbbi időkben olyan tantételek megállapítására használtattak, melyekre későbbi határozott formájukat tekintve, magok az egyházi atyák gondolni sem birtak volna. Tresham: „Ha tehát az egyházi atyákat nem fogadod el, egy doktorra hivatkozom, hazádfia, Viö Tamás gaëtai kardinális“. Mátyr kifogást tett ellene, mint skolasztikus ellen; egyébiránt hozzá tette: „te sem fogadnád el mindazt, mit ezen doktor tanított“. Viö Tamás ugyanis biblia magyarázatában több pontban eltért a római igazhitűségtől. Tresham csakugyan elállott Viö sürgetésétől.

Morgan még egyszer föllépett vitatván, hogy Krisztus teste egyszerre több helyen lehet. Tresham támogatta ez értelmet; újra felhozván, habár most skolasztikus formába öltöztetve, elsőbb napon használt érvét, t. i. „az isteni mindenható erő a szubstanciát kvantitás nélkül is előállíthatja“. Mátyr: Mig elvont fogalmakról van szó, igen; voltaképen pedig a test szubstanciáját tér nélkül képzelni sem lehet. Tresham: E szerint ti Krisztus testét sákramentom nélkül pusztán hit által is vehetitek? Mátyr: Igenis, részesei vagyunk az Urnak, ha akár szimbolumok által, akár azok nélkül halálát jelenvalóvá teszszük, s annak hasznaiban igazán hiszünk; azonban a szent lélek a sákramentomok mint organumok által hitünket erősíti.

Következő napon ismét ülés volt. Az ülést Mátyr terjedelmes beszéddel nyitotta meg. Teljes összefüggésben

előadván mind a kath. dogma ellen fölhozott; mind a szerzetési szavaknak saját felfogása szerinti értelmezése mellett használt érveit. Előadása élénk hatást idézett elő. Dr. Cheaxseye miatt nagy indulatba jött: „Sok időt elvesztegetté, mit vitatkozásra jobb lett volna fordítanunk; e mellett szerepet cserélsz: a helyett hogy én tennék ellenvetéseket, nekem kell az egyház tanát védeni ellened. Nem így alkudtunk“. Annálfogva még újabb napot kér a vitatkozásra. A királyi biztosok erre nem állhatnak. Sőt miután az idő már messze elhaladt, a szóvitát befejezettnek nyilvánították.

Coxe beszédet tartott a gyülekezethez. Dicsérettel emelvén ki a vitatkozó felek higgadt magok tartását, tudományos képzettségét és elmeélet. Kiemelvén különösen Mártyr t, ki a harcot bámúlatos kitartással állotta ki három ellenfele ellenében, s fényesen megcáfolta a felőle híresztelt rágalmakat; mintha az általa hirdetett tant nem tudná vagy nem akarná védeni. „Ezen szóvita az evangyéliomi igazság terjedésére és szilárdítására jótékonyan fog hatni. Noha mi nem érezzük magunkat jogosítva ítéletet mondani a megvitatott tétel fölött, ez akkor történik, ha a király és parlament jónak látja: mindamellett én, mint ember és keresztyén örömmel teszek vallást hitem felől, s ajánlom mindeneknek, tudósoknak és tanulóknak, hogy a szentíráshoz tartásuk magokat minden egyházi atyák és konciliumok felett. Az ég és föld elmúlnak, de az Urnak beszéde mindörökké megmarad. Az Urnak beszédét kövessétek egyedül. Szakaszátok el magatokat a babona és tévelygéstől; de hagyjatok fel a haszontalan vitatkozásokkal is. Könyörögjete Istennek csendes és nyugodt lélekkel, hogy igazságát világosítsa meg előttetek, s szeretettel töltsön be titeket. Örömünkre volt látni, hogy sokan keresik ezen egyetemenél az igazságot; teljesítétek be örömünket az által, hogy a nyílt szívvel fogadott igazságot erényes éltetökben láttasátok meg egyebekkel.“

Igy folyt le az oxfordi szóvita a nélkül, hogy mint legnagyobb részben, a XVI. századi vallásos vitáknál döntő határozat tétellett volna a megvitatott tételek fölött. A kath. párt ezen körülményt azon hír terjesztésére használta, hogy Mártyr a szóvitán elbukott. Voltaképen pedig a mit Smith gonoszúl gondolt Mártyr ellen, jóra fordúlt, s

tekintélyének emelésére szolgált, míg saját párthíveit legnagyobb zavarba hozta. Az oxfordi szóvita mind azokra, kik elvitázhatlan előnyben látták Mátyr ellenfelei mellett, sőt általában az angol reformációra jótékony hatással volt. Kevéssel a szóvita után predikált Mátyr Jún. 16: 23. az egyház és tan visszaállításának szükséges voltáról, a királyi vizitátorok jelenlétében. Hálát mondott a kormánynak, mivelhogy tetteleg föllépett a reformáció érdekében. A vizitátorokat buzdította, hogy ugy reformálják az egyetemet, miszerint veteményes kertje lehessen a kegyességnek és tudománynak, s oly férfiakat képezzen, kik a népet Isten igéjére és egyéb szükséges tanokra oktassák. De a kik akkor a reformáció ügyének élén állottak Angolországban, nem voltak elég erősek gyökeresen átalakító rendszabályokhoz nyúlni. A skolasztikus tanárok helyökön hagyattak. . . . Elégnek tartották egykét nyugtalan elméjű tanulót az egyetemtől eltávolítani, s a régi fenyték visszaállítására némi lépést tenni.

A szóvita folyama alatt nagy lelki örömmel értesült Mátyr, Bucer és Fagiusnak Angolországba érkezése felől. Cranmer ugyanis, az angol egyház érdekében fölhasználni ohajtván azon szorongatott helyzetet, melybe jutottak a németországi protestánsok a császári Interim miatt, 1548. máj. 15. meghívó levelet intézett a király nevében Bucerhez és Fágiushoz. Bucer egyelőre vonakodott a meghívást elfogadni, nem akarván elhagyni a kedves Straszburgot ily szorongatott helyzetében; annál inkább mert folyvást reménylte, hogy a veszély elvonúl. Azonban a veszély súlyosbodott és közelgett. Az Interim elfogadása mindenféle erőhatalommal eszközöltetett. A papok, kik az Interimnek magokat alávetni nem akarták, kiűzetek. Straszburg sem halaszthatta tovább. 1549. febr. 12. elfogadta az Interimet. A papok tiltakoztak. A polgárok zúgtak. Mind hiába! Csakhamar kényszerítő rendszabályok tétettek. . . . A császár egyenes parancsára Bucer és Fágius elbocsátattak. . . . Genf, Bazel, Wittenberg, Koppenhága nagy készséggel és örömmel ajánlott állomást mindegyiknek. De Angliát elébb valónak tették. 1549. ápril. 25. Londonba megérkeztek. Cranmertől tárt karokkal fogadtattak. Mindketten a király nevében a Cambridgei egyetemenél nyertek alkalmazást.

Bucer több tekintetből fájlalta, hogy Mátyrral a szóvita előtt értekezletet nem tarthatott a föllállítandott tételekre nézve. Annál inkább, mert a második tételt egyenesen Luther ellen intézett támadásnak tekintette; de általában is roszalta ama kifejezések föltétlen elvetését, melyek szerint még mindig összefoglaló kapesok lehettek volna protestánsok és római kathólikusok között. Azonban Mátyr közelebbi közleményei folytán teljesen megszűntek Bucer aggodalmai s belátta, hogy a dolgok akkori állásában Mátyrnak épen ugy kellett felállítani tételeit, mint föllállította volt.

Mindamelletts is miután a szóvita felől legsötétebb hírek terjesztettek Mátyrra vonatkozólag, ezek ellenében Cranmer és az egyetem vizitátorai az oxfordi szóvita okmányainak közzétételét szükségesnek tartották, s elhatározták: Bucer sürgette, egyfelől, hogy a szóvita okmányai, közzététel előtt, az ellenféllel is közöltessenek, hogy az e részbeni eljárás is minden pártszínezet nélkül történjék; másfelől, hogy a harmadik tétel, mely különben sem volt vitatás tárgya, szintén tüzetesen kifejtessék. Mátyr örömezt engedett, részéről a felhívásnak s a harmadik tételt: Krisztus csak sákramento milag van jelen az urvaesorában, Cranmerhez intézett előbeszédben következőleg fejtette ki: „a kenyér és bor szimbolumok ugyan, de Krisztus rendelése szerint sákramentommá lesznek, azaz organumokká, melyek által a szent lélek fölgerjeszti bennünk a hitet, hogy ezen hit által, Krisztus testével és vérével lelkiképen, valósággal tápláltassunk. Így élvén a szent vaesorával, Krisztussal egyesülünk; mi benne, ő bennünk marad. Annál fogva ki volna az a keresztyén, ki kiesinylőleg értene az urvaesoráról, a helyett, hogy abban a legmagasztosabb kegyelmi eszközt ösmerné fel, melynél fógva az Ur halálának jótéteményeiben valósággal részesülünk. Krisztus teste és vére jelen van az urvaesorában de lelkiképen; a nélkül hogy fizikai érintkezés szükségeltetnék; miképen a hívők egymással lelkiképen egyesülvők: így vannak a tagok is a fővel. Ezen egyességre nézve az egyház nem tartja szükségesnek a testiképen való vagy szubstanciális jelenlételet. Krisztus jelenlételet hit által értjük, mely az égbe emelkedik, meglátandó a maga dicsőségében a Megváltót. Ugyanazért, midőn elvetem a skolasztikusok ime kifejezéseiknek

használatát: „testiképen“ „szubstanciáliter“ sat. ebből senki se következtesse, hogy én csak látszólagos ételt tanítok. Krisztus testét valósággal esszük de hit által; ez ezen kifejezések: „testiképen“ sat. testi szájjal való ételt tesznek fel. Az urvacsorában nem ilyen történik“.

Ezen első beszéddel jelentek meg az oxfordi szóvita okmányai. Londonban 1549. Bucernek nagy bizodalma volt a felől, hogy a straszburgiakat is teljesen megnyugtattandja.

Bucer is tartott szóvitát Cambridgeben, jó eredménnyel. —

Ime viták következtében kimondatott, hogy a haszontalan versengések kikerülhetése tekintetéből az urvacsoráról tannak egyedül a szentírás szerint kell taníttatnia, kifejezései is teljesen megtartatván; kimondatott, hogy a kenyér és bor nem úgy tekintendők mint a melyek csupán jelentik Krisztus testét és véréát; hanem úgy tekintendők, mint a melyeknél fogva Krisztus valósággal jelen van az urvacsorában a nélkül, hogy a jelenlételnek módja vitakozás tárgyává tétessék. A tránsszubstanciáció, mint szintén a vele merőben ellenkező ama nézet, mintha a kenyér és bor csupán jegyek volnának, elvettetett. Átalában a reformáció alapelvei, ime viták után, folyvást szilárdultak s mindig szélesebb térben terjedtek a behívott theológusok s számüzésből visszatért tudósok erőteljes közreműködéseik folytán. Az evangyéliom tisztábban predikáltatott. Az evangyéliom követőinek száma öregbedett. És bár mégis sok mag esett tövises és köves helyekre, de sok esett jó földre is, melyből az angol egyház javára gazdag gyümölcsök termettek.

Mártyr, a korinth. első levél után a Rómába írott levelet vette fel, kifejtendő az előrendeltetést, a reform. dogmatika sarkalatos tanát. Miután Kálvin mellett Mártyr tón legtöbbet ezen tan kifejtésében, nem leszen érdekel nélküli áttekinteni e tárgyban kifejtett nézeteit.

„Az ember eredetképen jónak, Isten képre teremtett. Isten képe az ember lelkében állott; melyben Istennek helyes ösmerete tündöklött, és akaratában, melyben valódi engedelmisség nyilatkozott. Az ember rendeltetése ime képet előtünteti. Ebhen áll a boldogság. Ámde Isten képe elfordított az emberben, a bűn miatt. Itt ez a kérdés adja elő magát, hogy a bűn miképen jött a világra? Fontos

kérdés, mert Isten Ádámot bűn nélkül valónak és szabadnak teremtette; azonban nem úgy, hogy el ne tévedhessen, s eshessék. Minden bizonynyal így is teremthette volna, de nem akarta. Megengedte Ádám esetét nem a bűnért, hanem azért, hogy nyilvánvalóvá tegye kegyelmének gazdagságát, s megmutassa, hogy az embert nemcsak bűn nélkül valónak teremtette, hanem eset után is helyreállíthatja. Többet e tárgyban nem mondhatunk; mert az eset előtti állapotot tökéletesen nem üsmerhetjük“.

„Ádám esetének következése: az eredendő bűn; azaz az emberi természetnek romlottsága. Az eredendő bűn által összes lelkierőnk megromlott, az okosság szintugy mint az akarat; Istennek helyes üsmerete, s a valódi engedelmeség elveszett; megmaradt ugyan a természet de hiányosan, eredeti mivoltából kiforgatva. Nem mondhatjuk azonban, hogy épen semmi jó nem maradt az emberben; csak annyit mondunk, hogy Istennek a Krisztus általi ujjaszületésben nyilatkozó segítsége nélkül, az eredendő bűn lassanként mindent felforgatna. De Istennek ereje azokban is munkálkodik ottan ottan, kik ujonnan még nem születettek; a mennyiben Isten ereje által dicső és hősiek erényekkel töltenek be, hogy az eredendő bűn következései általok feltartóztassanak, és a társadalom legalább bizonyos rendben tartassék. Szokrates nem szökött el bürtönéből, noha módjában lett volna. Arisztides száműzetvén, azért könyörgött, hogy honának soha ne legyen oka megbánni az ő száműzetését. A méregpohárra íteltetett Focion végperceiben egyik barátja által megkérdeztetvén, nem volna-e valami mondani valója: ezt felelte: „mond meg fiamnak, hogy ezen igazságtalanságról soha ne emlékezzék meg“. A római köztársaságnak volt Curtiusa, Scipiója, Cátója, oly férfiak, kik a jogszerűségnek és igazságnak hű barátai voltak. Noha az efféle érzelmeket és cselekvényeket úgy kell tekintenünk azokban, kik Istentől elfordultak, mint meg annyi bűnöket: mindazáltal az eredendő bűn következéseinak visszatartóztatására szolgáló némi zabolák voltak ezek, hogy el ne vesszen minden; a törvények meg ne semmítessenek s a természeti világosság végképen ki ne oltassék.

„A bűn nemzéssel terjed testen által a lélekre. A lélek közvetlenül Istentől teremtetvén creatiánizmus tisztán, és bűn nélkül száll, a bűnnek magvát magában hozdozó testbe.

Ez igazságtalanságnak látszik az emberi értelem előtt. Kérdésbe tehetni, miért kell ily egyesülésnek történni? Miért kell a drága léleknek, ily tisztátalan edénybe záratnia? Valóban ez igen homályos tér. Itt az értelmet nem lehet kielégíteni. E részben semmiféle magyarázat sem megnyugtató. Nincs egyéb hátra, mint Isten irgalmasságához ragaszkodni, mely a Krisztus általi váltságnál fogva minden ellenmondást megold, s a rendet helyre állítja. A keresztesítés nélkül meghalt gyermekekről, nem mondhatni feltétlenül, hogy elkárhoznak; épen oly kevés biztonsággal mondhatni, hogy idvezülnek; de jó reménnyel vagyunk felölök, miután Isten ígéretet tett Ábrahámnak, miszerint nem csak neki, de magvának is Istene leszén.“

„Ennyire megromolva lévén az emberi természet szabadakaratról szó sem lehet többé. Mártyr ezen pontra nézve is egészen Agoston értelmét követi, Zwingli, Luther Melánchthonnal egyezőleg. Szerinte a bölcsélet megvesztegette az egyház tiszta tanát; mert ha belső és külső cselekvényeinket, a gondviselésre vonatkozólag megvizsgáljuk: elkell ösmernünk, hogy minden úgy történik, mint elrendelve van. Ha pedig csupán akaratunkhoz képest tekintjük: van ugyan szabadságunk; de a jót, mely isten előtt is megállhat, nem vihetjük véghez, mivel saját erőnkkel nem zabolázhatszunk a kívánságokat és szenvedélyeket. A szabadság az észszerű megválasztására való képesség. Ilyen szabadsága volt az embernek, eset előtt ez által azonban elvesztette értelmének és akaratának meghomályosodása folytán; annál fogva az Istentől elfordultak, kik nem keresztyének nem tudják a jót saját erejükből megválasztani. Mi, jelenleg a természet hatalmának alávetve vagyunk. Betegségek támadnak reánk; vagy ha óhajtásunk szerint élünk is: a halált, elvégre is ki nem kerülhetjük. Bár mennyire megzavarja is ez, szabadságunkat: mindazáltal, marad ebből valami számunkra, minélfogva polgári és társadalmi kötelességeinket betölthetjük. Ezek ugyanis természeti ösmertűnknek tárgyai, s az akarat ereje által betölthetők, mert földi céljaink vannak; noha ezeket sem lehet minden nehézség nélkül betöltenünk, mert az indulatok mindennel ellenkeznek, mi az igazság körébe esik. Az isteni törvények irányában pedig, a kísértet sokkal erősebben megzavarja értelmünket, mintsem e részben valaha elhatározhatnók ma-

gunkat. A polgári törvényekre nézve, másként van a dolog; mutatják Numa, Lycurgus és Solon jó törvényei. Ámbár tehát, az emberi akarat, nem szabad többé Isten törvényire vonatkozólag; nem igazítottván arra, a meghomályosodott értelem által: mind a mellett is megmarad rá nézve, az öntetszésszerű, s önszántából való elhatározás. Az akaratot soha sem kényszeríthetni, hogy azt akarja, mit határozottan nem akar. De nem is lehetetlen teljességgel, a jónak megválasztása; mert az embernek választásbeli szabadsága megmaradt; csak hogy ezen szabadság az eredendő bűn miatt, megköttetett állapotban van. Magában véve, nem is lehetne a bűnös embernek vétkezni; mert ámbár akarata roszra irányúl: mindazáltal módjában van, a többé kevésbé roszat választani.

„Mint fölebb érintettük, az eredendő bűnnek értelemre és akaratra kiható ime sulyos következtései, egyedül Krisztus közbenjárása által töröltetnek el. Ámde, reménylheti-e mindenki ezen közbenjárás kegyelmét? . . . Itt jön elő, az előrendeltetés tana. Mártyr előtt, az előrendeltetés, nem csupán a metafizikai principiumok fölötti szemléelkedés logikai eredménye volt. Ő ezt, a Rómába írott levélben találta, s mint legbiztosabb eszközt tekintette a végre, hogy a maga általi megigazulásra kevély ember megaláztassék, s egyedül Isten kegyelmének adassék minden dicsőség. Mélyen meghatva Pál apostolnak Rom: 9, 18. s több ide vonatkozó szavai által minden kísérletet: ime szavak értelmét egyebekkel összevetés által lágyítani; vagy az apostol életfolyamába beható lélektani vizsgálódás által kimagyarázni egynek tartotta, a szentírás teréről lelépéssel, s az isteni tekintélynek kicsinylésével. Jól ösmerte az ezen tannal együtt járó nehézségeket, az ellenfél által e részben fölhozni szokott ellenvetések: de cáfolhatatlanoknak nem tartotta; azon következtetéseket pedig melyek az ellenfél által a reformáció ezen tanából a vaksorsra, fatálizmusra általában az erkölcsi élet hátrányára formáltattak s a protestántizmusra szórattak, határozottan vissza útasította.

Fölhozta Mártyr, mielőtt e tan kifejtéséhez kezdene, hogy régibb idők óta, s több oldalról emlegettetett: miszerint ezen titokteljes tárgynak érintetlenül kellene hagyatnia, a honnan a legrégebb egyházi atyák nem is szólottak erről. Ámde Krisztus és apostolai, több helyen, és határozottan fe-

jezték ki e részben magokat: annál fogva nekünk is szólnunk kell róla; annál inkább, mert helyesen fölfogva, ezen tudomány az evangyéliomi keresztyénség kellő központját képezi. Az elválasztottakra nézve hasznos erre taníttatniok; hogy minden jót ne magoknak tulajdonítsanak; hanem Istennek köszönjenek. Az elvettetteknek nem árt; mert senki nem tudja: ezek közé tartozik-e? azonban egyik előbb, másik később a kegyelem által megvilágosíttatik.

„Minden ember, Istennek változhatatlan végzése szerint előrendelve van: vagy idvességre; vagy kárhozatra. Amaz a tulajdonképeni praedestináció; emez a reprobáció, vagy elvettetés. Igazságtalanságnak ez utóbbit nem mondhatni; Isten azért vetett el némelyeket az emberek közül, hogy példát adjon bennünk-büntető igazsága felől. Az ő végzése föltétlen; az az némelyek elválasztatása nem erényeikért, másoknak elvettetése nem bűneikért történik, ámbár ama napon, a kárhozat nyilvánításánál az elkövetett bűnökre hivatkozás fog tétetni. Isten jónak teremtette az embert; miután azonban, az eset által akarata megromlott, csak eszköz immár Isten kezében, melylyel tetszése szerint bánik. Az elvettettek rendesen nem értik elvettetésüket, néha ugyan rettentő példák fordulnak elő e részben. Spiera Ferenc olasz orvos példáját hozza fel Mártyr, ki a protestáns hittől elszakadván, Velencében anynyira megbánta tettét, hogy azon gondolat miatt, miszerint immár az elvettettek közé tartozik, minden vígasztalás dacára, kétségbe esés kínai között halt meg.“

„Mindamellet is, hogy az elvettettek jó, az elválasztottak rossz eselekvényt visznek véghez ottan ottan: az utóbbiak bensőleg jónak maradván nem esnek ki a boldogságból; az előbbieket viszont nem tehetik azt magokévé. Az elválasztottak, kirekeszthetik ugyan magokat egy ideig Isten kegyelméből bűneik miatt; az elvettettek, megnyerhetik az emberek előtti kedvességet: de Istennek végzését, sem ezek, sem azok meg nem változtathatják.“

„Ezek folytán mondhatná valaki, hogy tehát Isten oka a bűnnek! Ámde Isten föltétlenül jó: ugyanazért, magában a bűnnek oka nem lehet. Minthogy azonban, a világon semmi, még a bűn sem történhetik az ő akarata nélkül: annál fogva némi tekintetben, a bűn első okául volna tekinthető; de csupán, oly értelemben, mint a böleselők, távolító

s meggátoló okról szólnak; az az, a mennyiben ott, hol ok nincs, nem enged annak megfelelő okozatot előállani; például: sötétséget idéz elő, ha a napfénye nem világít; a rozszant épületet össze omlani engedi, ha támasza elvételik. Továbbá, Isten lényegénél fogva jó; midőn azonban igazsága szerint büntetni akar: vissza vonja kegyelmét, és ezen értelemben, a bekövetkezendett rossz okának mondható. Mert a jó, egyedül kegyelem által eszközölhető; kegyelem nélkül azonnal, és csupán bűn következik; valóságos, legközelebbi eszközölő oka a bűnnek, Isten nem lehet. Ez magában az emberben van, az ő megromlott akarata szerint.“

„Kegyelem pedig csak az elválasztottaknak ajándékoztatik. Úgy látszik ugyan néha, hogy az elvettettek is részesei a kegyelemnek. Ez azonban csak látszik, mert a kegyelem ezeknél, hatálynélküli. Hatálya a kegyelemnek, csak a választottakban van. A kegyelemnek semmi köze nincs a természeti erőkkel, ezektől nem támogatatik. A kegyelem megszűnés nélkül munkálkodik, a nélkül hogy tőlünk függene: elfogadni, vagy visszaútasítani. Mindenkinek ajánlatik ugyan; minthogy azonban, nem olyan mint a ruha, mely mindenkinek jól áll, ha magára veszi: annál fogva az ajánlás csak annyit teszen, hogy nem tudjuk voltaképen: kik részesei a kegyelemnek. Mártyr megjegyzi, hogy e részben Lutherrel teljesen egyezőleg tanít; de a következő helyből kitetszik, hogy Mártyr többet engedett az embernek, mint a német reformátor. Miután ugyanis némely bibliai helyeket kifejtett, hozzá teszi: ebből határozottan semmit nem mondhatni arra nézve, hogy mi telik a bennünk lévő erőktől; mert Isten nem úgy hat az emberre, mint holt törzsre. A köveket mozgathatjuk, a nélkül hogy éreznék vagy akarnák. Az emberek pedig megtisztítatnak és újítatnak Istennek reájok ható munkássága által; annyira, hogy magok is belátják, mit cselekesznek; akarják is, óhajtják is a jót; miután köszív helyett, hús szívet nyertek. A kegyelem megelőző vagy következő, a megjobbulás ideje és fokozata szerint. Elsőben az akarat megjobbúl; majd a már megjobbúlt akarat felüsmerni kezdi a jót; azután a felismert s elkezdett jót véghez viszi; végre kitaró léssen a jónak cselekvésében. Megelőző kegyelem tehát nem az, mely mindenkinek ajánlatik; akár elfogadhatják, akár nem; Istennek munkás ereje ez, a választottak-

ban, melynélfogva először jóra indítatnak; azután a jóban megerősítetnek; a következő kegyelem nem rendkívüli ajándék, melyben csak azok részesülnének, kik amaz elébbit elfogadták, hanem ugyanazon kegyelem; csak annyiban következő, mivel a jóban való kitartásra indít, s eképen felteszi munkájára a koronát; mint például a nap, előbb felmelegíti a földet, hogy befogadhassa a behintett magot, azután jótékony befolyása által a plánták növekedését elősegíti.“

„Első és legfőbb ajándéka a kegyelemnek az elválasztottakban: Krisztusban az egyetlen megváltóban vetett hit. Ezen hit nélkül nincs idvesség. Csak ezen hit által szabadulunk meg a bűntől, s megigazulunk. A megigazulás nem cselekedetek által történik, ha még olyan jók volnának is azok, mert a törvénynek tökéletesen senki sem tehet eleget. Sőt a hit által sem igazulunk meg, a mennyiben az, emberi cselekvénynek volna tekinthető; milyen volt a pogányok és bölcselők általános vallásos hite, mivelhogy ez, hiányos és tökéletlen. Csupán azon hit által igazulunk meg, mely Istennek ígéreteit és Krisztus érdemét megragadja és magáévá teszi. Ez a tudomány kezdete, forrása, támasza a valódi kegyességnek. A hit, soha sincs jó cselekedetek nélkül. Újjá születés előtti jó cselekedeteinket nem lehet föltétlenül jónak mondanunk, hanem csak azokat, melyek újjá születés után vitettek véghez. Az ilyen cselekvények elválhatatlannak a megigazító hittől, ebből erednek, efelől tesznek bizonyosságot.“

Az előrendeltetés tanában tehát, minden Istentől való függésre vitetett vissza. Mint Mártyr kifejtette: Isten nem csak az idvességre, de az idvesség eszközeire, hitre és jó cselekedetekre is előrendelte az embert; és a kegyes érzületűek ebbeli hivatásukat, szent élet követése által törekeshetnek betölteni. A praedestinációban való hit által Isten előtti megalázódásra, a szenvedések között béketűrésre, az isteni kegyelem iránti elfogyhatatlan háálára indítatnak, ugymint a kik Isten szabados tetszéséből, minden érdemök nélkül választattak el, egymásiránt pedig atyafiúi szeretetre, mivel egyikök sem tudhatja, egyedül Isten tudja kik legyenek közülök elválasztottak vagy elvettettek.

De ezen szempontokat nem vették figyelembe a kath. teológusok, kik a XVI-ik században a praedestináció ellen

harcoltak. A honnak az előrendeltetés tana, mint másutt: úgy Angolországban is, miképen ezt Mátyr olvasásai folytán kifejtette, heves vitát idézett elő. Ellenei újra felléptek, hogy megcáfolják nézeteit, s leküzdjék az általa támasztott hatást. E célból nem véltek jobbat tehetni, mint Pighius Albertnek „De libero hominis arbitrio et divina gratia libri 10 Cöln. 1542“ művét minél inkább elterjeszszék Oxfordban. Pighius műve ösmeretes volt a reformátorok előtt. Bucer mindjárt 1542-ben; Kalvin 1543-ban, alaposan egymással teljesen egyezőleg megcáfolták. Általában nagy elösméréssel szólottak ezen műről; de azon következtetéseket, melyeket Pighius az előrendeltetés tanából a protestantizmus ellen formált, határozottan, méltó boszankodással visszaútasították. Dr. Smith szintén föllépett, ily című értekezésében: „Diatriba, de hominis justificatione adversus P. Mátyrem Vermelinum“ Löwen 1550. Jónak látta a nemes Doktor Mátyr nevét ily csúfosan elferdíteni!

Mátyr kihíva volt. A római levél fölött tartott olvasásai folytán kiváló tekintettel volt Pighiusra, kit „ellenfelei Achillesének nevezett, néha Smithre is, ama Herkules Theseusára. Lépésről lépésre taglalta Pighius munkáját, különösen 3 pontot emelt ki: az eredendő bűnt, predestinációt, megigazulást; s a szentírásra támaszkodva teljesen megcáfolta Pighiust, kimutatván, hogy az ő Pelágius-féle tana, sem a szent írással, sem az egyházi atyákkal meg nem egyezik.

Ennek folytán a londoni 1552 évi zsinaton készült Angol egyház hitformájában az eredendő bűn, előrendeltetés, és megigazulás épen úgy vétettek föl, mint Mátyr s a vele egykorú prot. theológusok, Angolországban kifejtették.

Mátyrra 1550 év tavaszán, királyi rendeletnél fogva újabb tanári teendő bízott, a mellett hogy a Rómába írott levél fölött naponként olvasásokat tartott, hetenként közönséges vitatkozások tartása elrendeltetvén, ime vitatkozások vezetőjévé, elnökévé neveztetett. Bucer szintén a római levelet magyarázta Cambridgeben nagy tetszéssel és hatással. Általában mindketten, nagy buzgósággal és sikerrel működtek az angol reformáció érdekében. Annál inkább, mivel a száműzésből visszatért több nagy befolyású és tevékeny lelkészek és tanárok, hozzájuk csatlakozása által, hatatosan támogattattak. Ezek között különösen említendők:

John Rogers, Miles Coverdale, Edmund Grindall, John Hooper John Jewel. Az angolországi egyetemek nagy hirre emelkedtek a külföld előtt. Protest. országokból, különösen Helvéciából nagy számmal kereste meg az ifjúság az oxfordi és cambrydgei egyetemet s hogy hallgathassa az innepelt tanárok olvasásait. Mátyr 1550 jan. 20. Oxfordban kanonókká nevezetett.

Azon nagy tisztelet mellett, mely iránta minden felől nyilatkozott, s a bizodalom mellett, melylyel iránta Cronmer viseltetett és azon barátságos egybeköttetés mellett, melyben Bucerrel és egyebekkel állott, nem volt nehéz Mátyrnak, túltenni magát az aféle méltatlanságokon, melyeknek Oxfordban kitéve volt. Kanonok társai közül csak Bernárd és Bankessel volt jó viszonyban; a többiek különösen Dr. Treshám soha nem tudtak vele kibékülni. Folyvást eretneket, bitangot láttak Mátyrban. A tanulókat felizgatták ellene, s ezek legaljasabb bántalmakat követtek el rajta. Ablakát bevették. Szállása előtt éjjente lármás csoportozásokat tartottak. Az irodalom terén is fel léptek ellenei. Bizonyos White nevü verselő, gúnyiratot bocsátott közre Mátyr ellen. Smith sem maradhatott el. Nőtlen ségről irott értekezését, mely eredetileg Luther ellen készült, Mátyr ellenforgatva kiadta, s ebben Mátyrból valódi Karthausit csinált. Egyébiránt Smith, ugy látszik, elvégre beleunt hosszas szédelgésébe, miután Löwenből Párizsba; innen Skótországba ment, de rokonszenvre sehol sem talált: Skótországból komoly és elhatározott hangú levelet intézett Cranmerhez, felajánlván a prot. egyháznak szolgálatát. Visszautasítatott.

Mátyrra ez időben fontosabb munka várakozott, mint sem idejét Smith nőtlenségről irott könyvének megcáfolására vesztegethette volna. Az angol egyház liturgiája forgott szönyegen. Cranmer néhány püspök közremunkálásával, már 1548. készített ugyan liturgiát, melynek nagy része a catholicizmusból vétetett által, s a következő évben a parlament által megerősitetett. A kathólikusok ellenszégülése, papok és nemesek által szitatván Nordfolk és Oxford környékén, nyilt lázadásban tört ki. Kolostoraikból kiüzött szerzetesek állottak a fanatizált tömeg élére, s bosszút forralva nyomúttak Oxford felé. A nordfolki herceg ellenök küldetett; azonban a helyett hogy visszanyomta

volna a lázongókat, szabad útat engedett nekik Oxfordba. Mártyr kijelölt tárgya volt bosszújoknak. Futnia kellett. Alig volt annyi ideje, hogy nejét egy ismerős családnál elrejtthesse. Az udvarhoz sietett. Előadta a lázongás veszélyes voltát, mit eddigelé jelentéktelennek tartottak. Ekkor Lord Grey küldetett katonai erővel ellenök. A lázongók Oxfordból kiűzettek. Mártyr újra elfoglalta hivatalát.

A protestánsok között szintén, és pedig alapos oknál fogva ellenszegülésre talált a liturgia. John Hooper ki Zürichben tartózkodása alatt, teljesen felösmerte a reform. egyház szerkezetét s cultusa egyszerűségét, glocesteri püspökké neveztetvén 1550. nem akarta felvenni a püspöki öltönyt, s a hűségi esküt az érsek kezébe letenni. Bezárattott. Cranmerre ez ellenszegülés kellemetlenül hatott. Mártyr és Bucer véleményét kérte a további teendők iránt. Hooper is ezekhez fordult. Mártyr 1550. jul. írja Hoopernek: hogy osztja nézetét. Az e féle külsőségeknek kiküszöböltetniök kell; mert a keresztyén isteni tisztelet lehető legnagyobb egyszerűséget igényel. A nép ezeknél fogva arra szokik, hogy csupán külsőségekre tekintsen; vannak papok kiktől ha elvonnók a papi öltönyt és sapkát, semmi sem maradna bennök abból minek mint papban meg kellene lennie. Mind a mellett ezek közönyös dolgok; a papi öltönyt senkit sem szentebbé nem tesz, s meg nem szentségtelenít. Mig az ország törvénye kívánja, hogy a püspök ebben hivataloskodjék: ehez kell szabnunk magunkat, ne hogy e miatt nagyobb versengésre adjunk okot. Még bővebben nyilatkozott e tárgyban nov. 4. kelt levele folytán: „óhajtom ugyan, hogy amaz egyszerűség uralkodjék mindenütt, melynek Strasszburgban tanúja valék, s hogy az apostoli korszak rendtartásai visszaállitassanak: óhajtom annál inkább, minél erősebben ragaszkodnak a külsőségekhez kath. ellenfeleink: azonban a papi öltönyt magában véve közönyös dolog, annak használata nem árt a kegyességnek; s azokat kik használják nem lehet kárhoztatni. Ha a reformáció alaptanai tisztábban predikáltattak, s mélyebben meggyökereztek volna már Angliában: nem volna nehéz ime külsőségeken is túladni. Ámde, miután az evangyéliumi alapelvek terjedése igen lassan és nehezen halad előre: attól félhetünk, hogy elfordúlnak tőlünk a kedélyek, ime közönyös dolgoknak ellene szegezvén magunkat. Angliában

nem lehet gyorsan haladni. Egész erőnkkel, komolyan ellene kell ugyan állanunk a tévelygésnek: de a jelentéktelen dolgoknál engedékenységet kell tanúsítanunk. nehogy a nehézségek szaporodjanak; miután azonban Hooper erősen vitatta, hogy a papi öltöny a Mózesféle kultushoz tartozik, ez pedig a tőle elválhatatlan papsággal, Krisztus által eltöröltetett, és csak a pápaság hozta be újra a papirendet, s a papi öltöny használatát: Mártyr minden áron engedékenységre ohajtván bírni Hooper-t, kimutatta, hogy az egyház kezdetben már többet megtartott a Mózesféle kultusból, annál fogva az az érv, hogy a pápai öltöny a Mózesféle kultusból van véve, nem bír elég nyomatékka. Mi a pápaságot illeti: nem lehet föltétlenül elvetni mind azt, mi a közép korból ered; mert az újabb neme volna a szolgaságnak az evangyéliomi szabadság helyett, mely mindent megvizsgál, hogy azt mit jónak talál, Isten dicsőségére fordítsa. Ime! a régi egyház is használta a pogány templomokat, keresztyén templomokká változtatandó. E mellett példákat hoz fel Mártyr az egyházi atyáktól, arra nézve, hogy már akkor kiváló öltönyt használtak a papok; s ismétli, hogy igen messze vinne azt állítani, miszerint mind az, mi a pápák által behozatott már csak azért is rossz, s ez egyetlen oknál fogva elvetendő; mintha bizony azt nem lehetne nemes célokkal összekötni, s az evang. egyház érdekében használhatóvá tenni. Ám legyen a papi öltöny emberi találmány, s noha az építésre, magában véve semmi hatással nincs: mindazáltal ez idő szerint még megtartható, hogy a mellékes dolgok feletti haszontalan és veszélyes versengéseket távoztassuk, s az egyházépítés nagy munkája elé épen azok ne gördítsenek akadályokat, kik vezetői az építésnek. Minden bűn ugyan mi nem a hitből származik: ámde Istennek minden teremtese jó, és az ő dicsőségére fordítható.

Laszki és Bucer Mátyrval egyezőleg nyilatkoztak e tárgy felett. Bucer ily értelemben írt Cranmerhez és Hooperhez. Az eredmény az lón, hogy Cranmer is engedett Hooper is. Hooper papi öltönyben állíttatott be hivatalába, Cranmer beleegyezett, hogy azután ne viselje.

Mind ezen körülmények a liturgia revíziójának szükségességét tüntették fel. Mátyr és Bucer közremunkálásra fölhívtak. Bucer a revíziót vállalta el. Mátyr a revízió bírálatát. Mindketten kihagyták abból a kathóli-

cizmus maradványait. Annyira azonban egyik sem ment, mint a genfiek. A genfiek elvetendőnek nyilvánították a betegek kommunióját. Béza e részben így nyilatkozott: „A mi betegeink nem kívánják a privát kommuniót, jól tudván, hogy az idvesség nem függ csupán a sákramentomoktól, mivelhogy nem az az azokkal való nem élhetés, hanem azok megvetése veszélyes az üdvre nézve. A sákramentom ünnepléysége, annak közönséges kiszolgáltatásában áll; az urvacsora a hívőknek egyessége; a privát kommunió nem az. Mártyr és Bucer nem osztották Béza értelmét. Szerintök is, a hívők egyességének is bizonyosága ugyan az urvacsora; de bizonyosága és eszköze ám az egyes tagok Krisztussal való egyességének is, ugyanazért azt a betegek-től nem lehet megtagadni *). Csak a kiszolgáltatás módja ellen tett kifogást Mártyr, miképen az a liturgiában megállapított. E szerint ugyanis, a pap az urvacsora kiszolgáltatása napján elvitte a szent jegyeket a betegekhez is, s a nélkül, hogy a szereztetési igéket elmondotta volna, kiszolgáltatta. Mártyr szerint, az ige a jegyeiktől el nem választható; ugyanazért sürgette, hogy az urvacsora a betegek-nél is a maga teljes mivoltában szolgáltsék ki. Ezen nézet mellett nyilatkozott később Bucer is.

1552. ápril. 6. a parlamentben elfogadtatott és megerősített a Mártyr és Bucer által kijavított liturgia.

Bucernek a liturgia körüli munkája utolsó műve volt. Az 1549. nov. 13. elhunyt Fagius után, nem sokára Bucer is elköltözött. 1550. év nyarán tizenegy napot töltött Mátyrnál Oxfordban. Visszaérkezése után súlyos beteg lett. Mátyr a következő évben husvétkor készült visszaadni Bucernek a látogatást. Bucer február végén már meghalt! John Cheke lovag ime nagy elősmerést tanúsító szavak mellett értesítette Mátyrt a súlyos veszteség felől:

*) „Az urvacsora kiszolgáltatása a betegek-nél“ közelebről is élénk vitát idézett elő a helvétország reform. egyházakban. Kirchenblatt, für die reformirte Schweiz. 1856. évfolyam 4. 9. 12. sz. a. Feltűnő, hogy a Mátyr és Bucer által használt érv figyelembe nem vétetett. Még feltűnőbb, hogy oly gyönyörű nyilatkozatok dacára, milyenek ugyanazon lap 1855. évi folyam 12. sz. a. „Die Verflchtung des Geistlichen zum Krankenbesuche“ vezércikkben közrehozatnak: az urvacsora kiszolgáltatása, a betegek-nél, egyes zsinatokban, nagy szótöbbséggel elvetetett.

„te tudod, hogy ő nem magának élt, hanem egészen Megváltójának szolgálatára szentelte magát“. Mátyrra ez erősítés lesújtólag hatott.

A XVI. századi reform. theológusokat többször tüntették fel mint szigorú s hajthatatlan embereket, kiket dogmán és egyházon kívül semmi sem érdekelt. Mennyire helytelen ily sötét képet adni a reformátorokról: szolgáljon bizonyságul legközelebből ime két levél Mátyrtól. Egyiket Bucer özvegyének írta: „Nem fojthatom el könnyeimet, elgondolva, hogy az egyháztól oly hű pásztor, az iskoláktól oly jeles tanár, tőled oly kegyes férj, tőlem hasonlíthatatlan jó barát elszakasztott. Szükségemnek idején segített, fölemelt engem. Soha nem felejtettem, hogy nála, minden szorongatásaim között, biztos tanácsot találtam. Leginkább fáj pedig, hogy halálos ágyán nem láthatám; s végső szavait, melyekben bizonyosan legnagyobb kegyesség nyilatkozott, nem hallhatám; és hogy én, ki annyi idő óta benső barátságban állottam vele, végső tisztességet neki nem teheték. Az én Bucere menyibe szállt a nélkül, hogy Mátyrjától bucsút vehetett volna! Mit tegyek? Hova fordúljak? nélküle, elhagyatva egyedül nem élhetek! Óh Uram! könyörülj kegyelmedből fájdalmaimon! Ne engedd, hogy sokáig legyek tőle elszakasztva! Most érzem már a száműzetés nyomorúlt voltát, mi tűrhető volt rám nézve az ő életében. Most tudom már hogy hontalan vagyok“. Másikat Hubert Konrádhoz intézte Straszburgba: „Isten békességgel szólította magához Bucert, nem engedte őt ellenségeinek kezébe esni. Ő boldog; csak mi vagyunk siralmas állapotban, a legsúlyosabb veszélyeknek kitétetvük. Mig Bucer Angliában volt, s mig vele Straszburgban közelebbi viszonyban állottam, soha nem éreztem hogy száműzött vagyok. Most egészen elhagyatva érzem magam. Eddig hű bajtársam volt azon pályán, melyen együtt haladtunk: most elszakasztva vagyok attól, ki lelkenek fele volt. Valóban Isten keze súlyosodott meg rajtam! Midőn a mult évben meglátogattott Bucer: straszburgi barátainkkal foglalkozánk, körükben érezők magunkat; sokat beszéltünk arról, hogy majd együtt visszamegyünk. Ő elment most előttem, de nem a mi kedves Sraszburgunkba, hanem a mennyei boldog hajlékokba, hol örök hazát nyert, melyből ki nem üzetik, s melyét maga sem kívánna elhagyni. Reménykedem Isten előtt,

hogy a mint itt egyesített vele: ne engedjen sokáig elszakasztva lenni tőle.

Ime Mátyr is nem csupán dogmatizálni tudott!

Coxe Rikhard és John Cheke felhívására ez időben készítette nyomda alá a Korint. első levél felett tartott olvasásait, előbeszéddel, VI. Eduárd királyhoz, melyben a szentírás tanulmányozását ajánlja, mint a melyben teljesen fölalálhatni az egyház kormányzás és védelmezésben zsinór mértékül szolgáló alapelveket. A kézirat 1551. Zürichbe küldetett, hol Gvalter Rudolf és Wolf János vezette a nyomtatást. 1552. megjelent. Angolországban nagy rokonszevvvel fogadtatott.

Valóban Mátyr folyvást határozottabb befolyással volt az angol egyház reformációjának megalapítására. Az 1552. évi londoni zsinaton készült ama 42 cikkből álló vallástétel, mely az angol egyház hitformája lön, egészen Mátyr szellemében és értelmében szerkesztetett.

Ez év vége felé Mátyrt örvendetes esemény lepte meg. De a mily véletlenül jött, oly kevés ideig tartott a fölötti öröme. . . . Straszburgba visszahívatott. A tanács irt VI. Eduárd királyhoz Mátyr visszabocsáttatása tárgyában; miután a strasburgi iskola többé nem nélkülözheti. Hedio halála után ugyanis 1552. okt. 17. Sturm Jakab azon volt, hogy a megürült tanári hely Mátyrral töltsék be. A király, Cranmer közbevetésére, nem engedte meg Mátyr távozását, „mert reá még fontos tárgyak váraoztak“. Ime tárgyak egyike volt: a régibb egyházi törvényeket, az újabbidőkbeli intézkedésekkel összhangzásba hozni. VI. Eduárd trónra lépte után azonnal 32 tagból álló bizottmány neveztetett ki e tárgyban a parlament által. Két év tölt el már a nélkül, hogy a bizottmány csak hozzá kezdett volna is a munkához. 1552. évi nov. 11. királyi rendeletnél fogva 8 tagból álló bizottmány neveztetett ki, köztök Mátyr, Cranmer elnöklete alatt ime munka bevégzésére. Cranmer és Mátyr ketten hajtották végre a nagy munkát, oly gyorsan hogy 1553. már az átvizsgáló bizotmány elé terjesztetett.

Mátyr te munka folyama alatt, újabb és igen súlyos vesztesség érte. Szelid lelkületű, kegyes adományozásai által köztiszteletben állott nejét 1552. febr. 15-én elkellett siratnia. A sok próbáltatást kiállott férfiú most érezte már

voltaképen, hogy magára hagyatott. Senkié nem volt többé, a hű Santerenziánon kívül!

Ettől fogva, gyorsan következtek reá a megrázó történetek. 1553. jul. 6. VI. Eduárd király hirtelen meghalt. Az angol reformáció sorsa, vele együtt sirba szállani látszott. Utánna Mária lépett trónra, miután vágytársát Gray Johannát legyőzte. Minden megváltozott. A reakció kitört, és pusztított. Gardiner VIII Henrik tanácsosa, kiszabadulván tömlőcből, hová Eduárd alatt záratott, országkancellárjává tétetik, legdühösebb ellensége a protestántizmusnak. A pápa elérkezettnek vélvén az időt: Angolországot hatósága alá visszahajtani, Reginald Polet küldé legátusul Angliába. Gardiner tanácsára, Mária egy ideig kezei között tartotta az egyházi supremáciát hogy annál erélyesebben tétethessenek a katolicizmus visszaállítására szükséges előkészületek. Póle is Brüsszelbe vonúlt. Az ő megjelenése gyanút fogott volna támasztani. Csak 1554. jött Londonba. Legalább megkiméltetett attól, hogy ily minőségben személyesen találkozzék Mátyrral, egykori paduai tanuló társával s barátjával. Gardiner e részben is megtette a magáét. . .

Eduárd halála után kevéssel, mikor még nem reménylették, hogy az újabb intézkedések változást szenvedjenek, Mátyr beszédet tartott Oxfordban, a szegény tanuló köztöti segélypénz kiosztása alkalmával az egyházi hivatal méltósága és hasznos volta fölött. „Csak kevesen adják magokat, a mai időben, egyházi szolgálatra; nem elég jövedelmesnek tartván azt, s kevésre becsülvén, a vele együtt járó sok teendők miatt. Pedig az egyházi hivatal bár sok nehézségei vannak, méltósággal teljes önmagában, s legszebb állás; mert hasznosabb mint bármely egyéb. Tudatlan és erkölcstelen papok által viseltetve, megvettetés tárgya lett ugyan; de a ki hittel és szeretettel vállalja magára, s kegyes életével példányképül szolgál a gyülekezet előtt, érezni fogja: mily dicső hivatás Krisztus egyházának szolgálni, s lelkeket legeltetni: utolsó beszéde volt ez Mátyrnak Angliában. Hozzá méltólag fejezte be oxfordi munkásságát. Mintha jós szemekkel látott volna a jövendőbe, imigy kiáltott fel beszéde folytán: több kollégiumok vannak e városban; de az evangéliumnak mily kevés predikátorai kerülnek ki innen! Titkon növeltetnek az igazság

ellenségei. Többen a helyett hogy az evangyéliom terjesztésében közre munkálnának, vakmerően ellene szegeztek magokat. Ha Isten valami csuda által nem segít, mincs mit reménylenünk. . . . A királyné magatartása igazolta ez aggodalmat. . . . A remény eltűnt. . . . Az angol reformáció ügye nehéz próbák alá vettetett. . . .

A reakció, egyebek felett Mátyr ellen fordúlt. White gúnyversei Londonban kinyomattak. Tresham is szabad folyamat engedett Mátyr elleni gyűlölségének; nyíltan „vén bolondnak, szemtelen eretnek-tanárnak“ nevezte. . . . A leggyalázatosabb hírek hozattak róla és Bucerről forgalomba. Mind ez még türhető lett volna. De Mátyrt súlyosabb veszélyek fenyegették. . . . Egy bizottmány küldött Oxfordba, az egyetem „megtisztítása“ végett. Mátyrnak meghagyatott, hogy házából a kormány tudta nélkül ki ne mozduljon; sem valamit abból kivitetni ne merészeljen. Hat hétig ült Mátyr szállásán. Újabb parancs még sem érkezvén, Santerenzianot Londonba küldötte tanácskérés végett ottani barátjaitól. Csak egy kettő maradt hiv Mátyrhoz, azok is életveszélyek közt forgottak. Santerenziano és Wittinghám Williám predikátor kérvényt tettek fel a királynéhoz, előadván, hogy Mátyr törvényszerűleg hívatott be a meghalt király által; s midön a múlt évben Strasszburgba visszahívatott örömezt engedett volna a meghívásnak, de a király parancsára itt kellett maradnia. Az erre vonatkozó okmányok az irattárban föltalálhatók: Mátyr ugyan semmit sem tett, sem a királyné sem a fennálló törvények ellen; mind a mellett, ha netalán vádak emeltetnek ellene: kész magát igazolni. Miután mint látszik a királyné nem kíván szolgálatával élni, szabad legyen legalább az országot elhagynia. Valamint törvényesen hívatott be; ugy törvényesen kíván elbocsátatni is. E kérvénynyel Richmondba siettek az udvarhoz. Több ideig nem nyertek kihallgattatást. Elvégre megengedettett, hogy Mátyr Londonba jöjjön, ügyét védelmezni, ingóságait is magával hozhatván. Azonban oly sietséggel kellett Oxfordból távoznia, hogy a miatt könyveinek és becses irományainak nagy része elveszett. Londonban Cranmert kereste fel. Cranmernek sem tekintélye sem befolyása nem vala többé. Róla is többféle lealázó hírek terjesztettek: hogy nézeteit megváltoztatta; hogy a királyné

trónra léptekor misét olvasott sat. Cranmer mind ezek ellenében, szept. 5. nyilatkozatot bocsátott ki saját és Mártyr nevében: „noha tudatlanok és rosz akaratúak Dr. Mártyr Péter tudományos képzettségéről, gyalázólag szólnak: én mindazáltal saját és az ő nevében ezennel késznek nyilatkozom, királynő ő Felsége engedélye mellett tartandó nyilvános szóvitában bárki ellenében kimutatni, hogy nemcsak az egyházi imák, és az isteni tisztelet rende; hanem a tudomány s általában az egyház szerkezete miképen Eduárd király alatt megállapítatott, tisztább és a szentirással egyezőbb, mint volt mind ez, több mint ezer évvel ez előtt Angliában. Csakhogy mindennek a szentirásból kell megbizonyíttatnia. „Mártyr tökéletesen helyben hagyta Cranmer ezen lépését. Jó reményben lévén az engedély iránt, készültek is a vitához. A kath. teológusok egyelőre hajlandók voltak a fölhívást elfogadni; de csak hamar a régi nótát fűtták: „Eretnekekkel nincs mit beszélni; mindenkinek az egyház alá kell vetnie magát; e részben nem okokra van szükség, hanem hitre“. Cranmer ellen felségsértési vád formáltatott. Mártyrtól im-e szavakkal vált el: „Biráim várnak reám. Én téged soha nem látalak többé. Azon légy, hogy szabad elmenetelt nyerjél; különben menekülj. Ellenségeinktől csak roszt várhatsz magadra.“

Valóban Mártyr nem láthatá többé Cranmert. Az angol reformáció ügyének ime dicső vezetője lángok között lehelte ki nemes lelkét!!

Öt nappal Cranmernek a Towerbe vitetése után, Mátyrnak védlevél adatott, melylyel az országot elhagyhatja. Barátjai a legnagyobb ovatosságot ajánlották neki a védlevél mellett is; miután volt rá példa, hogy angolok, eléle védlevéllel, a belga partokhoz érkeztén, az inkvizíciónak átadtak. Mátyr tehát, a helyett hogy Hamburg felé utazzék mint elebbi szándéka volt: 14 napig egy ösmerős hajós kapitány házában tartózkodott, s a kitűzött napra megérkezett Santerenzianóval, éjjel útaztak tovább Kölnbe, onnan Straszburgba menendők. —

Pápay Imre.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

Adatok a szatmári helv. hitv. egyházmegye történetéhez a XVII. század második felében s a XVIII század folyama alatt.

Több oldalról viszhangzott már e Füzetek ama felhívása, hogy szedjük fel a feledés porából s rakjuk össze az emlékezet tárházába hitbeli őseink hagyományait: hadd írhasson belőlök a ki rá hivatva lesz, magyar protestáns egyházi históriát. E felhívástól indítva szedtem én is össze egyházmegyém multjáról a következő adatokat. Ha több e. m. jegyzőtársaim, kik nálamnál ügyesebben, és a régi idők dúsabb bányáiban kutathatnak, hason célból összeírják saját megyéjük dolgait: a sok porladék közt lenne kétségkívül több oly jeles kő is, mely egyházunk felállítandó emlékoszlopán nemcsak ürt töltene ki, de mint egy újból felfedezett régi hieroglif komolyan ábrázolná a lezajlott egyházi élet vétkesen feledett tanúságos mozzanatit. A szatmári egyházmegye hason emlékekre nézve, fájdalom, igen szegény. Ama nagy vészben, mely a régi Szatmárt az 1703. szept. 28-án romokba döntötte, szervező zsinataink őskorából elvesztettünk mindent. Az üszkök közül csupán egy újabb jegyzőkönyv, az 1670—1723. évekről szóló ugynevezett Tarcalianum protocollum ragadtatott ki s juthatott el hozzánk. Ebből és a következő 1724—1807. évekre terjedő Solymosyanum protokollumból van összeállítva e rövid közlemény, nem mint kimérintő egész, hanem csak mint oly elferdítetlen anyag, melyből a figyelmes olvasó honi protestáns egyházunk e részének életfolyama iránt magát némileg tájékozhatja.

I.

A megye terjedelméről, kormányzatáról és bel-életéről.

A szatmári helvét hitvallású terjedelmes egyházvidék, mult század első tizedéig magában foglalta a hasonnevű vármegye közepén fekvő következő száz egyházat:

Amac, Angyalos, Apáti, Atya, Batiz, Batizvasvári, Bagos, Berend, Borzova, Cégén, Cégéndányád, Csaholc, Császló, Csegöld, Csenger, Csengerujfalu, Darah, Darnó, Domahida, Egri, Fejérgyarmat, Fülöpös, Fülöpösdaróc, Gacsály, Garbolic, Géberjén, Györtelek, Gyügye, Gyütlvész, Hérmánszeg, Hirip, Homok, Kak, Kér, Kérszemlyén, Kisar, Kisgéc, Kishodos, Kiskolcs, Kisnamény, Kispeleske, Kisszekerés, Komlód, Komlódtótfalu, Kocsord, Kömörő, Krassó, Lázári, Mácsa, Mánd, Matoles, Majtis, Méhtelek, Milota, Nábrád, Magyar, Nagygéc, Nagyhodos, Nagykolcs, Nagypeleske, Nagyszekerés, Omبود, Ovári, Ökörítő, Pálfalva, Pátyod, Penyige, Pethe, Pettyén, Porcsalma, Pusztadaróc, Rápolt, Riese, Rozsály, Sályi, Sár, Sima, Szamosbecs, Szamosdob, Szamoskórógy, Szamosujlak, Szatmár, Szatmári hóstác, Szatmári vár, Szatmárnémeti, Szárazberek, Szentmárton, Tagy, Tatárfalva, Tisztaberek, Tunyog, Tyukod, Udvari, Ura, Zajta, Zsarolyán, Jánk, Jánosi, Vámosoroszi, Vetés.

Ezek közül a szatmárvári és hóstáci egyházak a fentebb említett vészben elenyésztek és lakóik a szatmárvárosi egyházhoz csatlakoztak; Gyütlvész, Kisgéc, Mácsa, Tagy, Jánosi, a mult századuló viszontagságai alatt megsemmisülve, ma már csak mint pusztai nevek élnek; Csegöld, Nagypeleske, Pátyod, Pethe, Zajta, Jánk, ugyanazon század folyamán idegen ajkú latin s görög szertartású kathólikusok által ülettek meg és e században is közülök csak az utolsóban jött létre egy fiók egyház *).

Az es peresekről, kik e megyét kormányozák, 1610. évig két egymástól különböző tudósítással bírunk. Egyik a D. Ember Pálé mely teljesebb s benne a következők neveztetnek: Szatmári István csengeri lelkész 1595.; Debreczeni Taraczk János szatmári l. 1598.; Vályi Miklós 1604.; Vári Tamás csengeri l. 1605.; és a

*) Az 1821. évi general konvent ujonnan osztván fel a tiszántúli egyházmegyéket, az ekép fennmaradt s ma is létező 88 egyházból 28-at a szomszéd nagybányai és károlyi megyékbe köbelezett; adván viszont a szatmári e megyének 9 egyházat a szomszéd vidékekből. Mely rendezés következtében van most a szatmári egyházmegyében az itt elsorolt egyházak közül 60 egyház, még pedig Cégén Dányáddal, Kér Semlyénnel, Komlód Tótfaluval társítva és Ura Ujfaluhoz, Jánk Majtis-hoz leányosítva s a többi önállóan.

másik az 1670-ben kezdett mátrikuláé, melyben az 1610. év előtti időből csupán Debreczeni Taraczk János említettik, ettől fogva pedig Ember Pál tudósításával egyezőleg a következők nevezetnek: Milotai Nyilas István szatmári l. 1611.; Szepsi Mihály szatmári l. 1618.; Margitai Pál szatmári l. 1621.; Boros Jeney Mihály szatmári l. 1633.; Szatmári Lázár Miklós szatmári l. 1638.; Medgyesi István szatmárnémeti l. 1645.; Decsi Gáspár szatmári l. Tarozali Bogdány Péter csengeri lelk. 1660.; Szepsi Korocz András szatmári l. 1672.; Várad Mihály szatmári l. 1684.; Kismarjai Veselin Pál fejérgyarmati l. 1690.; Bélteki János sz. németi l. 1695.; Dányádi György kisari l. 1708.; Vári Mihály szatmári l. 1710.; Helmecci István szatmári l. 1719.; Nagyari Jakab csarolyáni l. 1723.; Solymosi Nagy Mihály szatmári l. 1724.; Hanvai Igó György szatmári l. 1729.; Rimaszombati Vitéz István fejérgyarmati l. 1736.; Jeremiás István f. gyarmati l. 1737.; Fáji József sz. németi l. 1762.; Marcsa Mózsés szatmári l. 1778.; Kabai Ferenc lázári lelkész 1795.

Az esperesi hivatal a XVIII. század első felében nem volt örökös; az esperesek 1700. évtől 1744. évig évenként leköszöntek s van reá több példa, hogy ekkor helyökbe más választott. A kiszolgált esperes, leköszönéséről az egyházmegye jegyzőkönyvébe reverszálist irt.

Az esperesek intézkedéseit statutumok korlátozták és elibök, kivált Dányádi György s Nagy Ari Jakab esperesek elibe az 1708. és 1823. években oly szabályok irattak, melyek mellett csakugyan rájuk illet Jézus szava: A ki ti köztetek első akar lenni, legyen ti szolgátok

Az esperessel együtt kormányzott és itélt az asszeszori szék, mely egy rendes és segédjegyző, s tíz vagy tizenkét ülnökből állott, kik a fentebb nevezett időközben évenként hasonlólag valedikáltak és pár példa szerint restauráltattak is. E tisztújítási szabályok hatályon kívül tétettek az 1744. évben hozott statutumok egyike által, mint benne érintetik, mostoha idők és tapasztalt gyászos izgatások *) miatt.

Egyházmegyei segédgondnokról elsőben emlékezik a Zsarolyánban 1743. év febr. 14. 15. tartott gyűlés jegyzőkönyve e szavakkal: „adprobante idipsum **) etiam spectabili ac generoso domino Michaele Korda, eccliarum in vener. tractu no-

*) A lap szélén olvasható jegyzet szerint Nagyari Jakab és Solymosi N. M. idejében.

**) t. i. Szentimrei N. István helyettes jegyzővé választását a pestis miatt, mennyiben a jegyzők rendszerint nem gyűlésileg, hanem minden lelkészek szavazataival voltak választandók.

stro curatore dignissimo, qui sacrae nostro synodo oportune interesse et concessum nostrum sua praesentia exornare dignatus est". Ő utánna 1787-ig ismét ninesen segédgondnokról említés. Ez év március hava 27-én Cégendányádon tartott e. m. gyűlésen volt jelen mint koadjutor kurátor *Osváth György*. A köv. 1788. év máj. 27-én Tatárfalván tartott egyh. m. gyűlésen választott segédgondnokká *Ilosvay László*, ki is az 1796. év február 6-án Atyában tartott e. m. gyűlésben jelöltetik először ki mint copraeses. Ugyan itt, nevezett segédgondnok lemondására az egyházkerületől adott útasítás következtében segédgondnoki helyettesé választott *Kisdobronyi Isaák Gáspár*.

Az egyházmegyei gyűlések, melyek rendszerint közistenisztelettel kezdődtek, eleinte nyilvánosak voltak; a még nem jelenő egyháziak számadásra vonattak és pénzbírságra büntetettek*); majd az 1727. évtől fogva zárkörűek lettek, mint *Solymosy esperes* írja, előbb az ellenes elemektől félelem miatt**); 1744. óta bennök viszont jelenléthettek bár hallgatagon minden egyháziak***), de 1777-ben ismét kizárattak, s így maradtak az egész századon keresztül. S nohá a gregárius lelkészek folyvást zúgolódtak kizáratásukért: még 1795-ben is csak interimáliter engedtetett meg nekik, hogy a febr. 18. 19-én *Penyigén* tartott gyűlésbe bemehessenek; az 1796. febr. 9-én *Szatmáron* tartott gyűlésbe pedig csupán öten bocsáttattak be közülök. Nagy és kétes kérdéseknél azonban az egész fraternitás, az egyházak gondnokai s a vármegye táblabirái mint koadjutorok meghívtak és tanácsuk kikéretett. Így említettnek 1787-ben a cégéni gyűlésen néhány nemes urak; 1789. febr. 18. s több napjain tartott fejtérgyarmati gyűlésen legelőször szeculáris egyházi deputátusok.

Az egyházmegyei gyűlések tárgyai voltak: az e megyét illető közigazgatási szabályok hozása; lelkész s tanítói jelöltek megvizsgálása; lelkészek kibocsátása, ordinációja; az öreg *Zoványi* maga küldött formulákat espereseinek, melyek szerint az ordinandusokat feleskessék s felavassák*), továbbá, belhivatalnokok elhelyezése, felették való ítélet s más egyházi perek eldöntése,

*) Juxta Can. 86 in Minoribus et juxta Can. 88 sub lit. O in renovatis mulctati 3 fl.

**) L. 1727 stat.

***) L. synod. Ovarini 1777. maj. 27. celebr. punct. 5.

****) L. ez esküformákat alább a statutumok után. 1775. Jun. 8. Csengerben tartott gyűlésben rendeltetik először az exmiszszusokra nézve: „ut sistant se coram celebrimum ac clarissimum superintendentem *Samuelem Szilagyi* ad impositionem manuum“.

főkép a házassági pereké, melyek míg az egyházi szék előtt folytak oly gyakoriak valának, hogy az egyházmegye jegyzőkönyve 1670—1703-ig csaknem egészen ezekkel van betöltve. Itélők könyvelmősége, vagy a kor romlottsága, vagy tán mind a kettő miatt: csak egy párciális széken 20 és 30 végelválasztás?!

A gyűlések menete általában az egyházi fegyelem, más tekintetben igen rideg volt. Az e. m. szék sértéseért a világi egyént nagyobb ekszkommunikációval s annak a szomszédmegyékben is köröztetésével, az egyházat hivatalábóli elmozdítással büntették. Ennek elmozdítására elég ok volt a csupa fényűzés is. 1701-ben J. R. lelkész helyéből elmozdításának főoka volt, hogy „patronas et heroinas aemulata in vestitu luxuriata fuit“. A káté templombani magyarázásának elhanyaglásaért a lelkészt letétellel, az istenitisztelel elmulasztásaért lelkészt és tanítót súlyos pénzbírsággal büntették*). Az egyházmegye ülnökei gyűlés idején böjtöltek s noha a gyűlésre hívott lelkészek a bevett mensale jövedelemből közasztalnál láttattak el: de a mértékletességre annyira vigyáztak, hogy minden egyén részére mérleggel osztották ki az eledelt**).

A testületi összeköttetést szorosan fentartani igyekeztek úgy a legnagyobb mint legkisebb egyházzal, és e miatt sokszor is volt bajok, kivált a magát atyai hatalmuk alól kinőttnek hitt szatmári és sz. németi egyházzal s mint a hitre és erkölisiségre szorosan vigyáztak, úgy a tudományt tőlök telhetőleg a polták.

Gondos felügyeletök a szatmári bölesészet s hittani szakkal is fénylő nagy iskolától a legkisebb falusi iskoláig kiterjedt, s ilyekkel majd minden egyház el volt látva. Szomorú jelenségnek látszik ugyan, hogy mestereiknek a kátét kérdések száma szerint szabták ki tanulás végett: de igyekeztek segíteni a mint lehetett és a lelkészek köteleztettek tanítani a rektorokat***). 1703. szept. 28-án a szatmári egyház imaháza, középületei és iskolája romba lövetvén, négy tanára lelkészeivel együtt elűzetvén, hosszasan fájlalta e vidék tudományos ege e szép csillagának gyászos eltűnését.

Kik voltak kegyes alapítói, pártolói ez időben az egyes gyülekezeteknek, iskoláknak, fennmaradt jegyzőkönyveinkből nem tudható: ha szerencsés lehetnék az egyes gyülekezetek régi irományait átnézni, örömet közleném nevök s tetteiket.

*) A bellhivatalnokok ellen gyakrabban előfordult vádesetekből mint uralgó erkölcsi hibák tűnnek fel: a nyelv gyarlóságai, vinum s néha venus.

**) L. stat. 1712. febr. 17.

**) L. stat. 1695. nov. 30.

Most itt csak azt említhetem még, hogy azok, kik az Urime szőlőjében munkáltak minő jutalmat vettek. A szellemi kétségkívül nem maradt kifizetetlen az igazság Istenétől; és az anyagi mennyi lehetett? ne soroztassátok! Legelső fennmaradt statutumok a lelkészek irányában mutatott embertelenségről szól. A pásztor s tanító gyűlésre nem mehetését azzal mentette ki, hogy „cothurnis destitutus erat“ s mentsége elfogadtatott. A széniór évi fizetése mikor legtöbbet húzott 14 fl. 40 dr. „nemes ember, ugyan annak, ha peccsétet veszen denár 24; paraszt ember denár 12-öt szokott ab antiquo fizetni“. „Mátkaság elválása 6 fl.; nemes emberé fl. 12; fele a szénióré, a más feléből is annyit veszen mint egy személy“. „A liga alól való felszabadulás fl. 6; nemes ember fl. 12“. „A divortium vagy házások közt való elválás fl. 24; nemes ember fl. n. n.“. „A törvénytörés vagy absolutio causae polturae 18; abból 2 polt. a notáriusé“. E források is mind bedugultak. A múlt század második felében ker. gyűlésre tett útjaira napdíjúl kapott az esperes 5, 10, 12 ftot, s ha valaki sziveségből el nem vitte, fuvarpénzt is. Az esperes konfirmációjáért megfiztetetett a szuperintendens 2 aranyval.

Az évenként rendszeren megtartott vizitáció alkalmával gyűlt charitativumok összege a század közepe táján volt 90—180 frtig. Ezekről mint más e megyei jövedelmekről is az esperes megyéjének folyvást számolt s e számadások a traktus jegyzőkönyvébe részleteikkel együtt beiratvák *). A jegyzőkönyvek 1792. évig igen kevés kivétellel latin, az óta magyar nyelven vezetettek.

Sajátságos szokásuk volt az egyházi személy kirekesztésénél, hogy sapkáját a gyűlésházból kivetették s ha polgári büntető hatóság kezébe volt átadandó, mentéje alját körülmetélték **).

E rövid vázlatot igazolandják s bővebb ismeretet nyújtanak e megye állapotáról a következő statutumok.

II.

A szatmári h. hitv. egyházmegye statutumai 1679—1779. évekből.

1. Statutum sanctae partialis in ecclesia Jáánk, anno 1679. die 5. julii celebratae.

*) 1807. évben volt a traktus „remanenciális cassája“ az esperes számadása alkalmával 22 fl 48 1/2 kr. ma már egy krajcárja sincsen!

**) „ut membrum putridum amputata chlamyde, magistratui pol. extradandum judicarunt“

Quandoquidem hactenus erga ministros Christi Dei, summa fuit inhumanitas in quibusdam locis, s. ecclesia decrevit: quando ecclesia aliqua novum poscit ministrum, currum post ministrum cum viro uno honesto mittat; et sive conducatur, sive non, honeste recipiant, cibum exhibeant, iterum curru remittant; secus si hactenus usurpatam inhumanitatem continuaverint, ministro carebunt.

2. In congregatione partiali anno 1680. 12. juli Oroszini habita deliberatum: Si quis ministrorum inebriabitur is privetur divisione. 2-do *) 3. tamquam scandalosi excludentur.

3. Ibidem et tunc ab eadem patriali deliberatum. Si adulter conjugatus vel conjugata a magistratu vivificabitur, ab ecclesia per quinquennium illius causa non assumatur.

4. In synodo partiali anno 1682. 11. martii Czégénini celebrata statutum est: Quicumque in conductione ministrorum pro salario solvendo enumerantur, etiamsi contingat talibus auditoribus, post conductionem ministri, alium in locum illo anno habitatum transire: solvant integrum salarium, loci ministro, ubi residebant tempore conductionis. Minister vero ille ad quem audiendum transierunt, illo anno nihil exigat a talibus.

5. Anno 1683. 24. nbris statutum est de rectoribus scholarum: Si quis ex catechesi non addidicerit usque ad sequentem synodum 40 quaestiones, mulctam cubuli dimidii tritici sustinebit.

6. In synodo partiali anno 1685. 7. novembris Nagyarini celebrata statutum est de pastoribus et rectoribus, ne tabacho fumato vel trito utantur, nisi in abdito, secus privabuntur primo quidem dimidio cubulo tritici, si perrexerint crescat poena. Idem confirmatur Salyini, 1686. 6. martii.

7. Statutum in partiali Udvarini celebrata: Az udvari ecclesiába filiájával együtt az mint eleitől fogva volt az isteni szolgálát megháborodás nélkül maradjon; a filiában minden harmadik vasárnap legyen a solemnis cultus. Innepekben pedig, az mi az sátoros innepeket nézi, minden harmadik innepben. Inviolatum manere decrevimus 1686. die 9. august. NB. A filia építse az scholát egészen.

8. Statutum in synodo Simaini anno 1689. die 9. martii celebrata: Qui ad partem acta in secreto, divulgaverit ante tempus, sive pastor sive rector fuerit pileus ejiciatur.

9. In synodo partiali, Szatmarini 30. novembris 1695. statutum est:

*) E pont olvashatlan.

a) Constitutio s. synodi generalis anno 1686. die quarta augusti Avasujvárini celebratae confirmatur de penso catechetico, quod quavis septimana scholarum rectores reverendis pastoribus recitent justum pensum, hique sedulo exigant; quod si alteruter neglexerit, poenam ibi assignatam incurrat.

b) Item constituitur: siquidem quaedam ecclesiolae sub praetextu exiguitatis quod non sufficiant ad sustentationem pastoris sui: igitur sunt sine omni cultu, ac quasi scissiones fecerunt ab omni ecclesia. Igitur ut tales ecclesiae certo pastori alligentur serio moneantur, secus nulli ministrorum liceat vel baptizando, vel funera sepeliendo vel literas epistolares explicando, vel matrimoniales copulando inservire sub gravi poena.

c) Item singulae ecclesiae ac pastores ad tempus usque synodi partialis vernalis, ita transigant cum suis, ut certo certique sese determinent, vel manebunt vel non: secus, facta synodo, collocatio ministrorum inviolabiliter manebit.

10. In synodo partiali die 29. febr. 1696. Oroszini habita deliberatum: Siquidem ecclesia szatmáriensis ut et Nemeti citra consensum synodi partialis, pastores sibi vocare ac constituere praesumat, synodumque, instar equi frenati regere gestiat; ac eosdem tractui incorporare; placuit igitur synodo: ut quosquunque pastores tali modo vocaverit, synodus quidem tacet, vitandae contentionis causa, ac gemit; nihilominus tamen tali pastori, tum synodalis convocatoria negabitur, et szatmaricasi functione expleta, in ullam tractus nostri ecclesiam collocabitur, ut et testimonium honestum abituro negabitur, testimonio suae ecclesiae contentus esse jubetur.

Item: Siquidem nobilis senatus ac ecclesia Szatmár, per instantiam petiverit: ut qui elor. ac rdor. suor. pastorum, tempore synodi partialis currentis, ordinaria hebdomadica functione frueretur alternatim; certas ob causas, in metu persecutorum, ne sub absentia pastoris, ecclesia at parochia occuparetur, etc. placeat s. synodo: ut durante tali periculoso tempore, domi manere possit; sed sublato isto casu uterque adsit citra ullam exceptionem: cui assensum est.

11. In synodo partiali Sályini habita, anno 1700, die 3 martii perlecta et publicata sunt.

Acta synodi generalis Krasznaini habitae in anno 1699. die 27. septembris sequentia:

I. Tetszett a szent generálisnak egyező akarattal, hogy ezentúl a következő generalis praesesesek ne legyenek perpetuusok ad finem usque vitae, hanem minden generalis gyűlésen bucsuzzanak.

Ugy az tisztt. seniorok is annuatim az sz. generális gyűlés előtt esni szokott partialis gyűlésen bucsuzzanak.

1. Divortium levi de causa non sit sponsi; sponsae juniores, usque ad biennium, seniores usque ad annum ligentur, similiter viduae. Parentes malesvadi excommunicentur.

3. Seniores cum tribus vel paucioribus adjunctis de divortio ne pronuntient sed cum partiali idque parce; quae solvi debent pars rea solvat omnia.

4. Valamely deák a kollégiumban magát a szent ministériumra le nem köti celebris ekklesiákba ne exmittáltassék; valamely pedig magát leköti és azután felbontja, az fizetését vegyék el a kollégium számára.

5. Minden predikátor, mester s diák hosszú ruhát viseljenek uton is, fályol nyakravalót ne viseljenek, hogy tisztességekben megmaradjanak.

6. Az scholamesterek két esztendőnél tovább ne maradhassanak, hanemha az kik akadémiába készülnek, és ugy is t. püspök urannak hirt tegyenek.

7. Mikor valamely ember házasodni akar: birák hirt nélkül ne legyen, és approbációja nélkül és annak is jól végire menjenek, ha szabad személy-e? és hova való? ki felekézete legyen? és az árchivumban beírják.

12. In synodo partiali Csengerini habita anno 1706. jun. 6. conclusum est: Ut milites Kurucziones et uxores eorum, stipendium rdorum ministrorum sub praetextu militiae ne defalcant: verum quae viros habent integre solvant; viduae dimidium solvant, si autem quaedam earum fundos possideant, ac oeconomiam satis idoneam colant, solvant ut alii cives solent.

Item: conclusum est, ut possessiones quaedam ab ecclesiis abalienatae et ab aliis usurpatae, restituantur a violentis possessoribus, requisitio ad hoc grosso dno vicecomite.

13. In synodo partiali Batizini habita anno 1708. d. mart. conclusum: Siquidem synodum partialem levi de causa multi negligere tentaverint leviterque puniti sint: igitur a nunc ut gravius tractentur absentes, juxta canones ecclesiasticos concluditur. min. 16; mājor. 28 *).

*) E statutumokban a Geleci Kátona kánonára, - noha azt is a traktus lédájában tartották, - hivatkozás csak egyszer történik, folytonos érvényben még mindég az ugynevezett articuli Majores et Minores s azoknak Appendixe állottak?

Scholarum magistri qui in docendo negligentes sunt turbentur ab officio art. min. 24. 25

14. Acta synodi partialis Nagyszekeresini celebratae anno 1708. 25. julii, seniore recenter electo clariss. dno Georgio Dányádi etc.

Puncta venerandi senioris diligentiae suffragantia.

1. Venerandus senior statuta et deliberationes sanctae synodi partialis privata sua auctoritate nullo sub praetextu tollere, immutare, aut quoquo modo innovare attentet.

2. Fratres ad se accedentes cum honestate ac hospitalitate excipere in domino meminerit.

3. Simpliciter adversus eos querelae locum et aures praebere non dignetur.

4. Visitatio annua juxta canones strenue peragatur, ascitis a venerando seniore duobus aut tribus collateralibus, praemisso cursili.

5. Muneris se non cupidum ostendat.

6. Singulis annis valedictionem renovet.

7. Evocatus ad causae alicujus revisionem, potissimum illius et talis quae inter ministrum et auditores intercedit exire non recuset.

8. Venerandus Senior visitationi partialis synodi humaniter se subjiciat.

9. Absque consensu et testimoniali introitum petenti in societatem: non annuat.

10. Redux ex synodo generali, ejusdem decreta fideliter reportet et cum universitate partiali communicet.

11. Scholas erigere allaboret et auditoribus, scholae rectorum conductionem demandet.

12. Coram Magnatibus in congregatione comitatus dum et quando aggravatorum ministrorum postulaverit in persona sua comparere non praetermittat.

15. In synodo partiali Császlaini habita anno 1711. 25. martii deliberatum est super negotio clarissimi professoris szatmariensis hae tenus extra scholam habitantis: ut abhinc juxta requisita canonum, recipiat se in domum pro ejus habitatione prope scholam commode praeparatam, ita fiet juventuti scholasticae per ejus propinquiorem praesentiam tum major in studiis profectus, tum multarum incommoditatum, quae juvenus exercere solet per absentiam rectoris abstinentia. Praeterea ut toties quoties tempus congregationis s. synodi partialis advenit: adsit etiam sua claritas vel si non poterit adesse, se excuset sufficienter, postulatur *).

*) Természetes és méltányos, hogy egy felsőbb tanintézet ott, hol róla is rendelkezik

Tunc et ibidem de templorum purificatione deliberatum: Si quidem domus Dei domus precationis est, non convenit ut sit conservatoria rerum secularium: quocirca deliberatum est, ut abhinc nemini liceat inferre quidquam rerum suarum conservationis inibi gratia; imo et illa, quae hactenus in templis conservata fuere, quo citius inde tollantur.

16. In synodo partiali Atyae habita ano 1712. 6. febr. conclusum: Az óvári ekkleziában filiájával Daráhhval együtt úgy folyjon az isteni szolgálát a mint volt az előtt, azonkívül hogy minden harmadik vasárnap reggeli solennis cultus a filiában legyen először.

17. In synodo partiali Nagyszekeresini ano 1712. 7. sept. statutum: Siquis absens fuerit a publico cultu tam minister, quam scholae rector, et etiamsi absque venia ante tempus discesserit tribus florenis ung. multabitur.

18. A sancta fraternitate Szatmarini anno 1717. 7. aprilis determinatum est: ut a modo in posterum omnes caussae ecclesiasticae, determinentur, atque etiam receptio et collocatio rudor. fratrum peragatur per assessores octo res. ac clariss. dno seniori adjunctos, qui juxta quatuor tempora vulgo cantor dicta a d. dno tractus ven. seniore convocari debebunt. Quibus assessoribus ex proventu ven. tractum concernente singuli floreni, si suppetant assignantur: superflua autem pecunia deponatur in rationem ven. tractus apud manus rev. ac clar. d. Joannis Viski.

19. Articuli anno 1723. die 20. aprilis tempore clarissimi dni Stephani Helmecezi, pt senioris notati, et rev. dno Jacobo Nagyari pt notario, ut neoelecto seniori conditi et lati.

1. Vener. Tractus nostri senior, secundum praxim, proximis retro annis rite observatam, adhibita socia juratorum assessorum opera tractum dirigat; neque iis inconsultis aut causas ecclesiasticas dirimat, aut ministros collocet, aut novos recipiat, aut personas ad sacram functionem exmittat, aut delinquentibus commendatitias det. Secundum statutum anno 1717. d. 7. april. et ad hoc punctum observandum se sancte obliget.

2. Singulis annis in mense aprili, nb. tempore dislocationis, senioratus officium resignare paratus sit, illudque venerabili fratrum societati, sua valedictione offerat. Si vero offerre neglexerit, jus in memoriam revocandi penes vener. assessoratum maneat.

s hova mint az egyház leánya tartozik, vezetői által belőlről is képviselve legyen. E statutum érvényben állott a legújabb időkig s véleményem szerint megerősítendő jövőre is.

3. Reliqua quoque puncta a. 1708 d. 22. julii in synodo Nagyszekeresiensis statuta, diligenter observet.

4. Venerandi assessores omnibus s. societatis nostrae membris debitum honorem tribuere non praetermittant, nec quemquam eorum verbis indecoris lacessere aut munus senioris usurpare attentent. —

5. Idem quoque assessores officium assessoratus, quotannis mense aprili sua valedictione coram vener. seniore fratribus offerant.

6. Numerus assessorum pro rerum statu si nimius esset: vener. senior, semel unam dimidiam partem, alias alteram dimidiam partem assessorum ad consultandum convocet, nunquam tamen neglecto ven. tractus notario.

20. Determinatio s partialis in hoc tractu a. 1724. Az exmissioért fl. 2 11 g. ennek fele a szenioré.

A kik asztalt nem adtak a sz. párcziálisnak, ha más tractusba akarnak menni kommandatóriát nem adunk mig fl. 6. nem fizetnek.

A traktusban csak az akadémiára menendő debreczeni szenior publikáltassék.

A kollégiumokat annuátim publikálni kell.

21. Anno 1724 statutum. Extraordinariae causae, quae moram non patiabantur usque ad confluum juratae sedis, sed coram seniore, praesentibus ad minimum tribus juratis assessoribus sunt determinatae et s. sedi repraesentandae cum onere etc. suo loco annotentur in hoc protocollum.

22. Universale deliberatum pro ecclesiis anno 1725. d. 18. aprilis. Quandoquidem veneranda superattentia utroaetis hoc perpetuo observandum deliberavit ut quaelibet ecclesia solutionem, quae nomine recepto stolare vocatur suo ministro conformiter solvere non recuset; ut ita ista difformitas quae passim in ecclesiis hactenus obtinuit tolleretur: idcirco singulariter ecclesiae reftae Csengeriensis a ven. tractu injungitur ut deinceps pro copulatione homines plebei flor 1. seu 3 mar; pro baptismatione vero den 24; pro concione super funere 1 flor seu 3 mar. solvere non praetermittant. —

23. A rekonziliációra kérdező nemesek és szolgarendek iránt régi uzusa a tek. n. vármegyének ez: hogy háromszori felállásra ha kívánkoznak; három vasárnap álljanak fel és a harmadik vasárnapon reggel absolváltassanak, ha az egyheti fenállást sajnálják vagy urok dolga miatt reá nem érkezhettek. — 1726. —

2. Anno 1427. ad diem 2. julii az egész assessoralis sedes egybegyűlvén, mikor épen a reggeli kultusról nagy sereggel jön-

nénk ki, az egész utcát ellepte a sok hintós, társzekeres német, kik onnan felül Erdélybe mentek s álmétkodtak mit akar ez a nagy papi gyűlés; minden házhoz, hozzám is egy szállót osztottak, egy grófné sok bagázsiával hozzám be szállván, az atyafiak egymás után eloszlottak. A modo inposter. végeztük, hogy a szatmári tisz. kollegatussal dirimáljam a kauzákat; ha grávisabbak lesznek, hívassak három assessort a jurátus notáriussal; ha messzelévők mollesztálnak s akár közel valók siettetik kauzájokat exmittáljak három assessort a kik dirimálják és judiciumokat ide ad revisionem a kollegátus elibe beküldjék: de többször ilyen konfluxusunk ne legyen. Solymosy Nagy Mih. esp.

25. *Deliberatum venerandae sedis anno 1727. Quandoquidem a suspensione sacri cultus propter detentionem ordinarii proventus a fratribus ministris subinde proposita, maxima quorumdam suborta sunt in ecclesiis haecenus scandala; ideo a modo inposterum hanc praxim ex toto abrogare et tollere constituit, ejusque loco, medium, quo proventus facilius percipiantur: ministrorum recens in ecclesias migrantium functio cohibetur tamdiu, donec ministro antecedenti satisfactum fuerit. Si vero aliqui restantiis durae cervicis fuerint alicubi reperti, eos solos urgere tum ecclesia tum veneranda sedes teneatur, eo disciplinae exercitio, quo utilius esse judicabitur.*

26. *In sancta sede Szatmarini anno 1726 die 20. martii habitum conditum est deliberatum, quo statuitur ut reverendi clarissimi ac doctissimi fratres ac ecclesiarum ministri, qui juxta antiquitus danda venerando tractui quadra receptam ac usu ipso continuatam praxim haecenus non fuerunt sollicitati ac protracti: sciant X seu decem florenos in eandem rem se libere pensuros: ubi vero sortis ac facultatis tenuitas in aliquibus reperitur, tum ambos eadem summa manebit.*

27. *Deliberatum synodi partialis Szatmariensis anno 1729. die 27. septembris habitae: Ut mutua charitas vinculum perfectionis et verum criterium regni gratiae domini nostri Jesu Christi inter nos dominetur, hocque corpus mysticum arcta unione et junctura sincere conpingatur: sanxit sancta synodus partialis contra delatores et criminatores, vel in ven. sedem vel in privatum quemque fratrem, vel potius contra seniore[m] lingvas se stringentes; ut a nunc in posterum serio devitentur ne fando audiantur inter fratres. Qui vero simile quid pertentaverit juxta canonem 24 in Minoribus et in appendice canone 29, et quia atro carbone notari solet ita obtrectata persona itaque obtrectans, primo publica deprecatione in sede partiali, secundo vero emenda lingvae mulctantur, tertio eliminantur.*

2. Quoniam jure naturae et divino jur-assessor, judex et advocatus esse nequit: itaque serio prohibemus a nunc in posterum, ut ordo decenter fluat, ne quis actorem pariter et judicem agat, nec unquam sugillet in partem ream sub amissione officii.

28. Statutum synodi partialis ao 1729 d. 27. martii celebratae.

1. Placuit ven. sedi partiali ante omnia sacrum cultum conacione sacra continuandum a nunc in posterum practizandum fore ita, ut clar. senior sacra invocatione nominis domini nostri inchoet et perficiat praesidium ut pietas crescat in altum.

3. Rectores e schola exeuntes vel jam antea fungentes in ecclesiis juxta canones in Minoribus 25, et 26 in appendice, in Majori 65 in fine; et secundum acta synodi gralis krasznenensis anno 1670 die 27. septembris celebr. nisi functi fuerint et intra constitutum biennii terminum ad sacrum ministerium se non paraverint: instar stellionum et fucorum otiantes puniantur, neque e schola ad rectoratum exire permittantur, nisi manu dextera, effluxo biennio ad ministerium sacrum se obligaverint, quam si violaverint obligationem, proventus percepti conferantur in usum collegii.

29. In sede assessoria Szamosujlakini celebrata, anno 1743. die 4. decembris deliberatum est. V. Articuli circa electionem et officia dominorum assessorum ex mandato clariss. dni senioris, St. Jeremiás, per juratum ven. tractus notarium St. N. Szentimrei, ex veteri digesto et lacero protocollo hinc et inde excerpti, et nonnulli ad formam antiquae et usu receptae consvetudinis noviter conscripti recensentur, et cum applausu dnorum assessorum praeleguntur interim et pro majori rei memoria et ut pondus ac publica auctoritas statutis articulis adderetur, ad censuram et examen futurae synodo offerri; et si probati fuerint, cum assensu et publica totius synodi auctoritate protocollo novo inscribi deliberatum est.

30. In synodo partiali Nagyarini celebrata anno 1744 diebus 12 et 13 februarii sub senioratu viri dei admodum rdi ac clariss. dni Stephani Jeremiás, qui rdos ministros, suae inspectioni subiectos ad mentem canonis XIII. in recenter editis in locum specificatum convocaverat etc. II. Articuli aliquot in variis particularibus synodis ab annis ab hinc retro plus quam quinquaginta, semel et alias praedecessoribus nostris pie et prudenter statuti, et veteribus annalibus, jam ipsa vetustate detritis et ferme collapsis, juxta seriem annorum inscripti et sparsim connotati, nunc vero prudenti consilio clariss. dni senioris, per juratum notarium collecti et in unum corpus congesti; alicubi pro ratione moderni temporis

immutati et aucti, nuper quoque assessoriae sedi Sz. Ujlakini celebratae praecinsinati, nunc ad figuram venerandae synodi praeleguntur et a toto ecclesiastico coetu publice examinantur, adprobantur et recipiuntur, et ut huic novo protocollo inscribantur, unanimi voto deliberatum est.

31. Statuta synodorum particularium in venerabili tractu Szatmariensi ab anno 1691, ad annum praesentem 1744. sub variis senioribus gravissimis celebratarum, nunc ex antiquioribus annalibus collecta, ad figuram venerandae particularis synodi Nagyarini ad diem 12 am mensis februaryi convocatae praelecta, examinata, alicubi pro ratione hujus temporis immutata variata, aucta, et unanimi consensu approbata et recepta.

I. Minister ecclesiam deserturus causam sui abitus sufficientem dabit idem postulatur ab ecclesia pastorem suum dimittente.

II. Donec minister in nostro tractu dabitur, cujus ministerio ecclesia vacans contenta esse potest, veniens ex diverso tractu, incorporari non debet.

III. Singulae ecclesiae ad tempus usque synodi partialis vernalis ita transigant cum suis pastoribus de mansionem vel mutationem ut sese certissime determinent: secus, facta in synodo collocatio pastorum invariata manebit.

IV. Quandoquidem ob inconstantiam vulgi, saepius etiam post collocationem synodi partialis, reverendorum ministrorum hi submoventur illifixe retinentur, ac ita dislocatio susque deque habetur: igitur unanimi consensu deliberatum est, ut nullus reverendorum ministrorum collocationem in synodo partiali habitam infringat aut alio destinatus abire negligat, aut manere jussus aliorum migret: sub poena depositionis usque ad synodum generalem duraturae.

V. Usus articuli primi synodi generalis Krasznae 1690. 27. sept. habitae in veteri protocollo pagina 75. consignati, dein anno 1708. Nagyszekeresini his verbis renovati: senior singulis annis valedictionem renovet antiquetur: et ad meliora tempora reservetur quum is articulus pro ratione foelicis istius temporis constitutus sit, nunc vero quum generalibus synodis locus non sit observari non possit, et certe experientia ipsa edocti sumus, articulum ipsum frequenter materiam contentionibus et turbis excitandis in nostra societate praebuisse.

VI. Quemadmodum in congregatione szatmariensi anno 1707, 7. aprilis celebrata tota veneranda societas concluderat ut omnes causae ecclesiasticae, receptiones item et collocationes reverendorum fratrum peragerentur per solum seniore venerandum et eidem ad-

junctos assessores, ita nunc quoque consentienter eidem statuto, eadem seniori venerando et assessoribus indulta facultas per totum coetum ecclesiasticum ratificatur et confirmatur, ut iidem praesentes et futuri, omnes causas ecclesiasticas (praeter electionem senioris et notarii, quae ab antiquo suffragiis liberis totius venerandae societatis fieri consuevit) canonice soli determinent. Coeteri vero domini rdi ministri, in synodis a confabulationibus interpellationibus molestis, et in ordinatis vociferationibus, omnino abstineant, deliberata vero pie et canonice facta, consensu suo approbent.

VII. Idem venerandus senior et jurati assessores, soli, assessorias sedes vacantes complere, iudices collaterales eligere et confirmare non solum possint sed et debeant, ita tamen, ut excludentes omnem personarum respectum, favorem et odium, ex iis quos subjectos habent, non habito respectu graduum sed neque aetatis, neque distinctionis clarissimorum dominorum academicorum et reverendorum domidoctorum, eos solum in vacantes sedes assessorias assumant, qui per dei gratiam, juris ecclesiastici peritiam, antiquarum bonarum consuetudinum jam usu ipso approbatarum vel saltem medioerem experientiam consecuti sunt. Item eos, de quibus jam constet, per experientiam, quod vita sint irreprehensibiles, sobrii pacis publicae et concordiae studiosi, non vero elati, superbi, praefracti, senioratum vel assessoratum malis artibus ambientes, aut intractabiles, quos alloqui caeteri fratres non possint. Qui vero libera et bona fide facta suffragia senioris et assessorum in restauranda sede impedire, convellere aut ob eorum suffragia eos infamare, aut turbas ciere attentabunt, ad mentem canonis 38 in Majoribus puniantur.

VIII. Omnes et singuli electi et jurati assessores habeant canones ecclesiasticos, quos si ob penuriam canonum comparare non possint, manu sua describant, et singulari cura ac studio incumbant canonico juri discendo, et quantum fieri potest etiam politico, ut sic omnes controversiae tum secularium tum ecclesiasticorum in synodis agitatae facilius ab istis decidentur; formulamque juramenti assessorum e protocollo sibi describant ex qua officia sua addiscere possint. Assessor vero canones non habere deprehensus, officio assessoratus privetur.

IV. Venerandus dnus senior cum suis assessoribus, causas solum ecclesiasticas judicent in foro ecclesiastico, causas vero seculares ad magistratus politicos remittant.

X. Assessores venerandae nostrae societatis, praeter seniorem,

notarium ordinarie debent esse deni, aut pro ratione temporis ad summum duodeni, aliquando tamen explendo uno et altero numero, festinantia vitanda svadetur seniori et assessoribus hoc dijudicantibus.

XI. Quia omne regnum dissidens adversus sese vastatur, et omnis urbs aut domus dissidens adversus se ipsum, non stabit Mat. 12. propterea: unusquisque assessorum pacem et concordiam in domino sectetur, sint inter se concordēs et amici, seniori pie in domino subjecti, neque fratres coassessores ad clandestinas conspirationes et turbas adversus seniore[m] vel tractum excitent sub amissione officii, et poena depositionis; qui vero ejusmodi machinationes et conspirationes contra venerandum seniore[m] aut sedem assessoriam aut totam societatem, per quemcunque clandestine aut manifeste factas observaverit, comperta rei veritate, pro viribus impedire et mature seniori significare sub poena canonica obligatus sit.

XII. Venerandi assessores juxta statutum a. 1723, omnibus sanctae societatis nostrae membris debitum honorem tribuere non praetermittant, nec quemquam eorum, verbis indecoris lacesere aut munus senioris usurpare attentet.

XIII. Iidem assessores per totam diocesim dissiti, sint obligati: omnes excessus, enormitates et illegalitates a quocunque in nostra dioecesi patratas omnes item causas ecclesiasticas, forum spirituale concernentes, bona fide ad venerandum seniore[m] referre, et eidem mature indicare, neque quisquam eorum sine scitu senioris causas publicas decidendi auctoritatem sibi usurpet aut ullo modo officio senioris se ingerat. Contrarium agens, poenam, senioratum malis artibus ambientis et usurpantis subeat.

XIV. Omnes et singuli domini assessores ad synodum partialem vel sedem assessoriam pie congregati, in die sessionis cum religioso dei timore jejunabunt et sobrii sint, exemplo divorum apostolorum. Actor. 13. 3. Assessor vero temulentus in sessione deprehensus, officio assessoratus, in perpetuum sine spe remansionis privatur.

XV. In causis dubiis et gravioribus, pro coadjutoribus domini spectabiles ecclesiarum curatores, aut prudentes pique tabulae judiciariae assessores politici instantialiter evocandi sunt, et eorum prudentibus consiliis utendum ut et totius sanctae societatis suffragiis.

XVI. Ecclesiae quaedam ita temerariae et independentes esse

perhibentur, ut inquisitores ecclesiasticos legitime per venerandum seniore[m] exmissos, in causa mere spirituali et ecclesiastica non admittant, et sigillum v. dioceseos contemnant. Huic malo remedium quaerere volens sacra synodus, deliberat ut ecclesia publicam senioris et v. tractus auctoritatem contemnens, viam juris impediens, inquisitores legitime exmissos non admittens, jure talionis e gremio tractus excludatur et sibi relinquantur, neque annuatim visitetur, si vero processu temporis ingremiationem petat: non prius exaudienda, quam praecipui schismatis auctores ad figuram synodi, per publicam deprecationem reconciliati fuerint. Insuper pro hospitalitate ejusdem diei qua ingremiantur, juxta conscientiosam judicum determinationem, certum demensum praestiterint sacrae societati.

XVII. Deliberatum est in synodo partiali anno 1741. 3. octobr. Szatmarini celebrata et in praesenti ad 12. februarii Nagyarinum convocata, ut quilibet minister, ex diverso tractu in nostram societatem ingremiatus, primo statim anno ingremiationis suae, in communem bursam societatis florenum unum, summam item 10 id est decem florenorum, addito etiam tritico puro unius meretrae (quae pro hospitalitate, juxta consuetam ab antiquo praxim exigi solent, in rationem venerandae societatis) irremissibiliter exolvat; noviter ordinati rursus, tempore ordinationis easdem summas administrare tenentur.

32. In synodo assessoria Zsarolyánini die 13. novembris 1748. celebrata deliberata sunt: . . . 3. Quod matrimonium ineuntes aequae nobiles ac civiles, juxta canonem 56 *), ante nuptias, in templo, die domini semel publicentur, ea tamen cautione, quod differatur hujus rei in ven. tractu publicatio, donec cum vicinis ven. tractuum senioribus hocce propositum communicatum fuerit, quibus dum placuerit, post publicationem hujus deliberati contravenientes toties quoties 6 florenis mulctabuntur. 4. Quicumque verbidivini ministrorum, ex determinato copulationis aliorumque stolarium salario, aliquid remiserit, aequo talionis jure, tanto: quantum ordinarie habere debebat, mulctetur.

33. In congregatione Porcsalmini diebus 8. et 9. mensis martii anni 1775. habita conclusum est: Quoniam plerique reverendorum dominorum fratrum jam ab antiquo ad mensam venerabilis

*) 65-nek kellene lenni. E statutum is mutatja, hogy a Gelei Katona kánonait még ez időben nem igen alkalmazták.

tractus destinatum summam, administrare prolongant, vel etiam denegare studere videntur: igitur placuit venerandae sedi judicariae, ut ii qui adhuc debent, ad solvendum debitum, sub gravi animadversione adigantur et nisi obediverint, curatores ecclesiarum, in quibus iidem pastores resident admoncantur, ut ex salario verbi divini ministro debito deinceps excendant et administrent. Ut autem hujusmodi difficultates possint deinceps evitari: nunc communi voto venerandorum fratrum determinatum est, nullum amplius admitti ad sacrum ministerium, nisi prius, pendit solitam summam decem florenis tractilibus et duabus tritici meretris constantem exsolverit.

34. In sede assessorali, die 27. maji 1777. Óvárini habita statuta sunt:

1. Ut qui secreta sedis assessoriae revelavisse comperitur, assessoratu privetur.

2. Nulli ecclesiarum fas sit quemquam ad sacrum ministerium vocare, nec ulli reverendorum fratrum liceat se cupiam ecclesiae obligare, nisi sub hac conditione: si prius fungenti v. d. ministro ecclesia quae vocat, ex asse satisfecerit, secus et vocatio et obligatio pro nulla declaratur.

3. Tempore congregationis, consultationibus tractualibus, non nisi senior cum collegio assessorum, et curatore tractus politico, si illi vacabit, intersit, exclusis inde reverendis fratribus gregariis, et ludi magistris secularibus item omnibus.

35. In congregatione assessorali Szatmárini anno 1778. die 7. junii habita statutum: 3. Pro reverendissimo domino superintendente ut in honorarium duo nummi aurei scilicet 10 floreni tractiles ex aerario ven. tractus publico pendantur, consensus est.

5. Occasione sacrarum synodorum particularium pro diebus tribus inclusive, aliorum autem in negotio publico excursuum aut confluxuum, pro numero dierum impensorum, pro reverendo ac clarissimo domino seniore diurnum grossorum 20, pro reverendo dno notario grossorum 15, pro reverendis assessoribus gros. 10 est constitutum.

III.

Az egyházmegye statutumai 1779—1800.

In s. sede dislocationali d. 24. et sequ. martii 1786. in sessione Cs. Ujfalu habita statutum est:

3. Rectoribus scholarum facultas datur per sacram sedem, in templis publice precandi, et pro concione dieendi usque ad uberio- rem a vda superintendentia hac de re fiendam informationem.

In s. sede dislocationali, d. 12 et sequ. martii 1788. in possessione Szamosujlak habita sancitum est:

8. Quicumque deinceps ludimagistrorum, sub conditione dimissionis sui pastoris in ecclesia manere vellet: tanquam supplantator, odium sempiternum fovere cupidus, pastoremque probum in contentum coram ecclesia trahere flagitans, suoque loco turbare cogitans: non tantum ea, quam tum inhabitat ecclesia privetur; sed etiam ex universo tractus venerabili, cujus societate indignum se reddiderit, finaliter dimittatur.

In congregatione tractuali, d. 27. majii 1788. possessione Tárfalva celebrata:

2. Lectae sunt litterae consistorii v. superintendentiae transibiscanae excelsi locumtenentialis consilii intimatum in merito cultus simultanei vel alternativi, inter omnes tres christianae religionis coetus introducendi emanatum, cum eo communicantes, ut v. tractus hiecc opinionem suam ea tenus depromere, et cum eodem vbli consistorio communicare noverit. Siquidem vero tam graves et fundamentalibus fidei, et Helveticae confessionis articulis directe adversantes semet hoc in negotio difficultates offerant, quae simultaneum vel alternativum, cum aliis diversae religionis hominibus cultus divini usum simpliciter disvadeant: idem V. Consistorium superintendentiale super eo informari, quod opinione et consensu praeacti hujus tractus szatmáriensis simultaneus et alternativus cultus divini usus, salva et confessionis integritate, et suae majestatis sacratissimae in negotio religionis omnem coactionem, et vim conscientiae inferendam excludentis promissionis et assecurationis sanctimonia, introduci non possit; rationes hoc in merito depromtas, eidem v. consistorio submittendas esse determinatum est, tenoris sequentis:

Venerabile consistorium superintendentiale! Percepit tractus hiecc szatmáriensis illas V. Consistorii superintendentiae Transibiscanae litteras, quibus mediantibus de benigna menta et voluntate regia, in introductione simultanei cultus divini inter omnes tres christianae religionis coetus ubicunque hoc cum mutua utilitate, et absque ulla laesione unius aut alterius partis fieri potest, defixa et in gratioso excelsi locumtenentialis consilii praeinsinnatis litteris advoluto intimato, uberis explanata, geminales v. d. ministri instruendi, ac una de eo inquo nempe ex mu-

tuo consensu coaluerint, informatio eidem v. consistorio submitten-
da praecipitur.

Novit quidem tractus quoque hiecc Szatmár prout in aliis ita etiam in hoc objecto non scrutandam sed eum omni homagiali devotione suscipiendam esse benignam suae Majestatis sacratissimae mentem, et resolutionem regiam. Sed plane ideo, quod ipsa sua Majestas sacr. in aliis etiam resolutionibus suis regiis, ubi benigna sua principia circa rem religionis uberius deposuit, omnem vim conscientii inferendam abesse voluit, et in hac etiam resolutione regia, ab utraque parte omnem coactionem removendam censuit, separatumque ex effectu hujus benigne resolutionis commodam, nonnisi cum consensu et interna convictione concernentium religionum addictorum consequendum, apud animum proposuerit: firmiter confidit tractus hiecc Szatmár, rationibus suis, simultaneum cum romano catholicis cultum, stantibus eorum dogmatibus novis, et consuetudinibus primitivae ecclesiae incognitis et antiquis institutionibus ecclesiasticis e diametro oppositis, vetant in particulari etiam penitius consideranti, sequentes contra eundem simultaneum usum obstare videntur rationes:

1. Simultaneus iste cultus, principiis et dogmatibus verae helveticae confessionis cum sit contrarius, fieri non potest, ut helveticae confessioni addicti in illum sponte consentiant, ac proinde coactis aliqualis adhibenda foret, omnis autem coactio tollit libertatem; libertati vero conscientiarum vi illata, ipsum etiam edictum tolerantiale tolli necesse esset.

2. Romano catholici templa sua ornant imaginibus sacrosanctae trinitatis, sanctorum item defunctorum et angelorum. Contra helveticae confessioni addicti Deum, spiritum nempe invisibilem, nec posse nec ullis simulacris repraesentari debere; neque etiam Christum aliam sui imaginem praeter eucharistiae sacramentum in ecclesia reliquisse firmiter tenent. Quodsi igitur helveticae confessioni addicti, in ejusmodi templo cultum divinum obire supponantur, in quo imagines cernuntur, non posset impediri quin per illam contemplationem scandalizarentur, crassisque eorum menti ideis per imagines impressis, a directo cultus sacri objecto abstraherentur. Sed:

3. Nec ratio temporis alternativum ejusmodi cultum permittit. R. catholici enim ut plurimum diu cultui divino vocant, et cum dies praeprimis hyemales brevissimae sint, ut adeo non nisi tres aut quatuor horae antemeridianae numerentur; necesse esset per similem alternativum cultum, partem alteram tempore excludi. Disvadet adhuc cultum simultaneum et id:

4. Quodsi usus oratorii helv. confessioni addic torum communis esset, tum etiã cura et reparatio rupturarum aedificii communis esse deberet; at cum altera pars precarium saltem usum habere supponatur, facile contingere posset, ut aedificia per incuriam ab utrinque neglecta, destuerentur, et hac ratione numerus etiã profitentium diminueretur potius, quam augetur. Quidquod:

5. Per ejusmodi liberalitatem, sub specie amoris christiani admittendam, periculum amissionis proprii usus citius vel tardius metuendum esse domestica obvia exempla docent. Sed

6. Nec ipsi helv. confessioni addictorum ministri et curatores plebem ad ejusmodi cultura amplectendum, sine nota suspicionis conniventiae suae (quae sine reluctamine conscientiae fieri nequiret) disponere possent, quin verba, et professionem v. d. ministrorum ipsi eorum auditores in dubium vocarent et consequenter incredulitatem auditoribus hoc modo erga doctores causando, ipsam etiã religionem paulatim sed simul penitus ex animis illorum evellerent. Idque tanto magis, quod.

7. Quum rebus etiã, uti nunc sunt stantibus, ministri reformatorum, vix illam institutionibus suis reverentiam et fidem quae illis deberetur a singulis auditoribus impetrare queant (Jus enim ac judicium discretionis populus sibi vendicat) quanto minor eorum confidentia sperari posset, si iisdem talia principia instillanda intenderentur, quae fundamentalibus religionis principiis, et consuetudinibus ac institutionibus ecclesiasticis ab immemoriali vigentibus adversantur.

Cum proinde scopus benignae hujus intentionis regiae seu in promotione exercitii pietatis; seu in unione religionem; seu in propaganda mutua chrisitana tolerantia defixus, per ejusmodi cultum divinum a quo quis abhorret attingi non posse praevideatur, quin imo tali ratione ad indifferentissimum et omnis religionis, sine qua nec leges nec ipsa regimina diu consistere queunt, contemptum via praemuniatur; accedente etiã eo quod ubi in materia religionis etiã quoad consuetudines antiquae ecclesiae, et principia sacrae scripturae consentanea aliqua ecclesiastica ordinatio intercedere debuit: id semper ex peculiari ipsius spiritus sancti opera et nunquam immediate humanum sed miserentis Dei fuerit, per consequens: nec opinione hujusce tractus Szatmár. Simultanens cum r. catholicis cultus divini usus introduci possit necesse est: ut v. consistorium superintendentiale preces suas altiori loco interponat, ne praxi ecclesiarum helv. confessioni addictarum sacrae scripturae irradiatae, vis inferatur, quin potius eadem in antiqua illa consuetudine,

in qua tempore patres purioris aevi exstiterunt clementer conseruentur. Signat. ut supra.

In congregatione d . . . febr. 1791. Szatmárini celebrata.

7. Post fata viri admodum reverendi ac doctissimi domini Stephani P. Szathmári superintendentis transtibiscani: gliscentibus de electione futuri superintendentis variis animorum studiis: ut omnes casus sinistri praeventantur ad futuram die S. Georgii congregationem superintendentialem deputatus est reverendus dominus Stephanus Szigeti assessor, ut ibi mentem et voluntatem vener. hujus tractus de electione superintendentis canonibus et praxi convenienter fienda declaret.

In congregatione generali extraordinaria d. 8. junii, in L. r. citte Szatmár et d. 15. mensis ejusd. Fejérgyarmatini habita: auctoritate spectabilis ac magnifici dni Francisci Rhédei supremi curatoris, mediante reverendissimo dno seniore, convocati omnes in v. tractu existentes rr. dd. v. d. ministri, coram quibus perlecta sunt:

1. Omnia acta, quaecunque illegitimam clarissimi dni Nicolai Sinai ad munus superintendentis promotionem et electionem concernebant.

2. Perlecti aliquot extractus protocolli venerabilis non tantum hujus superintendendiae sed etiam trium reliquarum superintendendarum, et supremi consistorii transtibiscani, modum et formam constituendi superintendentis exhibentes.

3. Perlecta sunt certa documenta, quorum tenore sistitur, clarissimum dominum Nicolaum Sinai sub nomine superintendendiae transtibiscanae ad suam Majestatem instantiam direxisse, in qua d. d. politici, vere ne an falso, eventus docebit referuntur omnem auctoritatem in rebus ecclesiasticis administrandis, cum exclusione ecclesiasticorum sibi propriam velle facere. His praemissis, itum est.

4. Ad eligendum legitimo modo superintendentem suffragiaque omnium rr. dd. fratrum collecta in congregatione superintendentali post modum repraesentanda.

5. Omnium r. r. fratrum consensu conclusum est, ex parte s. hujus tractus in forma solennis protestationis clarissimo domino Nicolao Sinai perscribendum quantocius esse, dictum clarissimum virum, nos pro legitimo superintendente non agnoscere, electionem ejus et confirmationem pro nulla habere et in universum, munus superintendentis ei abrogatum velle.

6. Pariter conclusum est reverendissimo domino Stephano Halmi seniori v. tractus debreczinensis in convocatione rr. dd. seniorum constitutioneque superintendentis auctoritatem primariam sibi

vindicanti, in forma solemnibus inhibitionis notificandum venire: ne in res superintendentiam concernentes amplius sese ingerere, neve scissionem excitare vel alere sibi in posterum praesumat.

7. Statutum est perillustri dno Samueli Nagy ad Aulam regiam agenti perscribendum esse, tractum huncce Szatmáriensem in electionem clarissimi d. Nicolai Sinai non modo non consensisse, verum ubi inscio hoc tractu, munus superintendentis assumisset postliminis ei contradixisse.

In sede dislocatoria, d. 12. apr. et sequ. 1792. Nagyszekeresini habita:

11. T. P. J. a . . . i predikátor ő kegyelmének megparancsolatott, hogy ennekutána minden vasárnap estvéneként katekhizáljon, melyet ha nem cselekednék, tiszteletes szénior uramnak leszen hatalma, hogy ő kegyelmét időközben is hivatalából kivesse.

1795. év február 18. s 19. napján, Penyigén tartott dislokációs gyűlésben.

(6) A tiszteletes gregárius atyafiak panaszképen jelentették a szokott gyűlésekből való kirekesztéseket, a mely panaszra, noha a csekei szuperintendenciális deputációnak első determinációja szerint feleletet vettek, de azzal meg nem elégedvén meghatározatott, hogy a dolog a venerabilis szuperintendenciára vitessék, addig pedig a tiszteletes konfraternitás kérése megengedett.

1795. év május 18. napján Szatmárnémetiben tartott aszszeszorális gyűlésben végeztetett:

(10) Minthogy a verssel való bucsuztatás kánonainkban megtiltatik, nevezetesen a LXXVI. kánonban és a sz. németi nacionális szinodusok 13-ik konkluzumában; azonban az is bizonyos, hogy az halotti versezés a predikációknak s az Isten beszédének, melyen a predikációknak fundáltattnak kell lenni, megutáltatásával szokott megadni, a mennyiben az együtt hallgatók minden figyelmetességeket annak hallgatására tartják, a predikációkkal pedig semmit nem gondolnak magok is a versezők: hogy azért ez a kánonban kitétetett pogány szokás, a megnevezett okokra nézve tovább ne gyakoroltassék, ezen gyűlésben meghatározatott. Minthogy pedig minden rendelés hiában való, ha mellette nincs valami büntetés: arra nézve a ki ez ellen fog cselekedni: azt a mit a rithmizálással keres elveszti. Hogy pedig ez a végzés állandó legyen, minthogy sokan ennek ellene mondanak, szükség hogy a venerabilis szuperintendenciára is a megerősített végett beadattassék: an-

nakutána pedig minden ekkléziákban a templomban is kihirdetessék.

1796. eszt. febr. 9. s következő napjain, párciális gyűlés tartván az atyai parókhiában:

(2) Második napon reggeli isteni tisztelet után széket ülén, kérettetett a szent szék a gregárius atyafiaktól, hogy jelen vagy benlétek engedtetnék meg: de mivel ez már ennek előtte bizonyos esztendőkkal a venerábilis szuperintendenciától megtiltatott, meg nem engedtetett; mindazonáltal azon szuperintendenciális parancsolatnak értelméhez képest, hogy a székülésén benlehessenek, a tiszteletes esperes ur rendelte tiszteletes V. J. G. J. V. J. D. J. és T. L. uraimékat.

(12) A felszentelendő személyek felszenteltetések ideje határozatott a jövő áprilisnek 13. napjára; helye leszen F. Gyarmat.

1796. eszt. sz. György havának 13-án aszszeszszori gyűlés tartván a fejjergyarmati ekkléziában:

(8) Minthogy a szatmári nemes ekkléziának presbiteriális személyei a szákra vizitációt már két esztendőben nem akceptálták azt adván okul, hogy emberek emlekezetétől fogva szokásban közöttök nem lett volna: azon nemes ekklézia érdemes lelkipásztora tiszteletes tudós Németi István és ns nztz Jeney György mint deputátus urak előtt a traktus protokollumából megmutattatott, hogy mind a szatmári mind a németi nemes ekkléziák eleitől fogva vizitáltattak mind a lelkipásztorokra, mind az oskolákat tanítókra s kántorokra nézve, épen néhai b. e. tiszteletes Fáji József ur esperessé lételéig, kivel is azon kötelességét nem egyéb hanem a kollegátusnak tekinteti mulattatta el. A minthogy halála után következett esperes néhai b. e. Ujvárosi Sámuel ur, néhai tiszteletes Marcsa Mózes ur idejében ismét követte a mint a 77. esztendőbeli protokolláció is megmutatja, hogy pedig azután megszűnt ismét, okozta a t. Marcsa Mózes ur esperessége, a ki a főtiszteletű püspök vizitációját praetekszálta.

1797. eszt. március 1. napján Kisnaményban tartott gyűlésben végeztetett:

(11) A szatmári ekklézia a szákra vizitációt be nem akarván venni: ezen dolog eligazodása iránt leendő végzését várja traktusunk a veneránda szuperintendenciától, mely iránt való tudósítása a veneránda szuperintendenciának, bizatott traktusunk notáriusára.

1798. eszt. február 21. s következő napjain, Szatmáron tartott dislokacionális gyűlésben.

(5) Végeztetett: hogy minden ekkléziák a hol oskolameste-

rek nincsenek, harangozót a tiszteletes predikátor fizetésének megcsónkulása nélkül fogadjanak: nehogy a tiszteletes predikátorok, az eddig magok gyalázatjával gyakorlott harangozással terheltessenek.

(9) Szokásban volt eddig kevés ekkléziáknak kivételével, hogy minekutánna a tiszteletes predikátorok közönséges megegyezésből következő esztendőre megmarasztattak a szent szolgálatra: első adventkor vagy azután is annak nagyobbban lehető megerősítésére bizonyos időben papfogadás neve alatt vendégséget szoktak gyakorolni, még pedig az itatra nézve többnyire az ekklézia szükségére s Isten dicsőségére gyűlt alamizsinából. Mely cselekedet ellenkező lévén az Isten dicsőségével, az ekkléziáknak előmenetelével: annak végképen való eltöröltetését a szent szék állhatatosan elvégezte, annyivalinkább, mivel az a féle vendégségnek ámbár szetetet volna a célja, de sok helyeken sokszor rossz kimenetele szokott lenni. Kedvesebb leszen hát Isten előtt, ha az a rész, mely az eféle vendégségre eddig költetett, ezután az Isten dicsőségét egyenesebben néző dologra fordítatik: különben az a maradás mely a régi mód szerint leszen, invalidáltatik.

1799. eszt. febr. 20. Simában tartott dislokacionális gyűlésben:

(6) A szatmári ref. iskola profeszszorának predikatori hivatalra leendő felszenteltetése határozódott ezen folyó februáriusnak 27-ére. Megfognak jelenni tiszteletes esperes és notárius uraimék úgy aszszeszszor tiszt. V. F. ur.

E statutumok s az ezekhez jelen században járult több gyűlésvégzések, a mennyiben azok közteljesítés vagy engedelmeskedésre vonatkoznak, alkották azokat az egyházmegyei szabályokat, melyeknek ezen vagy hason értelmű szavakkal: „*Infra scriptus subscribo legibus ac constitutionibus venerabilis tractus szatmáriensis*“. E megye minden belhivatalnoka mindeddig aláirt: noha ezeket a nagyobb rész valaha alig látta s együtt soha egy is át nem tekinthette. Nagy hit? nagy indolencia? vagy nagy könnyelműség? De hisz a jóltevő idő igen sokat elmos; átalakít, tökélyesít!

IV.

Eskü és szertartásformulák a XVIII. században.

1. Formula juramenti Ministrorum usque ad synodum generalem exmissorum.

Az igaz Isten, ki atya, fiú, szentlélek teljes szent háromság

egy bizony örök Isten, tégedet úgy segéljen a té igaz hitedben, hogy a predikátorságnak tisztiben, melyre e mai napon az ekklézsiától kibocsáttatol, tehetséged szerint hűségesen eljárj; az igaz vallást vagy tudományt, mely a próféták, apostolok és évangyélisták írásaiban kiadatott és a helvéciai konfesszióban rövid summában befoglaltatott, erőd szerint tisztán, igazán hirdeted; ezzel ellenkező tévelygéseket az Isten beszédéből megáfolod; a szent sákramentumokat úgy mint a keresztséget és az Ur vacsoráját, a Krisztusnak szerzése szerint alkalmas időben szentül kiszolgáltatód; az Istennek könyvét szorgalmatosan olvasod, tanúlsz és tanítasz. A bünt minden kedvezés és személyválogatás nélkül kikiáltod és megfedded. Az igaz vallástól soha semmi nemű háborúságban el nem szakadsz és tisztvedben hátra nem állasz: sőt ha úgy kívántatik haláloddal is kész leszesz hitedet megpecsételned. Ennekfelette az ekklézsiának, széniorodnak minden tisztességes dologban engedelmes leszesz; és ha úgy kívántatnék az ő idejében a szent generálison örömmel megjelenni el nem mulatod. Isten téged úgy segéljen. *)

2. Az erdélyi sz. generálisban térdenállva így esketik meg a kiket kándidálnak s exmittálnak.

Az igaz Isten a ki atya fiu sz. lélek, titeket úgy segéljen.

1. hogy a mennyei igaz tudományban, mely a próféták, apostolok, és évangyélisták írásaiban bé vagyon foglaltatván végiglen megmaradtok.

2. és azzal ellenkező hamis vélekedéseknek ellene mondatok.

3. Ehez a sz. hivatalhoz illendő tiszta életet éltek.

4. Szorgalmatosan tanultok és tanítatok.

5. A Krisztustól szerzetett sz. sákramentumokat igazán kiszolgáltatótok.

6. A bünt személyválogatás nélkül, a hol illik, helye vagyon és módja megfedditek.

7. E sz. hivatalban végiglen s holtotok napjáiglan megmaradtok, ha Isten reátok oly látogatását nem bocsátja, mely miatt ebben elő nem mehetnétek.

8. Széniorotoknak szuperintendenseteknek minden Isten sze-

*) E formulából később kihagyattak: az ekklézsiától és ha úgy kívántatik kifejezések; az alkalmas időben helyett pedig rendes időben és a sz. generális helyett szuperintendenciális gyűlés tétetett.

rint való dologban engedelmesek lesztek. Isten titeket* ugy segéljen!

3. Formula juramenti ordinandorum.

Az igaz isten, ki az atya, a fiú, a sz. lélek szent háromság egy bizony örök Isten, a te igaz hitedbe tégedet ugy segéljen hogy a próféták, az apostolok és evangyelisták irásiban foglaltatott igaz mennyei tudományt tisztán igazán prédikálod; ezzel ellenkező vallásokat tévelygéseket a te tehetséged szerint megcáfod és ellene mondasz; a bünt minden kedvezés félelem nélkül az hol illik és módgya vagyon megfedded; a sz. sákramentomokat keresztiséget urvacsoráját kiszolgáltatód; szorgalmatosan tanulsz tanítasz, a prédikátorság tisztiben holtodnapig megmaradsz, ahhoz illő sz. feddhetetlen életet élsz szuperintendensednek széniorodnak minden istenes tisztességes dolgokban engedelmes leszesz, a generális ekklezsiától szakadást nem teszesz; a bevett szent szokások ellen magadtól semmit nem ujtasz. Isten tégedet ugy segéljen. *)

4. Formula *χριστοθεστιας*.

Szerető atyámfiai! Mi Istennek hivatalos szolgálai a Krisztustól vett hatalom szerint imé mostan kibocsátunk az evangyéliom hirdetésére a sz. sákramentomok szolgáltatására, melynek bizonyágára kezeinket fejeitekre tévén, hatalmat adunk arra, hogy sz. lelket vívén valakiknek bűnököt megbocsátjátok itt ez földön, meglegyenek bocsátatva az egekben is, viszont valakiknek bűneiket megtartjátok meglegyenek tartatva az egekben Amen.

Ex mandato Cl. Dni Superintendentis Georgii Zoványi adscitae hae formulae per me Georgium Igo 7 ma 7 bris 1729.

5. Formula Exmissionis.

(Az előbbi, megbővítve Jerémiás István esperestől.)

Szerető édes atyámfiai! Mi Istennek hivatalos szolgálai a Krisztustól vött hatalom szerint ime mostan az atya a fiú és a szentlélek Istennek nevében kibocsátunk titeket az evangyéliumnak hirdetésére, a szent sákramentomoknak kiszolgáltatására, az egyházi fe-

*) Ez eskü formába Jerémiás István esp. idejében betétek még a következők; a prédikátori hivatalt elvállalod, a mennyei tudományt mely bevagyon foglaltatva a helvécial konfeszzióba, tisztán igazán prédikálod; a hitben végiglen megmaradsz; annak idejében a szent generálisban elő állani és magadat bemutatni el nem mulatod.

nyítéknek gyakorlására, melynek bizonyosságára kezeinket fejetekre tévén, hatalmat adunk arra, hogy szent lelket vévén, valakinek bűnökét megbocsátjátok itt e földön meg legyenek bocsátatva az egekben és viszontag valakinek bűneiket megtartjátok, meglegyenek tartatva az egekben. Az evangyelistáknak tisztit cselekedjétek ama jó vitézséggel megtartván a hitet és jó lelkiismeretet. Amen.

6. Juramentum Assessorum.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú, szent lélek egy igaz Isten, hogy az aszeszsorságnak tisztit magamra felvévén, minden előmbe adandó törvényes dolgokban teljes tehetségem szerint igaz törvényt szolgáltatok minden személyválogatás nélkül; a szekrénumokat nem divulgálok; tiszteletes szénior uramhoz ő kegyelméhez igaz hűségbeli kötelességemet megmutatom minden igazságos dologban; az ő kegyelme parancsolatjának a mely nézi a traktus javát engedelmeskedni kész leszek és tiszteletes szénior uram tisztibe magamat nem elegyítem. Isten engem úgy segéljen.

7. Juramentum Notarii

Az igaz Isten a ki az atya, a fiú, a szent lélek, szent háromság egy örökké való Isten, tégedet úgy segéljen, hogy a notáriusi tisztet felvállalod, széniorod tisztébe magadat nem avatod, ellene nem munkálódol, tisztességét híven oltalmazod, ellene való rossz híreket igazán bemondod, a kauszákat jó lélekkel beírod; deliberátumokat el nem változtatod; seiszsiót, konspirációt nem tészesz: ha mi lenne széniorod vagy aszeszsorátusod ellen szuperintendensed eleibe nem mások eleibe viszed. Canonice in omnibus punctis élsz. Isten téged úgy segéljen. Excerpta e formula v. tractus sylvanien-sis anno 1792. dieb. maji.

8. Juramentum Senioris vener. tractus szatmáriensis.

(quod in causa urgente M. N. Solymosi deposuit coram personali alegato superintendentis cl. dno. Váradí seniore beregiensi).

Az igaz Isten, ki atya, fiú, szentlélek teljes szent háromság egy bizony örök Isten, a te igaz hitedben tégedet úgy segéljen, hogy a széniorságnak tisztiben, melyre a mai vener. traktusunk választott, híven és igazán eljársz; minden tehetséged szerint a törvénytételben és a regimenben az atyafiakon semmi méltatlan dolgot senkin is nem cselekszel, hanem minden kedvezés, barátság vagy irigység nélkül mindeneknek igaz törvényt szolgáltatatsz. In-

spekciód alatt lévő ekklezsiákat Istennek törvénye szerint és az ekklezsiának ártikulusi szerint igazgatod; abban lévő miniszterekkel minden tisztességes dologban egyet értesz; régi szokott jó rendtartásban és törvényeiben meg nem háborítod, hanem megtartod és szeceszsiót vagy sciszsiót nem szeresz.

A mit pedig a szent korona közönségesen elvégez, annak egyedül sem magad személyében sem másod vagy harmad magaddal felbontója nem lészesz. Szuperintendensednek minden Isten szerint való dolgokban engedelmes lészesz. Isten téged úgy segéljen!

9. Az oskolamesterek esküvésének formája.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, a ki atya, fiú, szent lélek teljes szent háromság, hogy az én oskolamesteri hivatalomban hűségesen és jó lelkiismerettel járok: nevezetesen, hogy a reám bízott oskolának megmaradására és épületire teljes erőmmel és tehetséggel vigyázok és a most kezem alatt lévő s ez után is leendő tanulókat mind a keresztyéni igaz vallásra, mind a tisztességes tudományokra és a jó erkölcsökre oktatom; a fenyítékben a mértékletességet követem, nem komor, haragos, veszekedő, hanem engedelmes leszek, az időmet nem heveréssel, vendégeskedéssel szükségtelen ide s tova járással, gyanús társalkodással, hanem a reám bízott munkával töltöm el.

A szent ekklezsiának tiszteletes predikátorához, mint lelki atyámhoz egész tisztelettel és szeretettel leszek, azt hírében, nevében nem kissebbítem, az alá nem áskálódok, másokat reá nem ingerlek sőt becsületit oltalmazom; híre, engedelme nélkül csak egy napra is az ekklezsiából ki nem megyek. Az ekklezsia előljáróinak és kurátorinak is érdemlett tisztességeket, becsületeket megadom.

E mellett a venerabilis traktus széniorának mint birámnak minden tisztességes dologban engedelmeskedem és sem beszédemmel sem cselekedetemmel annak becsülete, akaratja és parancsolatja ellen nem járok.

Hogyha pedig ezen fogadásom szerint tisztemben el nem járok, szabad legyen engemet a szent ekklezsia előljáróinak a tiszteletes szénior ur hírével és megegyezésével hivatalomból akármely időben kivetni. Mely hogy rajtam ne történjék a mit most fogadtam, azt teljes erőmmel és jó lélekkel igyekezem is beteljesíteni. Isten engemet úgy segéljen! *)

————— Közli Kiss Áron.

*) Kevés változtatást igénylő s ma is használható jó eskümintá, melynek szükségtelenségét az élet soha nem is igazolta, azonban gyakorlatát a legújabb kor egészen abba hagyta.

A tiszáninneri helv. hitv. egyházmegyék kormányzata a Carolina resolútió kiadatása előtt.

8. A zempléni helv. hitv. egyházmegye jegyzőkönyvéből.

(Válasz Garádi úr hozzám intézett nyílt levelére. *)

Tisztelve a felhívást, míg a kezeim közt levő adatok nyomán a tiszáninneri egyházkerület történetét megírhatnám, válaszul eleve is közlök némely adatokat, melyek, úgy hiszem, miként egy részről a föltett kérdésre: miként lón kezelve a kormányzat a tiszáninneri egyházmegyékben s kollegialis volt-e az sat. kellő világot vethetnek, úgy más részről épen időszerűek is.

A tiszántúli egyházkerület kezdettől fogva szoros viszonyban állt a tiszáninneri egyházmegyékkel. Többször tartottak együtt közzsinatokat, most a tiszántúli szuperintendens híván meg a tiszáninneri espereseket, majd viszont ezek amazt esperesével együtt. Ezen viszony különösen azon korszakban volt igen élénk, midőn az egyház az erdélyországi fejedelmek kegy és véduri pártfogása alatt állott. De a tiszáninneri egyházmegyék s esperesek azért soha sem voltak a tulatizsai szuperintendens püspöki hatósága alatt. Minő volt a viszony, azt épen a kérdésre alkalmat szolgáltatott Keresszegi István tulatizsai szuperintendens zsinatra meghívó levele kellő világosságban fogja szemünk elé állítani. Alkalmat szolgáltatott erre a tiszáninneriek s közelebb zempléni esperes Miskolci Istvánnak Keresszegihez, mint tulatizsai szuperintendenshez intézett levele, melyben két tárgyra hívja fel figyelmét u. m. először az akadémián levő ifjak sok hasztalan adósságot csinálnak, különösen egy Marosvásárhelyi nevű mind Belgiumban mind Lengyelországban sok pénzt kölcsönözvén fel, az ott maradt kezesek kiszabadításáról nem gondolkozik; azért minthogy az ő püspöksége alól ment fel s most is ott van, úgy viseljen gondot rá, hogyha non ex crumena ex dorso persolvat, másodsor némely akadémiások, mint Keeskeméti Miklós, Tolnai János, Belgiumban és Angliában bizonyos ligát vagy konjurációt csináltak és a magyar reform. egyházat veszélyes újítással fenyegetik. Ezen fenyegető veszély elhárítása végett hirdetett már Keresszegi szuperintendens közzsinatot elsőben Kálóba, majd akadályok jövén közbe Debrecenbe 1638. szeptember 22-ik napjára. A meghívó levél a tiszántúli széniorokon

*) Prot. Egyh. és Isk. L. 49. sz. 1501. l. 1859. Miután a kérdés a Prot. Egyh. és Isk. L. tétetett, kérjük átvétetni, ha a lap köre engedi.

kivül Miskolci István, Varsányi Dániel, Ghelei Gáspár tisztáninneri esperesekhez is volt intézve, s így szól:

„Spiritus Sancti gratiam et vitae prosperae usum cum officii commendatione!“

Tria sunt genera hostium Redi ac in Christo fratres observandissimi, a quibus ecclesia Christi turpiter solet lacerari, nempe a Tyrannis, Haereticis ac Hypocritis. Tyranni apertissima vi grassantur, et eo incumbunt, quo Christi ecclesiam funditus pervertant. Haeretici suis venenosis opinionibus homines quasi fascino illaqueare student. Hypocritae suis assentationibus hominibus simplicioribus inponere contendunt et ecclesiae Christi frigidam infundunt. Pessima sane genera hostium! Ast omnium pessimi hypocritae, qui tecti pallio ecclesiae, minus providis scandalum; bonis scrupulum et religioni tum infamiam detestandam, cum schisma turpe facile procreant; quorum genera si unquam antea viri admodum Rdi, hodie sane nimium coeperunt in ecclesiis nostris pullulare, quorum nequitiae nisi mature occurratur, verendum ne ecclesiae verae in turpem errorem et laqueum diaboli incidant. Cujus rei gratia Rdis Dnis senioribus inspectioni nostrae subjectis, domino dante et vita comite, placuit synodum indicere Calloviam ad 22. diem currentis mensis.

Verum, cum ea devenerit hominum fragilium status, ob peccatum primorum parentum, ut nemo sibi satis esse potest, rei vero magnitudo commune requirat consilium, tanquam causa communis, freti fraternitatis vestrae sympathia, vestrarum R. d. Dm. consilium, opem, imo praesentiam amice expetentes obnixe petimus, velint V. R. D. cum delectis suis nobis ad diem et locum praenotatum personaliter adesse, ubi communicatis consiliis et collatis sententiis gangrinae jam jam serpentis, si qua via occurrere et obicem inponere possemus, allaborandum. Quod si R. V. D. fecerint, nos nostra quamvis exilia, in pari vel etiam majori offerimus officia. Quod reliquum est, vos, vestrasque ecclesias V. R. divinae protectioni commendo ex affectu christiano

Datum Debreceni 5. die septembris a. 1638.

Admodum Rdrum V. D.

frater in Christo sincerus

Stephanus Keresszeghi.

(Alia ejusdem epistola.)
(Die 11. septemb. hora 5. vesper.)

Salutem et officia charitatis!

Ez előtt harmadnap, ugy itélem, irtam kegyelmeteknek, hogy ad 22. septembris Kállóban synodust indicaltam, hova bizonyos okokra nézve kegyelmeteket is becsülettel híttam. De édes Dániel (Varsányi) uram, mostan ezen órában érkezett fülembé oly dolog, nem itélem bátorságosnak Kállóban levő beszélgetésünket; hanem vagy itélnék mást vagy nem az adversariusok, *) kegyelmeteket becsülettel kérem, ide Debrecenbe jőjön az megnevezett 22. Septembris. Kegyelmed az több urimat is tudósítsa ez dolog felől. Oly szükséges uram minékünk az egyben való gyűlésünk; hogy az mi időnkben ennél soha szükségesebb nem lehetett. Istenért kérem kegyelmeteket, Kegyelmetek el ne mulassa. Az úr Isten kegyelmeteket jó egészségben és ekkleziánkat békeséges megmaradással látogassa. Debrecini 8. die septembr.

Admodum R. V. D. frater in Christo

Stephanus Keresszeghi.**)

(L. matr. tract. Zemp T. I. p. 310.)

A mint ezen zsinati meghívó levelek mutatják, a tulatiszai szuperintendens és tiszáninnenii esperesek közt nem hatósági, hanem csak atyafiságos viszony volt. A mint a kezemnél levő adat mutatja, az utolsó közös zsinatot 1708. aprilis 18-án tartották Tokajban. Ezen közös zsinatra alkalmat szolgáltatott az, hogy a papok is adó alá vettek. Ezen tárgyban készítettek egy reprezentációt s a más két bevett vallásfelekezeti papokat is felhívták, hogy követeik által

*) Kik voltak az adversariusok, megtetszik Miskolczi István zempléni esperesnek 1658. 26. angusztust. „Venerando domino Stephano Keresszegi superattendenti fratrum transilvancianorum“ irt levelének következő helyeiből: „az illetén szükséges dolgok-ról való confluxus is nem bátorságos az pontificiusok miatt, qui etiam valde bona in pessimam interpretatur partem, az mint az én téiben Váradra való menetelem elegendő bizonyosság“! (L. matr. tr. Zemp. p. 509. T. 1.)

**) Deliberatum Synodi Debreciensis 22 Septemb. 1658 praesentibus Steph. P. Miskolczi senore et pro tempore pastore liscensis, Steph. Tholnaeo patakiensis, Urbano-Kisfaludi bodrog-kereszturiensis, Paulo Tirnavio erdőbeniensi ecclesiae; necnon Daniele P. Varsányi seniore újvariensi et thornensis, pastore vero tokajensi ecclesiae cum suis; item Caspate Gelei seniore borsodiensi et pastore sixoviensi cum suis comitibus de anglo academicis et conclusum est:

A modo deinceps academici nostri populares non sunt admittendi ad ullam functionem ecclesiarum prius quam post reditum rationem fidei, doctrinae et conversationis suis principalibus non dederint et iuramento non confirmarint.

Azon pontok, melyeknek alá kellett írniok 1658. sept. 7. hoztattak a báthori zsinatban, majd a debreceniben 22. sept. a patakiban pedig nov. 10. erősítették meg. (L. Liber redituum tract. Zempl.)

sürgessék az országgyűlésen kérelmök megadatását, eltiltván egyszerűs mind a papokat, hogy se önkényt se kényszerítve ne kontribúáljanak. Pro norma consultationis a diószegi 1657. nov. 21-én tartott zsinat határozásai vétettek fel, mely zsinatra alkalmat adott a Rákóci György lengyelországi hadakozása alkalmával tatárfogságba esettek kiváltására vetett adó. A közös felterjesztésre az 1708. máj.—jun. havában Eger alatt tartatott országgyűlés azt határozta, hogy a kiknek jövedelmök 300 rhenes forintra nem üt, azok nem fizetnek. (lásd ezeket egész terjedelmökben a zempl. egyhm. jegyzők. T. IV. l. 118—121. és 126.)

A mi szorosan a kérdést illeti: minemű kormányzat volt a tiszáninneri egyházmegyékben s kollegiális volt-e a viszony. A tiszáninneri négy megye u. m. borsod-gömör-hont; abauj-torna; zemplén; és ung, melyekből idővel hét, a legújabb időben pedig nyolc egyházmegye alakult, esperesek igazgatása alatt volt. Mindenik esperes saját megyéjében püspöki jogot gyakorolt, a honnan sokszor szuperintendensi címmel is éltek vagy inkább nevezettek; köz és részzsínatokat tartottak, az egyházakat vizitálták, lelkészeket ordináltak, házassági ügyekben ítéltek, egyházi fegyelmet gyakoroltak s az egyházat a polgári hatóságok irányában képviselték, de mindent a megyei konfraternitással egyetértőleg tettek. Voltak a megye nagyságához képest konszéniorok, kik az esperes megbízásából vizitáltak, a kezökbe adott pecsét alatt kisebb ügyekben idéztek sat; voltak továbbá presbiter papok is, kik az esperesnek a vizitációban segédei voltak, a lelkészek ordinálásánál a disputációkat vezették s az esperes mellett segédkeztek s vele részzsínatokat tartottak. sat. A mi az egyházmegyék viszonyát illeti: ezek eleitől fogva fraternitásban vagy a mint nevezték únióban voltak. Az egyházat közönségesen érdeklő ügyekben, mint tudomány, szertartás, iskola, közzsínatokat tartottak. Ha valahol az esperesi hivatal megürült a konszénior vagy jegyző meghívta a többi megyék espereseit és követeit zsinatra, ott a megjelent esperesek és követtársaik a megyebeli konfraternitással közösen szavaztak s az elválasztott esperest a társ esperesek avatták föl. Az iskolaügy ugyan közös volt, a mint alább látandjuk, de mégis gyakorlat s majd később a 17-ik század elején Rákóciival, mint pátrónussal kötött írásbeli szerződés szerint a sáros-pataki közös iskola közvetlen felügyelője (inspektor) a zempléni esperes volt s mai is az.

Itt helyén lesz megemlíteni azt is, hogy a zemplénmegyei lutheránus egyházak is fölvétettek az únióba 1597-ben Báthori István

közbenjárására és a zempléni esperes igazgatása és vizitációja alatt állottak s a zsinatnak tagjai voltak. S állott ezen únió 1670-ig, a midőn az Kecser igazgatására felbomlott. Sőt a sárosmegyei ágostai esperesség is únióban volt a tiszamelléki helyv. hitv. esperességekkel s lelkészeket is ordináltatott magának itt: „quandoquidem ipsius societas in illo comitatu ob strictam, exilemque functionis ecclesiasticae sortem, illa praerogativa haecenus destituta sit“, a mint T. Abony János sárosi esperes levelében mondja. Ez is körülbelől akkor szakadt ki az únióból, a mikor a zemplén megyei luth. egyházak. (Lásd egész terjedelmében ezeket Sárospataki Füzetek I. évi folyam lap 756—760)

A tokaji és szatmárnémetii zsinatok után 1646-ban idős Rákóczy György erdélyországi fejedelem felhívta őket, hogy válaszsának magoknak püspököt, mint ez Tulatizsán és Erdélyországban van. Ezen felhívásra tiz pontban még azon év november 29-én feleltek a sárospataki zsinatból, mely iratban előszámlálják okaikat a püspök-választás ellen. (Lásd ezen pontokat s a rájuk tett észrevételeket Sárospataki Füzetek I. évfolyam lap 467—471). Majd újra felszólítá őket 1648. márc. 18-án Fejérvárról irt levelében, s tanácskoztak is felette az ugyanazon év április 4-én tartott ujhelyi közös zsinatban és „beszélgetésök summáját“, az 1648. április 8-án kelt levelökben a fejedelemnek ekkép adták elő:

„Kegyelmes urunk, mi ez ideig sem voltunk idegenek az közöttünk való jó rendtől, hogy közöttünk lenne egy előljárónk és egymásközt az régi úniót egymástól szorosabb dependentiával kötnénk össze; noha némely difficultások miatt szintén arra nem mehetünk vala, hogy mint Erdélyországban és a Tiszántúl való ekkléziákban vagy az püspökség és az püspök alatt az ekkléziáknak minden állapotjuk, szintén azon szerint lenne az Tiszán innen is, az mely difficultások közül némelyeket Nagyságodnak is alázaatos irásunkban megjelentettünk vala. Mindazáltal 1646-ban Tolesván 29. augusztii celebráltatott generális synodusunkban, azt végeztük vala: az tokaji és szatmárnémetii nationalis synodusban iratott és konfirmáltatott artikulusok szerint az Tiszán innét levő négy szeniorok az régi úniót egymástól való szorosabb dependentiával kössék össze úgy, hogy ha valamelyik senior, (kitől Isten oltalmazzon) magát oly dologban elegyítené, mely az Isten dicsőségével, az igaz keresztyén religióval vagy az ekkléziáknak rögzött régi szép rendtartásával és praxisával ellenkeznék és valami innovatiót akarna indítani és behozni az ekkléziák kö-

zönséges consensusa nélkül, nemcsak az maga dioecesisében lévő vagy consenior vagy ekklézsia notáriusa (az mint eset vala Abauj vármegyében Tolnai János atyánkfia idejében) szólíthassa meg érette; hanem akár melyik szomszéd senior is megértvén a dolgot, megszólíthassa, törvényrecitálhassa és a többszomszéd seniorokkal együtt in ordinem cogálhassa és mindenik senior tartozzék magátsine omni tergi-versatione ez rendeletnek subjiálni, az mely egymástól való dependentia ezelőtt ilyen stricto jure soha közöttünk nem volt; mivel mindenik seniornak a maga dioecesisében szintén oly authoritása volt mint akármely püspöknek. Azután 1647-ben Ngod kegyelmes parancsolatjára kolozsvári gyűlésre *) készülttünkben Tarcalt mind négy seniorok együtt levén elébb megírt végzésünket ezzel ujítottuk vala: az régi únió szerint valamikor közönséges dolgok végett összegyülekezésünknek kellek lenni, közülünk egyik senior legyen egy praeses és director causarum proponendarum, mely az püspökséghez oly közel jár, hogy igen kiesiny vagy talán semmi különbség nincsen köztök. Mely dolognak derekasabb elvégzésére, jobb móddal, megerősítésére és az ekkléziáknak újabb renddel való ... és directiójának elintézésére, hogy összegyülekezé- nek, egynehányszor volt elvégezve, de még ez ideig hol egyik hol másik dioecesisnek és seniorjának akadott dolga, mely közönségesen mindnyájunkra néző alkalmatlanságok miatt kényszerítettünk megtartózkodni, mely miatt noha haladott az dolog, de elmulatni nem akar- tuk: sokkalinkább immár az Ngod parancsolatja előttünk levén, ma- turálni akarjuk, és összegyülekezvén valamint és mit rendel- hetünk, Ngodnak mindjára alázatosan értésére adjuk. (Lásd ezen levelet egész terjedelmében Sárospataki Füzetek I. évi folyam lap 471—473).

Ezen tervezett szorosabb únió végre az 1648. június 20-án Sárospatakon tartott közzsinatban alapított meg s pontjai írásba foglaltattak és megerősítettek, a mint következik a fontos okmány:

„Anno reparatae salutis 1648. 20. die junii.

In nomine sacro-sanctae trinitatis acta et conclusiones Rdorum Domi. Fratrum ex quatuor comitatibus Zempleniensi, Abaujvariensi, Borsodiensi et Ungensi cum delectis Patakhini congregatorum.

Præcipuae congregationis occasiones fuerunt:

*) Itt olvastattak fel legelőször az úgy nevezett Gelei kánonok.

1. Consultationes; de constituendo in his quatuor comitatibus cistibiscanis praeside vel inspectore communi.

2. Deliberationes; de scholis melius ordinandis, earumque defectibus corrigendis. *)

De praeside constituendo.

1. Praesidem aut communem inspectorem, communi ecclesiarum necessitate sic exigente, necessario constituendum communi consensu conclusum est.

2. Praesidem vero ex numero quatuor seniorum eligendum communi suffragio conclusum est.

3. Ad unionem ecclesiarum cis-tibiscanarum arctiore vinculo confirmandam, electus et constitutus praeses, habeat auctoritatem in gravibus et extraordinariis causis, ex consensu vicinorum seniorum, eosdem R. D. seniores cum certis delectis convocandi et graves ejusmodi causas communi fratrum consensu componendi.

4. Praeses aut inspector constitutus nullius ad instantiam suscipiat causam aliquam ex vicina dioecesi ventilandam, nisi a vicino seniore ad graviorem causam discutiendam invitatus; ne quopacto seniorum auctoritas in sua cujusque dioecesi in contemptum deveniat, neve praeses inutilibus negotiis oneretur.

5. Constituto etiam communi praeside, singulis senioribus in sua dioecesi, sicut hactenus, relinquetur ministros ordinandi, causasque solito modo decidendi libertas.

6. Electus et constitutus praeses, quotannis alternis vicibus in his quatuor comitatibus a suis conpresbyteris seu vicinis senioribus in generalem synodum invitatus, cum delectis aliquot compareat, in eademque synodo praesidis officio fungatur. Ibidemquoque praeses constitutus, seniore eisdem dioeceseos visitet, cum suis confratribus. Quum vero generalis synodus indicitur in propria dioecesi praesidis, reliqui dni seniores eundem praesidem visitent, de vita, moribus et doctrina serio inquirentes.

7. Interea vero, si tumultus aliquis, contentio aut schisma aliquid exoriatur in aliqua vicinarum dioecesium inter seniore et reliquos fratres, quod per ipsosmet complanari non posset; in tali causa teneatur praeses constitutus invigilare serio; maxime vero praemonitus aut invitatus sive a seniore sive a fratribus ejusdem dioeceseos, auxilio subvenire, malumque suboriens mature consopi-

*) Ekkor készítettett az 1648. iskola és tanrendszer, mely kiterjed minden iskolákra (matr. tract. Zempl. T. 11. p. 161—165)

re: primo quidem sua interpositione et fratrum admonitione, postea vero, si necessitas et causae gravitas ita postulet, communicatis consiliis cum reliquis dnis senioribus eorundemque delectis controversiam conplanare.

8. Quod si contingat aliquando, (quod tamen deus avertat) praesidem officii sui terminos excedere, aut graviter sive in doctrina sive in moribus impingere; maxime si in suspicionem schismatis vel alicujus innovationis incurreret: in tali casu liceat fratribus sub ejusdem praesidis inspectione existentibus, nominatim vero conseniori vel notario aliquem ex vicinis senioribus et per illum reliquos etiam dnos seniores praemonere, eorundem auxilium implorare, et malum inde suboriciens praematuris consiliis conplanare.

9. Praeses invitatus ordinarie in synodum vicinae dioeceseos tertio saltem vel quarto secum accurrat, ne quopactò vicina fraternitas nimia multitudine personarum oneretur; nisi gravior aliqua causa plurium fratrum ex aliis etiam societatibus praesentiam requirat, juxta praematuram declarationem senioris invitantis“. (Matr. tract. Zempl. Tom. 11. 159—161.)

Igy kezeltetett a tiszáninneri egyházmegyékben az illető esperesek által a kormányzat s a viszonyt, melyben nevezett megyék és azoknak esperesei egymáshoz állottak, a fentirt únió pontjai szabályozták, egyedül az ungi esperes és egyházmegye ellen emelkedett olykor panasz, hogy nem tartja szorosan az úniót és hasztalan mentségekkel vonja ki magát. Ezen megye kezdettől óta hajlandó volt az independentizmusra s a szomszéd beregi egyházmegyével fraternizált, a melynek szintén kiváltságos helyzete volt a tulajdonszai egyházkerületben

Ezen úniált állapot a tiszáninnen mindaddig tartott, mignem kiadatván 1734 október 20 a Carolina Resolutió *), ezen konfra-

*) Ezen resoluciónak figyelmet érdemelnek következő szavai: Qui taliter constituti Superintendentes seu superiores, super functione praedecarata ejusdemque in Hungaria exercitio, a Nobis, conformiter sensui Dilectionis et fidelitatum Vestrarum, nullam quidem expeditionem obtinebunt, nihilominus ad solum statum notitiae, in quo loco, pro quali districtu, seu quibus communitatibus, liberisque ac regis civitatibus Nostris nominatenus, quem ac pro ejus confessionis superintendente tam aug. quam et helv. conf. profitentes regnicolae constituerint? isti de casu in casum Dilectionem et Fidelitates Vestras, Eadem vero Majestatem Nostram genuine semper informabunt. Taliter autem constituti superiores seu superintendentes e numero sint praedicantium in regno jam habitorum et quidem patriae filiorum.

ternításban élő megyék is szuperintendenciává alakították és szuperintendensi kormányzat alá jöttek. A szuperintendensnek ugyan szélesebb hatásköre van, mint volt az egyet elnökének vagy inspektorának s az egykerületi hatóság bizonyos tekintetben koncentráltabb hatalmat gyakorol, mint gyakorolt a közzsinat; de azért a szuperintendens a gyakorlat és egyházi rendszabályaink szerint ma sem hatalom a megyék s illetőleg esperesek fölött, hanem csak hivatal s nem főpap állandó székhelylyel és a lelkészi hivatal némely kitűnő szolgálatátóli immunitással, hanem csak első a hasonlók közt, első presbiter a per excellentiam úgy nevezett presbiter (esperes) társai közt. Most már ő ordinálja a lelkészeket, espereseket, de nem kizárólag hanem esperes társaival, viszont őt hivatalába nem más szuperintendens, mint felsőbb képességgel bíró, avatja fel, hanem az esperesek kollégiuma. S az egyházkerület öszpontosítottabb hatósága mellett is elég széles önhatósági joggal bírnak és kormányoznak az egyházmegyék és azt, mint egyik legbecsesebb kincsöket, gondosan, mondhatni féltékenyen őrzik s mind e mai napig díszkesznek a presbiteriánus névvel s most méltábban, mint hajdan; mert a világi rend elfoglalta az egyházkormányzatban az őt illető helyet s annak szerves és egyenjogú tagjává lett. Mondhatni azt is, hogy ha a szuperintendens hatalmával visszaélne vagy általában oly vétéseket követne el, a melyekről felebb az I. Rákóczi Györgyhez irt levélben s az unió 8-ik pontjában emlékezet van, ma is épen úgy törvénybe idéznék, hivatalától felfüggesztenék az esperesek, természetesen jelenleg egyet értve a gondnokokkal, s a szuperintendensi hivatal teendői törvényesen és megszakadás nélkül időközben a hivatalkorra nézve legidősebb esperesre mennének át. És ez a presbiteri kormányzat elvei szerint így van következetesen és helyesen. Ez, mondhatni, nálunk kormányzati dogma.

Hegedűs László.

VILÁGKRÓNIKA.

Portugal. Az opertói püspök, Bernardo da Fousega Móric, egy körlevelet bocsátott ki papjaihoz, hogy „a pogány szokásokat és világias kiövéseket, melyek az istenitisztelet szertartásaiba behoztattak“ eltiltsa. Azonkívül elítéli az istenkáromló színészi előadásokat, melyekben vétkes férfiak és erkölestelen nőszemélyek, Keresztelő szent Jánost, szent Mária Magdolnát, szent József és a szent szűzet, sőt magát az isteni személyt a Jézus Krisztust állítják elő, miközben őket megvetőleg mint „élő képeket“ jelöli. Hogy oly nagy illetlenségen segítsen, rendeli a püspök, hogy jövőben oly nézőjátékoknál csak angyalok adhatók elő és csak gyermekek által, kik még a tizedik évet nem érték el. A világiak, kik a szentek szerepeit játsszák, és szent neveket hoznak szinpadra, átok alá vettetnek, és a papok, kik oly vallásos drámákat megengednek, bizonyos időre hivatalaiktól függesztetnek fel.

Svédhon. Az A. Z.-hoz egy figyelemre méltó közlemény juttott, Norrlandban az erőszakos keresztelés törvényének elhárítása felől. Sundswale- és Alsó-Kalix városokban három gyermek erővel elraboltatott szüleitől, hogy erőszakosan megkereszteltessenek, mint-hogy a gyermekek 3 és 4 hónapos korúak valának a nélkül, hogy kereszttségben részesültek volna. Egyik gyermek szülei ellenállottak, de legyőzettek. Egy másik atya, ki önmaga keresztelte meg gyermekét, a templomba sietve, szóvitába jött a lelkészszel és alkalmat ada népesödülésre, de mindamellert a gyermek még egyszer megkereszteltetett. Hogy ily botrányokat oktatás és üdvös tanok által megakadályozzanak, a kormány azon gondolatra jött, hogy ugynevezett útazópapokat vagy rendkívüli lelkészeket küldjön ki a végre, hogy hol a rendes papság ereje s ügyességében hiány van, a szétszórt juhokat ismét összegyűjtsék, és tegyenek kísérletet őket az államegyház kebelébe visszavezetni, nem kényszer, hanem jószívűség és figyelmeztetés által.

Florensből írják Az A. Z.-nak: Az oly buzgún folytatott bekebelezési munka mindeddig akadályozott bennünket, hogy az itteni protestáns egyháznak, a mely porosz oltalom alatt áll, a csak röviden tudtúladozott ügyeit közelebbről vizsgáljuk. Az egyház általában meglehetősen korlátozva volt, annyira, hogy a nagyhercegi uralkodás alatt, különösen az utolsó 10 évben sem a gyülekezetügy

sem az attól függő protestáns iskola valódi ki nem fejlődheték. Az iskola nem vehetett fel katólikus növendékeket, és megtörtént, hogy protestáns tanítók és tanítónők, a tartomány nagyhercegenéi személyes kihallgatás dacára, elútasítottak, mert magánintézetekben r. katólikus gyermekeknek oktatást adának. Ezen szigor magára a protestáns iskolára sem volt befolyás nélkül, miután annak megszorítása mellett, sok áldozat dacára is, a tanító díjazása nem lehetett oly fényes, hogy a magánoktatás által szerzett mellékkeresetet feleslegessé tegye. Protestáns iskolatanító pedig több tekintetből van lekötve mint bárki is. Az 1848. évben az iskola hirtelen felvirágozott és azzal szoros összefüggésben az egyház is. Katólikusok, kik gyermekeiket előhaladni láták a protestáns iskolában, látogatók a protestáns templomot. Egy piemonti protestáns pap egyházi szónoklatokat tart, a melyen sok florenciaiak voltak jelen, és amaz időszak rövid tartóssága dacára is, némely florenciaiak egészen a protestáns egyházhoz csatlakoztak. Az újítás (restauratio) kezdetével a porosz oltalom alatt álló egyház nem vétetett ki a szigorú szabályok alól. A piemonti pap a határból eltávolított. Ha mi, bár sok adataink vannak is rá, nem akarjuk is hinni, hogy bilincsekbe verve vitetett el, mindamellet fennmarad azon tény, hogy a határból eltávolított. Ha csodálkoznak a felett, hogy ez Poroszország részéről hatályos óvás nélkül megtörténhetett, mi szükségképen felvilágosítjuk azt. Ezen évben hasonlóképen közelebb látszott állani a protestáns egyház a szabadabb fejlődéshez, de őrizkedék az, az egyházi szertartás meghatározott szabadságát használni, miként ez azon okból sem lehetséges, hogy az egyháznak valamely jelentékeny aktákhoz, mint például az esketésekhez, a porosz követnek mindenkor engedélyt kell kikérni. Mint különös jogát élvezte az egyház eddig azt, hogy a Florenceben időző vagy csak keresztül utazó lelkészek is, egyházi beszédeket tarthattak, mint ez a protestánsoknál mindenütt szokásban van.

Miként az 1848. évben, úgy ezen évben is érkezett ide egy piemonti pap, és, miként röviden érintve volt ténitőbeszédeket tartó olasznyelven, a melyen az utolsó évek megszorítása ellenére az itt hivataloskodó papok is szónokolának a gyülekezet egy részéhez. A piemonti lelkész beszédét ténitőbeszédnek nevezték, mivel florencei katólikusok voltak azon jelen, az egyházi előljáróság pedig vagy az úgynevezett konzisztórium nem vállalta fel magára a ténitőség (propaganda) felelősségét, sem jegyzőkönyveiben ilyféle nem említetik. Hivatalos értelemben azon piemonti oly lelkész volt, mint más, kinek engedelmet adának predikálni, és

hogy predikációjára florenci katolikusok is jövének, az nem volt a konzisztórium hibája, mert azon templom is mint bármelyik a keresztény világban istenitisztelet alatt nyitva áll, és az ajtónál nem kérhetik el a keresztlevelet. Hogy ellenben gyakorlati értelemben, a protestánsok is épenúgy jogosultaknak érzik magukat propaganda alkotására, mint a katolikusok, az ismeretes dolog. Az első időben a dolog az ő csendes folyamában haladt, de végre a piemonti pap, amaz mindeddig meg nem döntetett merészséggel lépett elő, a mely a nemzetközi jogok és törvények fogalmait kigúnyolja. A piemonti király a poroszoktól mint Toskára uralkodója ntnes elismerve, és a poroszkövetségi templom Florencben következőleg Poroszországra nézve nem a szárdinai király tartományában fekszik, de azon helyen, hol a predikáció után az egyházi könyörgésben különben a nagyhercegért mint ezen tartomány uralkodójáért imádkoztak, imádkozék a piemonti pap a szardíniai királyért. És ezt ő saját belátása szerint tevő, a nélkül hogy elébb a konzisztóriumtól engedélyt eszközölt volna. Itt tehát a porosz kormánynak kellett beavatkozni ha annak színét nem akará magára vonni, mintha közös ügyet űzne az igaztalanság és erőtlenség rendszerével. A porosz miniszterelnök, Reumont úr, a piemonti papnak fellépése valamint az olasz nyelven tartott predikáció ellen óvást tett. Hogy az itteni gyülekezet elnyomott állásához képest egy oly óvástétel, nem más, mint megtiltás, magyarázatot nem kíván. Ha az ember a piemonti elbizottságnak Poroszrésrőlí visszaútitását alaposnak találja is, de nem így van a dolog az olasz nyelv elleni óvástétellel. Mint már említve volt, szükségesek az olasz predikációk. Az olaszországi és graubündeni helvéták nincsenek mindnyájan úgy kiképezve, hogy franciául értsenek. Bizonyos hogy majd 200 svájciak érdekeltetnek ezen véletlen rendszabály által. Az itt nindegy, mennyire alapított meg, a gyülekezet statutumaiban az olasz nyelv használata, mert valóban 1848-tól fogva, mostanig, maga a nagyhercegi kormányzás szigora alatt akadály nélkül tartattak olasz predikációk, és most valóban az idők nem alkalmasok oly szabályokra, melyekkel az ellenséges hangulatot az idegenek irányában méginkább ingerelni kellene, mert magukat mint mindig épen az ártatlanokon boszúhatják meg, és nem is tudjuk, vajjon Középolaszthonban kiállottuk-e már a legrosszabbat? A konzisztórium tehát az olasz nyelvre vonatkozólag az óvástétel ellen egy folyamodványt adott be Reumont úrhoz a porosz miniszterelnökhöz, és őt kérte hogy az ő tudósításához melyet a porosz minisztériumhoz intéz, ezen folyamodványt csatolja hozzá, mely

kérelemnek Reumont úr egész készséggel engedett is. Már most a miniszterium határozatára nagyon kíváncsi az ember, mert, egyenesen hallja a véleményt, mely ez alkalommal Florencben a protestáns egyháznak lételét vagy nemlételét nyilvánítja.

(PKZ.)

ISKOLAÜGY.

Jelentés a helvét hitvallásu egyetemes népiskolai választmánytól.

I. Az 1859. évre kitűzött ezen első pályakérdésre: „Készíttessék a magyarországi helv. hitvallásu egyház népiskolái számára „Beszéd és értelem gyakorlatok“ cím alatt vezérkönyv a tanítók számára sat. Két munka érkezett. Egyik jeligéje: „A léleknek tudománya sat. Másiké: „Engedj a tanításnak“ sat.

A 2-ik pályakérdésre: „Készíttessék ABC-s könyv, melyben az irvoletas tanítására lépésről lépésre előrehaladó irvoletas anyag meglegyen sat.“ — Készíttessék továbbá az ABC-s könyvhez vezérkönyv a tanítók számára sat. négy munka érkezett. Jeligéik: 1. „Tanítsd a gyermekeket“ sat. 2. „Hagyjatok békét a kis gyermekeknek, sat. 3. „Le coeur l' esprit“ sat. 4. „Győzzön a mi jobb“ sat.

A 3-ik pályakérdésre: Készíttessék olvasókönyv, mely foglaljon magába vallásos irányú, magyar jellemhez alkalmazott erkölcsi elbeszéléseket, imákat sat. Két munka érkezett. Egyik jeligéje: „Fiatallába oltás“ sat. Másiké: „Valaki egy gyermek gondját“ sat.

A 4-ik pályakérdésre: „Készíttessék az ó és új szövetség szent történetekre olvasókönyv“ sat. ugyan erre vezérkönyv a tanítók számára, három munka érkezett. Jeligéik: 1. „Az urnak félelme“ sat. 2. „Halljad Izrael“ sat. 3. „1 Krón. 29: 16.“ — Ezek közül a két első mint csonkák — mert vezérkönyv nem iratott hozzájuk — pályázásra ugyan nem bocsáttathattak; tudományosság szempontjából azonban felölök véleményadás kéretik.

E pályamunkák, szakértő férfiaknak, bírálat végett kiadatnak, a jeligés levélké pedig egy külön borítékba bepecsételtetvén, pesti lelkész Török Pál urnak átadattak. . . A bírálat eredménye 1860-ik évi április hó közepén fog közhírré tétetni.

II. Az egyetemes népiskolai választmány 1860. évre e következő pályakérdéseket tűzi ki.

1) Készíttessék hittani kézikönyv a népiskolai III-ik osztály számára világosítva szent történetekkel, kísérve a bibliának gyakorlati összegegyeztetésével, hogy a gyermek a kézikönyvben előforduló helyeket a

bibliából hikeresse, elolvassa. Ezen gyakorlat mellett megtanítandók a sz. írók nevei és munkái versben. A pályamunka kiterjedése legyen 3 nyomtatott ív.

E feladott hittani kézikönyvhez és biblia ismertetéshez készíttessék *vezérkönyv* is, melyben elő legyen adva, mikép kell az előforduló tantárgyakat kedveltetőleg megtanítani, nem csak, hanem bővebben kifejteni, világosítani s a gyermekekkel elsajátíttatni. Magától értetvén, hogy mind a két rendbeli munka, a *kézi-ugy* mint a *vezérkönyv* egy és ugyanazon szerzőtől váratik.

2) A *népiskolai II., III. és IV. osztály számára készíttessék földrajzi kézikönyv*, melyben a *II. osztály számára előadandó tantárgyak* lesznek: Magyarország ismertetése általános vonásokban, — az Osztrák birodalom és Európa egyéb országai; a feltűnőbb természeti nevezetességekkel mint folyók, hegyek sat. hogy a gyermek magát ezekre nézve tájékozhasssa; a *III. osztálynak tanítandók*: Európa fővárosai, különösen Magyarország kerületei, megyéi, ethnografiai, konfessionális, ipari, általán fogva természeti tekintetben; a *IV. osztály részére előadandók*: Európa országai, ethnografiai, ipari és természeti tekintetben, a föld többi részei általánosságban, rövid mathematikai földrajz..

A *II. osztálynak* szánt kézikönyv terjedelme legyen egy ív, a *III. osztályé* $1\frac{1}{2}$ ív, a *IV. osztályé* 2 ív, öszvesen $4\frac{1}{2}$ —5 ív nyomtatásban.

E kézikönyvhez készíttessék *vezérkönyv a népiskolai szervezet* 33., 34. lapjain olvasható a) b) c) pontok útmutatásai szerint, melyek minden vezérkönyvnél figyelemben tartandók.

A gyermekek számára a kézikönyvek közt legjobbnak és így első jutalomra méltatott munkának díja 12, a második jutalomra méltóé 6 darab arany nyomtatott ivenként.

A tanítók számára irandó *vezérkönyvek* közt, az első rendű jutalma 8, második rendűé 4 darab arany nyomtatott ivenként.

Az idegen kézzel írott, bekötött és lapozott pályamunkák, a szerző nevét rejtő jelíggel levélkéik kíséretében pesti hely. hitv. lelkész és esperes *Török Pál* urhoz küldendők

Valamennyi pályairatok beküldésének határideje 1860-dik év szeptember 30. napja.

Tárczy Lajos, mint vál jegyző.

TARTALOM:

Egyház, hittan és egyháztörténet.

	Lap
Autonómia és centralizáció. <i>Simon József.</i>	15
Vermigli Mátyás Péter. <i>Pápai Imre.</i>	28. 126. 404
Szabolcsmegye rendei egyházi ügyekben intézkednek. 1607.	
A mihálydi egyházi gyűlésben, mihálydi predikátort Debreceni Jánost oda való nemes Pelei Gáspárral megbé- keltetik. 1634. <i>Révész Imre.</i>	65
Protectionales serenissimi principis Stephani Boeskaei pro sa- cerdotum viduis et orphanis. <i>Hegedüs László.</i>	76
A hegyi predikáció. <i>Peti József.</i>	105
A gömöri hely. hitv. egyházmegyét, egyházmegyei s egyház- kerületi törvényhozás útján kötelező szabályok. <i>Maklári Pap Lajos.</i>	147. 272
A pauciciánusok keleten, mint a reformáció első előharcosai. <i>Nagy József.</i>	201
Az egyház állása a házasságot illető törvényhozás és törvényes vizsgálathoz. <i>Kuzmányi Károly.</i>	208
Únió kísérletek a reformáció őskorában. <i>Filó Lajos.</i>	226
Az egyházak belkormányzatára Szentgyörgyi Sámuel szuperin- tendus által 1735-ben kiosztott „eklézsiai punktumok“.	
<i>M. P. L.</i>	281
A Huszton tartott generális zsinat végzése. 1701. <i>Révész Imre.</i>	282
Áttekintése az ausztriai házassági jog történeti kifejlődésének. <i>Kuzmányi Károly.</i>	297
Lelkész avatási ünnepély a XVII. században a zempléni hely. hitv. egyházmegyében. <i>Hegedüs László.</i>	338
Péter apostol római püspöksége. <i>Εφφαθα.</i>	393
Adatok a szatmári hely. hitv. egyházmegye történetéhez a XVII. század második felében s a XVIII. század folyama alatt. <i>Kiss Áron.</i>	445
A tiszáninneni hely. hitv. egyházmegyék kormányzata a „Caro- lina resolutio“ kiadatása előtt. <i>Hegedüs László.</i>	475
Nevelés, tanügy, bölcsészet, műtörténelem, művészet, irodalom, könyvismertetés, bírá- lat, felelet.	
A hazai bölcsészet történelméhez. V. Ladivér Ilyés. <i>Erdélyi János.</i>	1
A magyar ref. egyházi zene és énektannarról. <i>Ivánka Sámuel.</i>	49
Tompa Mihály egyházi beszédei. <i>Baló Bénéjámín.</i>	79
Erdősi János magyar prot. reformátor. <i>Révész Imre.</i>	82

Nagy Péter konfirmációi kisebb kátéja. *Baló Bénéjámín.* 157
 Zsarnay Lajos Apologétikája. *Baló Bénéjámín.* 164
 Kecskeméti prot. irodalom. Különbféle papi dolgozatok. Kecskeméti prot. közlöny. *Baló Bénéjámín.* 168
 Őszinte szó a sárospataki énekkarhoz. *Gáspári János.* 173
 Az alsózempléni egyházmegyei népiskolai választmány Sárospatakon tartott közértekezletének jegyzőkönyve. *Bodolai József.* 180
 Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 185⁸/₉. évi állapotáról. *Szeremlei Gábor.* 190
 Kerkápolyi világtörténetének bírálata. *Pálkövi Antal.* 284. 384
 Das christliche Gymnasium. 288
 Őszinte szó a zene érdekében. *Idánka Sámuel.* 290
 A magyar mint böcsészeti nyelv ügyében. *Erdélyi János.* 358
 Őszinte válasz az őszinte szóra zenénk érdekében. *Szénfi Gusztáv.* 361
 Igazgatói jelentés a máramarosszigeti reform. gimnázium 185⁸/₉. állásáról. *Szilágyi István.* 376
 Die Religion in unseren Gymnasien. 382
 Jelentés a helvét hitvallásu egyetemes népiskolai választmánytól 487

Vegyes.

Értesítés. *Szász Károly.* 95
 Zárszó a szerkesztőségtől. 97
 Sárospatakról. Protestáns világrónika. 198. 199
 Császári nyiltparancs. 1859. szept. 1. 257
 Protestáns világrónika. Norvégia. 295
 Különhitűek az orosz egyház kebelében. *Lévai József.* 366
 Világrónika. London. Irland. sat. 389
 Világrónika, Portugal, Svédhon, Florenc. 483